ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. EMBERT. S RÉGÉSZETI TÁRSULATNAK

KÖZLÖNYE.

SZERKESZTI

PULSZKY KÁROLY.

XIV. KÖTET. 1880.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
1881.

TARTALOM.

CZIKKEK.

VEGYES KÖZLÉSEK ÉS KÖNYVISMERTETÉSEK.

(Név nélkül vagy jegy alatt.)

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

RAJZOK.

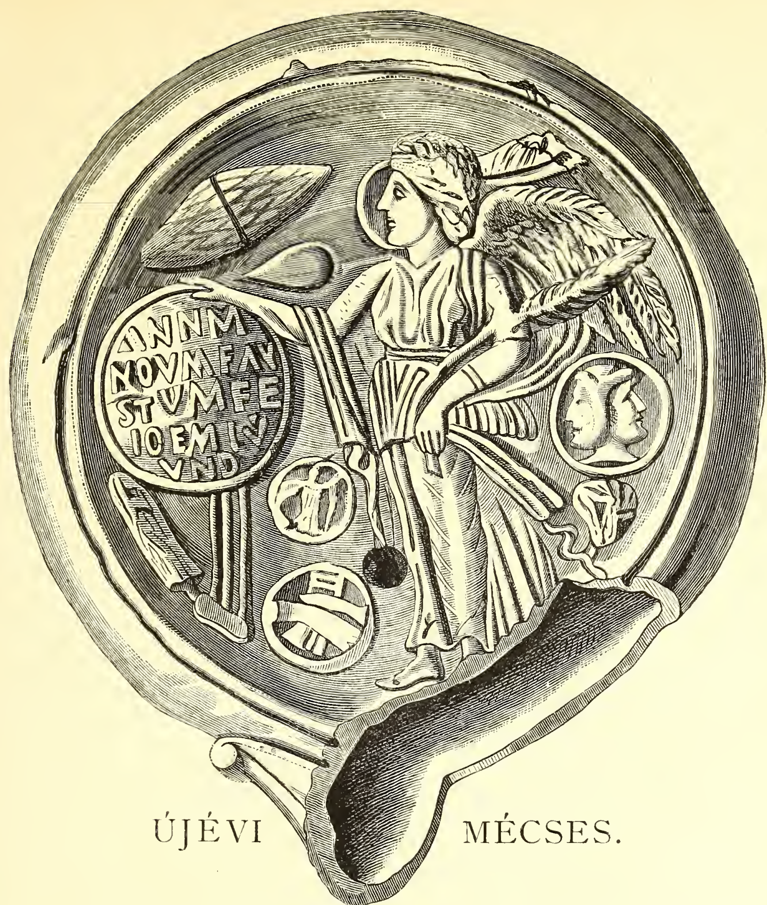
Őskori emlékek.

Vaskori (kelta) emlékek.

Antik emlékek.

Népvándorláskori emlékek.

Közép- és ujkori emlékek.

1. szám.

Ősrégi szokást követünk, midőn az Archæologiai Értesítő új évfolyamát újévi üdvözlettel kezdjük meg.

Boldog újévet kivánunk olvasóinknak, miként az ősi Rómában Numa óta, újévkor mindenki szerencsekivánattal üdvözölte ismerősét, barátját, rokonát, patronusát, imperatorát.

Ez üdvözlet rendszerint ajándékkal is járt (strenae), melyet mindenki tehetsége szerint válogatott.

Az ajándékozás ősi szokása is fönmaradt napjainkig, és sehol sem hívebben mint Párisban, hol még az ajándék neve is — étrennes — a régi szokás maradékának vallja magát.

Szerény, de nem érdek nélküli római strenat mutatunk

be olvasóinknak az idecsatolt rajzban. Eredetije a Nemzeti Museumban van, a Bakits-féle gyűjteményből származik (1875); lelhelye valószinűleg valamely pannoniai város. A mécses fínom agyagból készült és fölülete halaványvörösesre égetett; előlső része, hol a mécsnek (myxa) való lyuk volt (nasus), letört és maga az olajtartó teste (infundibulum) is csonka, füle nem volt, a fölül látszó apró lyuk az olaj betöltésére szolgált.

A köridomu, mélyedett, fölső lap szokás szerint domboru idomokkal van ékítve, melyek ezúttal mind az újévi alkalomra vonatkoznak.

Főalak a balra álló szárnyas Victoria, mely baljában buzakalászt tart s jobbját kerek votivpaizsra fekteti.

A paizson elmosódott betűkkel öt soros föliratban van elmondva az újévi köszöntő:

ANNM̃	Ann(u)m
NOVMFAV	no(v)um fau
STVMFE	stum fe(l)
ICEM IV͑	icem iu(c)
VND	und (um)

«Annum novum faustum felicem» ősrégi átalános szójárás; számos egyéb újévi mécsesen is találkozunk vele,[1] legtöbbször a TIBI vagy MIHI hozzátétellel.

A museumi mécses föliratában az utolsó hat betű némileg kétes, contourjai el vannak mosódva, de sem a «mihi,»

[1] Egy példányon a bécsi cs. kir. cabinetben MIH | HIC hozzátétellel. KENNER, *Die antiken Thonlampen des k. k. Münz- u. Antiken-Cabinet's.* Wien, 1858. 37. l. 62. sz. — Hasonló fölirat van a *békésgyulai* muzeum töredékén, de a végén MIH | CHI. — Hasonlók a MOMSEN-féle *Inscriptiones regni Neapolitanæ* Lipsiæ 1852. föliratgyűjteményben 2. 3. 4. szám továbbá WILMANS *Exempla inscriptionum lat. Berolini 1873* czímű gyűjteményének II. k. 2832. száma alatt, valamint a *Bulletino di corrisp. arch.* 1845. évfolyama 22. lapján közölt fölirat és MONFAUCON *L'antiquité expliquée* 1719. V. CXC. tábláján stb. Ezekben MIHI helyett néha TIBI; és Annum novum helyett néha Anno novo. — Két müncheni mécsesen csak «annum novum faustum» olvasható, ha a leiró pontosan olvasott (W. CHRIST und J. LAUTH, *Führer durch das königl. Antiquarium in München.* 1870. 64. l.).

sem a «tibi» szócska nem olvasható ki belőlök — legtöbb valószinűség, hogy harmadik kivánságnak járult a kettőhöz a «jucundum,» miként velem együtt Torma Károly is olvasta.

A Victoria, ki a hármas üdvözletet hozza, ünnepi díszben jelenik meg, szállongó bő köpeny (himation) borítja fölkötött kettős chitonját, homlokát koszorú veszi körűl, karján gyürű. A mit bal kezében tart, azt rendszerint pálmaágnak nézik a tudós értelmezők — de a rajzolók legtöbbször jobban ismerték föl, mert kalásznak rajzolják.[1]

Nem a szokásos római Victoriat látjuk tehát; az istennő itt nem a győzelmet jelző Nike mása, de úgy, miként görög előképe, sokszor költői vagy művészi, helybeli vagy egyéb szükségletek szerint módosul és sajátos vonatkozásokban más-más eszmét van hivatva tolmácsolni; úgy módosult itt a római Victoria az őt környező sajátos jelentőségű symbolumok közepette.

A római ember tudta, hogy miért van az üdvhozó istennő kezében buzakalász. Nélküle nem volna üdvös az újév.

A köz- és magán jóllét csak úgy van biztosítva, ha a magtárak meg vannak rakva gabonával. E közhit teremtette az Annona istennőt, kit bőségszarvval egyik, és kalászokkal másik kezében oly gyakran látunk imperiumi érmeken.

Ugyanilyen eszmeláncz olat jelzője a gabnaosztogatási tessera némely római áldozati kezeken, mint p. o. a zsenai kézen, hol csak úgy mint itt a lámpáson a symbolikus jelek ugyanegy közös kivánságot fejeznek ki: legyen az élet szükségtől ment és kellemes.

A mécsesen összesen még nyolcz symbolikus tárgyat szemlélünk. Sem a szám, sem a csoportosítás nem tervszerű, mert vannak mécsesek, melyeken több vagy kevesebb symbolum van, és a hol más rendben következnek egymás mellett.

A jelek közt mindössze csak egynéhányat lehet kellő

[1] Vsd. ö. KENNER i. h. és BÖTTIGER *Kleine Schriften*. Lipcse, 1850. III. köt. IV. tábla (BELLORI után) és MILLIN, *Mythol. Gallerie*. 1836. II. tábla 6. sz. (PASSERI után).

biztossággal fölismerni; a legtöbb úgy van mintázva, hogy nyilván fölöslegesnek tartotta a művész természethűségre törekedni, mert a legfölületesebb rajzból is könnyen felismerte a római, hogy ezek a szokásos újévi ajándékok.

A két nagyobb körben nehézség nélkül római réz assis elő és hátlapjára ismerünk, az egyiken Janus kettős feje, a másikon Róma czímere: a hajóorr, látszik.

Az utóbbi fölött a kisebb pénzdarab is könnyen fölismerhető; az nem egyéb, mint római quinariusnak hátlapja jobbra fordult Victoriával.

Mindkét pénznem még a köztársaság századaiból származott, és újév napján szokásos volt egymást ily régi pénzdarabokkal megajándékozni.

Ugyanazt tartotta a nép hite mit mai nap, hogy az ily ósdi pénzdarab mindennemű szerencsétlenségek ellen talizmán.

A mécsesen lévő néhány egyéb előállítás iránt fölvilágosít Ovidius, mikor így kérdi a költő Janustól (Fasti I.).

«Mit jelent a datolya s a ránczos füge, meg a hófehér edénybe rejtett méz?»

Mire az isten válaszol:

> «Omen» — «causa est, ut res sapor ille sequatur,
> Et peragat coeptum dulcis ut annis iter.»

A költő nyilván csak egynéhány ily «ominosus» újévi ajándékot nevez meg. A mézes edényen, a datolyán és fügén kívül, még az édes makk, a fenyőtoboz, dió és mandola birtak ily értelemmel, miként az újévi mécsesek előállításaiból tudjuk.

A datolya ama hosszúkás test, mely ferdén a paizs alatt s a széllel párhuzamosan van elhelyezve. A paizs fölött látszó nagyobb tárgy két köteg füge, mely közepett össze van kötve. A száraz fügéket már a régi korban is kúpidomba szorítva adták kereskedésbe, úgy mint mai nap.

A köteg idoma nem egy régészt vezetett már félre, és Jupiter villámát sejtette vele az édes gyümölcsöt rejtő csomagban!

Egy Bellori-féle mécsesen a fügék alatt szárán csüngő dió és diólevél látszik.[1]

A miénken úgy mint a bécsi példányon a levél mellett a diónak már nem jutott helye[2] s ez így elmaradt.

A paizs alatti tárgy és a Janusfej alatti oly határozatlanúl van előállítva, hogy alig lehet biztosan magyarázni. Az utóbbi hasonlít azon dudoros kinövéshez, mely gyakran a római votiv kezek hüvelykújján mint symbolikus jel fordul elő, s ott fenyőtoboznak vagy czirbolyamagnak nézik.[3]

A másik igen sajátszerű idomu tárgy még határozatlanabb. A közös alapból párhuzamosan kiálló három pálczaforma tárgyra sem az Ovidiusnál említett újévi édes gyümölcsök közt, sem egyéb mécseseken előforduló gyümölcsök közt nem találni analogiát.

Legvalószinűbb az a föltevés, hogy a sajátságos előállítás a mécseseken többször ábrázolt s Ovidiusnál is említett mézes hydriat helyettesíti és tehát lépes méznek ügyetlenül ábrázolt három hasábja.

A zsenai ismeretes votivkézen is a mézes hydria fölött harántosan ilyenféle hasábok feküsznek. Míg kielégítőbb magyarázatot nem találunk, be kell érnünk ezzel, melyet az újévi symbolumokkal ugyanegy eszmekörbe tartozó más symbolum-csoportból merítünk.

Ha a két csoport minden meglévő emlékeit ily szempontból összehasonlítanók, a rómaiak babonás gondolkodásmódjára oly jellemző mindennemü jelképek magyarázatában bizonyára még sok kétes és homályos kérdés megfejtését találhatnók.

A mécses művészi kivitel szempontjából nem érdemli annyira figyelmünket.

Rendeltetése az lévén, hogy szerény embernek újévi ajándékúl szolgáljon, műértékét is az olcsóbb gyártmányok

[1] BÖTTIGER, *Kleine Schriften*. III. kötet IV. tábla.

[2] KENNER i. h. I. tábla 1. szám.

[3] Ilyen van a zsenai votivkézen is. Vsd. ö. *Arch. Közl.* XIII. k. a Repertoriumban «Zsena» czím alatt.

mértékével kell mérni. És ha így itéljük meg, még mindig van rajta dicsérni való. A paizsot tartó Victoria jó mintának fölhasználásával készült és a compositio elég ügyesen van a discusba belé helyezve. A szerény mű készítője nevét nem ismerjük. A lámpa aljára bekarczolt két betű : P. S-nek értelme nem állapítható meg. *Hampel József.*

A PUSZTA-GÉCZI LELET.

(1-ső tábla.)

A kelta leletek szaporodnak nálunk, Soprony mellett, a mint halljuk, egy kelta temető fedeztetett fel, Puszta-Géczről Nógrádmegyében egy teljes sírleletet küldött be Dubraviczky A. úr a nemz. muzeumnak, melynek kelta jellege kétségtelen. Ez is, mint a sokszor említett szobipolyparti, a pilínyi stb., kizárólag vas tárgyakat tartalmaz, melyeket mellékelt táblán hiven lerajzolva látunk. A kard (1. sz.) minden tekintetben hasonlít az eddig Magyarországban és Svajczban talált kelta kardokhoz, hosszú markolatával, a keresztvéd hiányával, és rövid hegyével, mely szúrásra alkalmatlan, ez azonban jobban kitünik a 2. sz. alatti töredékből mint az 1. sz. a. egész kardból, melynek hegye rozsdaevett. Mind a kettő meg van hajolva, tehát nem aczélból készült, hanem vasból, mi szintén jellemző a kelta kardoknál ; a hüvelynek csak egy kis töredéke maradt meg, a 3. sz. a. látható. A láncz, mely a kelta kardoknál ritkán hiányzik, e leletnél nincs meg, csak a végét alakító csatforma karika maradt fenn 5. sz., mely a kard lánczkötőjét az övhez csatolta. A szokásos paizs-markolat is hiányzik, helyette két négyszög vaslemezt látunk 4 *a*, 4 *b*, s a keresztmetszetet 4 *c* alatt, melyek belső részeiről valószinűleg egy kúp emelkedett ki ; ennek azonban csak oly jelei maradtak fenn, melyek biztos következtetésre elégtelenek ; feltevésünk szerint ezen lemezek a felettök emelkedő paizsdudor megerősítésére, a bőrrel bevont fapaizson, szolgáltak. Itt van továbbá a jellemző kelta fibula, vagy ruhakapocs, melynek hátulsó része visszakanyarodik az ívhez, lásd 7 *a*, 7 *b*, 7 *c*, alakjában rokon a svájczi

és magyarországi kelta leleteknél előforduló fibulákkal. Különös a 6. sz. alatti hengeridomú tekercs megmaradt részlete vasból; bronzból az ily hengeridomú tekercsek mint karvédek épen nem ritkák, vasban ezen alak legelőször fordul elő a puszta-géczi leletben, mintegy átmenetűl szolgálván a bronzkori és vaskori formák közt.

S itt egy egészen különböző kérdés merül fel, az tudniillik vajjon a Duna közép medenczéjében Nagy Sándor idejétől a római császárságig történelmileg is bebizonyított kelta lakók csak vaskoriak voltak-e, vagy már a bronzkorban is itt éltek-e, a mi jóformán azon kérdéssel azonos: Adjunk-e hitelt a Liviusban s késő római görög irókban említett hagyománynak, hogy a magyarországi és olaszországi kelták, a Gallusok és Galaták, valóban Tarquinius király idejében vándoroltak-e ki a mostani Francziaországból, vagy pedig az eredeti kelta vándorlásnál, Ázsiából, nem maradtak-e meg a Duna s a Pó síkságain; míg egy másik részök tovább vándorolva Franczia- s Angolországot foglalta el s telepítette meg; szóval a dunamelléki galaták nem-e azon nép, mely a bronzműveltséget hozta be hazánkba? A rómaiak az Alpeseken túl mindenütt kelta népekre akadtak, a leghatalmasabbakra Francziaországban, ismerték őket szomszédságukban Felső-Olaszországban, ott találták Svájczban, ott a Duna vidékén, mi tehát természetesebb, mint hogy ezeket mind onnét származtatták, hol legszámosabbaknak tapasztalták, Francziaországból. A hagyomány mondaszerű volta már onnan is kitünik, hogy több népek mondáival azonos, hogy t. i. két testvér vezeti a kivándorlókat s a madarak röpte lesz kalauzok.

Nem akarjuk egyelőre ezen fontos kérdés megoldását megkisérteni, melynek megfejtésére eddigelé nem birunk elégséges adatokkal, melyre nézve azonban minden új kelta lelet némi felvilágosítást nyújthat. Kivánatos tehát, hogy azok, kik régészettel foglalkoznak, minden új leletet jelentsenek fel a társulatnak, az egyik lelet sokszor világot vet a másikra. A fokorúi aranyleletnél például, melyet a tizenkét arany csavart nyakláncz (Torques) keltának jellemez, a kar-

perecz alakja azonos a szebeszlói bronzlelet diadémajáéval, a puszta-géczi kelta vaslelet hengeridomú karvédje hasonló a gyakori bronz karvédekhez, a kelta vas fibulának alakja sokszor találja hasonmását, úgy bronz, mint arany fibulákban, például a pozsonyi luteránus lyceum gazdag őstörténelmi gyűjteményében, mely fájdalom évtizedek óta még mindig nincs felállítva, s felsőbb tanintézetnél (!) skatulyába begöngyölve a tudós világ szeme elől el van rejtve.

Mindezek oly adatok, melyek valószinűvé teszik, hogy a galaták csakugyan a régi bronznép volnának, de sok adatra van még szükségünk, mielőtt ezen feltevés valódiságát bebizonyítottnak mondhatnók, mert a régésznek legelső kelléke az óvatosság. *Pulszky Ferencz.*

MOKYANUS NÁDOR PECSÉTJE 1286. ÉVBŐL.

A közel múlt napokban a Sóvári Soos család által a muzeum könyvtárába letéteményezett érdekes oklevelek között van Mokyanus nádor, Suprun, Musun és Sumugh comese által egy 1286-ik évben kiadott oklevél,[1] melynek rövid kivonata szerint András, Buthkay András fia, egy papnak halálos megsebesítéseért és szolgájának meggyilkolásáért és több tárgynak elidegenítése végett Ásván nevű unghmegyei birtokát vérdíj-váltságúl Tamás comesnek Symon fiának átadja. Ezen okmányon függ piros és sárga selyem-sodraton Mokyanus nádornak viaszba nyomott czímeres pecséte, mit a 2-ik számú rajzban bemutatni és ismertetni szerencsés lehetek.

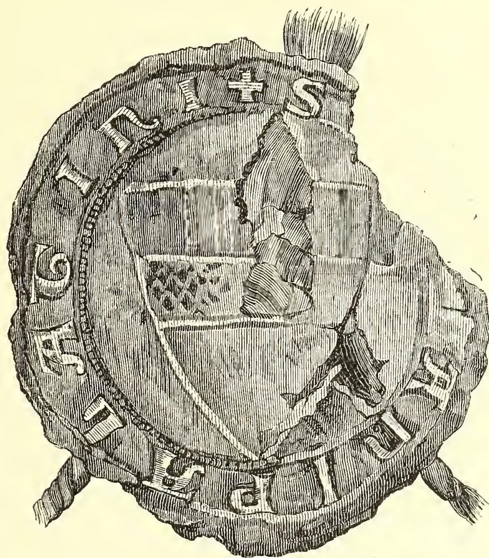
A pecsét átmérője 6·5 centiméter belső gömbölyű keretében van a szívalakú paizs, melynek közepén egy vízszintes, a paizsból kiemelkedő, damascirozott, egy centiméter szélességű pólya húzódik keresztűl. Körirata, a hiányok kiegészítésével, a következő: † S(MOKIÁ)NI PĀLĀTINI. A czímer egyszerűsége az eredeti pecsétnyomó elkészítésében nem tételez

[1] Katona, *Hist. crit.* tom. VI. pag. 927. — Fejér, *Cod. dipl.* V. 3. 333. l.

fel művészetet, de a betűk domborúsága s a közök arányos beosztása elég ügyes kezekre mutat.

Ezen pecsét személyi, történelmi és heraldikai szempontból bír érdekkel reánk nézve.

Személyi szempontból érdekes, miután Mokyanus nádor czímerének bemutatásával XIII. századbeli palatinális pecséteink száma, egy, eddig ismeretlennel szaparodik, mert habár Katona és Fejér ez oklevél szövegét hibásan és lényeges kihagyással közlik is, sem az oklevél hollétéről, sem a pecsét

2. szám.

minőségéről, a közönségnek felvilágosítást nem szolgáltatnak; s már azért is kivánatosnak látszott előttem ezen pecsét ismertetése, mert tudtommal Mokyanus nádornak ez ideig csak ez egyetlen oklevele ismeretes diplomatikusaink előtt; s habár nem is teljes épségében, de leglényegesebb részében fentartva van annyira, hogy az czimertani szempontból is járulhasson egy adalékkal a magyar heraldika megvilágításához történelmünk legérdekesebb századaiból, az Árpád házi királyok korából.

Történelmi érdekessége, a bemutatott pecsétnek abban

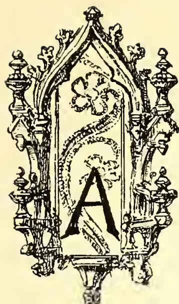
culminál, hogy Mokyánus nádornak az Aba nemzetségből való származását beigazolni képesek vagyunk, különösen azon adatok nyomán, melyek a magyar czímertani ismeretek gyarapítására eddig is közölve valának. Igy találjuk Horváth István közleményében[1] Omodeus nádor oklevelén az egy pólyás szívalakú paizsot mint az Aba nemzetség czímertani jelvényét 1307-ik évből. Később Jászay Pál, az ebből felmerült heraldikai vita folytán szintén közli Omodeus nádornak egy meglehetős ép, és más két töredékes pecsétnek rajzát, melyeken az egy pólyás szívalakú paizs, körirata szerint, az Aba nemzetségbeliekének mutatkozik.[2] E rajzok hiányosságait végre teljesen pótolja Nagy Imre,[3] egy teljesen ép pecsét rajza és közlése által, mely legfőbb elemében Mokyánus nádoréval is azonos.

Ámbár tehát az Aba nemzetség czímertani jelvénye nem ismeretlen, a jelen pecsét ismertetése a felhozottak felett, azért is nagyobb érdekkel bír, mert az Árpádok korszakából eredvén, eredeti pecsétnyomója legkésőbben 1285-ik évben készülhetett, miután 1284-ik évben a nádori széken még Miklóst találjuk,[4] s Omodeus mint ilyen először 1290-ik évben fordúl elő.[5]

Czímertani főmozzanata azonban, ama heraldikai tiszta egyszerű felfogásban rejlik, mely úgy a lombdísz, mint a paizsot körűlvevő czikornyától és telamonoktól menten, a jelvény compositiójában, minden összetett alkotást mellőz, holott alig két évtizeddel későbben ugyanazon nemzetség heraldikai jelvénye, tiszta, jellemző egyszerűségét elveszti, s már a Nagy Imre által fenhivatott helyen közölt Omode nádor de genere Aba pecsétje, bár ha csak a paizsonkívül alkalmazott czikornyával, de a paizs felett fénykörbe foglalt sasfejjel combinalt heraldikai képet tüntet elő.

Majláth Béla.

[1] *Tudományos gyűjtemény* 17. folyam IX. kötet 79. lap.
[2] *Tudománytár* 1839. évfolyam. VI. kötet 200. lap.
[3] *Archæologiai Értesítő* XI. kötet 353. lap.
[4] Fejér, *Cod. dipl.* V. 3., 260. l.
[5] U. o. VI. 1., 69. l.

MAGYARHONI SODRONY-ZOMÁNCZOS KELYHEK.

A MAROSVÁSÁRHELYI reformatus templom sodrony-zománczos kelyhét, az Archæologiai Értesítő XIII-ik kötetének 259. és következő oldalain irtam le. Dr. Antal László, a marosvásárhelyi ev. ref. egyház és főiskola főgondnoka szíves volt ezen érdekes tárgyat fényképeztetni, s ezáltal lehetővé tette, hogy a jelen alkalommal ezt rajzban is bemutassuk a közönségnek.[1]

A fejedelmi ajándéknak, melylyel b. Révay Ferencz a mult évben nemzeti museumunkat gyarapította, legkiválóbb tárgyai közé tartozik egy szintén sodrony-zománczczal ékesített kehely.[2] Érdeklődésünket ez nemcsak alakjának gazdag

[1] Lásd 3. szám.

[2] Lásd II. tábla. Ezen kelyhet röviden leirta PULSZKY FERENCZ az *Arch. Ért.* XIII. köt. 305-ik oldalán. A Révay család birtokába csere útján került, ezen század második évtizedében, a turóczmegyei szucsányi egyházból.

Magassága 0.255 m. Talpának legnagyobb átmérője 0.153. A kupa felső átmérője 0·115.

Az aranyozott ezüst kehely talpát hat karéj képezi. Vízszintes, síma, 0·007 széles karimán áll. Erre függélyesen emelkedő 0·001 magas, áttört művű szalag következik, melyet erősen kikanyarított párkány köt össze a lábnak felső, gazdagon diszített részével, hol az alaprajz 6 karéjának megfelelően, hat elől kerek, hátul hegyes levél van elhelyezve. Ezek száron függnek, mely a láb legtetején ülő kacsból ered. A szárak alsó végen egy-egy három loboros levélke nő. A láb felső, a fistulához emelkedő részén így hat ötszögű tér keletkezik. Vékony sodronyszálakkal kerített lemezek alkalmazvák itt. Rajtok sodrony képezte apró körökre forrasztott aranyszemek futnak hosszant végig egy vonalban, s ebből jobbról balról hat-hat, gömböcskében végződő inda fakad; végén pedig a nagy levelek közeibe hatolva egy-egy virágot látunk. A virág teste, öt külső szirma és bibéje aranyos. A hat belső szirmot sötétkék, áttetsző, zománcz borítja. A zománczos szirmok csak egy, a bibék pedig 3 virágnál maradtak meg.

A hat nagy levél egyikét jelenleg zománczos lemez födi. Attetsző világoskék alapon egyenesoldalú paizsot látunk; rajta áttetsző zöld mezőben, 3 liliomos korona fölött, rózsaágot tartó, tátott száju oroszlánnak előrészét; fölötte pedig koszorút. A paizs mellett két oldalt: «PAL (Paulus) NIARI» alatta pontok. A rajzot aranyos ezüst élek képezik, melyeket az ötvös meghagyott, midőn a zománcz alkalmazása végett a fémlapot kivéste. III. tábla 5. sz.

3. szám.

A többi öt levelet bevésett domborművel, térdig látszó szentek alakjaival, diszített lemezek töltik el. A czímeres mezőtől jobbra Szt. István királyt látjuk. Balra fordul; jobbjában jogar, négy levéllel; baljában az országalma; fején korona, három liliommal. — Hosszú hajat s körszakállt visel; vállát bő köpönyeg borítja; alsó ruhája széles redőket képez; derekát öv szorítja. Bal válla fölött st betűk. III. t. 1. sz. Következik remete sz. Pál. Jobbra fordúl; baljában olvasót tart, jobbjában

tagozása, az ötvösmunka különféle nemeinek változatos alkalmazása, és a diszítésnek pompája által vonja magára, hanem egyes részleteinek értelmezésénél fölmerülő nehézségek által is.

Az első futólagos megtekintésnél megnyugszunk abban, hogy a kelyhet, a czímeres, zománczos lapon megnevezett, Nyári Pál készíttette és ajánlotta föl valamely egyháznak; s ez annál valószinübbnek látszik, mert a talpon remete Szent Pál is előfordul, ki annak védszentje lehet. Behatóbb vizsgálásnál azonban föltünik az ellentét a betűk alakja

botot; barátcsuha födi; szakálla hosszú. A bot s az alak közt s. pa betűk; előtte száll le a varju, csőrében kenyér; ez alatt egy lólábú emberfejű alakocska látszik. III. t. 3. sz. A negyedik mezőbe Sz. Imre herczeg van bevésve. Jobbra fordul, haja hosszú, szakállt bajuszt nem visel. Baljában 2 liliomos jogart, jobbjában erszényt tart; fején herczegi süveg. Prémgalléros köpönyege nyakánál erősen ki van vágva, úgy hogy az alatta levő gallérnélküli mez meglátszik. Mellette s.emericvs fölirás. III. t. 3. sz. Az ötödik mezőben remete Sz. Antalt látjuk. Jobbra fordul; baljában bot, jobbjában olvasó. Barátcsuklyában van; feje födetlen; haja, szakálla hosszú. Mögötte a csengős disznó. Előtte ant betűk. III. t. 4. sz. Végre a hatodik mezőben Sz. László király áll. Jobbra fordul; baljában erszény, jobbjában a bárd; fején 3 liliomos korona. Szakálla teljes, haja hosszú, köpönyege alól kilátszik mellvértje és sodronyingének alja. Mögötte la betük III. t. 2. sz.

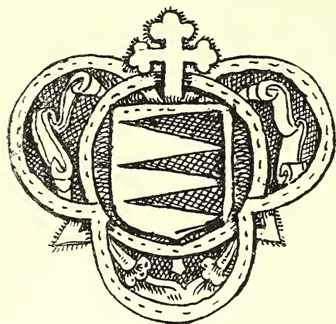
A kehely lába és szára közt egy gyürű képezi az átmenetet. Az áttört aranyos mű alatt zománczot látunk. A hatoldalú szárat is teljesen elborítja a zománcz; váltakozva sötétkék, viola és zöld áttetsző zománczos alapon sodronyvirágok díszlenek. A szárat fölül alól aranyos áttört mű födi, közepét pedig a gomb. Ezt hat széles és hat keskenyebb ív, áttört támpillérekkel, fialakkal és keresztvirágokkal, képezi. A keskenyebbeket csavart oszlopocskák töltik be; a szélesebbekben (lásd a czikk elején levő rajzot) zenélő angyalok állnak, ezek közül csak három maradt meg, az egyik orgonázik, a második lantol, a harmadik hegedül.

A kupa alját liliomszegélyezte tok borítja, mely filigran művel ékes. Itt is apró sodrony körökre aranyos szemek forrasztvák reá. A sodronymű közé hat, vastag aranyos zsinorral körülkerített medaillon van beleillesztve. Váltakozva sodrony-zománczosak és domborművel díszesek. Az utóbbiakon látjuk 1. Sz. Borbálát fején négy liliomos korona; jobbjában széles pengéjü, görbe hegyű, kard; bal kezén három ablakos tornyát tartja; mellette virág és bar betűk, lásd IV. t. 1. sz. 2. Alexandriai Sz. Katalint; fején négy liliomos korona, melynek homlokrésze különösen díszes; jobbjában kard, baljában kerék, IV. t. 2. sz. 3. Sz. Erzsébetet; fején három liliomos korona; balra fordul; jobbjában virágkosár; baljával ruháját tartja. IV. t. 3. sz. Mind a három hosszú hajat visel. Bő köpönyegöket négyszögletes csat tartja. Mindannyi bevésett domborműnél a redők nagy gonddal vannak vésővel kidolgozva; a meztelen részek, arczok, kezek, nincsenek aranyozva.

A sodrony-zománczos mezők mindegyike más-más virág-díszszel ékesítvék. IV. t. 4. 5. 6-ik sz. Az elsőn áttetsző violaszín alapon áttetsző sötétkék, áttetsző zöld, át nem látszó vörös és át nem látszó fehér fordul

között, melyek a zománczos lapon és a kupán levő föliratokban alkalmazvák; ezek gothicus minusculák, azok a renaissance-kor óta dívó antikos betűk. Ha a Nyáry család történetét vizsgáljuk, meggyőződünk, hogy a czímer, a mint a kelyhen látjuk, nem lehet régíbb 1535-nél, a mikor Nyáry Ferencz elnyerte a báróságot s ekkor lett czímere egy koronával bővítve.[1] Nyáry Pál szerepelt a magyar reformatió történetében; 1596-ban egri kapitány volt; meghalt 1606-ban.[2] A kehely alakja, diszítésének részletei semmiesetre sem készülhettek a XV. századnál később; Nyáry Pál tehát csakis a czímerét és nevét viselő lemezt készíttethette, midőn ezen tárgyat a szucsányi egyháznak fölajánlotta.

Szucsány 1536 előttt a t.-sz.-mihályi Thuróczy családé volt, mely már a XVI. században kihalt. Az utolsó Thuróczynak, Miklósnak, Martha nevű leányát Nyáry Lőrincz vette nőül 1545-ben s így került ez a birtok Nyáry kézre.

4-dik szám.

A kehely történetére nézve fölvilágosítást ad a gúthi-Országhok[3] czímere, mely a hozzátartozó patena-ra van bevésve. Országh Dora volt neje az utolsó Korláthköynek, Péternek, ki 1526-ban elesett. Leányok Erzsébet nőül ment Nyáry Ferenczhez, Pál nagyapjához; ezen a réven juthatott a szóban forgó kehely az Országhoktól a Nyáryakhoz.[4]

A szentek ábrázolása ezen kelyhen szintén leköttheti figyelmünket.

A magyar szentek közül ugyan, kik a kelyhen előfor-

elő; a másodiknak és harmadiknak alapja áttetsző sötétkék s ezen zöld, viola, vörös és fehér zománczosok a virágok, bogyók és levelek.

A kupa maga síma, csak három szalag van belevésve „ihs“ „Xps“ „maria“ fölirással.

[1] Lásd Liber *Regius* I. köt. fol. 149.

[2] Lásd Nagy Iván VIII. 183. l.

[3] Lásd 4. szám.

[4] A Nyáryakra, Korláthköyekre és Országhokra vonatkozó adatokat Thallóczy Lajos közölte velem.

dulnak, Sz. István[1] és Sz. Erzsébet[2] szokásos ismertető jelvényeiket tartják; Sz. Lászlónál[3] és Sz. Imrénél[4] ellenben feltünőek, az itt országalmával össze nem véthető, erszények. Remete Sz. Pálnál[5] is különös az ördögöcske; rendes kisérője csupán a varju.

A kehelynek sodrony-zománczos diszítése azonban az, a mi mindenekfölött vonzza a magyar archaeologust, ki benne ezen különös ötvös munkanemnek egyik legváltozatosabb példáját ismeri föl.

Minden iparművészeti technika közt a zománcz talán leginkább bájolja el a műkedvelőket. A nemes fémek legméltóbb dísze ez. Ragyogó fénye és pompás színe vetekedik az ékkövekével. Színárnyalatainak sokfélesége a festő kedvencz anyagává teszi. Az ízlésnek és művészetnek magas kifejlődése magával hozta mindig a zománczozás fölvirágozását is.

Az archaeologust szintén nagy mérvben foglalkoztatja. A legkülönbözőbb országokban és korokban gyakorolták az iparművészetek ezen ágát. A messze keleten, Chinában és Indiában; nyugati művelődésünk hajnalán, Egyiptomban és Etruriában; a barbar törzseknél a római birodalom határain; a byzanczi udvarnál, az arabsok műhelyeiben, nyugati Európa kolostoraiban, mindenütt főékessége volt a legdrágább tárgyaknak.

Ezen gyakorlatnak színhelyei összefüggésben állanak-e egymással? Válfajai egymásból fejlődnek-e? Vagy pedig különböző helyütt, különböző időkben újra meg újra lett-e föltalálva és hasonló lefolyással, ismételve fejlődött-e? Oly kérdések ezek, melyek az iparművészetek vándorlásainak, a stylnemek keletkezésének történetével a legszorosabb kapcsolatban vannak.

A magyar archaeologiának is kijutott része ezen nagy kérdésben. A hazai műkedvelők, ősi családjaink már régóta büszkék a birtokukban lévő gyönyörű zománczos tárgyakra,

[1] Lásd III. t. 1. sz.
[2] Lásd IV. t. 3. sz.
[3] Lásd III. t. 2. sz.
[4] Lásd III. t. 3. sz.
[5] Lásd III. t. 3. sz.

milyeneket más országokban már csak nyilvános gyűjteményekben vagy uralkodók kincses házaiban látunk. Tudósaink pedig constatálták, hogy hazánkban fölvirágzott a zománczozás és hogy egyes válfajok divatoztak itt, melyek ugyanakkor a szomszédos országokban ismeretlenek voltak. A magyar zománczról egész irodalom keletkezett.[1] Az egyes emlékeket leírták, a mint kiállítások vagy kirándulások alkalmával hozzáférhetőkké lettek; a külföldi írók véleményét számba vették; átböngészték a régi okmányokat, hogy belőlök világosságot lehessen deríteni ezen gyakorlat történetére. A kutatások eredményekép azon nézet terjedt el, hogy létezett egy specificusan magyar zománcznem, melynek legrégibb ismert példája szent László hermája Győrött a XV. század első éveiben készült; hogy a XVIII. századig megmaradt, főleg Erdélyben; hogy fejlődése összefüggő és hazánkban ment végbe; hogy specificus magyar-erdélyi volta a régi időkben is el lett ismerve. Ezen hosszú, négyszázados fejlődés emlékeit két főcsoportba osztották majd mindannyian, kik a kérdéshez szóltak: a magyar sodronyzománczosokéra a XV. századból s a XVI. elejéről; és az erdélyi zománczosokéra, a XVI. század második feléből és a XVII—XVIII. századból. Az első csoporttal összefüggésbe hozták az Orosz-

[1] (ROMER). *Exposition universelle de 1867 à Paris.* Cat. spéc. du roy. de Hongrie. 11. old.

HENSZLMANN. *Gazette des Beaux-Arts.* 1867. októberi füzet.

» *Magyarországi régészeti emlékek* II. k. II. r. Bevezetés és 220. kv. old. 1874.

IPOLYI ARNOLD. *Archæologiai közlemények* III. k. 67—125. old. 1863. «Magyar ereklyék». Ujra lenyomva Kisebb művek I. k. 261—404. old. Középkori magyar ötvösművek czím alatt 1873-ban.

IPOLYI ARNOLD. *Budapesti Szemle* V. k. 232—239. Műipartörténeti tanulmányok. II. A magyar és erdélyi zománcz. 1874.

PULSZKY FERENCZ. *Budapesti Szemle* IV. k. 233—235. old. Adalékok a magyarországi műtörténelemhez. 1874.

CZOBOR BÉLA. *A középkori egyházi művészet kézikönyve.* 144. ol. 1875.

I. A. *Századok* 1876. A magyar mű- és történelmi emlékek kiállítása V.

SZIKINCZEY B. *Archæologiai Értesitő* X. k. 223—232. old. 1876.

PULSZKY KÁROLY. *Acta Nova Musei Nationalis Hungarici.* II. 7. old. 1878.

PULSZKY KÁROLY. *Archæologiai Értesitő.* XIII. k. 259—267. Iparművészeti jegyzetek 1879.

országban előforduló sodronyzománczokat; a második csoportnál fölismerték az idegen befolyások hatását.

A kérdésben legnagyobb tekintélyeink az archaeologia terén már nyilvánították véleményöket, s így jól tudom, mennyire nehéz résztvenni tárgyalásában, hacsak a fölszólalást új adatok közlése nem igazolja. Mégis, ha figyelemmel végignézzük az irodalmat, észreveszszük, hogy a kutatás csak bizonyos irányban haladt; hogy föltevésekként kimondott nézetekre utóbb mint már bebizonyított tényekre hivatkoztak. Időszerű tehát az anyagot megrostálni; a kérdést pontosan föltenni, hogy megoldásához egy lépéssel közelébb jussunk.

Ezúttal a XV—XVI. századbeli sodronyzománczos emlékekre szorítkozom, melyeknek sorába tartoznak a fennt említett kelyhek is.

Az eddig ismert tárgyak, melyek ezen csoporthoz tartoznak, mind egyháziak. Kettő közülök ereklyetartó. Az egyik szent László király ismeretes mellszobra Győrött,[1] hol a szövet diszítését zománcz utánozza. A másik, szent Dorottyának egy eddig még nem ismertetett ezüst képe, a boroszlói muzeumban; a szobor talpazatán, két sodronyzsinor közt, zománczos szalag vonul végig — kék alapon, fehér, zöld és violaszín, aranysodrony kerítette bogyók és virágok.[2]

A Besztercze város birtokában lévő kereszt szintén sodronyzománczos.[3]

A többi emlék mind kehely. Közülök tizenhét hazánkban őriztetik.[4] A külföldön levők közül csak négy van

[1] Leirta IPOLYI A. *Arch. Közl.* III. k. 70—99. old. Lithographicus rajzzal.

[2] Ezen emlékre Hampel József figyelmeztetett; a zománczos szalag egy szines rajzát, Dr. Fischer szivességéből birom.

[3] Lásd I. A. *Száz.* 1876. 518. old.

[4] 1. Esztergomi kincstár. Széchy Dénes czimerével. Leirták BOCK *Jahrbücher der k. k. Central-Commission.* III. k. 144. old. fametszet- és rézmetszettel. HENSZLMANN. *Magy. rég. eml.* II. k. II. r. 184. old. Említik IPOLYI *Budapesti Szemle* V. 234. és I. A. *Száz.* 1876. 511. és 547.
2. Esztergomi kincstár. «Zuh»-féle azelőtt ó-budai Leirta BOCK u. o. 110. old. HENSZLMANN, u. o. 184. old. I. A. u. o. 511. és 548.
3. Ugynevezett szakolczai. Említi I. A. u. o. 511. és 547.

leírva tekintettel a zománczozás módjára úgy, hogy biztosan fölemlíthessük, mint ezen sorozat tagjait.

4. Poprádi szent Egyedféle egyház. Említi I. A. u. o. 514. és 545.

5. Szepesi székesegyház. Pethő Márton-féle. Említi I. A. u. o. 514. és 545.

6. Szepesi székesegyház. Említi I. A. u. o. 514.

7. » » » » » » » » 514.

8. » » » » » » » » 514.

9. Győri székesegyház. Emliti I. A. u. o. 515. és 547.

10. Bars szt.-kereszti » » » » » 517. és 544.

11. Besztercze-bányai váregyház. Említi I. A. u. o. 517. és 545.

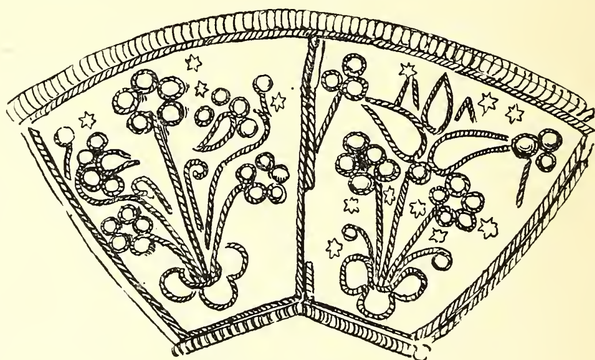
12. Pozsonyi Ferencziek kincstára. Telegdy-féle. Említi I. A. u. o. 519. és 547. és IPOLYI *Budapesti Szemle* V. 234.

13, Pozsonyi Ferencziek kincstára. Pethe László-féle. Említi I. A. u. o. 520. és 548.

14. Marosvásárhelyi nagyobb református templom. Leirta PULSZKY KÁROLY. *Arch. Ért.* XIII. 259. Lásd rajzát 3. sz. alatt.

15. Révay-féle. Lásd II., III., IV. tábla.

16. Nemzeti Muzeum. Pocul. Jankovits. N. 136. Említi IPOLYI ARNOLD. *Budapesti Szemle.* V. 233. old. A kehely magassága 0·214 m. Talpának legnagyobb átmérője 0·112 m. Az aranyozott ezüst kehely alaprajza hatkaréjú; fölfelé kanyarodó, síma 0·015 m. széles karimán áll; erre 0·014 m. magas áttört művű függélyes szalag következik. A láb síma felső része erősen kikanyarodik s karcsúan csatlakozik a szárhoz, felől párkány koronázza; magassága 0·259 m. A szár alsó részén 6 oldalú gyűrűt látunk, mindegyik oldalon pedig négyszirmú arany virágot fekete zománczalapon, magassága 0·01 m. A gomb bordás, a szár éleinek megfelelően tizenkét szirmú virágok (rotuli) nyulnak előre; a hat külső szirom s a bibe aranyosok, a hat belső zöld, áttetsző, fehér pettyes zománczczal volt egykor boritva, melynek nyomai azonban két virágon vehetők már csak észre, az egyik virágnak belső szirmai és bibéje elvesztek; a gomb magassága 0·029. A szár felső részén átlátszatlan fekete alap-

5. szám.

pal fehér pettyekkel zománczozott hatoldalú gyűrű; a zománcz csak két mezőn maradt meg; magassága 0·013 m. A kupa 0·083 m. magas alját 6 zománczos mezőre osztott tok borítja, melyet liliomsor szeg be. A zomán-

Ezen összeállítás — 19 hazánkban levő emlék 5 külföldön ismerttel[1] szemben — hatalmas tanuságúl látszik szolgálni a sodronyzománczozás kizárólag magyar volta mellett. De ha visszaemlékezünk, hogy a hazai emlékek sora minő gyorsan lett összeállítva, mihelyest a figyelem reája fordult; ha meggondoljuk, hogy még mindig mennyire hiányos; ha számba veszszük, hogy a külföldön a zománczozás ezen neme még nem vonta magára a kutatók figyelmét, bizonyára sokat veszít bizonyító erejéből a statistika. Hogy külföldön még számos ilynemü tárgyakkal találkozhatunk, arra legalább előjelekkel birunk. Az 1878-iki párisi világkiállításon, az anthropologiai osztályban, a krakói dóm kincstárának photographiái közt XV. századbeli sodronyzománczos kelyhekre véltem ráismerni. Egy másik útmutatást EITELBERGER ad a dalmátiai középkori műemlékek ismertetésében, hol az egyházak kincstáraiban őrzött zománczos aranyművesmunkákra figyelmeztet.[2]

czos mezőken sodronyzománczos virágdíszeket látunk, kétféle minta váltakozik rajtok. 5. szám alatt adjuk két mezőnek rajzát.

A kupán következő felirás van bevésve:

doms+gors+rong+doct+plebn·dnolsp

Károlyi Árpád, kivel egy pontos facsimilet közöltem, következő olvasást ajánlott: DOM(inu)S. GORS. RONG. DOCT(is) PIE B(e)N(e)D(i)CT(i)O(n)IS. P(atribus.) A fölirás ily formulában igen különös, s meg kell jegyeznem, hogy a megfejtésben figyelmen kívül lett talán hagyva a pont a BN és D közt s azt is, hogy az 5-ik szóban P után és a hatodikban az O után levő betűket L-nek olvasom. E szerint az ötödik szó PLEB(a)N(us) lehetne, a végső betűkben pedig hely vagy parochia nevét kellene keresni. A kehely alakja s a fölirat betűi a XV-ik század második felére vallanak.

17. Nemzeti Muzeum. Kehely gombja. Alkalmilag közölni fogjuk rajzát.

[1] 1. Ebenfurthi. Leírta WEISS. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission* VI. k. 47. old.

2. Klosterneuburgi. Leirta WEISS. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission* VI. k. 270. old. fametszettel.

3. Grosslobmingi (Stiria). Leirta WEISS. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission* VI. 270. old.

4. Prágai Szt.-Vitus kincstára. Leirta BENESCH. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission* XVII. k. IV. old.

[2] *Jahrbücher der k. k. Centralkommission*. V. k. 61. old. 1861. EITELBERGER. Die mittelalterlichen Kunstdenkmale Dalmatiens. Wir

Ismeretes, hogy Oroszországban a magyarországiakhoz nagyon hasonló sodronyzománczok készültek. Az irodalomban először PULSZKY FERENCZ figyelmeztetett ezen tényre;[1] s egyszersmind óvott attól, hogy ezt az által magyarázzuk meg, hogy az orosz czár Mátyás királytól magyar ágyúöntőket, pénzverőket és ötvösöket kért és nyert Oroszország számára; a sodronyzománcz párhuzamos előfordulását a két országban inkább hasonló okok, byzanti traditiók és keleti befolyás, eredményeinek tekinti.

HENSZLMANN a *Magy. rég. emlékek* II. k. II. rész 220 és köv. oldalain biztos ténynek mondja zománczaink «magyar nemzetiségét és eredetét».[2] Hazánkból Oroszországba importáltnak tekinti ezen műgyakorlatot, s véleményének támogatására fölhozza Karamsinnak elbeszélését III. Ivánnak Mátyás királyhoz való viszonyát illetőleg.[3] A diplomatiai levelezések a két fejedelem közt azóta a *Századok* 1879-iki kötet III. füzetében közzé lettek téve, s belőlök meggyőződhetünk arról, hogy ezen ügy csak nagyon másodrangu fontossággal bírt; szövegökből nem is lehet következtetni, hogy Mátyás telje-

haben aus dem reichen Domschatze (von Ragusa) nur diese wenigen vorzüglichen Objecte herausgehoben, die wol geeignet sein werden die Aufmerksamkeit specieller Freunde der kleinen Plastik auf diesen Schatz zu lenken. Derselbe steht bekanntlich nicht allein; in Arbe, Nona, Zara und an verschiedenen Orten haben wir auf den Reichthum Dalmatiens in dieser Beziehung aufmerksam gemacht, der erst dann in seiner vollen Bedeutung hervortreten wird, wenn man in der Lage sein wird, gestützt auf authentische Berichte, den Ort nachzuweisen, an dem diese Gold- und Emailgegenstände gearbeitet worden sind. Einige, die roheren, weisen auf Venedig; andere aber sind viel eleganter und zarter, als dass man sie den venetianischen Künstlern des XII., XIII., XIV. Jahrhunderts zuschreiben könnte. Denn Venedig ist erst mit dem XV. Jahrhundert aus seiner roheren und primitiven Entwicklung in Sculptur und Malerei herausgetreten. Viele der dalmatinischen Emails haben eine Zartheit, wie man sie etwa nur einer byzantinischer Laien- oder Klosterkunst zuschreiben kann, die in sich die Tradition einer grossen und langjährig geübten Kunsttechnik aufgenommen hat.

[1] *Budapesti Szemle*. IV. k. 234. old.

[2] Az idézett helyen az internationalis jury hivatalos jelentését fölhozza, mint bizonyítékot arra, hogy a francziák állítása helyes voltát elismerték. A jegyzetben idézett szöveg azonban egy szóval sem emlékezik meg a zománczokról, hanem népvándorláskori arany-ékszereinkre, a bakodi és osztropatakai leletekre vonatkozik.

[3] KARAMSIN. *Geschichte des russischen Reichs*. VI. k. 136 s következő oldalain.

sítette-e a kiewi uralkodó kivánságát. Ha azonban mégis taglalni akarjuk, hogy mire irányult Iván kérése, nem szabad elfelejtenünk, hogy Oroszország a XV. században egyátalán nem volt iparművészeti tekintetben műveletlen; hogy egyebet ne említsek, csak a Jagellók összeköttetéseire utalok Kiewvel: már 1393-ban onnan hozat Jagelló Ulászló görög-orosz festőket, a Lysagora mellett lévő Szt-Kereszt templom diszítésére.[1]

A párisi és bécsi világkiállításokon alkalma volt a kutatóknak orosz aranyműves-munkákkal megismerkedni, melyek legalább a XV. században, de talán még korábban is készültek. Ha tehát Iván Mátyáshoz fordult mesterekért, úgy bizonyára valami különös alkalom vagy czélból tette. Az olasz renaissance-művészet Magyarországon korábban nyert befolyást, mint bárhol másutt Európa keleti részén. Épen Mátyás uralkodása alatt terjedt el leginkább hazánkban. A művészek közt, kik Magyarországban időztek, említve van 1467-ben a bolognai Aristotele Fioravanti.[2] 1475-ben Oroszországban találjuk őt, hol 1479-ig időzött. Az első és legfontosabb megbizás, melyben részesült, a Mária mennybemeneteléhez czímzett moszkvai székesegyház fölépítése volt.[3] E mellett 1475-ben a moszkvai pénzverde vezetője volt.[4] Orosz krónikák említést tesznek Aristoteleről, mint ágyú- és harangöntőről.[5] Aristotele tehát épen olynemü föladatokat oldott meg, minőket Iván fölsorol Mátyáshoz irott levelében, s ez valószínüvé teszi, hogy a magyar udvarnál azt kereste 1467-ben az orosz fejedelem, a mit 1475-ben Aristotele személyében Velenczében megtalált.

[1] *Mittheilungen der k. k. Centralkommission.* V. k. 294. old. JOSEPH V. LEPKOWSKY: «Die Heiligengeist- und Heiligenkranz-Kapelle der Krakauer Domkirche».

[2] GUALANDI MICHELANGELO. *Aristotile Fioravanti. Atti e memorie della R. Deputatione di Storia Patria per le provincie di Romagna.* Anno IX. 1870. pag. 75, nota 20.

[3] KARAMSIN. VI. k.

[4] CIAMPI. *Bibliographia critica delle corrispondenze dell'Italia colla Russia* etc. II. k. 203. old.

[5] MALAGOLA. *Delle cose operate in Mosca da Aristotele Fioravanti,* p. 16.

Helyesen hangsúlyozták iróink, hogy a sodronyzománcz a rekeszzománcznak egyik kifejlése. Chinában és Japánban is, hol a rekeszzománcz kedvelt diszítésmód, találunk sodronyzománczot.[1] A rekeszzománcz Európában Byzanczból terjedett el a IX—X. században. A román korú ötvösségben nagy szerepet játszik és az ékkövekkel együtt sodronyos foglalásban diszíti a drágaságokat. A gothikus ötvösségnél a filigran és a zománcz elvesztik nagy szerepöket, a vert és áttörött mű mindinkább háttérbe szorítják őket. Csak Európa keleti részén, hol a byzanczi befolyás, úgy látszik, ily tekintetben erős volt, maradtak divatban: Magyarországban, Oroszországban, talán Csehországban, Lengyelországban, Dalmatiában. Az ellentét a gothikus fölfogásban készített részek közt — rendesen a láb alsó része és a szár — s a sodronynyal és zománczczal diszítettek közt, melyek a román kor styljével vannak összhangban, néha akkora, hogy kisértésbe jövünk, őket nem összetartozóknak tekinteni. Ezen hibába esett Bock is egy aacheni kehely leírásánál,[2] melynek részei ép úgy összetartozóak, mint a legtöbb sodronyzománczos kelyhekéi, a mennyire a közzétett rajzból meg lehet itélni.

Látjuk ezekből, hogy a fönnlevő emlékek tanuskodnak a sodronyzománczozás gyakorlata mellett Magyarországon a XV. században, és hogy kifejlődése a rekeszzománczból másutt is végbement, hol hasonló befolyások érvényesültek az iparművészet terén.

Hátra van még, hogy megvizsgáljuk a zománczra vonatkozó kutforrásainkat, különösen oly szempontból, hogy iróink jogosultan hozták-e őket kapcsolatba a sodronyzománczczal.

A legrégibb említést zománczról hazai okmányainkban a *Pannonhalmi kincsesjegyzék*-ben, állítólag szent László idejéből, találjuk.[3] Az itt előforduló electrum és smaldum

[1] Az europai gyűjteményekben ezek még nagyon ritkák, az országos iparművészeti muzeum számára azonban mégis egy pár példányt sikerült megszereznem, melyeknek rajzát alkalmilag közzé fogom tenni.

[2] Bock. *Karls des Grossen Pfalzkapelle.* 105. old.

[3] Közölte Bock: *Mittheilungen der k. k. Centralkommission.* V. k. 350 s köv. old. A zománczra következő helyek vonatkoznak: Una

zománczot jelentenek; de arra, hogy rekesz-, áttetsző- vagy sodronyzománczra vonatkoznak-e, semmi utmutatást nem ad a szöveg.

A többi adat mind Estei Hippolitus számadásaiból való, melyek 1487-től 1520-ig terjednek. HENSZLMANN, IPOLYI, SZIKINCZEY fönntemlített czikkeikben ezekre hivatkoznak, hogy a magyar-erdélyi zománcz elismert specificus voltát bizonyítsák. Ők mindannyian báró NYÁRY ALBERT[1] közléséből ismerik a szöveget. Bármennyire érdekes is ezen közlés, lényeges hibában szenved; t. i. hogy a számadásokban található egyéb, aranyművességre vonatkozó, adatok nélkül lett közzétéve, úgy hogy az értelmezésnél a súlyt a zománczozásra lehetett fektetni, mi nem történt volna, ha ismeretes lett volna, hogy a számadásoknál az aranyozás minősége játszik szerepet első sorban, míg a tárgyak diszítését alig említik. A «modo raguseo, modo napolitano vel francigeno, modo transsilvano» kifejezések sehol sincsenek a «smaltum» szóval, hanem a «deauratum» szóval összekötve. Az erdélyi arany fehérebb, mint a különben használatban levő; lehet, hogy ez oka a különböztetésnek; de a régi tárgyak aranyozásmódján is észlelhetünk különbségeket, melyekre a föntemlített kifejezések vonatkozhatnak; némely tárgyak t. i. aranylemezzel vannak bevonva (plattirozva), mások csak befuttatva.[2] A jegyzetben[3] közölt adatok figyelmes olvasója

tabula Electro parata, in qua signum domini tenetur.... X. Ciphi quorum unus est electro paratus... Cappae... VII. aurifriso circumdatae inter quae una habet super se pectorale aurum smaldo paratum.

[1] *Archaeologiai Közlemények.* VII. köt. 150—155. old.

[2] A középkorban különféle aranyfajtákat különböztettek meg. Lásd LABORDE: *Notice des Émaux du Louvre.* II. köt. 410 s köv. oldalain: «Or arabe, or d'espagne, or d'Esclavonie, or de Rhodes».

[4] MCCCCLXXXVII... libro generale... tenuto per mano di mi Piero Pincharo scrivano: di questo Archiepiscopato (di Strigonio).

C. 55. Arzento lavoratto quale pervenerà a le mane di li offiziali del R^{mo} Zoe quili che saperò et che e in mia presenzia sera consignatti tutti / qui sotto notaro epz:

3 Otobris da messere Antonino brancha uno calize a la paresina con la patena doratto una bussola da ostie doe anpole dal tare tutte cosse pesano marche 4 p 38 funo consignato al R^{mo} prothonotario e gubernatore apare ala partita di messer Antonino in questo a C. 64 D. 51 d.

24 Dezembro. Da Zohane di Sarlo una copa di arzento del pisetto di Cremizia qualle fu consignatta al prothonotario qualle dize valer ducati

meg fogja bennök találni ezen állításom igazolását. Ily alapon mondhatjuk, hogy a kútforrások sem jogosítanak föl arra,

marche 3 vinti e zinque Como a la intrada del pisetto apare in questo a C. 83 ... ... D. 25 d.

. . . ditto da misser Alfarello ferazo una croze di arzento qualle inanzi solevano portare i cardinalli con zoglie atorno el prezio non lo so perche non mi fu mostrata ma ditto missere Alfarello mi dise averla datta e Francesco da bagnacavallo dise haverla rizeputa di m.

Posto nel libro de intrada a C 105

MCCCCLXXXVIII . . . . libro de intrada A. tenuto per Pietro Pincharo.

C 26 v. 22 Lujo Giorgio litterato si portò uno fornimento da briglia ; de lo arzento de Rivola dominar consignatto al Signor prothonotario : costò ducati vinti, como apare ala intrata del pisetto in questo a C 210 valle ... ... D. 20 d . .

. . . ditto. El R^{do} missere Beltrame si feze lavorare delo arzento del R^{mo} marche vinte e tri e pisetti quaranta zinque e mezo in diverse cose : i qualli lavoreri apareranno per uno inventario notatto in questo a C 34 v. valle ... ... D 151 d 92

C 34 v. Quisti sono li arzenti qualli sono stati lavoratti de larzento venuto ad intrade del R^{mo} S et in mano del prothonotario intendando di questo anno sopraditto si como in questo libro apare la quantità di marche a C 26 e prima.

Ittem dui cochiare doratte per el R^{mo} pesono ...	m^{e}	. .	p^{i}	13
Ittem una busola da polvere da peper peso ...	m^{e}	. .	p^{i}	24$^{1}/_{2}$
Ittem sei tagieri rotondi i qualli pesono	m^{e}	9	p^{i}	18
Ittem una taza con el pede quale peso	m^{e}	1	p^{i}	3
Ittem due fiaschi da tener cazetto quali pesono ...	m^{e}	2	p^{i}	6
Ittem uno bazile da dare laqua a mano pesó ..	m^{e}	6	p^{i}	47
Ittem uno bochale per il ditto bazille pesó	m^{e}	3	p^{i}	30
Somma rasone di piseti 48 per marca fanno ...	m^{e}	23	p^{i}	45$^{1}/_{2}$

1489. Intrada B. tenuto per mano di mi Piero pincharo de Parma C. 4 9 Novembrio per arzenti lavorati : 67 m le qualle sie dui fornimenti da Cavallo si gi conto lo arzento : a rason di duc^{i} : 5$^{1}/_{2}$ la m. d 368 d 50 e per fatura de quelli duc^{i} : 201 a rason de d 3 per m. per la doratura da cordo : duc^{i} : 270 che sono in summa duc^{i} : 839 d 50.

C. 35 Arzenti lavorati in ongaria dila intrada delo Illmo et Rev^{mo} : archiepiscopo deuo dare adi primo zenaro per lamontare de quelli : et el pesso per fina ditto zorno : como nel libro 1488 de intrada apare a c 107 ... ... duc^{i} : 247 din^{i} : 92

9 Novembro. del Pisetto de rivola dominare per man di Giorgio pisetaro sie stato presentato dui fornimenti da Cavallo di arzento di marche 67 li quali montano con la fatura e doratura duc^{i} otocento trenta nove e mezo como in questo a l'intrada del pisetto ... a c. 3 — d. 839 d. 50.

. . . ditto. Del pisetto da Rivola dominare : fu fatto una Briglia d'arzento dorata per el Rev^{mo} : peso m. p^{i} . . . costo con la fatura : et oro duc^{i} : vinti e tri : fu consignata al Gobernatore : como in questo a pare ... ... a c. 3 — d 23 d —

. . . ditto. del Pisetto de Rivola dominare fu lavorato una piccola Briglia : nela quale solo giera doe Bochie e dui frontali di arzento dorato quale costò duc^{i} : 6 e dinari quindezi : fu consignata al Sig^{re} : Gobernatore como in questo apare ... ... a c. 3 — d. 6 d. 15.

hogy a sodronyzománczot kizárólag magyar gyakorlatnak tekintsük.

30 Dezembrio. deti Arzenti in massa me (?) stato lavorato in Cremizia dui fornimenti da Cavallo Biancho : neli quali gi ne marche sessanta due e piseti trenta nove : i quali fornimenti sono consignati in la guardaroba del Revmo : in mano a Thadeo di lardi : apare ditto arzento in questo monta ... ... a c. 1 v. d. 476 d. 29.

1489. in Strigonio ... libro B. de usita ... piero pincharo da parma scrivano.

C 32 v (15 zugno) per contadi a maistro simonetto da napoli duc° : uno : et fu per botoni et capi doro : ala copertura di una stanbechina del Revmo : fu adi 24 aprile per man di francesco Bagna Cavallo : como per un suo squarzo apare : et in questo a c 156 v ... ... d 1. d. =

C. 33 v. . . . ditto per indoratura di uno morso del Revmo : duc° : uno e mezo : posto nela salvaroba : e fu a di 20 mazo per man di francesco Bagna Cavallo : como per el suo squarzo apare et in questo a c. 157 ... ... d. 1. d. 50.

C 36 v (31 Xbrio) per doratura di uno fornimento da briglia : duci : sei per man di thadio di Lardi fu a di 16 lujo : como per uno mandato apare et in questo : a c 139 ... ... d 6 d =

C 37 . . . ditto per doe fibe di arzento dorate per una briglia : duc° : 1. din : 5. per man di tadio e fu a di 8 agosto como per uno mandato apare a c 140 ... ... d. 1. d. 5.

. . . ditto per batitura di m. 2 di arzento posto sopra stafe : duci : sei : e fu per mano di tadio di lardi a di 18 agosto : como per uno mandato apare a c. 140 ... ... d. 6. d. =

C 38 . . . ditto per doratura di m. 8 di arzento : fatto in uno fornimento : a naso di Cavallo d 26. e fu a di 26. dezembrio per man di tadio per mandato a c 150 ... ... d 26. d =

C 73 v. Per arzenti lavorati in rivola dominato per man/di Giorgio litterato in fornimenti dui da Cavallo dorati : funo m 67. montono cola fatura e dorattura duci otozento trenta nove e mezo como ala intrada apare in quello a c. 127 duci : 839. din1 : 50

per el prezio di una briglia doratta fatta in rivola dominione montò duci : vinti e tri como al libro de lintrada apare a c 127 d 23 d. =

per el prezio di una altra briglia con due boze di arzento fatta in rivo la dominione costò duci sei e dinari quindezi : como al libro de la intrada apare a c 127 ... ... d 6 d 15.

per el prezio di dui altri fornimenti da Cavallo fati in Cremizia neli qualli gi sono m 62 soli 39 di arzento : m con la fatura ducati quatrozento sesanta sei e dinari vinti e novi como nel libro de la intrada apare in quello ... ... a c 127 d 476 d 29

1501 Bude 5 Novembris

Pag 30. Pro uno picario argenteo cum modico de auro in superficie : quod in pondere fuit marcha una et piseti tres : emi vel dedi florenos septem cum medio ; et recepi pro / necessitate castri agriensis F 7. d 50

Pag 30 v. Item pro duodecim chochliarijs de argento cum aliquantulum de auro quae ponderat marche tres minus piseti undecim dedi et emi pro necessitate castri pro florenis viginti duo ... ... F. 22

Agrie 13 Decembris.

Nota quod de una marcha argenti . . . faci facere unum picarium de ipso argento : pro necessitate mense et ad aurandum dedi unum florenum de auro de quo aliquantulum remansit aurifabro : et pro ipsius

Kutatásaink positiv eredményekép kiemelhetjük, hogy a XV. században hazánkban oly iparművészeti eljárás divott,

labore ilud medicum dimisi et insuper dedi denarios septuaginta quinque ergo fatiunt florenum unum et De[i] 75 ... ... F, 1 d, 75

1503 Agrie 6 Marcij

Pag 30 Item dominus Stefanus raguseus missit duas Crateras vel Tacias de argento intus deauratas quas emi pro florenis decem et octo pro necessitate mense... ... ... F. 18.

15 Aprilis „

Item emi a Joane Kegel futo de rebus suis qui defunctus heri est per manus fechetu mial duo picaria argentea unum sipleum laboratum cum medico de auro in superficie aliud cum tribus pomis de auratis in pede et in medio alicos flores in circuitus deauratos et in superficie aliquantulum deauratum et in duobus est argentum pro florenis undecim cum medio auro et labore dedi pro ipsis florenos tredecim et unum ortonem quia sic fuerunt apreciati ... ... F, 13 d, 25

Bude 26 Junij, p. 33 v.

Item emi unam cuppam de argento cum slavibus (sic. talán floribus albis de argento) albis de argento totam deauratam cum suo coperto quo ponderat marcas septem et pisetos novem dedi pro marcha florenos decem in toto faciunt floreni septuaginta unum ... ... F 71

p 34. Item donavi viginti quinque denarios uni auri fabro qui fecit mihi videre praedictam cuppam ... ... d 25

Agrie ultima Junij p 36 v.

Missi budam florenos sexaginta unum de quibus feci per manus domini Stefani ragusei emere unam cuppam a rasone Florentino mercatore de argento cum floribus albis cum coperto tota deaurata que ponderat marchas sex et aliquos pisetos ... ... F 61

Bude 14 Augusti.

p 38 Quia alio die quando reginalis maiestas peperit filiam, Regia majestas et sua majestas mihi scripserunt ut deberem cum ipsis gaudere et tales litteras obtinuit, dominus Stephanus raguseus pro uxore sua et ego ut sue majestates intelligerent / qui nomine domini mei Reverendissimi pro maximo gaudio tale noverum habui : emi viginti florenis unam cuppam de argento et donavi experte Reverendissime domino sue uxori predicte et ... . F 20

p 38 v 1503 Bude 16 Aug.

Alia vice proxime elapsa quando hic fui feci fieri duas cuppas quas die predicto recepi pro quibus dedi unam marcam cum media de argento marcha una fuit sicut soluit plebanus unus pro manu Simonis faraglian(us?) omni anno Sancto Joani et fuit pro magistro Ant° 2° et medio fuit de tali anno racione canonicatu de ung quibus cuppis addidi marcas tres cum media de argento et emi florenos viginti uno et aurifaber adidit argentum pro florenis duobus cum medio : et pro labore dedi florenos octo cum medio et pro deauratura dedi florenos quindecim de auro et in toto faciunt floreni quadraginta septem et predicte cuppe sunt plane cum coperto tote deaurate similes et habere plusquam quinque marcas ut dixi de argento duobus florenis cum medio etc. ... ... F 47

Bude 19 Augusti

p 39 Quia Januptijs reginalis majestatis nihil dedi done experte Reverendissimi domini mei sue majestati ut omnes domini fecerunt ideo visum est domini Reverendissimi Strigoniensi qui aliquid pro letitia filie regis predicte regine muneris domini debere et sic dedi dono experte

melynek előzményei nem Olaszországban és Németországban, hanem Byzanczban vannak; hogy ugyanezt észlelhetjük

S. Reverendissime domine prefate domino Stefano Raguseo et alijs multis die predicto cuppas duas de argento deauratas cum smaltis et floribus albis de argento; unam emi ab uno aurifabro que ponderabat marcas septem et aliqui piseti dedi florenos decem pro marcha ut hic antea in hoc registro apparet: et unam similem emi a rasone florentino quae ponderabat marchas sex et pisetos aliquos pro simili pretio: pro prima dedi ut antea videtur florenos septuaginta unum pro alia florenos sexaginta unum in toto sunt floreni centum et triginta duo: et sicut dixi die predicto fexi exitum de ipsis duabus cuppis pro letitia nove parve regine etc.

Agrie die 7 Septembris

p 41. Item alio die quando fui bude pro consilio multorum pro honore domini Reverendissimi et ad necessitates futuras pro ista ecclesia ut possem habere aliquem protectorem apud reginalem majestatem donavi unum parvum agnus deum de auro et lapidibus pretiosis domino de melak collaterali S. Majestatis pro filia sua quem emi florenis octo F. 8.

Bude 5 Decembris.

p 44 v. Emi marcas quinque de argento de quibus feci facere unum tondum et unam scutellam, in ipsis fuit totum argentum minus due onzie tamen cum deauratura cum florenis de auro decem et manifactura et argentum pro sex florenis marcha: denarios centum et sex pro floreno labor florenus unui pro marcha in toto faciunt floreni quadraginta quatuor et denarios viginti quatuor. Et predicta duo vasa cum recesi a buda dedi ad manum magnifici domini Joannis baduali Nobilis veneti et orator venetorum qui mihi promisit mittere ad manum Reverendissimi domini mei estensi usque Romam et sic sine dubbio facet etc. ... ... F 44 d 24

Az 1507-ik évi számadásokban többször találkozunk Joannes Jacobus olasz aranymíves nevével, ki Egerben Hippolitus számára dolgozik. — p. 25. Januar 1., 3., p. 25. v. Jan. 14., p. 26. v. Feb. 8., p. 27. Feb. 15., p. 27. v. Feb. 23., Marczius 1., p. 28. Marz 8., 14., p. 28. v. Marz 15., p. 29. Marz 25., p. 29. v. April 10., p. 31. Junius 19., p. 31. v., p. 32., p. 36. v. April 16., 25., p. 40. Julius 18.

1507. p. 51. v. Item feci preparare duodecim discos de argento pro honore castri quando aliquis dominus interest qui tondi vel dishai duodecim in toto ponderat marcas decem et septem et piseti triginta quatuor et quaelibet marca constat florenis sex et ortone et facto computo argenti cum labore magistri in toto constituerunt florenos centum et viginti tres et tribus ortonis... ... ... Fl 123 d 75

Item quia feci me facere res infra scriptas argenteas et deauratas pro florenis decem habui marcam et postea cogitaui conditionem meam non mereri talia solui ex pecunijs Reverendissimi domini et sunt S. Rme. d. in primis calicem cum patena de argento deaurati ponderant marchis tribus et piseta triginta nouem. Item peluim de argento deauratum / ponderat marchas duabus et pisetis quadraginta duobus. Item ampulle duo de argento deaurate ponderat marcis duabus et piseti triginta Item capsella pro ostijs de argento deaurata ponderat piseti triginta uno: item cantarus unus de argento cum auro ponderat marchis duabus et piseti novem inter alter similis cantarus ponderat marchis duabus et pisetis octo cum medio. Et omnes res supra scripte ponderat insimul marchis quatuordecim et piseti quindecim cum medio et sic cum labore et auro et argento decem florenis marcha constat florenis centum et quadraginta tribus aliquantulum est differentia in medio piseto ... ... F, 143

Európának más, keleten fekvő országaiban; s hogy ezért szükséges lesz, hogy ezen országoknak művészetét kutatásunk körébe vonjuk. *Pulszky Károly.*

Item emi a domino Joanne muzarello physico Reverendissimi domini Strigoniensis unum peluim de argento laborato neapoli pulchro modo floreni quadraginta duobus poterit ponderare et considerare argentum et opus qui est in bono foro ... ... F, 42

Item unum bochale pro ipso peluim feci facere de argento quo dedi et pro argento et labore florenos triginta duos cum medio et poterit ponderari qui etiam non est in caro foro ... ... F, 32 d, 50

(1508.) Pag. 6 v. Sequitur registrum argentorum consignatorum Rdo et Illmo domino Herculi pio Gubernatori agriensi per manus magro Jacobi pignate ab ipso Reverendo domino Thadeo Lardo ipso tunc notatum per D. Gorrum gorini qui argentea erunt notam tam in pondere qui in forma et pretio: Latius qui hic in (sic) videtur ipsi domino Gorro in ingrendo (sic) registra introitus et exitus episcopatus agriensis per ipsum D. Thadeum notata et scripta: dum ipse rexit et gubernauit etc. In primis habuit D. Sua Rma et Illma unum peluim satis grande cum costis de argento cum aliquibus partibus deauratis modo raguseo laboratis cum armis domini Stephani barberio de smalto factis et bochale de argento similiter pro ipso peluï de argento albo et cum parte de aurata cum releuo.

Item unum peluim cum uno bochale de argento plano / cum aliqua deauratura laborata modo napolitano vel francigeno.

Item duo vasa de argento magna pro confectionibus magistro (sic. Nyáry «modo»-nak olvasta!) Raguseo facta et laborata.

Item aliud vas de simili genere laboratum et de argento minoris forme et ponderis.

Item duodecim disci de argento mediocris forme.

Item decem (eredetileg «duodecim»-et írt a szerző, de kijavította) coclearia ex pluribus modis et pondere, laborata de argento.

Item duodecim coclearia satis magna de argento cum puero in superfice et scuto in manibus.

Item duo parva cantera de argento aliquantulum deaurata.

Item una cupa magna et alta cum floribus et smaltis de aurata modo transilvano cum suo copertorio.

Item due cupe de argento deaurate cum suis copertorijs cum aliquibus figuris non relevatis in transilvania preparate.

Item due cupe de argento deaurate cum suis copertorijs cum costis laborate.

Item due cupe de argento deaurate cum suis copertorijs de plano laborate.

Item una alia cupa aliquantulum minor de argento de aurata cum suo copertorio: cum costis laborata.

Item tria pocula de argento albo varia forma laborata.

Item due tacie simplices de argento albe.

Item unus calix magnus cum patena de argento deaurati.

Item due ampulle de argento de aurate satis magne.

Item unum pelluim pro ipsis ampullis de argento deaurato pro seruicio misse.

Item una parua pixis de argento de aurata pro seruandis ostijs.

A szöveget a magy. tud. akadémia által megrendelt leirás után közlöm, melyet CAMPI, a modenai levéltár titkára, az eredeti kézirattal

HAZAI ADATOK AZ ARCHAEOLOGIÁHOZ.

(Emlékek és Leletek.) *Marmarosmegyei aranylelet.* A nemzeti muzeumnak mult évben többizben hoztak aranykarikákat, egyizben 15 darabot, máskor meg 20 egészet és egy töredéket — mindkét esetben azt mondta az illető kereskedő, hogy Marmarosmegyéből kapta. A karika mindannyi halavány aranyból való, az első szállítmánybeliek mind négyélű, a másodikban a legtöbb, 13 darab, szintén négyélű; csak hét volt rovátkos és csak egy volt kerek átmetszetű síma fölülettel. Ugy látszik, hogy az összesen 500·35 grammot nyomó karikák egy közös nagy kincsből valók, melyről mint sok egyéb nagy kincsünkről a hatóság nem nyert tudomást, és mely iránt a fönálló rendszabályok káros volta következtében nem sikerült részletesebb adatokat nyerni, mert a tulajdonosoknak érdekében áll az egészet lehetőleg titokban tartani.

Alig néhány nappal azután, hogy a nemz. muzeumot másodizben kinálták meg aranykarikákkal, eljött egy harmadik helybeli régiségárus (deczember 12-ikén) és egészen hasonló 16 karikával kinálta meg a muzeumot, azt mondván, hogy ezek alighanem Marosvásárhely vidékéről valók. Azonban aligha tévedek, azt tartván, hogy a 16 karika ugyanegy eredetű a föntebbi két szállítmánynyal, továbbá azt hiszem, hogy még ez a 442·5 gram arany és az előbb említett fél kilo arany sem ád hű képet a szélforgácsolt nagy arany kincsről, mely a híres szarvasszói aranykincsnek, érték tekintetében, méltó párja lehetett.

A nemzeti muzeum a leletből 19 darabot szerzett meg; mint halljuk, 16 darab Kárász Géza úrnak jutott Szegeden, a többi 17 karikát megvette Hochstätter tanár a bécsi muzeum számára.

A túlsó oldalon rajzban adunk négy jellemző példát.

Az 1. és 2. számú négyélű, a 3. kerek sodronyból való s a 4. számú rovátkolt.

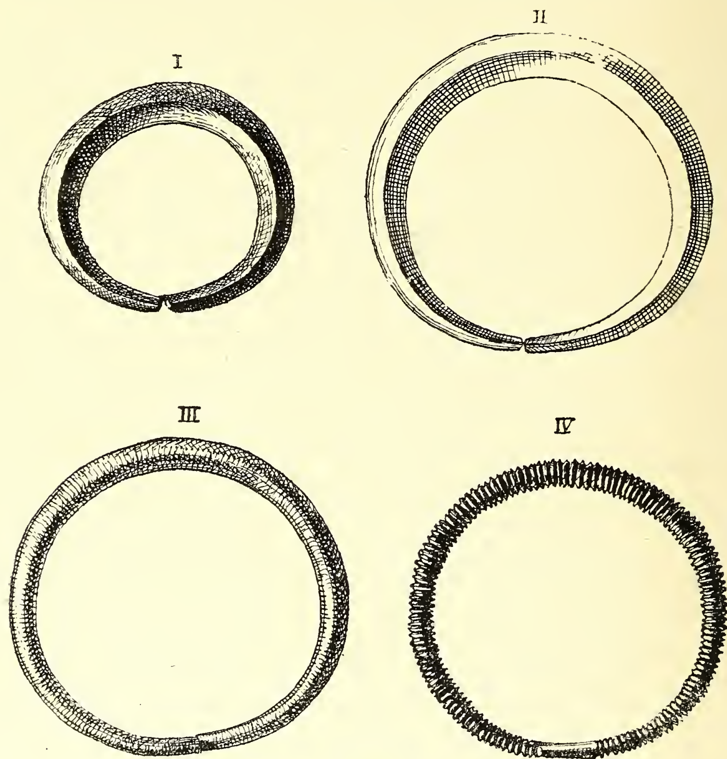
A négyélű karikák voltak a sorozatban legnagyobb számmal, összesen 42 darab; rovátkos volt 7 s 1 töredék, síma 1; végűl pedig említendő egy nyolczlapú karika, melyről kétes oda tartozik-e a lelethez.

A karikák egytől-egyig nyilt végüek, a sodrony a végek felé

összehasonlított és hitelesített. Szükségesnek láttam a báró Nyáry által fennt idézett helyen közlötteket újra kiadni, mert nála eltéréseket találunk, ha csak csekélyeket is, az eredeti szövegtől.

rendesen csúcsba fut, néha a csúcs le van ütve, néha a sodrony tompavégű; a végek némelykor közeljárnak egymáshoz s máskor egymásfölé nyúlnak. A karikák csak ritkán köridomúak, formájuk legtöbbször szabálytalan, miből könnyen az a gyanú támad, hogy készítésöknél nem is annyira az idom szabályosságára mint másra, az anyagra s a súlyra voltak a készítők főtekintettel.

A tudósok már rég hozzá szoktak, hogy ezeket az aranykarikákat

6. szám.

ne pusztán ékszereknek nézzék. A karikák olyan korból származván, mely a vert pénz használatát a mi vidékeinken megelőzi, természetszerűen közvetítették — mint arra igen alkalmas értékjelzők — az adás-vevést. És ha annak idején Kiss Ferencz értekezése a *karikapénzről* nem talált oly lelkes hivőkre, a mint alapjában megérdemelte, abból nem arra kell következtetni, hogy ő hamis úton járt, de arra, hogy érvei előadásában nem volt eléggé körültekintő, és sok tudósunk hibájába esett, mely oly gyakori: generalizált, mielőtt

a tényeket kellőkép megfontolta volt és mielőtt elégszámú egyes tényt tanulmányozott.

Kiss érvelését főleg mérlegelésekre alapítá, és ez magábanvéve helyes út, melyen az összes numismatika halad; de tévedett abban, hogy nem kellőkép válogatta meg a mérlegelésre a tárgyakat s így a «multum probare» hibájába esett.

Időszerű Kissünk érdemeire és tévedéseire utalni, most midőn Much értekezése a bécsi anthrop. társulat mult évi közleményeiben oly föltünést okoz. [1]

Dr. Much az aranykarikákról irt értekezésében elmondja, hogy mely karikákat és tekercseket kell «karikapénznek» tekinteni; átnézetet nyújt az ilyféle leletekről Egyptomtól Angliáig s végűl fölötte érdekes összeállításban mutatja, mint szerepel a «karikapénz» a germán mythosban még a középkorban is.

Értekezése azonban minden érdeme mellett jelentékeny hiányban szenved. Valahányszor pénzről van szó és mihelyt be van bizonyítva, a min kételkedni alig lehet, hogy az arany karikák pénz-surrogatum, az az igen fontos kérdés támad, hogy mely érték- és súlyrendszer képviselői a «karikapénzek», és hogy lehet-e a bennök képviselt praehistorikus valutát az ó-korból történetileg ismert ős valutákhoz fűzni. Kiss mint pénztudós érezte volt, hogy az egész «karikapénzkérdésben» ez a legjelentősebb momentum és onnan van az a tömérdek helyes (és helytelen) mérlegelése; ellenben Much hibája, hogy egész, negyven lapos értekezésében ezt nem is sejteti s így tanulmánya, daczára minden érdekes voltának, a kérdést főbb pontjában még sem mozdítja elé.

Csak az egyes authentikus leletek autopsián alapuló vizsgálata s a súly- és érték-viszonyok gondos megállapítása minden előforduló esetben, továbbá lehetőleg sok ily gondos metrologiai adat kellő csoportosítása fogja a «karikapénz» kérdését végleg tisztába hozni.

Azért hasznosnak véltem, a minap kezemnél volt 52 aranykarikát megmérni, megtudandó, vajjon, a midőn ős időkben oly nagy fáradsággal az arany sodronyt négyszögű idomra kalapácsolták (vagy húzták) és midőn az aranyat megolvasztván öntőmintákban formálták, pusztán a véletlenségre hagyták a drága tárgyak súlymennyiségét és értékét, vagy tervszerű mérvek szerint jártak-e el?

[1] *Mittheilungen der anthropologischen Gesellschaft in Wien.* 1879. 4—6. Dr. M. Much *Baugen und Ringe. Eine Studie über das Ringgeld und seinen Gebrauch bei den Germanen.* 89—131. l. egy kőnyomatú táblával.

A véghezvitt mérlegelések a mellett látszanak tanúskodni, hogy nem puszta véletlenség szerint készültek a karikák.

A karikák közül a kisebbek, melyek nem lehettek karpereczek, két sorba állíthatók.

a) Az első sort a legkisebb, 0·022—0·025 m. belső átmérővel biró karikák képezik (1. szám).

Az ötvenkét karikából harmincznégy tartozik ide, súlyuk grammokban következő: 9·7, 9·8, 9·9, 9·9, 9·9, 9·9, 9.9, 9·95, 10, 10·1, 10·2, 10·3, 10·3, 10·3, 10·3, 10·4, 10·5, 10·5, 10·7, 10·7, 10·8, 10·8, 10·9, 11, 11, 11·2, 11·3, 11·4, 11·5, 11·6, 11·9.

Mint legcsekélyebb súlyú szerepel egy 7·7 grammos karika, s legnehezebb egy 12·6 grammos négyélű és egy 13·6 grammot nyomó gömbölyű nagyobb karika (3. szám).

Az adott mérlegelések tehát egy 10·2—11 közt váltakozó középértéket adnak, melyre a karikák készítői törekedtek.

b) A második sorba tartozó gyűrűk valamivel uagyobbak (2. és 4. szám).

Az idevaló kilencz karika súlya grammokban: 20·1, 20·4, 20·5, 20·9, 20·9. 21, 21·4, 21·8, 21·9.

Középmértékök tehát egy 20·5 grammos darab, melynek összefüggése az előbbi sor 10·2—11 grammos darabjával félreismerhetlen.

A nagyobb karikák súlyszámait is ide iktatom, melyek sem egymásközt, sem az előbbi sorbeli karikákkal nincsenek szembetünő érték arányban: 31, 37, 39·4, 42, 52, 54, 59, 65·5. Végűl egy karika töredék súlya 3·5 gramm volt.

Még tartózkodom az itt közölt számokból eredményt vonni; ötven és egynéhány karikából még nem lehet a fönlévő összes karikák súly és értékrendszerére következtetést vonni. Néhány száz mérlegelés már biztosabb eredményt fog nyujtani.

Azonban már most is, még mielőtt ezek meg vannak ejtve, — a mennyire a fönlévő aranykarikák nagyobb tömegét ismerem — az a sejtelmem, hogy alighanem a mi praehistorikus népeinknél is az ős babyloni súlyrendszer volt uralkodó, a mely súly- és értékrendszer Ázsiában és Európa déli vidékein már a tizedik században Kr. előtt átalános érvényben állott. És talán nem puszta véletlenség, hogy az itt bemutatott összes karikák súlya (942·40 gr.) oly közel jár a nehéz babyloni mina súlyához (1010 gr.)[1] *Hampel József.*

[1] Vd. ö. BRANDIS *Das Münz Mass und Gewichtswesen in Vorderasien.* Berlin, 1866. 53. l.

(Intézetek, Gyűjtemények és Társulatok.) *A nemzeti muzeum régiségosztályának* majd minden emlékcsoportja szaporodott az elmult deczember hóban. A régiségek gyűjteményében az őskornak épúgy kijutott a maga része az ajándékokból és vételekből mint az antik és modern osztályoknak. Hasonlókép az éremgyűjtemény is gyarapodott, bár itt az antik éremcsoport volt túlsúlyban.

Az őskori tárgyak közt első helyen a marmarosi leletből szerzett arany karikákat említem, melyekről föntebb a leletek rovatában részletesebben szóltunk. Szintén vétel útján gazdagodott őskori rezeink és bronzaink sora. Állítólag «pozsonymegyei» származású leletek közül választhattunk egy lapos réz vésűt és egy 20 cm. hosszú tőrpengét, szintén rézből. Mindkét tárgy öntöttnek látszik, fölületök érdes. A tőrpenge markolatba való nyujtványnyal bír, melynek vége letört, a nyujtványnak, szélén, kétfelől, félköridomú behajlása van, mely a penge erősítésére szolgált.

Pozsonymegyei eredetű öt bronz tárgy is, melyeket a rezekkel együtt vettünk: két füles vésű, egy kardmarkolat, egy edényfül és egy lapátkaidomú véggel bíró pálczatag. Az utóbbinak sem rendeltetését, sem pedig korát nem lehet határozottan tudni; annyi valószinű, hogy nem őskori készítmény; inkább rómainak látszik.

Az edényfül érdekes adalék az etruszk ipar terjedésének kérdéséhez hazánkban; oly vert művű bronz edényről való, minő nemz. muzeumunkban Aszódról s a hajdú-böszörményi leletből van s minők a hallstadti hires temetőben jelentékeny számmal kerültek elő. A két füles vésü s a csészés kardmarkolat, mind a három, sajátos honi bronz typusainkból való.

Vaskori emlékeink a puszta-géczi lelettel gyarapodtak, melynek e folyóiratban önálló czikk és egy képes tábla van szentelve.

Az őskori és római csoportba egyaránt belé tartozik Marossy János úr küldeménye Tatáról. A nemz. muzeum ezen jóakaró barátja Tata vidékén élénk figyelemmel kiséri a régiségleleteket, lehetőleg összegyűjti őket és időről időre meglepi ajándékaival nemzeti intézetünket. Ezúttal Ó-Szőnyről való leleteket küldött. Van a küldeményben néhány csíszolt csont eszköz, egy orsógomb agyagból, az utóbbi s a csont tárgyak közül egynémelyik, barbár jellegű. Van továbbá meglehetős durva készítményű agyag mécses, mely a finom ízlésű mécsesektől már idománál fogva is eltér. Ellenben jóval finomabb munka egy más edény gyűrűs idomú lába, melyen a készítő agyagműves bélyege is meg van: RESTVTVS.

Van a küldeményben még néhány apróbb tárgy: egy arany gyöngy

finom lemezből, hét szirmú apró virág gránátból, egy finomabb bronzlánczs egy karika, melyről három durvább, sodronyos láncz csüng le ; az egyik lánczra illesztett kampós pálczácska mutatja, hogy római mécses fölszereléséhez tartoztak.

Római föliratos emlékeink sora egy nagy kő sarkophaggal gyarapodott. A sarkophagot még elődöm dr. Rómer Ferencz biztosította volt 1876-ban a nemz. muzeum számára s ugyanakkor föliratát közzé tette az Arch. Közl. XII. kötet 34. lapján, de csak az elmult hónapban sikerült megszerezni. Jelenleg M. Aurelius Marcianus sírládája a muzeum első udvarát ékíti.

Etruszk emlékeink száma Hahn J. úr szívességéből e hónapban szintén megnőtt egy becses darabbal, etruszk sírládával. A síremlék Terriccio környékéről való, mely a hajdani Volaterrae, etruszk város, közelében fekszik. A terriccioi urodalom területén egy sziklás völgy oldalán sorjában több üreg van, melyet még régi időben törmelékkel gondosan elzártak, úgy hogy csak nehezen lehet hozzá férni. Alexander Schwarz úr, amaz uradalom igazgatója, mult évi novemberben az egyik üreget fölbontatta és egy kőládára akadt, melynek födelén az etruszkoknál szokásos módon a halott, oldalt fekvő helyzetben, van kifaragva. A munka jelleme a Kr. előtti harmadik vagy második századra utal.

A sírládában hamú, kívül mellette pedig néhány fülbevaló aranyból és bronzból, néhány festett edény, pénzek s egyéb tárgyak voltak, melyekről csak Schwarz úr leveléből van tudomásom.

Középkori emlékeink a zágrábi muzeumban őrzött érdekes horvát pecsét galvanoplastikai utánzása által gazdagodott, melyet Boynichich Iván úrnak köszönhetünk. A pecsét Crescimir horvát királytól való, 1070-ből, s Ljubic «Opis jugoslavenskie» czímű művének czímlapjáról ismeretes. E rajz, miként a másolat összehasonlításából kitünik, nem pontos, s azért kivánatos, hogy a fölötte érdekes XI. századbeli emlék még egyszer, hívebben tétessék közzé.

Fegyvergyűjteményünk számára Szallerbek László kovás pisztolyt ajándékozott.

Végűl kincstárunkat említem, mely XVI. és XVII. századbeli gazdag díszedényeivel a nyilvános muzeumok közt máris ritkítja párját. Egyik törekvésünk, hogy e gazdag sorozatokat jellemző példányokkal kiegészítsük és e hónapban sikerült ismét jutányos áron négy díszedénynyel szaporítani.

Az egyik kokus serleg egybejáró pohárral ; a serleg és a pohár ezüstből valók, s az utóbbinak szélei és lába, az előbbinek egész

fémfölülete aranyozott. Mindkettő bevésett s a serleg domborműves diszítményekkel is ékes. A pohár keretén az egykori tulajdonos monogramja SL, az évszám 1581 és a czímeralak (?): puttony.

Egy másik szintén évszámmal ellátott lábas serleg különös, csínos idoma által tünik ki.

A nyulánk kupa virágkehelyre hasonlít s az alja is a növény kehely módjára három sor pikkelyszerű kidomborodással van ékítve. Kívül-belül halavány aranynyal plattirozott, mit az erdélyi műveken oly sokszor tapasztalunk, és mi Hyppolitus egri püspök kincstárnokának is föltünhetett annak idején, mikor megjegyzi «deaurata modo transylvano».

A serlegen két helyütt vannak indiciumok, melyekkel talán származását ki lehet fürkészni. Egyik helyütt a karima diszítményei közt czímert látunk — hármas dombon hármas virág — és a czímer fölött 1 5 A. R. S. 7. 8.

Más helyütt a keretben az ornamentumba belevont madár s alatta a síma lapon paizsba helyezett monogramm, mely M, H, A és R betűkből áll.

A lába aljába bekarczolt nevet (vagy számot) még nem sikerült kibetűzni.

Egy harmadik, szintén ezüstből készült, de közönséges módon aranyozott serleg nautilus idomát utánozza. Egész fölülete kivert gazdag renaissance ékítményekkel van ellepve; készítési kora a XVI. utolsó évtizedeire esik. A karimáján bevert toboz és P R betűk Augsburgra utalnak.

Ugyane korból — mely az állatidomú edényeket oly nagyon szerette — származik a szerzemény negyedik darabja, egy fáczánt vagy gyöngytyukot ábrázoló díszedény. Testét kokusdió alkotja, feje, nyaka, szárnyai, farka és szárai nagy gonddal ezüstből vannak kidomborítva, finoman czizellirozva és megaranyozva. Szokás szerint a nyaka tájékán van az öble úgy, hogy az állat feje képezi az edény födelét.

A fark végszárnyain látszó PM és a toboz ugyancsak augsburgi műnek igazolják.

Az éremgyűjtemény mintegy ötven darabbal nőtt meg. Ezek közt legbecsesebb három arany a titeli éremleletből, melyet Kollonits István úr Uzdinban volt szíves a nemz. muzeumnak fölajánlani.

Egyike I. Theodosius császártól való (379—394). Előlapján Th. gyöngyös diademával ékített mellképe jobbra, DNTHEODOSIVS PF AVG körirattal. Hátlapján közös trónuson ülve Theodosius

és II. Valentinianus szemközt látszanak, közösen gömböt tartanak. Mindegyik fejét a fölség jele, a nimbus veszi körűl. Fejeik közt szárnyas Victoria fölső fele látszik ki a támla mögűl s alúl lábaik közt pálmaág van. A körirat; VICTORIAAVGG a szelvényben: COM. Cohen ismeretes műve VI. kötete 457. lapján 19. száma alatt irja le az érmet. A másik két arany II. Valentinianusé (383—392), ki mint aquincumi születésű, talán az egyedűli koronás egyén, ki ez ősi fővárosban valaha világra jött. Még alig volt több mint 12 éves, mikor az egész nyugatrómai birodalom urává lőn. A két érem nagyjában egyforma, a köriratok mindkét esetben egyenlők, de miután az egyik az aquilejai gyárból, a másik pedig Tessalonikéből származik, a fiatal császár arczképében és a hátlapi előállításban vannak eltérések.

Az előlapi körirat: DNVALENTINIANVS IVN PFAVG, a hátlapi: VICTORIA AVGG.

A szelvényben egyszer: AQOBF, másszor: TESOB. Az OB jelentése 72, t. i. ennyi solidus készült ebben a korban, a Nagy Constantinus-féle rendelet óta, egy pénzfont aranyból; az F a műhelyt megjelölő betű.

A hátlapon lévő jelenet olyan mint az előbb leirt Theodosius-féle érmen; két császár egymás mellett ül és fogja a gömböt, mely a világ uralmát jelenti. Cohen Valentinianusnak és Gratianusnak nevezi őket, (VI. k. 443. l. 16. sz.), és aquilejai, mediolanumi, treviribeli és tessalonikei érmek után irja le a typust.

Leirása nagyjában talál valamennyi pénzverdére, mégis van az aquilejai és tessalonikei előállítás közt egy külömbség, mely nem érdek nélküli. Az előbbin a trónus mögötti Victoria szétterjesztett kezekkel mindegyik császár fölött fogja a nimbust, a tessalonikei érmen a császárok beérik diademával, fejöket nimbus nem körzi s miután így a mögöttük lévő Victoriának nincs semmi dolga, mindkét keze lecsüng.

Nem látom helyén, hogy itt ez eltérés okát fürkészszem és kikutassam, vajjon valamennyi tessalonikei érmen megtagadták-e az imperatoroktól az őket megtisztelő felsőségi symbolumot.

Bizonyos, hogy Cohen erre választ nem ád, mert nem vette észre az érmek tömkelegében ez aprólékos, de jellemző körülményt, a miként magam is csak a titeli szép föntartású példányok nyomán jöttem reá.

A nemzeti muzeum gyűjteményében mind a három érem hiányt pótolt és azért Kollonits úrnak mint ajándékozónak, és Schwerer János úrnak Pancsován mint szíves közvetítőnek köszönettel tartozunk.

Hasonlókép Egger Dávid urat is köszönet illeti ajándékáért, melylyel római császári érmeink sorozatait kiegészítette.

Egger úr már évek óta ügyelettel volt a két pannoniai érmelde, a sisciai és sirmiumi pénzverő hely gyártmányaira, és miután néhány esztendő alatt sikerült Claudius gothicus korától Arcadius császárig terjedő szakadatlan sort összeállítani, megengedte, hogy a nemzeti muzeum a 328 darabnyi réz érmekből azokat válogassa, melyek gyűjteményeiben hiányoznak.

Ilyenformán a nemzeti muzeum 22 darab érmet nyert, melyek korrendbe szedve így következnek:

Diolectianustól 1 darab (Cohen száma 311,) szelvényben SISB mezőben VI. *Helenától* 1 darab (Cohen 7. sz.) szelvényben ЄSIS, *Valeriától* 1 db (Cohen 5. szám) szelvényben SIS, mezőben félkör és Є. *Második Maximinustól (Daza)* 3 db, egy (Cohen 47. sz.) szelvényben SIS, mezőben félkör és A, egy (Cohen 48. sz.) szelvényben SIS, mezőben félkör és S, és egy (Cohen 58. sz.) szelvényben SIS, mezőben félkör és B. *Licinius juniortól* 1 db (Cohen 10. sz.) szelvényben ΔSIS*. *Nagy Constantinustól* 1 db (Cohen 331. sz.) szelvényben SIS, mezőben T. Constantinopolis fejével 1 db (Cohen 15. sz.) szelvényben ΔSIS. *Ifj. Constantinustól* 1 db (Cohen 193. sz.) szelvényben ЄSIS *. *Constanstól* egy db (Cohen 134. sz.) szelvényben ΓSIS. *II. Constantiustól* egy db (Cohen 233. sz.) szelvényben SIS. *Constantius Gallustól* egy db (Cohen 40. sz.). Előlapján Δ, hátlapján a mezőben S A, szelvényben SIRM. *Julianus philosophustól* egy db (Cohen 62. sz.) szelvényben ЄSISZ *Első Theodosiustól* egy db. (Cohen 60. sz.) szelvényben ASISC *Arcadiustól* két db. (Sabatier 36. és 43. a. sz.) BSISC és BSIS.

Marossy János úr szíves ajándékából a római éremgyűjtemény egy Septimius Severus-féle ezüstéremmel és egy Flavia Maxima Fausta-féle bronzéremmel gazdagodott; amaz Ó-Szőnyről való, emez ismeretlen lelhelyű. Mindkettő jó fönntartású és hátlapja miatt érdekes. Severus érmén az előlapon Severus babérkoszorús feje jobbra áll, körirata SEVERVS PIVS AVG. Hátlapján Jupiter balra áll, jobbjában a villám, baljában a kormánypálcza lecsüngő köpönyegébe két felől apró gyerekek fogódzkodnak, Caracalla és Geta, Severus fiai. A körirat: PMTRPXVIII COSIIIPP az érem dátumáúl a 210-ik évet adja Kr. u.

Fausta érmén elől az uralkodónő jobbra fordult mellképe látszik, körirata FLAV MAX FAVSTA AVG. Fausta Nagy Constantinus második felesége volt, kitől három gyermeke származott, az érem hát-

lapján kettőt közülök karján tartva jelenkezik. Az egyik valószinűleg első szülöttje Constantius, a ki 317-ben született, mikor Fausta Sirmiumban tartózkodott, a másik Constantinus junior lehet. A körirat SALVS REIPVBLICAE ezuttal csakugyan helyén van, mert Fausta élete valóságos áldás volt a birodalomra. Az érem Sirmiumban készült, miként a szelvénybeli sigla SIRM mutatja.

A római érmek sorához ajándék gyanánt még három, negyedik századbeli, apró rézérem járul, egyet egy ismeretlen, kettőt pedig Zsigmondy Gusztáv úr ajándékozott, az utóbbiak lelhelye Ó-Buda.

A modern érmek növedéke. Legjelentékenyebb egy 12 db aranyra terjedő szerzemény ismeretlen esztergommegyei (?) leletből. Az itteni főfémjelző hivatal készségének köszönhetjük, hogy a 83 dbnyi lelet a nemz. muzeum rendelkezésére volt állítva. A lelet kora 1587—1636-ig terjed, nem tekintve a török érmeket, melyek még nincsenek meghatározva. A kiválogatott 12 db arany közt van magyar, cseh, alsó-ausztriai, brandenburgi, frislandi, gelderni és török.

Más érdekes éremleletből, a tápió-szelei-ből szintén alkalma volt a nemz. muzeumnak saját sorozatait kiegészíteni. Sárközy Pál úr az éremleletből, mintegy 37 darabot állított rendelkezésünkre. Valamennyi érem az u. n. frisatikusok fajához tartozik, melyek nálunk oly jelentékeny szerepet vittek. A legrégibb Liutpold karinthiai herczeg (1077—1090) ezüst denárja volt s a legkésőbbi III. Eberhardusnak salzburgi püspöknek (1403—1427) tulajdonítható; a közbeesők II. Eberhardus, Bernhardus, Ulricus és Georgius salzburgi püspökök érmei, a frisachi, sanct veiti és windischgrätzi pénzverdékből. Emez ezüstpénzeket leginkább az ezüst finomsága miatt becsülték, mely a főfémbecslő hivatal megállapítása szerint pénzfontonként 0.8 és 0·875 közt váltakozik s egy-egy darabnak e szerint mai pénzben 12—16 kr volna értéke. A négy példány, melyet a nemzeti muzeum számára kiválogattunk, következők: I. Bernhardus (1202—1256) pénze, a karinthiai Luitpold pénzeiből két darab és egy darab, mely körirat hiányában nem állapítható meg teljes biztonsággal,

Modern érmeket és fémereket ajándékoztak még Szinay István Miskolczon, Czanyuga Matild asszonyság Budapesten, Erenits Károly úr Kanizsán és Ebenhöch Ferencz győri kanonok.

Vétel útján gazdagodott az erdélyi érmek sora: egy VI. Károly-féle aranynyal az 1737-ik évből.

Budapest, 1880. jan. 10. *Hampel József.*

Az országos régészeti és embertani társulat 1879. deczember 30-án tartotta rendes havi ülését. Az első előadás Kőrösi Józsefé volt

«az emberi test magassági viszonyairól Magyarországon», mely az anthropologiai statistika körébe tartozott.

Utána Pulszky Károly tesz jelentést a társulat megbizásából Szécsény vidékén eszközölt ásatásokról. Az első kisérletet a Lócz falu közvetlen szomszédságában fekvő u. n. Várhegyen tette; melynek alakja mesterségesen készítettnek látszott. Egy 3 meter mély árkot vágatott egészen a kerek alakú domb közepéig, de emberi kéz műveire nem akadt. Ennek folytán áttette az ásatásokat a már régebben mint őskori tárgyak lelhelye ismeretes, u. n. kerek dombra, mely Szécsény és Lócz között, mindegyiktől félmértföldnyire, fekszik. Az előadó bemutatja ezen dombnak helyszinlelési térképét, és átmetszeteit négy irányban, melyeket Bass Mihály mérnök úr a legnagyobb pontossággal készített el. Az ásatások háromféle temetkezési csoport constatálását eredményezték.

Legmélyebben őskori tárgyakkal kerülnek elő az embercsontok. Cserépbögrékkel, melyek dudorokkal ékesek, agyaggal kitapasztott kúpidomú tűzhelyekkel, melyekben kúpidomú u. n. szövőszék nehezékek fordulnak elő. A cserép tárgyak közül figyelemre méltó egy kis csésze; bevésett vonalakkal és körökkel van diszítve, melyek finom fehér agyaggal vannak kirakva. Ezen rétegben gyakoriak a szarvasagancs-eszközök; itt egy apró kővéső is napfényre jött.

A második temetkezési csoport a dombtetőn fekszik, hol nagy basalt szikladarabok vannak fölhalmozva, melyeket legalább egy mértföldnyiről kellett oda hozni a legközelebb fekvő sziklatelepből. Rendeltetésök iránt az ásatás még nem adott kellő fölvilágosítást; 4 meternyi mélységig is előjönnek még; nem képeznek rendes falat vagy kerítést. Köztök számos vas szög, pánt, nyílhegy, kés, és egy kulcs találtatott I. Endre és Ulászló pénzeivel. Cserepek is előkerültek, fehéresek és kemények; az edények korongon lettek alkotva; erős, éles párkányokkal bírnak. Érdekesek az itt lelt átfúrt kőlógók.

A harmadik temetkezési csoport a dombtetőn alig 0·15—0·20 centimeternyire a felszín alatt fekszik; teljes csontvázakat találtak itt; velök I. Ferdinánd és II. Rudolf pénzeit. Az ásatásokat Pulszky, akadályoztatásakor, dr. Bach József vezette.

Henszelmann Imre bemutatja két XVI-ik századbeli sírkőnek fényképét a pozsonyi dómból, melyeket legközelebb közzé fog tenni.

Szukács József előadta dr. Roth Samu lőcsei tanárnak társulatunkhoz beküldött értekezését az égerszögi barlangról, mely Torna megyében a világhírü aggteleki barlanghoz egy órányira fekszik.

Azon körülmény, hogy a barlang, melyet a nép Doncza-luknak

nevez, az aggtelkinek úgyszólván közvetlen közelében van, némi érdekeltséget kelt iránta, csakhogy ezt az ásatási eredmények legkevésbé erősítik meg.

Az égerszögi barlang, a mennyire a behatolás benne lehetséges volt, nem bír nagy terjedelemmel; körülbelül 40—50 meter hosszuságú, és keskeny útai több helyen 1 meterre szorúlnak össze, míg legtágasabb üregét 4—5 meterre lehet tenni.

Legelső régészeti kutatást Pongrácz birtokos tette a barlangban, de kevés sikerrel. A vízmosások által behozott földben emberi csontvázra bukkant, de ez a hazaszállítás közben összezuzódott.

A mult évi augusztus havában dr. Roth tanár lett figyelmeztetve és felkérve a barlang megvizsgálására, ki ennek készséggel és buzgalommal meg is felelt.

Több munkással átkutatta a barlangot, de szétzuzott csontvázakon, a melyek minden rend nélkül voltak eltemetve, érdekesebb tárgyat nem talált.

A hamu alatt a barlang egyik üregében egy kis gyermek-csontvázat is leltek, mely mellett apró vaspálczika, egy négyszögletü vasdarab, és már teljesen elrozsdásodott vas sarló hevert. Továbbá a vízmosás által képződött árokban, körülbelül 2 meter mélységben hamu és szénréteg fordult elő. A hamuréteghez közel égetett csontdarabok voltak, de hogy miféle, arról nem ír az értekező.

Egyáltalában a lelt tárgyak után itélve, melyek között egy graphitos edénydarab is van, a csontváz ujabb korbelinek tekinthető. Koponyája, melyen Roth tanár a lehetséges méreteket végrehajthatta: mesocephal. A végtagok csontjai különös eltérést nem mutatnak. Egyes csontrészen a rágás nyomai vehető észre. Ugyanott marha- és nyúlcsontokat is találtak.

Szukács József ez alkalommal a barlangok képződéséről is, főleg a mészhegyekben, rövid vonásokban megemlékezett. Előadásához magyarázatkép egy gonddal kidolgozott tájképet használt, mely vázlatosan tünteti elő a víz és földrengés által előidézett barlang-képződést. Végül azon véleménynek ad kifejezést, miszerint a fejlődési stadiumban lévő égerszögi barlang nem szolgálhatott lakhelyül az úgynevezett barlangi korban; mert már a képződési viszonyokból is azt lehet következtetni, hogy a jelenleg csekély kiterjedésű üregek oly szűkek voltak akkor, hogy abban alkalmasan ember meg nem élhetett.

Azonban a benne lelt emberi csontvázak akként kerülhettek oda, hogy a barlangban élő vadállatok hurczolták be mint zsákmányt és pusztították el, amit a csontokon a rágási nyomok is bizonyítanak.

A szént és egyéb tárgyakat pedig, a későbbi vagyis ujabb korban valamely harczias időben a barlangban menekült emberek hagyatékaiként lehet tekinteni.

Pulszky Ferencz bemutatja az Egger Dávid birtokában levő pécsvidéki ezüst leletet, melynek rajzát közelebb e lapokban közzé fogjuk tenni.

Végre Hampel József bemutatja Pfeffer Ignácz budapesti régiség-gyüjtő tárgyainak legérdekesebbjeit, fényképben; figyelemre méltóak köztök a bronzkori tárgyak, főleg a kardok, és a szép byzanti feszületek, melyek zománczczal ékesítvék. *P. K.*

KÜLFÖLDI ADATOK AZ ARCHAEOLOGIÁHOZ.

(Emlékek és Leletek.) *Ásatások Assyriában és Babyloniában.* Mr. Rassam 1877 óta kutatja a régi Assyria dombjait, a British museum igazgatóságának megbizásából. Első expeditiójának legfontosabb eredménye a balawati domb fölásása, mely Nimrud és Koyunjik között, kissé keletre fekszik. A domb keleti részében egy templom romjaira akadtak Assuru-natsir-abla király korából Kr. e. 885. A templom bejárása közelében föliratos alabastrom láda került elő, melyben két, szintén föliratos, alabastrom lap volt elhelyezve, egy harmadik az oltáron volt, az épület éjszaknyugati végén. A három fölirat világosságot vet Assyria viszonyaira a nevezett király idejében. Ő először származását mondja el; fölsorolja győzelmes hadjáratait, melyek már más fölirásokból ismeretesek; végre a város történetéről szól, mely hajdan a balawati domb helyén állott. Visszafoglalta azt az ellenségektől és «Imgur-Beli»-re változtatta nevét; a templomot fölépítette a palota tégláiból és elhelyezte benne urának, Makhir istennek szobrát. A Libanonban cedrusból és cypressusból gerendákat vágatott, és így elkészítette a templom födelét. Az ajtók is cedrusból voltak s rézzel megpántolva.

A domb nyugati része még érdekesebb tárgyakat tartalmazott. Itt egy nagy palota állott valaha; bejáratának romjai között nagy kapuknak bronz pántjait lelték meg. Az egyes pántok 8′ hosszúak 11″ szélesek, vízszintesen voltak a kapukra szegezve; az ajtószárnyak élein, függélyes irányban, szintén bronzpántok futottak végig, ezeken egy hosszú fölirásban II. Shalmoneser uralkodásának első négy évére vonatkozó krónika olvasható (Kr. e. 860—851). A vízszintes pántok mind domborművekkel ékesek, melyek a király tetteit ábrázolják.

Szertartásos áldozatoknak, városok ostromának, diadalmeneteknek, legyőzöttek hódolásának, játékoknak, a király szobrának elkészítésének, az assyr sereg kivonulásának jelenetei váltakoznak rajtok. A balawati kapúk ezen diszítései már a British Museumban vannak; tanulmányozásuk kétségtelenűl tetemesen fogja gyarapítani ismereteinket az assyr életről.

Második expeditiójában Rassam először Niniveben folytatta kutatásait; a Nebby Yunus dombot (Jónás sírját) ásta föl. Itt Sennacherib egy palotájának maradványait találta (VII. század Kr. e.). A kouyundjik-i dombon folytatta Sennacherib és Assurbanipal palotáinak fölásását, hol számos föliratra akadt. A Nimrud-i dombon egy templomot kutatott át, mely már az első expeditió alkalmával lett fölfedezve; innen egy pap székét küldte be a British museumnak. Kilch Shergatnál Assurnak, Assyria metropolisának maradványait kutatta, hol ősrégi föliratos cserepekre akadt.

A régi Babyloniára is kiterjesztette figyelmét Rassam. Az umjelibi-i dombban megtalálta a híres függő-kertek maradványait; kutakat, vízvezetékeket és roppant mennyiségű fekete basaltot, mely Örményország hegyeiből származik. Ettől délre egy Jujuma nevezetű dombban pompás mulatót fedeztek fel. Mázas és mosaikkal ékes oszlopok diszítették ezt; párkányai festett téglából készültek; a mennyezet drága indiai fekete fából. A benne talált felirások szerint Nebuchadnezar alapította, s valószinűleg utódjai diszítették föl. Merodach nagy templomában, a birsnimrudi dombon is folytatták az ásatásokat s egynehány gazdagon diszített kamarára jöttek reá. Itt is mázas téglák és festett vakolat képezik a diszítést, ellentétben az assyriai palotákkal, hol a domborművek túlnyomóak.

Leletek Rómában. Livia császárnő villája, mely 1763-ban lett először fölásva, Prima Porta mellett, az első kutatásokkor is gazdag lelhelynek bizonyult. Ott találták Augustus híres szobrát, mely jelenleg a Vatican Braccio nuovojának büszkesége, és a Ludius által kifestett termet. A terület, melyen fekszik, jelenleg Cavalier Piacentini birtoka, ki az ásatásokat folytatta. 1879-ben egy fürdőházat födözött föl; ennek középső terme félkörben épült. Átmérője 29 láb. A padló mosaikokkal van diszítve, melyek sportjeleneteket ábrázolnak. Az egyikben lófuttatást látunk. A jockey díszes öltözetben, tollas sapkával, épen átveszi a pálmaágat a verseny-biróktól. A nyertes ló, melynek farka szalagokkal van fölczifrázva, «LIBER-NICA» szavakkal van megjelelve. A másikon kétlovas kocsik versenyét szemléljük. A nyertes kocsi épen a vonalhoz ért; az egyik ló neve föliratban megmaradt: «ROMANO,»

a második fogat ILARINUS és OLYPIO nevekkel van jelölve. Egy mellékteremben szintén mosaik padlót találtak; itt hullámos tenger van ábrázolva, melyben számtalan hal-eviczkél és Amorettek játszanak phantasticus tengeri szörnyekkel.

A COLISEUMBA hatolt víz levezetésére nagyobb munkálatok folytak 1879-ben. Ez alkalommal reá jöttek a régi levezető csatornára, mely érdekes régiségeket rejtett. A legnevezetesebbek Gordianus junior (?. lásd photographiáját Notizie degl. Scavi 1879. I-ső T. 3. sz.) és Ariadne márvány mellszobrai. Egy érdekes mécses sorozat is előkerült jelenetekkel a gladiatorok életéből magas domborműben. A mécseseken «LUCIUS FABRITIUS, C. OPPIUS RESTITUTUS ÉS P. ASIO AUGUSTALIS» fazekasok neveit olvashatjuk. Figyelmet érdemelnek még az állat-csontok, melyek itt előkerültek; eddig meg lettek határozva tigris, giraff, vadkan, ló, bika, kutya-csontok.

MINERVA MEDICA templomának közelében egy alapfal lebontása alkalmával számos szobor-töredék került elő, ezekből eddig hét szobrot sikerült összeállítani; közülök legfontosabbak az ismeretes Bacchus és párducz csoport egy példánya, egy kosaratvivő Faun, egy leány alakja, mely talán görög művész kezének alkotása, egy csecsemőt szoptató asszony s egy császár alakja a IV—V. századból kr. u.

A TIBERIS partján a híres Farnesina-villa, Aurelianus fala és San Giacomo in Settimiana kolostor közt levő négyszög, a mult évben alapos ásatások színhelye volt. A 900′ hosszú, 210′ széles téren két antik épület romjaira akadtak. Az egyik borkereskedők egyletének háza volt. A fölirásuk szerint «NEGOTIANTIUM CELLARUM VINORUM NOVAE ET ARRUNTIANAE». Ezen egylet patronusai Bacchus és Mercurius voltak.

A másik épület magánzó palotája; Augustus császár idejében épült. Egyik szobája 13′ hosszú, 7′ széles, 8′ magas volt; falai festett oszlopok és pillérek által mezőkre osztvák. Közvetlen a frieze alatt képek vannak frescoban utánozva; ezeken az emberi alakok 4″ magasak, az életből merített jeleneteket ábrázolnak: szónok-iskolát, mennyegzőt, lakomát.

A mezőkben nagyobb képek vannak festve. Ezek közül csak egy lett összeállítva; két nőalakot látunk rajta, az egyik áll, a másik ül, mind a kettő egy szárnyas Amorra fordítja figyelmét. A mennyezetet, mely bedőlt, igen lapos stucco domborművek diszítik; itt is genre-képek vannak ábrázolva. A tudósítások szerint ezek a legszebb festések, melyek római időből reánk maradtak. Egy másik terem, ugyanitt, 66′ hosszú, 19′ széles; festett, aranyos capitelü, zöld már-

vány oszlopokkal van diszítve, fölül-alól egy-egy utánzott kép-sorral. Ezek már kevésbé szépek mint a kisebb szobában levők.

1879. JUNIUS havában ásatások történtek Rómában a Piazza Vittorio Emanuele és Piazza Dante közti térségen. Egy épület maradványai tüntek elő, melynek eredetét a vízvezeték csővein levő fölirat ismerteti meg; «STATIONIS PROPRIAE PRIVATAE DOMINI N(OSTRI) ALEXANDRI AUG(USTI)». Tehát a palota Severus Alexander császár magántulajdona volt. Az egyik szobában falapokhoz erősített bronzékítményekre akadtak, melyek erősen megaranyozvák és drágakövekkel, amethystekkel, saphirokkal, gránátokkal, jaspisokkkal, achatokkal, lapis lazulival, tópazzal ékesek. Castellani hozzávetése szerint egy ágy részletei. Ezen butor lábai is előkerültek; kristályból valók, canellirozott oszlopformára vésvék. A szobában számos achatlapot találtak, melyek vagy a padló, vagy pedig a falak diszítését képezték.

(MUZEUMOK.) *British Museum.* NEWTON a British museum klassikus régiség osztályának őre következő közleményt teszi közzé az *Academy* 1879. okt. 25-iki számában a Parthenonfrieze-re vonatkozólag: «Ujabban következő töredékek lettek eredetire helyökre beillesztve: A keleti részen az 59. sz. alak feje a VIII. kőlapon (Michaelis T. 14, N. 60); a 47. sz. alak bal lába (M. T. 14, N. 48); a 41. sz. alak térdei (M. T. 14, N. 42).

A déli részen egy tálczát vivő alaknak vállai beillesztettek a jelenlegi N. 79—80 sz. közé (M. T. 11, N. 103—106); az 57. sz. ló nyaka (M. T. 11, N. 56).

Az északi részen a 102. sz. alak feje (M. T. 13, N. 126); az 57. sz. ló feje (M. T. 13, N. 75); a XXIV. kőlap baloldalához egy «apobates» alakja és paizsa hozzá lett illesztve; egy «apobates» feje a XXIII. kőlaphoz (M. T. 12, N. 68); a XV. kőlaphoz 3 darabja, melyeken egy kocsi részét és a lovak első lábait, látjuk (M. T. 12 XV—XVI); a III. kőlaphoz 3 darab, az 5. sz. alakfeje (M. T. 12, N. 6) és a 6. sz. alak lábai (M. T. 12, N. 8, a 16. sz. alak bal karja (M. T. 12, N, 19).

A BRITISH MUSEUM ujabban megint ezer babyloniai föliratos cseréplapot és töredéket szerzett meg. Egyik Samsu-Irba, eddig ismeretlen babyloniai királytól való, ki a Cambyses és Darius között élő uralkodóknak egyike (Kr. e. 518). Egy másikon Babylon kapuját látjuk.

Rómában a régi botanikus kertben a Palazzo Salviati sulla Lungara mellett egy új museumot állítottak fel, mely a Tiberisben és partjain talált régiségeknek tára lesz. Itt vannak elhelyezve a Farnesina mellett talált palota frescói és domborművei.

(Irodalom.) *Opus Francigenum. Studien zur Frage nach dem Ursprunge äer Gothik*, von Dr. Hugo Graf, 9 authographikus táblával. Nagy 8-r. 122 oldal. Stuttgart, 1878. K. Wittwer.

Az építés története, nagy vonásaiban, már össze van állítva. Pompás illustrált munkák hosszú sorában lettek ismertetve a legnagyobbszerű épületek, melyeket ember keze alkotott. Az újabb kutatás föladata többé nem az, hogy a különféle irányok jellemző vonásait kiemelje és fölismerje; hanem hogy megfigyelje a változásokat, melyeket az egyes helyi viszonyok okoztak, és mindenek fölött, hogy tisztázza, miként jöttek létre az egyes stylek.

Épen a két legszervesebb építésmódnak, a hellennek és az u. n. gothicusnak keletkezésére nézve csak kevés adattal birunk. Az előttünk fekvő munka fontos anyagot és érdekes kutatások eredményeit tartalmazza a középkori építés még oly sötét történetéről.

Szerző, kinek első föllépése az irodalom terén a jelen könyv, a bevezetésben röviden tárgyalja a gothicus építés történetére vonatkozó kutatásokat. Kiemeli az angol Langley működését, ki 1740-ben gothicus építés-részleteket tett közzé ; a franczia Turgot fölszólalását, ki a franczia akademia előtt 1760-ban igyekezett bebizonyítani, hogy a gothicus architectura haladás volt a göröggel és rómaival szemben. Németországban 1772-ben Goethe irányozta a figyelmet a gothicára *Von deutscher Baukunst* czímű értekezésében. Utána számosan igénybe vették a gothicus építéseket, mint a német szellem specificus alkotását.

1809-ben Lord Withington *Historical survey of the ecclest. Antiquities of France* czímű művében síkra szállt azon fölfogás ellen, hogy a gothica Angolországban keletkezett, és az angol tudósok nagy bosszúságára bebizonyította, hogy Francziaországban sokkal korábban létezett.

Dahl 1837-ben, Müller H. F. *Beiträge zur deutschen Kunst- und Geschichtskunde*-jében, figyelmeztetett először a wimpfen-im-thal-i templomra, melynek építése 1259-ben lett megkezdve «opere francigeno» franczia módra; az építőmester pedig, az okmányok szerint, Francziaországban időzött volt hosszabb ideig. Végre Viollet-le-Duc a nagy művében a *Dictionnaire raisonné de l'architecture française*ban kimutatta a gothicának folytonos fejlődését románkori elemekből a XI-ik századtól a XV-ikig.

Ezzel azonban a kérdés még nem volt minden oldalról megvilágítva, és véglegesen megoldva, mert átmeneti alakok a románból a gothicusba Francziaországon kívül is előfordulnak ; például a kölni dom tervei és építésének megkezdése egy évtizeddel megelőzik a

wimpfen-i templomét. A megoldandó kérdéseket tehát következőkép állítja össze Graf: mit vett át a német gothica közvetlenül az opus francigenum hazájából; és melyek a viszonyok, melyek technikailag lehetővé tették a gothicus építést?

Jelen tanulmányában a nevezett építésmód két lényeges alkatrészére irányozza figyelmét: az épület structiv elemeire és az alaprajz alakjára.

Az első rész 12—41 old. az ívtám (Strebebogen) keletkezését taglalja. Viollet le Duc kimutatta már ennek fejlődését a féldonga bolthajtásból (Halbtonnengewölbe), mely a templom oldalhajóit fedi be. A szerző ezen építési elem alkalmazásának okaira fordítja kutatását. Ott, hol ezen szerkezet először fordul elő, a clermont-ferrandi (Auvergne) Notre Dame du Portnál, találjuk egyszersmind a kereszt és hosszhajók kereszteződését (Vierung) kupolyával fedve; ennek biztosítására és átvezetésére a kereszthajók felé, alkalmazta a mester a féldongabolthajtást; a szerkesztés nehézségeit így sikerült szerencsésen megoldania, s ennek folytán alkalmazta ugyanezt a hosszhajóra is. Előképül szolgálhattak erre nézve a köralakú épületek (Rundbau), melyek déli Francziaországban folyton készültek és egyenesen a római bolthajtás készítéssel függnek össze.

A második részben 42—116. oldalon a kereszt alaku basilika létrejöttét taglalja a szerző. Eddig a St. galleni kolostor-templomot tartották ezen alaprajz legrégibb példájának. Szerző fölsorolja a konstantinápolyi apostolok temploma példájára épített keresztalakú templomokat nyugaton: a milanoi San Nazaro-t, a ravennai Galla Placidia síremléket, a clermont-ferrandi templomot, mely első izben kereszt alakban épült; a Childebert által 558-ban befejezett basilikát a Szt kereszthez és Szt Vinczéhez Páris mellett, (később St. Germain des Prés). Ez utóbbi a meroving királyok temetkezési helye volt; midőn később 577-ben a St. Germain des Prés-i kolostor hozzá épült, a templom is meg lett nagyobbítva Chilperich által s ekkor lett keresztalakúból, keresztalakú basilikává átváltoztatva. Kutatásának főeredményét a 101 oldalon következőkép foglalja össze a szerző: «A keresztalakú basilika tehát két elem egyesülésének eredménye; az egyik a keresztalak, a frank királyi ház sírkápolnáján van alkalmazva, a másik az ősrégi, a jelen esetben a montecassinoi benczés kolostorokból kiinduló, basilica schema.» Szerző kimutatja ezen királyi emlék nagy hatását a frank épületekre a luxoviumi, fontanellumi, gemeticumi kolostorok templomaira, Nagy Károly épületére: a centulai Szt. Salvatorra, a Rajnán inneni fuldai és szt. galleni kolostorokra.

Igy van kapcsolatba hozva a keresztalakú basilika schemájának keletkezése — «azon schemanak, mely az északi középkori építészet stylfejlődésének alapját képezi» (112. old.), a frank uralommal s így ezt is megilleti az opus francigenum elnevezés. *Pulszky Károly.*

EGYVELEG.

A budapesti m. kir. tudomány-egyetemen az 1879—80-diki tanév második felében következő archaeologiai és művészettörténeti előadások lettek hirdetve:

Az antik plastika és festészet történetének folytatása és az ó-keresztény művészet, csütörtökön és pénteken d. u. 6—7-ig és szombaton d. e. 10—12-ig, dr. Henszlmann Imre ny. r. tanár.

Művészeti gyakorlat, vasárnap d. e. 10—12-ig, ugyanazon tanár.

Római régiségek, folytonos tekintettel a két Pannonia és Dacia föliratos és másnemű emlékeire, kedden, szerdán, csütörtökön, pénteken és szombaton d. u. 4—5-ig, Torma Károly ny. r. tanár.

Phidiás és iskolája, hétfőn d. e. 11—12-ig, dr. Pasteiner Gyula m. tanár.

A görög festészet története, kedden d. e. 11—12-ig, ugyanazon tanár.

Pausanias VI. könyvének archaeologiai fejtegetése, különös tekintettel a legujabb olympiai ásatásokra, a nemz. muzeum gyűjteményeinek fölhasználásával, szerdán d. u. 3—4-ig és pénteken d. e. 8—9-ig, dr. Hampel József m. tanár.

A keresztény műarchaeologia encyclopaediája, különös tekintettel a hazai műemlékekre, kedden d. e. 10—11-ig és pénteken d. u. 3—4-ig, dr. Czobor Béla m. t.

Róma őskeresztény műemlékei, szerdán d. u. 3—4-ig, ugyanazon tanár.

A középkori ötvös-művészet, tekintettel a nemz. muzeum műkincseire, szombaton d. u. 5—6-ig, ugyanazon tanár.

Hazai építészetünk a középkorban, hétfőn és kedden délelőtt 9—10-ig, dr. Ballagi Aladár m. t.

A művészetek a keresztény Rómában, a katakombák korától a XVI. század közepéig, hétfőn és pénteken, d. u. 5—6-ig, dr. Pasteiner Gyula m. t.

Velencze művészete és társadalma. Bevezetésűl a művészetek sorsáról Byzanczban, szerdán és szombaton d. e. 11—12-ig, ugyanazon tanár.

Az olasz festés fénykora, tekintettel az orsz. képtárban őrzött emlékekre, kedden és csütörtökön d. u. 3—4-ig, dr. Pulszky Károly m. tanár.

Czímertan, hétfőn, szerdán, pénteken és szombaton délután 3—4-ig, dr. Horváth Árpád ny. r. t.

Pecsétisme, kedden d. u. 3—4-ig, ugyanazon tanár.

Karl Bernhard Stark az archaeologia tanára a heidelbergi egyetemen 1879. október 12-én 55 éves korában meghalt. Tudományunkra nézve érzékeny csapás ez, különösen mert klassicus művét *Handbuch der Archaeologie der Kunst*, melyet közelebb ismertetni fogunk, épen most kezdte kiadni. Hacsak az anyagot e munka folytatásához, nem hagyta hátra rendezetten, alig várhatjuk befejezését. Legfontosabb műve „*Niobe und die Niobiden*" mely nevét ismertté és hiressé tette az archaeologicus közönség előtt.

Epigraphiai megjegyzés. Jelen számunk hivatalos részének, (melyre nézve a szerkesztő csak az eredeti kéziratok hű közlésére, nem pedig tudományos tartalmára nézve vállal el felelősséget) IV. oldalán közlött fölirat 1866-ban Csíkvárott (Fehérm.) volt a plebánia udvarában. Rómer következően közölte az *Arch. Közl.* VI. kötet 101. oldalán:

«R//////TV/S/SAPVR
D F ANN XXX
H.S.E.
SA..?VRDA ET RESILLA
PARENTES F P ET SIBI VIVI

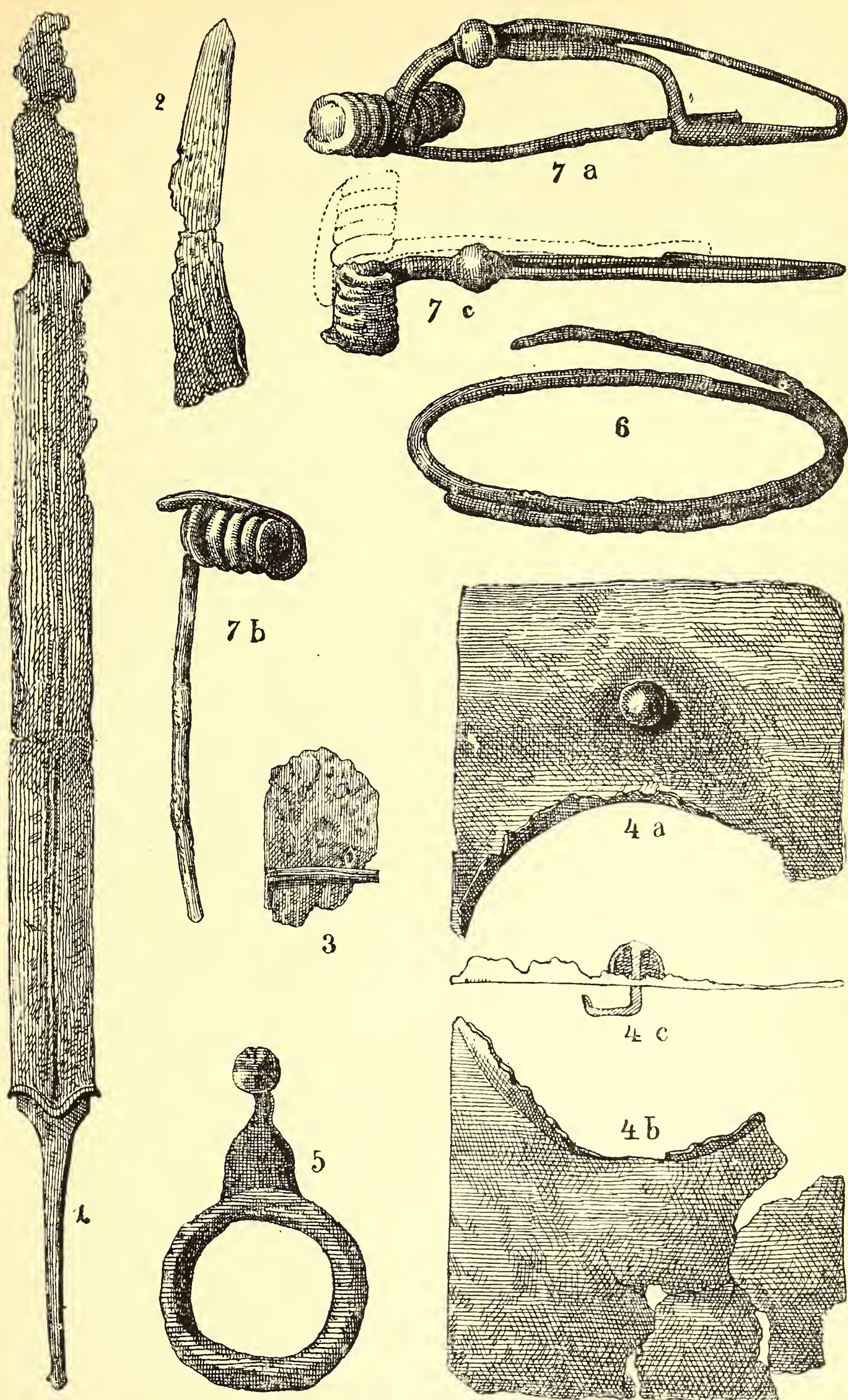
Két oszlop közt jobbra az anya, balra az apa, kezében tekercs, köztük a fiu; alattuk több alaknak fejei látszanak. Egy töredéken igen szép faragványu delphin maradt fenn».

Ugyanezt közzétette Rómer egy kézirata szerint Mommsen a *Corpus inscrip. lat.* III. k. 1. rész 434 oldalán következőleg.

3358 Csíkvár ad Albam regiam in aedibus parochi

R| ATV SAPVR
D| F. ANN XXX
| H. S. E.
SA| ?VRDA. ET RESSILLA
PA| RENTES F P ET SIBI VIVI P.

R(ess)atu (?) Sapurd(ae) f(ilia) ann(orum) XXX h(ic) s(ita) e(st) Sa(p)urda et Ressila parentes f(iliae) p(ientissimae) et sibi vivi p(osuerunt"). *Pulszky Károly.*

PUSZTA-GÉCZI LELET.

Lásd 6. lapon.

RÉVAY-FÉLE KEHELY A NEMZETI MUZEUMBAN.

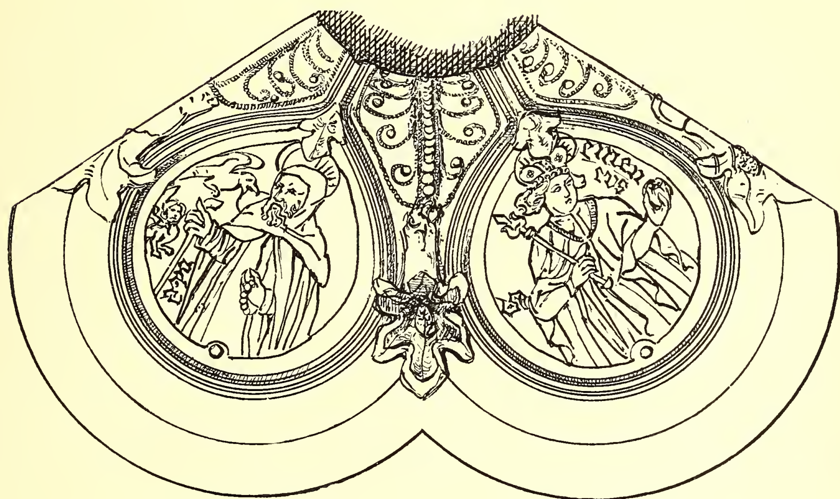
Lásd 13. lapon.

1.

2.

3.

4.

5.

RÉVAY-FÉLE KEHELY RÉSZLETEI.

(Rajzolta Fellner S.)

1. Szt. István király.
2. Szt. László király.
3. Remete Szt. Pál. / Szt. Imre herczeg.
4. Remete Szt Antal
5. Báró Nyáryak czimere

Lásd 13—14. lapon.

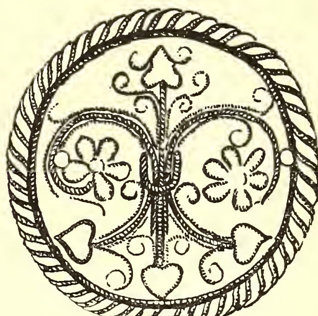
1.

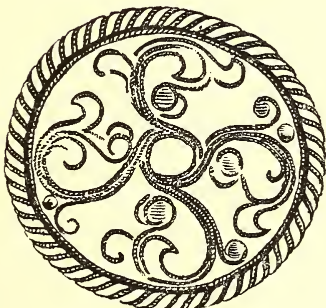
2.

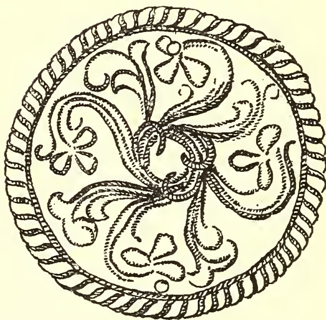
3.

4

5.

6.

RÉVAY-FÉLE KEHELY RÉSZLETEI.

1. Szt. Borbála.
2. Alexandriai Szt. Katalin.
3. Szt. Erzsébet.
4., 5., 6. Sodronyzománczos lemezek.

Lásd 13. oldal.

RÁKOSPALOTAI BRONZLELET.

«Bronzkori» emlékeink megitélésében még meglehetős ingatag alapon állunk. Az a biztosság, — melylyel előforduló leletre reá szoktuk mondani, hogy bronzkori vagy vaskori, — a kezdő nyugodtsága, a ki inkább ösztönből, mint szigoru s körültekintő tudományos meggyőződésből itél. Itélete nem azért határozott, mert az előzmények biztosak; de bátor, mert legtöbbször sejtelme sincs arról, hogy menynyi nehézséggel jár az igazság fürkészése.

Egész kis irodalom, a mit a «Tud. Gyűjtemény»-ben 1828-ban megjelent JANKOVITS MIKLÓS-féle és a «Sas»ban, 1833-ban, megjelent KUBINYI-féle értekezés óta, a hazai bronzkorról össze írtak. Nehézség nélkül alkalmazták a három korszakra osztást honi leleteinkre; a tárgy kő vagy bronz anyaga volt legtöbbször az egyedüli criterium. Tévedéstől nem lehetett tartani: követ bronztól, bronzot vastól könnyű volt megkülömböztetni; minden ember, a ki ezt tudta, a dánországi «elementáris»-nak látszó fölosztási móddal megbarátkozott, mert fölötte simpla és mert úgy látszik, hogy minden további gondolkozást fölöslegessé tesz.

Talán folytathatnók még most is e csendes életet, ha a német ősrégészek közt nem csoportosult volna vitéz sereg, az etruscicismus evangeliumát hirdető LINDENSCHMIT zászlaja körül, mely a hatvanas évek óta THOMSEN tanát ostromolja.[1] A német-skandinav harcz hullámai 1876 óta hazánkba is átcsaptak, akadtak Magyarországon is harczosai LINDENSCHMIT seregének. Már ma illő, hogy hazánkban is, ily szempontból fürkészszük az igazságot és tekintsük, vajjon a bronzkorról nagyra táplált hitünket az «etruszk hit»-tel szemközt lehet-e tudományos meggyőződéssé változtatni, azaz meg vannak-e az eszközeink arra, hogy egy bronz míveltség hajdani létezését hazánk földjén, annak rendje szerint, tudományos módszerrel, bebizonyítsuk. Eddig beértük a hittel; ez

1 A VIEWEG-féle *Archiv für Anthropologie &c.* czímű ismeretes folyóiratban.

adott lelkesedést az elmúlt évtizedekben. Nem volt nagy baj, hogy mindent bebizonyítottnak véltünk; még elég jókor értük a kétkedés korát. Kételyeinkkel tudományunk haladni fog.

Többször volt már említve, miért nehéz nekünk tisztába jönnünk bronzkorunkkal, miért nehezebb nekünk, mint volt a dánoknak vagy a svédeknek. Ők százával áshatták föl az érintetlen sírhalmokat és temetőket, a mi azokban ősidők óta együtt volt, bizonyára együvé tartozott; anyag, technika, forma, diszítés, temetési mód, mindannyi megkülönböztető szempontok voltak a leletek csoportosítására; s így, a mit THOMSEN mint hypothesist félig-meddig a priori fölállított, nagy számmal és rendszeresen vitt ásatások és egyéb kutatások által mintegy magától, tapasztalatilag is bebizonyodott.

A kutatóknak előnyére volt területük geographiai fekvése, melynél fogva ez kevésbé volt kitéve nagy népáramlatoknak, mint Európa közepe; nem is lettek ott a földberejtett emlékek az idők folyamában annyira földulva, mint hazánkban. Nálunk nem oly egyszerűen állanak a viszonyok mint amott. Közelébb vagyunk az évezredek óta mívelt, délibb tájakhoz; eléggé valószinű, hogy ama tájak őslakói erre vették útjokat, csakúgy mint a történeti népek mind; eleve föltehető, hogy midőn e népek magas míveltség központjaivá tették félszigeteiket, ide előbb értek onnan eme míveltség hatásai mint éjszakibb tájakra; végre biztos, hogy nálunk majd minden utóbbi kor népei elődeik hagyatékát rongálták a föld fölött épúgy mint a föld alatt.

Íme ily roppantul külömböző viszonyok közepette, hogy akarhatnók mi e földön a dánok tanát egyszerűen és változatlanul elfogadni! Másfelől, mi jogosít föl bennünket arra, hogy LINDENSCHMIT és HOSTMAN-ékkal a dánok tanára pereatot kiáltsunk; mint teszik hazánkban ez időszerint, talán elhamarkodottan, LIPP és GOOSS!

Nekik az őskori bronzleletek sem nem elég számosak, sem elég határozott jelleggel nem bírnak arra, hogy egy «bronzcultura» létezését elismerjék!

Azt tartom, kár már eleve a negatio terére állani, a mig a leletekről nincs kellő átnézetünk és még nem tanulmányoztuk őket eléggé. Még az adatgyűjtés, — az öntudattal és kellő körültekintéssel folytatott adatgyűjtés — stádiumában vagyunk; hamisítatlan és teljes leleteket kell tanulmányoznunk; lehetőleg sok helyütt és rendszeresen kell ásatnunk (nem turkálni); egyszóval mennél szélesebb alapu synthesisre van szükségünk; kevés phantasiára, de sok türelemre; kevés hypothesisre, de éles megfigyelésre és elfogulatlanságra.

Az időelőtti phantastikus eszmefuttatások az ősrégészetben már annyi kárt okoztak, — különösen a dilettánsokéi, — hogy ideje volna kissé higgadtabban látni a munkához. Hiába, nem találhatjuk meg mindjárt Tróját, sőt azt sem tudjuk, meg fogjuk-e találni. De azért végezzük tudományos kötelességünket, gyűjtsük az adatokat, írjuk le a leleteket és keressünk analogiákat! Szakkedvelőink ősrégészeti kérdésekben nem igen szeretik ezen eljárást, melyet a történeti tudományok egyéb ágaiban folyton követnek. Ősrégészetben szívesebben hisznek el valami fontosnak látszó mondást, hacsak elég magas tekintély mondja ki, eléggé határozott hangon, inkább sem hogy beérnék lassú, fárasztó uton nyert kevéske, de positiv eredménynyel.

A fáradság abban áll, hogy ép oly minutiosus pontossággal kell ügyelnünk minden csekélységre, mint akár az okleveleket kutató tudósnak.

Őskori bronzleletnél arra ügyelünk nincs-e vele elkorhadt vas, vagy nincsenek-e szomszédjában rozsdafoltok. Mert a bronzkor ellenzői — különösen Németországban — azt képzelik, hogy a midőn tiszta bronzleletről van szó, lehetett ott vas is, csakhogy az elpusztúlt! Mintha a vas, kedvező föltételek mellett, nem maradna épségben évezredekig! Elég a római vagy «kelta» kori vastárgyakra hivatkozni, a melyek minden nagy muzeumban jelentékeny számmal vannak!

Hazánkban, hol tömérdek a puszta földben előforduló kincsek száma, már igen fontos körülmény az is, hogy

lehetőleg, idegen, nem közvetlenül vele talált tárgyaktól menten kapjuk a leletet, mert az együttesség legtöbbször præsumptiót enged az egykoruságra. Ezt az etruscicismus hívei sem tagadják, mert a mint a legcsekélyebb «etruszk»-nak látszó töredék van egy leletben, ezen elvnél fogva, az egész leletet Etruriából származtatják.

Gondosan ügyelünk az anyagra és technikára. A rezet és bronzt nem tévesztjük össze; figyelünk arra, hogy valamely tárgyon öntés, trébelés, nitolás vagy kalapácsolás nyomait észleljük-e; hogy egész-e vagy sem; az utóbbi esetben hogy el van-e vágva vagy csak egyszerűen széttörve; ha át van lyukasztva a tárgy, azt nézzük, a lyuk öntésnél keletkezett-e vagy át van-e ütve vagy keresztülfúrva.

Mindez aprólékos fontoskodásnak látszik, pedig jóformán azon, hogy az ilyfajta technikus kérdések mily értelemben döntetnek el, múlik a vasnak a bronzzal való egykoru használatának állítása vagy tagadása. Bizonyság reá a dánok és németek közismeretű nagy tudományos viadala az 1875. és 1876. évi említett német folyóiratban. Ismeretes, miképen végződött a nagy harcz; a német tudósok ultimátumban kifejtik meggyőződésüket és a bronzkor kérdésének végleges eldöntését újabb anyaggyűjtéstől várják. Híveik hazánkban is bátran a jövőre bízhatnák a kérdés végleges eldöntését és az eltérő nézetben lévőkkel együtt, hiteles adatok gyűjtésére fordíthatnák erejöket!

Némileg pro domo véltem szükségesnek ezeket itt elmondani, mielőtt egy újabban előkerült bronzlelet ismertetéséhez fogok és némileg bátorításul másoknak, kik leletek ismertetésétől azért vonakodnak, mert nem az ő leletökön fordúl meg a bronzkor kérdésének eldöntése. A rákospalotai lelet sem bír ily radikális jelentőséggel; épen csak egy adat — de hiteles adat — őskori bronzaink ismeretéhez.

Faültetés alkalmával 1878. évi április elején egy földmíves Rákos-Palotán csekély mélységben a föld alatt bögrére akadt, teli bronztárgyakkal.

Gyorsan híre terjedt a leletnek és Tóth István úr, a

falu közismeretű bírája nemcsak rögtön tudtomra adta, de szíves volt a tulajdonossal együtt a Nemzeti Muzeumban megjelenni s így egy teljes hitelességű és idegen járulékoktól ment őskori lelettel gazdagította gyűjteményünket.

A leletnek nem minden darabja volt ép állapotban; az edény, melyben a tárgyak találtattak, több darabra volt törve s egy második edénynek is csak darabjait kaptuk; de legalább az egyiket sikerült úgy összeállítani, hogy idomának minden lényeges része határozottan megállapítható. A többi tárgyak közül is egynémelyik meg lett karczolva, megcsiszolva vagy széttörve tulajdonosa által; — ez rendes szokás — meg akarnak győződni, hogy a zöld patina alatt nem rejlik-e talán a Dárius kincséből való szinarany. Azonban szerencsésen össze lehetett illeszteni a töredékeket és a nép kiváncsisága és kapzsisága a leleten ez esetben nem ejtett jelentékenyebb kárt. A lelet viszonyaiból ki lehetett venni, hogy sem telepmaradványnyal, sem öntőműhely részleteivel, sem gyűjtelék anyaggal (æs collectaneum) de elvétett vagy szándékosan elásott kincscsel van dolgunk.

A kincs jelentékenyebb tárgyait két képes táblán ide csatolom (V. és VI. tábla). Mint látni, nem tartozik a nagyobb kincsek közé. Épen csak annyi tárgyat rejtett el a tulajdonos, mennyi egy középnagyságú bögrében elfért; többnyire ékszerek, csak egy fegyver van köztük — egy bronzcsákány, ez pedig apró volta miatt, nem igen vehető fegyverszámba; szerszám nem volt köztük.

A lelet közelebbi átvizsgálásából tünik ki, miként csatlakozik az eddig ismert őskori bronzainkhoz és menynyiben egészíti ki egyik-másik részben ismereteinket.

A bronzcsákány (V. tábla 2. szám) csákányaink azon varietásához tartozik, melyeknek vastag karimájú rövid nyéltokja van; hátsó korongjukon csekély kis tüske áll ki és pengéjük tengelye görbe. Egész hossza 0·158, élén szélessége 0·022, a korong átmérője 0·042, a nyéltok átmérője 0·015 méter. A muzeumi többi példányok is majd mind ily kicsinyek, mintha elsatnyult idomok volnának. (Lásd p. o. N. M. XIII. tábla 9., 10., 11. számok alatt.) A palotai

példányon még feltünő a hiányos öntés. A tokján lévő lyukak öntési hibák, melyek époly kevéssé lettek kijavítva, mint a lapján látszó öntővarrány.

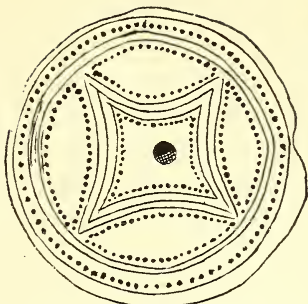
Az ékszerek közt szembetünő a karpereczek változatossága; van összesen hat példány és ezek közt van négy változat. Az egyik változatpárosával van (V. t. 3 a. sz.). Végei tompák és a végek széle karimás. Formája nem kerek, de tojásdad s a karika belső oldala lapos, a külső pedig félkörben kihajló. A külső oldalon látszó vonalas diszítmény (V. 3. b.) nincs utólagosan bevésve, de a mintában lett öntve.

A második változat (VI. 6.) egész másféle: lemezidomu karika, mely végei felé kissé keskenyül; külső lapján a hosszirányban öt hornyolat fut végig, melyeknek közbenálló fala fölváltva rovátkos vagy síma. Ez is párosával van s az egyiket ketté törték, mikor benne aranyat kerestek. Analog karpereczeket látni a N. Muzeumban több helyről; kettő ismeretlen lelhelyű (N. M. XXIV. 22., 23., 24.); kettő Aszód vidékéről való (N. M. XLVI. 63., 64.) és legékesebb példányok a két magyar-csaholyi (N. M. LII. 48., 49.) hol a lemez igen széles, a hornyolatok mélyebbek s a gerinczek erősen kiszökők.

Nagyon igénytelen és egyszerű idomu az a karperecz, melynek rajza az V. táblán 4. *a)*, *b)* alatt van föltüntetve; négyélű huzal nyilt keskenyebb végekkel. Külső vonalas ékítéseiből alig látszik már itt-ott egy-egy részlet. Ez a typus őskori bronzaink közt igen gyakori és bizonyára mindenki látott már muzeumunkban idetartozó példákat.

Jóval ritkább az a karperecz, melynek két karja ellentett irányban kihajló korongidomu tekercsben végződik (VI. 5. *a) b)* Analogiákat e typusra a N. M. dunántúli sorozataiban találunk. Van kettő a korosi bronzleletben (N. M. XLV. 60., 64.) és egészen hasonlóak, bár nagyobb és erősebb huzalból, ismeretlen lelhelyről valók (N. M. XLV. 84—86). Nagyobb számmal vannak leleteinkben olyan karpereczek, melyek végei két-két ellentett tekercscsel záródnak, a fokorúi, szabolcsmegyei stb. aranykarpereczek s a

halasi s egyéb hasonló példányok bronzból — de ezeket talán nem lehet szoros értelemben analogiaként fölhoznunk, mert más jellegűek és alighanem későbbi korba tartoznak. A karpereczeknek közös tulajdonsága, hogy föltünő kicsinyek, legnagyobb átmérőjük 0·46 és 0·56 közt váltakozik.

8. szám.

A laposfejű tű (VI. t. 7. sz. *a)*, *b)* töredéke és néhány csavart bronzhuzal (VI. t. 11., 12. sz.) különösen érdemlik figyelmünket. A sodronytöredékekből bizonyosan néhány oda tartozik, mások meg hasonló tű maradványai. Hogy nézett ki e tű ép állapotában, láthatni a garamkövesdi leletből származó tűn Romer *Műrégészeti Kalauzában* (34. l. 47. *a)* és a rajzban ide mellékelt n. muzeumi példányon (N. M. XXVIII. 8.). Fölül a kissé kidomborodó korongidomu lemez, alatta a szárnak egy darabja síma és azontúl nagyobb darabja csavart. A síma részt néha vonalas diszítmények ékítik és gyakran a korong külső lapja is sajátságos módon vonalakkal és melléjök sorba rakott pontokkal van diszítve (VI. 7. *b)* a korong pedig közepén rendesen már készítése óta át van lyukasztva. Ilyenek még a kis-torbágyi tű (N. M. XXVIII. 9.) és más három tű a Nemzeti Muzeumban, melyből két ép példány Kiss gyűjteményéből való. (N. Muz. XXVIII. 23. és 26.) és egy ismeretlen eredetű töredék. (N. M. XXVIII. 10.). Más leletekben is fordulnak elő egészen hasonló tűk, de a fölhozott példák is eléggé bizonyítják, hogy sem a szár csavart

7. szám.

volta, sem a korong átlyukasztott volta nem véletlenség, de mindkét jelenség szándékolt valami.

A garamkövesdi tű szárán lévő «gyertyaoltó kúphoz hasonló pléh» — mint RÓMER nevezi — mutatja, hogy a csavarmenetek ilyen ide-oda mozdítható tag megállíthatására szolgálnak; RÓMER szerint a dobszai egyik leletben is volt ílyen kúp. E szerint az ilyféle összeszorító tagnak ugyanaz a rendeltetése volna, a mi a síma fölületű tűkön hasonló tagoknak, vagy a vékony hengerded tekercseknek (minő a rákospalotai leletben is van hat darab VI. tábla 12. sz.) t. i. hogy a tűnek mint ránczokat összetartó fibulanak, ruhatűnek functióját lehetővé tegyék. Ez TORMA KÁROLYnak alkalmilag a N. Muzeumban kifejtett nézete, melyet PULSZKY FERENCZ is elfogadott. E nézet szerint a korongos fejű, füles tű ily alkalmazásában a fibulának mintegy embryoja, előzője volna. A füles tűknél, a fülnek volna az a rendeltetése, a mi itt a korong közepén látszó lyuknak, t. i. hogy a zsinor egyik végét benne megerősítsék.

TORMA KÁROLY e ruhatű-hypothesist legközelébb terjedelmesebb értekezésben fogja kifejteni, miért is tanácsosnak véljük a czikk megjelenését bevárni, mielőtt véleményt mondanánk róla.

Úgy mint a sajátságos szerkezetű tűvel, vagyunk a lelet némely más tárgyával; rendeltetésökről még nincs végleges megállapodás.

Talán még legtöbb valószinűséggel mondhatjuk, hogy az apró vékony lemezű tárgy (VI. 9. sz.) fölvarrásra szánt boglárka volt. Nagy számmal találunk ilyeneket a felső dobszai leletben (N. M. XLIV. 1. és 13—17) a muhi pusztán (N. M. XLIII. 16.), Aszód vidékén (N. M. XLVI. 38., 39.), a rimaszombati és kis-terennei híres leletekben és több mint kétszáz darab, ismeretlen leletekből, szemlélhető a N. M. őskori terme XXX. tábláján. A fölvarrásra utaló két ellentett lyukacska s a jelentékeny szám a mellett látszanak tanuskodni, a minek eleve félgömböcs idománál fogva tartanók: a mellett t. i. hogy ruhadísz.

Hasonló rendeltetése lehetett a korongidomu bütykös

boglárnak (VI. t. 8. *a)*, *b)* minőt már RÓMER *Muzeumi Kalauzából* ismerünk[1] A szélen lévő kajmós nyújtvány, mely néha csövecskévé záródik, nyilván fejezi ki azt a rendeltetését, hogy függésre volt szánva. Így fogta föl RÓMER is, midőn az ismeretes alsó-némedi lelet (Pestm.) ilyfajta boglárait a N. Muzeumban, az együtt lelt hengerded tekercsekkel összefűzte és nyakról csüngő melldísznek combinálta (N. M. XLVII. táblán). Más helyütt is előfordul ez a csücskös boglár bel- és külföldön[2] és néha oly hatalmas mérveket ölt a korong és a tüske, hogy akár mellvédő fegyvernek is beillik.

A *sodronytekercsek* (VI. 13, 14, 15. sz.) eredeti idomukból kiforgatvák. Legépebb a 13. számú, a hol még együtt van a két végső korong, de mint számos fönlévő példányon meglátszik a három közbenső hajlásnak sorban egymás mellett kellene állania. A két végső korong néhol úgy áll, mint egy henger két nyilását záró lap, néhol pedig egy síkban kiterítvék, s ekkor a sodrony három hajlása újjra húzható és a két tekercs úgy jelenkezik, mint egy újjgyűrű két védő paizsocskája.

Mindkét fajtára, a nyilt tekercsekre ép úgy mint a zártakra számos példát nyújt a N. M. gyűjteménye a felső dobszai telepről (N. M. XLIV. 24—30), Aszód vidékéről (N. M. XLVI. 87—89) és egyébünnen (N. M. XXXII. 22., 23.).

Még sajátságosabb és egyuttal kétesebb a *tölcséridomú* tárgy functiója (VI. t. 10. sz.). Legvalószinűbb, a mit eddig is hittünk, hogy csörgődísz, mely a belül üres csövén lecsüng. Elég számmal van belőle különféle leletekben, így az abauj-szántói, a kis-terennei, a magyar-csaholyiban és mindenféle nagyságban és idomban szemlélteti őket a N. M. XXXIV. táblája.

Az adott áttekintésből kitünik, hogy sem unicumokkal, sem nagy ritkaságokkal, de még új válfajokkal sem gazdagítja tudományunkat a rákospalotai lelet. Mégis érdekes és

[1] 34. l. 47. sz,

[2] Vsd. ö. LINDENSCHMIT, *Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit.* III. köt. 6. f. 3. t, «Hängeverziehrungen».

fontos a lelet, mert a kincsben együtt lelt tárgyak — azon átalános föltevésnél fogva, hogy a mi együtt jár, egykoru — tanuság több bronzfegyver, szerszám, ékesség és egyéb őskori bronztárgy egykoruságára.

Pilinben leltek hasonló átfúrt fejű tűket, csüngő tölcséreket, apró hengerded tekercseket, újjgyűrűket — másnemű bronzokkal; *Alsó-Némediben* ugyancsak csüngő boglárkákat és sodronyos tekercseket találtak szintén más tárgyakkal s hasonlóan vagyunk a felső-dobszai, muhi pusztai, aszódi, rimaszombati, kis-terennei, abauj-szántói és gombai leletekkel. Az egyik leletben egyik, a másikban másik tárgy fordúl elő más és más környezetben — azokból, melyek a rákospalotai kincsben együtt vannak. Ama leletek egykoruságára nézve tehát a mi kincsünk újabb tapasztalati adat: ebben van egyik főérdeme.

A másik szempont, mely miatt különös figyelmünket érdemli, a kincset rejtő edény érdekes volta.

Csak igen ritka esetben kaptuk eddig az edényt a kincscsel együtt, mely benne el volt rejtve. Az utóbbi évekből csak a Rozsajiban lelt kincsre emlékszem, melylyel a kincset rejtő edény töredéke is a muzeumba került; de a töredék sokkal csekélyebb, semhogy eredeti idomát vagy diszítési motivumait elég határozottan meg lehessen állapítani.

A rákospalotai edény ellenben csonka volta daczára tisztán áll előttünk (V. 1. *a)*, *b)* úgy idom, mint ornamentatio dolgában. Mind a két tekintetben határozott jellemet észlelünk rajta.

Nem durva idomtalan készítmény, minőket az éjszaki vidékeken szoktak az őskori bronzok közelében lelni. Nem készült ugyan korongon, de elég szabályosan és ügyességgel van az agyag gyurva és égetve, tagozása bizonyos traditio szerint történt meg; mert a has és nyak arányai, és a két fül alkalmazása, a mint az a karimából kiindul és a has hajlásán megáll, nem esetleges körülmény; mind jól át van gondolva; nem kezdetleges kisérlet, de hosszas technikai tapasztaláson alapul. Sajátos a has domborulatán

a bütykök alkalmazása, valamint csekély mélyedések körül beszúrt pontozott körök szereplése mint ornamentalis motivum. Végre legszembeszökőbb a félköridomu mélyedés a fülek felső részén, a hol a karimából kiindulnak, mely a hüvelykújj beléhelyezésére alkalmas támasz.

A VII. táblán néhány rokonízlésű edény rajzát állítottam össze, egyet a hatvani urnatemetőből 3. *a)*, *b)*, *c)*, egyet a szelevényi Demeterpartról 2. *a)*, *b)* és egy töredéket, mely füleinek félhold idoma miatt legközelebb jár a rákospalotaihoz, a szelevényi ördögárokból (?) 1. *a)*, *b)*.

Még számos példányt, mely kisebb-nagyobb mértékben ugyanazt a sajátos typust mutatja, láthatni a pilini edények közt[1] valamint a muhii urnák közt[2] vagy a tószegiek közt[3] vagy még teljesebb számmal a n. muzeumi fényképi felvételeinek LXIII., LXIV., LXVIII., LXIX. tábláin az ország külömböző vidékeiről.

A nélkül hogy e nagyszámú analog edényekre már eleve reá merném mondani, hogy már most bennök megleltük az őskori bronzokkal egykoru agyagmüvességet: mégis kétségtelen, hogy majd e részben is fontos kutatási támpont lesz a rákospalotai lelet. Fontossága megnő az által, hogy belföldön lelt őskori régiségeink, e félholdas fülek kapcsolatán, külhoni, nevezetesen olaszországi régiségekkel jönnek szoros összefüggésbe.

Ott «ansa lunata»-nak nevezik az ilyfajta füleket, s előfordulásuk jellemző sajátja némely terramarenak, mert velök együtt többnyire bronzrégiségeket lelnek.

Pigorini, az olasz terramarek lelkiismeretes kutatója Tószegen időzvén, a tószegi telepen csakhamar ily czölöpös gyarmatra ismert és hallomás szerint ott is meglelte az olaszországiakhoz hasonló «ansa lunata»-kat.[4] Megvallom, hogy

1 *Antiq. préh.* XVIII., XIX.

2 *Antiq. préh.* XXII. és N. M.

3 *Antiq. préh.* V. Kivált 8., 9., 15.

4 Lásd ily edényfülek rajzait a Keller-féle Pfahlbauten V. „*Bericht*"-jében. Zürich 1863. I. Tfl. 14. sz. Castioneből — továbbá egy latiumit a „*Bullettino di Paletnologia italiana*" 1868. évf. 16. lapján és W. Helbig. „*Die Italiker in der Poebene*" Leipzig, 1879. Tfl. I. 17.

nem elég hasonlatosságot látok a felső olaszországi és magyarhoni ilyfajta edényfülek közt; nálunk a fül félkörű mélyedése szerényebb mint ott, s a mélyedés folytán támadó két szarvnak nincs akkora dimensiója.

Mégis a bütykös és pontozott kördíszek is járulván az alapjában hasonló és igen különös fülhöz: a két vidék ős keramikáját és vele együtt a bronzmívességet talán egy közös néptől lehet majd származtatni; ha HELBIG-nek hiszünk, az ősitalusok volnának e nép.

Nem azért említem itt ezt az állítást, mert azt hiszem, hogy már tudományos igazság gyanánt elfogadható, de azok kedveért, kik mindig Olaszországból ide szállíttatják az ős edényeket és bronzokat!

Tessék nekik kedvencz etruszkjaik mellett síkra szállani és ethnographiai fejtegetésekbe bonyolódni: én részemről ez időszerint még megelégszem azzal, hogy tudomásul veszem a tényeket és meglévőkhöz újakat keresek, mert azt hiszem, hogy kellő anyag hiányán minden okoskodás hiányos. Legyen jelszavunk a gondos adatgyűjtés: ezzel az intéssel kezdtem s ezzel be is végzem a rákospalotai lelet ismertetését. *Hampel József.*

RÓMAI FELIRAT ALSÓ-ILOSVÁRÓL.

Az alsó-ilosvai római álló-tábor illetőleg a katonai fürdő[1] alatt elterülő romokat 1875—1876-ban kiásatván, a számos épületrom között egy 29 m. hosszú és 14·68 m. széles épületre akadtam, melynek egyik nagyobb osztálya 13·45 m. hosszú és 9·50 m. széles s északi keskenyebb végén egy 1·85 m. széles és 0·90 m. mély apsissal volt ellátva. A számos régiségtárgy, mely ez épület romjaiból előkerült[2] magának az épületnek elrendeltetése iránt mi felvilágosítást sem nyujtott s azt több ideig még csak sej-

1 Leirását l. *Az erdélyi muzeum-egylet évkönyvei* III. k. 10—67. l.

2 Köztük nehány igen becses, mint p. egy finom arany lemezekkel diszített bronz ruhakapocs, arany gyűrű, ezüst és bronz karpereczek, bélyeges samosi edénytöredékek stb.

teni sem tudtam; az a csinosan előállított corinthusi stylű oszlopfő, melyet az apsis belső nyilatánál leltem, csupán annyit jelzett, hogy ez épület a többihez képest díszesebben volt építve.

Annyival nagyobb volt örömem, midőn az erdélyi muzeum kézirattárában a gróf Kemény József-féle levelezések között Simó Ferencz deési ügyvédnek gróf Keményhez 1836-ik évi május 23-án irott leveléhez csatolva két, Alsó-Ilosván lelt római emlékkő feliratának másolatát leltem meg, melyek közűl az egyik a kérdéses épület elrendeltetését kétségenkivülivé teszi. A feliratokat 1778-ban Makrai Elek másolta volt s özvegye közölte utólag Simóval, ki azokkal gróf Keménynek kedveskedett. A másolatok szerencsére hívek, a mit az bizonyít, hogy az első felirat, mely a *Corpus Inscriptionum Latinorum* III. k. 803. sz. a. van közölve, pár interpunctio híján — Mommsennek a kőről magáról vett másolatával teljesen megegyezik, minélfogva a második korrekt voltára nézve mi kétség sem marad fenn.

Addig is, mig alsó-ilosvai ásatásaim leirásának második részét a maga helyén közzétenném, több tekintetben való érdekességénél fogva közölni sietek ez érdekes feliratot, mely a következő:

Makrai Elek másolata.	Helyesebben.
P · AEL PAVL	P · AEL · PAVL
NOS TEMPL	NVS · TEMPL
INSTITVIT	INSTITVIT
PROSESVO	PRO · SE · SVO
ROMQVE	RVMQVE
SALVTE	SALVTE
GENIOSANC	GENIO · SANC
TOSCOLAEDE	TO · SCOLAE · DE
CVRIONVM ·	CVRIONVM

P(ublius) Ael(ius) Paulinus templ(um) instituit pro se suorumque salute Genio sancto scolæ decurionum.

E felirat tehát, a fennemlített épület elrendeltetését illetőleg, útba igazít. Az t. i. a *schola* terme volt, melyben az Alsó-Ilosván egykor állomásozott *ala I Tungrorum Fron-*

toniana collegiumban, segély-egyletben, egyesült decurioi vagyis altisztei összejöveteleiket, lakomáikat s megeshetik, hogy gyakorlataikat tarták; a terem végén levő apsis pedig a tulajdonképeni *templum* volt, melyet P · Ael Paulinus készíttetett a *decuriok Geniusa* tiszteletére s valószínűleg annak szobrával is ékesíttetett.

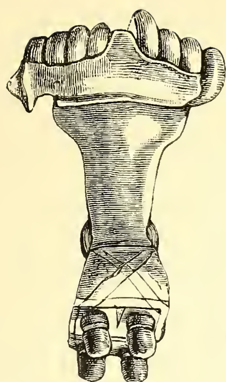
Feliratunk helyi érdekén s azon kívül, hogy az alsó-illosvai alariusok altiszteinek társulatáról emlékezik, különös figyelemre már csak azért is számot tarthat, mivel a *schola* és *templum* összefüggését, illetőleg azt tanúsítja, hogy a collegiumok vagy scholák összejöveteleiket oly helyiségben tarták, a mely templum is volt egyszersmind.

Átalán még kevés oly felirat került napvilágra, mely katonai scholáról emlékezik. Hazánk területéről eddig csak két e nemű feliratot mutathatunk fel, egyiket Potaissa = Tordáról, mely a *beneficiariusok*,[1] a másikat pedig Aquincum = Óbudáról, mely a legio I. és II. adiutrix *speculatorainak*[2] scholáját említi; feliratunknak tehát a rövid sorozatban a harmadik hely jut. *Torma Károly.*

A PÁTKAI RUHAKAPOCS.

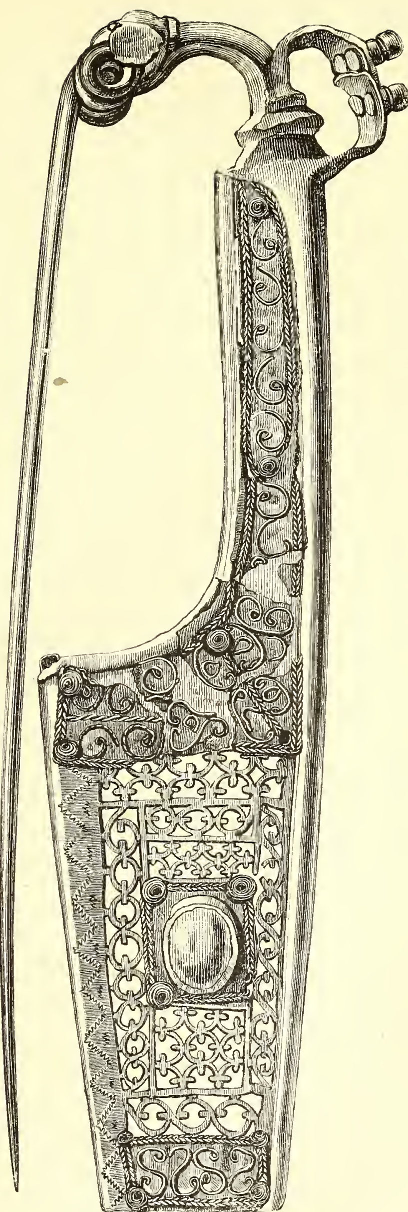
A székesfehérvári kiállítás alkalmával Pauer János fehérvári püspök, kinek a tudomány sok e vidéken talált régiség megmentését köszöni, egy rendkívül gazdagon aranynyal és carneollal diszített ezüst fibulát ajándékozott a M. N. Muzeumnak, melyet egy pátkai földmívelő saját földén kiszántott. Pátka régészeti tekintetben ismeretes egy terjedelmes edénytemető által (Urnengrabfeld), de fémrégiségek nem találtattak eddigelé a határban. Az agyagedényeknek túlnyomó része korongon készült; idomaik a római korra mutatnak, sőt találtattak cseréptöredékek arezzói módu sötét veres mázzal, mely a római császári kort jellemzi, s mindenütt előfordúl, hova a római legiók elhatottak. Ujabb időben előkerült egy Antonius-féle rézérem.

1 *Corpus Inscriptionum Latinarum.* III. k. 1876. sz.
2 *U. o.* 3524. sz.

10. szám.

A pátkai ruhakapocs nagyobb ugyan mint a minőek a kora római császárok idejében a felső ruha két végét a vállon összefűzték, de az áttört ezüstmunka s az arany filigran diszítések oly szabatosak, hogy azokat alig tehetjük a feloszló császárság végének korába. Azon körülmény, hogy a carniol, mely a diszítésnél főszerepet játszik, felső részében hibás, holott ily fél drága kövek a római világban épen nem voltak ritkák, valószínűvé teszi, hogy ezen ékszer nem rómaiak, hanem oly barbárok műve, kik ezeknek művelődésével szoros összeköttetésben álltak.

9. szám

A fibulának alakja, a mint ez az ide mellékelt 9-ik rajzból látható, eltér a római T alaku ruhakapcsok formájától; egytagu, vagyis feje és tűje egy darabban készült a fibula tes-

tével, melyből sodrony tekercsidomban kinyúlik. A két-gombu tengelyszög, mely körül a vastag sodrony csavarodott, hiányzik ugyan e példányon, de ez a rábavidéki hasonalaku ruhakapcson (VIII. tábla 7. alatt) meg lévén tartva, könynyen restaurálható. Választékosan szegélyzett ezüstlemez fedi a sodronytekercs felső részét vagyis fejét.

A fibula nyaka ék formában simul a testhez, azon ponton, hol a nyak a testtel egyesül, két részről félkörben kanyarodik fel egy-egy szélesebb lemez, úgy hogy a kettő teljes gyűrűt képez, melynek tetején két-két odanyitolt díszes gomb magaslik ki. (Lásd a 10. sz.)

A test hosszú, szabálytalan alaku, melyet HENSZLMANN ekéhez hasonlította s ezért ezen fibulákat szántószerfibuláknak nevezte el.[1] Előrészét aranylemez borítja, melynek most nehány kisebb darabja hiányzik. Arany filigránsodrony szegélyzi e lemezt, hat vékony aranysodrony tekercscsel körülfont bronzszegecskével ahoz erősítve. A lemez finom sodrony diszítményekkel ékes.

A fibula testének szélesebb részében egy aranyba foglalt carneolt látunk középpontul egy négyszeg filigran sodronynyal szegélyzett arany lemezen, itt is a szegély négy arany sodronytekercscsel bevont bronzszeggel van a lemezhez erősítve s a fibula lábát ismét diszített aranylemez ékesíti. A tért, mely ez aranydiszítések közt fennmaradt, a régi ötvös választékos módon csipkealakra diszítette, midőn két rajzmintát különböző nagyságban ismételve az ezüstből kimetszett, mi által ezen ruhakapocs nemében a leggazdagabbá s legdíszesbbé vált.

Hasonló alaku ruhakapcsok hazánkban többször fordultak elő. A M. N. Muzeumban összesen tizenkét példány őriztetik. Anyag, nagyság s diszítés tekintetéből kitünők a rábavidéki (VIII. 7. sz.) s még inkább egy másik, melynek lelhelye ismeretlen (VIII. 1. sz.).Ezek ezüstből készültek, s testöknek csipkemódra kimetszett diszítményei kiváló ízlést és

1 *Archaeologiai Értesítő.* VIII. kötet 112. lap; egy ily fibula közzé van téve a muzeumi kalauzban 176. sz. a.

ügyességet árulnak el. Egyszerűbbek a két martonvásári és sóskuti (VIII. t. 2, 4, 6 sz.) bronzbóls a két csonka példány, melynek egyike 1876-ban BAKICS gyűjteményével került a Muzeumba, másika RÁTH GYÖRGY-éből 1874-ben (VIII. t. 3, 5 sz.) Mind ezeknél jellemző a gyűrűforma lemez nyujtvány a fibula nyakának végén, melynek rendeltetése bizonytalan, meglehet, hogy erről lánczok függtek le, minők már a kelta időkben ruhakapcsokkal össze vannak kötve, például STORNO-nak soproni sírleleteinél és a szebeszlói példánynál Muzeumunkban, továbbá a grobnikinál a zágrábi muzeumban,[1] több őstörténelmi fibulánál PIGORINI-nál,[2] de ilyenek még a késő császári és bizanczi korban is fordulnak elő, mint az osztrapataki és nagymihályi aranyfibuláknál Bécsben.[3]

Külföldön az ily alaku ruhakapcsok szintén ismeretesek. Párisban a kiállítás alkalmával egy régiségárusnál egy Olaszországból eredő példányt vettem meg s oda adtam a N. Muzeumnak; a st. germaini muzeumban is akadtam egynehányra a belső osztrák történelmi egylet hármat adott ki, mely Styriában a leibnitzi mezőn találtatott;[4] mind ez azonban nem elégséges még arra, hogy a ruhakapcsok ezen különös alakjának koráról és nemzetiségéről szabatosan nyilatkozhassunk.

A fibuláknak eddigelé azon mostoha sorsa volt, hogy mind a classikai, mind az őstörténelmi régészek azokat elhanyagolták; csak ujabb időkben keltenek nagyobb figyelmet s e tekintetben különösen kitünik rendszeressége s alapossága által O. TISCHLER értekezése: Ostpreussische Gräberfelder,[5] ki azonban az itt kiadott alakot nem ismeri.

Pulszky Ferencz.

1 *Matériaux pour l'histoire primitive et naturelle de l'homme.* Douzième volume 226. lap.

2 *Bulletino di Paletnologia italiana.* 4 kötet, tav. III. 1. VII. 2.

3 JOSEF ARNETH. *Über einen in Ungarn gefundenen Schulterschmuck eines römischen Kaisers.* Sitzungsberichte der k. k. Akad. philos. hist. Classe XII, 5. Heft 1854.

4 *Schriften des historischen Vereins für Innerösterreich.* Erstes Heft. XXIX 158, 160, XXX, 156.

5 *Schriften der physikalisch-ökonomischen Gesellschaft zu Königsberg.* Neunzehnter Jahrgang, zweite Abtheilung 159—260, hat kőmetszetű táblával.

0 1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 c.m. Rajz. Haller József.

A KETHELYI OLTÁRKŐ (ALTARE PORTATILE).

Hét évvel ezelőtt, 1873 tavaszán, *Ebenhöch Ferencz* győri kanonok, a *kethelyi*[1] (Sopron m.) plébánia templomban egy érdekes oltárkövet (altare portatile) födözött föl, mely az 1876-ban az árvizkárosultak javára rendezett műkiállitáson feltűnést keltett.

1 A kethelyi plébánia-egyház, bár folytonos átépítés, tatarozás és változtatás által eredeti alakjából egészen kiforgatták, középkorijellegűl maig megtartotta a szentélynek a nyolczszög három oldalával való záródását, valamint belsejében a déli hossz oldalfalában

Ezen templomon kívül Kethely határában a középkorban (a mai helységtől keletre, mintegy félórányira eredővel fedett hegy oldalán) a czistercziták borsmonostori apátsága állott, mely a XV—XVI. században egészen elpusztult; ma csak czímét adományozza a király. A czisterciek ezen egykori monostorháza szoros viszonyban látszik lenni a kethelyi oltárkővel, s Ebenhöch kanonok véleményét, mely szerint ez a czisterciek egyházából, annak elpusztulta után, került az egyszerű falusi templomba, igen valószínűnek tarthatjuk.

A vértanuk sírja fölé épített mozdíthatatlan oltárok (altaria fixa) mellett, már a katakombai korban használtak tovamozdítható oltárokat (altare portatile). [1] Ezekbe a vértanuk földi maradványainak particuláit foglalták. A régi inventariumokban *altaria viatica*, *portatilia*, *gestatoria*, *motoria*, *lapides portatiles*, *tabulae itinerariae* elnevezéssel fordulnak elő, ilyen oltárok, ezen nevezések részint mozditható voltukat, részint pedig használati módjukat — utazáskor — jelzik. Többnyire fából, nemesérczből vagy ólomból készültek ily czélra a lapok ésszekrények, és dúsan ékítvék faragással, zománczczal és ékkövekkel. Néha értékes kőből vannak, márványból, jaspisból, achatból, onyxból, porphyrból, amethystől, syenitből. A vértanuk ereklyéinek befogadására hátsó lapjukon mélyedés van kivájva. Hogy hazánkban szintén voltak érdekes és értékes ilyen hordozható oltárok a középkorban, valamint ma is vannak egészen újak és egyszerüek, a dolog természetéből következik. E mellett bizonyitanak régi inventariumaink is. Igy pl. a budavári királyi kápolna leltárában,

a csúcsívezetű hármas ülőkét. (*Dreisitz*). Mindezen nyomok csak a XV. század második feléig érnek föl. A hagyomány, mely valószinűleg hajdan itt e templom helyén állott, román- vagy átmeneti stylben épült egyházra vonatkozik; templomunk diadalívén, a következő újabb feliratban nyert, kifejezést: „*Erbaut unter den König Béla 1239.*“ E helységben IV. László király 1270. évi november 27-ikén megszállott. Az idevágó adat a következő: «quod cum versus castrum filiorum Henrici Kuzyg vocatum accessissemus, habito colloquio cum Rudolfo rege Romanorum, *et in villa Kedhely* descensum cum exercitu nostro fecissemus Abbas et fratres ecclesiae beatae Mariae Virginis gloriosae de Monte ipsius villae Kedhel» .... stb. v. ö. *Hazai okmánytár*, V. köt. 57. lap. 46. sz. oklevél.

1 PRUDENTIUS, Peristeph. Hymn. III., 5. „propter ubi est adposita ara, dicata Deo.“ ROSSI *Roma Sotterrauneaban* I. 169. 285. l. 3—4 bronzkarikával ellátottat említ.

mely 1530-ban készült a következő tételt találjuk: «Item Duo Altaria portatilia quorum vnius tergum et, cum apparencijs solius ligni, ambo sunt obducta circum circa argento, parum deaurato.»[1]

Ezen műemlékeink közül hirmondó gyanánt ma kettőt ismerünk: a *szombathelyit* (Szepesmegyében), és az itt bemutatott *kethelyit.* Ez utóbbi verde antico-ból álló négyszögű lap, sarkain az evangelisták jelvényeivel, melyek kis négyszögletű lemezbe vannak bekarczolva (ciselirozva). Felső sarkán balról kiterjesztett szárnyú térdelő angyal, kezeiben mondatszalagot tart, melyen minusculákkal matheus felirat olvasható; jobbról balra tekintő kiterjesztett szárnyú sas, körmeivel mondatszalagon iohanes feliratot tartva; az alsó rész bal sarkán jobbra tekintő szárnyas oroszlány, lábaival marcus feliratos, végül a jobb sarkon szárnyas tinó lucas feliratos mondatszalagot tartanak. Mind a négy symbolum feje dicsfénynyel van köritve. A fakeret négy oldalán egyszerű, de kecses alkotású diszítmény szegély között maiusculákkal a következő felirat fut végig: AGNVS° DEI—QVI°TOLLIS — PECCATA — °° MVNDI° Megjegyzendő, hogy a «Peccata» szóban a T betű jobb karja, valamint a keret két szélén végig futó diszítmény is több helyütt hiányzik.[2] Méretei: hossza 0·363 m., szélessége 0·37 m., a betűk magassága 0·035—0·04 m.

Minden betű külön van bronzlemezből kivágva és az alakok különfélesége szerint 2—4 gömbölyü fejü bronzszöggel fölerősitve. Végül meg kell emlitenünk, hogy az eredeti példány, mely után sikerült rajzot *Haller József* győrmegyei papnövendék készitett a dr. *Zalka János* győri püspök által a püspöki kisebb papnövelde e czélra berendezett egyik termében fölállitott egyházmegyei muzeumban. *(conservatorium Dioecesanum)* őriztetik, több becses egyházi műemlék társaságában.

Ismertetésünket azon óhajjal zárjuk be, vajha a netán

1 KNAUZ, *Magyar tud. Értesitő.* I. köt. 1862. 53. lap.

2 Fényképi másolatát kiadta *Klősz Gy.* a műkiállitás tárgyai között 107. sz.

3 Bekarczolás = ciselirozás? Tán gravirozás. *Szerk.*

hazánkban lappangó hasonló középkori becses műemlékek bemutatásával bennünket többen követnének.[1]

Dr. Czobor Béla.

JAKAB, BÁCSI PRÉPOST, PECSÉTNYOMÓJA.

Nemzeti Muzeum pecsétgyüjteménye czédulalajstromában 322. sz. alatt.

A mandolaalaku pecsét közepén van csúcsíves fülke, félkörü lóher-ív zárja be, fölötte lombcsokrokkal és liliomos végvirágokkal diszített három orom; a fülke falának belső oldalán felfutó gömbsor. Mindez oly épitészeti alak, mely Németországban már a XIII-ik, Francziaországban már a XII-ik század végén fordul elő, nálunk leginkább a XIV-ben szokásos. Különös művészeti motivnek mondhatjuk, hogy a lóher szárai mintegy a fülkén túl folytatva, a mandola belső keret határát képezik. E keretben olvassuk:

S · IACOBI · PRE (—) PO (—) SI (—) TI · BACHIEN ✱

A fülkében áll Jakab apostol, a zarándok. Fején alacsony sisakalaku kalap; jobbjában a zarándokbot, balját mellére teszi; baloldalán utitáskája csüng, míg a szokásos kagyló alig fölismerhetőn jelenik meg bal vállán. Ruhája csaknem kézcsuklóig érő újjakkal ellátott szőrös köntös. Ügyetlenül vésett meztelen lába majdnem madáréhoz hasonló.

11. szám.*

Az apostol alatt látjuk térdre borulva, imádkozva, Jakab prépostot, ki pártfogójához feltekint; jobbra-balra egy-egy monor-paizs, melyen ugyanazonos felrepülő madár látszik; hihetőleg a prépost-

1 Végül itt nyilvánosan köszönetet mondok *Ebenhöch F.* győri kanonok urnak ki ezen becses műemlékre vonatkozólag, melyet ő maga födözött fel, több adatot vol szives velem közölni, és *Kisfaludy Á. Béla* theologiai hittanár urnak, kinek közbenjárására kaptam a sikerült rajzot.

* Ezen, oly kevéssé kielégitő, rajz közléseért bocsánatot kérek az olvasó közönségtől. Adom, mert különben a czikket is el kellett volna hagynom. A jövő számban egy styl tekintetében hű rajzzal fogom pótolni. *Szerk.*

nak czimerképe. A madár nem elég jellemző, ezért fajára nem ismerhetünk reá.

A kérdés az, mikor élt ezen bácsi egyháznagy? THEINER „*Monumenta historica Hungariæ*“ (Romæ 1859) I. köt. 711. lap VI. Kelemen pápának egy bulláját közli, melyben ez felszólítja az esztergomi érseket, hogy fogadja el Jakabnak lemondását külön apátságainak egyik részéről, mert képtelen mindannyit kormányozni. Az okmány felirata: «Eidem (Archiepiscopo Strigoniensi scribit) ut beneficium resignationis a *Jacobo præposito Bachiensi* sponte factum recipiat». Ezen pápai okmány keltezve van Avignonból, Kelemen uralkodása negyedik évében; tehát, mivel Kelemen 1342-től 1352-ig ült a pápai széken, 1346-ból.

Más Jakab nevű bácsi prépostot THEINER-nél nem találtam; a kalocsai egyházra vonatkozó régi adatok elvesztek; egyébiránt pecsétnyomónk stylje az említett Jakab korának styljével tökéletesen megegyezik.

Henszlmann Imre.

BÁTORI ZSIGMOND APRÓPÉNZE.

(A leírt érmek az 1589-iki sillingen kivül, melyet a Bruckenthal-Muzeum őriz Nagy-Szebenben, czikkiró birtokában vannak.) Lásd az IX táblát.

Ez uralkodótól, kinek erdélyi fejedelemsége megszakításokkal 1581-től 1602-ik évig tartott, ötnemű forgalmi érmek jutottak korunkra: akcsák, sillingek, dutkák, tallérok és aranyak. Itt a három elűl említett nemek példányait ismertetjük.

AKCSÁK (= DENÁROK.)

Ilyenek csak 1590. és 1591. évekről vannak fenn és tudtunkkal most először adatnak ki.

1590.

1. * SIG · PRIN · TRANSIL körirat külső gyöngyös és belső vonalkör között; nyilt koronával fedett spanyol czímervérten a Bátoriak czímerképe az úgynevezett farkasfogakkal balra, a vért mellett: 9—0.

Hátlapon: · PATRO—VNGAR · Félhold felett koronás szűz Mária, jobbján az isteni kisdeddel; mellette A—B (Abrud-Bánya?) Az egész sodrott körben.

Ezüst. Nagysága 15. mill. Súlya 0·6 gr. Rajza IX. t. 1. sz. a.

1591.

1. *·IGMV PRIN TRAN . . . .; a czímervért mellett 9—1; különben mint az előbbi.

Hl. · HVNGA — PATRO. Külső sodrott és csak nyomaiban látszó belső vonalkörben; egyébként mint az előbbi.

Ezüst. Nagysága 15. mill. Súlya 0·5 gr. Rajza IX. t. 2. sz. a.

SILLINGEK.

Az egykorú lengyel sillingek utánzatára, melyeken III. Zsigmond király koronázott S betűje a Wasa-kéve czímerképétől átszelve látszik, 1589. és 1591. évekről erdélyi sillingek is fordulnak elő; ezek először néhai Weidhas berlini érem-kereskedőnek áru-sorozatában lőnek fölemlítve.

1589.

1. SIGISMUN : PRINC : TRANSIL. A Bátori-család czímere négy karélyu korona alatt balra fordult farkasfogakkal.

Hl. SOLIDVS. REGNI. TRANSIL. Korona alatt S betű, közepét szelő függőleges vonallal; a téren jobbról: 15, balról: 89.

Ezüst. Nagysága 18 mill. Súlya 2·5 gr. Így leírva a Programm des ev. Gymnasiums A. B. in Hermannstadt für das Schuljahr 1877/8. S. 10 Nr. 6. Rajza az 1879/80-ik iskolaévi Programm táblájának VII. képén igértetik kiadatni.

1591.

1. SIGISMVN · PRINC TRANSI külső gyöngyös, belső vonalkör között nyilt korona alatt a Bátoriak czímervérte balra fordult fargasfogakkal s mindkét oldalon fogantyúval.

Hl. SOLIDVS REGN TRANSIL külső gyöngyös, belső vonalkör között; nyilt korona alatt függő vonallal átszelt S betű; mellette: 15 91.

Silány, megfeketűlt ezüst. Nagysága 19. mill., súlya 1·3 gr. Rajza IX. t. 3. sz. a.

DUTKÁK.

Szintén lengyel éremfaj utánzatai és az 1594. és 1598. évek közötti időszakból ismertetnek. Első említést Jankovich

Miklós a Tudományos Gyüjtemény 1819. évi folyamában tett rólok.

1594.

1. SIGISMVNDVS (hat sugárú csillag) BATHORI. Két sodrott kör között; a fejedelem födetlen feje jobbról, vértezett nyakkal.

Hl. Sodrott keretbe foglalt téren a Bátoriaknak koronával födött vérte balra fordult czímerképpel, mellette: 15—94. Alább négy sorban GRO ARG | TRIP (csürlőded jegy) PRIN | TRANSILV | ANIÆ * | legalúl III két rózsácska között.

Ezüst. Nagysága 20. mill. Súlya 2·4 gr. Rajza IX. t. 4. sz. a.

1595.

Ez évi, feliratra az 1596-ikban verettel egyező, dutkáról, mint birtokában létezőről szól Jankovich a Tudományos Gyüjtemény 1819-iki folyama X. kötetében 34. lapon, ami gyarló emlékezésen vagy olvasási tévedésen alapulhat, ily évszámot viselő példány ma sem Jankovichnak, időközben a magyar nemzeti muzeumba került, gyüjteményéből, sem egyebünnen nem lévén ismeretes.

1596.

A) A hátlap közepén rózsácskával.

1. Sodrott körben SIG·D·G·TRAN·MOL·WAL·SR·I·P· A fejedelem födetlen feje jobbról, nyak- és vállvérttel.

Hl. Sodrott körben I· I· I Alatta zárt koronával födve a Bátoriak vérte, jobbra fordult czímerképpel, mellette: 1 5 · — 96. a 6 alján dudor. Alább négy sorban GRO: ARG | TRIP (rózsácska) PRIN | TRANSYL | VANIÆ | mely két utóbbi betű itt és e szóban alább is mindenütt egybefoglaltak. Legalúl rózsácska két pont között.

Ezüst. Nagysága 21. mill. Súlya 2·5 gr.

2. Hasonló, de a körirat SIG· D· G· TRAN· MOL· WAL· SR·I·P.

Hl. Hasonló, de a III közötti pontok a kéz alatti példányon nem láthatók, a 6-os alján dudor nincs, és az ARG, PRIN és TRANSYL után két-két pont.

Ezüst. Nagysága 21. mill. Súlya 2·5 gr.

B) A hátlap közepén rózsácska nélkül.

1. Hasonló, de a körirat SIG·D·G·TRANMOL·WAL S R I P.

Hl. Hasonló, a I I I között pontok nem látszanak; a czímervért: mellett ·1·5.—96. A felirat GRO : ARG | TRIP : PRIN | TRANSYL· | VANIAE | legalúl rózsácska.

Ezüst. Nagysága 21. mill. Súlya 2·1 gr. Rajza IX. t. 5. sz. a.

2. Hasonló, de a körirat SIG: D: G; TRAN: MOL: WA — —

Hl. Hasonló, a vért mellett: 15—9·6 A felirat GRO ARG | TRIP: PRIN· | TRANSYL· | VANI— | legalúl rózsácska egy pont után.

Ezüst. Nagysága 20. mill. Súlya 2·7 gr.

1597.

A) A hátlap közepén csillag.

1. Sodrott körben SIG· D: G: TRAN: MOL· WAL· S R· I· P· körirat; a fejedelemnek födetlen feje jobbról nyak- és vállvérttel, mely utóbbi az OL betűkbe fűződik.

Hl. Két hatsugárú csillagcsa között I· I· I· alatta a Bátoriaknak zárt koronával födött vérte jobbra fordult czímerképpel, mellette: ·1·5—9·7. Alább négy sorban GRO ARG | TRIP (hatsugárú csillagcsa) PRIN | TRANSYL | VANIAE | legalúl rózsácska két előző és egy követő pont között. Az egész sodrott keretben.

Ezüst. Nagysága 21. mill. Súlya 2·7 gr. Rajza IX. t. 9. sz. a.

2. Egészben hasonló, de gyöngykeretbe foglalva s a körirat SIG. D: G: TRAN·MOL·WAL·S·R I P.

Hl. Egészben hasonló, de a III két rózsácska között, a vért mellett: ·1·5.—9·7. Alább GRO ARG | TRIP (hatsugárú csillag) PRIN—TRANSYL· | VANIAE· | legalúl rózsácska két pont között.

Ezüst. Nagysága 21. mill. Súlya 2·3 pr.

3. Egészben hasonló, de a körirat SIG·D·G·TRAN·MOL·WAL·S·R·I·P. A vállvért a köriratot nem érinti, sodrott keret.

Hl. Hasonló.

Ezüst. Nagysága 21. mill. Súlya 2·3 gr. Rajza IX. t. 10. sz. a.

4. Egészben hasonló, de a körirat SIG·D G·TRAN·MOL·WAL·S·R·I·P. E végső betűnek a Bátori fejétől eltakartnak képzelendő nyelével; a vállvért az O betűbe fűződik.

Hl. Egészben hasonló, de a I I I két ötsugárú csillag között, a vért mellett: · I ·5—9·7. Alább GRO ARG | TRIP (ötsugárú csillag) PRIN | TRANSYL | VANIAE | legalúl ötsugárú csillag két pont között.

Ezüst. Nagysága 21. mill. Súlya 2·4 gr.

5. Hasonló, de a W betűig érő vállvérttel.

Hl. Hasonló, de 15—9·7 a vért mellett.

Ezüst. Nagysága 21 mill. Súlya 2.7 gr. Rajza IX. t. 7. sz. a.

6. Hasonló SIG D G TRAN MOL WAL S R I P köriratfal, s az OL betűkbe fűződő vállvérttel.

Hl. Hasonló, de a I I I két pont között, a vért mellett 1·5—97. Alább GRO ARG | TRIP (hatsugárú csillag) PRIN | TRANSYL | VANIAE (ötsugárú csillag) | legalúl rózsácska két pont között.

Ezüst. Nagysága 21 mill. Súlya 2·5 gr. Rajza XI. t. 8. sz. a.

7. Hasonló, de a körirat SIG·D:G:TRAN:MOL:WAL·SR·I·P.

Hl. Hasonló, de a vért mellett: 15—97, a VANIAE után csillag nincsen s legalúl ötsugárú csillag áll két pont között.

B) A hátlap közepén rózsácska.

a) Ezen rózsácska fölött két pont.

1. Mint az előbbiek, de a körirat SIG·D·G·TRAN·MOL·WAL·S·R·I·P. A nyakvért az R betűnél kezdődik.

Hl. Hasonló, de a I·I·I két rózsácska között, a vért mellett: ·1·5—9·7. A felirat GRO: ARG: | TRIP (rózsácska, fölötte két ponttal) PRIN: | TRANSYL: | VANIAE· | legalúl rózsácska két pont között.

Ezüst. Nagysága 21 mill. Súlya 2·4 gr.

2. Hasonló, de a nyakvért az A betűnél kezdődik.

Hl. Az előbbivel azonos bélyegű.

Ezüst. Nagysága 21 mill. Súlya 2·4 gr.

b) A hátlapi rózsácska fölött egy pont.

1. Mint az előbbeni.

Hl. Mint az előbbeni, de a hátlapi rózsácska fölött csak egy pont.

Ezüst. Nagysága 22 mill. Súlya 2·6 gr.

2. Hasonló, de a nyakvért az R betűnél kezdődik.

Hl. Az előbbivel azonos bélyegű.

Ezüst. Nagysága 21 mill. Súlya 2·3 gr.

3. Hasonló, de a nyakvért az A-nál kezdődik.

Hl. Hasonló, de a TRANSYL után csak egy pont.

c) A hátlapi rózsácska tetején dudor.

1. Hasonló a W betűig érő vállvérttel.

Hl. Hasonló, de a fölirat GRO : ARG | TRIP (rózsácska, fönn dudorral) PRIN | TRANSYL | VANIAE | legalúl rózsácska két pont között.

Ezüst. Nagysága 21 mill. Súlya 2·4 gr.

2. Hasonló, de a végbetű után pont nem látszik, a vállvért az L betűn túl nem ér.

Hl. Azonos bélyegű.

d) Az előlapi rózsácska jegy nélkül.

1. Hasonló; pont a végső betű után is látszik.

Hl. Hasonló, de a felirat GRO : (ezen két parányi pont felsője a vért oldalához tapadva) ARG : | TRIP (jegytelen rózsácska) PRIN : | TRANSYL : | VANIAE · | legalúl rózsácska két pont között.

Ezüst. Nagysága 22. mill. Súlya 2·4 gr.

A hátlapi bélyegnek mind ép, mind későbbi korából, midőn már a WAL szó két utóbbi betűje kitört, vannak fenn példányok.

2. Hasonló, az A betűig érő vállvérttel, a D G között igen parányi ponttal.

Hl. Hasonló, a GRO után szabadon álló nagyobb pontokkal, TRANSYL után egy ponttal (a PRIN utáni pontok helye a kéz alatti példány tányérán túl esik). Az évszám 5-ösével a rózsácska majdnem érintkezik.

Ezüst. Nagysága 21. mill. Súlya 2·5 gr.

3. Hasonló, a W betűig érő vállvérttel, a D G között nagyobb pontokkal.

Hl. Hasonló, a PRIN után két ponttal.

Ezüst. Nagysága 22. mill. Súlya 2·3 gr.

4. Hasonló.

Hl. Hasonló, a rózsácska alatt távolabb álló 5-össel, a TRANSYL negyedik betűje a többiek fölé emelkedik.

Ezüst. Nagysága 22. mill. Súlya 2·3 gr.

5. Hasonló.

Hl. Hasonló, a «TRANSYL» N betűje a többiek irányában áll.

Ezüst. Nagysága 22. mill. Súlya 2·0 gr.

6. Hasonló.

Hl. Hasonló, a PRIN után ·.·

Ezüst. Nagysága 22. mill. Súlya 2·0 gr.

7. Hasonló, de a körirat SIG·D·G·TRAN·MOL·WA S·R·I·P.

Hl. hasonló, de a felirat GRO·ARG: | TRIP (rózsácska) PRIN: | TRANSYL | VANIAE·· | alúl rózsácska két pont között. A vért alján két parányi dudor.

Ezüst. Nagysága 21. mill. Súlya 2·7 gr.

8. Hasonló, de a körirat SIG·D·G·TRAN·MOL·WA·SR·I·P. A vállvért az L betűig ér. Az egész kettős sodrott körben.

Hl. Hasonló, de a felirat GRO ARG· | TRIP (rózsácska) PRIN· | TRANSYL· | VANIAE | legalúl rózsácska két pont között. A vért alatt parányi dudor. Az egész kettős sodrott körben.

Ezüst. Nagysága 23. mill. Súlya 2·4 gr. Rajza IX. t. 11. sz. a.

C) A hátlap közepén csillag és rózsácska nélkül.

1. Kettős sodrott körben SIG·D·G·TRAN·MOL·WA·S·R·I·P. körirat; a nyakvért az R-nél kezdődik, a vállvért a W betűig ér, egyébként mint az előbbiek.

Hl. Hasonló, a vért mellett: 1·5—9·7. A felirat GRO ARG | TRIP: PRIN: | TRANSYL· | VANIAE· | alúl rózsácska két pont között. Az egész kettős sodrott körben.

Ezüst. Nagysága 23. mill. Súlya 2·6 gr. Rajza IX. t. 6. sz. a.

2. Hasonló, de csak egyes sodrott körben, a körirat SIG · D·G· TRAN· MOL· WAL·S·R·I·P mely utóbbi betűnek nyele nem látszik. A nyakvért az A-nál kezdődik, a vállvért az L-ig ér.

Hl. Hasonló, de szintén egyes körben, a vért mellett: ·1·5—9·7; a felirat GRO: ARG: | TRIP: PRIN: | TRANSYL· | VANIAE· | legalúl rózsácska két pont között.

Ezüst. Nagysága 21. mill. Súlya 2·4 gr.

3. Hasonló, de a körirat SIGDG·TRAN MOL·WAL· (korcs L betűvel) S R·I·P a vállvért az OLW betűkbe fonódik.

Hl. Hasonló, de a I I I két hatsugárú csillag között, a vért mellett ·1·5—9·7· a felirat GRO ARG | TRIP: PRIN | TRANSYL | VANIAE | legalúl öt (?)sugárú csillag két pont között.

Welzl közismeretű éremsorozatának II-ik kötete II-ik részében a 47-ik lapon 391. szám alatt oly 1597-iki dutkát ír le, melynek legalsó sora csak két pontot rózsácska vagy csillag nélkül tartalmazott. Ily példány előttem ismeretlen.

1598.

1. Külső sodrott, belső vonalkörben SIG D G TRAN MOL WAL S R I P. A fejedelem födetlen feje jobbról, nyakvérttel.

Hl. Külső sodrott, belső vonalkörben két rózsácska között I I I. Alább a Bátoriaknak nyilt koronával födött vérte jobbra fordult czímerképpel, mellette: 15—98 Alább négy sorban GRO ARG | TRIP· PRIN | TRANSYL | VANIAE | legalúl czifrázat két pont között.

Ezüst. Nagysága 21. mill. Súlya 2·5 gr. Rajza IX. t. 12. sz. a.

2. Hasonló, de a körirat SIG D G TR (hatsugárú csillag. AN (visszás középvonalú N-nel) MOL WAL S R I· A fejedelem födetlen feje jobbról, nyak- és mellvérttel, mely utóbbi a köriratot megosztja.

Hl. Hasonló, de a TRIP után két pont.

Ezüst. Nagysága 21. mill. Súlya 2·4 gr. Rajza IX. t) 14. sz. a.

3. Hasonló, a vállvértnél kezdődő körirat helyzeti rendben NMOL WA (a W és A egybefoglalva) LSRISIGDGTRA. A fejedelem födetlen feje jobbról nyak- és vállvérttel.

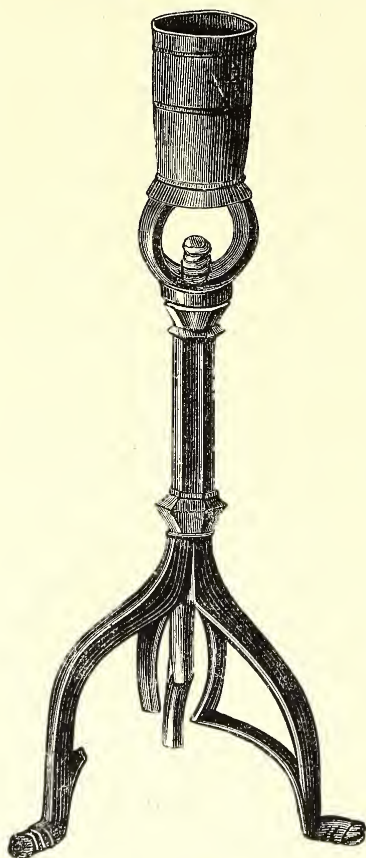
Hl. Hasonló, de a I I I két pont között, s a felirat GRO ARG | TRIP· PRIN | TRANS—L· | VANIAE· | legalúl czifrázat két pont között.

Ezüst.Nagysága 21. mill. Súlya 2·4 gr.Rajza sz. a.V. t. 13.

A leírt három pénznemnek egymás között és a tallérhoz s az aranyhoz volt értékviszonyairól adataink Erdélyből nem igen vannak. Lengyelországban három akcsát számítottak egy sillingre, három sillinget egy lengyel garasra és három lengyel garast egy dutkára. Jakab Eleknek A Ghyczyek Erdély Történetében czímü, 1875-ikben megjelent művében oklevél említtetik, mely szerint Bátori Zsigmond korában 160 denár számíttatott egy aranyra; alig használható adatok ellenőrzés és kibővítés nélkül.

Dobóczky Ignácz.

HAZAI ADATOK AZ ARCHAEOLOGIÁHOZ.

1 sz m

(Emlékek és Leletek.) *Középkori gyertyatartók.* Mennél ritkábban kerülnek elő hazánkban középkori kisebb házibútorok, annál több ügyelettel kell azokat gyüjtenünk, mert uj meg uj támpontokat nyujtanak középkori iparunk megismerésére. Ha még helyes tektonikus szerkezettel is bírnak és idomukban meg arányaikban ízlésesek, akkor érdemlik hogy a szoros régészeti körön kívül műiparral foglalkozó gyakorlati emberek is figyelmökre méltassák őket, mert a jelenkor műipara nem igen leleményes és termékeny helyes új idomok teremtésében és legtöbbször, akarva nem akarva, a régmúlt szellemi tőkéjét kamatoztatja.

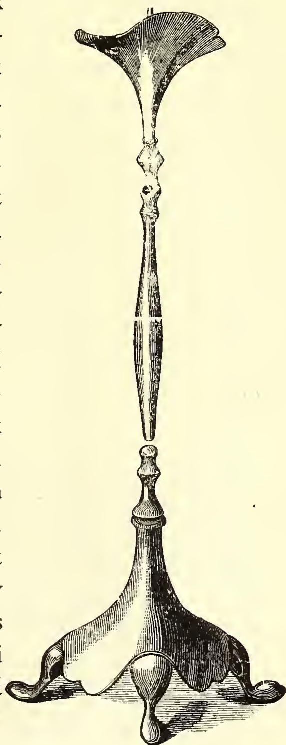
Leginkább ez okból rajzoltattam annak idején az itt közlött két bronz gyertyatartót. Az egyiket még 1876-ban Egger Dávidnál láttam (1. szám), másik (2. szám) ugyanazon évben, ha jól emlékszem, Szikszay László úr őskori gyűjteményével néhány hétig itt volt Budapesten.

Mind a kettő a legegyszerűbb módon van tagozva. Az egyik a szigorúbb

architektonikus fölfogás szerint; a másiknál a természetből vett motivumok vannak helyesen fölhasználva.

Az első számu korábbinak látszik, alighanem XV. századbeli; arra mutatnak a három láb hajlásán belül alkalmazott ívek, melyeknek egyike megcsonkult, és ugyancsak e korra vall a három láb összefoglalása hatlapú nodusban s az átmenet hatoldalú szárba. A szár végét fölűl-alúl gyűrűtag jelzi; a gyertyának való hengerded tok a lehető legegyszerűbb. A contourok és tagozás szigora a gyertyatartónak határozott jelleget adnak, az egyszerű bútordarabot stylszerűvé teszik.

A 2. számút későbbi korbelinek itélem, bár nem egész határozottan, mert erdélyi mű; a középkort pedig Erdélyben, úgy látszik, némileg más szakaszok szerint kell osztanunk mint Magyarországban. A renaissanceot azonban valószínűleg megelőzi, mert nem látok rajta oly idomot, mely a XVI. század sajátja volna. A szár és virágidomú fej nyulánk és csinos, talpa a négy lábtaggal kissé nehézkes, de még sem kellemetlen hatású, mert a fölötte karcsú felsőrészeket ellensúlyozza és megállásukat biztosítja. A lábak nagyjában állati lábakat látszanak utánozni; egy közös burok, melynek fölülete síma s mely csak szélén csipkézett, takarja őket és képezi az átmenetet a szárhoz. A szár közepett kevéssé kihajlik s mindkét végén a nádcsomók idomától vett tagozással van befejezve; fölűl betunia virágjára emlékeztető fej — igen sikerült összhangban a többi idomokkal — mint bibét rejti magában a gyertyát tartó tüskét. Ime, növényidomoknak oly ügyes, és egyszerűsége mellett is oly csinos stilizatiója ez, mely az igénytelen erdélyi gyertyatartót még most is utánzásra méltóvá teszi. *Hampel József.*

2. szám

Nagyváradi lelet. Ifj. Bölönyi Sándor úrnak köszöni a nagyváradi muzeum azon nehány tárgyat, melyek a hetvenes évek elején Nagyvárad közvetlen szomszédságában a téglavetőben színre kerültek és most mint nagyváradi lelet ismeretesek.

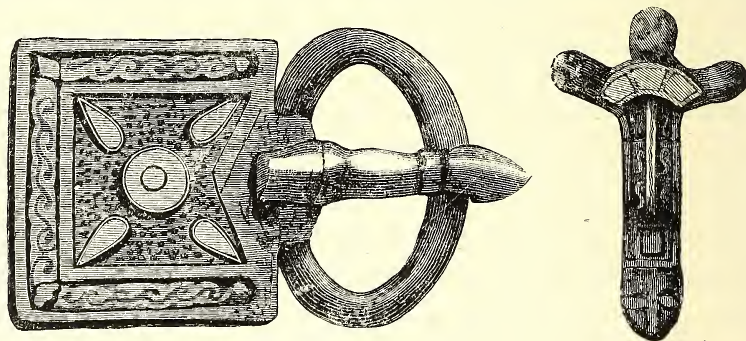
1876-ban láttam a kevés, de érdekes darabokból álló kincset,

midőn a váradi muzeum egyéb régiségeivel ezek is itt Budapesten. voltak. Ugyanakkor készültek az ide mellékelt rajzok is. (1. és 2. sz. term. nagys.) Bölönyi úr szives közléséből tudom, hogy a csaton s a fibulán kívül még néhány ép és töredékes üveggyöngy, egyéb semmi sem volt a lelet színhelyén s ezek a tárgyak nem csontváz mellett s nem edényben, de a föld alatt csekély mélységre pusztán, magokban, hevertek.

Minden régész, bővebb magyarázat nélkül is, első látásra fölismeri a tárgyak korát. A római míveltség utóhatása alatt álló népvándorláskori formákkal van dolgunk. Erre a korra vall a sajátságos fémkeverék is, mely ezüst is és nem is, mert van benne igen sok réz és talán ólom, mit hol zöldes, hol feketés patinájú fölületök bizonyit és erre utal a diszítés jellemző neme is: cloisonokba — rekeszekbe — foglalt piros kövek ékesítik a csaton a középső mezőt, a fibulán a fejtagot. A római korból maradt a habmæander és annak hagyománya a niello mely a bevésett maeander és hullámvonalak üregét kitölti.

A három nyújtvány a fibula fején és testének alsó vége rendszerint emberi arcz módjára szoktak idomítva lenni, itt is némi durva körvonalok ilyen szándékot engednek sejteni. Más népvándorláskori fibulákon határozottabban nyilvánul e szándék, így p. o. a nemzeti muzeumban őrzött veczeli fibulán. [1]

A nemzeti muzeumban szép számmal vannak emlékek, csatok, fibulák, tűk, fülbevalók stb. e korból, melyet a francziák «mero

1 és 2. szám.

vingiennek» neveznek. De Linas összegyűjtötte a typusokat az egész világon és egy nagy munkája készül róla. [2] Nálunk egyes értekezések

1 L. az *Arch. Közl.* XIII. k. II. f. 68. lapján, 35. számú rajz.

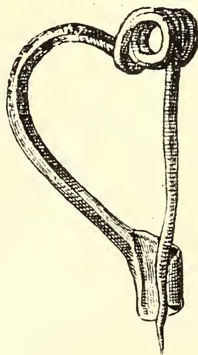
2 *De Linas L'orfévrerie cloisonnée.*

szólnak rólok, de az emlékek még nincsenek egybegyüjtve s ezért minden eddigi kisérleteink az emlékeket kor és stylus szerint kellőkép csoportosítani még hiányosak. Az itt ismertetett lelet az emlékek számát érdekes példányokkal gyarapítja. *Hampel.*

(Intézetek, Gyüjtemények és Társulatok.) *A m. n. muzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása a f. évi januárius hóban.* A viszonyok természetében fekszik, hogy nem mindig egyformán gyarapodnak az egyes emlékcsoportok. Hol a régiségtár, hol az éremgyűjtemény van előnyben, a szerint a mint leletek és ajándékok akadnak és a mint kedvező vásárlásokra alkalom nyílik. Az elmult hóban az éremgyűjtemény volt határozott előnyben, a régiségtárban alig egy nehány alosztálynak jutott jelentékenyebb szerzemény. Eloszlik e gyarapodás az őskori és római kor közt, továbbá jutott a pecsétgyűjteménynek és némi részben a fegyverek és modern ékszerek sorozatának is.

Első helyen Schwerer János úr küldeményét Pancsováról kell említenem. Schwerer úr a nemzeti muzeum hű és buzgó barátja, ki körében sok szíves pártfogót nyert már ügyünknek. Gyakran lepi meg intézetünket környékén lelt tárgyakkal. Mult havi szállítmányában voltak — Kollonits István úr ajándékából — a Tisza mellékén, Titel közelében, színre került csiszolt és átlyukasztott kőfejsze töredéke és különböző nagyságú órsógombok agyagból. Levelében Schwerer úr utal arra, hogy hasonló tárgyakat találnak Kubin mellett és más helyütt a Tisza mentén. Nyilván az alsó Tisza mellett is vannak hasonló telepek mint fölebb Igaron, Füreden stb.

Félig meddig az őskori tárgyak sorába tartozik egy igen egyszerű aranyfibula, mely vétel utján, állítólag Déváról, került hozzánk. Rajzát eredeti nagyságban (17. sz.) ide mellékelem. Az egész fibula egy darabból van idomítva, úgy hogy a sodrony hol ki van lapítva, hol meg van hagyva négyélűnek, hol keskenyebbre van kinyujtva és gömbölyűre kalapácsolva. E typus eddig csak bronzban meg ezüstben volt képviselve. Azt tartom, hogy római kori, de barbár készítmény, lelhelyén kívül még az arany halavány színe is arra utal, hogy erdélyi aranyból készült.

17. szám.

Szintén állítólag Déváról való két római bronzfibula kilencz apró üveggyöngy és pasta és két apró féldrágakő: carneol intaglio

és vörös apró, sima, opál (?). A carneolban durván van bevésve egy balra forduló madár. Csinosabb a pastából készült, gyűrűbe való cameo, mely kerek arczot ábrázol, mosolygó szájjal és telt orczákkal. Az ajándékozó, Redlich Herman, helybeli régiségárus, nem mondhatta, együvé tartoznak-e a tárgyak vagy sem. Részemről a két apró figurális tárgyat is római korbelinek tartom.

A dunántuli vidék két kisebb lelet által van képviselve, melyeket római kori barbár eredetűeknek tartok. Simonyi Jenő úr hozta őket ajándékba; az egyik Puszta-Darányról való: cseréptöredékek és fogó, véső, sarló vasból; a másik, az ocsmányi pusztáról való tárgy, gombostű bronzból. Mind a két puszta Somogymegyében van.

A pecsétgyűjteménynek két pártfogója volt. Az egyik, Kulcsár Károly úr Miskolczról a pecsétnyomók gyűjteményét hét példánynyal gyarapította. Valamennyi e századból való s így nem kor tekintetében érdekesek, de azért mert mind miskolczi czéhek pecsétjei. Egytől-egyig német köríratuak. A szokásos czéhjelvények elhagyásával elég itt a köríratokat fölemlíteni. Az egyiken van: «Insigel der fereinbarten Handverk in Mischkoltz 1808» és pedig: «Drechsler, Gurtler, Nadler, Zingisser, Flaschner.» Ezenkívül megkaptuk e négy czéh mindegyikének különleges pecsétnyomóját ugyanazon évből. Továbbá más közös pecsétnyomót szintén 1808-ból, melylyel ismét mind a négy czéh szövetkezése élt: «Sigl der Gürtler Zingisser Nadler Flaschner Handwerksverein in Miskolcz». Végűl 1845-ből való a szijgyártók külön pecsétje. A pecsétnyomók mind sárgarézből készítvék és a kor és hely ízlése szerint meglehetős durva készítmények.

Átadtam a könyvtárnak. Ch.

Másik jóltevőnk, b. Mednyánszky Dénes úr egy 2936 dbból álló pecsétlenyomat gyűjteményt ajándékozott muzeumunknak. A lenyomatok ugyan nem képeznek rendszeres gyűjteményt és inkább a század elején folyt «esetleges kedvtöltő összegyűjtés gyümölcsét képezik», mint a báró úr kisérő soraiban szerényen mondja, de mert az akkori, ma nagyobbára letünt nemzedékre vonatkoznak, érdekkel bírnak. A báró úr szíves volt az egész nagy tömeget már eleve bizonyos nézpontok szerint rendezni és nagy fáradsággal betűrendes lajstromot készített hozzá. Ebből áttekintést nyerünk az egész nagy sorozatról. Az első csoportot a «municipia, officia és ecclesia» képezik — ezeknek sora 170 dbra megyen. A magyar családok sorrendjében van 738 név 1336 dbbal; legtöbb számmal vannak külföldiektől lenyomatok, 1008 czím és 1255 db., melyekhez még vegyesek járúlnak 90 czímmel 118 dbbal. Végül nem nagy csoport, de talán legérdekesebb, mert

legritkább a szabadkőműves páholyok pecsétlenyomatainak sora. Van összesen 42 páholytól 48 db lenyomat. Érdekesnek találom a magyarokat itt külön is kiemelni. Van összesen három, mind német köríratú: a beszterczebányai «Zur gekrönten Hoffnung», a pozsonyi «Zur Sicherheit», s a varasdi «Zur Freundschaft» czímű páholytól.

Fegyvereink csak egy dbbal gyarapodtak, egy kis vas ágyúval. Schwerer János úr, kinek szíves közvetitése utján kaptuk, azt irja róla, hogy Ó-Moldova tájékán találták a Kolumbácscsal szemközt fekvő Lászlóvár romjai közelében. Schwerer János úr jól sejti, hogy alighanem a mult század elejéről való. Egész hossza nem több mint 0·49 m., nyilása kerek. A beléje ütött bélyegből valamelyik specialistánk talán készítése helyét és a gyárt bírja kifürkészni; a bélyeg idoma koronás paizsféle, melyben alúl egyenszárú kereszt, fölötte pedig félhold domborodik ki. A fölajánló Michell Szilárd úr Pancsován.

Modern ékszereink gazdag sorozatát csak egy darabbal, erdélyi művel, gazdagítottuk: mentekapocscsal, valószínűleg a múlt század elejéről.

Az erdélyi zománczos műveknél oly gyakori sajátságos összekapcsolását a zománczos virágoknak a filigránművel, itt is megleljük. Az ezüst filigránmű mint egy háló lepi el a kapocs két lemezének felső aranyozott lapját s erre a hálózatra vannak a zománczos és filigrános virágok változatosan reá helyezve. Közepett a két kapocstag összeérő széleit takaró nagyobb rózsa úgy egyesíti a filigránt és a zománczot, hogy legalsó rétegét ezüst színre hagyott kerek levelű rozsácska képezi, föléje hegyesszirmu aranyozott és e fölé ismét zománczos virág van rakva. A rajta lévő zománczot nem nevezném erdélyinek, mint nálunk szokásos, mert legfölebb a szinek combinatiójában, de semmi egyéb lényeges pontban nem tér el a XVII. és XVIII. századbeli, európa-szerte divatos, festett zománcztól.

Itt kékek, sárgák és hússzínűek a szirmok, s ez alapon feketés a levelek gerinczezése és egyéb vonalos rajz. A virágok közepét hol rubin, hol gyöngy ékíti. A lemezek idoma és a külső kereten a sodronyos virágok közé rakott dülényded lemezkék keleties jellemet adnak az egész műnek. Ki a n. Muzeum handzsárgyüjteményét közelebbről nézte, vagy az 1873-ik évi pesti műtörténeti kiállításból a gróf Keglevich István-féle szép keleti fegyverekre, kardokra és handzsárokra emlékszik, bizonyára észre vette, mennyire kedvelik és minő sűrűen alkalmazzák a perzsa és syriai fegyvergyárosok e jellemző ornamentális formát!

Leginkább ez aprólékos, de figyelemreméltó dísztagocskák elő-

fordulása volt oka, a miért a nemzeti muzeum a különben is diszes ötvösművet megvette.

Attérvén az éremgyüjteményre, legelőbb tizenhárom római kori érmet kell fölemlíteni. Ebből tíz darab fővárosunk szomszédságában, a rákos-palotai istvántelki intézet földjén került elő. IV. századbeli legapróbb idomú rézérmecsek Gratianus és II. Constantius császároktól. Schweiger Márton úr volt szíves őket a nemzeti Muzeum számára fölajánlani. Mint római éremlelet a dunáninneni vidéken, a barbaricumban ez igénytelen kis sorozat is bír bizonyos érdekkel.

Dobóczky Ignácz úr, a muzeumi éremosztálynak tíz év óta legbuzgóbb ápolója és jóakarója, kedves szolgálatot tett a római gyüjteménynek, midőn megengedte, hogy egy jelentékenyebb éremsorozatból kiválogassuk a muzeum számára azon példányokat, melyek nálunk hiányoznak. A sorozatban három ilyen volt:

a) Egy Augustus császár korában, Salvius Otho pénzverőmester felügyelete alatt készült közép nagyságú bronzérem (leírja COHEN I. k. 96. lap 461. szám alatt), mely Augustus arcza tájékán bevert (contre marque-kal) ellenjegyzéssel van ellátva; a bélyeg NG.

b) A második egy római császárné érdekes ezüstérme, Elagabalus anyjáé, Julia Soaemiasé, a ki három évig (219—222) uralkodott és őrködött az imperium legelső közjogi testülete élén a császársági divat és etiquette fölött. Érmei kevés számmal vannak és mint általában a III. század ezüstérmei, oly keverékből valók, melyből kirí a réztartalom. A most ajándékba nyert példány nem a legjobb föntartású, de tisztán meglátszik Julia jobbra álló mellképe s a köriratban neve; hátlapján a divat királynéja iránt táplált hódolatból származó előállítást látunk, balra ülő nőt, ki jobbját szájára helyzi és baljában kormánypálczát tart, a körirat PVDICITIA magyarázza, hogy a symbolikus gestus a szemérmetességet jelenti. (COHEN III. k. 555. lap. 3. szám.)

c) A harmadik Viminatiumnak, felső moesiai gyarmatvárosnak, Aemilianus császár uralma korában készült rézérme, előlapján IMP(erator) C(ajus) M(arcus) AEMILIANVS AVG(ustus) körírat olvasható, babérkoszorús feje jobbra áll. Aemilianus vidékeinken helytartó volt, mikor katonái Moesiában erélyessége miatt megválasztották imperatornak. Arczképe csakugyan határozott és erélyes akaratú embert mutat. A hátlapon Viminatium szokásos czímerképe látható: közepett asszony, tőle jobbra tinó, balra oroszlán, a köriratban P(rovinciae) M(oesiae) S(uperioris) COL(onia) VIM(inatium), a szelvényben pedig AN(no) XIV. Viminatium romjai köztudomás szerint a mai Kosztolácz közelében

még most is láthatók. Aemilianus uralma csak három hónapig tartott s azért érmei a ritkábbak közé tartoznak. (*Mionnet* I. k. 353. l. 9. sz.) A középkori és modern érmek és fémerek egészben 259 darabbal gyarapodtak. Elég jelentékeny számú növedék, mely azonfölül minőség dolgában is fontos, mert nemcsak a herczeg Montenuovo-féle gyüjtemény modern magyar osztályából válogathattunk, de két éremlelet is állott rendelkezésünkre: a csápori és a keczegei lelet.

Bizonyos, hogy az utóbbi évtizedekben nem volt az európai vásáron éremgyüjtemény, mely egészében, különösen pedig magyar és erdélyi érmek dolgában a nagy, M.-féle gyüjteményt csak távolról is megközelítené. Az egész gyüjtemény darabszáma túlment a 60,000-en, melyben a magyar-erdélyi osztály maga több mint 12,000-rel szerepel! Úgy halljuk, hogy az árpádkori gyüjtemény csak egészében adható el, vajha akadna hazánkban, a ki számunkra biztosítaná! Az erdélyi sorozatról most készül tudományos leiró lajstrom; ez a sorozat árverezés alá fog kerülni. A gyüjtemény fenállása ideje alatt 15 kisebb nagyobb magángyüjteményt emésztett föl és hazánkból az utóbbi évtizedekben a ritka és drága darabok majd mind oda vándoroltak, mert a herczeg mesés árakat fizetett volt. Most az anjoukori aranyok, a habsburgkori magyar tallérok s aranyok és a magyar érdekű fémerek mind rendelkezésünkre állottak. Több száz érdekesbnél érdekesebb érem közül kellett szerény eszközeinkhez képest csak egy csekély kis sorozatot kiválogatni. A legdrágább, legritkább darabokat, p. o.: Zrínyi Miklós két ritkánál ritkább tallérját és hasonlókat ismét oda kellett engedni külföldre, mert szegények vagyunk! Ime a hazai politika összefüggése a hazai érmészettel!

Szerencsére a magyar általános biztosító társulat épen jókor érkezett 150 frtnyi ajándéka is segített némileg rajtunk, úgy, hogy egészben mégis 16 darab érmet biztosíthattunk a nemzeti muzeum számára. Természetes, hogy őszinteséggel jelzett viszonyaink közt a legjutányosabb árakhoz tartottuk magunkat.

Kiegészítettük I. Lajos, Mária, I. Ulászló és Zápolya János aranyérmei sorát eddig nem bírt változatokkal; megvettük II. Ulászlónak egy másféltallérnyi Turso föliratú ritka darabját 1500-ból, gótikus jellegű körirattal; megvettük Bernhart Behem 1525-iki széles duplatallérját, czímeres és monogrammos hátlappal, mely szintén fölötte ritka; végül szintén megvettük az érmek sorába tartozó, II. Ferdinánd-féle, 1637-ik évi nagy-bányai tallért, melyen a király mellképe szemközt látszik. Eme tallérok a fejedelem legritkább veretei közé tartoznak és a nemzeti muzeum eddig nem bírta.

A folyó pénzeknél jóval érdekesebbek az emlékérmek; köztük az *elmúlt hónap legbecsesebb szerzeménye*, egy ritka szépségű nagy ezüst fémer V. Károly és huga, Mária királynénk, arczképével. Ezt szintén herczeg Montenuovo éremgyüjteményéből kaptuk az első magyar általános biztosító-társulat hazafias áldozatkészségéből. Welzl híres gyüjteményében megvolt annak idején a német renaissance ezen remeke és a gyüjtemény lajstromában (II. k. 1. r. 6814. szám alatt); le is van írva, s a leírás valamint a súly meg a nagyság összevág a mi példányunkéval.[1] Átmérője 0·075 m/, súlya pedig 210 g/, a mi 12 latnak felel meg. A körirat IMP. CAES. CAROLVS V a király babérkoszorús mellképe gazdagon diszített pánczélban jobbra néz, nyakáról az aranygyapjú rendjel csüng le. A túlsó lapon Mária mellképe, gazdagon diszített kalappal és czifra míderes ruhában, balra tekint. A körirat MARIA. HVN. BOH. REG. MDXXI. A Budapesten rendelkezésemre lévő irodalomban nem utalhatok a gyönyörű fémer rajzára. HERAEUS és HERRGOTT[2] ismert műveiben van ugyan egy fémer, mely egészben hozzá hasonlít és nagyságra is megegyező, de bizonyos, hogy nem ugyanegy a szóban lévővel, mert — hogy csak egy különbséget említsek — nem díszes lánczon csüng a rendjel, de szalagon·

Már azért is más fémer a HERAEUS-HERRGOTT-féle, mert Károly neje, Izabella, van a hátlapon, nem pedig testvére Mária.

A mi a hátlapi előállítást illeti, ez hasonlít WESZERLE ismert tábláin található egy ábrához, mely ugyancsak összevág a HERAEUS-nál[3] és HERRGOTT-nál[4] található Mária-fémerrel, de eltekintve attól, hogy a fémer jóval kisebb — átmérője csak 0·05 m/ — még a Mária kalapjáról és ruhájáról a finomabb detail elmaradt.

Valószínű, hogy az itt idézett három jeles mű és még néhány más, melyen Mária és Lajos király van előállítva, ugyanegy mester kezétől erednek.

A sorozatba tartozó fémerek a német renaissance egyik legjelesebb művészétől származnak és az egész sorozatnak tudnók a szerzőjét, ha el bírnók olvasni fémerünkün, az V. Károly karjának elmetszési lapján látható hét vagy nyolc betűt! A veret azonban épe helyen hiányos; a kissé ferdén fekvő lapot a kezdetleges szerke

1 Miként Ráth György úr szíves közléséből tudom, Montenuovo herczeg példányát Mihailovits, ismeretes helybeli éremgyüjteményéből szerezte volt meg.

2 HERÆUS *Bildnisse der reg. Fürsten* etc. Bécs 1828. XVIII. tábla. 13. számt. HERRGOTT XXVI.

3 HERÆUS u. o. XXIII. 1.

4 HERRGOTT XXVI. 108.

zetű pénzverő-gép nyomása nem érhette oly erősen mint a fémer többi részét, néhány betű kimaradt, mások pedig megcsonkultak.

Összehasonlítottam a mi példányunkkal Ráth György úr példányát is, [1] de ott ugyanaz a baj forog fön és így Bécsbe és Münchenbe intéztem kérdést és a netalán ott levő példányok segítségével reménylem majd az ismeretlen, de kitünő mester nevét kibetűzhetni.

Egészben még hat más emlékérmet vettünk, mely szintén érdekes. Négy közülök egyes személyekre vonatkozik, más kettő közérdekű eseményt örökít meg.

A személyiek ezek: Sebastian Henkel portrait-fémere, a Roth-család czímeres emlékérme, Keviczky forintosa és egy emlékérem gróf Wiczay arczképével; a közérdekű fémerek Budára és Arad városára vonatkoznak.

Henkeltől ismertünk már medaillet; azt, mely Weszerle tábláin elő van állítva. [2] Most kaptunk a Montenuovo gyüjteményéből egy hasonlót. Ez szintén ezüstből készült, vertmű mint amaz, compositiója és technikája ugyanolyan és kétség alig lehet, hogy ugyanaz a művész készítette mind a kettő számára a bélyegeket. De az utóbbi kisebb [3] és a köriratban eltérés van, a mi onnan származik, mert más-más alkalommal készültek. A nagyobbik 1590-ből való, mikor Sebastian Henkel, a fölirat tanúsága szerint, 33 éves korában «Ro:(misch) Kai:(serlich) Mai:(estät) Einnemer bei der Cammer Cremnitz» volt. Utóbb magasabbra szállt; lett ő római császári felségének kamaragrófja, és ekkor a kor szokása szerint, levétetvén magát, új czímét is reá rakatta a fémerre. Tehát a kisebbik (később készült) fémer előlapján megmaradt a név: SEBASTIAN. HENKEL·.· a hátlapi körpedig lett R : K : M : CAMERGRAF : V : EINEMER. (sic.)

Az itt szóba hozott két fémer a XVI. században Körmöczbányán virágzott medailleur-iskola készítményei. Wolfgang Roll (1560), Jakob Gienger (1568), Ladislaus Prock (1569), Scheuchenstuel (1580), David Hohenberger (1593) stb. kamaragrófok vagy egyéb odavaló bánya- vagy érmelő tisztek arczképfémerei mind hasonló ízlés szerint készültek, mely ismét hű visszhangja a németországi akkori

1 Ráth György úr a Minus-féle gyüjtemény árverezése alkalmával — 1875-ben — jutott az ő példányához. Leírását lásd Wesener-nél: *Die Gotthard Minus'sche Thaler- und Medaillen-Sammlung* etc. Wien 1874. 2. lap. 34. «Der Stempelschneider am Armabschnitt im Av. undeutlich.»

2 XV. tábla 3. szám.

3 Az elsőnek átmérője 0·037, az utóbbié 0·026 m/.

stylusnak; kissé más, mint a minő volt a század első felében készült fémereké. A renaissance első évtizedeiben talán valamivel keményebb az alakítás, de oly szellemi, alkotói frisseség lengi át a véső remekeit, a mely fölötte ritkán van meg utóbb, bár a XVI. század második felében csak oly technikai ügyességgel dolgoztak mint előbb. Körmöczi mestereink ezen korbeli művei nem a kor legjelesebb alkotásai ugyan, de a jelzett stylváltozásról mégis hű tanúságul szolgálnak és a XVI. század parlagon fekvő műtörténetében hazánkban kedves oázist képeznek.

Henkel fémere után Roth von Rothenfelsé említendő. A jellemző ovális alakú emlékérmet Weszerle-nél nem találjuk; lehet mert nem tartotta magyarnak, de lehet, mert nem ismerte, bár Welzl híres gyüjteményében megvolt. Lajstromában (II. k. 2. sz. 14659. sz.) meglelhető a leírása, csakhogy az több tekintetben pontatlan. Így például a hátlapi körirat közlését hiányosnak tartom, mert a XVII. század elejéről való német fraktur-betűket rosszul olvasták. A mi példányunkon a két czímer körül futó jelmondat így szól:

In einem steht Unser Sehligkeith Und zu demselben Unser zuflucht,
a czímerek alatt 1.6.32. Név nincs a fémeren, csak a Welzl-féle lajstrom szerzője után tartom a napos képű czímert Herman Roth von Rothenfels családi czímerének; a másik czímer, melynek pelikán a főalakja, talán feleségének czímere. A heraldikusokra és a genealogusokra kell e kérdések fürkészését hagynom. Csak Nagy Iván nyomán [1] említem, hogy a rothenfelsi Róth-család annak idején körmöczi előkelő nemes család volt. Az előlapján levő Krisztusfej készítési modora az ismert 1626-ik és 1643-ik évi nagybányai keresztelő-tallérra [2] és a II. Ferdinánd egyik emlékérme hátlapján lévő hasonló fejre (*Arch. Közl.* II. Atlas I. 9.) emlékeztet, a czímerrajzok pedig majdnem szakasztott olyanok, mint az idősb Hans Sockh emlékpénzén, mely 1650 körül készülhetett, midőn Sockh a körmöczi kamaránál valami magasabb hivatalt viselt. [3] Ezért tartom a Róth-féle fémert körmöczi vagy nagy-bányai készítménynek. Az egész emlékcsoportot, melyhez tartozik, pietistikus hangulat jellemzi. Stylus dolgában valamennyien a renaissance formáinak átmenetelét a barokba tüntetik föl. E kor művészetét hazánkban ép oly kevéssé ismerjük, mint az előbbiét: e fémerek tesznek tanuságot arról, hogy az átme-

1 *Magyarország családai.* Pest 1861. IX. k. 779. l.

2 Weszerle III. t. 4. sz.

3 Hartman-Franzenshuld *Deutsche Personen-Medaillen*, Wien 1873. 59. l. VI. tábla. 18. a. b.

net a XVII. század folyamában, a medailleur-művészet körében, a hanyatlással egyértelmű.

Nem műtörténeti szempontból, de ritkasága miatt értékes a Keviczky-Madarász-féle féltallér, melyet szintén ez alkalommal szereztünk meg. Mint a legelőször WESZERLE által fölhasznált[1] Battai-Mosdósy-féle levélből tudjuk, mely utóbb gróf Andrássy Manó és Érdy János utján jött a nyilvánosság elé,[2] Kassán: I(oannes) K(eviczky) halála után 1655-ben, özvegye, E(va) M(adarász) egész, fél és negyedtallérokat veretett saját és férje kezdőbetűivel. A nemzeti muzeum eddig csak a tallért bírta; a féltallért csak most szerezte meg, s ez valószínűleg ugyanazon példány, mely a gróf Andrássy Lipót-féle éremgyüjteményből került utóbb herczeg Montenuovohoz. Korra követi ezt egy kisebb, szintén inkább csak ritkaságánál fogva becses két aranyat nyomó emlékérem, mely Buda 1686-ik évi visszafoglalására készült. Az első lap Ausztria dicsőítése: a rendes módon stilizált kétfejű sas körmeivel fogja a félholdat. Körirata FORTITVDO ET LAVS MEA DOMINVS Ps. 118. v. 14. A hátlapon háttérben Buda és környéke, előtérben török fegyverekből rakott trophaeum alatt földön ülő török fogoly, mellette folyó-istenség. Körirata BVDA POTENS CAPTA, a szelvényben pedig $\frac{\text{2. Sept.}}{\text{23. Aug.}}$ A. 1686 az előlapon a művész nevének kezdőbetűi: S.F.NB.

A jelen század műterméke egy 1834-ik évből való 0·035 átmérőjü kis emlékérem, mely tele van föliratokkal; csak közepett jutott egy kis tere Arad városa czimerének. A sok szó eléggé magyarázza a fémert: *NOVA AERAE LIBERTATE REGIAE CIVITATIS ARADIENSIS DIE 21. AVG. 1834; a belső sorban PER FRANCISCVM PRIMVM AVSTRIAE IMPERATOREM ET REGEM HVNGARIAE; a túlsó lapon a körirat: *EX GRATITVDINE CIVIVM ARADINENSIVM PRO MEMORIA; babérkoszorú közepette hat sorban COMISSARIO | REGIO | BARONI | LAVRENTIO | ORCZY SACRATVM. Véső neve nem látszik a művön. A véső művész igen helyesen cselekedett; ízléstelenebb dolgot mint ez a semmit nem mutató memoriale, nehéz lett volna componálni!

Nagy műélvezetet nyújt ellenben Karl Becker, a jeles medailleur és hirhedt éremhamisító, ezüstérme Wiczay Mihály gróf arczképével. Becker majdnem kizárólag régi pénzek utánzásával vagy hamisításával foglalkozott és épen csak, az éremgyüjteménye által európai hírű, Wiczay grófot tisztelte meg azzal, hogy öt különböző emlék-

[1] WESZERLE kéziratai a nemzeti muzeum régiségtárában 46. sz. p. 80.
[2] *Arch. Közl.* II. k. 1861. 53. l.

érmet vert az ő megörökítésére! Négyet belőlök WESZERLE tábláin rajzban láthatunk.[1] A nemzeti muzeum legújabban az utolsót is, mely a sorból még hibázott, megszerezte, azt melyen a panormosi lófejet utánzó hátlap van.[2] Becker kétszer használta ezt a bélyeget hamis panormosi érmek előállítására. Egyszer úgy, hogy csak a lófej, a pálmafa s alúl a czímírás volt rajta[3]; másodízben a Wiczay gróf fejét ábrázoló előlapi bélyeggel combinálta; harmadízben pedig a ló feje mellé bevésett még egy kalászt és így ismét csalásra használta.[4] Kivitele mesteri, amint minden, a mit Becker dolgozott, és ha inkább portrait-fémereket készített volna, nem pedig régiek hamisítására adta volna magát, neve századunk legtiszteltebb művészeié közt szerepelhetne, így csak a század legkitünőbb plagiatorjai közt illeti meg előkelő hely.

Hátra van a nem magyar középkori és modern éremszerzeményről néhány szóval megemlékezni.

A nyitramegyei csápori lelet bécsi filléreink gyüjteményét tetemesen növesztette. A nyitrajárási szolgabíró úrnak és jó részt főt. Sötér úrnak is Tarnóczon, köszönhetjük, hogy a jelentékeny leletből 189 darabot ajándékba nyertünk. A leletben csupa bécsi denár és fillér volt, minők a XIII. században és a XIV. első felében nálunk is sűrűen jöttek forgalomba. Legutóbbi időkig, mig LUSCHIN gráczi tudós nem kezdte őket behatóbban tanulmányozni, félig-meddig a numismatikai rejtélyek közé tartoztak, mert alig akadni egyik-másik példányon föliratra. Hazai leleteink fontos anyagot nyujtanak ezen vizsgálatoknak, s a mostani lelet is több tekintetben mozdítja elő ismereteinket, a miről azonban más alkalommal és más helyütt bővebben lesz alkalmam szólni.

A csáporinál újabb keletű a keczegei (Gömörm.) lelet. Volt összesen 38 darab érem, ezek közt kilencz magyar, a többi pedig olmützi, ausztriai, cseh, styriai, lengyelországi, liegnitzi és oelsi, néhány hatos, néhány hármas garas és egy pár három krajczáros az 1614-től 1680-ig terjedő korból. Gömörmegye alispánja: Szontagh G. úr nagy liberalitással az egész leletet küldte be tanulmányozásra, és megengedte, hogy belőle a nemzeti muzeum számára 15 darabot kiválogathassunk.

1 XXXVI. 7—10.

2 WESZERLE i. h. 10. sz.

3 Lásd PINDER *Die Beckerschen falschen Münzen*. Berlin 1843. b. lap. 26. szám

4 Lásd PINDER i. h. 25. szám.

5 WESZRELE i. h. 10. sz.

Végül említem még Redlich Armin, Praznovszky János és Somogyi József urakat, kik szintén az éremgyüjtemény újabbkori csoportját gazdagították ajándékokkal.

Budapest, nemzeti muzeum, 1880. február 10-kén.

Hampel József.

(IRODALOM.) *Előttem fekszik a békésvármegyei rég. és mivelődéstört. társ. évkönyve 1878/9.* Békés-Csaba 1879. Szerkesztette Zsilinszky Mihály társulati főtitkár. Ezuttal csak az e füzetben foglalt archaeologiai czikkekről szándékom megemlékezni; a társulat működéséről, a mint azt a hivatalos közleményekből megismerhetjük alkalmam lesz szólni kapcsolatban a többi vidéki társulatok közlönyeinek ismertetésvel. Két archaeologiai előadás van közölve ezuttal. Az egyik Haan Lajos-é; a szarvasi, túri és szentandrási határban talált régészeti tárgyak ismertetése. Haan constatál a Körös partján, nevezetesen az ú. n. Kovácshalmon, és a szentandrási parton őskori telepeket, melyekben obsidian és tűzkő szilánkokat és nucleusokat; megégett nádból font kunyhók agyagtapaszának töredékeit; durva cserepeket és korongon készült (?) díszített edények darabjait; agyag, kagyló és csont gyöngyöket; kőbaltákat, ekéket és vésőket; szarvasagancs és őzszarveszközöket; végre egy bronztömböt (hozzátartozik-e ez a fölsorolt leletekhez? Haan előadásakor — 1879. szeptember 28-án Szarvason — Sipos és Benko urak gyűjteményében volt) találtak.

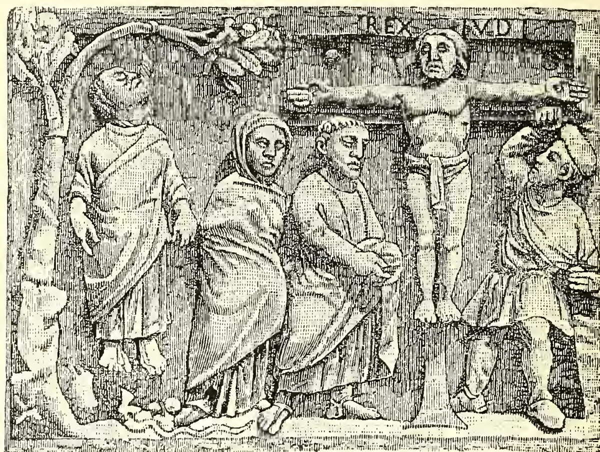
A második előadást, mely a füzetben közzététetett, Hampel József tartotta Gyulán a békésm. rég. és műv.-tört.társ. közgyülésén 1879. junius 2-án. Benne népszerű alakban áttekintést nyujt az őstörténeti és népvándorlási korról, és különös figyelemre méltatja azon tárgyakat, melyek az orsz. rég. és embertani társulat költségén Békésmegyében, Gerendásvidéken, a Grjecshalmon eszközölt ásatások alkalmával kerültek elő (a békésm. egylet alelnöke a füzet 62-ik oldalán, ezen egylet működéseként említi ezen ásatást!) Ezen érdekes XI-ik századbeli tárgyakat bemutatta Zsilinszky az orsz. rég. és embert. társ. 1879. apr. 29-iki ülésén. (Lásd Arch. Ért. XIII. köt. 158—159. old.) Az orsz. r. és emb. társ. s a békésm. egylet közösen rajzoltatták le két táblán a leletet, melyek a füzet kiváló díszét képezik. Az orsz. rég. társulat a dúczokat átengedte nekünk, s így a X. és XI-ik táblákon lenyomattuk őket az ásatási színhely átmetszetének hozzáadásával. Végre Haan Lajos ismerteti Huzain bég gyulai várparancsnok levelét 1604-ből s mellékli az okmányon függő magyar köriratú pecsét rajzát. A körirat a következő: AZ: NAGSAGOS: HVZAI: BEI(16002:

KÜLFÖLDI ADATOK AZ ARCHAEOLOGIÁHOZ.

(Irodalom.) F. X. Kraus. *Über Begriff, Umfang, Geschichte der christlichen Archaeologie und die Bedeutung der monumentalen Studien für die historische Theologie.* Freiburg im Breisgau, 1879. 8°. 55. l. 1 M. 20.

Mikor Kraus 1878. évi november 14-én a freiburgi egyetemen mint az egyháztörténet rendes tanára elfoglalta tanszékét, az itt kissé bővített terjedelemben közzétett előadásával mutatta be magát.

Rövidke értekezése mindazt beváltja, a mit hosszas czíme igér. A tudomány definitióját a 4. lapon kisérti meg szerző, a 12-iktől a 24-ik lapig terjed a tudomány története és végül három lapon kiemeli,

minő fontos és hasznos a keresztény archaeologia! A keresztény ó-kort helyesen Nagy Gergely haláláig viszi (604) és a szerint a keresztény archaeologia «a jelenkor tudományos öntudata az egyház életéről és állapotáról az első hat században» vagy «a keresztény életnek minden oldalról tekintett fölismerése és előadása, a mennyiben az antik míveltségi formákban (görög-római) mozog».

E fogalomhatározás ellen alig lehet lényeges kifogást emelni. Dicsérni kell a szorgalmat is, melylyel Kraus képes volt a keresztény archaeologia óriási irodalmáról rövid 12 lapon áttekintést nyujtani. Valóban nagy szolgálatot tesz szerző a 26—52. lapig terjedő pontos bibliographiai adatgyűjteménynyel, a minek eddig szűkében voltunk és köszönetünket még inkább kiérdemelte az által, hogy a biblio-

graphiai jegyzeteket néhány érdekes ó-keresztény emlék rajzával élénkítette. A háromból a legbecsesebbet másolatban mi is közöljük. Elefántcsont-faragás a British Museum gyűjteményében az V. századból, mely Krisztus urunk keresztrefeszítésének *legkorábbi* eddig ismert előállítása. Pulszky Ferencz még a hatvanas években fényképeztette Florenczben, azóta eredetije a British museumba került.

Dobbert 1876-ban értekezett róla a berlini régészeti társulatban (*Arch. Zeitung* 1876. XXXIV. 42), de Kraus legelőször most közli rajzát. Balra az ágról lecsüngő Judást, alatta a kigyót s az almát szemléljük; jobbra a keresztre feszített Krisztus, római katonától kapja az utolsó döfést; tőle balra János és Mária szomorkodó alakjai állanak. Miként Dobbert jól megjegyezte, bizonyos gyöngédség lengi át a különben merev formákat, melyekben az ó-kori traditió még fölismerhető.

Kraus értekezése sok tekintetben hasznos és tanulságos és csak egy súlyos kifogásom van ellene. Ismeri az összes mívelt világnak az ő tárgyára vonatkozó irodalmát, *csak a miénkről nem említ egy árva szót sem.* Pedig, ha hazánkban egy régészeti ágnak valamennyire kifejlődött irodalma van, úgy bizonyára a keresztény archaeologia az. Hiszen, hogy egyebeket ne említsek, a mit Ipolyi, Rómer, kivált pedig Henszlmann magyar és német nyelven közzé tettek, egy egész kis könyvtárral ér föl! Míg szerző egy rakás — saját vallomása szerint is — haszontalan dissertatiót idéz, honi íróink monumentális kiadványai teljességgel kikerülték ezen rengeteg ismeretű német tudós figyelmét! *Hampel.*

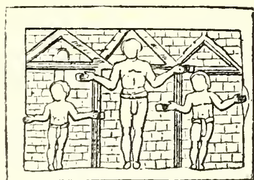
Jahrbuch der k. preuss. Kunstsammlungen. Fol. Berlin, Weidmann 1880. Ily czím alatt indított meg a porosz közoktatásügyi ministerium egy füzetes vállalatot, évenkint négy füzetben, legalább 20 ívnyi terjedelemben. A füzetek első része a gyüjteményekre vonatkozó hivatalos jelentéseket foglalja magában; a második részben, mely Bode W., Dohme R., Grimm H., Jordan M., Lippmann Fr. vezetése alatt áll, a közép és újkori anyagot művészettörténeti szempontból dolgozzák föl. Előttünk fekszik az első füzet. Friedländer megbeszéli, Armand catalogusának megjelenése alkalmából, a XV—XVI. századbeli olasz érmeket; ezen czikket egy következő alkalommal fogjuk megbeszélni, ha majd az említett lajstromot is ismertethetjük. Lippmann közzé tesz egy ismeretlen olasz rézmetszést, mely ezen művészet incunabulumai közt első helyen áll. Egy fiatal nő arczképe az; gazdag ruházata támaszpontot nyujt a metszés keletkezése korának meghatározására. A divat, melyet itt látunk, Francziaországból ered

hol 1385-ben már megtaláljuk. Italiában a XV. század első tizedeiben tünik fel; 1470. körül megszünik. Leggyakrabban előfordul azon képeken, melyek 1450—60 közt készültek. Lippmann e szerint ezen időbe helyezi a metszést s így 15—20 évvel régibb volna az eddig ismert első olasz rézmetszéseknél: az 1475—78-adiki római Ptolomaeusnál, az 1477-iki «Monte Sancto di Dio»-nál Antonio de Sienatól; és Baccio Berlingieri 1478-iki firenzei földrajzánál. A metszés készítője még nem tudja kiaknázni ezen eljárás előnyeit; nem alkalmaz árnyékolást. Nagy ügyessége mégis kitünik; a rajz mesteri, biztos, öntudatos kézről tesz tanuságot, s ennek varázsát fokozza az eredeti lapon, mely a berlini metszetgyüjteményben van, a tapintatosan fölhasznált szín, mely domborodást, életet ad a bámulatos természetmegfigyeléssel és a vonal bája iránti érzéssel vésett körvonalnak. Oly fontos emlék a rézmetszés történetében, oly szép mű ez, hogy szükségesnek láttam a XII. táblán közzé tenni. Az eredetinek méretei 0·219 m/—0·14 m/.

Hermann Grimm Michel Angelo sírszobraival, San Lorenzoban, foglalkozik; adja ezen emlékek keletkezésének történetét, a mint azt a nagy szobrász, nem régen közzé tett levelezéseiből összeállíthatja. Megbeszélésének legfőbb eredménye, hogy a sarcophagokon levő alakok nincsenek úgy felállítva, a hogy Michel Angelo tervezte, hanem hogy Vasari, ki a kápolnát 1564 körül bevégezte, önkényesen járt el föladatánál.

A negyedik czikkben Lippman Dürernek egy naplótöredékét teszi közzé s még két kéziratát, megkezdett leveleket, melyek a berlini metszetgyüjtemény tulajdonai.

Az ötödik czikkben Alwin Schulz közli Schedel humanistának (1440—1514) egy pár kép leírását; a tudományoknak allegoriáéit, melyek azon összeköttetésnél fogva érdekesek, melybe őket Rafael híres *stanza*-frescóival hozni lehet.

19. szám.

Végre a 6-ik czikkben Dobbert a keresztrefeszítés jelenete ábrázolásának legrégiebb példáival foglalkozik. Chorikios rhetor Justinianus idejében említi már a keresztrefeszítés egy képét Gazaban a szent Sergiusnak ajánlott templomban. A legrégibb emlék azonban, mely reánk maradt, valószinűleg a Rómában levő Santa-Sabina templomnak domborművekkel ékesített faajtóján látható. Schematikus rajzát 19. szám alatt közöljük. Ez valószinüleg az V. századból való, bár némely írók a tizenkettedikbe akarták helyezni.

Mindenesetre érdekes összehasonlítani a másikkal a British muzeum elefántcsont-faragásával (lásd 18. szám), mely körülbelül vele egy korban készülhetett.

Az egész füzet kiállítására nézve mintaszerű, tartalmát tekintve pedig egyik örvendetes jele annak, hogy végre a muzeumokat mindenütt kezdik nagy fontosságú tudományos intézeteknek tekinteni, nem pedig ritkaságok tárainak, melyeknek őrei megtették kötelességöket, ha a reájok bizott tárgyakat a romlástól megóvták.

KÜLFÖLDI BIBLIOGRAPHIA.

EPIGRAPHIA ÉS PALAEOGRAPHIA.

Bergmann E. v. Hieroglyphische Inschriften, gesammelt während e. im Winter 1877/78 unternommenen Reise in Aegypten. Wien. Faesy & Frick. 24 Mk.

Delattre A. Les inscriptions historiques de Ninive et de Babylone. Gent. Clemm 2 M.

Ephemeris epigraphica corporis inscriptionum latinarum supplementum edita jussu instituti archæologici romani cura G. Henzeni, Th. Mommseni, I. B. Rossii. Vol. IV. Fasc. 1, 2. Berlin, G. Reimer. 252. old. 6 Mark.

Borghesi B. Oeuvres complètes. T. 9. Première partie. Nouveaux fragments des temps consulaires. Paris. Imp. nationale. 4°

Zvetaieff I. Sylloge inscriptionum oscarum, ad archetyporum et librorum fidem edidit. 2 partes. Petropoli 1878. Lipcse. Brockhaus. 40 M.

Birch W. de Gray & Jenner H. Early drawings and illuminations: an introduction to the study of illustrated Manuscripts with a dictionary of subjects in the British Museum. London. Bayster. 19 M. 20 Pf.

Foucard C. Elementi di paleographia. La scrittura in Italia sino a Carlo Magno. I. rész. Milano. Maisner. Fol. 4 M.

Rahn J. R. Das Psalterium Aureum von Sanct Gallen. Gallen 1878, Huber. Fol. 20 M.

Salazaro D. L'Arte. Della Miniatura nel secolo XIV. Codice della bibliotheca nazionale di Napoli, messo a stampa per cura di D. S. Napoli 1877. R. Càccavo. 4° 78. old

NUMISMATIKA.

Armand A. Les médailleurs italiens des XV et XVI siècles. Paris. Plon 1879. 8° 12 fr.

Crosby. Early coins of America. London 4°.

Ghiron Isaia. Monete arabiche del gabinetto numismatico di Milano. Milano. 1879 Hœpi. 4°

Boutkowsky A. Dictionnaire numismatique pour servir de guide aux amateurs, experts et acheteurs des médailles impérials et grecques coloniales. Lipcse, Weigel. 12 M.

Imhoof Blumer F. Portraitköpfe auf römischen Münzen der Republik und der Kaiserzeit. Lipcse, Teubuer. 3 M. 20 Pf.

Lenormant F. La monnaie dan l'antiquité. III. köt. Paris. Lévy. 7 fr. 50.

Head B. M. A catalogue of the greek coins in the British Museum. III köt. Macedonia London Teubner.

Sallet A. Die Nachfolger Alexanders des Grossen in Baktrien und Indien. Berlin. Weidmann. 7 M.

Hoffmann H. Les monnaies royales de France depuis Hugues Capet jusqu'à Louis XVI. Paris 1878. Hoffmann. 120 fr.

Froehner W. Les Médaillons de l'empire romain depuis le règne d'Auguste jusqu'à Priscus Attale. Paris 1878 Rottschild. 4⁰.

Schlumberger G. Numismatique de l'Orient latin. Paris 1878 Leroux. 4⁰.

CLASSIKUS ARCHAEOLOGIA.

Burnouf E. Mémoires sur l'antiquité : l'âge du bronze ; Troie ; Santorin ; Délos ; Myeènes ; le Parthenon ; les Courbes ; les Propylées ; un faubourg d'Athènes. Paris Maisonneuve. 313. l.

Cesnola L. Palma di. Cypern, seine alten Städte, Gräber u. Tempel. Deutsch bearb. v. L. Stern. Jena. Costenoble.

Furthwängler A. u. G. Löschke. Mykenische Thongefässe. Berlin, Ascher & C. 40 M.

Vischer W. Kleine Schriften. 2 Bd. Archæologische u. epigraph. Schriften. Herausg. v. A. Burckhardt, Leipzig 1878. Hirzel.

Decharme P. Mythologie de la Grèce antique. Paris. Garnier.

Roscher W. H. Hermes der Windgott, Lipcse, 1878. Teubner. 3 M. 60 Pf.

Lenormant Fr. Die Geheimwissenschaften Asiens. Jena Costenoble. 14 M.

Dennis G. The cities and cemeteries of Etruria. Uj kiadás 2 k. London Murray.

Jordan H. Topographie der Stadt Rom im Alterthum I. 1. Berlin 1878. Weidmann.

Reber F. Die Ruinen Roms. 2. kiadás, Lipcse Weigel. 80 Pf.

Comparetti. La villa dei Pisoni in Ercolano e la sua bibliotheca.

Uhlrichs L. Bemerkungen über den olympischen Tempel. Würzburg 1877. Staler. 1 M. 50 Pf.

Nissen Heinr. Pompejanische Studien zur Städtekunde des Alterthums, Lipcse 1877. Breitkopf & Härtel 25 Mk.

Presuhn Emil. Die neuesten Ausgrabungen von Pompeji. 1874—1878. Lipcse 1878. T. V. Weigel. 60 M.

Julius L. Ueber das Erechteion. München 1878. Ackermann. 60 Pf.

Benndorf A. Antike Gesichtshelme. Wien, Gerold 1878. 4⁰.

Heuzey L. Les figurines antiques de terre cuite du musée du Louvre. Paris. Morel.

Froehner W. Terres cuites de l'Asie mineure. Paris. Hoffmann, 1879. 4⁰ 1. 2. füz. fr. 75.

Ruggiero E. de. Catalogo del Museo Kircheriano parte prima Roma 1878. Salviucci. M. 15.

Burckhardt A. Ueber d. Aeginetischen Giebelgruppen. Basel.

Curtius E. Zwei Giebelgruppen aus Tanagra. 1878. Berlin. Dümler 4⁰. 4 M. 50 Pf.

Stark B. Handbuch der Archæologie der Kunst. I. k. 1 fz. Lipcse, Engelmann 8⁰.

Lenormant Fr. Collection Auguste Dutuit. Paris. A. Lévy 1879, fol. 1 fz. 5 fr.

Froehner W. La verrerie antique, description de la collection Charvet. Paris Rouveyre 1879. 250 fr.

Bender H. Rom u. römisches Leben im Alterthum. Mit zahlreichen Abbildungen. Halbband. Tübingen Laupp. M. 9.

Hauck G. Die subjective Perspective u. die horizontalen Curvaturen des dorischen Styls. Stuttgart Wittwer. M. K. S.

KERESZTÉNY ARCHAEOLOGIA.

Appel L. W. Christian mosaic Pictures. A catalogue of reproductions of Christian Mosaics exhibited in the South Kensington Museum. 1877.

Marucchi Orazio. La cripta sepolcrale di S. Valentino sulla via Flaminia. Roma. 1878.

Stevenson E. Scoperta della Basilica di S. Sinforosa e dei suoi sette figli al nono miglio della via tiburtina. 1878. Roma.

Le Blant. Les sarcophages chrétiens d'Arles. Paris 1878, imp. nat. M. 25.

Cartier E. Étude sur l'art chrétien. Paris, Pillet & Dumoulin. IV. 184 l.

Allard P. L'art païen sous les empereurs chrétiens. Paris, Didier. 3 M. 50 Pf.

Becker F. Roms altchristliche Coëmeterien. Gera (1878) Reisewitz. 3 M.

Kraus F. X. Ueber Begriff, Umfang, Geschichte der christlichen Archæologie. Freiburg i. Br. Herder 1 M. 50 Pf.

Julien-Laferrière. L. L'art en Saintonge et en Aunis 4⁰ héliographikus táblákkal. Toulouse. 1879. Champion. (Paris). I. II. füz.

EGYVELEG.

Sarmizegethusa. A *skythák* és *sarmaták* letűnnek a történelem szinpadáról, hogy helyüket a *dákok* és *thrákok* foglalják el ; hogy rövid, dicstelen lét után *Róma* hatalmas, világhódító népének adjanak helyet.

Ismert tény, hogy a *dákok* fővárosa *Sarmizegethusa* nevet viselt, melyet *Sarmistegte* alakban is ismerünk. E várost a mai *Várhelylyel* azonosítják. Mellőzni fogjuk a *dákok* történetének érintését, csupán fővárosuknak, *Sarmizegethusának*, nevével leend dolgunk, mely egyszerüsége mellett is a legbecsesb történelmi gyöngyök közé tartozik, mely úgy a *dákok*, mint a *sarmatákra* nézve főfontosságu.

A *Sarmizegethusa* nevet így taglalom : *Sarmize+gethu+sa*, s ennek fönnebb jelzett *Sarmitegte* mellékalakját így : *Sarmite+gte*. A *sarmize* és *sarmite* részek a *sarmaták* nevét tüntetik elénk, s azt tanusítják, hogy *Decebál* népét, a *sarmatákat*, *sarmiza* (eredetibb *sarmida* helyett) és *sarmita* névvel illették. [1]

A második, vagyis *gethusa*, *gte* (eredetibb *gete*) részben, egy „*hely*“ jelentményü szót látok.

A *gte* vagyis *gete* alak vallomása szerint a teljesb *gethusa* alakbeli *-sa* végezet új képzőnek mutatkozik, a melynek értéke egyelőre el nem dönthető. [1] A jelzett két alak mását az *irán* nyelvekben találjuk föl, hol a *katha*, *gatha* és *gathu* alakok «hely, helység» jelentménynyel bírnak. [2]

1 A fönnebbiekben egy esetleg fölvett dák nyelvcsoport alapalakjait tüntettem föl, mert a különben reánk maradt *dák* nyelvmaradványok arról tanuskodnak, hogy e nyelv nagy előszeretettel viseltetik az e-hanguság iránt, azaz eredeti *a* helyett gyakran *e*-vel találkozunk (v. ö. gete, gethu = gata, gathu), a mint ezt a *görögben* is észlelhetjük szemben az *ó-ind* nyelvvel.

1 A fönnebbiek szerint a *dák* nyelvben a «hely» fogalom kifejezésére, egy és azon alapalak három másával találkozunk : *gate* (gte), *gethu* és a *gethusa* alakkal. A *gethu* alak a fönnebbi *gete* alaknak deminutivje (l. alább). A *gethusa* alakbeli *-sa* végzet lehet diminutiv vagy aggranditiv értékű, legvalószínűbb azonban, hogy a *szláv* nyelvekbeli azon *s* (eredeti *sa*) végezettel hozható párhuzamba, melyet például az *arbanas* albán szóban találunk.

2 A fönnebbi alakok az *új-perzsa* nyelvben a *gāh* (Ort) szó által vannak képviselve. A *kāthu* és *gāthu* alakok eredetibb *kātha*, vagyis egy egyelőre fölveendő *kāta*

A *Sarmizegethusa* vagy *Sarmitegte* név tehát *sarmata*-hely vagy -vár jelentménynyel bír (v. ö. annak modern: *Vár-hely* nevét).

Mit keres a *Sarmata* név *Dákia* [3] kellő közepén, mit *Dákia* fővárosában?

E név arra utal, hogy *Sarmizegethusa* vagy *Sarmitegte* a *sarmaták* által épült, s hogy azt és környékét a *sarmaták* lakták. A történelem csak eredeti, vagyis a *Volga* és *Don* közt, valamint a *Kaukáz* hegység és a *Fekete-tenger* fölötti területen; és később a *Jazygek* társaságában *Tisza* és *Duna* közt terülő lakhelyen ismeri a sarmatákat.

A fönnebbi névfejtegetés két nagy horderejű tanuságot nyújt: először azt, hogy a *dák* fővárost, Sarmizegethusát, *sarmaták* építették, s hogy a *dákok* által elfoglalt nagy területet eleve ők birták, a miről a történelem szintén hallgat, s hogy innen a *dákok* által szoríttattak a *Tisza* és *Duna* közé; másodszor azt, hogy a sarmata nyelv — a mennyiben látnivaló, hogy a fönnebb fejtegetett szóalakok csak annyiban nevezhetők *dák* szókincsnek, a mennyiben *dák* területről származnak és *dák* területen vannak, de különben csakis *sarmata* szóknak tarthatók — az *irán* nyelvcsoportra utal. *Edelsbacher Antal.*

Tapolcza vidékén, Lipp Vilmos január hó folyamában, előleges kutatást kezdett, a tavaszon folytatandó ásatások előkészítésére. A próba alkalmával 15 kisebb-nagyobb egyszerű kelta kargyűrűre bukkant. Értesítése szerint egyik-másiknak patinája olyan, mint a zöld lakk.

Székesfehérvárról kapott tudósítások szerint, a városi történelmi s régészeti egylet fokonként nagyobb tért foglal el. Régiségtára a megyeház két szobáját tölti meg. A január hó elején tartott választmányi ülés elhatározta, hogy május első felében fölolvasásokkal kapcsolatos kiállítást rendez, melyre a megyei főurak és gyűjtők már meg vannak nyerve.

Az orsz. embert. és rég. társulat deczemberi ülésének ismertetésében kivonatát adtuk Szukács József előadásának a barlangokról. Az égerszögi barlangra nézve Roth tanár úr a következő megjegyzéseket közli: «Pongrácz nem egész emberi csontvázat, hanem csak egy koponyát vitt haza. Az említett graphitos edénydarab a

(= kanta) alapalak származékaiúl tekintendők. Az *-u* végezet diminutiv értékkel bír eredetibb *-va* helyett való: *Kathu* = *kathava*. A *dák* nyelvben ezen *-va* csak *-u* által van képviselve, a mennyiben alig tehető föl, hogy a gethe-va alakból *gethū* keletkezzék. — Ezen adatok arra utalnak, hogy a *dák* szókincs az *irán* nyelvcsoporttal közelebbi érintkezés, mondjuk rokonságban állott.

3 *Dákia* tudvalevőleg a *Tisza*, *Al-Duna* és *Neszter* folyók által volt határolva, s így magában foglalta a mai *Kelet-Magyarhont*, *Erdélyt*, *Romániát* és *Bessarabiát*. — *Sarmizagethusa* a *Maros* és *Duna* folyók közt terűlt.

szádellői hasadékból való; a barlangban talált cserép más alkotásu, de az előbbivel egykoru lehet. A barlang eredetileg tágas volt; későbben a hozoványföld lerakodása által megszűkült; most pedig a hozoványföld kimosatása következtében mindinkább tágul. Az említett vízmosás nem szálban levő kőzetben, hanem hozoványföldben van. Ha a hozoványföldet azon színtájig eltávolítva gondoljuk, melyben a szén- és hamuréteget észlelhetjük, tágasnak mondható a barlang, és így nem áll Szukács úrnak azon következtetése, hogy a jelenleg oly csekély kiterjedésü üregek oly szűkek voltak, hogy abban alkalmasan ember meg nem élhetett. Az égetett csontok, melyek a hamuréteghez közel kerültek elő, embercsontok. A kivonatból az olvasó azt gyaníthatná, hogy értekezésemben egyetlenegy csontvázról van szó, holott valósággal egynehány óra alatt talán 20 egyénhez tartozó csontokat gyűjtöttem össze. Végül azon magyarázat sem elégít ki, hogy a csontok vadállatok által kerültek a barlangba; valószínűbb az én föltevésem, hogy a víz által lettek besodorva.»

A zágrábi műkiállítás. A mult év kezdetén néhány zágrábi műbarát a horvát egyetem műtörténet-tanára, Dr. Krsnjavi vezetése alatt egy «horvát művészeti» társulatot alapított, melynek czélja a szoros értelemben vett művészetnek és az iparművészetnek terjesztése Horvátországban. Már fönállása első évében az ifju társulat annyira fejlődött, hogy képes volt, mult évi deczember 15-én, első művészet- és iparkiállítását a zágrábi Zrínyi-téren levő Vraniczany-palotában megnyitni. E kiállítás kezdetnek igen jól sikerült. Láttunk ugyan igen sok ide nem való tárgyat, és a külföldi műipar is sokkal jobban volt képviselve, mint a belföldi horvát, de mindezen hiányok a kezdet nehézségeinek rovására tehetők. Röviden fölsoroljuk a kiállítás azon tárgyait, melyek a régészt is érdekelhetik.

Mindenekelőtt egy zágrábi gyűjtőnek, Lay Felix úrnak, keramiai gyűjteménye fölemlítendő, mely körülbelül 1000 darabból áll. Itt láttunk ó-meisseni és ó-bécsi porczellánt a legjobb időből; az ó-meisseniak közt egynehányon Marcolini jegye. Az angol davenporti és wedgewoodi porczellán minden faja képviselve van. Igen érdekes volt a hazai majolika-gyűjtemény a XVII—XIX. századból. Egy szekrényben láttunk régi velenczei üveget, gyönyörű, aranynyal díszített franczia üveget, belga és német festett üveget a XVI—XVIII. századokból, továbbá régibb sévres-i porczellánt és franczia majolikát. Egy másik szekrényben láttunk régi hollandi festett fayenceokat; különösen XVII. századbeli kályhatéglákat; ugyanezen szekrényben volt még néhány czizelirozott bronzalak XIV. Lajos korából, és egy gyönyörű limogesi zománcz kiállítva.

Ezen gyűjteményen kívül említésre méltó volt még néhány régibb czintányér, czinkorsó, boszniai rézedény, régibb üvegfestmények utánzatai, boszniai fegyverek stb.

Az egész kiállítás, 10 szobában elhelyezve, 20 napig volt nyitva, mely idő alatt azt több mint 8000 ember látogatta. *Boynicsics B.*

Helyreigazítások a „Magyarhoni sodronyzománczos kelyhek“ czímű czikkhez. (*Arch. Ért.* XIV. 11—28. old.) A marosvásárhelyi kelyhet DEÁK FARKAS leírta az *Arch. Ért.* XI. k. 190-ik oldalán; adja magasságát: 0·215 m/. Említ egy hasonlót a szentkirályi egyháznál.

HAMPEL JÓZSEF, a párisi 1878-iki kiállításon tett jegyzetei közül a következőt közli: «A varsói kiállításon 1858-ban 2264. és 2265. számok alatt két magyar zománczu kehely is ki volt állítva; a párisi világkiállításon 1878-ban láttam mind a kettőnek fényképét... Mind a két kelyhet közzétették egy albumban, melynek czíme: *Album fotograficzne wystawy starozytnosei i zabytków sztuki* stb. Towarzystow Nankowe 1858—59. Warszawie 4° lengyel magyarázó czímföliratokkal.»

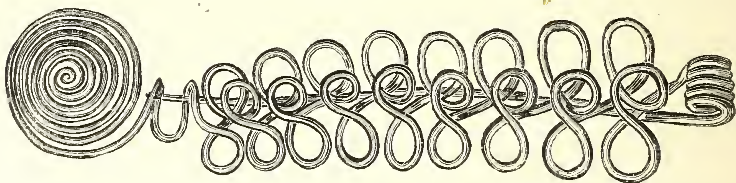
Kétség támadt a Révay-féle kehely lábán látható, sz. Pál előtt ülő, alak jelentőségére nézve, melyet az *Arch. Ért.* 15. old. 2-ik jegyzetben és a 15. old. megbeszéltem. Minden kétség eloszlatása végett a kérdésben levő vésés rajzát a 20. szám alatt mellékelem, az eredetinél még egyszer nagyobb alakban, vonásról vonásra követve az eredetit a legnagyobb pontossággal. Remete Sz. Pál legendájában előfordul egy pálmagyümölcsöt vivő satyr.[1] Igaz, hogy az elbeszélés szerint nem Sz. Pállal, hanem Sz. Antallal találkozik; de az oroszlán is csak Sz. Antal segítségére jön a mondában Pál halála után; míg az emlékeken, mint például a martianczi szentély falfestésein, Sz. Pállal fordul elő. Lehetséges e szerint, hogy a kérdéses alak a Révay-féle kelyhen satyrt ábrázol. Nem hoztam föl e magyarázatot czikkemben, mert határozott analogiát reá egyelőre nem ismerek, s nem véltem hasznosnak, ha kétséges magyarázatokkal terhelem czikkemet. *Pulszky Károly.*

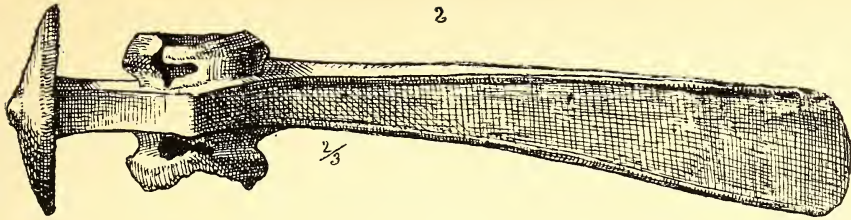
20. szám.

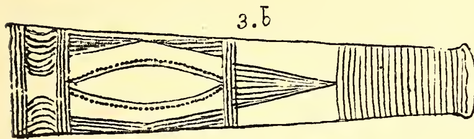
1 Lásd JACOBUS JANUENSIS. *Legenda sanctorum.* Kölni kiadás (1485) XV: De sancto paulo heremita... (Antonius) postmodum obvium habuit animal ferens fructus palmarum supra ymagine hominis insignitum deorsum vero capre formam habens.

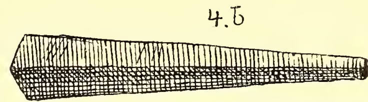
Arany ruhakapocs a N. Muzeumból. Ismeretlen lelhelyről.

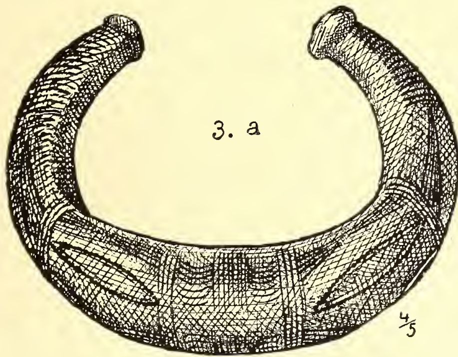

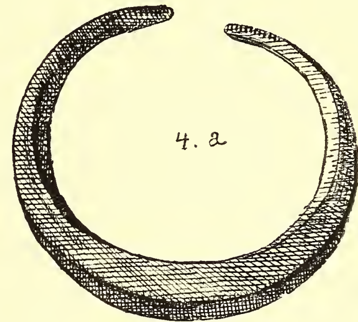
21. szám.

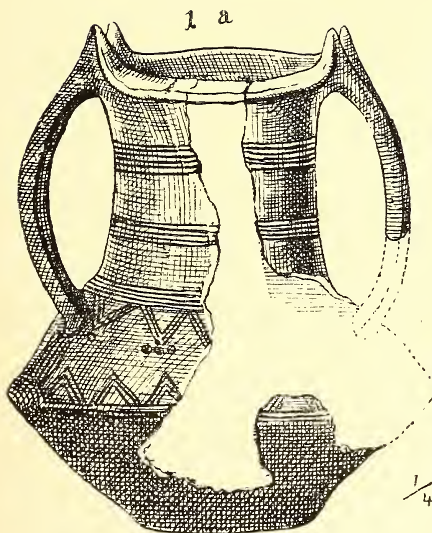

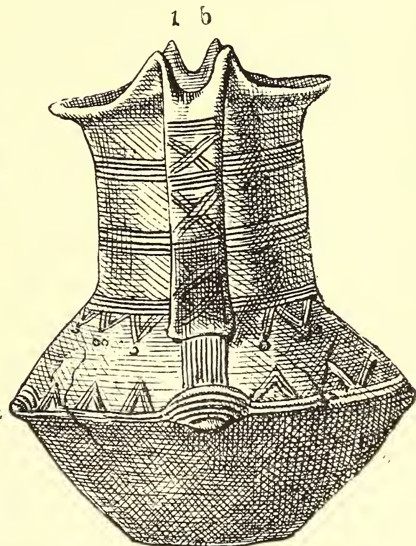

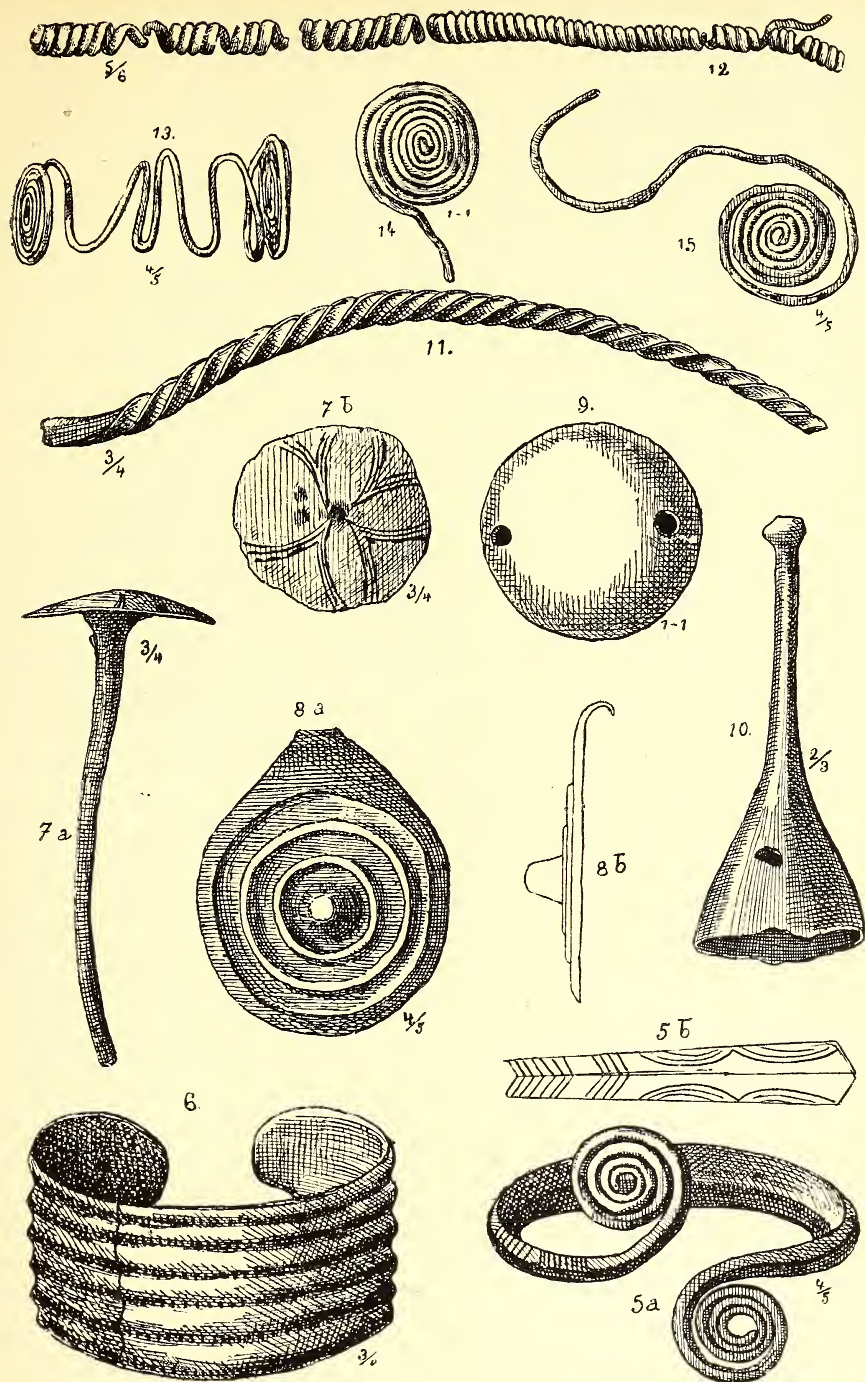

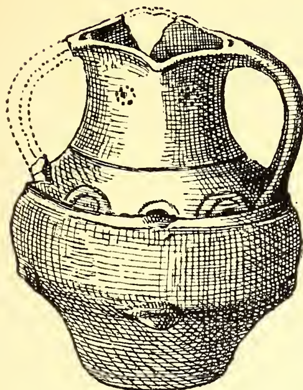
RÁKOSPALOTAI LELET.

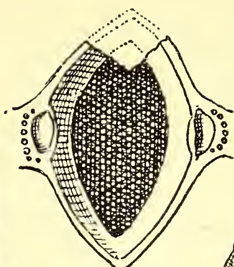
Lásd 53—55. lapon.

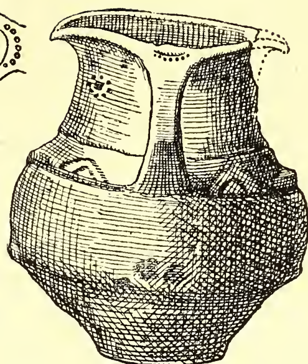

RÁKOSPALOTAI LELET.

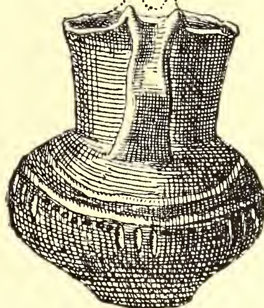
Lásd 55—57.

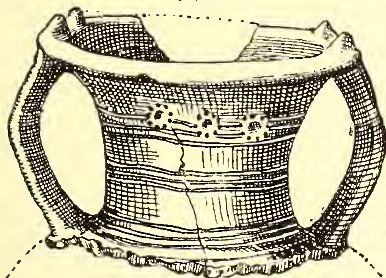

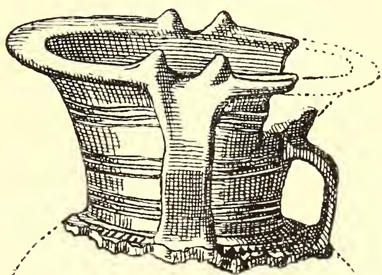

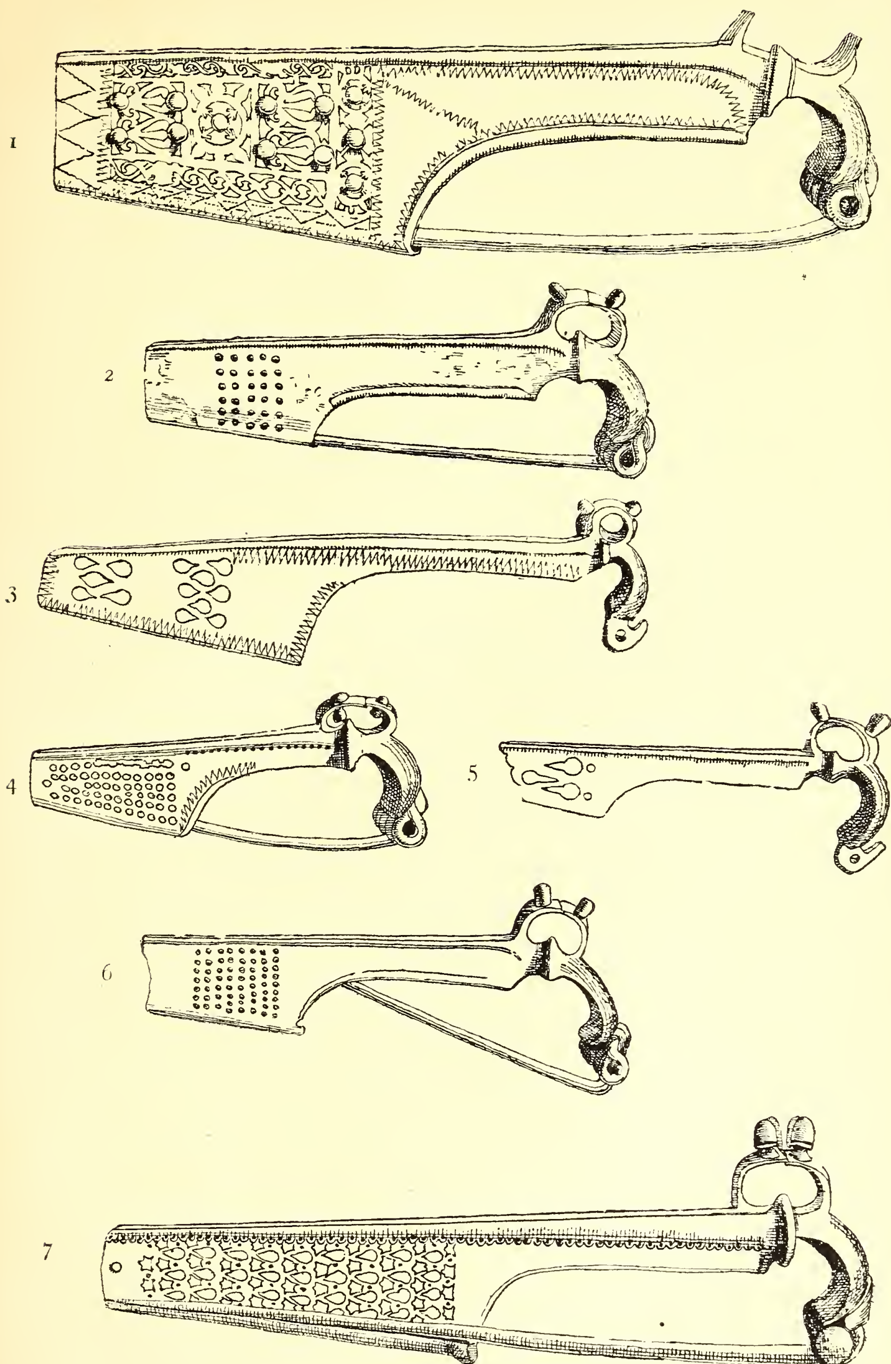

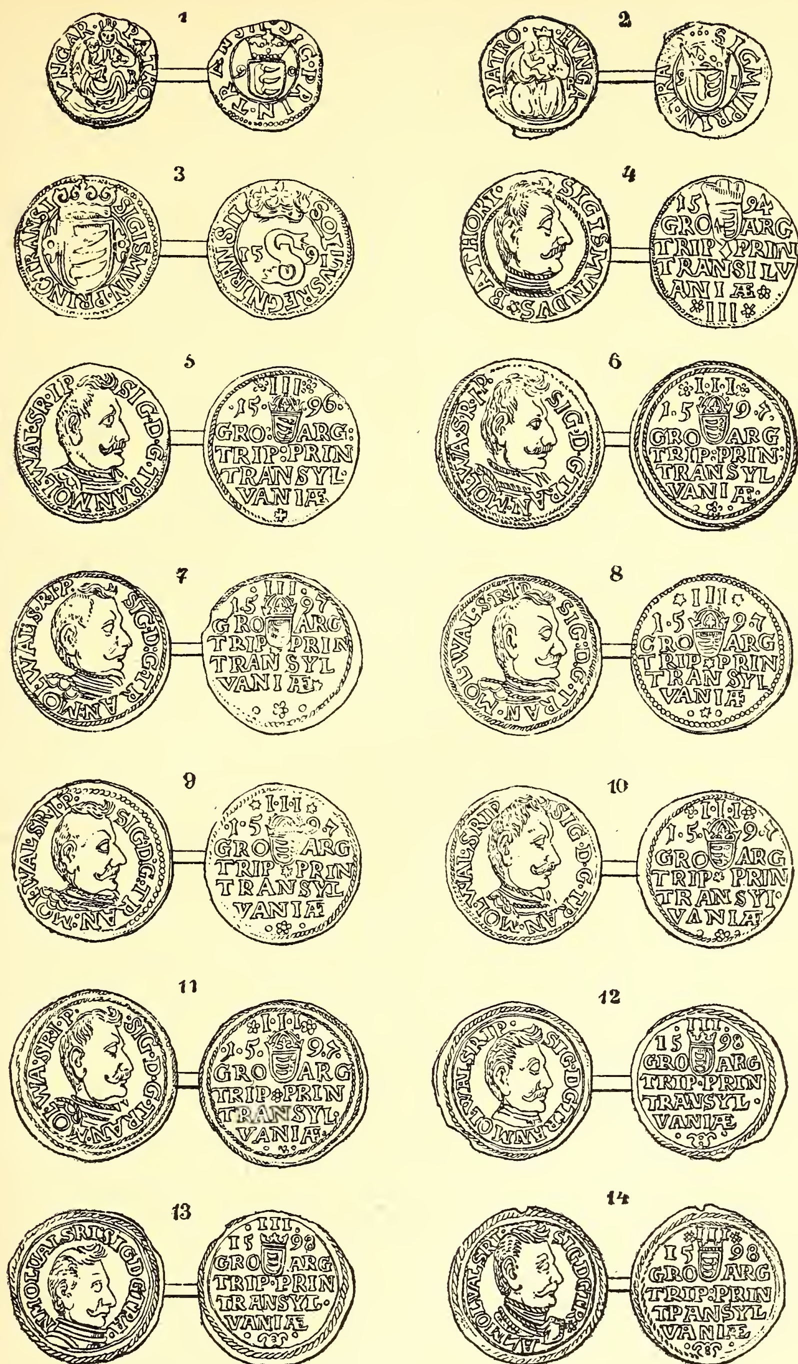
ŐSKORI CSERÉPEDÉNYEK ANSAE LUNATAEKKAL.

Lásd 59 lapon.

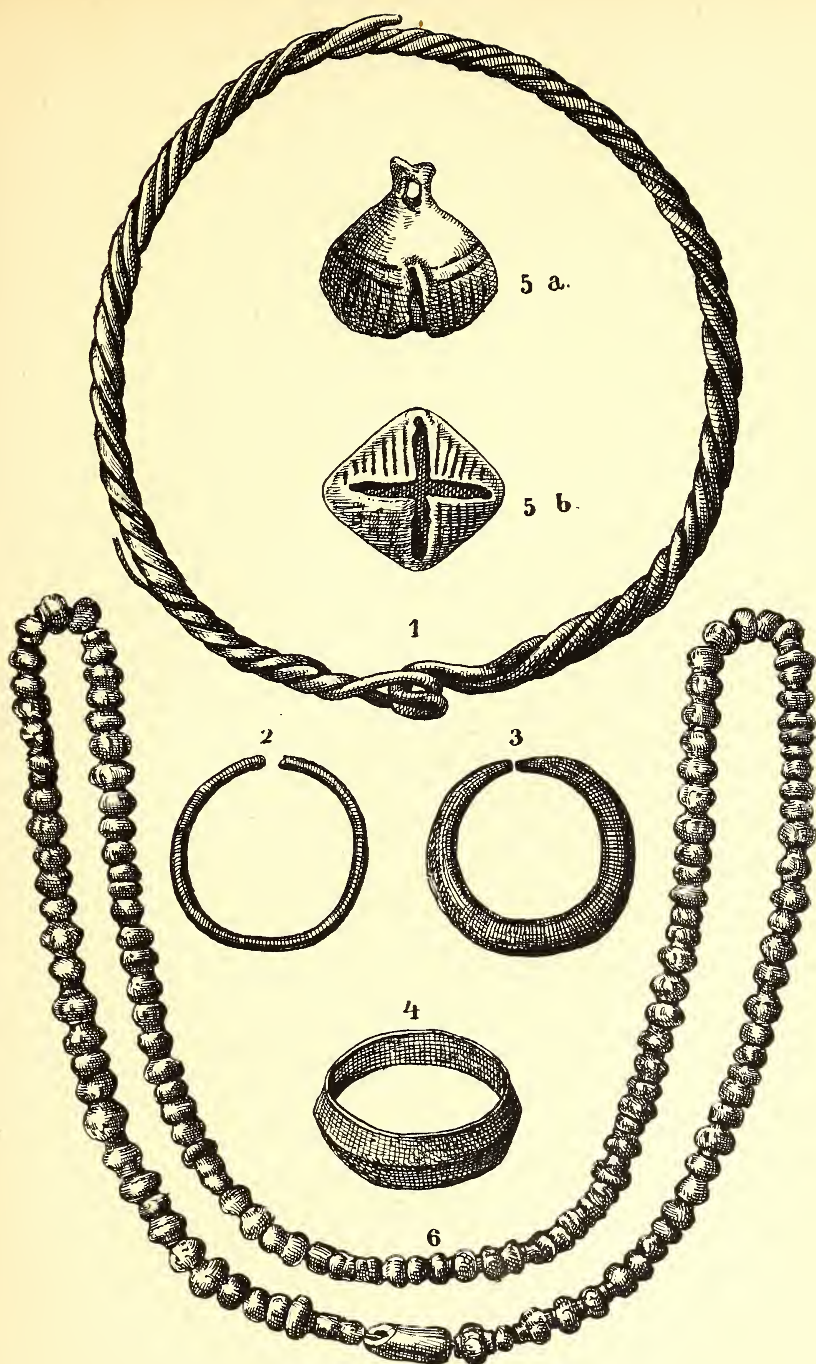
MAGYARORSZÁGI FIBULÁK A RÓMAI KORBÓL.

Lásd 64—65 lapon.

BÁTHORY ZSIGMOND APRÓPÉNZE.

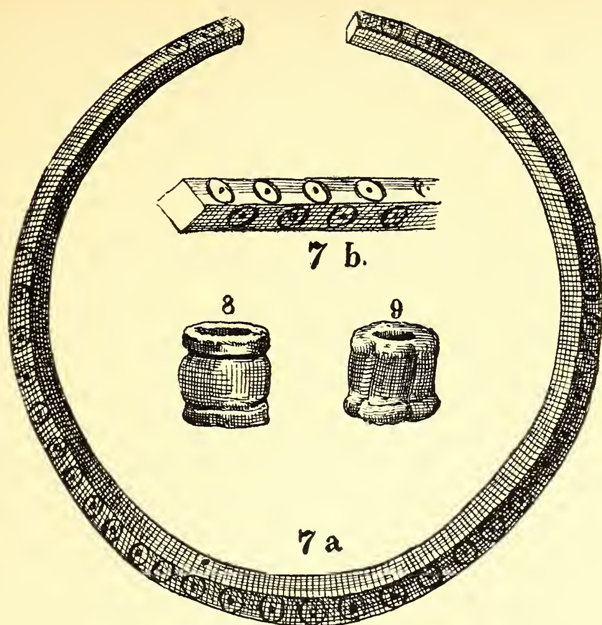
Lásd 70—78. lapon.

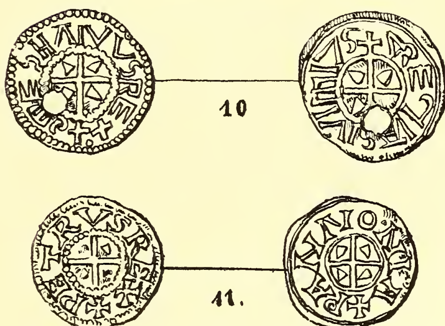

GERENDÁSI LELET.

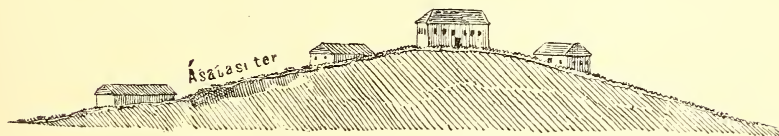
1. Bronz karperecz.
3, 4. Bronz gyürük.
5. Bronz csörgő.
6. Üvegpaszta gyöngyök.

Lásd 91. lapon.

GRJECS HALOM KERESZTMETSZETE.

GERENDÁSI LELET.

7. Bronz karperecz.
8. 9. Üvegpasta gyöngyök.
10. Szt.-István király pénze.
11. Péter király pénze.
12. Az ásatás szinhelye.

Lasd 91. lapon.

NŐARCZKÉP, FIRENZEI RÉZMETSZET 1450—1460-ból.

Lásd 93—94. lapon.

ADALÉKOK DACIA FÖLD- ÉS HELYÍRATÁHOZ.

Mindazok, a kik a római felírattannal foglalkoznak, jól tudják, hogy Dacia területe a rómaikori felíratos emlékek nemes anyagban ki nem fogyó bányája. Néhány százra megy immár ama felíratok száma, melyek e század dereka óta NEIGEBAUR, FODOR, ACKNER, gróf KEMÉNY JÓZSEF, utóbb MÜLLER, MOMMSEN, HIRSCHFELD, GOOSS s e sorok irójának vizsgálatai alapján napvilágra kerülvén, Daciának a XVI—XVIII. századi gyűjtőkről ránk maradt *Corpus Inscriptionum*-át megháromszorozták.[1] Az is tudva van, hogy e felíratok tekintélyes része a római s főleg a provincziális világ egy és más tekintetben való ismeretét becses és egészen új adatokkal bővítették, s e tekintetben a királyhágón-túli részeket csak Algir mulja felül, a miért is az epigraphusok az imperium e két provincziájában előforduló felíratokat nagy előszeretettel szokták tárgyalni.

A daciai felíratanyag folytonos gyarapodása azonban, fájdalom, még kevéssé tágította e provinczia föld- és helyíratára vonatkozó ismereteinket, s mindössze sem sok az, a mit e tekintetben felíratok alapján, s így teljes bizonyossággal konstatálni lehetett. Dacia felíratos emlékei ugyanis, kivéve a területén egykor létezett öt colonia és municzipiumra vonatkozókat, nagyon fukarok a helységek, folyók, hegyek, stb. nevének megjelölésében, s habár újabb időben MOMMSEN *Napoca*, *Potaissa*, *Germisara*, ORTVAY *Tibiscum*, s magam *Porolissum*, *Aquæ* s közelebbről *Resculum* helyfekvését, a *limes dacicust* s a *Samus* folyót felíratok alapján mutattuk ki: de a római állótáborok és helységek tekintélyes sorát MOMMSEN, GOOSS és magam csak hozzávetések útján lehettünk képesek Dacia különböző részeiben elhelyezni s e provinczia térképén föltüntetni.

1 Így például 1858-tól 1866-ig csak magam 122 ismeretlen emlékkő s 18 tégla, lámpa s más római régiségtárgy felíratát lehettem képes közölni; 1877—1879-ik évi felírattani kutatásaim eredményeként pedig 70 római emlékkő és 59 más tárgy felíratát állíthattam össze BENNDORF-HIRSCHFELD *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich* czímü szaklapjának imént megjelent III. kötetében, 86—122. l.

Ekként mennyiben oly felíratok, melyek föld- és helyírati tekintetben útba igazíthatnának, Dacia területén nagy ritkán s valóságos esemény gyanánt fordulnak elő, ez irányú meghatározásainkat csak hozzávetésekre lehet alapítanunk. Szükségfeletti mondanom, hogy gyakorta s nagyokat tévednénk, ha combinatióinkat csak ìróasztalunk mellett, czirkalmunk és képzelmünk segélyével állítanók fel; autopsia, az illető helyek és tájak figyelmes átkutatása s az oda vonatkozó adatok lelkiismeretes kritikája minden ilynemű hozzávetés elengedhetetlen kelléke.

Ezért azt hiszem, hogy valamennyiünknek, kiknek alkalmunk volt vagy van hazánk oly részeit, melyeket egykor a római lakott, régiség- és felírattani tekintetben átvizsgálni, kötelességünk hazánk rómaikori topographiája ismeretének érdekében ezirányú kutatásaink eredményét közzétenni a végből, hogy ezek s a korábbi vizsgálatok alapján majdan egy szerencsés kéz opus absolutissimummal örvendeztethesse meg tudományos irodalmunkat.

Sokszoros alkalmam lévén hazánk királyhágón-túli részeiben felírat- és régiségtani kutatásokat tehetni, s úti-tárczám nem egy lapja tartalmazván Dacia föld- és helyíratára vonatkozó jegyzeteket: az elmondottak folytán, úgy vélem, nem lesz felesleges, s e lapok programmjával is öszszefér, ha jegyzeteimből, valamint általában Dacia föld- és főleg helyíratára vonatkozó hozzávetéseimből egyet és mást koronként röviden közlök. Valeant quantum valere possunt.

I. PETRIS = ARANY.

A PEUTINGER-féle táblán *Germisara* (vagy mint nevezi *Germizera*) = Csigmó és *Ad Aquas* (vagyis *Aquae*) = Puszta-Kalán közé egy *Petris* nevű római helység van jegyezve s *Germisaratól* való távolsága 9, *Aquaetól* pedig 13 római mértföldben van feltüntetve. MOMMSEN e római helységet nem tudta elhelyezni, legalább sem a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. kötetének 225. lapján (XXIII.) olvasható topographiai fejtegetésében, sem pedig Daciának az említett műhez csatolt térképén *Petris* s annak fekvése nincs kije-

lölve. GOOSS *Studien zur Geographie und Geschichte des Trajanischen Daciens* czímű értekezésének 35. lapján csak annyit mond, hogy *Petris* Kis-Kalán és Csigmó között keresendő, s mennyiben Puszta-Kalán és Csigmó mint *Germisara* és *Aquae* már konstatáltattak, térképén azt csakugyan e két helység közé jegyezte be.

Petris annak a római állótábornak romjaiban, melyet 1862-ben a Kis-Kalánon alól fekvő Kő-Boldogfalvánál fedeztem fel, nem lehetett megtalálnom, mivel ez állótábor a puszta-kalánitól csak rövid 1/2 osztrák mértföld, azaz mintegy 2½ római miliarenyira feküvén, e távolság a PEUTINGER-tábla *Ad Aquas* és *Petris* között kitüntetett méretének, a XIII miliarenak egyáltalán nem felel meg. *Petrisnek* tehát Dacia térképén helye semmiként sem akadt.

1877. nyarán a Maros völgyén Algyógytól Veczelig tett régészeti kutatásaim közben a Maros-jobbparti Arany és Nagy-Rápolt környékét is bejárván, ottani leleteim alapján e római helység holfekvését immár meghatározhatjuk.

Arany községében ugyanis egy otthelyt talált érdekes római felíratos fogadalmi-oltártöredéket lelvén, s egy másodikról is tudomásom lévén, melyet az aranyi hegy Marosra néző oldalán vasúti kővető olasz munkások leltek 1865-ben,[2] szükségesnek találtam e magas sziklahegyet, mely a festői szépségű Maros-völgy egyik dísze, annyival inkább megvizsgálni, mivel mindig sejtettem, hogy azok a felette kemény veres augit-andesitből faragott római felíratos és felírat nélküli emlékkövek, melyeket Veczelen, Déván, a Sztrigy mentén fel Puszta-Kalánig, Csigmón s Algyógyon nagy mennyiségben lelhetni, csak az aranyi hegy marosoldali (délkeleti, déli és délnyugati) sziklafalából kerülhettek, a Maros e vidékén más helyt egyáltalán nem lévén ehhez hasonlító kőzet.

A hegyoldal függélyes sziklafalai alján a talaj lépcsőzetes alakulata következtében felgyülemlett nagy mennyiségű kőtörmelék és görgeteg minősége csakugyan meggyőzött affelől, hogy valamint jelenben e sziklafal s annak hulladéka

[2] Mindkét felíratot közöltem BENNDORF-HIRSCHFELD *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich,* III. k. (1879) 107—108. l., 57—58. sz. a.

látja el az első erdélyi vasút solidabb építkezéseit kőanyaggal, szintúgy a rómaiak is bizonyára e hegyből törették ama megbecsülhetetlen szilárd kőanyagot, a melyből emléktábláikat, fogadalmi-oltáraikat stb. faragtatták, sőt e kőnemet elég becsesnek tartották arra, hogy azt a távoli Veczelre szállítva, castrumukat is abból építsék.[3] Az iránt tehát, hogy az aranyi hegy sziklafalai alatt római kőbánya létezett, mely az egész környéket kitünő minőségű építő anyaggal látta el, mi kétség sem lehet; sőt azt hiszem, hogy e bányában kőfaragó műhelyek is voltak berendezve, melyekben az építőkő-koczkákat kinagyolták, a megrendelt díszfaragványokat, felíratos és felírat nélküli emlékköveket stb. készítették; legalább erre mutat az, hogy a nagyrápolti imént említett felíratos fogadalmi-oltárt, melyet C. Romanius Summus, a ki valamely római helységben létezett de meg nem nevezett collegiumnak volt decurialisa, emeltetett Jupiternek, e törmelékben találták; ezt tanúsítja továbbá egyik irástudó vezetőm Irinka Vente aranyi földész egy másik lelete is, a ki t. i. a hegy délkeleti oldalának egy szakadékában, függélyesen álló sziklafalon több évvel ezelőtt egy négysoros, s mint határozottan állítja római felíratot talált volt, de az első erdélyi vasút építése alkalmával azt a kővető olasz munkások, bizonynyal nem sejtve, hogy őseik érdekes emlékét semmisítik meg, fájdalom, lerepesztették. A hegy délkeleti és délnyugati lejtőségén s főleg a délnek tekintő sziklafal alatti szakadékos és sülyedéses lépcsőzeteken római s barbar készítményű cserépedények töredékeit találhatni, a mi a rómaiak e helyütt űzött kőbányászatának szintén egyik bizonyítéka.

Ha ez eredmény már magában véve is eléggé megjutalmazta egy augusztusi nap hevében tett fáradságomat, még érdekesebb volt az, a mit a hegy tetején találtam.

3 Az Arany melletti Gyertyános határán nagy bőségben levő, szerfelett likacsos természetű mésztuff szintén szolgáltatott a rómaiak számára építőanyagot; vajha ne szolgáltatott volna felíratos emlékeiknek is, melyek a kőnem e természeténél fogva, s az időtől különben is megviselve lévén, az epigraphus szemét és türelmét ugyancsak erős próbára teszik!

Ennek észak felé kevéssé lejtős fönsíkján ugyanis 22 kisebb-nagyobb, 4—12 m/ átmérőjű s 1—4 m/ mélységű kerek gödör látható, szabálytalan vonalakban elhelyezve. Néhány gödörben, mint vezetőim mondák, Velicska Lajos bábolnai földbirtokos úr 1876-ban ásatásokat tétetett, de pár nagyjából faragott veres augit-andesit kőkoczkán s több terméskő darabon kívül csak néhány cserépedény töredéket talált, köztük egy, mint állíták, porczellán-edény darabot, de a mely bizonyára samosi edény töredéke volt. Magam az ottlétem alkalmával még jól látható feltárt helyeken négyszögre durván faragott pár kőkoczkát, több terméskő-darabot s korongon készült durva cserépedények töredékeit találtam, építőmészre vagy vakolatra azonban nem akadtam; pár helyt tétetett próbaásatásaim alapján azt is constatáltam, hogy az üregek alja vékonydad csillámpala-lapokkal volt kirakva.

A hegytető fönsíkját, illetőleg a gödörsorokat kelet, észak s nyugat felől a tájt, hol a hegyoldal erősebb lejtésnek indúl, félkörben sánczgyűrű, valóságos vallum fogja körül, mig dél és délkelet felől e félkörű sánczgyűrűt függélyesen nagy mélységre alábukó sziklafal zárja be. A sáncz (fossa) szélessége 6—8 s mélysége 1—2½ méternyi; a töltés (agger) külső oldalának magassága 2½—3, a belsőének pedig 1—2 m/; koronájának szélessége 3—4 m/. A töltést, melyet az idő bizonynyal nagyon ellapított, három helyt nyílás metszi át, s különösen a nyugat felé esőt jól felismerhetni; e nyílások bizonyára a vallum egykori átjárói voltak.

Semmi kétség sem lehet aziránt, hogy az aranyi hegy valóságos acropolisa volt ama római castrumnak, mely a marosi átjárót fedezte, s hogy e vallumkörítette gödrök amaz őrtanyák — barakkok — maradványai, melyekben a fellegvár őrsége volt elhelyezve. E gödörlakásokat vagy tentoriumok födték, vagy pedig — s az idő viszontagságának a magas hegyen inkább mint bárhol kitett voltuk miatt hihetőbben — faszerkezetű fedélzet, s így azok fából készített őrtanyák voltak; az építőmész teljes hiánya legalább

határozottan azt bizonyítja, hogy e barakkok nem építtettek kőből; aljuk, mint említém, kőlapokkal volt kipadolva. A magas fekvésű őrhelyet (vigiliát) a sáncz- és töltésgyűrűzet s az azon alól észak felé mind lejtősebbé váló hegyoldal, valamint a déli sziklafal roppant mélysége felette erős hadállomássá tették.

Petris castrum stativumának körfalait valószinűleg a hegy alatt kissé nyugatra elterülő Arany község felső végének házai, s főleg a falu keleti végén fekvő úgynevezett Kapi-vár romjai fedik el, melyek közvetlenül a Maros partja felett emelkedő dombon, a hegy aljának egy kifutványán, terülnek el. Erre mutatnak legalább azok a római téglák s világosan felismerhető római faragású kövek, melyek e vár roskadozó kör- és bástyafalaiban imitt-amott láthatók; ezt bizonyítja néhány aranyi lakós és Király Ferencz nagy-rápolti műkovácsmester úr, a környék régiségei szorgalmas és értelmes kutatójának amaz állítása, hogy egy, római téglával vegyest, kőből épített hidfő romjai még 16—18 év előtt is láthatók voltak a vár keleti oldala alatt fekvő Földvári-féle csűröskert s a Kiss János veteményeskertje közötti sikátor végén épen a Maros partján. Hogy vajjon e romok csakugyan egy a Maroson átvezetett római híd jobbparti fejét alkották, vagyis hogy az átjárót állóhíd képezte-e, egyáltalán nem dönthetni el, mivel e romokat a közelebbi évek vízáradásai megsemmisítették, s a Maros mindkét partja széles ártért képezvén, melyen a hullámoknak szabad játéka van, a balparton sem tünnek fel oly nyomok, a melyek alapján az átjáró minőségét biztosan meg lehetne állapitani. Mennyiben azonban a maros- és sztrigymenti római hadútak épen e ponton egyesültek illetőleg keresztezték egymást, mindenesetre valószinűnek tekinthetni, hogy a *Marisia* hadászati és más tekintetben is fontos *petrisi* átjáróját csakugyan állóhíd képezte.

A castrum és fellegvára, a *Germisarától* idáig a Maros jobbpartján vezetett római hadútat, s főleg ennek marosi átjáróját fedezte. Ez út egy részletét a Maros balpartján Aranynyal szemben fekvő Dédács községnél a gróf Kuun

Géza kastélya előtt leltem meg, a tájt t. i., hol ez útat, mely Aranytól a Sztrigy-völgyének illetőleg Kis-Kalánon át Sarmizegetusának irányúl, a Veczelről a Maros balpartján felfelé Déva-Pad-Tordos-Szászvárosnak vezető római másik hadút átmetszi. A Maros jobbparti római útvonal maradványait pedig Aranytól Nagy-Rápoltig több helyt, innen Bábolnáig néhutt, s Folt felett a csigmói castrumig *Germisará*ig több ponton világosan felismertem. A Maros jobbparti megyei-út Aranytól Csigmóig részint a római úton felül, részint pedig alól s avval többé-kevésbbé párhuzamosan halad felfelé, legtöbb helyt pedig épen a római útra van építve s részletei a csigmói castrumtól Algyógyig több helyütt világosan láthatók.

A hadászati tekintetben kedvezően fekvő aranyi hegy, mely tág és elbűvölő látkört enged a Maros festői völgyére le nyugat felé Déva—Veczel—Branyicskáig, felfelé északkeletnek Algyógyig s délről a Sztrigy-völgyére és az egész vidék koronájára a Retyezát ormaira, érthetővé teszi, hogy a rómaiak e pontot táborállomással s ezt magasan fekvő őrhelylyel annyival szükségesebbnek látták megerősíteni, mivel a sarmizegetusai útvonalnak épen e hegy alatt Dédácsnál kellett a maros-balparti hadútat átmetszenie. Őrtanyáúl tehát az aranyi hegynél megfelelőbb pontot alig szemelhettek volna ki, mennyiben az fekvésénél s magasságánál fogva a Marosmentén valósággal uralog.

Petris helyőrségét minden bizonynyal a *legio XIII gemina* segédcsapatai (auxiliarisai) valamelyik osztálya képezte (a *legio V Macedonica* Dacia más részeiben állomásozott); ez osztály nevét azonban megjelölnöm nem lehet, mivel Aranyon bélyeges katona-téglát vagy pedig úgynevezett katona-feliratot még eddig, fájdalom, nem leltek. Abból, hogy a csigmói castrumban a *singulares Britannici* vagy *pedites singulares Britannici*, a veczeliben pedig a *cohors II Flavia Commagenorum* állomásozott, nem lehet azt a következtetést vonnunk, hogy *Petrisen* szintén ama gyalog zászlóaljak egyike vagy másikának egy része lett volna elhelyezve, mivel tudjuk, hogy minden egyes római castrum

stativum őrségét ha nem több, de legalább is egy egész gyalog- vagy lovas-osztály (cohors, ala) képezte.

Lássuk már a castrumnak bizonyára *Sarmezegetusa* ageréhez tartozott környékét.

Az Aranytól jó másfél negyedmértföldnyire keletre fekvő Nagy-Rápolt határának a két község mintegy feleútján levő *la cser* nevű részében, Király Ferencz úrnak s szomszédjainak a megyei-úton felül s a római hadút mentén elterülő szántóin több római épület nyomai szemlélhetők. E romokban 6—8 □ meternyi területen 1876-ban építőkő szerzés czéljából ásatás tétetvén, csinosan párkányzott cippust, több oltártöredéket, bélyegnélküli téglákat, cserépedény darabokat s durván faragott kőkoczkákat találtak, melyek jelenleg Király Ferencz úrnál Nagy-Rápolton láthatók. E romoktól nem messze, a falutól északnyugatra fekvő *la pestere* nevű dombos határrészen ugyancsak Király Ferencz úr szántóján mintegy 16 □ meter terjedelmü római épület substructiói láthatók, a melyekben szintén faragott kőkoczkákat, téglákat s cserépedény töredékeket leltek. Hasonló tárgyak fordultak elő egy 14—16 □ meter teriméjű római épület alapfalaiban is, mely épület a kis-rápolti határ *kodrisor* nevű részében levő dombos helyen volt elhelyezve. Ezeken kívül a nagy-rápolti határ Arany felé eső más részein is több épület nyomait jelölik meg a szántóföldeken imitt-amott felgyülemlett kő- s téglatörmelék halmok. [4]

Minden bizonynyal ez épületek alkották a castrum védelme alá települt *Petris* községet, mely ehhez képest a vidék jelentékenyebb helységei közé tartozott; és így tekintve, hogy collegiumok csak nagyobb római községekben léteztek, valószínűvé válik, hogy C. Romanius Summus nem más, hanem épen e község valamely collegiumának volt

4 A nagy-rápolti romokból jelentékenyebb régiségtárgy még eddig nem került elő, bizonyára csupán azért, mivel azok, a kik eddigelé e romokban kutattak, csak építőanyagot kerestek s igyekezetöket régészeti tekintet nem vezette; szakszerű ásatás azonban bizonynyal érdekes régiségtárgyakat hozna napvilágra. Valószínűleg e romokban lelték azokat a kő régiségtárgyakat, melyeket Nagy-Rápolton imitt-amott láthatni; a Folton a gróf Bethlen-féle telken levő kőoroszlán, doriai oszlopfő és derék szintén onnan erednek.

decurialisa s hogy az aranyi másik fogadalmi-oltárt szintén *Petris* helysége Geniusának tiszteletére *(Genio loci)* emeltette Julius Eu . . . . ., a ki a *Petris* polgári lakósságát alkotott *pirusták*, az ottani kőbányákban alkalmazott dalmata eredetű bányamunkások princepse vagy præfectusa lehetett, mennyiben a felirat 1. és 6. sora ekként is olvasható és magyarázható.[5]

Az aranyi castrum s a mellé telepített római helység *Petris* nevét kétségtelenül a felséges augit-andesit sziklahegytől vette, a melynek aljában feküdt; jelentőségét pedig az adta meg, hogy a maros- és sztrigymenti három útvonal hadászati tekintetben fontos bogpontját védelmezte.

Mindent összefoglalva tehát *Petrist* határozottan *Aranyhoz* kell helyeznünk, az elmondottak alapján is és azért is, mivel a PEUTINGER-tábla méretei leginkább Aranyra találnak. *Petristől* ugyanis a tábla VIIII római miliaret számít, a mi az Arany s a csigmói castrum közötti 1½ o. mértföldet meghaladó távolságnak csaknem pontosan megfelel; a *Petristől Ad Aquasig* kijelölt XIII római miliare pedig az Arany és a puszta-kaláni római táborállomás romjai közötti több mint 2 o. mértföldnyi távolságot meglehetősen megközelíti.

Hogy a puszta-kaláni és az aranyi castrum között fekvő kő-boldogfalvi római táborállomást, mely mint fenn említém a puszta-kaláni castrumtól csak rövid ½ o. mfldnyire fekszik, hogy nevezték, ez idők szerint még rejtély.

II. MICUM = VECZEL.

A Déván alól, onnan 1¼ mértföldnyire a Maros balpartján fekvő veczeli castrum és a mellé települt nagy kiterjedésű római helység neve eddigelé ismeretlen volt.

Egy Veczelen talált s általam ismertetett felírat alapján,[6] mely később a *Corpus Inscriptionum Latinarum* III. k.

5 L. *Archaeologisch-epigraphische Mittheilungen aus Oesterreich.* III. k., 107—108. l., 58. sz.

6 *Über einige dacische Inschriften*, l. *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale.* X. k. (Wien, 1865.) XC—XCI. l.

1351. sz. a. jelent meg, valószínűnek véltem, hogy e castrum neve *statio pontis Augusti* volt. De e véleményemtől két okból el kellett állanom. Először azért, mivel *statio pontis Augusti* a Peutinger-táblán Dacia egy másik alsóbb hadútja mentén Sarmizegetusa és Tibiscum közé van jegyezve; másodszor pedig azért, mivel HIRSCHFELD egy közleményéből,[7] ki az említett felíratot 1873-ban Déván látta s annak illető sorait, melyeket MOMMSEN és magam különbözően másoltunk, helyesebben írta volt le és értelmezte, meggyőződtem affelől, hogy *statiso ponti Augusti* nem helyezhető Veczelhez.

A felírat fontosságánál s annál fogva, hogy a veczeli római castrum nevét részben annak alapján sikerül meghatároznom, szükségesnek tartom MOMMSEN, HIRSCHFELD és saját másolatomat közölni, megjegyezvén, hogy az 1—6. sorra nézve mindhárom másolat megegyezik. E feliratos emlék t. i. fogadalmi-oltár, melyet Jupiter, Dacia földje, a római nép és a kereskedés Geniusa tiszteletére emeltetett *Felix Cæs(aris) n(ostri) se[r](vus) vil(icus) statio(nis) pont(is) Aug(usti)*. Kérdéses tehát a 7. és 8. sor, melyek a három másolat szerint így állanak:

Mommsen	*Hirschfeld*	*Torma*
PRo M Є̄ S RVFO	PRoMŢEXSTLMIC	PRoMō · EX · SEVIC
EX · VIK N //////////	EXVI ////////////////	EXVN ////////////////////

HIRSCHFELD határozottan helyes másolatához tehát, melyet MOMMSEN az *Ephemeris Epigraphica* II. k. 314. l. 424. sz. a. minden megjegyzés nélkül közöl s ekként helyesnek ismer el, mint láthatni az enyém igen közel jár. A PRoMŢEX szókat ugyanis HIRSCHFELD és én egyformán másoltuk; s ha én az EX után SEVIC | EXVN-t láttam a HIRSCHFELD-féle STLMIC | EXVI helyett, a felírat minden képzeletet meghaladó kopott voltának tulajdoníthatni (MOMMSEN „*admodum pessumdatos*", HIRSCHFELD pedig „*sehr zerstört*"-nek mondja e sorokat), a mely kopottság miatt L

7 *Epigraphische Nachlese zum Corpus Inscriptionum Latinarum vol. III. aus Dacien und Moesien*, l. *Sitzungsberichte der phil.-hist. Classe der kaiserl. Akademie der Wissenschaften*. LXXVII. k. (Wien, 1874.) 416. l., 1351. sz.

helyett E-t, M helyett V-t, az utolsó sor végén pedig I helyet N-et csakugyan könnyen lehet látni. HIRSCHFELD, MOMMSEN *vikarius*-át s másolatom *promotus*-át szerencsésen egyesítvén a kérdéses sorokat következőleg egészítette ki: *promot(us) ex st(atione) Mic ..... ex vi[k(ario) ......]*. Ehhezképest Felix *statio Mic .....* vikariusából léptettetett elő *statio pontis Augusti* servus vilicusává vagyis vámszedő hivatalnokává s a fogadalmi-oltárt valószínüleg új állomására távozása előtt emeltette hálából kedvező isteneinek. Hogy HIRSCHFELD olvasása mily fontossággal bír topographiai hozzávetésemre, nyomban látandjuk.

MOMMSEN, ki az idézett felírat alapján maga sem tartá lehetetlennek, hogy *statio pontis Augusti* a veczeli római castrum volt, a *Corpus Inscript. Lat.* 220. l. (XXII.) egyszersmind megjegyzi, hogy e táborállomás romjai között eddigelé nem találtak oly felíratokat, melyekből a castrum nevét megtudhatnók. Pedig épen az imént közölt s néhány Veczelen lelt más felírat alapján lehet e nevet meghatároznunk. Lássuk tehát e felíratokat egyenként.

1. *Corpus Inscr. Lat.* III. k. 1405. sz.

GENI · PAG ·
MIC · stb.
Geni(o) pag(i) Mic .....

E fogadalmi-oltárt ugyan Vajda-Hunyadon találták a Szent-Péter hegy oldalán egy, valószínüleg a Hunyadi-féle várhoz tartozott, kerti mulatóház romjai között több római márvány-szoborral, faragványnyal és felíratos emlékkel együtt,[8] de az már constatálva van, hogy e műemlékek nem Vajda-Hunyadról származnak, hanem azokat a nevezett vár valamelyik műízléssel bíró tulajdonosa Hátszeg vidékéről s Vajda-Hunyad környékéről gyűjtettette össze s mint becses régiségtárgyakkal kertjét díszíttette fel, míg utóbb valamely barbar ember azokat építőanyag gyanánt a kerti lak falába rakatta.[9] Így a többi között nem szenved

8 L. *Az erdélyi muzeum-egylet évkönyvei.* II. k. 129—131. és 135—141. l.
9 U. o.

kétséget, hogy e felírat, mely aranyi augit-andesitből van faragva, a veczeli castrum romjaiból került arra a helyre, a hol 1863-ban újból meglelték. Ez ara votivát T. Aurelius Primanus, ki ugyanazon pagus magistere volt, a helység Geniusának tiszteletére emeltette.

2. *Corpus Inscr. Lat.* III. k. 1350. sz. E Veczelen lelt s jelenleg Maros-Németiben gróf Kuun Géza kertjében levő fogadalmi-oltárt két, biztosan meg nem határozható nevü ember Jupiternek és Juno királynénak

PRO · SALV
TE MICENS
pro salute Micens . . . .

állíttatta, mert hogy a felírat e sorait így és nem másként kell kiegészítenünk és olvasnunk, FODOR és ACKNER-MÜLLER másolatainak figyelmes egybevetéséből kitetszik.

3. *Corpus Inscr. Lat.* III. k. 1384. sz. E felíratot fontosnál fogva teljesen közlöm, megjegyezvén, hogy azt nem mint a Corpus Inscr. Lat. mondja Déva , hanem Veczelen lelték.

NEST · MI
O OPTIMI
SARMIZ EI
O COLLE
NIV

MOMMSEN, ki ez emlékkövet nem látta s annak felíratát FODOR jegyzetei és NEIGEBAUR után közli,[11] az első sort ekként olvassa

[ho]nest(a) mi[ss(ione)]

a következő sorokat nem magyarázván. A felírat azonban bizonyára ekként olvasandó:

. . . . *[ho]nest(issimus) Mi[cens(ium)] o(rdo) optim(ae) m[etrop(oli)] Sarmiz(egetusae) et [Geni]o colle[g(ii)]* . . . . *u]niv[ers* . . . . .]

A veczeli pagus tehát, mely Sarmizegetusa tartozéka volt, anyavárosának valószínűleg valamely kegyességét ki-

10 L. még: ACKNER-MÜLLER, *Die römischen Inschriften in Dacien.* Wien, 1865. 261. sz., hol az emlék a báró Nopcsa-féle záml kastélyban levőnek mondatik.

vánta meghálálni ez emlékkővel, melynek felírata a veczeli római castrum nevének meghatározására szolgáltatott erős bizonyítékon kivül a czím miatt is, a melylyel a pagus közönsége magát felruházta, igen érdekes. *Amplissimus*, *splendidissimus*, *splendidissimus et felicissimus*, *sanctissimus* melléknevek többször fordúlnak elő községi felíratokban, de a *honestissimus* czímet csak egy misenei felíraton találom.[11]

Összesen tehát négy, minden bizonnyal a veczeli romokban talált oly emlékkő jutott reánk, melyek felírata a MIC és MICENS betűket tünteti fel.[12]

Nem szenved kétséget, hogy a veczeli castrum és helység neve *e betűkben* rejlik.

Én a két szót így egészítem ki: *Mic(um)* illetőleg *Micens(ium)*, mihez képest

1. a közleményem elején idézett felíratban (*Corpus Inscr. Lat.* III. k. 1351. sz.) *promotus ex statione Micensium*,
2. az 1405. számú felíratban *Genio pagi Micensium*,
3. „ 1350. „ „ *pro salute Micensium*,
4. „ 1384. „ „ *honestissimus Micensium ordo* olvasandó.

A veczeli castrum neve tehát *Micum* volt.

Az idézett felíratokból megtudjuk azt is, hogy a Maros völgyét kedvező fekvésénél fogva kitünően fedezett veczeli castrum mellé települt és mint pompás romjai tanúsítják nagy terjedelmű római helység *pagus* volt, mely Sarmizegetusa filialeját képezte; megtudjuk továbbá, hogy nagyközség létére tekintetes karokkal és rendekkel bírt; s végül azt, hogy Micum egyszersmind *statio vectigalis*, *portorii*, vámszedő állomás volt, melynek Felix is, Pons Augusti

[11] MOMMSEN, *Inscriptiones regni Neapolitani*, 2648. sz. = WILMANNS *Exempla Inscriptionum Latinarum*, I. k. 1690. sz.

[12] Hogy a *Corpus Inscr. Lat.* III. k. 1375. száma alatti felírat utolsó sorában látható monogrammát olvashatni-e ekként: *p(rinceps* vagy *praefectus) l(oci) Mic...)*, s ha vajjon a VI. sz. viaszos-tábla testisei sorában említett Epicadus Plarentis melléknevét (*qui et Mico* mondja a tábla) a Veczelnél feküdt római helységtől vette-e, szülőföldéről neveztetvén *Mico* vagyis *Micumból* valónak (*ex Mico*): épen csak megemlítendőnek, de bizonyíthatónak nem találom.

vilicusává lett előléptetését megelőzőleg, mint vikarius egyik alsóbb rendű hivatalnoka volt.

Valószínű, hogy e vámhivatal nem csupán szárazi, hanem egyszersmind vízi *vectigal*, *portorium* szedéssel is foglalkozott, mely vízi vámot a *Marisia* folyón minden bizonynyal nagyobb mérvben szállított árúkért kellett fizetni,[1] s ekként *Micum* kikötőhely is lehetett.

Befejezőleg megemlítem, hogy hazánk területén eddigelé három *statio vectigaliumot* mutathatunk ki felíratok alapján. Kettő, úgymint *statio pontis Augusti*[13] és statio *Tsiernensis*[14] Daciában feküdt (ez a Duna mellett *Orsovánál*, amaz pedig *Margánál* a Bisztra mellett); Pannonia superiorban pedig egy, t. i. *statio Savariensis*[15] (*Szombathelynél*). *Statio Micensis* tehát a római vámhivatalok sorozatát *négyre* szaporítja, három esvén közülök Daciára.

III. RÓMAI BÁNYÁSZ-HELYSEGEK ZALATNÁNÁL.

Lukács Béla országgyülési képviselő úr az *Archaeologiai Értesítő* mult évi folyamában megjelent két érdekes közleményében[12] a hazai régészek figylemét Zalatna környékén levő oly római nyomokra sziveskedett irányozni, melyek Dacia bányavidéke topographiájára nézve nagy fontossággal bírnak.

Ő t. i. 1878-ban a Zalatnához tartozó Botes és Vulkoj hegyek közötti lankás gerinczen mintegy 60, körülbelül 1 meter átmérőjü s ugyanoly magas kerek halmot talált, melyek egymástól szabályos, mondhatni egyforma távolságra állanak, s közepe mindeniknek kissé be van süppedve. Egyik halmot felásatván, a leletekből — szén, elszenesedett csontdarabok s apró cseréptöredékek — constatálta, hogy valamennyi sírhalom volt. Említi továbbá, hogy a Korabia hegy alatt a Loretto nevű bánya mellett egy római castrum nyomai láthatók.

13 *Corpus Inscr. Lat.* III. k. 1351. sz. (l. e közlemény elején).

14 U. o. 1568. sz.

15 U. o. 4161. sz.

16 *A botesi pogány temetkező*, *Archaeologiai Értesítő*, XIII. k. (1879) 1. sz., 14—29. l. és *A botesi és korabiai római bányagyarmat*, u. o. 9. sz. 350—355. l.

1879-ben pedig a Korabia és Botes hegyek közötti oldalon legalább is 150, egymáshoz többnyire hasonló, 3—4 lábnyi magas s 2—3 öl átmérőjű dombot lelt, melyeket szintén sírhalmoknak tart. E halmok szabálytalanúl sorakoznak egymáshoz s mellettük több helyen egy régi útnak vonala látható. A mint látszik, e halmok épen azok, a melyeket 1878-ban vizsgált volt, csakhogy korábbi leírásában azokat a Botes és Vulkoj hegy között létezőknek s egymástól szabályos távolságban állóknak mondotta. Több halmot felásatván, azokban szén- és csontrétegre akadt s több ép agyagedényt, egy FAOR bélyeggel jelölt mécsest,[17] vasszegeket s római rézérmeket stb. talált. Leletei között legérdekesebbek egy ezüstércz tűkör, egy mell-ék és két fülbevaló töredékei.

A korabiai oldalon levő Loretto nevű bánya nyílata előtti négyszögű nagy épület romjairól ismételten szól s a korabiai régi vájatot is megemlíti ama tavak és vízvezetékek nyomaival együtt, melyek ez utóbbi körül láthatók, mindkét óriási vájatot s a vízműveket a római érczbányászat nyomainak tartván.

S ebben mi kétség sincs. Valamint e bányaművek bizonyára római kéztől erednek, szintúgy ama négyszögű épület is kétségtelenül római bányász-telep volt.

A botesi halmok pedig részben csakugyan rómaikori síroknak, részben pedig a Dalmátiából eredett *pirusta* bányamunkások lakjai, jobban mondva kunyhói maradványainak

17 LUKÁCS BÉLA azt állítja, hogy FAOR nevet feltüntető lámpabélyegről MOMMSEN és HIRSCHFELD felírati gyűjteményei nem emlékeznek. Tisztelt barátom figyelmét azonban valószínüleg elkerülte, hogy a *Corpus Inscr. Lat.* III. k. 1634, 6 száma *Déváról* egy, 600820. száma *Sziszek, Szombathely, Regensburg* és *Westheimből* (valamint ismeretlen lelhelyről) nem kevesebb mint nyolcz s 64363. száma *Zarából* egy, GOOSS pedig HIRSCHFELD-nél (*Archaeol.-epigraph. Mittheilungen aus Oesterreich.* 1. k. 120. l., 12. sz.). *Gyulafehérvárról* szintén egy olyan lámpát sorol elő, mely ennek, az epigraphusok előtt jól ismert nevű római figulusnak nevével van bélyegezve, mely lámpákat *Faor* vagy teljes nevével *Favor* gyárilag készítvén, kereskedelmi úton juttatott forgalomba. (SCHUERMANS *Sigles figulins* czímü művének 2164. sz. alatt két, *Augst* és *Nápoly* környékén lelt hasonló feliratú lámpát említ). A Korabia hegyben levő egyik bánya *Faor* nevét bizonyára nem ama római figulus, hanem a *Faur* román (oláh) vezeték- és keresztnévtől nyerte.

tekinthetők. Részemről legalább a LUKÁCS BÉLA úr első közleményében megjelölt kisebb, 1 meter átmérőjű, halmokat síroknak, a második közleményében említett nagyobb — 2-3 ölnyi — átmérőjüeket pedig bányász kunyhók romjainak; az utóbbiakban is fellelhető szénréteget a bizonyára tűz által elpusztúlt faszerkezetű kunyhók maradványának — mire a halmok közepének besüppedése is mutat —; végül a csontokat a római épületek romjai között rendesen nagy bőségben előforduló konyhahulladékoknak tartom. Természetes azonban, hogy e halmok minősége felől határozott véleményt mondani mindaddig nem lehet, míg azok tüzetesebben nem vizsgáltatnak meg. Út, és bizonyára római út mentén való fekvésükből a halmok mindkét minőségére lehet egyelőre következtetni, vagyis — mint mondám — sírok és bányász-lakoknak is lehet azokat tartani. Elrendezésük, egymásra következésük, illetőleg fekvetük, szerkezetük stb. megvizsgálandó s ennek alapján constatálandó lesz, hogy mennyi tekinthető e romokból településnek s mennyi viszont a helységhez mindenesetre közel feküdt necropolisnak, melyben a *pirusta* bányászok örök álmaikat aluszszák.

A kérdés tehát, a melylyel jelenleg foglalkoznunk lehet csupán az, hogy mi volt a Loretto-bánya melletti s a botesi telepek neve?

LUKÁCS BÉLA úr azt mondja, hogy a Botesen talált romok tanúsága szerint ténynek tarthatni, hogy e vidéken Zalatna, Abrudbánya és Verespatakon kívül *még egy más* római tekintélyes gyarmat is létezett.

A Verespatakon lelt római viaszos-táblák alapján azonban nem csak egy, de *Ampelum* = Zalatna és *Alburnus maior vicus Pirustarum* = Verespatakon kivül *még néhány* bányász-helységet lehet is, kell is e vidéken keresnünk.[18]

18 Hogy Dacia érczvidékének sűrű népességgel kellett bírnia, a római bányamívelési módból önként következik, ha ugyanerről a viaszos táblák nem is tanúskodnának; a robbantó szerek teljes hiánya miatt ugyanis a nagymérvü s felette terhes, bányamívelés folytatására természetesen ezer meg ezer munkás kezére, volt szükség, másként a kirnik-hegyi *csetátye*, e valóságos csodamű, a lorettói s korabia-hegyi óriási vájatok létesítésére nem rövid két, hanem több század lett volna szükséges.

Ezek: *Deusara*,[19] *Immenosum maius*,[20] *Kartum*,[21] *Cernenum*,[22] *Kavieretium*;[23] sőt három, a viaszos-táblákon említett tanú, úgymint Liccaius (Epicadi), Planius (Verzonis) és Bato (Pr.... vi) genitivusban írt nevéhez szintén sajátító esetben csatolt *Marciniesi(s)*,[24] *Sclaietis*[25] és *Tovetis*[26] mellék- illetőleg helynevek is valószínűleg e bányavidéken feküdt helységeket jelölnek. És így a római bányász-telepek egész sorát ismerjük *névleg*, vajha egyszersmind el is tudnók azokat Dacia térképén helyezni.

E helységek közül kettőnek fekvését LUKÁCS BÉLA úr elismerésre méltó kutatásai alapján immár ki tudjuk jelölni, egyiket t. i. a botes-hegyi halmokban, a másikat pedig a Loretto-bánya melletti romokban. Hogy azonban a viaszos-táblákon említett *nyolcz* helység közül melyek jutnak e két helyre: ez idő szerint meghatározni, fájdalom, nem lehet s azt bizonyára csak valamely szerencsés felíratlelet fogja kideríthetni.

LUKÁCS BÉLA úrnak mindenesetre köszönettel tartozunk, hogy régészeti buzgósága *Alburnus maior* és *Ampelum* környékének topographiáját két érdekes adattal gyarapította.

Torma Károly.

KESZTHELYI LELETEK.

A sörházkerti lelhely (L. Vasm. rég. egyl. évi jelentése 1878, 31—33. l. és 1879. 61. l.) minden további kutatásnál újabb és érdekesebb adatokat szolgáltat a hajdan itt lakott és ide temetkezett nép élet- és korviszonyaihoz.

Föntartom mindazt, a mit ezen lakhelyről lényegileg tavalyi ismertetésemben mondottam, habár az azokból levont

19 L. a III. és XIII. sz. viaszos-táblát.
20 L. a X. sz. viaszos-táblát.
21 L. a VI. sz. viaszos-fáblát.
22 L. az I. sz. viaszos-táblát.
23 L. a VI. sz. viaszos táblát.
24 L. u. o.
25 L. u. o.
26 L. az V. sz. viaszos-táblát.

következtetéseket részben most már módosítanom kell, mert idei, a vasm. régészeti egylet megbízásából eszközölt ásatásaim eredménye által a kérdések megoldásához, mely korszakba teendő ezen temetkezési hely keletkezése? mit lehet a sírokban lelt tárgyakból egykori használóinak életére, szokásaira következtetni? a művelődés mily fokára utalnak e leletek? — tetemesen közelebb jutottam.

A kort illetőleg egyszerűen összeállítom idevágó legújabb adataimat. A legfelsőbb, tehát a termő rétegben, több apró III. Constantius Gallus-féle rézpénzt találtam. Az agyagrétegben legfölül, csaknem közvetlenül a fekete föld alatt, csekély távolságban egymástól, két öblönyalakú hamvvederre bukkantam. A kisebbiket a munkások összetörték; a nagyobbik, mely durva, fekete, és csak a tűz mellett kiszárított agyagból készült és a hasdomborulás mindkét oldalán hosszúkás, átfurt csücsökkel volt ellátva, legöblösebb részén 13 c/m átmérővel bírt; különben ezt sem sikerült épen kivenni, mert a mint a körüllevő földtől megtisztíttottuk, darabokra hullott szét. Tartalmát, zsíros föld között helylyel-közzel kőkeményen összeállott, fehérre égetett, csontrészecskék képezték.

A hamvvedrek alatt bronz- és vastárgyakat magukban rejtő sírok feküsznek. Ezek helyzetük és állapotuk folytán, miket a legcsekélyebb részletekig gondosan megfigyeltem már nem oly talányszerűek többé, mint voltak azelőtt.

A sírok a most fölkutatott területen, a már ismert mélységben, mely csak a szerint változik, a mint az agyagréteg magassága kisebbedik vagy nagyobbodik, többé-kevésbbé rendes sorokat képeznek. A csontvázak túlnyomólag fejjel nyugatnak fekszenek.[1] Ezen szabály alól csak a gyermekcsontvázak képeztek kivételt, valamint oly sírokban fekvő

1 Említésre méltó az, a mit a csontvázak alkata körül az idén észleltem és a mire tavalyi ásatásom alkalmával, a terület csekély kiterjedése miatt, melyet kutatás alá vettem, nem jöhettem. Tudniillik, hogy itt két különböző népfaj gyermekei vannak vegyest eltemetve. Ugyanis itt feles számmal orthokephalosok, aránycs fejüek és dolichokephalosok, vagyis keskeny; hosszúkás fejűek feküsznek egymás mellett, amazok

vázak, a melyekben négy-öt ember maradványai voltak egymásra halmozva.

A föntebb leírt hamvvedrek alatt öt sírban korhadt fának nyomait, valamint 11 darab 15 c/m hosszú és 1 c/m széles négyélű vasszegeket találtam, a mi arra látszik utalni, hogy ezen hullákat koporsókban vagy ládákban temették el, míg a többi, mind az előtt, mind a jelen alkalommal fölásott sír közvetlenül a homokrétegre van ágyazva.[2]

A fölásott terület közel 200 □ métert tesz ki, hol hatvan egynéhány sírt bontattam föl, melyekben túlnyomó számban nő- és gyermek-csontvázak nyugodtak. Férficsontvázaknál a jellemző vas késpenge ritkán hiányzott. A legtöbbnél egyebet nem találtam. Csak három férfi-sír adott figyelemre méltóbb tárgyakat; ezek úgy látszik, előkelő emberek maradványait rejték magokban. Az egyikben, mindjárt a munka első napján, egészen ép 1·92 m/ hosszú csontváz tünt elő. A mellcsont fölött egymással szemközt két igen szép bronz tárgy feküdt: a köpeny szíjtartó pántja és az ahhoz tartozó csat. A pánt (XIII. t. 1. szám) 0·16 m/ hosszú, 0·035 m/ széles, 0·01 m/ vastag, két lemezből összeforrasztott, alól gömbölyded, fölül egyenes végű üres tok, melyhez fölül két 0.015 m/ magas és ugyanolyan széles, torzfejeket ábrázoló nyujtvány van forrasztva. A pánt mindkét lapját hatszoros fordulású áttört művű inda-dísz tölti

csontvázai magas, erős emberekre emezeké kicsiny és inkább széles, zömök termetűekre utalnak. Az arányos fejűek mellett rendesen kés és ékszer vagy egyéb bronz dísztárgy fordul elő, a hosszúkás fejűek mellett vagy semmi, vagy nagyon elvétve csak egy-egy vaskarika vagy rozsdaemésztett vas csat található. És ez oly következetes valaminek bizonyodott, hogy az ásatás negyedik-ötödik napjától fogva, ha egy hosszúkás fejűnek sírjára akadtunk, azt már nem is vizsgáltattam meg többé. Összevetve mindezen mozzanatokat, talán nem tévedek, ha ezen hosszúkás fejűeket rabszolgáknak tartom, kik uraik között tétettek örök nyugalomra. Ama patriarchalis viszony, mely az ókorban úr és rabszolga között létezett, ezen föltevésnek nagy valószínűséget kölcsönöz.

[2] Tárgyrokonságnál fogva említést kell itt tennem egy más ásatási kisérletről is, melyet az idei nyár derekán (1879) a csak egy félórányira innen fekvő úgynevezett «Dobogó» dombon tétettem, melyet azonban, részint azért, mert a munka ott igen nagy természeti akadályokba ütközött, részint azért, mert a leletek értéke vagy érdekessége nem állott arányban a rájok fordított költséggel, hét sír felbontása után abbanhagytam. A sírok itt közvetlenül a vékony pázsit alatt a törmelékes dolomitba vannak beágyazva. Tartalmuk erős és nagy csontvázak, a koponyák arányosak, ezek mellett

be. E pánt a szíj befogadására szolgált, mely a felső végén levő átlyukasztott nyujtványoknál szegekkel volt a pánthoz erősítve. A szegecskék még most is benn vannak. Az ehhez tartozó széles szívalakú csat (XIII. t. 2. sz.) 0·03 m/ magas, 0·05 m/ széles; nyujtványa gömbölyded véggel csak egyszerű lemez 0·04 m/ hosszú, 0·035 m/ széles, és a pánttal azonos művű és alakú inda-díszszel van kitöltve. Hogy ezen nyujtvány valami laphoz, talán bőrlaphoz volt erősítve, mutatja az alján levő három szegecske. A pánt pedig hihetőleg csak úgy volt a köpenyhez oda varrva. A medencze-csont táján találtam hat, csak nagyságban némileg egymástól különböző övkapcsot. Ezen kapcsok (XIII. t. 3. sz.) némileg szivalakúak, 0·04 m/ magasak, egy lemezűek, alól négyszögű kapocsnyujtványnyal ellátottak, lapjokat szintén áttört művű inda-dísz tölti be, melynek közepén „*fleur de lys*"-hez hasonló virág áll. Hasonló elrendezésű garniturát találtam egy másik sírban, azon különbséggel, hogy a pánt, csat és hat övkapocs kisebbek, és az áttört munka rajza kissé különböző. Tábláinkon (XIII. t. 4. XIV. t. 1. sz.) ezen tárgyak természetes nagyságban láthatók. A harmadik férfi-sírban leltünk egy vas csatabárdot (XIV. t. 2. sz.). Nagyon rozsdás az igaz, de egész. Az éllap magassága 0·155 m/, szélessége 0·025 m/; a keresztvas, melyben a nyéllyuk is van,

többnyire rozsdás vaskarikák, csatok, melyeket csak nagy ritkán lehetett a nehéz munkálatu törmelék közül épségben kikaparni, vas csákányok, kettő — ezek közül van a vasmegyei régiségtárban is,— hosszú vaskardok, többnyire darabokban (egy meglehetős épet négy év előtt R. J. tomaji szőllőbirtokos késnek idomíttatott át) továbbá a keszthelyiekkel analog bronz tárgyak feküsznek, melyek azonban szintén igen rozsdaemésztett állapotban vannak. Magam is találtam eme ásatási kisérletnél egy rossz kargyűrűt, csatot, csengetyűt bronzból és négy egészen ép vas szeget, melyek alakra és nagyságra nézve a Keszthelyen kiásottakkal tökéletesen azonosak.

A dobogói dombtól kevessé rézsut irányban nyugotra és csak a közbeneső hévizi rétség által elkülönítve, van a szt.-andrási fensík, melynek a Héviz felé eső lejtőjén, mint egészen biztos forrásból tudom, a megelőző években szintén számos sírt bontottak fel, a melyekben nemcsak olyan bronz tárgyakat találtak, mint a keszthelyi lelhelyen, hanem a többi között egy pár arany fülfüggőt is, melyet egy idevaló aranyműves olvasztott be. Összevetve most ezen analog körülményeket, azon meggyőződésre jutunk, hogy a Keszthelyen és a Héviz nyugoti és keleti szélein tanyázott nép egy és ugyanaz volt. Ezt a lelhelyek egymáshoz közeli fekvése, valamint a leletek egyenlősége után biztosan lehet megállapitani.

a foktól kezdve az éllapig 0·115 $c/_m$ hosszú. Ezen sírban volt még egy áttört művű pánt (XIV. t. 5. sz.) közepén gomb, három áttört művű szíjfej, tokocskák, melyek a szíjak végeit fogadták be, végre egy díszes kerek lapocska, két szeggel (XIV. t. 10. sz.) és három pityke, egy nagyobb (XIV. t. 11. sz.) és két kisebb (XIV. t. 3. sz.). A többi férfi-csontváznál ritkán került elő bronz tárgy, megemlítendő még három kisebbszerű szíjfej (XIV. t. 6. sz.), mely szintén egy sírban, azonkívül két más sírban nyolcz-nyolcz pityke, mindkét fajtából egyet-egyet (XIV. t. 7. 8. sz.) mutatványul le is rajzoltattam. A vas tárgyak közül azokat, melyek többé-kevésbbé épek maradtak, és a melyek kizárólag csak férfi-sírokban voltak elhelyezve, mint késpengék (13 darab), szegek, csatok (4 darab), sulyok (5 darab), lándzsacsúcs-töredékek (3 darab), szintén eltettem, de nem rajzoltattam le azért, mert alakra nézve az általánosan ismertektől alig különböznek. Némelyik sírban férfi és nő egymás mellett, másokban a szülők két három gyermekkel, és ismét másokban az anya egy vagy több gyermekkel együtt aludták örök álmukat.

A gyermek-csontvázak körül nem sok érdekeset találtam. Fülbevalók (12 darab), melyekből egy kis sorozatot a XIV. táblán 9, 12. sz. alatt mutatunk be, és helylyel-közzel néhány szem üveggyöngy, továbbá egészen egyszerű sodrony gyürűcskék (8 darab) az egész, mi e korán kimultak mellett rendesen előfordul. Kivételt csak két eset képez, t. i. egy gyermekcsontváz keze ügyében egy meglehetős csinosan esztergályozott csont síp feküdt, hat lyukkal (XV. t. 1. sz.), hihetőleg a piczike kedvencz játékszere. Ez az egyetlen tárgy csontból, mit ásatásaim itt eddig adtak. Egy másik gyermekcsontváz a szokásos gyöngyökön és karikagyürűn kívül még nagy fülbevalókkal is volt ékesítve, melynek alja kiszélesedő, kövekkel ékített lappal bír. Az egyikére valami arany dísz volt hozzáforrasztva (XV. t. 3. sz.), a forrasztási helyen még némi aranymaradék látszik. Kitünik ebből és a szent-andrási arany fülbevalókból, hogy az itt eltemetett nép az aranyat és annak értékét ismerte. Az ábrázolt fülbevalóról az arany dısz erőszakosan le van törve. Ugyanezen

csontváz karján még egy csinos, lapos és kigyófejekben végződő nyitott karszalag is volt bronzból. Igen csinos tárgyakat rejtettek a nők sírjai is magukban. Jellemzők ezekre nézve első sorban a gyöngyök, melyek hol a nyak körül, hol a mellig le csaknem kivétel nélkül minden női csontváz mellékletét képezték. Ez alkalommal ötszáznál több kisebb-nagyobb gyöngyöt szolgáltattak kutatásaim. Alakra és anyagra nézve e gyöngyök különfélék. Van hosszúkás, rovátkos, gömbölyű, lapos, szívalakú, négy szögletes szegélylyel és petytyekkel ellátott; közönséges üvegből, színes, zöld, kék, sárga, barna, fekete, aranyba játszó pasztából; egynéhány, mely élénken emlékeztet római gyöngyökre, feketés tömegből, rovátkolva — a milyeneket a kis-sittei római sírokban találtam — van egynéhány agyagból és mészkőből. Néhány kiválóbb alakot a XV. táblán 6. sz. a. mutatok be. A nők sírjaiban talált bronz tárgyak közül a körtés karpereczeket (4 darab) már tavaly ismertettem, és csak mint curiosumot hozom föl, hogy két ilyen karpereczet, melyek egyikében még a homloklapot ékesítő kő is megvan, egy nő koponyája alatt találtam, a filigran-körtéket persze a fej laposra nyomta. E sírokból három tűt is kaptam. Az egyik hálókötő tű, (XV. t. 5. sz.), a másik kettő hajtű lehetett. (XV. t. 4. sz.) Közönséges gyűrűs karpereczet is leltem többet (11 darab), valamint szalagalkatúakat is, melyek közül a kapcsosat a XV. t. 7. sz., egy nyitottat pedig (2 darab) a XV. t. 2. számú rajzunk ábrázol.

Mindezen tárgyak napnál világosabban bizonyítják, hogy ezen nép vad épen nem lehetett, sőt, ha föltevésem áll, hogy a közben eltemetett hosszúfejűek, a mi igen valószínű, rabszolgái voltak, bizonyos jólétnek is örvendett. Ezen lelet tárgyai, s a föntebb jegyzetben említettek is, alakjokból itélve, nem igen tartozhatnak más korba, mint a népvándorlás végső szakába, körülbelől a VIII-dik századba.[2] *Dr. Lipp Vilmos.*

1 Kedves kötelességet teljesitek, midőn tek. Galba Károly, a m. kir. gazdasági tanintézet rendes és gymnasiumi rajztanár urnak, ki daczára sokoldalú elfoglaltságának, leletünk bemutatott kiválóbb tárgyait csupa szivesség és ügybuzgalomból lerajzolta, hálás köszönetemet fejezem ki.

III. FRIGYES CSÁSZÁRNAK A „BÉKÉSNEK“ EGYHÁZI RUHÁZATA.

Még 1864 május 5-én rándultam ki a csepeli lelkészszel *Tökölére*, hogy ottan az ősrégi templomot, s a hírneves egyházi készletet is szemügyre vegyem. Miután a templomot és Cheh Mihály 1519-ben készült szép emléktábláját eléggé megbámultam, előkértem a szent ruhákat, melyeket az akkori sekrestyés a legalsó fiókból, mintegy a *patvarból* szószerint előhúzott és megmutatott. Látván azt, hogy ezen szent ruháknak nemcsak első ajándékozását, a mi már magában véve eléggé ritka, de keletkezésének idejét is határozottan tudjuk; Budapestre elvitelét, mint az akademia archæologiai bizottság titkára, elhatároztam.

Azóta ezen, mindenképen datált, szent ereklyét többször kiállítottam a fővárosban és a bihari muzeumnál is; [1] de bár első sorban közlése a bécsi central-commissiót illette volna,[2] mostanáig sem bírtam kiadni, minthogy a közelebbi adatok még mindig hiányoznak és csak az az egy látszik bizonyosnak, hogy mivel Tököle, sokacz falu a Csepel szigetén, az Augusta Familia Cæsareo-Regia-t vallja egyházi védőjének, ezen patronus kéretve, hogy eme plébániát is lássa el egyházi ruházattal, talán már régebben, e már kissé kopott ruhákat oda adá, miszerint fel nem ismertetvén belső becsük, folytonos használat által még inkább elrontassanak és használaton kívüliekké tétessenek. Minden esetre maga a plébánia lenne a legilletékesebb, vagy a püspöki iroda, hogy arról biztos adatokat nyujtson, miképen és mikor jöttek ezen szent ruhák Tökölére.

Az első, a mi a királyoknál annyira kedves plébánián feltünt, maga a *casula* volt; érdekes ez azért, mert a régi eredeti kékszínű nyirott bársonyt tünteti fel, igen gyakran össze-vissza foltozott, sok helyen elkoptatott és az ismeret-

1 Ezen ruhákat újakért becseréltem s az országos iparművészeti muzeumban letéteményeztem. Az új ruhák beszerzéséhez járultak: dr. Arányi Lajos, Kriegler igazgató, Frey József, Mitterdorfer Ferencz, Füssy Tamás, Rómer Flóris Ferencz.

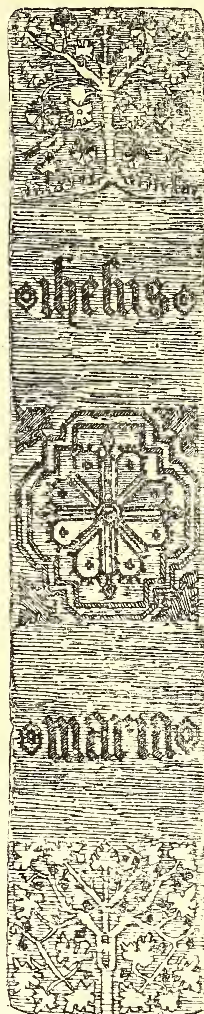
2 Mi oknál fogva? *Szerk.*

lenségig levásott nagyvirágú rajzával, melynek csak itt-ott lehet némi nyomaira jutni (XVI. táb.).[1] Nem is kételkedhetünk, hogy e miseruha az ujabb ízléshez alkalmazva, többször meg lett nyirbálva és átidomítva. A mint van, hátulsó része jelenleg: 1·10 m., szélessége 0·70 m.; s ezek egyszersmind a hímzett keresztet képező részletnek méretei is. Egyedül a felül fenmaradt négyzetekben látni még a kék bársonyt — máshonnan ez mindenütt elmállott. A keresztnek alapját vagyis hátterét képezik a vereses, csigaszerűen hímzett kerekek, mint ezeket másutt is látjuk — és emeltetésükre, kívülről hasonlóan alkalmazva, aranyos fonalak használtattak. Ezen fényes háttéren látható az ágasbogas sárgás keresztfa sötétzöld árnyalatával. A kereszt legfelsőbb részében, gömböczidomu kékes felhőből emelkedik Szt. Bertalan apostol; jobbjában kék fonalakkal négyzetezett, öt kerek gombbal ellátott, könyvet tart; baljában vértanúságának jelvénye van s az *ezüst kés*. Ruházata és barna hajazatának egy része igen kopott; nimbusa zöld és félkörökkel díszes.

Főalak a kereszten függő Krisztus — A finomabb testrészek hiányzanak. A keresztes szentfény a jobbfelé lehajtott, barnafürtös és zöld tüskéskoronáju fej mögött kék, valamint a kötény is. Jobb oldalának sebéből, kezeiből és lábaiból hármas vérsugár folyik le. Az egész alaknak, a mint meghajlik, hossza 0·40, kiterjesztett kezeinek vége 0·32 m.— A kereszt tövénél, pázsiton álló alakok 0.31 méternyiek. Jobbra (heraldikailag) kék, nagyon redős ruhában, a szűz kulcsolja össze kezeit; szentfénye barnás sárga ezüstös félkörökkel elevenítve; balra barnás-sárga ruházatban, melynek szegélyei ezüstösek, áll a csak gyaníthatólag fiatal arczú Sz. János, szentfénye sötétkék ezüst félkörökkel. A kereszt fenmaradt hasábain van jobbra kékes szent fényű, sárgás, ezüst szegélyű ruhában *Sz. Péter*. Ez jobbjában tartja a dülényben végződő kulcsot; baljában a kék, ezüstgombu könyvet. Feje kopasz, gyér fürtjei és szakálla bodros se-

[1] A XV-ik táblán közlött rajz az eredeti casula után készült. A kereszt szárai alatt látszó bársony hiányzott, midőn a casula az iparművészeti muzeumba került, A rajz a korábbi állapotot feltűntető photographia alapján lett kiegészítve, *Szerk.*

lyemből készültek. A bal oldalon, szintén a kereszt felé fordítva, áll *Szent Pál;* kopasz, nimbusa és a jobbjában levő négyzetezett könyv sárgás; baljában az ezüst-kékes nagy kard kerek véggombjával; köpenyege sötét-kék, világosabb és ezüstös szegélylyel. Ezen lap a durva vászonra régenten csirizzel volt megerősítve; a mint nyomait ma is látni lehet. A fordult, mintegy hegedű-alaku résznek oldalai csak itt-ott toldottak. Közepe régi szövet, melynek mai hossza 0·69, szélessége 0·135 méter. Alapja ennek is aranyos, szigszög fonalu és a mennyit e helyen látni lehet, öt különféle előállításból van szerkesztve. (22. sz.)

22. szám.

1. A felső, 0·14 □ m. rajz sárga-zöld kétágu nagyobb fát tüntet fel, melynek ágain levelek és hatszögű, alul sárgás, felül piros geometriai alakok vannak; a nagy fa alatt egy-egy kisebb fán hasonló színü madár van, vörös csőrrel és karommal; legalul diszítményül mind a két oldalon három fácska ugyanannyi karóval és ismét egy fácska két karóval van feltüntetve.

2. Aranyos alapon újolag 0·14 mm. térség közepén, két vörös és kék hatszögü alak közt 0·03 és 0·025 nagyságu betükkel hasonló színekkel előjön: ihesus.

3. Egy nyolczszögü rózsa, melynek négy felső levele vörös-kék, kereszttel közepén; alsó levelei testszínüek, négy vörös kereszttel két-két elválasztó levél közt, felül sárga, két oldalt félig sárga és kék, legalul kék négyzet vagyon; az egész kétszeresen, felül kék, alul vörös tört egyenszárú kereszt közt foglaltatik; szélein pedig ezen összetett keresztet kék és vörös szőlőlevelek egészítik ki négyszöggé.

4. Tizenöt centimeternyi aranyos térségen, a fenebbi névnek megfelelőleg, hasonló hatszögü dísz között, kék színben maria olvasható.

5. 0.125 térségen ismét sárgazöld geometriai fa tünik fel, venyigeszerű levelekkel és közbevetett vörös, gömbidomu gyümölcscsel.

Ugy látszik, hogy ezen szövésalak nem egyedüli a maga neméhen; mert midőn 1865-ben a linczi keresztény muzeum ideiglenes tárlatát megnéztem, a röklabrunni apáczák 84-dik számu kiállított tárgyánál is megláttam, mint ezen, az aranyos ihesus és maria-t de különböző czímerek és a passio között. Egyenlő tehát a gyár, csakhogy ezen szövet a mienk által, *évszámra nézve is*, meg van határozva. A fentebbi díszruhához tartozik ugyanis még egy nagyon tönkre silányított stola, (XVIII. táb.) az említettmintákat 11 egész és két félben 1·70 m. hosszaságban mutatja; úgy, hogy a függélyes mintázás helyett ezen aranyos alapu egymásután *a)* vörös: ihesus,
kék : 1ꝜꝜꝜ
kék: AEIOV-t, utánna a 3. számu diszítményhez hasonló, de csak *egyes* keretü és valamivel nagyobb nagyobb levelü; majd a
kék *b)* maria,
vörös 1ꝜꝜꝜ,
és vörös AEIOV-t; ez után az *a)* alakot, majd egy kivehetetlen, de nyolczszögü vörös és kék csillagokat feltüntető geometriai alakot, ismét *b)* ezután, utána 5 — ezután *a)* — és ismét a 3. számu rózsa-alak és ujonnan *a)* tünik fel, melyet végre ismét 5. minta vált fel. A stóla szélesebb végrészleteit egy jól kivehető, oda toldott 3. számú nyolczszögü rózsa; a másik oldalon, a szintén három részből toldott *b)* képezi.

A két fölhozott és lényegesen különböző szövet közt az a különbség, hogy bár a minta a szövőszéken részben egyenlő vala; a második stolaris rész azon érdekes adatot tudatja velünk, hogy a szövet 1444-ben készült és hogy készíttetője III. Fridrik. Ez ismeretes jelmondata — mely

uncialisokkal van írva — által ellenmondhatlanul be van bizonyítva; két szent név ellenben a casulán hátul alkalmazott részen az alakok közt s a stolán is a t. i. minusculákkal írott.

Nem mint szövet, de mint hímzés és meghatározása végett érdekes a kék bársonyu egyházi palást, melyet ugyancsak Tökölén találtam. (XVII. tábla.) A köpeny két csatja között 0·50 meternyi sötétkék metszett bársonydarabokat látunk a titokszerű *pomum granatum*-mal, több levéltől körülvéve, szekfű alaku kiugrókkal, a geometriai formáju kerettől szamárhátos változata által elválasztva. Ehhez alkalmazkodik a pótló ujabb szövet, mely a paszománttal a szélet képezi és jelenleg 0·42 méternyi.

Az egész palást 2·86 méter széles; hosszában pedig 1·48 méter. — Meg kell említeni, hogy az egész alsó rész horzsolás, használat és talán némileg az ócska ruházatot illető gondatlanság miatt is annyit szenvedett, hogy a fent említett mintázat egészen eltünt; a bársonynak már semmi nyoma, egyedül a kimagasodó hímzés közt látni némi sötétkék foltokat, melyekből az egésznek kopott-világos-kékes színe nagyon is elüt.

Áll a középső rész 1·18 m/, két 0·60 és két 0·17—0·19 m/ darabból, melyek a hímzés előtt összevarrattak, hogy 1·03 méternyi alját képezzék. Az 1 méternyitől fogyatkozó aljon, az egyenlő diszítmények, bár egyenlően magasra hímzettek három egyenes sorban váltogatva, ötével jőnek elő, ezentúl jobbra-balra a közepe felé kissé meghajolva ötével, négyével egészen kettőig fogynak és így mind együtt 38 egész és 6 csak félig kivitt bokor jön elő. Ezen diszítések, titkos vonatkozással a szent kenyérre, kilencz buzakalászból állanak, melyek alul kerek tekercscsel összekötvék, szálkáikat mindenfelé kieresztik; a sötét-kék aljzat csinosan kiemelkedhetett, az eredeti aranyszálok közti vöröses kivarrás pedig, főképen a kalászoknak hatását növelé. A kalászcsomóknak magassága 0·19 — a szálaknak alsó szélessége, egymástól való egyenes távolsága középszerűen 0·16 métert teszen.

A mi e paláston a fő, az, hogy középett, a két utolsó

kalászcsomó közt, Fridrik császár ismeretes jelmondatának kezdő betűi állanak:

A·E·I·O·V·

és az alsó kalászcsoporttól balra az évszám:

1448

hasonlóan mint a kalászok kivarrva és ez által az adományozót és az évet magát világosan kijelentve.

A régi pallium helyét, melyet a lég viszontagságai ellen külső ténykedéseknél használt a lelkipásztorkodással foglalkozó pap, a díszes egyházi köpeny foglalta el, mely gyakran a casulát is helyettesítette; a főre való cucullus (csuklya, guggel) pedig ezen köpöny tetejéről közepére lecsüngvén, tükörré, lelóggó puszta díszszé vált és a födött szentélyben az ősrégi harang vagy csörgő helyett, aranyos bojttal volt ellátva.

III. Fridrik császár idejéből való a tükör is, mely 0·35 méter felső szélességgel, lefelé csúcsban végződik és 0·40 méter hosszú. Kétfelé 0.003 m/ széles kerettel van egyáltalán ellátva. A két szélső keretrész mintegy lánczidomu, mert 0·08 m/ nyilt vagyis két oldalról varrott, és 0·05 m/ csak egyszer, az egész szélességben varrott tagozattal bír. A középső emelkedettebb rész az egyszerű alapról kiemelkedvén, kétszeresen összetekert kötélidomu, egyik hajlástól a másikig 0·08 m/ számít. Az egész hímzett kép, a mely belsejét elfoglalja, nagyon vásott, főleg a felálló gyengédebb részekben, úgy, hogy ezeken át az alsó goromba vásznat sok helyen a lekopott, csak festett részleteken meglátjuk.

Az alakok nélküli rész nem más, mint a keretnek 0·25 m/-re való folytatása olyan modorban, hogy emitt is, amint már a Fridrik-féle casulán láttuk, kisebb vagyis 0·03 m/-nyi csigaszerű, aranyos, sok helyen levarrt, tekercsekből áll. Ettől a tükör alsó részletét vevén tekintetbe 0·15 m/-nyire jön az ostáblaszerűen berendezett szobapalló, mely felül, a meddig t. i. az alakok terjednek, sötétzölddel és sárgával alul sárga fonalakkal, de mindenütt reczésen levarrva és zsinoros fonalakkal letartóztatva fordulnak elő.

Feltünő, hogy e helyen is, ugyanazon adakozót találjuk és ugyanazon évet mintegy bebizonyítva. Mai napon, igaz már alig észrevehetően, mindjárt az alakok alatt:

* A * E * I * O * V *; alatta pedig:

·1·8 8·8· lappang a pontok mind fekete és testszínűvel, a mennyire még látni lehet, adattak; a betűk és számok pedig fehérre vannak kihímezve.

A, 0·20 méter magas, két személy durvább alapra van reáhímezve és a tekercses alapra reá varrva. Balra áll földig érő öltözetben az angyal. Arcza a finom vászonra van festve, hajazata sárgás, végén egy kissé göndör; ruhája fehér, fekete-kékesre festett redőkkel, felálló gallérral, az újjak és a ruha alja szegélyezvék, mellén pedig keresztbe kötött stólát visel. Jobbjában keresztet és liliomot tartott, ez azonban eltünt; balját előre terjeszti ki. Szárnyai újjainál meghajlottak, belső felükön vörös-sárgásan-fehéresek; kívülről sárga-zöldes tollakkal ellátvák és ezüstös szélekkel befoglalvák. Szentfénye nincs. E szent körül talajtól talajig 0·02 széles összevissza tekeredett mondatszalag nyúlik körül, melyen: Ave, Maria, Gracia, Plena &c. fekete betűkkel hímezve állhatott; azonban e betűk csak gyaníthatók, látni, mivel a szalag rendkivülileg össze van kuszálva, csak egyes vonásokat lehet. Evvel szemközt, szemeit lesütve áll a boldogságos szűz. A szentfény küllősen emelkedő aranyos fonalu; hosszú sárgás hajzata hátul is lefoly, arcza részben fonalakkal emelt, részint festékkel is eleveníttetett. Ruhája kékes, a fénylő pontokon sárgás virágu; meglehet, hogy ezek rózsabimbók vagy talán egyes kalászok is. Ruhája és újjai nyelüczézesek, alul szegélyzettek; kezeit maga előtt egymás fölé helyezi. Ezen alakot is hasonló tekeredett szalag környezi, melyen a fiat-ot alig lehet a feketés betűkből kiolvasni. Meglehet, hogy ez Mária feleletét foglalta magában, t. i.: Ecce ancilla Domini, fiat mihi secundum verbum tuum!

Örülnünk kell, hogy e szokásos egyházi jeleneten kívül a leírt, nagyon is megrongyolt kép a betűkből és az évszámból épen azt mutatja meg, a mi reánk nézve a legérdekesebb. *Rómer Flóris Ferencz.*

MAGYAR ÁGYÚ A XVI-ik SZÁZADBÓL.

Gróf Bethlen András úr egy, a bethleni várban talált taraczkot szíves volt az országos rég. társulatnak bemutatásra fölajánlani. E fegyverdarab kétszeres becscsel bír előttünk. Már magában véve is érdekes, magyar volta pedig csak emeli értékét. Rajzát a XIX. számú táblán szemlélhetik t. olvasóink.

Ha tisztán csak ez egy darabra szorítkoznánk: föladatunkat a pontos leirással hamarosan megoldhatnók. Tekintve azonban az e löveggel összefüggő, s csak fölületes vizsgálatnál is mindjárt fölmerülő fegyvertani kérdéseket, lehetetlen ezekre is, legalább röviden, ki nem terjeszkednünk.

Magyar fegyverekről, sőt fegyvertani kérdésekről sokan, sokat, sokfélekép irtak. Nem tekintve a *Tudományos Gyűjtemény*, a *Tudománytár* s az *Új Magyar Muzeum* enémű közléseit, melyek inkább a tárgy curiosus oldalát emelték ki: a *Tudományos Értekező*, a *Századok*, az *Arch. Értesítő*, s az *Arch. Közlemények* elszórt közleményei, SALAMON, P. SZATHMÁRY KÁROLY munkálatai ez irányban használható, sok tekintetben utbaigazító anyagot képeznek. A *lőfegyverekre* nézve aránylag véve, elég bő, már közölt, s még kiadatlan anyagkészlettel rendelkezünk. Természetesen csak a XVI. s XVII. századot értjük, a XIV. s XV. századbeli *magyar* tüzérség különálló, s a tüzérség általános történetéből folyó, más szempontokból tekintendő. A XVIII. század második tizedétől kezdve pedig hiába beszélnénk magyar tüzérségről: az a néhány díszágyú, a mit szégyenszemre öntetett néhány ilyesekben gyönyörködő főúr, nem igen jöhet komoly fegyverszámba.

Ez a föntebb említett anyagkészlet a lőfegyvereket, s itt különösen azok egyik részét: a *lövegeket* tekintve áll: a *fönnmaradt lövegmaradványokból* s még ép *lövegekből*, s a XVI. és XVII. századbeli tüzérségi szervezetre vonatkozó levéltári s egyéb kútforrásokból.

A XVI. és XVII. századbeli magyarországi lövegekhez tartoznak, vagy legalább számítjuk mi: *a)* az I. Fer-

dinándtól kezdve I. Józsefig magyarországi háborús czélokra, vagy itt, vagy külföldön öntött ágyúkat. Ezeken rendesen az illető uralkodó neve, az öntés évszáma s valamely alak látható. A kétfejű sas mindeniken rajta van. Ezekből számos régibb várban, főleg a bécsi arzenálban, nálunk a magyar nemzeti múzeumban, egyeseknél, sőt külföldön is, mint Romániában s Boszniában, találhatni példányokat.

b) Ide tartoznak a török módra Magyarországban öntetett török ágyúk, melyekből példányok már csak a bécsi arzenálban láthatók, mi természetes is, mert a visszafoglaláskor, valamennyi török ágyút újra öntettek.

c) Az erdélyi fejedelmek: János magyar király s utódai, kivált öreg Rákóczi György által Sáros-Patakon, Gy.-Fejérvártt, s a hunyadi hámorokban öntetett ágyúk. Egyes példányok még láthatók imitt-amott a várakban. Ide számítjuk még a II. Rákóczi Ferencz fejedelem s hadvezérei által öntetett ágyúkat, melyek Beszterczebányán s Kassán öntettek.

d) Az egyes, szórványosan előforduló, főurak megrendelésére készült, díszágyúk, mint a magyar föliratú Berényi-féle ágyúk a múzeumban, s mint a jelen szóban forgó bethleni taraczk.

E pontokba szedéssel épen nem kivántunk a fönnmaradt emlékekre nézve bizonyos rendszert állítni föl, csak nagyjából osztályoztuk azokat a külső jelvek szerint. Anyagstatisztikára meg épen nem gondolhattunk, mert két fontos tényezővel nem rendelkezünk. Először azt sem tudjuk, hogy mi s hol van? másodszor az eddigi leírások — egy-kettő kivételével — erre a czélra nem használhatók. Nem akarjuk, merészet állítva, e leirásokat gáncsolni: annyi azonban bizonyos, hogy — a kivételeket ismét kivéve — rendesen azt emelik ki, mi a tárgyra nézve semmiféle fontossággal nem bír. Ez okból teljesen osztozkodunk egyik szakértő tudósunk amaz állításában, mikor azt mondja: «hogy ép oly minutiosus pontossággal kell ügyelnünk minden csekélységre, mint akár az okleveleket kutató tudósnak».

Csakis ilyeténkép lehet majd azután áthidalni azt az ürt, mely a történeti kutatás tárgyunkra vonatkozó eredményei s a fönnmaradt emlékek tényleges ismerete közt oly élénken érezhető. Vagyis magyarán szólva: az emlékekkel foglalkozóknak, az u. n. «régészek»-nek, szükségök van a történeti kutatásra, s viszont ez, a nélkül, meddő munka.

Legjobban szembe tünik ez a körülmény tárgyunknál. A XVI. és XVII. században az egyes várak fölszerelését u. n. szermesterek: Zeugswartok tarták szemmel, s erről évenként a m. k. udvari kamarához kimutatást készítettek. Az udvari kamara rendszerint párban a bécsi császári kamarához terjeszti e kimutatásokat: úgy, hogy a kamara levéltárában s Bécsben egyaránt nagy számmal leljük az efféle *pontos leirásban* jeleskedő jegyzékeket, melyeket néha, mint pl. Tokaj vára kimutatását 1571-ben, rajzok is díszítenek. Nagy számmal találjuk e consignatiókat a cs. kir. hadi levéltárban, hová inkább a nem-végvárakról készült jegyzékek kerültek. Ezeknek rendszeres összegyűjtése, az azokban előforduló kétes és nem érthető műszavak determinálása: képezhetné egy igen hálás föladatnak a tárgyát, melyből a lövegek szerepét az akkori hadi szervezetben, teljesen meg lehetne érteni.

Igazságtalanok volnánk, ha az ez irányban megjelent nagyobbszerű közléseket nem említenők föl. B. RADVÁNSZKY BÉLA *Magyar Családélet és Háztartás* czímű munkája II-ik kötetében közöl egy jó csomó ilyen kimutatást, THALY KÁLMÁN az *Arch. Közlemények* XI. kötete III. füzetében közli bő és alapos kommentárral a munkácsi vár régi ágyúinak (1514—1711) BICKL J. SEBESTYÉN által készített jegyzékét (56—86. l.), RÓMER FLÓRIS u. o. a Buda ostroma s 1686-ki visszafoglalása után ott lelt ágyúk lajstromát adja, míg a *Történelmi Tár* 1879-ki folyama 154—171. lapján a sárospataki fegyvertár 1642-ben összeállított, rendkívül érdekes magyar nyelvű jegyzéke jelent meg.

Ennyi az, mit a történeti anyagról mondhatunk.

Áttérve a szóban forgó taraczk leirására, eleve megjegyezzük, hogy a szigorú szakszempont azt kivánná, hogy

mindkét oldaláról vizsgáljuk, jelesül hadi, s aztán külső tekintetben.

Hadi szempont alatt értjük azon viszony megállapítását, melyben e taraczk a többi XVI. századbeli taraczkokkal áll. A ballistika történetébe kellene bocsátkoznunk, meg kellene határoznunk a lövedék nagyságát e taraczkcsőben, annak a furatban való mozgási viszonyait, azután annak a czélig való mozgási viszonyait, arra való hatását: részletesen le kellene irnunk a löveg kezelését stb. E föladatot azonban, minthogy számos és pedig főfontosságú föltétel adva nincs, jelenleg meg nem oldhatjuk, de sőt nem is kell megoldanunk. Már a «díszfegyver» fogalma, milyen ez a taraczk, kizárja, hogy tüzérségi elveket alkalmazhatnánk rájok. Inkább a szemnek, mint védelemre készültek.

23 ábra.

Hátramarad tehát, hogy a taraczkot általán, külső szempontból írjuk le.

A bronzból öntött, talpfa nélkül való u. n. *taraczk*

csőhoszsza: 0.33 m.

caliberje (ürméret): 0·025 cm., tehát ürmérete a mai hegyi ütegekben alkalmazott 3 centimeteres kis ágyúkkal csaknem egyező. Összes súlya: 10 kilo, 60 deka.

A mi a lőcsövet magát érdekessé teszi, az a mellső és hátsó részén elhelyezett feliratokban, alakokban és jelvekben leledzik. Haladjunk a gyújtó lyuktól, mely négyszögletes keretben még egészen jó s kifúrt állapotban van, fölfelé.

Hátsó részén, vagyis a köldökczövekektől[1] a cső

[1] Az a két tompaszögben elálló czövek: Schildzapfen.

végeig egy csoportozatot látunk: a columnát tartó Fortitudot, előtte fa.

Ez alak alatt a következő felirat olvasható:

Ꝙ GLOCKEN · GIESSEN · PIX
EN · SGHISSEN · THEIWEL
BANEN · VER · DAS · NICHT ·
RECHT · KAN · DER · PAK · SICH ·
VON · DA
NEN · Ꝙ

(Ez az öntő mottója. A felirat előtt s után bevésett, úgy látszik alakos karczokról bajos eldönteni hogy mi a jelentésök.)

Az alaktól jobbra olvasható:

HOC · OPVS ·
FECIT · SERVA
CIVS · CIBINIE
NSIS ·

Balról a taraczk jelzete:

EIN · GEMEIN · FED
SCH(LA)NG · ICH · MI
CH NEN · THVREN
VNT · MAVR · ICH ·
G(?)VT^T RENEN

A második tagozatban, vagyis a cső azon szeletében, melyen a XVI. és XVII: században széltében szokásos delphin-fogantyúk látszanak, s melyek felkunkorodott alakban tapadnak a csőre — ANNO 1 · 5 · 8 · 9 az öntés évszáma látható.

Alatta egy kis, de már nagyon elmosódott pajzsocska vonja magára a figyelmet.

Doborpajzsban, mely aránytalan két részre van osztva: a felső kis csíkolatban a n.-szebeni ágyúöntő-mívhely bilogja (stampiglia) C̄BI látszik, alatta a másik részben a szebeni keresztbe tett kard.[1]

1 A mi az öntő-műhelyt illeti, arra nézve biztos tudomásunk van, hogy Nagy-Szebenben már 1552-ben épített Haas Conrad császári «Zeugwart» szertáros, fegyver-

A harmadik tagozatban ékes, egymásnak irányuló diszítményes lombozat közepette egy kürtöt fúvó gyerkőcze vagy ifjoncz alakja látszik, kitől a taraczk is nevét vette. Körötte:

EIN · PFEI
FER · BIN
ICH · GEN
ANT · DEM
SERVACI
VS ·

PIXENGISS
ER · VOL · BE
KANT ·

24. szám.

Az ágyú hátgömbét (die Traube) akkori divat szerint itt egy oroszlánfő képezi. Ez is bizonyíték arra, hogy díszágyúval van dolgunk, mert a szorosan hadi czélokra használt ágyúknál rendesen nagy szőlőszem alakú gömböt alkalmaztak. Ilyen dísztaraczkoknál jobbára állatfőket: oroszlány, medve, róka stb. fejeket látunk a fennmaradt emlékeken.

A leírásból kitünik, hogy két körülmény érdemli meg leginkább a figyelmet. Az egyik: a Fortitudo-t ábrázoló jelvény s másodszor a felírás környezte alak.

Az a mythologiai jelvény bizonyos művészi ízlés befolyását az ágyúöntésre engedi következtetnünk. Különválasztva ez alakzatot a taraczk többi alkotó részétől: olasz motivumot láthatnánk benne. Tekintve azonban a többi alakzatot: a lombozatos diszítést, s a törzsökös német öntetű

tárat «Zeughaus» s egy öntő-műhelyt «Giesshitten», N.-Szeben városa, a szász városoknak mintegy feje, hadilag is bizonyos önállóságra emelkedett. Öntőműhelye tisztán városi tulajdon vala, amennyiben munkásait, mint az a városi számadásokból kitűnik, rendszerint fizette. A «Pixenmaister», milyen taraczkunk öntője Servatius is volt, a várostól húzza fizetését, melyet aztán a város számadásaiban számolnak el. Ez időből: 1582., 1583., 1587., 1592. s 1597-ben találunk az ágyúöntőkre nézve adatokat. 1583-ban a «Stadtrechnung»-ban ilyes emlékezet vagyon: «Servatio Bixenmaister flor. 20». Ez volt a conventióban megállapított fizetése.

Most már tisztábban lehetünk a taraczk csövén látható városi billoggal: város tulajdont képező műhelyben készülvén, annak a jegyét viseli.

számos ágyún ugyanígy előforduló PFEIFER-t, tisztán olasz stylben öntöttnek nem mernők állítani.

Vessünk egy tekintetet a XVI—XVII. század öntési viszonyaira.

I. Miksa német császár az, ki az ágyúmesterséget (die Arckelley) hadi czélokra, hadi lábon alkalmazta. Eladdig csak mesteremberszámba mentek az ágyúval bánók, s tábori szolgálatra be sem voltak osztva. Miksa alkalmazta legelőbb külön az u. n. vártüzérséget, szervezvén ezt, midőn az ágyú szolgálatára tüzérkatonákat rendelt, szerekkel bánó szerszámkatonákat és sánczot hányó műszaki csapatokat alakított. Tábori szolgálatra u. n. Feld-Arckhelley-t, vagyis könnyebben kezelhető lövegekből álló kisebb ürméretű ütegeket alkotott, melyeket XVII. századi magyar nyelven «sebes álgyúk»-nak hívtanak.

A várágyúk fajtái I. Miksa korában s a XVI. század elején:

Scharfmetzen	100	mázsás
Cana	75	»
Duplicana...	50	»
Singerin, Triplicana	50	»
Quartana	25	»

A tábori ágyúk sorozatában vannak a 16 ℔-os notschlangok.

8 ℔ Schlange, sugár ágyú.

2 ℔ Falkonet.

4 ℔ Falkonák.

Ezeknek öntésére is külön szabályzat készült, s a XVI. században ezek a német mívű s rendszerű ágyúk szerepelnek hadjárataikban a törökök ellen.

A német ágyú öntésen viszont a spanyol befolyás észlelhető a XVI-ik században. Már I. Ferdinánd korából van adatunk arra, hogy spanyol mestereket vettek igénybe az ágyúk; egy ilyet még névszerint is dícsér Salinas császári követ Ferdinándhoz 1533. intézett levelében.[1] Neve:

[1] *The Industrial arts in Spain.* By Juan F. Riano. 1879. 101. l.

Mihály mester. A sok fennmaradt jegyzékben, még az erdélyiekben is gyakran olvashatunk a «spanyor módra», vagy «auff spanischer Arth»[1] öntött ágyúkról. Ebből csak az következik, hogy az idejött s itt alkalmaztatást nyert spanyol mesterek vagy azok, kik ezt eltanulták, öntöttek a maguk módja szerint lövegeket: kizárólagos divatja azonban egy módnak sem volt. Az erdélyi fejedelmek tartottak olasz mestereket is, néhutt magyar is akad.[1] Nagy elterjedésnek örvendett a törökös öntésű, jobbára bronz ágyú, melyet magyar részről is öntettek.

Összevéve az előforduló ágyúnemeket, s a jegyzékekben említett mesterek neveit, melyek magyarok, németek, csehek, svédek, lengyelek, francziák, spanyolok, hollandok: azt találjuk, hogy hazánkban ekkortájt annyiféle modor, s annyiféle ízlés divatozott, a hány nemzet csak tusakodott a török ellen, ezen a területen.

Egyik tanult a másiktól, összekeverték az egyes divatokat, úgy, hogy soknál megállapodott jellegről szólni sem lehet. Meg sem említve azt a magyarnak tartott öntésű ágyúnemet, melyről kiderült, hogy csavaralakja a gyújtó lyuk becsavarását jelenti, megengedjük, hogy öntöttek itt olyan forma ágyút, mely egyebütt nem fordúl elő. Ez ugyan nem specialis nemzeti divat, de a sokféle divatnak egyesüléséből könnyen megmagyarázható.

Érdekes dolog ezzel kapcsolatban azt is tudni, hogy az öntés módja mikép eszközöltetett.

Az ágyúöntésnél az első szereplő az öntőmester volt, a ki az anyagot, a cső anyagát, a főformában megönti.

A kovácsok és lakatosok a talpfák s a kerekek megvasazásán dolgoztak. Kerekesek és ácsok a famunkát végezték.

Az ágyúkon való czifrázatokat, feliratokat «az eotvesek mivelték». Ez a díszítés tehát külön munka vala, mely már az iparnak művészi ágához számítandó.

1 Thaly K. Régi ágyúk a munkácsi várban. *Arch. K.* 1870. III. f. 57. l.

2 U. o. 60. l. és közleményemet a sárospataki vár ágyúiról. *Tört. Tár.* 1879 154. s köv. l.

Az ágyú formáját legelőbb viaszba öntötték, ezt terpentinnel öntözték meg s megfagygyúzták és miután az ötvösök a formákat s feliratokat megmívelték, vagyis a viaszban elkészíték: a forma szárítás alá jöve. Az öntő azután a formában megönté az ágyút; ezt beverték a földbe s benn hagyták szikkadni. Innen darabontok kiásák, megfúrták, megmásálták s úgy aztán próbára tették.[1]

Később a fölszerelést készíték meg, s ütegenként állították ki a lövegeket. Igy mene ez végbe az erdélyi öntőkben Gy.-Fehérvárott, Szebenben. Semmi okunk sincs azt hinnünk, hogy a szóban forgó ágyú máskép öntetett légyen.

Még egy körülményt kell fölemlítnünk, t. i. a sípoló ifjoncz alakját.

Már a XV. században öntött ágyúknál általán szokásban volt az ágyúcsövet egy alakkal díszítni fel s azt verses föliratokkal környezni. Az alak rendszerént állaté vala, és pedig a messzehatás, élesszeműség, biztos czélzás, rontás, zúzás, törés, metszés jelzésére a megfelelő tulajdonságú állatok. A XV. század végén a Miksa császár által bizonyos ürméretek szerint osztályozott várágyúk alakjai egy határozott és mindenkor egyforma ürméretet jelentettek. A *fülemüle* öreg ágyú (Nachtigall) 30 ℔-os vala. Később azonban itt is megbomlott a rendszer, s a legtarkább változatban, tisztán symbolikus értelemre utalva, éri egymást a sok tarka-barka alak. A jegyzékekben előforduló leggyakoribb nevek:

Emlős állatok: medve, bölény, oroszlány, szarvas, tigris, farkas, róka, hiúz, borz, jávor.

Madárnevek: fülemüle, fogoly, rigó, szarka, szajkó, galamb, veréb, sólyom, gerlicze, pacsirta, karvaly, papagáj, fecske.

Hüllők: krokodilus, basiliskus, gyík, sárkány, azután pókok, denevérek fordúlnak elő. Singerin, a búgó névvel, is számos ágyút neveznek.

Sok ágyún csak jegy van, mint Ferdinánd spanyol

[1] Leírásukat l. *Századok.* 1874. 428–429. ll.

ágyúin: a feszület, némelyiken semmi. A városok, főurak és magánosok ágyúin rendesen csak a czímer szemlélhető. Igy a gr. Berényi féle taraczkokon.[1] Öreg Rákóczi György ágyúin kétféle czímer van; a Rákóczi-családi ágyúkon csak a családi czímer látható, a fejedelmi ágyúkró már így szól az írás: «Urunknak *uraságában* való czímere rajta».[2]

A szóban forgó taraczk «Pfeifer»-je sem ritka alak. A sípos ágyú elnevezéssel gyakran találkozunk jegyzékeznkben. A mi, az alak analogiáját nem tekintve, megjegyzést érdemel: a feliratokat illeti.

Említők már is, hogy a XVI. és XVII-ik században az ágyúcsöveken az alak tulajdonságival megegyező feliratok olvashatók. Számos és igen ékes, sőt a Rákóczi ágyúin szemlélhető valóban erőteljes és férfias ily feliratokból nem egy bokorra valót válogathatnánk össze; itt azonban csak felirat nyelvezetéről szólunk nehány szót. A XVI. század elejéről van már emlékezet *magyar* jelmondatos ágyúkról, a darabok ugyan elvesztek, de híröket megőrzé az írás. A legrégibb s jelenleg még egyetlen magyar feliratú ágyúk a már említettük s Karancs-Berényi Berényi György által 1650-ben öntetett ágyúk,

HOGYHA ISTEN VELVNK
KI LESZEN ELLENVNK?

jelmondattal.

A legtöbb ágyún részint latin, részint német a felirat, mit a hadszervezetben divatozó akkori nyelvi viszonyok könnyen megmagyaráznak. Az erdélyi fejedelmek tűzérségéből nem igen maradt ránk régi darab, s így csak a leltárak adataival érjük be. Itt a sok török ágyú mellett, elég nagy számmal voltak magyar feliratosak is. Öreg Rákóczi ágyúin azonban az alak rendesen elmondja: Ego sum lupus stb. azután következik egy biblicus mondás, vonatkozással az alakra. Lent a peremen az ágyúöntő neve s az alak

1 *Országos Levéltár.* Új Lymbus; a számadások közt; Anthoni álgyuöntő-mester számadása.

2 *Történelmi Tár.* II. 159.

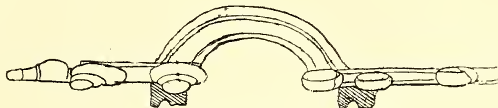
mellett, mely rendesen a fogantyúk mögött volt, a fejedelem jelmondata: «Non est volentis, neque currentis, sed miserentis Deo». Apafi ágyúiról s egyéb erdélyi ágyúkról bőven van adat, de ezúttal ezek ki nem terjeszkedhetünk. A szóban forgó német feliratról annyit jegyzünk meg, hogy a többivel teljesen egyívású, rímekbe szedett önjellemzés, mi tekintve a taraczknak csekély 2·5 cm. ürméretét, elég kedvezően üt ki — a maga javára. Ez a kis taraczk soha sem tett volna nagy kárt se várfalban, se erődített kapuban. Az ötvös azt gondolta, hogy mint díszágyúra valami nagyobb hangzású mondás illik.

S ezzel be is fejezzük ismertetésünket. A többfelé való kitérésekért szolgáljon igazolásunkúl az a körülmény, hogy kapcsolatosan némely XVI. és XVII. századbeli fegyvertani adatot is közbeszőttünk. Él a remény bennünk, hogy az imitt-amott még elszórt emlékek legillőbb helyökre: a m. nemzeti múzeumba fognak jutni, vagy legalább alkalmunk lesz, mint a jelen darabnál is, azoknak közelebbi megvizsgálására. *Thallóczy Lajos.*

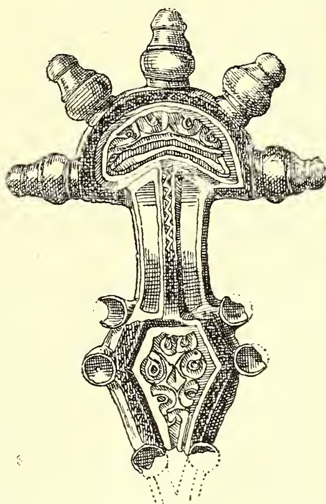
HAZAI ADATOK AZ ARCHAEOLOGIÁHOZ.

(Intézetek, Gyüjtemények és Társulatok.) *A n. muzeum érem- és régiségosztályának február havi gyarapodása.* A téli hónapok muzeumunkra a gyűjtemények szaporodása szempontjából rendszerint nem igen kedvezők. Odakünn ilyenkor nem igen lelnek kincseket s ásatásokat sem lehet rendezni. Állandó baj pedig, mely télennyáron egyformán nyomasztó: a n. muzeum csekély dotatiója, mely nincs arányban a honi régiségkereskedésben előforduló nagybecsű műtárgyak sokaságával. Mindezen tényezők együttvéve okozták, hogy kimutatásom a havi gyarapodásról ezúttal meglehetős sovány. Áll ez különösen a régiségek osztályáról. Mindössze hat darabot vásárolhattunk, hat darabot pedig ajándékba nyertünk. Ezekből az őskori csoportba két csiszolt köszerszám tartozik Ó-Szőnyről. Továbbá oda tartozik Tóth István közbirtokos úr ajándékából egy Teésről származó bronzlelet: lándzsa és nyílcsúcs, tokos vésű és négykarikás láncz. Legérdekesebb köztük a nyílcsúcs, úgy ritkasága mint idoma miatt. A nyíl szárnyai bajszos idomuak, alul köpűvel bír és a köpű széléből kiálló tüskével; a köpű csakúgy, mint a lándzsacsúcsok,

átlyukasztott, hogy a beléje rakott poznára szöggel lehessen ráerősíteni. A népvándorlási kort egy fibula képviseli, mely állítólag Dunaföldvárról való; hasonlít a n. muzeumban őrzött puszta-bakódi kisebb két fibula idomára, csakhogy valamivel nagyobb mint amazok, továbbá öt nyújtvány áll ki a félköralaku fejéből és teste szélén hat helyen megvannak a kerek rekeszek, melyekbe valaha kő vagy üvegpaszta volt belé erősítve niellós szalag ékíti fejét, nyakát, testét; nyaaga aranyozott ezüst. Készítés kora valószínüleg nem megyen túl a harmadik-negyedik századon Kr. u. (Rajzát ide mellékeljük 25—26. sz. alatt.)

A modern ötvösség díszes soraihoz két kis ezüstbilikom járult; alig 9—10 cent. magasságú lábnélküli kelyhek, melyek csak úgy állanak meg, ha az öblükre állíttatnak, s a hol lábuk volna, ott van az egyiken egy férfi teste, a másikon egy nőé, oly ruházatban minőknek az ő németországi patricziusait rajzolja a híres Jost Amman 1589-ben. A kezdő barok ízlés kedvencz tárgyai az ilyfajta emberi vagy állati idomokat öltő billikomok. Muzeumunkban asszonyok és férfiak, szarvasok és medvék, kakasok, tyúkok és egyéb szárnyasok egész nagy csapatja gazdagon képviseli e kort.

25. és 26. szám.

A most szerzett billikomok oly csekély terméjűek, hogy csak finomabb bor vagy erősebb italokra szolgáltak; a mi a lábnélküli serlegben volt, egy kortyra kellett kiinni, miként menyegzői billikomokkal szokás volt.

A figurális részek épúgy mint a brokátos szövetmustrát utánzó kivert edényfal kívülről megaranyozottak, csak az arcz és nyakrészek, a kezek, az ornamentek közt pedig itt ott egy-egy rózsa, meg az öble széle maradtak csupaszon. A bevert bélyeg augsburgi eredetre utal, mert Augsburg város czimeridomát a fenyőtobozt („*Stadtpyhr*") mutatja.

Gyűrűink gyűjteményét megnövesztette Majláth Béla egy XV.

századbelivel és mást, ujabbkorit nyertünk Dr. Öreg János közvetítésével Szentpétery Géza úrtól Nagy-Kőrösön.

Az éremgyűjtemény összes növedéke 113 db volt. Ezek közt túlsúlyban vannak a római érmek, melyeknek lelhelyét többnyire ismerjük. Így nyertünk Pátkáról egy Antonius Pius érmet dr. Seidel Pál plebános úrtól; Thrager József úr Oppovárról, Kollonits István úr Uzdinból és Mircsa János úr Ovcsáról küldtek római érmeket, mindhármam Schwerer János úr szíves közbenjárása folytán. Fröhlich Robert úr Ó-Budáról hozott egy Faustina Senior-féle érmet és kaptunk egy más pannoniai coloniából Ó-Szőnyről is, harmadik és negyedik századbeli rézérmeket.

Érdekes Gábor Lajos plebános ajándéka: egy barbár jellegű aranypénz, mely talán II. Tiberius byzanczi császár korában (578—582) készült itt az országban; lelhelye a nagy-bajomi határ (Zalamegye.)

Érmeket ajándékoztak még Egyházasbükki Dervarics Kálmán úr Alsó-Lendván, Grünwald Miksa reáltanuló helyben, Raab Elek zeneakadémiai tanuló és Seiden Áron pinczér helyben, továbbá Tóth István örkényi birtokos és a Magyar Földtani Társulat. Az utóbbi társulat letette örök emlékül a n. muzeumba a párisi 1878-ik évi világkiállításon kiérdemelt nagy jutalomérmét. Az érem Chaplain mesterműve és súlyánál fogva is értékes; súlya 24 arany. Az éremgyűjtemény legmodernebb szerzeményét Bécsből kaptuk. A bécsi pénzverőhivatal ugyanis a múlt évben vert hétfajta pénznemből szokás szerint egy egy példányt küldött, melyekért összesen 38 frt 16 krt fizettünk.

Végül említem a hónap legbecsesebb szerzeményét. Erdődy Sándor gróf megvette a hg. Montenuovo-féle gyűjteményből dicső elődje Bakács Tamás bibornok szép föntartású arczkép-fémerét és a N. Muzeumnak kevesbé jó föntartású példányáért cserében átengedte.[1] A nemz. muzeumnak így (mindössze csekély agio-költségek árán) a legszebb ismert Bakács-fémer tulajdonába került, mely jóval előbbre való a bécsi példánynál[2] úgy az arczkép, valamint hátlapi előállítás tekintetében.

Ha a Bergmann-féle nagy gonddal készített rajz hű, akkor

1 Lásd a n. muzeumi példány kevéssé gondos rajzát: *Tabulae numism. pro Cat. num. hung. etc. instituti nationalis Szechenyiani.* Pars III. 2. t. N. 8. és Weszerle tábláin 9. IV. tábla 10. szám.

2 Rajzát lásd Bergmann *Medaillen auf berühmte und ausgez. Männer etc.* I. Bd. Bécs 1844. Tab. V. 22. szám (eziist).

vagy nem ugyanegy mintában öntötték a bécsi és a pesti példányt, vagy a bécsi ezüstpéldányon az előállítások és betűk durvább s széjjel folyt körvonalait az anyag másneműsége és azon körülmény okozhatták, hogy a mi példányunk az elsők közül való, míg a bécsi jóval utána a már koptatott mintából készült. Pedig, hogy az ily fémereknél mennyire függ a mű értéke az öntés kisebb-nagyobb sikerétől, szükségtelen különösen hangsúlyozni!

Budapest, n. muzeum 1880. márczius 6-án. *Hampel József.*

(Irodalom.) *Blätter für ältere Sphragistik*, herausgegeben von der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Kunst- und historischen Denkmale. Redigirt von Dr. Karl Lind. Wien, Karl Gerold's Sohn, 1878. 4-edrét, XIX lap 26 táblával.

Ily czím alatt Lind egybegyűjtve kiadta mindazon pecsétrajzokat, melyek a bécsi központi bizottság kiadványaiban évtizedek óta megjelentek. Az előttünk fekvő munka 313 darab pecsétet tartalmaz leírásban és rajzban, melyek közül 144 egyházi, a többi világi hivatalok, méltóságok és hatóságokéi. Tekintve a kort: a XI—XII. század 15, a XII—XIII. század 46, a XIII. század 18, a XIII—XIV. század 10, a XIV. 97. a XV. 82, végül a XVI—XVIII. század 45 darabbal van képviselve. E számkimutatás tanusága szerint Lind elég gazdag anyagot állított egybe s a mi a mű becsét nagyban emeli, századonkint rendezte a rajzokat, úgy hogy az egyes táblák érdekes sorozatokat tárnak elénk.

A mi azonban e műnek legfőbb érdeme, az a helyes fölfogással s gonddal keresztülvitt rajzok pontossága és az eredeti példányoknak megfelelő hűsége. A ki a pecsétisme *(sphragistika)* föladatát, fontosságát ismeri, mely többé nem azon alárendelt fokon áll, hogy a történelmi kutatásoknál némi mellékes szolgálatot végezzen: az legjobban érzi szükségét a pontos, hű pecsétrajzoknak, melyek a régi publikatiókban csak úgy odavetett módon jelentek meg; s magok a rajzolók sem tudták, hogy mit rajzolnak az ikonographiai érzékkel tervezett és vésett középkori pecsétekről, hanem csak úgy gondolomformára, megszámlálhatatlan eltéréssel és ferdítésével az eredeti előpéldánynak, végezték munkáikat. A múlt század írói mégis meg voltak a gyarló rajzokkal elégedve. A legismertebb szerzők költséges műveinek czímlapjain és a fejezetek kezdőbetűi alatt ott leljük hazai pecséteink idomtalan mását. Ennek okát azon körülmény fejti meg, hogy magok e különben teljes dicséretre méltó történeti és diplomatikai írók sem ismerték föl a középkori pecsétek műtörténeti és ikonologiai fontosságát, azon becses adalékokat, melyeket e jelenték-

telennek látszó tárgyak a costume-tannak nyujtanak. Ők kizárólag diszítési szempontból használták föl a pecsétrajzokat kiadványaikon s miután nem vettek magoknak fáradságot az előttök fekvő pecsétekből meggyőződést szerezni azoknak fontosságáról: az ikonologiában és diplomatikában szintúgy, mint a heraldikában járatlan rajzolók, tetszés szerinti felületességgel, készíthették a pecséteknek másolatait, melyeket az eredetieknek megfelelő hűség és pontosság szempontjából a rajzok készíttetői sem tudtak ellenőrizni. Így jöttek azután létre a *Cerographia* csaknem használhatatlan ábrái, továbbá azon pecsétmásolatok, melyekkel Péterffy, Schmidt, Battyhány és mások kiadványaikat illusztrálták.[1] Nem sokkal több szerencsével jártak el ezen ügyben azon hazai íróink, kik — mint Pray, Palma, Schwartner, Wagner, Perger stb. — már ex professo közölték középkori pecséteink rajzait s a rajtok levő feliratokból, czímerekből, képes előállításokból érvelni, heraldikai, történeti és diplomatikai szempontokból fontos következtetéseket vonni iparkodtak. Hogy egészen a közel múlt évtizedekből hozzak föl példát, elég leszen egyedül Jerney János-nak huszonkét évvel ezelőtt megjelent művét említenem, melyet a magyarországi káptalanok és konventekről írt.[2] E munkában száz darab pecsétet találunk, de azok között alig nehány hű és pontos példányt! Elképzelhető, hogy a középkori pecsétek ily gyarló és felületes közzétételei nemcsak hogy nem segítik a történetbuvárt kutatásaiban, de épen ellenkezőleg, nem egyszer felületes és hiányos rajzfölfogásukkal tévútra is vezetik. — E bajon segítendő, Ipolyi Arnold volt az első nálunk, a ki a pecsétek műtörténeti és ikonologiai fontosságát fölismerve, épen a bécsi központi bizottság kiadványaiban néhány hű és pontos rajzot közzétett «Beiträge zur mittelalterlichen Siegelkunde Ungarns» czímü értekezésében.[3] Ezen rajzokat is, mint a bécsi központi bizottság tulajdonát, Lind előttünk fekvő művében fölhasználta. Már több ízben kivánták a hazai heraldikusok Ipolyi ezen pontos és hű rajzokkal illusztrált művét, mely új irányt adott pecséteink publi-

1 V. ö. A hazai pecséttanra vonatkozó bibliographiát *Magyarország világi és egyházi hatóságai kiadott pecséteinek jegyzéke* czímü, 1872-ben közzétett munkámban. (14—21. lap.)

2 A magyarországi káptalanok és konventek, mint hielmes és hiteles helyek története. *Magyar Tört. Tár.* II. kötet. Pest, 1856.

3 *Mittheilungen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale.* IV. köt. 1859, szept., okt. és nov. füzetek 245., 266. és 291. lapok. Valamint innét különnyomatban is, 14 fametszettel.

kátióinak, nyelvünkön bírni annál is inkább, mert a bécsi központi bizottság költséges kiadványai ritkán jelennek meg az antiquariusi piaczon s a belőlük készült különlenyomatok már régen elfogytak. Most, midőn Lind e pecsétrajzokat nehány újabb adattal megtoldva, lenyomatá, megragadjuk az alkalmat, hogy az *Archaeologiai Értesítő* olvasóinak e műben foglalt magyarországi pecsétek rajzaival és pontos leirásával, mint érdekes sorozattal, szolgáljunk. A pecsétek rajzait egy táblán kisebbített alakban adjuk, míg a leirásban tekintettel leszünk Ipolyi pontosabb szövegére és ezenfelül a régibb kiadványok pongyola rajzainak kritikájára.

Lind fölosztását követve, először az egyházi méltóságok és hatóságok pecséteit mutatjuk be, eredetök kora szerint rendezve.

1. *Az esztergomi székes-káptalan nagyobb pecséte (sigillum maius).* (XX. t. 2.) +S. MAIVS ⁝ CAPITVLI ∘ S+GONIEN ⁝ ECCLIE gyöngysor-vonalok közt. A feliratban föltűnik az S betű összekötése az L alsó részével, mint a „*sigillum*" rövidítése; továbbá a «Strigoniensis» szóban a „*tri*" szótagot egy + idom helyettesíti. A mezőben a magyar király koronázása az esztergomi érsek által. Mindkét alak állva; az érsek balról, alacsony infulával fején; paruràval ellátott albába és dús ránczozatú harangcasulába öltözve, amint két kezével a nyilt, liliomos koronát a király fejére tenni készül; tőle jobbra áll a király, födetlen fővel, albába és palástba öltözve, jobbjában liliomos kormánypálczát tartva. Mindkét alak mellett a megfelelő felirat olvasható; jobbról három egymás alatti sorban: REX | VNGARIE balról öt sorban: AR CHI | EPS | S+GO NIEN̄ Fölül négyes boltozaton valószínüleg a basilika képe látható. A pecsét kerek idomú, átmérője 0·057 m/, a XI—XII. századokra valló munka. Az eredeti sárgarézpecsétnyomó az esztergomi főkáptalan levéltárában őriztetik. Sokan közölték már rajzát; közülök fölemlítjük Péterffy-t, *Sacra Concilia Eccl.* mindkét kiadásában I. köt. 1. lap; Pray, *Specimen Hierarchiae Hung.* I. köt. 1. lap; Jerney id. mű, 22. ábra, 1141-ben kelt oklevélről. Itt meg kell jegyeznünk, hogy Jerney rajza felületes, különösen a pecsét körirata. A mi a képes előállítást illeti, feltünő, hogy Jerney rajzán a körirat kezdetét jelző kereszt el van választva az épület csúcsától, holott ez az eredeti pecséteken szoros összeköttetésben van vele. E kereszttel együtt Jerney megfosztotta az épületet templomi jellegétől; pedig pecsétünkön — alig férhet hozzá kétség — basilikát akart a művész ábrázolni, melyben a pecsét mezőjében látható az esztergomi érsek előjogaihoz tartozó tény, a koronázás végbemente. De a két alakot is egészen kivetkőztette régi középkori

typikus kifejezéséből; így a többi között az érsek fejére modern szabású infulát adott. Egyátalán JERNEY rajzolója nem fogta föl helyesen föladatát, sok aprólékosnak látszó részletet elhanyagolt. IPOLYI *Beiträge* (a különnyomatot idézzük) 4. lap. 1.; legújabban KNAUZ, *Monumenta Eccl. Strig.* I. köt. az ajánlásnál; CZOBOR, *A középkori egyházi művészet kézikönyve.* 172. lap, 157. ábra; LIND, id. mű, 70. sz. I. táb. 5. ábra.

2. *A zágrábi székes-káptalan pecséte.* (XX. t. 2.) ✱ S. CAPITVLIS — A — GRABIENSIS. domború vonalak közt. A mezőben oszlopocskákon álló, arkádívekkel diszített pad idomú trónon sz. István király ül, fején nyilt liliomos koronával, tunika és palástba öltözve, jobbjában liliomos kormánypálczát, kiterjesztett baljában kereszttel diszített világalmát tart. A király feje fölött hármas íven öttornyos épület (székesegyház?) emelkedik. Monoró; méretei 0·067, 0·047 m/, XII. századbeli mű. Kiadták: PRAY, *Syntagma hist. de sigillis,* IV. táb. 2.; PERGER, *Bévezetés a diplomatikába,* VI. táb. 12.; JERNEY, id. mű, 64. ábra; némi eltérésekkel az eredetinek megfelelőbb rajzunktól; IPOLYI, id. mű, 8. lap, 6. ábra; RÓMER, *Arch. Értesítő,* XI. köt. 77. lap; LIND, id. mű, 7. sz., I. táb. 4.

3. *Az esztergomi káptalan kisebb pecséte (sigillum minus).* (XX. t. 3.) ✠ S. MINVS + C . . ITVLI . STRIGENIENSIS domború körvonalak közt. A mezőben sz. Adalbert püspök mellképe áll szemközt, dicsfénynyel övezett fején alacsony infula; testét casula födi s e fölött az érseki pallium foglal helyet, jobbját áldásra emeli, baljában egyszerű görbületü román stylü pedumot és könyvet tart. Ezen alak mellett neve is olvasható S|AD|ALB—|TVS, öt sorba (az S *(anctus)* betű a bal mezőben, a többi a jobb oldaliban) osztva. Kerek, átmérője 0·044 m/, a XII—XIII. századból származik. Több kiadványban közölve. BATTHYÁNY, id. mű, I. köt. 402. lap; PERGER, *Bévezetés a diplomatikába,* VI. táb. 8.; JERNEY, id. mű, 23. ábra, egy 1268-ban kelt oklevélről csüngő eredeti után. JERNEY ezen pecsétrajza a legeclatánsabb példa arra, hogy mennyire képes kiforgatni az avatatlan rajzoló a műemlékeket eredeti alakjokból. Eltekintve sz. Adalbert megifjított és megnyújtott alakjától, mely a román korszak alakításai között idegen, a püspök fején modern szabású infula, a román pásztorbot helyett kezében czopfos XVIII—XIX. századbeli pedum látható. Az eredetileg hibás STRIGENIENSIS szó hűtlenül STRIGONIENSIS-nek van kiigazítva. IPOLYI, id. mű, 2. ábra; KNAUZ, *Magyar Sion,* II. köt. táblán; id. mű, I. k. az előszó czímképeül; CZOBOR, id. mű, 173. lap, 158. ábra; LIND, id. mű, 71. sz.,

3. táb. 1. Megjegyezzük, hogy ezen pecsét eredeti typariumát még ma is használja a káptalan.

4. *A nyitrai székes-káptalan pecséte.* (XX. t. 4.) (✠) SIGILLVM · CAPITLIS NITRIENSIS ECLI... domború vonalak közt. A mezőben a nyitrai székesegyház képe, kerek toronynyal, félköríves ablakokkal, négyszög kövekből építve *(Quaderbau)* s nyitott ajtóval ellátott elöcsarnokkal. A templomot öt kereszt diszíti. Monoró; méretei: 0·062, 0·042 m/, a XII—XIII. századból származik. Rajzát legelőször a *Tudományos Gyűjteményben*, 1833. évf. XI. k. 46. lap, Horvát István közölte 1271. évben kelt oklevélről, mely jelenleg a magyar nemzeti muzeumban őriztetik; utána Jerney adta, id. mű, 39. ábra; Ipolyi, id. mű, 6. lap, 3. ábra; legutóbb Rómer, *Arch. Értesítő*, XI. k. 77. lap; Lind, id. mű, 166. sz. 3. táb. 7.

5. *A pozsonyi társas káptalan pecséte.* (XX. t. 5.) ✠ S ⁝ ECLESIE ⁝ SALVATORIS ⁝ IPOSO ⁝ domború vonalak közt. A mezőben egy kéttornyú templom homlokzata látható, nyitott kapuval, vízszintesen futó szalagon hat csillaggal s ezek fölött fogazott diszítményhez *(Zahnschnitte, denticuli)* hasonló párkány fut végig. A templom sátortetőzettel *(Walmdach)* van födve, a kerek háromemeletes tornyok szintén hasonlóval, keresztnélküli gömbben végződnek. A tető mögött a Megváltó kisded mellképe emelkedik ki, tunikába öltözve, keresztes dicsfénynyel övezett fővel, jobbját áldásra emelve, baljában könyvet tartva. Kerek; átmérője: 0·035 m/, a XII—XIII. századból származó mű. Kiadták: a *Cerographia* szerzője, II. táb. 11. ábra, hiányosan, Jerney, id. mű, 49. ábra. E rajz készítője több hibát követett el. A tornyokat négy emeletesekké változtatta a sokszorozott ablaksorok által; valamint a sokszögű *(Polygon)* tető helyett gerinczezetteket alkalmazott. A templom homlokzatán végigfutó csíkon a csillagokat nem ismerte föl; úgyszintén hűtlen eltérés tapasztalható a körirat pontozásában és a nymbus alakjában is. Ipolyi, id. mű, 11. lap; 8. ábra; Knauz, *Monumenta*, I. köt. 79. lap; Lind, id. mű, 177. sz. 3. táb. 3. ábra.

6. *A győri székes-káptalan pecséte.* (XX t.. 6.) ✠ SIGILLVM · CAPITVLI · IAVRIENSIS + ECLESIE gyöngysor-vonalak között. A mezőben szőnyeggel bevont egyszerű trónon, vánkos fölött a bold. Szűz ülő alakja, balkarján a kisded Jézussal, kinek jobbjával almát nyújt. Mária fején fátyol, Krisztus feje körül dicsfény, s fölötte a bal mezőben hatágú csillag. Hasonló csillag van a gyöngysor-vonalak közül jobbról Mária felé röpülő dicsfénykörös galamb (Szentlélek) fölött is. A mezőben MR — XPI (Mater Christi) felirat olvasható. Kerek;

átmérője: 0·047 m/m, XIII. századbeli mű. Rajzát roppantul, egész a fölismerhetetlenségig hiányosan közölte a *Cerographia*, II. táb. 4.; majd JERNEY, id. mű, 33. ábra, 1385-iki okmányról. E rajz a majuscula-betűk jellemző sajátságainak elhagyásán kívül is igen felületes. Hogy többet ne említsünk, JERNEY rajzolója a galamb dicsfénye helyett *annak csőrébe ágat* helyezett. Mily nagy ikonographiai botlás! Így a Szentlélek symbolumát, mely itt az annuntiatiót jelképezi, a katakombai korszakban gyakran előforduló Noe galambjává ferdített-e el az ügyetlen rajzoló, melynek itt értelme sem volna. — IPOLYI, id. mű, 12. lap. 9.; LIND, id. mű, 178. sz., 5. táb. 10.

7. *A nyitrai káptalan pecséte.* (XX. t. 7.) ✠ S · MINVS · CAPITVLI · ECLIE · NITRIEN · gyöngysor-vonalak között. A mezőben sz. Emeran püspök térdképével. Fején régi szabásu infula és dicsfény, öltözete alba vagy rochetum, fölötte cappa vagy mozitta és a püspöki mellkereszt; jobbját áldásra emeli, baljában román stylü pedumot és hosszúdad könyvet tart. A mezőt jobbról és balról neve, öt sorba osztott megfordított betűkkel írva (S|EM|ER|AM|V|S) tölti ki· Kerek; átmérője: 0·04 m/m, XIII. századbeli mű. Legelőször a *Cerographiá*-ban jelent meg (II. táb. 5.), majd a *Tudományos Gyűjtemény*-ben (1833. évf. X. köt. 81. lap, oklevélen), később JERNEY, id. mű, 40. ábra, de több hibával adta. Így pl. magas infulával, s a baljában levő könyvet levélboríték idomú keresztosztással. IPOLYI, id. mű, 7. lap, 4. ábra; LIND, id. mű, 167. sz. 5. táb. 8.

8. *A szepesi káptalan pecséte.* (XX. táb. 8.) ✠ S CAPITVLI ECLESE · BEATI · MARTINI · DESCEPVS gyöngysor-vonal körül, a külső gyöngysor-vonal hiányzik. A mezőben jobbra léptető lovon sz. Márton lovag ül, fénykörrel feje körül; a jobbjában tartott egyenes karddal köpenyét, melyet bal kezével kiterjeszt, ketté metszeni készül, a ló lábai között eső teret egy térdelő, félmeztelen koldus alakja tölti ki, jobbjával a köpeny után nyul, fejét fölfelé emeli, bal karját pedig lefelé bocsájtja. Sz. Márton feje mellett jobbról hatágú csillag látható. Kerek; átmérője: 0·051 m/m, a XIII. századból. Kiadták: JERNEY, id. mű, 52. ábra. Itt a rajz nem oly határozott s azon ikonographiai botlás is tapasztalható, hogy sz. Márton feje körül a dicsfény nem köridomú vonal, de gyöngysorfüzér. IPOLYI, id. mű, 21. lap, 14. ábra; NAGY MIKLÓS, *Magyarország képekben*, II. köt. 319. lap; *Arch. Közlemények* (III. Endre király koráhóli pecsétről), IX. köt. 64. lap, 2. ábra; LIND, id. mű, 113. sz., 5. táb. 5.

9. *A székesfehérvári káptalan pecséte.* (XX. t. 9.) ✠ S · MEMO-

RIALE : CAPITVLI ECLIE ALBENSIS gyöngysor-vonal körül, a külső gyöngysor-vonal hiányzik. A mezőben a bold. Szűz álló alakja, mellén összetett kezekkel, fején fátyollal. Vállai fölött a mezőben MP—ΘΥ (Μήτερ Θεοῦ Mater Dei) felirat; a könyökei alatt jobbról és balról egy-egy hatágú csillag. Monoró; méretei 0·054, 0·031 m/, XIII. századbeli munka. Ezen pecséten legfontosabb a felirat, mely szerint ez sigillum „*memoriale*". A sphragistikusok közül néhány e feliratból — mely, mint látni fogjuk, az alábbi bácsi-n is előfordul — a pecsétek új nemét akarta kihozni, mely a nagy *(maius)* és a kis *(minus)* pecsét között foglalna helyet, holott a «sigillum memoriale» nem egyéb kis pecsétnél, s az alatta kelt végzések is mindig csak ideiglenes intézkedés gyanánt tekintettek.
Először JERNEY adta ki, id. mű, 25. ábra, de az alak ki van forgatva eredeti román stylü kifejezéséből. IPOLYI, id. mű, 14. lap, 10. ábra; CZOBOR, *A Gödöllő és vidéke tört. és rég. muzeumegylet évi jetentésé*-ben, 1876. 45. lap, 5. ábra, a hol a „*Sigillum memoriale*" említett jelentményére reflectáltam. LIND, id. mű, 219. sz., 5. táb. 2.

10. *A bácsi társas káptalan pecséte.* (XX. t. 10. sz.) + S : MEMORIALE : CAPITVLI : BACHIENSIS gyöngysor-vonalok közt; a mezőben sz. Pál apostol térdképe, tunica és köpenybe öltözve, jobbjában rövid, egyenes kardot tart, baljával könyvet szorít magához; feje dicsfénynyel van körülvéve. Monoró idomú; méretei: 0·046, 0·029 m/, a XIII—XIV. századból való. — Közölték BATTYHÁNY, *Leges Ecclesiasticae Regni Hung.* I. k. 290. lap JERNEY, *Magyar történelmi tár*, II. k. 4. ábra; IPOLYI, id. mű. 10. lap, Fig. 13.; LIND, id. sz., 9. táb. 10.

11. *A zobori káptalan pecséte.* (XIX. táb. 11.) ✠ CAPITVLI : ECCE : SCI : YPOLITI : DEZVBVRO domború vonalak közt. A mezőben erős toronyépület négyszögkövekből *(Quaderbau)* alkotva látható. Kettős szárnyu kapuval és 4 négyszögű ablakkal. Az épület zöme fölött három kerek torony foglal helyet, melyek közül a középső hadi ormóval *(Zinnengallerie)* van födve, a másik kettő ellenben hegyes tetővel. A tornyok közötti teret két nyulánk kereszt tölti ki. Ezen erődszerű épülettel, miként a keresztek bizonyítják, valószínüleg a zoborhegyi kolostort iparkodott a művész ábrázolni. Kerek; átmérője: 0·048 m/, a XIII—XIV. századból származik. Rajzát adta JERNEY, id. mű, 100. ábra; IPOLYI, id. mű, 8. lap, 5. ábra; RÓMER, *Arch. Értesítő*, XI. k. 77. lap; LIND, id. mű, 308. sz., 5. táb., 7. ábra.

12. *A pécsi székes-káptalan pecséte.* (XIX. t. 12.) S CAPITVLI · ECCLIE QVIQVE ECCLIEN domború vonalak közt. A mező-

ben román korszakra valló állatfej- és lábakkal diszített trónon sz. Péter ül, fejét dicsfény környezi, jobbjában kifelé fordított kulcsot *(clavis regni coelorum)*, baljában pedig könyvet tartva. Mellette két oldalt S—P betűk *(Sanctus Petrus)* és ezeken kívül a bal mező felső részén az apostol füle felé röpülő galamb alakja, mely az „*assistentia Spiritus Sancti*"-t jelképezi, vehető ki. A most leírt jelenet két oszlop között foglal helyet, melyek fölött öt külön álló templom, honnét Pécs német és latin neve (Fünfkirchen, Quinqueecclesiae) származik, látható. Monoró; méretei: 0·076, 0·046 m/, a XIV. századból. Kiadta KOLLER, *Prolegomena in Hist. Eppatus Quinqueeccl.* 4. táb. 5.; JERNEY, id. mű, 44. ábra; IPOLYI, id. mű, 17. lap, 12.; LIND, id. mű, 49. sz., 9. táb. 5.

13. *A szentjogi konvent pecséte.* (XX. t. 13.) ✶ SIGILLV CONVENTVS : ECLIE : S · S · STNI : CREGIS : DE : SENCIOE domború vonalak közt. A felirat értelmezése: «Sigillum Conventus Ecclesiae Sancti Stephani Confessoris (?) Regis de Szentjog.» A mezőben egy jobb felé fordult áldó kar látható, mely pedumot szorít magához, fölötte liliomos nyilt korona, s az utóbbi fölött két egymás alá helyezett csillag. Monoró; méretei: 0·046, 0·03 m/, XIV. századbeli mű. Kiadták PÉTERFFY, id. mű, II. k. 190. lap; SIMON, *Supplementum ad dissert. crit. de Dextera St. Stephani Hung. Regis*, a kötet végén 4. ábra; JERNEY, id. mű. 90. ábra; IPOLYI, id. mű, 9. lap, 7. ábra; CZOBOR, id. mű, 172. lap, 159. ábra; LIND, id. mű, 220. sz. 9. táb. 3.

14. *A zágrábi káptalan pecséte.* (XX. t. 14.) ✶ S ✶ CAPITVLI ✶ ECCLESIE ✶ ZAGRABIENSIS ✶ gyöngysor-vonalak között. A mezőben csúcsíves architekturában, dús alakításu baldachin alatt jobbról a bold. Szűz széken ül; fejét dicsfény köríti s fátyol borítja, két kezével a kis Jézust tartja állva térdein, kinek feje keresztes fénykörrel van övezve; mellette balról sz. László király térdelve, a zágrábi székesegyház modelljét (két sugár toronynyal) ajánlja föl, melyet a kisded átvesz; a király fejét korona és dicsfény diszíti. A pecsét alsó szelvényét két kis héttagú virág közt egy négyes lóherlevélidom (Vierpass) tölti ki. Monoró; méretei: 0·067, 0·044 m/, XIV. századbeli mű. Kiadták: PÉTERFFY, id. mű, I. k. az 1741-iki kiadásban 11., az 1742-ikiben 10. lap, töredezett példányról rajzolva; JERNEY, id. mű, 65. ábra; ez oly felületes és hiányos, hogy első pillanatra más században készült munkának tartanók a pecsétet. JERNEY rajzolója a csúcsíves architekturát egészen tönkre tette; a csúcsívek helyett félköríveket, a fialak helyett érthetetlen részleteket

rajzolt. Az alsó szelvényben a négylevelű lóherlevelet föl nem ismervén minősíthetlen alakot rajzolt helyébe. A köriratot is az eredeti példánytól eltérőleg többször szaggatta meg csillagokkal. SAVA, *Mittheilungen,* VIII. évf. 49. lap; LIND, id. mű, 8. sz., 9. táb. 7. ábra.

15. *A csornai convent pecsétje.* (XX. táb. 15.) + S ◦ ᑕOVEᑎTVS ◦ D ◦ ᑕhEᖇᑎA ◦ OSLOᑎIS gyöngysor-vonalok közt. Az egyes szavak és betűk hármas levél idomú *(Dreipass)* diszítménynyel vannak elválasztva, mig a köriratot ötszirmú virág, mely levéllel és szárral van ellátva, zárja be. A mezőben sz. Mihály arkangyal kiterjesztett szárnyakkal, sziklaszerű lépcsőzeten, balra fordúlva térdel, jobb kezében füstölővel *(turribulum),* feje fölött hatágú csillag; a körirat kezdetét jelző kereszttől jobbra dülény idomú pajzsban a birodalmi sas. Monoró alakú; méretei: 0·056, 0·04 m. XIV—XV. századi mű. Rajzát kiadták: JERNEY, id. mű, 69. ábra, 1498-ban kelt okmányról; IPOLYI, id. mű, 16. lap, fig. 11., LIND, id. mű, 33. sz., 12. táb. 1., de a német irók szokása szerint rosz helyesirással «Czorna» névvel jelölve.

A világi hatóságok közül LIND jelen munkájában a következő városok pecsétjét adja:

16. *Buda város pecséte.* (XX. táb. 16.) ✠ S · ᑕIVIVM · BVDEᑎSIVM domború vonalak közt. A mezőben hegyes czímerpaizs a négy vízszintes pólyával, vagy gerendával, fölötte két, hadi ormóval födött karcsú, primitiv torony. Kerek; átm. 0·035 m., a XIV. századból. Rajza megjelent: *Archiv,* 1849. II. köt. XLV. lap; MELLY, *Beiträge zur mittelalterliche Sigelkunde,* 146. lap; LIND, *Mittheilungen,* XVI. évf. LIII. lap; LIND, *Blätter für ältere Sphragistik,* 170. sz. 20. táb. 9. ábra.

17. *Nagyszombat város pecséte.* (XIX. táb. 17.) ✠ SV · M · ᑕIVIVᗰ · DE · ZVᗰᑎBOThEL · ᑕVM · ROTA · FORTVᑎE gyöngysor-vonalak között. A mező központját a Megváltó keresztes dicsfénynyel körített feje képezi, mely a következő köriratba + ET · DEVSIHROTA van foglalva. A gyöngysorból álló vonalból a pecsét mezejét hat küllő osztja hasonló számú kisebb mezőnyre, melyek közül kettő üres, a többiben pedig jobbról balra következő jelvények vannak: *félhold,* A ΩS. (t. i. *principium et finis,* kezdet és vég Krisztusra vonatkozólag) és *hétágú csillag.* Kerek; átm. 0·061 m., XIV. századbeli mű. Rajzát adták: SAVA, *Not. Bl.* V. 446. lap; HEIDER-*Mittheilungen,* IV. köt. 113. lap; LIND, *Blätter für ältere Sphragistik,* 223. sz., 20. táb. 6. ábra.

18. *Varasd város pecséte.* (XX. táb. 18.) ✠ SᑕIVITA ᗰIS × DEVARASD nagyszemű gyöngysorok között. A mezőben egy sok-

szögű torony, hasonló tetővel, mely gömbben végződik; mellette jobbról hétágú csillag, balról félhold. Kerek; átm. 0·046 m. a XIV. századból. Rajzát adta: MELLY, id. mű, 151., LIND, *Mittheilungen*, XVI. évf. CXCV. lap; LIND, *Blätter für ältere Sphragistik*, 242. sz. 20. táb. 1. ábra.

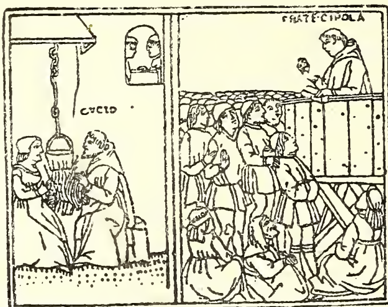
19. *Vasvár város pecsétje.* (XX. táb. 19.) ✠ secretum—ferrec—civitatis többszörös domború körök között elválasztó jel gyanánt sokágú diszítmény szolgál. A dülény idomra rácsozott mezőben (minden dülény hatágú csillagot zár magában) egy emeletes torony nyitott kapuval látható, hadi ormóval és nyeregtetővel (*Satteldach*). Kerek; átm. 0·034 m., XIV. századbeli mű. Rajzát adta LIND, *Mittheilungen*, XVI. évf. CXCV. lap, majd e legujabb művében (*Blätter für ältere Sphragistik*) 43. sz. 18. táb. 6. ábra.

20. *Zágráb város pecséte.* (XIX. táb. 20.) ✠ : S : COMVNI : DE MONTE GRACI domború vonalak között. A mezőben sziklán álló hármas tornyú négyszögű kövekből épített (*Quaderbau*) vár; a tornyok közül a középső magasabb, de mindegyik hadi ormóval tetőzve és kerek ívezetű nyitott ajtóval ellátva. E vártól jobbra hétágú csillag, balra félhold. Kerek; átm. 0·038 m.. a XIV. századból. Rajzát adták: MELLY, id. mű, 142.; LIND, *Mittheilungen*, XVI. évf. CII. lap, és jelen művében 6. sz. 18. táb. 10. ábra.

21. *Kolozsvár város pecsétje.* (XX. táb. 21.) ❂ S ❂ consulum ❂ ciuitatis ❂ c . . . war domború vonalak közt. A mezőben négyszög kövekből (*Quaderbau*) épült s hadi ormóval (*Zinnen*) ellátott kőfal, nyilt kapuval, mely felhúzott vasrácsot rejt; a várfal fölött három, hasonló hadi ormóval tetőzött torony látható, melyek körül a középső magasabb, s mindegyik ablakokkal van ellátva. Kerek; átm. 0·038 m. XV. századbeli mű. Rajza megjelent: *Archiv für oesterr. Geschichtquellen* III. köt., 550. lap; MELLY, id. mű, 145., LIND, *Mittheilungen*, XVI. évf. CIII. lap; LIND, *Blätter für ältere Sphragistik*, 116. sz. 21. táb. 13. ábra.

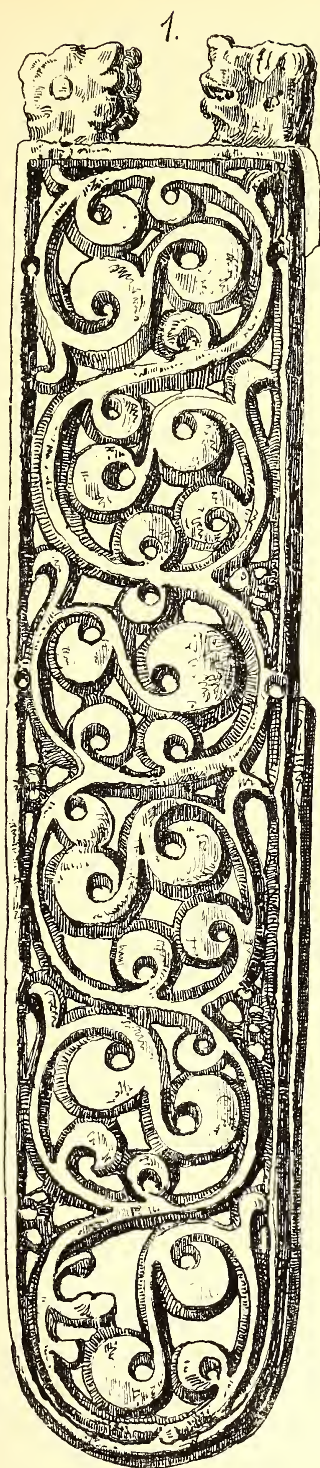
Czobor Béla.

Fametszet az 1492-ki Boccaccióból.

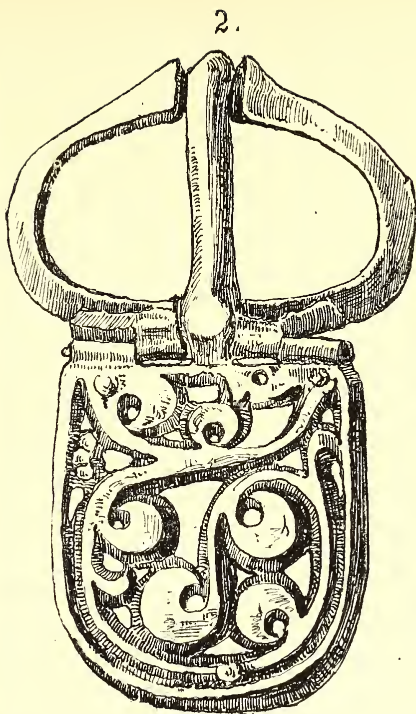

27. szám.

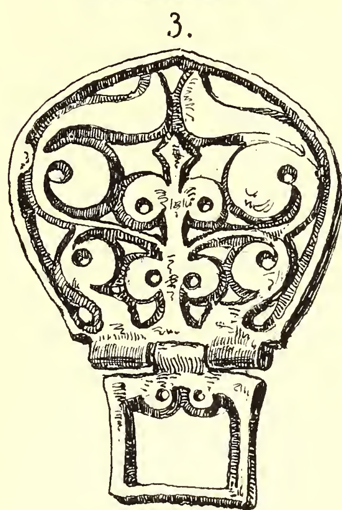
1.

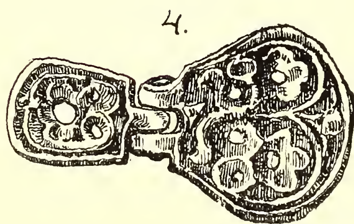
2.

3.

4.

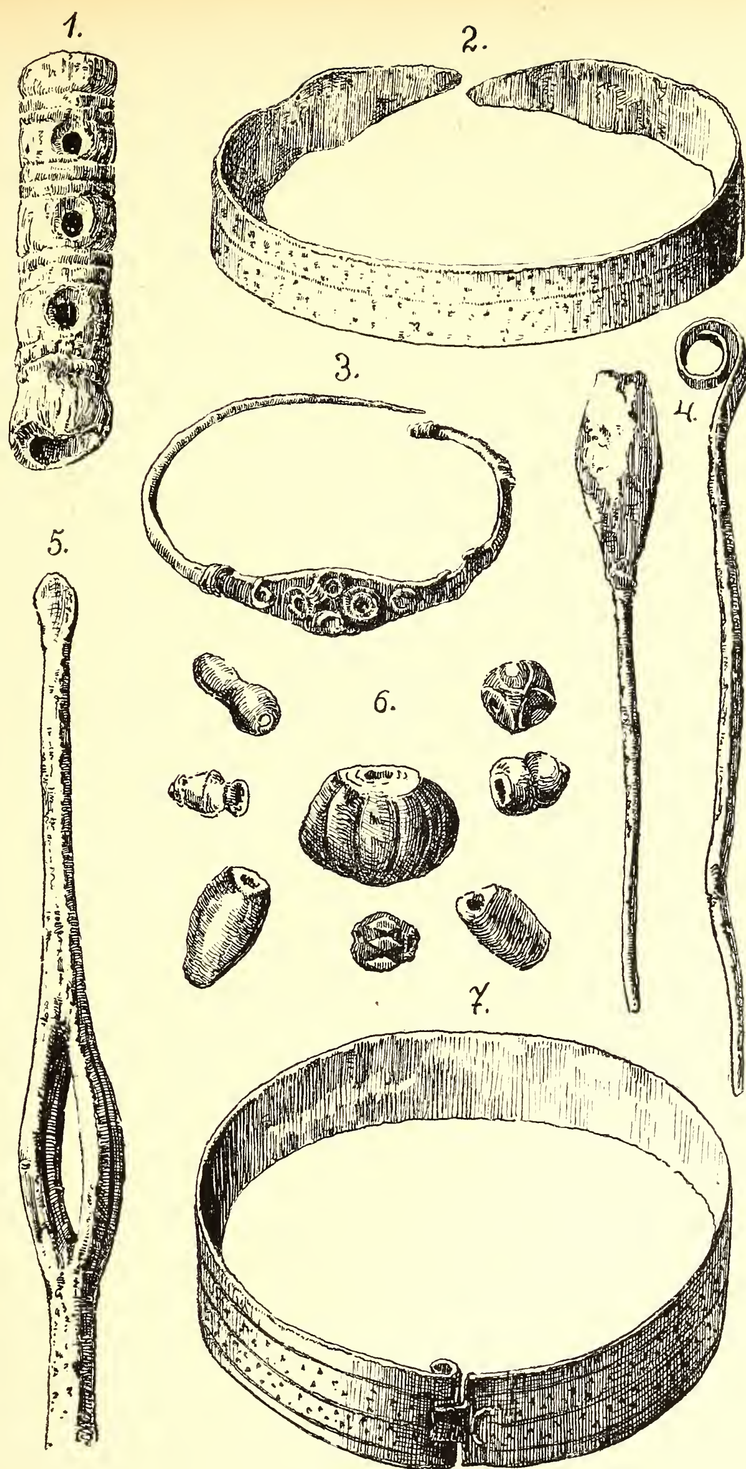
KESZTHELYI LELETEK.

Lásd 117—122. lapon.

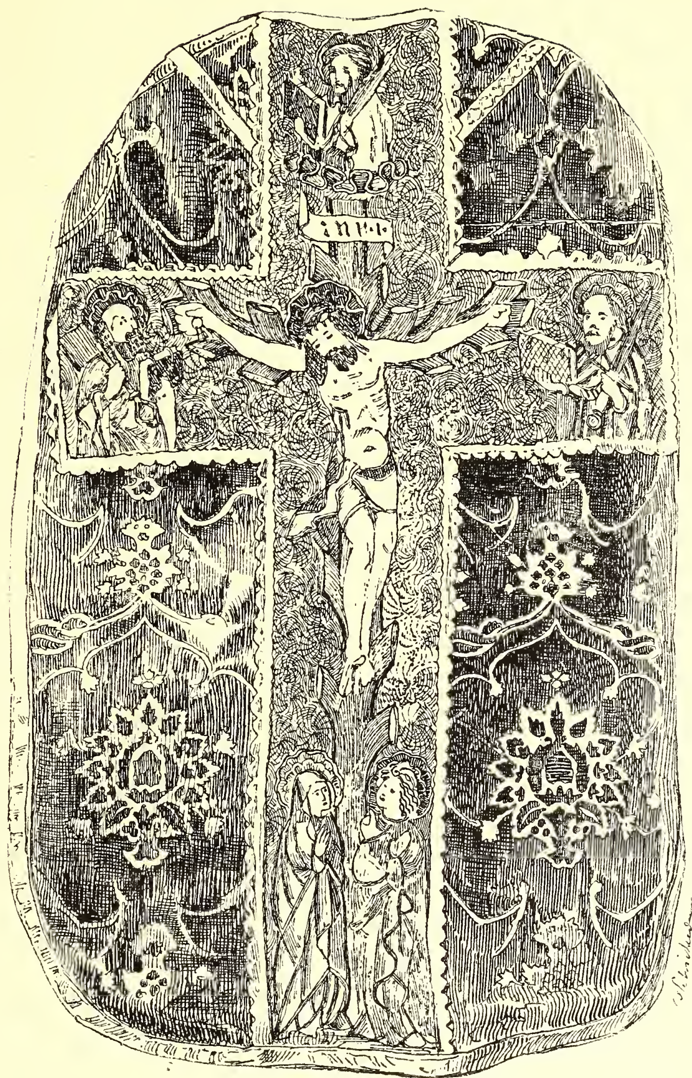
KESZTHELYI LELETEK.

Lásd 117—122. lapon.

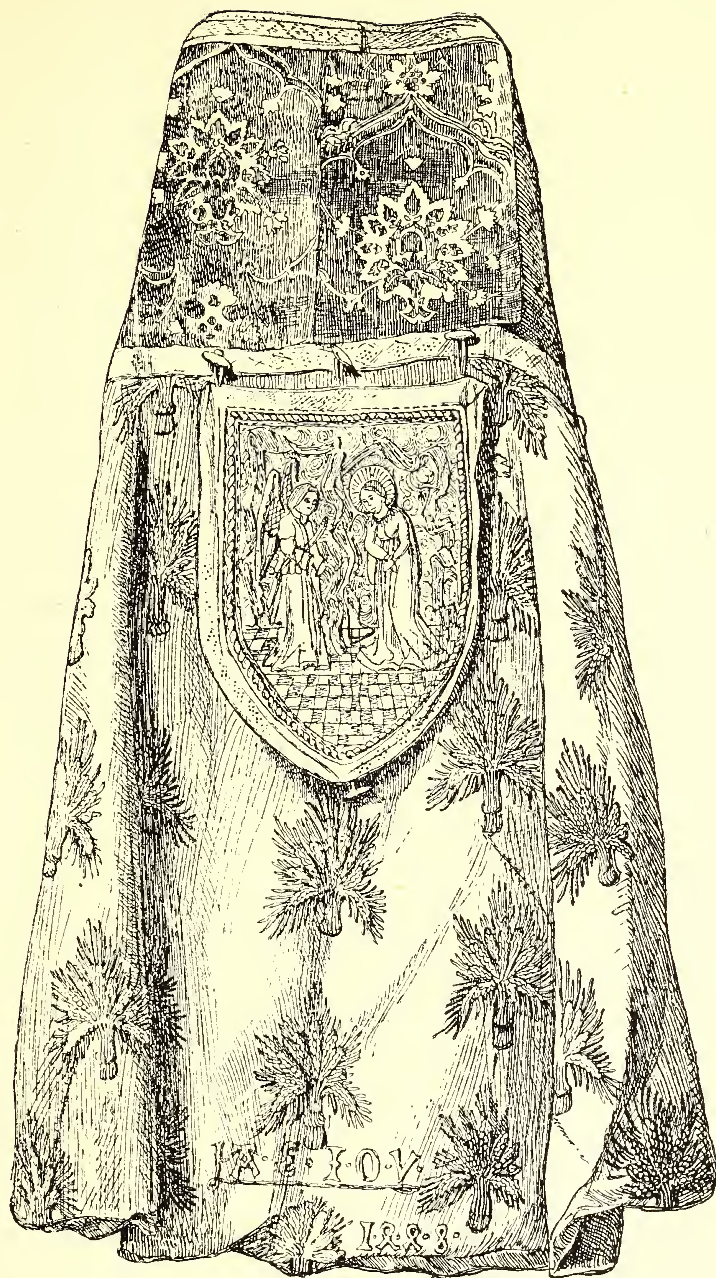
KESZTHELYI LELETEK.

Lásd 117—122. lapon.

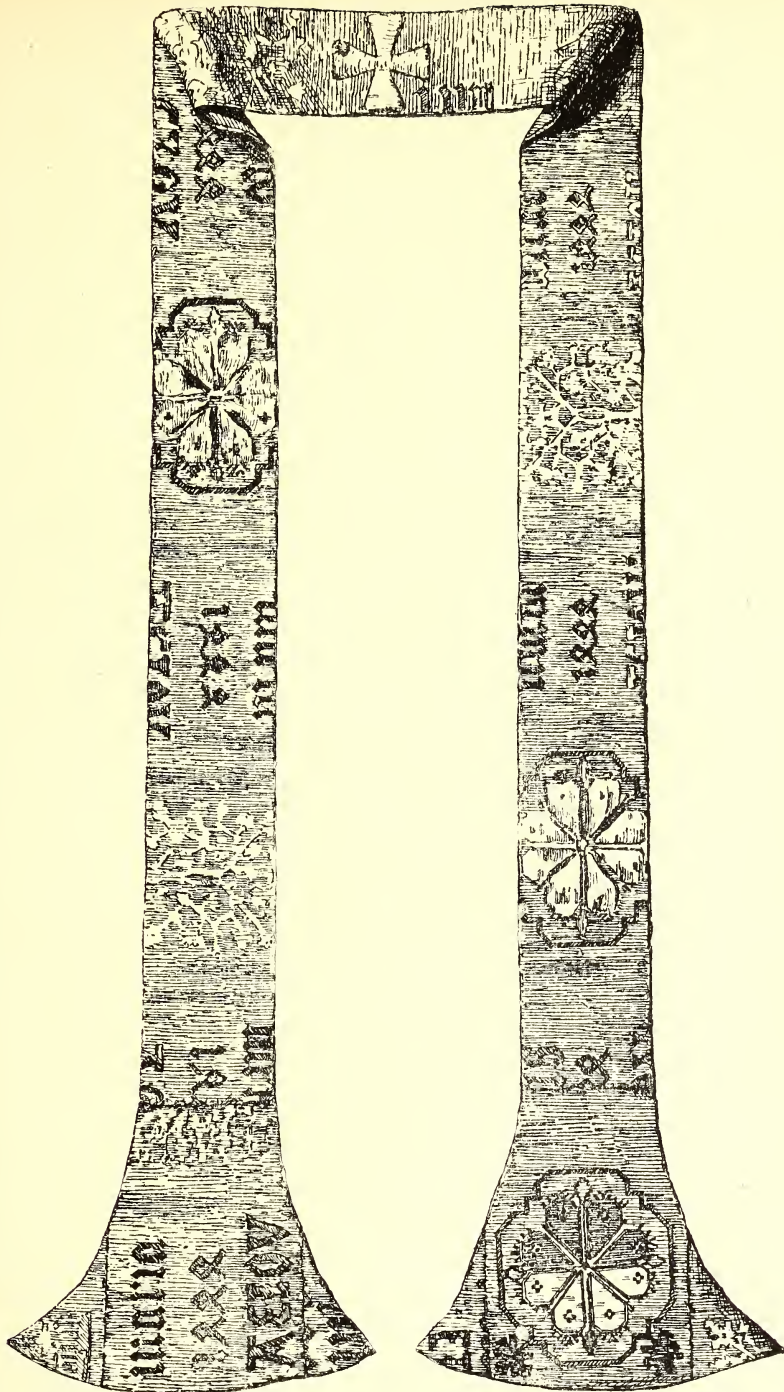
CASULA TÖKÖLÉRŐL.

Lásd 123—124. lapon.

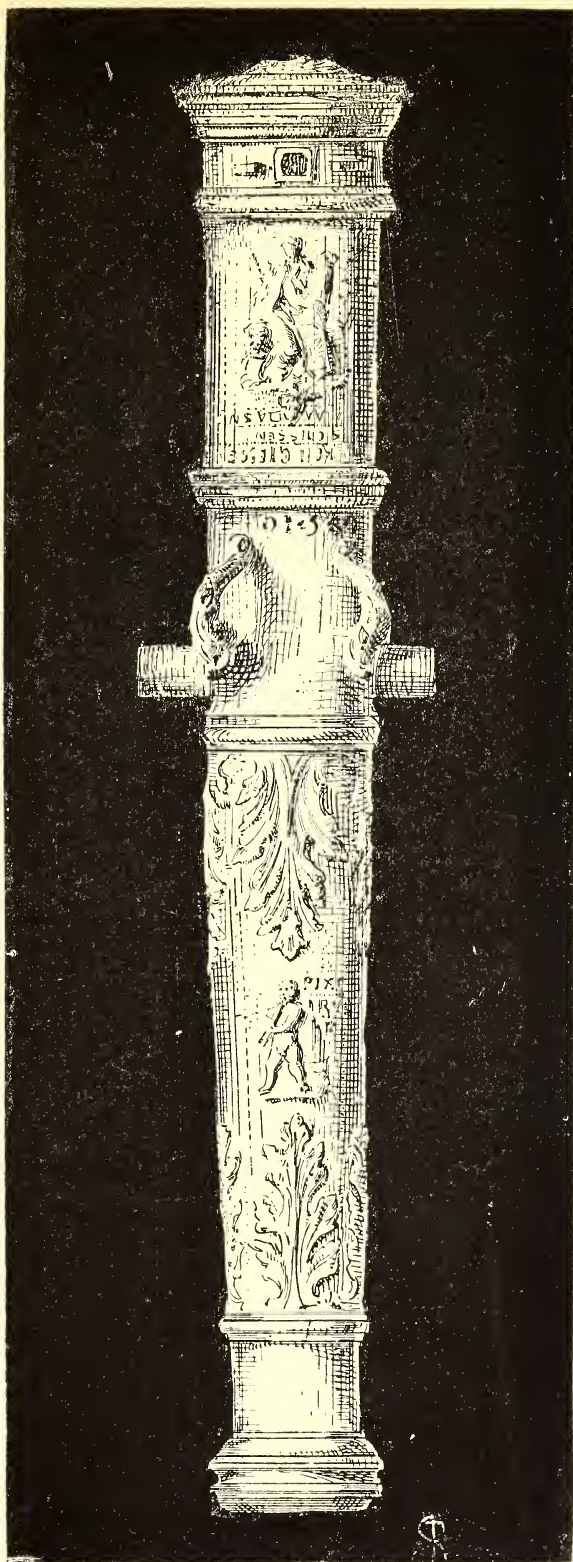
CSUKLYÁS PALLIUM TÖKÖLÉRŐL

Lásd 127—129. lapon.

STOLA TÖKÖLÉRŐL.

Lásd 126. lapon.

SERVATIUS MESTER ÁGYUJA.

3. sz.

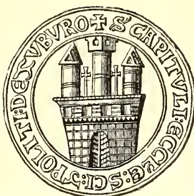

1. sz.

6. z.

5. sz.

8. sz.

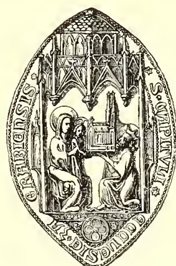

9. sz.

11. sz.

7. sz.

2. sz.

12. sz.

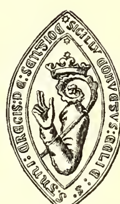

14. sz.

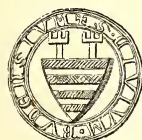

10. sz.

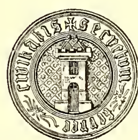

15. sz.

17. sz.

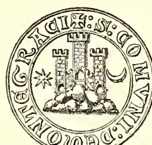

4. sz.

13. sz.

16. sz.

19. sz.

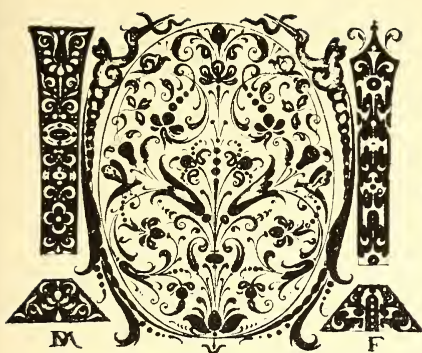

18. sz.

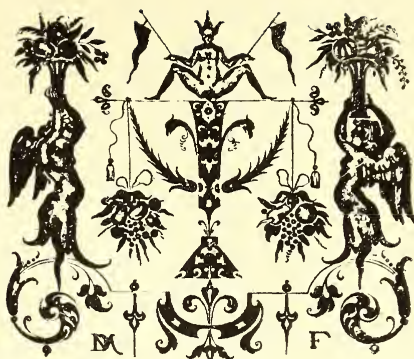

20. sz.

21. sz.

MAGYAR PECSÉTEK A XI—XV. SZÁZADBÓL.

Lásd 143—152. lapon.

28. sz. 29. sz.

Aranymíves minták. *Daniel Mignot*-tól.

A SOPRONYI LELET.

A rómaiak előtt kelták lakták Soprony vidékét, ezt bizonyítja a város régi kelta neve: Scarabantia, melyet a rómaiak meg nem változtattak; ezt mondják nekünk a régi irók, kik szerint az olaszországi Boiok, midőn Scipio Nasica által 191-ben K. u. tönkre tétettek, a Fertő vidékére vándoroltak ki; ezt tanusítják azon leletek, melyek a mult évtizedben ottan napfényre kerültek. A sopronyi kavicsgödrökből t. i. már régebben agyagedények, vas, és bronz régiségek kerültek ki, s elkallódtak, a mint az hazánkban gyakran történik; egy lelet azonban ifjabb Storno Ferencz tudomására jutott, ki azóta figyelemmel kísérte a kavicsásatást s jelesen 1872-ben, 78-ban és 79-ben több sír tartalmát gyüjteménye számára szerezte meg. Szivességéből adhatjuk ezeknek rajzát a XXII. XXIII. XXIV. táblán.

A XXII. táblán látjuk az 1872 és 1879-ben felásott két sírleletnek fő tárgyait: 2. sz. a. egy rozsdás lándzsacsucsot, 3. alatt egy különös markolatú vágó kést és 4. a. egy vas ruhakapcsot, melynek lába derekához viszszahajlik. Mind a három tárgyon a sajátságos kelta jelleg félre nem ismerhető s tökéletesen megegyezik azon ábrákkal, melyeket az Archæologiai Közlemények XIII. kötetének 14. és 16-ik lapján rajzban közzé tettem. A sír amint azt a lándzsahegy bizonyítja, férfisír, mind a mellett, hogy a kard s a paizsdudor

hiányzanak, hogy olló is találtatott a fegyver mellett, (lásd 1. sz. a.) — oly alaku, milyet juhnyirásnál most is használnak sok helyütt hazánkban. Nevezetes ezen leletnél a 4. sz. a. vasfibula, minthogy ezen alak felfelé irányzott gombbal a lábán, gyakran fordúl elő nálunk, csakhogy korát nem tudtuk meghatározni; most kitetszik, hogy ez is a kelta időkbe tartozik.

A XXIII. táblán ábrázolt tárgyak, melyek 1878-ban ásattak ki, női sírra mutatnak, különösen az 1. sz. alatti kettős bronz ruhakapocs, mely lánczocska által öszsze van kötve. A fibulák alakja a ritkák közé tartozik, a főtypusz azonban itt is a kelta; itt is viszszakanyarodik a kapocs lába annak derekához s phantastikus állatfőt képez. Több márványsírkő analogiája szerint, melyek a M. N. Muzeum kőtárában őriztetnek, tudjuk, hogy a nők két azonos alaku fibulával erősítették meg négyszög ruházatukat vállaikon — a férfiaknál mindig csak egy fibulát találunk. A láncz közepéről lecsüngő lánczdarabhoz, mely a mellre lógott le, valószinüleg bronz melldísz volt fűzve; ez a jelen esetben elkallódott.

A 2. sz. a. egy hazánkban ritka alaku bronz ruhakapocs ábrázoltatik elölről és hátulról, a németek Armbrustfibel, kézíjruhakapocsnak mondják, azon ívben lefelé kanyaruló sodrony miatt, mely az íj hurjához hasonlit. Ily kézíjalaku fibulák Északnémetországban gyakoriak, nálunk ritkák, a jelen példányban különös — az északnémet alaktól eltérő — a fibula levélalaku dereka s a derékhez kanyaruló lábánál korongidomu vége. A 3. sz. alatti fibula ismét keltaalaku, hanem díszesebb a közönségeseknél.

Több bronz karperecz is találtatott a sopronyi kavicsgödrök sírjaiban, 4. alatt látunk egyet közülök, mely rovátkos, a többinek csak a vége díszes, a mint 5. és 6. alatt látható.

A XXIV. táblán öt, korongon ugyan, de gondatlanúl készült agyagedény ábrázoltatik, mely a sopronyi sírokban találtatott. Nevezetes ezeknél a bélyeggel bevert diszítmény, mely főleg concentrikus körök különböző csoportozásából áll. Ezt szintén kelta diszítménynek szokták tekinteni, ilyet

azonban északi emlékeken is, a svéd és dán arany és bronz edényeken gyakran találunk; valószinű, hogy ezek Felső-Olaszországból vitettek be a Skandináv félszigetekre a Pó, völgyében pedig — különösen Bononiában — a kelták voltak az etruszkok utódai, s műiparuk folytatói.

Pulszky Ferencz.

FESZÜLET.

Olasz bronzöntés a XV-ik századból.

Ritka emléke a művészetnek maradt meg honunkban művelődésünk ama nevezetes szakából, midőn a szellemi föléledés vezérnemzetéhez, az olaszhoz, első sorban a magyar csatlakozott; midőn az olaszok magok a legtisztelttebb tudósok-é között hazánkfiainak neveit is emlegették; midőn nagyhirü művészek büszkék voltak, ha a magyar királytól vagy főuraktól megbízásokat nyertek, sőt még hazájokat is elhagyták, hogy Magyarországon teremtsenek magoknak működési tért.

Az emlék, melynek a jelen sorok szentelvék — lásd fametszetét a XXVII. táblán — ezen időben készült; s minthogy a főkép Magyarországon gyüjtő Wiczay birtokából került a Lichnowszkyéba, honnan Egger Dávid közvetítésével a nemzeti muzeum megszerezte — valószinü, hogy mióta alkotója kezéből kikerült, folyton hazánkban őrizték.

A feszület bronzból készült s meg van aranyozva. Krisztus alakja teljesen domboru, hátúl azonban csak fölületesen mintázta meg a művész; szöggel van a keresztheg hozzáerősítve. A többi alak mind lapos dombormű; a kereszt végein helyezvék el négyszögekben, melyeknek oldalai körszelvénynyé domborodnak ki. Legfölül az Uristent látjuk; jobbját áldásra emeli, baljában keresztes gömböt tart. Krisztusnak jobb oldalán Mária kezeit tördelve áll; baloldalán pedig Ev. Szt. János; alul Szt. Magdolna baljában kenőcsös edényét tartja, jobbját szivére teszi.

A kereszt szárainak keresztezésénél s az alsón a töb-

biek hosszaságának megfelelően olyan négyszögalakok alkalmazvák, mint a végeken; itt azonban egymásbafont indákkal kitöltvék, mint az ágak többi része s a kereszt hátsó oldala is.

Az egészet egymást érő karcsu palmettek szegélyezik. A feszület nyolcz szirmú virágból emelkedik ki; ez összeköttetésül szolgált közte s a rud között, melyre egykor reá volt erősítve.

Ha megkisértjük pontosabban kimutatni, hogy mikor és hol készülhetett ezen tárgy, ugy bele kell mélyednünk apró részleteibe, melyek a hasonnemü művek sorában külön érdeket kölcsönöznek neki. A körszelvényekkel egybealkotott négyszög alak, melylyel a kereszt díszítve van, Olaszországban régi idők óta szokásos. A gothikus izléssel ez semmi összefüggésben nincs, minthogy annak alapelve a diszítésnél, hogy az építésben lényegéből kifejlődött alakokat alkalmazza még ott is, hol eredeti hivatásukat nem teljesítik többé.

A keresztet szegélyző palmette-ek az antik elemnek a renaissance művészetben mindennapos módositása.

Az ábrázolt alakok mind az olasz szobrászat fénykorára vallanak; a megváltó meztelen testének természethű mintázása, az anatomiai részleteknek pontos ismerete, de mérsékelt, az alak apró voltához viszonyított, alkalmazása mutatják, hogy Donatellonak hatása, melyet az emlékszerű és a diszítésnél alkalmazott szobrászat egyaránt uralt, feszületünk alkotását megelőzte.

A legszokatlanabb részlet: a kereszt ágait elől-hátul befutó inda-disz; ennek keleties jellege első pillanatra feltünik. XV. századbeli festett képeken gyakran ábrázolvák keleti diszítésü szövetek s ez tanuságul szolgál, hogy Italiaszerte el voltak terjedve; a keleti elemeknek alkalmazásával azonban a diszítésben, csak ritka helyütt és mindég sajátos viszonyok folytán találkozunk az olasz művészet történetében.

Legismertebb példája ennek az agyag-ipar fejlődésében oly nevezetes «mezza majolica» a maiorcai spanyol — mór edények utánzása, melynek első nyomaira Pisaban akadunk hol a XII-ik században külön, «Kinsica» nevű városrészt

képező, gyarmatot bírtak az arabok. Középolaszország erőteljesen fejlődő művészete az idegen elemeket csakhamar megemésztette. Ha más nemzeteknek föltünő haladásával megismerkedett, mindég csak a technikai lényeget vette át; styljére ez többé nem hatott. Jellemző ily tekintetben Benvenuto Cellini önéletleírásának következő részlete (I. könyv XXXI-ik fejezet.) «Ekkorában véletlenül jutottak birtokomba bizonyos török tőröcskék; ezeknek nemcsak pengéje, hanem fogantyuja és tokja is vasból készült. Az egészet elborították aczéllal kivésett és aranynyal a legszebben kirakott török izlésü, gyönyörü levéldíszítések. Élénk vágyat keltett ez bennem, hogy én is megpróbálkozzam evvel, a szokásosaktól annyira eltérő, modorral. Mikor láttam, hogy igen jól sikerül, egynehány művet készítettem így el. Műveim sokkal szebbek és tartósabbak a törökökénél különféle okoknál fogva. Az egyik az, hogy az aczélt nagyon mélyen véstem alá, mi a török munkáknál nem történt. A másik az, hogy a török növénydiszítések csak kontyvirág (gichero) levelekből és napraforgó virágokból vannak összealkotva; nem lehet tőlök bizonyos mérvű kecsességet eltagadni, de mégis csakhamar unalmasokká válnak a mi levéldiszítéseinkkel összhasonlítva.»

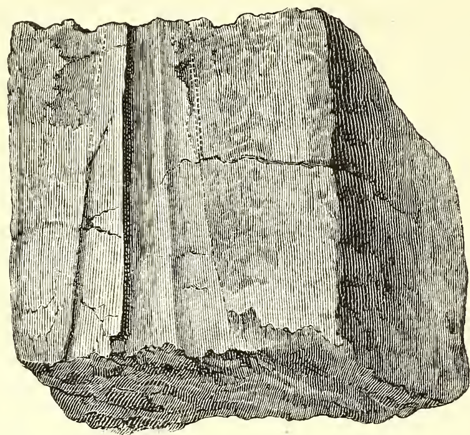
Velencze művészete az, mely legtovább és legszorosabban maradt összeköttetésben a kelettel, innen terjed el Olaszországba a XV. század végén és a XVI-ik elején az «azzimista» vagy «alla Gemina» eljárás, a fémműveknek diszítése arany- és ezüst kirakással, melynek neve maga is ősi eredetéről tanuságot tesz. *Al-Agem*-ből van ferdítve, a persanépnek arab nevéből.

Feszületünk szobrászi részletei a Velencze uralma alatt álló Paduára utalnak, mely Donatello működésének szinhelye vala és melyet ő a bronzöntés városává tett; a keleties diszítés alapján szintén a velenczei művészet körébe kell ezen művet helyeznünk. Ugyanezen körülményeket tekintetbe véve nem nagyot fogunk hibázni ha a feszület készítését 1450—60-ra teszszük.

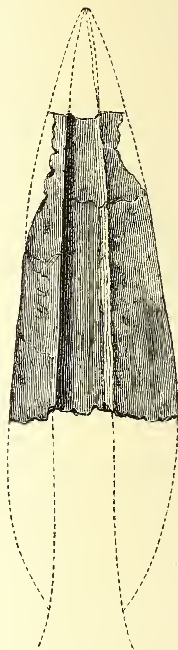
Pulszky Károly.

HAZAI ADATOK AZ ARCHAEOLOGIÁHOZ.

(Emlékek és Leletek.) *Pilini öntőminta.* B. Nyáry Jenő úr szivességéből közölhetjük az ide mellékelt rajzokat. A rajzok egy

30. sz.

31. sz.

bronzkori öntőmintát ábrázolnak, melyet a báró úr a leletekben oly gazdag Pilin környékéről kapott. Az öntőminta (30. sz.) csonka; csak egyik felének középső darabja van meg, de azért tisztán meglátszik hogy mélyedése lándsacsúcs öntésére szolgált. A mélyedést gipszszel kiöntettük s így kaptuk a 31. sz. alatt föltüntetett lándsaidomot, melyet könnyü ép példányok után kiegésziteni. Az öntőminta, mint több más, melyet Pilin környékén találtak, vörösre égetett agyag. Magyarországban talált öntőmintát, ezt bele számitva, jelenleg 29-et ismerünk, a mi oly tekintélyes szám, minővel tudtunkra semmi féle más bronzkori regio nem dicsekedhetik. *Hampel.*

Borjasi lelet. Borjas vidékét Torontálmegyében Szentkláray Jenő már régebben átkutatta és az ott előforduló leleteket folyton figyelemmel kiséri. Ujabban ismét érdekes bronzleletre akadt, melyről a következőket közli: «1879-ik évi szeptember hó 20-ikán ástam ki e bronztárgyakat a borjasi földvártól és az úgynevezett «hunkától» mintegy 250 méternyi távolságra eső téglatelep gödrös talajából, fél méternyi mélységből. Az összes tárgyak 2—3 □ méternyi területen és közel egymáshoz találtattak. Az egész terület s a közel környék

talaja telesded tele van barbár edénytöredékekkel s igen számos korong nélkül készített különféle alaku edénycseréppel. Pár lépésnyire a lelhelytől a Tisza egykori kanyargós folyásának mélyedései szelik keresztűl a síkságot. Kovaszilánkok, nyílhegyek és serpentindarabok lépten-nyomon találhatók az itteni szántóföldek mélyebbre eresztett barázdáiban.» A lelet érdekesb darabjait a XXI-ik táblán mutatom be. Van a leletben 6 öntőrög (1. és 2. számú rajz), egy ép és három csonka füles véső (3., 4.), egy űrvéső (5), négy keskeny véső (6., 7., 8.) egész és csonka, továbbá egy ép fűrészlemez és tizenegy töredék (9.), egy késpenge (10.), négy sarló (11. 12.) és kilencz sarlótöredék; fegyverekből találunk egy egész lándsacsúcsot (13.) és egy másodiknak csonka kis töredékét; az ékszerek csoportját képviselik négy karperecz (14), továbbá sodrott karikák töredékei (15., 16.), gombostűk (17., 18.) csüngő díszek (19.), lemezkék (20.), több határozatlan rendeltetésű apróbb tárgy minő a 21. szám alatt föltüntetett hengerke és egy lapos gomb.

Az áttekintés mutatja, hogy nyilván öntőműhely maradványaival van dolgunk. A nyers bronzanyag, a beolvasztásra gyüjtött vagy az öntésből hiányosan kikerült töredékek s az a körülmény, hogy az ép tárgyak fölülete is érdes és még nincs kisimitva mindannyi jelenség, mely ezt bizonyitja.

A leletben előforduló idomok majd mind olyanok, minőkkel legtöbbször más honi leletekben is találkozunk, ilyenek a füles vésők, ilyenek a sarlók, gombostűk és lándsacsúcsok. Kevésbé gyakoriak a fületlen űrvéső és a fűrészlemez, mely itt föltünőleg nagy számmal jelenkezik.

Legérdekesebb azonban hogy itt először találjuk együtt egyébb őskori bronzokkal a keskeny vésőt (6., 7.) és a hegyes vésőt (8.) Volt ilyen szerszám már eddig is a N.-Muzeumban, de csak tartózkodva mertem az őskori tárgyak sorába iktatni. Bármi igénytelenek ez eszközök, nagy volt a fontosságuk az őskorban, mert miként ma sem nélkülözhetik őket mindenfajta kézművesek, úgy a bronztárgyak gyártásában, kiválólag pedig azoknak diszitésében épenséggel nélkülözhetetlenek voltak az őskorban. Mindaddig függő kérdésnek lehetett, tekinteni az ősbronzoknak helybeli előállitását és diszitését — itt az országban — míg authentikus leletekből nem birtuk előmutatni az eszközöket, melyek erre a czélra szolgáltak. A borjasi lelet meghozta nekünk a várt bizonyitékot és honi bronzleleteink sorában különösen ez adja meg neki kiváló érdekét.

Hampel.

A szebeszlói ruhakapocs. Szebeszló Thúrócz vármegyében egyike a leggazdagabb lelhelyeknek a bronzkorból, találtak ott egy kitünő bronz diadémet, óriási spiráldiszítésü fibulát, egy pár bronz karvédet, kardot, karpereczeket, bronz lánczokat, csákányokat, zablarészleteket, karvédet és melldíszeket. Innét származik a XXV. táblán ábrázolt érdekes bronz fibula is, mely a többi szebeszlói leletekkel a M. N. Muzeum tulajdona. Egy tagu, lába viszszahajlik díszes derekához, mint sok más ruhakapcsoknál, van azonban oly sajátsága, mely a soproni kettős fibulára emlékeztet, az t. i., hogy kettős láncz van hozzáerősítve 1·64 hosszuságban, melyen szabálytalan közökben 18 háromszögü lemez, némelyik az ismeretes concentrikus kördiszítménynyel, s 7 pápaszemalakú spiráldiszítmény csüng, minő máshelyütt aranyból fordult elő. A láncz végén nagyobb, korongalakú, concentrikus körökkel diszített lemez függ, melynek átmérője 0·102.

A szebeszlói fibula eddig páratlan a maga nemében, valószinüleg a ruha két végét kapcsolta öszsze a jobb vállon, a láncz hoszszu kanyarulatban a bal vállon lett átvetve, ugy hogy a korong hátul ellensúlyúl szolgáljon, nehogy a láncz lecsuszszék.

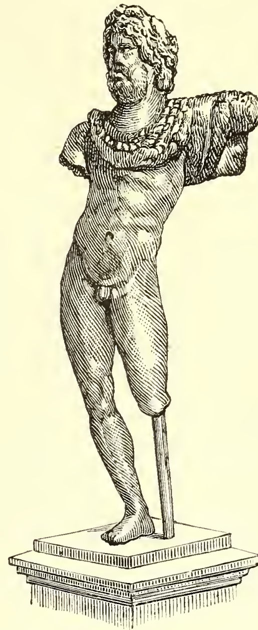
Hasonló csüngő lemezekkel ellátott hoszszu láncz, de ruhakapocs és korong nélkül, még kettő találtatik a M. N. Muzeumban s a Muzeum fényképeinek XXXI. tábláján 1. és 2. szám alatt látható. A concentrikus kördiszítmény ezeken is elő fordúl.

Pulszky Ferencz.

Zeusszobrocska a n. muzeumban. N. Muzeumunk antik bronz szobrokban nem épen bővelkedik, mert hazánkban a figurális leletek mindig ritkák voltak és mert az átalánosabb érdeknél fogva, mely hozzájuk füződik mindig könnyebben jutottak külföldre, mint másnemű leletek.

Mikor mult őszszel szobrainkat újból fölállitottuk, sajnálattal tapasztaltuk, hogy mennyivel szegényebbek vagyunk e részben mint más muzeumok, bár másfelől meggyőződtünk arról is, hogy a kétes példányok és hamisitványok eltávolitása után megmaradt sorozatban nem egy szobrocska van, mely egyik másik szempontból megérdemli, hogy a szakértők figyelmökre méltassák. Az érdekesbek közé tartozik egy kis Zeusszobrocska is, mely az új rendezésnél az előállitás sajátszerű és ritka volta miatt tünt föl. Közöljük a 11 cm.-nyi magas művet Doby Jenő úr hű rajza után (32. sz.), mely a tárgyat minden fogyatkozásával adja. Hibázik az isten bal láb szára, jobbik karjából alig maradt valami s balalkarja is letört. A motivum azonban e hiányok daczára tisztán fölismerhető. A koszorús olympusi uralkodó szemközt

áll, jobbjában a villámot tartotta s baljával a kormánybotra támaszkodott. Római érmeken gyakran látjuk az istent ilyen állásban és ilyen attributumokkal mint Jupiter Conservatort. A mi szobrocskánk azonban egy lényeges pontban különbözik az említett római typustól. Mig ott egy öltönydarab, a chiton csüng le válláról, addig itt állatbőr vonul jobbik válláról, a hol két vége össze van kapcsolva, balfelé és takarja a bal vállat s a bal kar tövét. Az állatbőr félreismerhetlenűl a Zeust mint természeturát jelző csudahatású kecskebőr, az aegis és ez attributum előfordulása adja meg a szobrocskának különös érdekét. Mert eltekintve alexandriai és baktriai érmeken látható rokon előállitásoktól, ez a mi szobrocskánk a leideni szobor után és a nem rég Gurlitt által közzétett[1] Trau gyüjteményebeli bronz szobrocska után a harmadik példány, mely Zeust az aegissal mutatja.

32. sz.

A Trau-féle példány valamivel jobb karban van mint a miénk, hibázik ugyan ott is a bal kar, de meg van egész épségében a bal láb és megvan a jobb kar, mely a villámot fogja, sőt meg van egész épségében a bal karról jó darabbal lecsüngő bőr is, melynek lecsüngő része a mi szobrunkon letört. A muzeumi szobrocska különben meglehetős középszerű mű. Eredetéről csak annyit mondhatunk, hogy az 1825-ik és 1846-ik évek közti korban kerülhetett intézetünkbe és hogy valószinűleg belföldön lelték. *Hampel.*

Római fölirat Ó-Budáról. Évek óta járok Ó-Budára és évtizedekig jártak oda Aquincum nagyérdemű kutatója Rómer F. Ferencz és Zsigmondy Gusztáv urak, tuczat számra hozattuk onnan a római föliratos emléket a n. muzeumba s a mint keresztűl kasúl bejárjuk a várost, be-betekintgetünk az udvarokba, hogy semmi római tégla, semmi föliratos vagy dombormüves kő ne kerülje el figyelmünket.

Megtörtént mégis, hogy egy nagy sírtábla teljesen kikerülte fürkésző szemünket; pedig ott fekszik Házmán úr házában az udvar

1 BENNDORF und HIRSCHFELD *Arch. epigr. Mittheilungen aus Österreich.* Wien 1878. Jahrgang II. Heft 2. 147. l. VII. tábla.

közepén mindenki szeme előtt. Ember és állat, kocsi és taliga jár rajta emberemlékezet óta s ha mégis épségben maradt, csak onnan van, mert sár és piszok megóvta. Fröhlich Róbert gymn. igazgató úr szíves figyelmeztetése folytán láthattam még múlt évi november havában és van kilátás reá, hogy a n. muzeum számára megnyerjük.

A föliratos kő rendes négyszög idomú és kagylós minőségű a miért egyes helyeken, valószinűleg már régen, kitört a fölirásos lap.

A hétsorú fölirat a következő:

D M
Ť CLDASIVS VPLEGII
AD H SE VIX Ť AN///
CLIRENE LIBER//NO
5. MINE COLLEGI CERERIS
PATRONO PIENTISSIMO
ET SIBI F C

Olvasása nem jár nehézséggel D(iis) M(anibus | TI(tus) CL(audius) DASIVS V(ir) P(erfectissimus) LEG(atus) [legionis kimaradt] (secundæ) | AD(jutricis) H(ic) S(itus) E(st) VIXIT AN(nos)? CL(audia) IRENE LIBER(TA) NO | MINE COLLEGI(i) CERERIS | PATRONO PIENTISSIMO | ET SIBI F(ieri) C(uravit).

Az emlékkövet tehát Claudia Irene, T. Cl. Dasius szabadon bocsátott rabszolgája, a Ceres istennőről elnevezett testület megbizásából állította ura emlékére, a ki egyúttal a nevezett testület patronusa volt. Dasius elég gyakori név, és különösen dalmatiai, de néhány pannoniai föliratban is találkozunk vele. Titus Claudius D., kivel itt van dolgunk, magas senatorius rangú egyéniség és valószinüleg az aquincumi legio parancsnoka volt. Neve eddig e legio parancsnokai sorában ismeretlen volt. Új adat továbbá a «collegium Cereris» Aquincumban. Valószinüleg asszonyok szövetkezése volt — asszony van megbízva a síremlék fölállításával — és az egyesület alighanem temetkezési egylet volt, minők minden nagyobb városban léteztek. Cl. Irene a sírkamrát egyúttal magának is építette, miként a végén olvasható szokásos formulából (et sibi) látszik. Dasius czíme V·P és a felirás jellege a harmadik vagy negyedik századra utalnak.

Hampel.

Női mellkép a római imperium végső idejéből. Allitólag Nagy-Kanizsa környékén lelték a rajzban idemellékelt római bronzművet, mely

1877-ben néhai Szalay Agoston régiséggyűjteményével került a N. Muzeumba. A XXVI-ik táblán levő rajz eredeti nagyságban, *a)* oldalt és *b)* hátulról tünteti föl a tárgyat. Mint látjuk, két tagból áll, elől női mellkép van, és ennek hátából tokszerű folytatás indul ki. Ez a tok három oldalról zárt, alúl pedig nyílt; mind a három fala át van lyukasztva s egyik fala szélén alúl keskeny karima látszik. A tok nyilván arra szolgált, hogy a mellképet mint befejező tagot és diszítményt rúdra erősitsék és legvalószínűbb, hogy ez római nő gyaloghintójának (lectica) rúdja volt. Találtak ily rúdvégeket Németországban és Olaszországban Herculanumban.[1] Legtöbbször bronzból, némelykor ezüstből valók, mint a trieri muzeumban őrzött két rúdvég, mely a miénkhez meglepően hasonlít.

A trieri példányok is, miként a nagy-kanizsai, negyedik századbeli előkelő nő mellképével vannak diszítve, a mellképek hajdísze és öltönye hasonló, csakhogy amazok a nemesebb anyagnak megfelelőleg jóval több gonddal vannak kidolgozva és a trieri nő sokkal ékesebben van földiszítve.

Mellképünkön a szem, orr és száj fölötte primitiv módon van jelezve; a hajdísz teljesen el van födve a fejkötőtől, mely ugyan hozzásímul a hajdísz idomához, de magából a hajból mitsem enged szemlélni. Máskép van a dolog a kedves arczú trieri hölgy hajdíszével. Ott meglátjuk, hogy mi rejlik a fejkötő alatt. A negyedik századbeli római úri hölgy nem tekintette teljesnek toilettejét, ha saját hajára nem rakott egy élettelen hajakból mesterségesen összefont sisakszerű alkotmányt (galea), a melyet azután, a galea hosszában és széltében futó gyöngyzsinórral, külsöleg is oda erősitett hajfürtjeihez. A trieri dámán e sisak annyira eltakarja a természetalkotta hajdíszt, hogy ebből csak a homlokot és arczot szegélyző hullámos keskeny sor látszik. A nagy-kanizsai kép mutatja, mikép óvta az úri hölgy azután e mesterséges alkotást fölibe helyzett complicált szerkezetű főkötővel vagy kalappal, mely bizonyára puha színes kelméből készült.

A mi esetünkben nemcsak a fej, de a test is szerényebben van felöltözve, mint az ezüst példányokon. Míg itt az alsó öltönynek gazdag redőzetű szegélye van, mely bizonyosan az előkelő hölgyek biboros szélű és aranynyal kivarrt ingjét kivánja jelezni, ott csak két sor lesbosi dísztagot látunk a tunicán s a felső öltöny is, melyből a

1 WILMOVSKY. *Arch. Funde in Trier und Umgegend.* Trier. 1873. I. Silberschmuck einer römischen Sänfte. Gefunden zu Sirzenich bei Trier.

jobb kéz kinyúl, szegényesebb, szűkebb, nem vet annyi s oly bő ránczokat, mint a trieri hölgyé. A ránczok csak modorosan vannak jelölve és kérdés, vajjon a széllel párhuzamosan futó vonal színes karimát jelent-e vagy mikép van indokolva.

E rövid jellemzésből is kitünik, hogy másban, nem a kivitel művészi voltában van a közlött rúdvég érdekessége. Miként a legtöbb pannoniai ilyfajta leletre, erre is meg kell jegyeznünk, hogy nemcsak a művészi hanyatlás kora, de még provincialis eredete is félreismerhetlenül reá nyomta a kezdetlegesség bélyegét. A sabariai vagy sirmiumi iparos, ki a negyedik század derekán a lectica rudjához a végső ornamentalis tagot mintázta és bronzból öntötte, bizonyára jobbfajta minta után, dolgozott, melyet Rómából vagy egyéb nagyobb művészeti centrumból nyert. Szerény képességével azonban ép oly kevéssé bírta a centrumbeli előképet utolérni, mint sok provincialis társa. Tanuság reá a középszerű és selejtes római műnek sokasága hazánkban és a kiválóbb, műértékkel birók csekély száma. A nálunk oly gyakran hangoztatott hangzatos phrasis, a római műipar jelességéről tehát nem egyformán áll az imperium minden részére és minden időszakára. A római világban is csakugy meg volt a különbség fővárosi és vidéki műiparos czikkek közt mint mai napság és kor dolgában, ha dicsérjük a római műipart, ez nem áll már a hanyatló harmadik és negyedik század izléséről, melyekben az ezer éves művészeti traditiók már javában elhalványultak és veszendőbe mentek. Szép és jeles művek e korból vajmi ritkák és kivált a széles birodalom barbárokkal határos vidékeken, minő a mi hazánk is volt!

Hampel.

Kehely és kokuszdió-billikom Visnyóról. Sáfrán Mihály visnyai (Borsodm.) ref. lelkész úr szíves volt az egyháza birtokában levő két régi tárgyat a szerkesztőségnek beküldeni. Az egyik kehely (33. szám.) Magassága 0·16 m. a kupa fölső átmérője 0·1 m. Ez vert rézből készült, erősen meg van aranyozva s egy bele vésett góthikus ízlésű szalaggal díszes. Lába sárgarézből van öntve, renaissanceos domború ékítményt látunk rajta; a kupával egyszerre készülhetett, átmérője 0·075 — a külömböző ízléseknek alkalmazását egy s ugyanazon tárgyon a XVI-ik század első felében gyakran észlelhetjük hazánkban. A kupa alját borító tokot — rézből kivert domború diszítéssel — s a szárat képező egyes tagokat később illesztették a kehelyre az elveszett eredeti szár helyére. Ezért adjuk 34. szám alatt a kelyhet az újabb részek nélkül.

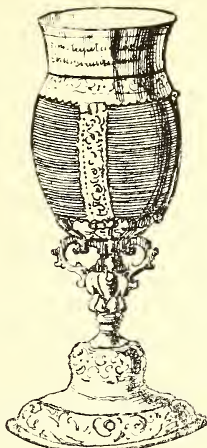
A másik tárgy egy aranyozott ezüstbe foglalt kokuszdió-billikom,

a tizenhatodik század egyik kedvencz asztaldísze. (Lásd 35. szám.) Magassága 0·18. Alakja eléggé egyszerű; a felső karimájába vésett fölirás következő: *Márkusfalusi Máriássy István kapitány ajándékozta 1811-dik Esztend. A Visnyai Reform. Sz. Eklesia Számára, metszette Nagy László.*

Pulszky Károly.

33. sz.

35. sz.

34. sz.

(Intézetek, Gyüjtemények és Társulatok.) *A n. muzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása márczius havában.* Huszonhét darab régiség különböző korokból s egy nagyobb népvándorláskori lelet, mely maga közel 100 darabból áll; ennyi a régiségtár gyarapodása márcziusban. Az éremosztály megnőtt 154 darab éremmel és fémerrel és öt darab bankjegygyel.

A régiségek közt van egy őskori nyilcsúcs, kovából csinosan kidolgozva, Schwerer János úr ajándéka és két cserépedényke Tata vidékéről, melyet Marossy János úr ajánlott föl. Van továbbá a régi Viminatium (Kosztolácz) környékéről származó két oroszlánfő, nyilván ornamentalis rendeltetésü; ugyanonnan származik egy római sírtáblának sarktöredéke, melyen a szokásos D(iis) M(anibus)ból az egyik betű M még megvan, és két római padolat tégla, mindegyiken a Viminatiumban sokáig székelt LEG(io) VII CL(audia) bélyege tisztán fönmaradt. Onnan származik továbbá néhány római bronzsúly a szokott tompított csucsu koczka idommal. Legkisebbek köztük az egy ponttal jelölt drachmák, 3·2, 3·3, 3·6 grammnyi súlylyal, az egyikén a drachma jele látszik. A negyedik darab, mely három ponttal van

jelölve, jóval könynyebb mint három normalis drachma, súlya 9 grm.; végül van két semuncia, öt ponttal jelölve 13·1 és 13·5 grammnyi súlylyal. E tárgyak mind a buzgó Schwerer János úr közvetítésével kerültek ide, részben mint az ő, részben mint Weifert Hugó úr ajándékai. Ismeretlen lelhelyű egy óriási, 12 cm. hosszú emberi mutató újj bronzból, római mű, mely bizonyosan óriási szobortól való. Majláth Béla úr római gyüjteményünkben a fibulák sorát egy kis bronzfibulával toldotta meg, melyen még a zománcz nyomai maradtak. A bronzlemez felületéből apró négyszög idomok vannak kivésve s ezek mindegyike sárga szinű zománczczal volt megtöltve.

A népvándorlási kort egy bronzlelet képviseli, mely állítólag Pestmegyéből származik. Kereskedő hozta eladásra s így nem tudhattuk meg pontosan a lelhelyet. A lelet néhány darabját már múlt évben szereztük meg; lósallang és lószerszám egyes részei voltak. Most is a legtöbb ilyenfajta: szíjra illesztendő öntött és vésett kör, félkör vagy pálczatag. Hozzájárúl még negyvennél több bronzpánt, melyekről csak sejteni lehet, hogy egy szekrénykéről valók, melyben e sok dísztag el volt rejtve.

A tagok idoma és technikai kivitele, nevezetesen az egyes főrészeket közvetítő, közbeeső tænia- és abacusszerű idomok, melyek az antik építészetből származtak át a kisebb tektonikus tárgyakra, már eleve azt sejtetik, hogy az egész lelet olyan korból való, mely antik traditiókkal dolgozott. A pestmegyei lelet muzeumunkban nem áll magára, egy egész sora a leleteknek és rokon emlékeknek csoportosúl körülötte, melyet alkalmilag e lapokban önállóan is fogunk méltatni. Most még csak átalában a népvándorlás korába helyezzük el mind e leleteket; de behatóbb vizsgálatra méltó az a kérdés, hogy e széles kereten belül mikép viszonylanak az u. n. kelta és késő-római, barbár, az u. n. avar és ős magyar emlékekhez.

A középkori és modern gyűrűk e hónapban öt darabbal gyarapodtak. Talán legkorábbi köztük egy ezüstgyűrű, melylyel Majláth Béla úr kedveskedett az intézetnek. Az ezüstgyűrű kerek pecsételő lapjába kettős kereszt van bevésve, mellette hold és csillag. A köriratot, kopott volta miatt, még nem sikerült kibetűzni; egyes betűk idoma szerint úgy látszik hogy a gyűrű fölnyúl a XIII—XIV-dik századba.

Csillaggal és félholddal találkozunk egy más ezüstgyűrűn is, melyet Schwerer János úr Pancsováról küldött. Ugyancsak ő tőle van egy bronzból készült pecsétgyűrű is, sajátságos fekvő S forma idomokkal — mindkettőről egyelőre csak azt mondhatjuk, hogy meg-

előzik a XVI. századot. Ellenben későbbinek, XVI-ik századbelinek látszik egy Kecskeméten, szántás alkalmával lelt pecsétgyűrű bronzból, melyet Szabó Pál úrnak köszönhetünk. A gyűrű fején balra nyargaló lovast látunk, kinek fejét dicsfény veszi körül, mellette két cyrill betű látszik ∆ N; karikáját filigrános dísz borítja.

Két kitünő darabbal bővítettük középkori egyházi szereink sorát: egy füstölő edénynyel (turribulum) bronzból, mely az átmeneti idomokat mutatja a román korból a gothikába, és egy díszes bronzkereszttel. A kereszt rajzának e füzetben egy külön lapot szentelünk, mert nemcsak ezen hónap, de az egész év legkitünőbb szerzeményei közé tartozik. Művészi kivitelén fölül reánk még azon különös érdekkel bír, hogy a jelen század elején a híres Wiczay gyüjteménynek egyik gyöngye volt. Még onnan ismeri a n. muzeum igazgatója; utóbb Lichnovszkyra, műszerető olmützi kanonokra szállt, s midőn ő nemrég meghalt és gyüjteményét elárverezték, a n. muzeum ismét visszaszerezte az országnak.

Hazánkban kevés ilyen díszes kereszt maradt Mátyás királyunk korából, az olasz renaissance virágzásának idejéből. Anyaga aranyozott bronz; úgy aranyozták a mint az öntőmintából kikerült, a mi onnan látszik, hogy némely helyütt meghagyták a bronzot, honnan vésővel el kellett vala távolítani. Az öntés ép oly mesteri mint az egyes alakok anatomiája vagy az egésznek művészi alkotása. Pulszky Károlyra, ki az olasz renaissanceval szakszerűen foglalkozik, hagyom annak földerítését és részletes kimutatását, hogy Olaszország mely művészeti központjában történt az, és különösen mely évtizedekben, hogy háromféle izlés oly bensöleg és összhangzólag egyesült, mint ez ékes kereszten. A kereszt idoma a góthika korában széltében dívott keresztforma, melynek végei négyes lobokban egy-egy jellemző mellékalaknak nyujtanak helyet. Magok az alakok, nevezetesen a főalak Krisztus maga, renaissance szellemben, nyilván kitünő mesterek mintái után vannak biztos és modorosságtól ment kézzel idomítva. Ilyen a fölső, apa uristen mellképe, ilyen a balfelőli Mária, a jobbfelőli János és alúl Magdolna képe.

Nem föltünő hogy régibb góthikus formát találunk renaissance mesternél. Találunk góthikus tagozást még a XVI. század elejéről származó építészeti és szobrászati műveken is. A mi itt föltünő az, hogy a keresztet szegélyző áttört művű növénydíszek mintegy harmadik művészeti elem, mint orientalis motivum lép a két előbbi társaságába és még meglepőbb a szintén keleti izlésű motivum, mely mint lapos dombormű a kereszt főoldalán az üres mezőket és a ke-

reszt egész hátát lepi el. A kereszt tövére erősített virágidom közvetíti az átmenetet a vaspeczekhez. melynek segítségével a kereszt hol póznára hol az oltárra volt erősítve, miként az egyházi szükséglet magával hozta.

Mikor a mindenkép díszes kivitelű keresztet rajzban közzé teszem, gyakorlati czél is vezérel. Ajánlom mindazok figyelmébe kiknek hivatása az egyházak mintaszerű fölszereléséről gondoskodni. [1]

Áttérve az érmekre, az antik érmek sorából ki kell emelni Marossy János úr ajándékát egy Duna-Almáson lelt Aemilianus-féle (253—254.) Kr. u. viminatiumi bronzérmet (Mionnetnél Suppl. II. 52. l. 63. sz.)

Középkori érmekből a *magyar* gyüjtemény gyarapodott érdekes sorozattal. Csekély áron megszerezhettem egy elég jelentékeny leletet (100 db.) benne hat Máriaféle és száz Zsigmondféle denar van. Igáz hogy mindannyi ismert specieseket képviselnek, a Máriafélék Rupp II. és III. számú specieséből valók, a Zsigmondfélék pedig a IV. és VI. nemhez tartoznak, de anynyi köztük az új változat és bélyegeltérés, hogy a muzeumi gyűjteményt jelentékeny módon lehetett a lelettel kiegészíteni. Csak az kár, hogy az eladó nem nevezte meg a lelhelyet; okom van azonban hinni, hogy a dunántúli vidéken lelték s azért oda való szaktársainkat kérem, hogy e lelet iránt tudakozódjanak. Lehet, hogy a muzeumi szerzemény csak egy nagyobb kincsnek csonka része.

Még fontosabb mint e denár lelet megszerzése, hogy a múlt hónapban ismét ritkabecsű és ritkaszépségű emlékéremmel gazdagíthattuk a magyarhoni híres személyekre készült fémerek sorait. Megszereztünk a Lichnovszky-gyűjteményből egy Castaldo, Ferdinand híres hadvezére emlékére vert nagy bronzfémert. A fémer majdnem nyolczadfél cm. átmérőjű, kitünő föntartású és Cesare da Bagno legsikerültebb művei közé tartozik. Giovanni Battista Castaldo előbb V. Károlynak, utóbb I. Ferdinandnak vezére, Nápolyban született; meghalt Milanóban 1562-ben. Viselt dolgait több jeles XVI-ik századbeli olasz művész örökítette meg fémer által. Igy ismerünk

1 Egy ajándékot kell még e helyütt említenem, Majláth Béláét, mely az osztályommal kapcsolatos honi kegyeleti tárgyakhoz mint emlékszerű tárgy járúlt. Faburokba rakott ezüsttokban három fekete pálczát kaptunk. Tulajdonkép nem az itt lévők az emlékezetesek, de a hiányzók. A három mellett még volt hajdan 13 ilyen fekete pálcza most azért nincs a tokban, mert 1849-ben a hadbíró Aradon a haza martyrjai fölött eltörte, mikor a halálitéletet kimondta. A hármat hiteles kézből kapta Majláth Béla és legméltóbb helyre rakta, átadta a honfiui kegyelet emléktárába a n. muzeumba.

egyet Pietro Paolo Romanotól (Széchenyi Tab. misc. 3. t. 22. sz.), kettőt melyet 1551-ben Annibale Fontana (?) készített (Széch. Tab. misc. 4. t. 23. és 24. sz.) és még más kettőt, művészmonogramm nélkül (Széch. Tab. misc. 3. t. 21. és Weszerle VII. 5.) Mindanynyi Castaldo leghíresebb tettére Lippa elfoglalására és átalában az erdélyi hadjáratra vonatkozik.

A most szerzett nagy emlékérem szintén ez eseményt illeti — és azt a hátsó oldalon meglehetős fenhangon dicsőíti. Az előző lapon Castaldo hatalmas szakállú mellképét látjuk díszes pánczélban, s körülötte e föliratot. IOAN · BAPT · CAST · DVX · BELLI · MAX · mely magyarázatra nem szorúl. Hátlapján ünnepélyes jelenet foglalja el a középtért. Castaldus a kor fölfogása szerint alakított római imperator öltönyében fatörzsön balra ül, lábát egy ágra helyezi, a mellette lévő sas is faágon áll.

A vezér magasra emelt kezében királyi pálczát tart, melyet egy — rövid újjú mellénybe, rövid bő nadrágba, meg hosszúszárú csizmába öltözött — ifjúnak nyújt, ki összezárt és fölemelt kezekkel fogadja a jogart a vezér kezéből. A fiút asszony (nyilván anyja) kiséri antik matrona öltözetben, fején koronával. Kezeit a fiú felé nyújtja és vállára helyezett újjával mintegy actióját vezeti. Mögöttük antikizáló öltözetben koronás férfi, a nő mögött csupasz állú, bő köpenyű alak török turbánnal s a háttérben perzsa turbánnal fején szakállos férfi s még több födetlen fej egy csoporttá tömörül. Mindnyájan kellő áhitattal ott állanak a göröngyös mezőn és szemtanúi az ünnepélyes actusnak, melyre a körirat van hivatva megadni a magyarázatot. A körirat így szól:

· CAPT · SVBAC · Ɛ · VS · Q: R · NAV · DAC ·
ƐOLIM · PERSA · TVRC · DVCE

A Fontana(?)féle emlékérmen (Széch. misc. 4. t. 24. sz.) lévő fölirat rokonhangzású:

CAPTIS SVBAC(tis) FVSISQ(ue) · REG(nis)
NAVAR(rae) DACIÆ · ETOLIM PERSA(rum)
TVRC(arum) DVCE

Föliratunkban tehát az itt adott szabatosabb legenda után az ET utáni betűk alighanem (F)VS(is)Q(ue) értelemmel oldandók meg, föltéve, hogy vigyázatlanságból kimaradt az F betű a szó elejéről.

E szerint tehát a leírt jelenetben az ifjú ki a jogart átveszi, János Zsigmond volna, mögötte az özvegy Isabella királyné, a koronás férfi Navarra királya, a turbános alakok pedig Persia és Törökország uralkodói. A Mantegna szellemében és modorában [1] kidolgozott kép tehát így Castaldo életének főbb momentumait az utolsó és legfontosabb körűl csoportosítja, midőn ő hódítóként szemben van az alázatos királyfival. Másokra kell hagynom annak megfontolását, mint vág össze ezen és más Castaldoféle fémereken látható előállítás a históriai valósággal.

Úgy szintén más összefüggésben és szélesebb körben kellene fürkészni, hogy a korábban említett fémerek meg e nagyobb fémer közt minő művészi nexus állapítható meg és hogy mikor készültek a fémerek. A mit e részben Bolzenthalnál [2] és Naglernél [3] találunk, igen kevés. Ő nélkülök is tudtuk volna, hogy ki volt a szép mű készítője; mert az exergben megnevezi magát CESARE DA BAGNO · F · (ecit) és magának a fémernek látása elégséges arra, hogy készítőjét XVI-ik századbeli igen jeles művésznek itéljük.

Még egy egészen modern fémerről kell egynehány szóval megemlékezni. Mint alig nehány hónap óta létező mű még nem bír historikus érdekkel, s így szorosan véve nem tartozik e folyóirat keretébe, de hazai mű és művészi értékkel bir, s ez indokolja külön említését e helyütt.

Budapest városa ugyanis a királyi pár nászünnepének 1879. évi április 24-ikén beállott huszonötödik évfordulója megörökítésére egy kilencz cm. átméretű óriási fémert készíttetett. Egyik oldalán a király, másikán a királyné mellképét szemléljük, mindkettő 8 cmnyi széles mondat körben. Klein Armin fiatal szobrász az arczképeket elég ügyesen mintázta, sőt a haj s szakál az egyiken, a haj s a draperia a másikban igen sikerültek. A körirat művészietlen idoma jelentékenyen csorbítja a mű összhatását.

Megjegyzendő, hogy egészben csak öt példányt öntöttek, kettőt aranyból a királyi pár számára, a többit bronzból. «St. Schwartz» végezte az öntvény cizellározását nem mindenütt egyenlő ügyességgel.

Budapest, n. muzeum 1880. április 12-én. *Hampel József.*

A n. muzeum érem- és régiségtárának április havi gyarapodása. Az elmúlt hónapban őskori gyüjteményünk három csíszolt kőszerszámmal

1 ?? Szerk.

2 Bolzenthal „*Skizzen zur Kunstgeschichte der modernen Medaillen-Arbeit*“ (1429—1840.) Berlin, 1840. 112. l.

3 Nagler „*die Monogrammisten*“ 2511. sz.

és három rézeszközzel gyarapodott, aranytárgyainkhoz egy duplatekercses fibula és egy aranyláncznak két tagja járult.

Valamivel későbbi korból látszanak származni a csepini (Eszék mellett) aranylelet tárgyai. A n. muzeum e leletből csak három jelentékenyebb darabot bírt megszerezni: két sima aranyszalagot — az egyik 45 cm, a másik közel 50 cm hosszú — és egy tizennyolcz, sima sodronyú karikából alkotott lánczot. Sem a lemezek, sem a karikák nem nyujtanak kielégítő támpontot arra, hogy már most a lelet készítése korát pontosan megállapíthatnók.

A kor meghatározása dolgában hasonló kétség van egy figurális bronzszíjvég iránt. Egyik oldalán geometriai idomok, másikán három egymással küzdő állat domborodnak ki a mélyített mezőből; a nyilás közelében pedig, hol a szíj erősítésére szolgáló szögöcskék még most is megvannak, mindkét oldalon hosszúfülű négylábú (kutya?) visszatekintő fejjel hasonlóképen van kidomborítva. Egész fölülete aranyozva volt, miről a meglévő aranyozási nyomok tanuskodnak. Az érdekes darabot a népvándorlási korból származtatom, a nélkül hogy határozottan merném azt az időpontot megjelölni, mikor e sajátságos módon diszített szijvégek, csatok és kapcsok késziiltek, melyekből a n. muzeumban és egyéb honi gyüjteményeinkben egész nagy sorozatot látunk. Kétségkivül rokon e sorozattal az a másik, melynél a lemez diszítése áttört mű módjára van kezelve, úgy hogy a kidomborodó alakok közti tér nem háttér mint itt, de üres, minők a minapában e folyóiratban közölt keszthelyi érdekes leletek.[1] A most ismertetett lemez lelhelye állítólag Pestmegye.

Római gyüjteményünk számára muzeumunk egyik legbuzgóbb barátja Marossy János úr Ó-Szőnyből származó tárgyakat küldött ajándékba és ugyanonnan vétel utján is nyertünk egyet-mást. Van köztük Mercuriust ábrázoló bronzszobrocska, zománczos csat és két római kori metszett kő, az egyik Jupitert, a másik szárnyas geniust tüntet föl; van gyöngy, terrasigillata edényke, csonttű és több más érdekes apró tárgy. Legérdekesebb egy kis áldozati oltárka, mely az ó-szőnyi «Pannonia» nevű római erődben tavaszi munka közben a szöllőkben került elé.

Fölirata:

SIL · DOM
SP · PRMTVS
MIL · L · IA
V · S · L · M

1 Lsd *Arch. Ért.* 1880. XIV. k. XIII. és XIV. tábla 117—122. ll.

Olvasása következő:

Sil(vano) dom(estico) Sp(eratus) Primitus mil(es) l(egionis) I. A(djutricis) v(otum) s(olvit) l(ubens) m(erito.) A Primitus név ép oly szokatlan mint az L betűnek sajátos idoma. — Ugyanott, hol a Silvanusnak szentelt oltárt találták, egy nagy kősírláda is került színre, melyet még nem szerezhettünk meg, ellenben sikerült megvenni egy kis oltárkát, mely a sarkophág tőszomszédságából való. Az oltárka, eltekintve egy erős kapavágástól, mely harmadik sorát elől csonkította, jó föntartású.

Fölirata:

S D S
Λ V R
F E L I
C Λ V S

Az első két sor olvasása bizonyosan S(oli) D(eo) S(acrum), de a másik kettőé bizonytalan; lehet hogy a C és A közt kimaradt az I, és így volna FELIC(I)A V(otum) S(olvit). — A római világ egészen más tartományából, Daciából és pedig a mai Várhely (Sarmizegethusa) tájékáról római márványszobor töredékét kaptuk. Durva mű, mely azonfölül csonka, de tárgyánál fogva érdekes. Lovon nyargaló férfialakot ábrázol, ki jobbjával a lova sörényébe fogódzkodik, balját pedig a kardja hüvelyére rakja; a rövid chitont öv szorítja testéhez, míg a mellén összefogott chlamys az erős mozdulattól messze hátraszállong. Arcza csupasz; haja hosszú és sürű, fején koszorú(?) melyről hátul szallag látszik lecsüngni. A koszorú középső részén mélyedés van, mint gyakran a római votivarak fölső lapján, úgy hogy benne áldozni lehetett. A szobor kezelése sajátságos, mert ámbár kerek szobor akar lenni, mégis hátulja laposra nyomott és így inkább erős dombormű hatását teszi. A ló lábai valamint a férfi lába letört. Azt lehet föltételezni, hogy alapzattal függtek össze, melyen a vovens neve volt bele vésve. Első megtekintésre lovagló Mithras-szobornak tartottam volt, mert van bizonyos hasonlatossága a carlsruhei muzeumban lévő lovagló Mithrashoz. Ott azonban a chlamys mellett a phrygiai sapka, s a ló alatt az oroszlán és kigyó, melyek a lóval versenyt sietnek, jellemző és csalhatatlan ismertető jelek, minőket itt, talán a mű csonka volta miatt, hiába keresünk. A Mithrasra kereszteléssel tehát még egyideig várnunk kell, míg majd a pannoniai és daciai figuralis Mithras-emlékek mind össze lesznek gyüjtve. Addig is a n. muzeumban őrzött pátkai, ó-szőnyi, sziszeki (dunamederbeli)[1]

1 A sziszeki lemezt lsd. Magy. rég. leletek Repertoriuma. *Arch. Közl.* XII. köt. «Sziszek.»

és egyebünnen származó domborműves apró kőlapokra utalok, hol egy ily lovas alak foglalja el a főhelyet. E lemezek mithriakus vonatkozásai még nincsenek eléggé tisztázva. A ki majd fejtegetni fogja, bizonyára az érdekes várhelyi lovas alakra is kénytelen lesz visszatérni, melyért köszönettel tartozunk Mokry Endre úrnak.

Marossy János úr ó-szőnyi apróbb tárgyai közt volt egy csontból faragott halacska is; alighanem őskeresztény amulett, mely Krisztust jelezte és egy jámbor bregetioi keresztény nyakán csünghetett valaha. Szintén Marossy János úrtól kaptuk egy XI—XII. századbeli ereklyetartó bronzkeresztnek felső domborműves lemezét.

Gyűrűt e hónapban kettőt kaptunk. Az egyik középkori, bevésett liliommal, anyaga bronz, a másik újabbkori, szintén bronzból való és aranylemezzel van bevonva, a pecsétlő helyen D—B betűk és egy határozatlan jel van bevésve. Mindkettőt Podgoriczán Slavoniában lelték egy III. Ferdinánd-féle magyar aranynyal. Pulszky Polyxena k. a. szives közbenjárása folytán a n. muzeumnak ajándékozta gróf Pejachevich-Prandau Alvin. Ékszereinkhez egy óriási ezüst fülbevaló járult; múlt századbeli délszláv ékszernek látszik, melyben a középkori filigrános fülbevalók motivuma maradt fön.[1] A karika alsó felét három gömböcs és tíz kő ékíti, köztük legnagyobb egy carneol, legtöbb a türkisz; a karika átmérője 8 cm. Említendő még egy sodronyos keztyű a XVI—XVII. századból és egy rézkehely kupája. Az előbbit Ó-Szőnyről vettük, az utóbbit a patenájával együtt az országos levéltárból kaptuk, hol 1837 óta őrizték volt. A kupán meg a patenán a régi aranyozás még jó részt meg van; készítési koruk visszafelé alig megyen túl a XVII. századon.

Az éremgyüjtemény összes növedéke a múlt hónapban 129 drb volt. Itt különösen néhány ajándékot kell kiemelnem: nevezetesen Marossy János küldeményét, melyben két római denár, hét római bronzérem és egy keleti ezüstérem volt; továbbá Schwerer János úr szíves közvetítése folytán Kollonits István úrtól ajándékba nyert tizenöt drb római bronzérmet. Hozzájárul dr. Kaan Ágoston ajándéka, melyben 18 drb római bronzérmen és két denáron kivül volt öt újabbkori érem is. Továbbá Pulszky Polyxena kisasszony közbenjárása folytán ajándékba kaptunk gr. Pejachevich-Prandau Alvintől egy III. Ferdinánd-féle aranyat, s ezeken kivül majd minden korabeli éremcsoportjaink szaporodtak buzgó ajándékozók hozzájárulása által.

Az emlékérmek közül első helyen kettőt említek, melyet dup-

1 Vsd. ö. az orsovai fülbevalót, melynek rajzát a leletek Repertoriumában közöltem *Arch. Közl.* XIII. k. «Orsova.»

lumok fejében cserébe kaptunk. Mindkettő érdekes módon egészíti ki magyar emlékérmeink sorozatát. Az egyik háromszögű ezüstfémer mely Győrnek 1598-ban márczius 19-ikén a töröktől való visszafoglalása emlékére lett verve. Eddig nincs kiadva. A másik époly érdekes fémer ezüstből van öntve és Scheuhenstuel Vilmos selmeczi bányagróf és neje emlékét őrzi, Weszerle a ritka darabot a személyi fémerek csoportjában XXX. 9. alatt közli. Példányunk elég sikerült öntvény és föntartása igen szép.

Vétel utján a Castaldo-féle emlékérmek sorozatát, a Lippa elfoglalására készült bronzfémerrel birtuk kiegészíteni. Weszerle tábláiról rég ismeretes ez a fémer.[1] Most szerzett példányunk elég szép föntartású. A ritkaságok közé tartozik — bár egészen modern — egy horvát föliratu ezüstfémer, melyet csere utján szereztünk; 1872-ben verette Simič Ignácz úr, mikor Zeng városa visszanyerte polgári autonomiáját.

Végül ajándékba nyertünk néhány emlékérmet, mely a legutóbbi években lett verve. Az 1. lippai ipar-egyesület megküldte az 1879-ben megtartott ipar- és terménykiállítása alkalmából veretett jutalomérmet és dr. Kruesz Krizosztom pannonhalmi szt. Benedek-rendű főapát megajándékozta a muzeumot azon emlékéremmel, mely a szt. Benedek-rend 14 száz éves fönállása évfordulóján az idén készült. Két példányt kaptunk, az egyik ezüstből, a másik bronzból készült, mindegyik átmérője 4·5 cm. Továbbá a bécsi numismatikai társulat tíz éves fönállását emlékérem által örökítette meg, és ezt intézetünknek is megküldte, mert a társulatnak «Magyarországban is van számos tagja». Az előzékenységet az akadémiai emlékérem megküldésével viszonoztuk. Az érem előlapját igen helyesen az ókori numismatika nagy újjáalkotójának, Eckhel apátnak arczképével diszítették. Legvégül a fémértékre legbecsesebb emlékérmet említem. A m. kir. ipar- és kereskedelmi miniszterium az 1878-ik évi párisi világtárlaton 500 frankot érő 40½ arany súlyú aranyfémerrel lett megjutalmazva s ezt örök emlékül a m. n. muzeumnak adta által.

Budapest, n. muzeum 1880. május 16-ikán.

Hampel József.

(IRODALOM.) *A vasmegyei reg.-egylet évi jelentése.* MDCCCLXXIX. Szerkeszté: Rezsőfy György, ideigl. egyl. titkár. VII. évfolyam. 94 lap. Nagy kedvünk volna kitünő meseirónk Greguss Ágostnak, műveiből idézni vagy egyet az előttünk fekvő munkácskára. De hagyján, nem

[1] Előlapja G. XII. tábla 2. szám, hátlapja ugyanazon táblán 5. sz. alatt.

vagyunk malitiósusak. Mindamellett ebben az esetben a rácz közmondásnak kell igazat adnunk, mikor azt mondja: «a dícsérőnek vágd ki a nyelvét».

Ezeken túl lévén, megbizonyíthassuk, hogy az egyletnek 1879-ben 618 tagja volt, (annyit nyomtattak ki) azonfelül 46 alapító, s hogy Vasmegye meg Egyptom között a direct összeköttetés is meg legyen, Koscielszki László urat Cairóban megtették tiszteletbeli tagnak. Többet a hivatalos közleményekből idéznünk nem kell, de nem is igen lehet, kivéve azt, hogy az állandó titkár úr, dr. Lipp Vilmos, Keszthelyre tette át lakását. Lipp úr kitartó szorgalmával, jóakarattal hat éven át jelesűl, vagy hogy saját szavaival éljünk «præeminenter» viselkedett az egylet körűl, nevét ismeretessé tette — s a pesti egyetemen ennek alapján *doctorrá* is lett. Ebben az évkönyvben, vagy jelentésben négy ilyen Dr-os czikket olvashatunk.

Az első czikknek titulusa: «A borghesi viador». Kezdődik pedig imígy:

«Van a vasmegyei régiségtárban egy, a hátrafeszített jobbláb sarkától a fejbúbig mérve 64 cm. magas bronz szobrocska. Agasias görög szobrász, jelenleg a Louvre-ban létező és a «Borghesi Viador» név alatt ismeretes életnagyságú, fehér márványból készült szoborművének másolata.» Azt mondja Lipp úr, hogy a „*műértők összhangzó ítélete szerint*“ XVII. századbeli *olasz, vagy franczia* munka ezen, herczeg Batthyányiféle hitbizományból a vasmegyei gyüjteménybe kerűlt szobrocska. Ennyit a provenientiáról. Ezután kezdődik a tanúlmány, mely úgynevezett nagy mondások gyűjteménye. Lipp úr szerint a műélvezetet nagyon megkönynyíti „*a megüllepedett műkritika összfoglalatjának tágabb körben való terjesztése*“ (2-dik lap 10-dik sor). «Frumos'a» mondja az oláh erre, a párisi: «c'est renversant,» a magyar meg nem érti! A műkritikából gyönyörűséges alapelveket hirdet dr. Lipp úr. Szerinte ez a szobor azért nem lehet a XVII. századból való, mert «sem a művön magán nem fedezhettük fel a legcsekélyebb jelt is, melyből annak készítőjére csak némileg is következtethetnénk, sem nem létezik okmány, vagy feljegyzés, mely nekünk ez érdemben felvilágosítást nyújtana.» Winckelmann sülyedj!

Az ilyen axiomákkal telespékelt nekifohászkodás után a szerző görög művészettörténeti episodokat mond el. Víz és víz mindenütt; egy hullám: „*a művészet mindig saját kora szellemi hatalmának hű kinyomata.*“ (7. l.) Ha ez nem német gondolat, akkor Lipp úr új iskolát alapított. Hogy komolyan végezzük, meg vagyunk győződve, hogy

erről a szoborról, ha rajzban kiadták volna, annál jobb, alaposabban s rövidebben lehetett vala írni.

Menjünk tovább.

«Littore in Armorico legimus conchylia rara» magyarosan szólva ritka bogarakra akadunk a vasi határban. Kiválóan ráillik ez a következő czikkre, melynek a czíme az, hogy: «A történelem előtti idő». Nincs szerencséje birálónak a t. szerzőt, ugyancsak Lipp doctor urat személyesen ismerni, de erősen hiszi, hogy a t. szerző testesebb ember. Annyi sok ürességet, lapos állítást, oda dobott nagyítást egy versen elmondani, s mégis oly bonhomiával, hogy meg sem haragudhatunk rá: az csak kövér embertől telik. Nem vádolhatjuk a t. szerzőt szűkkeblűséggel, dehogy, csak ide iktatjuk axiomáit:

I. Hiszi a teremtés 5000 évét, aki nem hiszi, nem komoly ember (15—16. l.).

II. A művelődés «egy szerencsés véletlenből, vagy gondolatból» indúlt ki. (Ez a fejezet capitaliter van megcsinálva.)

III. Európa Ázsiából népesíttetett be, s hogy az ős bevándorlás idejét nem tudjuk.

IV. Elveti a kő-, bronz- és vaskort, vagyis a trifurcatiót. Erre felelt már Hampel úr, a rákospalotai leletről írt czikkében (Arch. Ért. XIV. 49 és kv. lapokon) de azért még a dolog nincs eldöntve. Lipp úr nézete bizonyára nem sokat nyom az általános latban, de azért az a nézet, melyet ő — bár esetlenűl — állít fel, tagadhatlan, hogy bír jogosultsággal. Hiszszük, hogy erről lesz még szó. Azt mondja Lipp úr czikkének a végén: «errando discimus», hogy hibázott, azt hiszem, mert mondja, de hogy sokat nem haladt, azt tudom, mert elolvastam a czikkét.

Bubics Ede úr a római póstaügy belszervezetéről ír. Derűlt, humorral, s amellett elég apparatussal írott czikk. Rezsőfy úr éremgyűjteményi leírása a rendes cathalogisálás igényeinek megfelel ugyan, de pontosabb, aprólékosabb is lehet; dr. Lipptől van még két czikk: «Góth emlékek Vasban» és «Őskori temető Keszthelyen» jobbak a többinél annyiban, mert a leírás meglehetős lelkiismeretesen van adva, nem különben a lelet körűlményei is, a körülírások, meg értelmezések azonban itt is aszkórosak. Dicséretére legyen mondva a vállalatnak, két elég csinos tábla ékíti a kötetecskét.

Ezzel végeztünk. *p. t.*

Történelmi és Régészeti Értesitő. A délmagyarországi történelmi és régészeti társulat közlönye. 1880. I. füzet. 56. lap.

Kétszázhetvenkét lelkes délmagyarországinak «gyújt régi fénynél uj szövetneket» az értesitő. Meg kell jegyeznünk, hogy e folyóirat szerkesztőt cserélt. Az 1841. szept. 8-án Tápió-Györgyén született Miletz János, a társulatnak öt éven át volt «titokőre», Budapestre helyeztetvén át Pontelly ur váltá fel a szerkesztésben. Elődjének az értesitő 41—45. lapon «emléklapot» szentel. Dicsérettel kell kiemelnünk az emléklapból Cassiodorus és Plinius mondásait; azok elég tömöttek, az egyik jelige, az utóbbi bezáró mondat. A térközben felhalmozottak formájáról nem szólunk.

Miletz urat pedig sajnáljuk. Tett ő annyit, s lelkesen, kitartó módra, hogy ezt nem érdemelte meg.

Lássuk a tartalmat:

Böhm Lénárd öt aldunai megerősitett pontról ád egy kis izelítőt egy nagyobb műből. Karnicza, Drenkova, Kurvingrád, Starics Szinicza nevezettel birnak ezek a városok, melyekről három mellékelt tábla ád elég csinos rajzokat.

Böhm ur tagadhatlanul érdemes ember. Ez a közlemény is bizonyítja, hogy alaposan ismeri a délvidék helyrajzát. Régésznek azonban nem régész, históriai művei érdemes kutfői munkák, de itt nem szólhatunk hozzá. Kérdjük azonban Böhm urat, ha czikkét még egyszer elolvassa, vajjon önmaga is nem fog-e mosolyogni? Pestynek több helyütt szemire veti, hogy nem volt a hely színén, az ominosus nevű Kurzvingrád (Szajhavár) helyfekvését nem tudja. Böhm ur megkereste, s egy becsületes szerb kalauz megmutatta az ormot, de Böhm ur nem tudván kiállani «az — ép akkori — iszonyú hőséget» lemondott a megmászásról s most constatálja, hogy «pontosan értesült arról, *hogy hol állhatott*» (8. l.) Nehéz dolog embernek lenni. Nem gunyolódunk mi a tisztes igyekezettel, csak rámutatunk e kutatási modor nem ép előnyös oldalára.

«A tatárjárás előtti magyar kővárak az archaeologia és történettudomány mai álláspontján» czím alatt Pontelly ur megereszt egy 18 lapos exposét, melyben bőven kijut a kérdéssel foglalkozóknak a frásisokból. Szinte sajnálkozunk, hogy mi nem foglalkoztunk véle, egy jeles, vagy kitünő tán nekünk is jut vala. Annak, ki a dologgal nem ismerős, világos áttekintést nem nyújt, mert a szerző zavarosan adja elő tárgyát, mindenhez hozzá akar szólni «hajh de nincs erő!» Ami az efféle kivonatoknak érdeket kölcsönöz: a *styl*, P. urnál még pium desiderium. Egyet megengedünk, hogy szorgalma van.

Végül még nehány megjegyzés. Illik-e megférő dolog-e egy tudományos társulattal, hogy a beküldött pénzek és érmek meghatá-

rozásával a hivatalos jelentés adós marad? Szentkláray urnak a 35. lapon adott rövidke magyarázata miért maradt meg szigetnek? Vagy tán csak lehet Temesvártt római érmet, esetleg magyart determináltatni? A 32. lapon 8. alatti ajándék mi? S több ilyen van. Ha a titkár esetleg nem foglalkozik érmészettel, kevés fáradságba kerül azt mással determináltatni. Az oly leleteket pedig, minőt (34. l.) Nédits János ur küldött be, azt az ismeretlen czímervésetű pecsétgyürűt nem ártott volna lerajzoltatni. Tán csak akadna megfejtője. Az ára is kifutotta volna, ha a szövétnekes felhívás elmarad. Egy díszpéldánya az alapos magyarázatnak a következő: a 39. lapon említett kubini vár romja közt nagy szakadás történt, s ott többféle *őskori* tárgy került a napfényre, *melyek* közül beküldettek:

h) sókő darab,

i) két vas nyilhegy,

j) nagy lópatkó,

k) nagy rozsdás vas vésű,

l) vasajtó sarkrészlet.

Lehetünk azért lelkes délmagyarországiak — mint a hogy mi is azok vagyunk — ha ilyet nem irunk is.

Hanem azért Brutus derék és becsületes férfiú. *p. t.*

Régészeti Kis Káté, falusi iskolás gyermekek számára írta Ambrus bácsi, kiadta a délmagyarországi történelmi és régészeti társulat. Temesvár. 1880. Ambrus bácsi korántsem tévesztendő össze Petőfi Ambrus gazdájával, ki tudvalevőleg nem foglalkozott a régészettel, a mit igen jól tett. Ambrus bácsi épp ellenkezőleg foglalkozik a régészettel, a mit igen roszúl tesz. Ambrus bácsi apostol, akár Szent Pál vagy Máté. Azon czélt tűzte ki maga elé, hogy az archæologiát beviszi a subagallér s a zsíros kalap alá is. Vágyai odaterjednek, hogy ezentúl minden csikósbojtár első pillantásra megismerje, vajjon a bronz fibula melyet botjával a földet piszkálván, talált: Caracalla vagy Titus idejéből származik-e. Nemes törekvés.

Az előszóban egy helyen így szól: «A művészet azon egyedűli tudomány-ág, melynek megépítendő magasztos templomához, az akadémiákat nem végzett földnépe is hozzájárulhat egyes homokszemekkel.» Hogy homokszemekből épült-e e magasztos templom, nem tudom, de hogy Ambrus bácsi okoskodása szerint hazánk legnagyobb műrégésze azon öreg gazda, ki a polgárdi tripost találta, az kétségen felűl áll.

A Kátét fejezetekre osztotta a szerző. Miért? nem tudható. A fejezetek kérdésekből és feleletekből állanak. Némelyik igen szel-

lemes és új felfogásról tanuskodik. pl. «Kérdés: Mik lehetnek ezek a régi tárgyak? Felelet. Lehetnek: templomok, házak, várak, *képek* szóval — épületek. 2. Hol találhatók fel az ilyen régi tárgyak? *F.* Legtöbbnyire a földben, kivévén a ruhákat és irományokat. 3. Kötelessége-e mindenkinek a régészettel foglalkozni? *F.* Szent és nagy kötelessége az minden magyarnak a ki hazáját szereti.» Jegyzetbe ideteszi szerző bizonyítás okáért: «A nagy világon e kívül nincsen számodra hely.» *K.* Oda kell-e adnod a talált régiséget ha papod, vagy jegyződ kéri? *F.* Igenis oda, mert ők a régiséget rendeltetése helyére juttatják.»

Ide irhatnók az egész kis Kátét. Nagyon épületes s ebéd után igen mulatságos olvasmány volna. Ambrus bácsi a legnagyobb komolysággal s Malvolio-i méltósággal tanítja a jó népet oly dolgokra, a mit a jó nép sohasem fog könyvből megtanúlni, s hogy a régiségek ezentúl ne essenek barbár kezekbe, annak egyedűli módja az, hogy a régészeti egyletek saját vidékükön, lépjenek érintkezésbe a falusi lelkészekkel s tanítókkal. A többit megteszi egy miniszteri rendelet, mely dobszó mellett hirdetendő ki a falu piaczán egy vasárnap délután.

Ambrus bácsi pedig nyugodjék meg, s gyűjtsön továbbra is a «föld alól kiásott templomokat várakat, házakat, képeket szóval — épületeket».

Sz. A.

Magyarország hajdankora a vízözöntől a római hódításig. A legújabb nyomozások alapján, írta Szombathy Ignácz. Győr, 1880. IV. 87 lap. Aki figyelemmel kísérte a hazai sajtót, észrevehette, hogy Győr városában történelmi és régészeti munkák gyára alakúlt Szombathy Ignácz vezérigazgatósága alatt. «Újabb termékek» czím alatt 7 czikk van felsorolva a föntczímzett munka boritékán. A vezérigazgató, azaz a szerző minden okúlni kivánónak 20%-t enged, ha egyenesen nála rendeli meg a példányokat.

Szombathy úr árúival rendkívül nagy kínálatot, jobban mondva kínáló-gépezetet fejtett ki. És mégis, a történelmi munkák kedvelői nem sietnek méltányolni a jeles igyekezetet. Pedig hát Magyarország hajdankorát a vízözöntől kezdve «legújabb nyomozások után», a szerző «rövid» (40 lapon) önéletrajzával együtt olvashatni, nem adatott mindenkinek s még mily olcsó áron: 50 krért!

Azonban, ha komolyan veszszük fontolóra Sz. úr igyekezeteit, azon az egy jeles mondáson kívül, hogy «dolgozás, takarékoskodás, káros szerződésektől óvakodás sokkal többet ér, mint a költséges pörösködés» (40. l.) könyvében: zagyva geologiai ismereteknél, meg-

emésztetlen régészeti plagiumoknál, a történelmi előadásban pedig kritikátlan, szolgai nagy mondásoknál egyebet nem találunk. Elismerjük mi szívesen Sz. úrban a jóakaratot, személyeskedés nincs szándékunkban: határozottan tiltakoznunk kell azonban, hogy ily nyomtatott bornirtságok a magyar irodalom komoly termékei közé számíttassanak. Mi is azt mondjuk szerzőnek, a'mit ő mond önéletrajza végén: «rendszeres dolgozás, takarékoskodás az öndicséretben, káros reclamoktól óvakodás sokkal többet ér, mint a költséges könyvkiadás.» *p. t.*

„*Magyarország csúcsíves stylü műemlékei* (Győr, Soprony, Pozsony, Szent-György, Bazin, Modor és Nagy-Szombat), *a vallás és közoktatási m. k. minister meghagyásából írta dr. Henszlmann Imre a magyarországi műemlékek ideigl. bizottságának előadója II. kötet* (négy táblával és 191 fametszettel) *4-rét Budapest, 1880.*"

Jelen munka egy 1876-ban közzétettnek folytatása, illetőleg II. köteteként tekintendő; az elsőben röviden leírtam hazánknak ránkmaradt ó-keresztyén, román- és átmenetkorbóli építkezéseit és adtam a kisebbeknek lajstromát, melyet csakis előlegesnek és ideiglenesnek vehetünk; mert azóta is több apróbb templom létezése jutott tudomásunkra. Központi bizottságunk csak 1872 óta létezvén és tágas czéljához mért elégtelen eszközökkel működvén, eddig nem sikerülhetett a még meglevő emlékek teljes sorozatát összefoglalni és ha ez a csekélyebb számu régibbek tekintetében áll, még sokkal inkább áll a számosabb és egészben díszesebb ujabb csúcs-íves stylű emlékekre nézve. Itt még nem vagyunk képesek chronologiai rendszerrel eljárni; mert mindnyáját még nem ismerjük, még nem birunk e czélra elégséges rajzaikkal, nem építkezésökre vonatkozó irott adatokkal. Más részt csúcs-íves épületeink a régibbeknél általán nagyobb kiterjedésüek, részleteikben díszesebbek, költségesebbek és jobb karban levén, itt valamint tüzetesebb leirása, ugy a tüzetesebben megvizsgáltak geographiai csoportosítása kivánatosnak mutatkozott. E tekintetek voltak mérvadók a választásban, mely a II. kötetben tárgyalt emlékek összeállításának alapul szolgált.

Valamint városaink nagyobb templomai többnyire nem folytatólag egy korban és annak külön styljében épültek, ugy a *győri székesegyház* is több stylt mutat és behatóbb kutatás szükséges, hogy a mult század ugy szólván köpenyezése alatt csúcs-íves sőt átmeneti korát kifürkészhessük. A XIII-ik század első felének stylje mutatkozik keleti külsején: háromoldalzárásu apsisának és félkör-zárásu apsidioljainak egyszerüségén, mondhatnók csupaszságán. Minő volt akkor belseje, többé nem tudhatjuk; mert eredeti pillérei modern erősítő falköpenynyel vannak körülvéve. A csúcs-íves stylt találjuk keskeny, csúcsívvel és mérművel zárt ablakaiban, és épen oly világosan a mostani boltozat fölött, a tető alatt, látható csúcsos vállíveken. Végre a templom déli oldalához csatolt u. n. hedervári kápolna a csúcsíves-styl legkésőbbi korából származik. A templom nyugati homlokzata, daczára hogy ide már eredetileg is ikertorony volt tervezve, ezen eredeti alakzásából egészen ki van vetkőzve.

A püspöki residentiában *kettős kápolna* van, minő az egyház főnökei lakánál gyakran fordul elő és minő Veszprémben is fenmaradt; itt azonban a felső kápolnát lerombolták és csak az alsó létezik még. Győrött ellenben az alsó egészen el van hanyagolva ugy, hogy arra, mint régi épületre, pár kiszökő boltgerinczről alig ráismerhetni; a felső kápolnát Simor, akkori győri püspök, Lippert épitész által stylszerüen restauráltatta.

Nevezetes a püspöki pinczéből a Duna partjára levezető *föld alatti járda*, minőhez hasonlót hazánkban nem ismerünk. Nevezetes ezen alagut főképen azért; mert azon, elhagyva egy tágasabb kamrában a Duna ágáig mélyedő kutat, igen díszes kis kamrába jutunk, mely daczára, hogy soha kivülről világítva nem volt, mégis igen csinosan faragott gyámköveken emelkedő, gerinczekkel osztott keresztbolttal van födve. Az alagutnak czélja, ha a püspöki lak hajdani erőd minőségét tekintjük, elég világos, ez valamint menekvésre, ugy támadó kirohanásra is szolgálhatott; világos az is, hogy a tolakodás gyöngítésére két tágasabb helyiség is van abban; de magyarázhatlan az egyiknek díszes volta, holott azt napsugár soha nem érhette. Az alagut alsó vége törmelékkel van megtömve s így kijárással nem bir.

Sopronyban több csúcs-íves épület maradt fen: nevezetesen sz. Mihály, a sz. háromság, sz. János és a sz. lélek temploma, valamint a sz. Mihály egyháza melletti sírkerti kápolna is.

Sz. Mihálynak még a XIII. században megkezdett temploma több tekintetben nevezetes; nyugati részén meg van még az átmeneti stylt jellemző félköríves fries; keleti részét pedig már a XV-ikben meghosszabították, a hosszházhoz álkereszthajót és a mostani szentélyt építvén. A hossz-szentély déli oldalához két emeletes kincstárt és sekrestyét csatoltak és mivel ennek ablakai félkörrel vannak zárva, a bécsi «Mittheilungok» 1856. évfolyamában a templom épen ezen ujabb részét legrégibbnek nyilatkoztatják ki, holott itt több rendbeli évszámokkal találkozunk, melyek az építkezést 1480 után teszik. Ellenben a régibb rész, a hosszhajó, a keletiben előfordulóknál sokkal egyszerűbb alakzással bír; sőt itt a tövek helyett alkalmazott oszlopok és az azok közti feltünő nagy osztályok oly szerkezeti bátorságra mutatnak, minőt e korban csakis a franczia iskolában találunk. Vannak e templomnak több rendbeli falképei is, nevezetesen toronycsarnokában és a déli kapuzatok csúcsíves mezein. A torony déli küloldalán nagy falképet látunk: Krisztust a keresztfán és alatta azon halottak sorát, kik, a legenda szerint, Krisztus halálakor feltámadtak. A délnyugati kapu tympanumában egy «pieta» igen ügyesen volt ábrázolva, Storno a képet nem egészen restaurálta, hanem a festék teljes lekopása után, csak körrajzát vörös vonallal megujította; a délkeleti kapu csúcsmezejében a feszületet látjuk, lábánál Máriát és Jánost és a térdelő donatort, ki mondatszalagot tart ugyan kezében, hanem a szalagnak felirata, fájdalom, olvashatlan.

Nem kevésbé régi, sőt talán még régibb templomunknál, a tőszomszédságában álló sz. *Jakab kápolnája*. Ez temetői kápolna, mely kapuzatának tympanumában igen nevezetes domborművet bir: két sárkányt, mely vagy az Yggdrasil vagy a paradicsom életfáján rágódik,

s így egyszersmind pogány és keresztyén jelképnek tekinthető.[1] A nyolczszögü kápolna hármas-zárásu apsisának oldalán vannak falképek és ezekre karczolva felirások «sgrafittok», melyek közül egynehány XV-ik századbeli. A kápolna bár azon több későbbi változtatás fordul elő, egészben díszesnek mondható. Alsó emelete, mely alkalmasint csontház «ossarium» volt, megközelíthetlen; mert törmelékkel egészen meg van tömve.

Igen érdekes a *benczések sopronyi temploma*, mely hajdan a Ferenczrendűeké volt. A népmese róla azt mondja, hogy kecskepásztor nagy kincset találván, ebből építtette az egyházat és zárdáját. Oka e hagyománynak az e templomban háromszor előforduló kecskés czímer, mely egy szentgróti nemes családnak czímere. Miután a templom hosszhajója a XV-ik században leégett, a szentgróti család egyik tagja azt ujra beboltoztatta, egyik felső részében megujitott oszlopára angyal által hordott czímerpajzsát tétette, másikára pedig kis tabernakulumot és ez alatt az 1491 évszámot kivésette. Az énekkar karzatán látjuk a donator képét térden imádkozva és alatta valóságos, életében használt kecskés paizsát, melynek alapját, halotti jelentősége miatt több helyen feketére festették, és még a kecskének felső részét is feketére mázolták. Ezen templom is nem csak hosszhajója közepén álló négy oszlopa, hanem a tűz által megkimélt szentélyének különleges alakzatai tekintetéből egyenesen a franczia iskolának tulajdonítandó. A szentélyben levő tábla értesít, hogy itt három koronázás hajtatott végre. Az egyháznak tornya, minden egyszerüsége mellett, karcsusága és aránylagos nagy magassága okából nevezetes; sisakján, mint a szentmihályién is messze kiszökő és megközelíhető karzat van alkalmazva. Meredek kapu-ormozata fölött ismét a kecskepaizs lett berakva; míg az ajtómezőben dusgazdag alak-csoportot látunk festve, tömérdek bűnöst, kiket a szűz védőleg eltakar köpenyével. A zárdahelyiségek közül csak a káptalanház maradt ránk, melynek hajdani különös diszére ma is ráismerhetni. Oszlopait, mivel ide felső emeletet építettek tömör falköpenynyel vették ugyan körül, hanem az egyik helyen eltávolíttatván, igen diszes kapitael jutott napfényre. A boltgerinczek alakos gyámköveken emelkednek. Az alakok valamennyie jelképes, és összevéve azon megkísértéseket teszi szemünk elébe, melynek a keresztyén, a középkori nézet szerint, élete minden perczében ki van téve.

Sz. János temploma késő koru és eredetileg sem mutathatott sok érdekest. A támain előforduló kevés dombormű és teljes szobor durva míveletű.

Ugyanezt kell mondanunk a *sz.-lélek* templomáról vagyis inkább kápolnájáról, melyen egyedül toronykájának szokatlan és elég bátor elhelyezése némi figyelemre méltó.

Pozsony régi emlékei tekintetében városaink első sorába helyezendő. *Vára* országunk legrégibbjei közé tartozik. Első eredetének semmi nyoma ugyan, hanem miután Mária Therezia idejében történt átépítésének burkolata és mészragasza a falakról leesett, sok helyen

1 ? Szerk.

oly Mátyás korabeli részletek tüntek elő, melyek bizonyítják, hogy a mult század átépítésében a XV-ik századnak elrendezését, több helyen pedig felosztását is egészen megtartották. Az utóbbinak igen díszes részletét látjuk egyik külső kapuján, mely ezt még inkább dísz-, mint erődkapuvá teszi.

A *templomok* sorában régiségre első helyen áll a *Ferenczieké*, melynek építését megkezdte Kún László 1296-ben. Az eredeti épületből még meg van szentélye és tornya, amazt igen csinos faloszlopok diszítik, a torony pedig az egyszerübbek és kisebbek közt ritkítja párját, nemcsak nálunk, hanem a külföldön is. Figyelemre méltó constructiójára nézve, hogy a négyszög fölött nem a szokásos nyolcz — hanem hatszögbe törik. Dicséretet érdemel sisakjának csinosan kidolgozott mérműve is.

Fölötte díszes a templomnak egészen megujított hosszhajójához csatolt *sz. János evangélista kettős kápolnája*, mely a XV-ik század második felének kezdetéből származik. Itt a csúcs-íves styl legvirágzóbb pompájában áll elénkbe; bámulatos arányainak összhangzása, részleteinek precizója és izletes elrendezése. E kápolna a német iskola mesterművei sorába való és megérdemli a gyöngy nevet. Meglehetős jó karban van tartva (mit a templom tornyáról épen nem mondhatunk), csakhogy a tervezett szoborkák hihetőleg soha nem készültek el.

A *parochiális* fő- *és koronázásinak* is nevezett templom, melyet, mint káptalanit Pozsonyban, röviden *dómnak* neveznek, hazánk legnagyobb egyházainak egyike, tágas háromhajós hosszházzal és széles hoszszu szentélylyel bir, de csak egy tornya van, mely nyugaton a főhajónak megfelel. E torony első sorban a várnak netaláni támadásai ellen emelt erődtorony, hozzá hasonlókkal gyakran találkozunk Erdély Királyföldén. Dómunk építését minden valószínűséggel e toronynyal kezdték még a XIII-ik század második felében, e mellett szól a déli oldalán álló, a déli mellékhajónak megfelelő u. n. cseh királynénak oratoriuma vagy kápolnája is, melynek fal-árkádjai a XIII-ik század igen erőteljes styljében vannak szerkesztve, hasonló styl mutatkozik a torony sokkal egyszerübb faltövein. Ezen kort okmányilag is bizonyíthatjuk be. Egy 1311-ben kelt okmány szól a már ezen év előtt a dom szomszédságában épített városfaláról; azonban e fal a templom északnyugati kapujának mintegy hatodrészét elvágja többi öt részétől, világos bizonyságául, hogy a kapunak a fal előtt kellett léteznie, tehát még a XIII. században készült. Ugy tetszik ezen még a XIII-dik században megkezdett egyházhoz tartozott egy a mostaninál sokkal kisebb szentély, melynek alapzatát a mai alatt megtalálták; hogy a hosszhajónak is *alsó* része legkésőbb a XIV-ik század első felében elkészült, sőt nyugati osztályai még a XIII-dikban, bizonyitja a már említett kapu. De nem messze ettől keletre, van más kisebb, igen diszes kapu, melynek minden részlete a XIV. század styljét vallja. E kis kapu nem nyílik az utczára, hanem a XV-ik századból származó *sz. Anna kápolnájába*, mi arra adott okot, hogy a templom egész hosszhajóját e századba helyezték, holott e századból csak felső része azaz boltozata és a Mátyás király alatt bővített szentélye származik,

és sz. Anna kápolnájának semmi köze az előtte létezett díszkapuval. A domban van eltemetve sok nevezetes emberünk: Schomberg († 1486-ban) az u. n. «universitatis istropolitanæ vice-cancellariusa», a hős Pálffy, ki Győrt visszavette a töröktől, Dóczy Orbán, Pázmán Péter, Lippay György, Széchenyi György primás, sok előkelő pozsonyi családnak tagja, mely némelyének igen csínos sírtábláját látjuk a dom falaiba befalazva. A hajdan a szentélyben állott magas és pompás szentségháznak fenmaradt mesteri vasrácsos ajtaja; egyéb csínos lakatos munkák a dom más helyein láthatók. Vannak a sekrestyében számos régi kelyhek, egy magas, pompás monstrantia és egy régi bronce keresztelő-medencze. A torony melletti északi helyiségben őrzik a káptalan gazdag kézirat- és könyvtárát. Az egyház restauratiója folyamatban van, eddig elkészült a szentély és a hosszhajónak keleti része. A szentélyből az utczára kivitték Donner Raphaelnek czopfos ugyan, hanem mindemellett remek oltár-szoborcsoportját; sz. Mártont lóháton, ki egy lábainál fekvő meztelen koldus számára köpenyének nagy darabját levágja. E csoporthoz két angyal is tartozott, ki n. Muzeumunkban látható.

Nevezetes a *klarissák templomának tornya*, nemcsak sikerült szobrairól, hanem különös szerkezetéről. A szoborkák a legjobbak, melyeket hazánkban e korból felmutathatunk, ábrázolják a Krisztus gyermek imádására összeseregiett három bölcset és a szüzet a gyermekkel, ezen alakok külön-külön vannak elhelyezve a torony körül. Az utóbbi az egyhajós templom délnyugati sarkára mintegy bigyesztve van, nagyobb magasságban emelkedik roppant gyámköveken, még pedig nem mint a rendes torony nyolcz, vagy mint a pozsonyi ferenczieké hat, hanem egészen eredetileg öt oldallal. Miután eredeti sisakja leégett, jelenleg fokhagyma alaku tetővel van födve.

Sz. Katalin kápolnájának külsejét egészen kivetkőztették eredeti alakjából; csak szentélyének egyik ablaka, a boltozat és a határfalak zöme még a régi.

Különös érdekkel bir a *pozsonyi városház*, a bártfai és a lőcsei mellett harmadik, mely hazánkban a középkorból fenmaradt; de ugy is csak részben; mint ujabb építkezése, előtti kitünik tornya, pitvara és pár terme. Tornya első emeletén volt a ház kápolnája, melyből a fő térre nyiló díszes ablak megmaradt; tornya mellett nyílik ötosztályu csínos pitvara, öt osztályának minden zárkövén dombormű-czímert látunk, az osztályok csínos faloszlopokkal vannak elkülönitve. Az első emeletnek kápolnájában és két szomszéd teremben a pozsonyi régiségi múzeum van elrendezve. Dicséretre méltó a kápolnának vasajtaja és egy szekrény, melynek két osztálya közepén a harmadikban ajtó van törve; ezen elrejtett ajtó két terem közti közlekedést eszközöl. Csínos a kapu fölött kevéssé kiszökő két ablakos erkély is.

A városház előtt Pozsony főterén emelkedik hazánk *legszebb renaissance stylü díszkútja* II. Miksa korából, melyet ennek jól mintázott több színű szobra koronáz, alatta dagályos föliratok olvashatók, ezek genius-szobrokkal hordta koczkakövet töltenek el. Ez alatt van a kisebb vízmedencze és lenn a nagyobb, melynek oldalain erőteljes jellemű álarczok láthatók.

A *szentgyörgyi* halmon emelkedő *templomban* megszemlélésre méltó renaissancestylű főoltára, Mordax és nejének jól faragott sírtáblája, Serédi Gáspár kőkoporsója, de mindenekfölött szentgyörgyi és bazini György gróf sarkophagjának vörösmárvány födele, melyen a halott dusgazdag felfegyverkezésben egyéni vonásokkal van ábrázolva. Lába oroszlánon áll, jobbjában tartja hatágu csillagos zászlaját, balját kardja díszes markolatára teszi, lábánál czímerpaisa, fölötte korona és páva-tollas rostélysisak. Ezen sírtábla ritkítja párját hazánkban. Widter Ferencz Bécsből egyedül másolása czéljából lejövén és Ipolyi Arnold közbenjárására engedelmet nyervén a kő kivitelére a templomból, ezt szabadban lefényképezte és szívességéből birtam azt annak Divald Károly által készített phototypiában munkámhoz csatolni.

A *bazini parochialis templom*, nagyobb a sz.-györgyinél, mindkettő a hajdan hatalmas bazini és sz.-györgyi grófok segítségével épült fel. Figyelemre méltó abban, bár elég késő koru Illésházy Istvánnak síremléke, melynek részeit azonban szétszedték és a templom külön falain felállították.

Modornak régi temploma leginkább szerkezetileg nevezetes; mert abban közelítőleg a beltámok rendszerét látjuk alkalmazva. A pillérek t. i. a fal tőszomszédságában állanak, de ezeken kívül külső támok is fordulnak elő.

Feltűnő a *nagyszombati káptalan-egyháznak* fölötte szabályos alapterve; ha a mult századi építkezési pótlásoktól és elferdítésektől eltekintünk, itt szigoruan tervezett háromhajós hosszházat fogunk találni, melynek keleti oldalához szintoly szigoru alakzatu nagy szentély, nyugatihoz pedig egyszerű ikertorony csatlakozik. E templomot N. Lajos király kezdte építeni; de ámbár maga nem fejezhette be, mégis az oly egyöntetü, minőnek párját hazánk nagyobb templomai közt nem találjuk. A főhajó egyszerű, nyolczoldalu pillérei, alacsony válívei és nagy sima fala, melyből csak magasabb helyen a boltgerinczek gyámköveken emelkednek; a szentélynek egyszerű, a pozsonyi ferencziek szentélyéihez hasonló faloszlopai és a nyugati homlokzat ódonszerűsége Francziа-, sőt Németországban is még a XIII-ik századra utalna; nálunk azonban ezen styllel még a XIV-ben is találkozunk, ámbár ennek alakzatai mellett egykorulag fejlettebb alakzások is fordulnak elő. E templomban, mint a magyar primásoknak, a török uralom alatti metropolisában, több egyházi főnök van eltemetve u. m.: Oláh Miklós † 1568, Kuthassy János † 1601, Forgách Ferencz † 1615, Lósy Imre † 1642. Megvan a Pozsonyban eltemetett Pázmán Péternek emléktáblája, coenotaphiuma, Drugeth György, Verancsics Mihály és Serédi János síremlékei is; valamennyi nagymérvű oszlopos homlokzat alakban dagályos felirattal és a dicsőített életnagyságu szobrával.

Csínosnak mondhatni a *nagyszombati* hajdani *klarissák* templomkáját is, melyből szentélye, tornya és déli kapuja eredetiségében ránk maradt, mig osztatlan hajója egészen meg van ujítva; ma az egykor ezen templomkához tartozó zárda, egészen átalakítva, katonai tébolyda.

Megemlítendő *sz. Ilona* templomkája is, mely jelenleg a polgári

ápoldához tartozik. Igen kedves tekintetü az ajtó fölötti három díszes fülke, a középsőben sz. Ilonát látjuk, ki kezében az általa talált szent keresztet tartja.

N. Lajos király 1382-ben Nagyszombatban meghalt. A hagyomány *halálosházaként* a sarkantyu-utczának egyikét jelöli ki, melyet annak a pozsonyi Toldy-kör is elismervén, arra 1879. april 14-dikén tartott kirándulása alkalmával emléktáblát ily felírással alkalmazott: «E házban hunyt el Magyarország dicső királya Nagy Lajos 1382-ik szeptember 11-én.» A régi ház, ugy tetszik, ujólag két házra osztatott, mely egészen át van építve; csak az egyiknek udvarán van még fakamrának használt kettős helyiség, melynek igen egyszerű gerinczes keresztboltja még a XIV-ik századba utal. Egy a nagyszombati város levéltárában levő okmány szerint Nagy Lajos a szigeten halt meg. Szigetnek nevezhették e tájat, mert hajdan az említett és más szomszédházat egy pataknak két ága vette körül.

Henszlmann Imre.

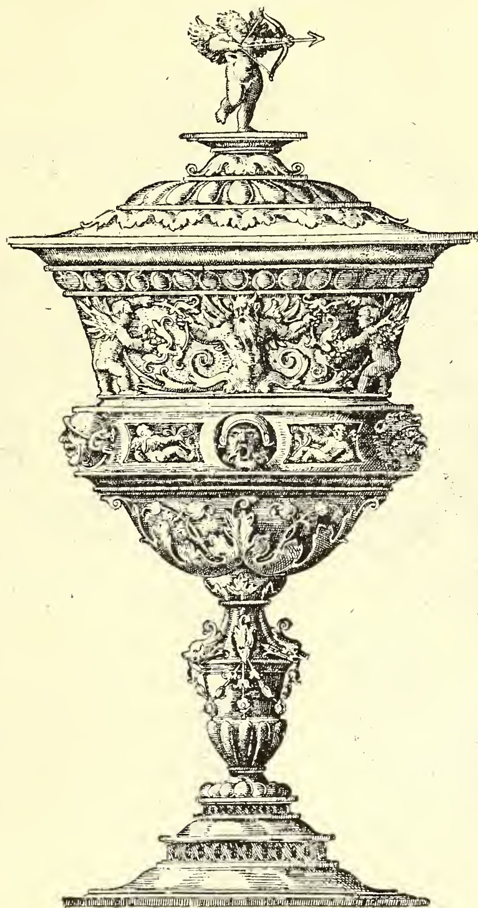
KÜLFÖLDI ADATOK AZ ARCHAEOLOGIÁHOZ.

Wentzel Jamnitzers Entwürfe zu Prachtgefässen in Silber und Gold Photolithographische Nachbildungen von Kantenseter und Haas in Nürnberg. Herausgegeben von R. Bergau Berlin. Paul Beth. 1879. A rézmetszetgyüjteményeknek rendesen egy limbusa szokott lenni, melyben tetemes helyet foglalnak el, az ugynevezett «Ornamentstiche.» A régibb gyüjtők nem sokat törődtek velök; legfeljebb azt csodálták, hogy mily biztos vonásokkal metszették őket, vagy azért szerezték meg mert rendkivül ritkák. Avval, hogy mi czélból készültek eredetileg, nem törődtek, avval sem sem sokat foglalkoztak, hogy vajjon kik rajzolták és vésték. Csak ujabban, mióta az iparművészetek történetére is reáfordult a kutatók figyelme, ismerték föl, hogy bennök hires iparművészek eredeti gondolatait birjuk; terveiket, melyeknek megvalósítása elmaradt megrendelő hijában; azon eszközüket, melylyel leginkább birták koruk izlését befolyásolni.

Wentzel Jamnitzer (szül. 1508 † 1585) fontossága az ötvösművészet történetében a kutatások folyamán mindinkább bebizonyul. Ő a németek közül az első, ki végleg szakit a gothicus hagyományokkal. Személyét és munkálkodását mély homály fedte; egyetlen művet tulajdonítottak neki teljes biztossággal, a hires nürnbergi asztaldiszt, melyet alig egy hónap előtt vett meg Rothschild, mesés áron. Bergau úr, a nürnbergi iparművészeti Muzeum hivatalnoka, régebben foglalkozik nagy honfitársával s kutatásainak eredményéről egyet-mást közölt a «Zeitschrift für bildende Kunst»-ban. Jelen műve sem adja még a mester életét, műveinek lajstromát és ismertetését, de olyan anyagot ad, melyből a mester törekvését és jellemző tulajdonságait felismerhetjük, s melyből kitünik, hogy mily sokat tulajdonítottunk eddig utódjainak mi tulajdonképen az ő munkája.

Bergau fénynyomatokban közli ezen publicatioban mindazon rézmetszetet, aranyműves és ötvös mintákat, melyek Wentzel Jamnit-

zertől erednek. Ezek három csoportot képeznek. Az elsőbe tartozókat Jamnitzer maga metszette és egy könyvben tette közzé következő czím alatt, mely rendeltetésüket is kimondja: „*Insigne ac plane novum opus Cratero graphicum, in quo mirificae, ac artificiosae variorum poculorum*

36. szám.

Diszedényminta *Wentzel Jamnitzer*-től.

Jcones Seu imagines pulcherrime expressae sunt ad communem usum aurifabrorum, sculptorum, pictorumque ac artificum pene omnium, quot quot artificioso Poeticoque imaginum genere ad diversa utuntur opera, nunc primum ad lucem editum Noribergae Anno Domini MDLI. Hogy hány metszetet tartalmazott eredetileg, nem tudjuk; a Raynard-féle gyüjte-

mény lajstroma szerint (Paris 1846) 40-et; Bergau csak harminczhármat ismer, s kételkedik, hogy több is létezzék. Gyüjtői szerencséjében jobban bizhatott volna; Országos Képtárunkban, az ismeretlenek közé sorolva, találtam egy lapot (lásd 36. szám), mely bizonyára ezen sorozathoz tartozik; Bergau második csoportjában 40. sz. alatt ugyanezen diszedényt látjuk, csakhogy a részletek durvábbak s a metszet 0.103 m. helyett 0·148 m.

37. sz.

Rézmetszet *Christoph Jamnitzer*-től.

A második csoportban 67 metszetet látunk Virgil Solistól, (szül. 1514 † 1562) egy nürnbergi metszőtől, ki rajzok sokszorosításával foglalkozott.

A harmadik csoport kilencz fametszetet tartalmaz. Jamnitzer rajzolta ezeket Riviusnak 1547-ben Nürnbergben megjelent «Perspectiva»-jába.

Jamnitzer metszeteiben olasz kútforrásokból, Enea Vico és Sebastiano Serlio, műveiből merít. Mind a diszedények körvonalai, mind pedig a diszítő domború részletek erős styl érzésről tanuságot tesznek; az edények alkotásánál szemmel tartja a művész rendeltetésöket s bármi gazdagok is a mintázott diszítések, mindég arányban állanak az edény profiljeivel, soha sem rontják meg, túltengésök által, a főhatást.

A Merkel-féle asztaldiszen már a fősulyt az anyag mesteri kezelésére helyezi a művész s a diszítés elemeinél a természetben előforduló tárgyak lehetőleg hű előadására törekszik.

A délnemet ötvösség a XVI-ik században termékeny volt és magas fokon állott. Számtalan aranymíves és metsző működött; némelyiknél a szigoru rajz és a technikai fogások alapos ismerete tünik föl; másoknál a vonalak phantastikus összealkotása bilincseli le a szemlélőt, még másoknál meglepő a humor melyet a természetes alakoknak felhasználásánál diszitésül, tanusítanak. Országos képtárunk rézmetszetgyüjteményéből közlök egynehányat,[1] mely eddig a metszetlajstromokban nincs leirva.

Ezen mesterek művei a magyar ötvösség történetével foglalkozókra kiváló érdekkel birnak. Iparművészeink a XVI. és XVII-ik században a legélénkebb összeköttetésben állottak velök; gyüjteményeinkben számos tárgy viseli az augsburgi és nürnbergi jeleket; Wenzel Jamnitzer irányához tartozik egy szép billikom a Nemzeti Muzeumban; gróf Zichy Livia pedig a mesternek egy pompás művét bírja. Reménylem, hogy e lapok olvasóinak nemsokára be fogom mutathatni a német renaissance ezen elsőrangú művét.

Pulszky Károly.

EGYVELEG.

A magyar tudom. akademia által a szent korona megvizsgálására kiküldött bizottság f. év május 8-dikán és 9-dikén teljesítette megbizását. Ipolyi Arnold, a bizottság elnöke, a m. tud. Akademia legközelebbi összes ülésén jelentést fog erről tenni, s ekkor minden bizonnyal vázolni fogja a nyert eredményeket. Az emlékszerű publikatioban, melynek közzétételére az Akademia, ő cs. és ap. kir. Felségéhez intézett folyamodványában kötelezte magát, a közönség nemzeti ereklyénknek hű képét fogja láthatni a szines táblákon, melyek a modern sokszorosító művészetek minden előnyének kiaknázásával

1 Lásd 28. és 29. sz. alatt Daniel Mignot metszeteit; ezen franczia származásu aranymíves és rézmetsző 1590—1600 közt dolgozott Augsburgban (Nagler Monogrammisten I. k. 1248.) A XXVIII. lapon Mathias Beytlernek egy lapját látjuk; Bartsch a Peintregraveurben IX. köt. 586-ik old. 17 lapot ir le tőle, Passavant Peintregraveur IV. köt. 243 old. még hetet; ezeken az 1582 és 1616 évszámot találjuk és Onolzbach (Ansbach) város nevét; ez mindaz mit a mester életéről és munkálkodása színhelyéről tudunk. (Nagler Mgr. II. 1953.) A 37. sz. metszet Christoph Jamnitzer műve; ismeretes és leirt sorozathoz tartozik, mely 63 lapból áll; közöljük mert jellemző példája a német ötvösség barock és phantastikus irányának a XVII-ik század elején. (Nagler Mgr. II. 207.)

készülnek. Ily körülmények között nem lehet föladatom, e lapokban, a koronához füződő archæologikus és historikus kérdések fejtegetésébe bocsátkozni, másrészt azonban kötelességem a szakközönség elé hozni azon adatokat, melyek a szent koronáról képzett fogalmat pontosabbá és biztosabbá tehetik.

Hogy ennek megfelelhessek készittette kérésemre Rauscher Lajos a XXVIII-ik táblán levő rajzokat, melyek a koronát elölről és fölülről nézve tüntetik föl. A léptek segélyével a korona minden egyes részének pontos méreteit lehet meghatározni.

A korona nagyobbik átmérője 0·216 m. a kisebbik 0·203 m.; súlya 2056 gramm.

A korona fölső része, amint ez közismeretű, a régibb. Egy középső négyszögü lemezből s négy, ehhez hozzáforrasztott pántból készült. A négyszögü lemezen, rekesz zománczból, Krisztust látjuk a trónon ülve (I); fejét keresztes szentfény veszi körül; jobbját áldva emeli fel, a kéz alsó része hiányzik, a mutató és középső újj tisztán látszanak, a hüvelyknek csak nyomait fedezhetjük fel, ezek azonban elegendőek, hogy az áldás mozdulatának latin alakjára ismerhessünk; baljában könyvet tart. A sima arany mezőn, mely az alakot körülveszi, Krisztus jobb oldalán a napot, bal oldalán pedig a holdat látjuk, mellette két oldalt egy-egy cyprus fa áll. A mezőt sodronyos keret körülveszi; ezt egymással váltakozó gyöngyök és gránátok diszítik; éle pedig egymást érő aranyszemekkel ékes.

A pántok széle ugyanolyan mint ezen keret, csak alsó, a homlokrész által elfödött, élükön hiányzik az aranyszem sor. Minden pánton két-két zománczozott mező van elhelyezve; mindegyiken apostol alakja. Krisztustól jobbra (heraldice) Szt. Péter (II); jobbjában kulcs, baljában papirtekercs és bal csuklójáról kulcs csüng alá. Az egész alakot keskeny arany szegély veszi körül; a mező többi részét zománcz diszítés tölti el — ez a többi mezőn ismétlődik — fölül zománcz színekben: SC̄S.PETRVS. Krisztustól balra Szt. Pál (III); jobbjával magyarázó gestust tesz, baljában irótábla; fölötte SCSPAVLUS. Krisztus lábai előtt: Ev. Szt. János (IV); jobbjával a bal kezében tartott könyvre mutat; fölötte: ❂ SCSIOhS ❂. Krisztus mögött (V) Szent Jakab; jobbjában liliomos végü bot; baljában papirtekercs; fölötte: SC̄SIACOBVS. Péter alatt Szt. András áll (VI); jobb tenyerét fölemeli, balkezében könyv; fölötte SCSANDREAS. Pál alatt Fülöp (VII); jobbjával a balkezében nyitva tartott diptychonra mutat; feje fölött: SC̄SPHILIPvS. Elől, Szt. Jakab alatt Szt. Bertalan apostol van (VIII), őt azonban a homlokrészszel összefüggő íves zománczozott lap annyira eltakarja, hogy csak a feje fölött levő fölirásról adhatunk számot: ARTHOLOME. Hátul, Szt. Tamás, kevésbé van eltakarva, feje kilátszik az első zománcz mögül; a fölirás: SCSTHOMAS.

Ezen zománczos lemezek mind külön készültek és a pántokhoz ugyanolyan foglalással vannak odaerősítve, mint az ékkövek, t. i. egy eléggé erősen fölemelkedő lemezrekeszben fekszenek, melynek hónaljában aranyszemsor vonul végig. A zománczok meglehetősen vannak fenntartva, csak a Szt. Péter és Szt. Pál hasadtak meg. A pántok magok ellenben jelentékenyebben szenvedtek, ott hol a középső

négyszöggel összeérnek mindeniken egy-egy hasadást találunk, és szintén a két-két zománcz közt levő részen, úgy hogy szükséges volt őket alulról kis aranykapcsokkal megerősíteni, nehogy teljesen szétváljanak. A korona alja kétféle részből áll: a tulajdonképeni homlokrészből és az ezt elől hátul koronázó részekből. Ez utóbbiak közül legfontosabbak: Az elől álló zománczos mező (1.) — ezen Krisztust látjuk; trónon ül; fejét keresztes dicsfény veszi körül; jobbját áldva emeli föl a görög módra; baljában könyvet tart, sima aranymezőn mellette jobbról IC. egy zománczos körben, balján XC. ugyanolyan körben, mindegyik oldalán egy-egy cypressusfa — és a hátsó zománczos lap (10.) Itt Dukas arczképét látjuk, fejét zárt korona s dicsfény veszi körül, jobbjában labarum, a fölirás mellette: MI|X(αηλ)|ЄN|X(ριστ)ω| ΠIC|TO|C|BACI|ΛEY(s)|PΩ|MAI|Ω|NO|ΔȢK(ας). Az elől levő Krisztus mellett minden oldalon két háromszögü lemez váltakozik két félkörüvel. Ezek átlátszó zománczból készültek (emaïl à jour à plique), zöld és kék pikkelyek váltakoznak. Minden háromszöget és félkört egy-egy kő koronáz, a Krisztus fölött egy amethyst, mellette jobbról egy világos saphir azután egy világos rubin, azután világos saphir végre egy gyöngy; a tulsó oldalon ugyanilyen sorban vannak elhelyezve. A Dukas fölé egy gyöngy van helyezve; a kövek át vannak furva s a mezők keretét képező arany gyöngysorból kiálló aranypeczekre vannak reáhuzva s egy kis aranysróffal lesrófolva, melyek közül csak a középsőtől jobbra eső diszes t. i. egy vörös bibéjü zöld, kék és piros átlátszó zománczos szirmu virágocskát képez; ez XVI. XVII. századbeli munka. A homlokrészen fölül alul, aranyszem sorok között, gyöngysorok vonulnak végig; ez egyszersmind aranyszemsorok által 16 mezőre van osztva. Az elsőn a Kr. alatt, egy nagy saphirt látunk *(a)*; a másodikon jobbra (2.) Szt. Mihály, mellette OAP|X(αγγελος) MI|X(αηλ) a másodikon balra (3.) szent Gábor, mellette OAP|X(αγγελος)|ΓA|BPI|HΛ. A harmadik mezőn jobbra és balra *(b c)* egy-egy sötét gránátkő. A negyedik mezőn jobbra Szt. György, mellette Θ|Γ|Є|Ω|P|Γ|I|O|C. A negyediken balra (5.) szt. Demeter, mellette Θ|Δ|M|H|T|P|I|O|C. Az ötödik mezőn jobbról balról *(d e)* egy-egy saphir, a hatodik mezőn jobbról szt. Kosmas, mellette O|K|O|C|M|A|C| a hatodikon balra (7) Szt. Damian O|Δ|A|M|I|A|N|O|C| a hetediken jobbról balról egy-egy sötét áttetsző nemes ophitkő, *(f g)* a nyolczadik mezőn jobbra szakállas koronás férfi, (8) jobbjában négyágu jogart, baljában kardot tart, mellette ΓЄ|ΩB|ITZ|Δ'C|ΠI|CT|O|C|KPA|ΛΗC|TOY|P|KI|AC. A nyolczadik mezőn balra (9) fiatalarczu koronás férfi, jobbjában labarum, baljában pedig papirtekercs, mellette KΩN(σταντινος)|BA|CI|ΛЄ|YC|PΩ|MAI| ΩN|OΠOP|ΦYPO|ΓΗNH|TOC végre a kilenczedik mezőn hátul egy csiszolt saphir ül *(h)*; ez alól egy 10 cm. hosszu lánez csüng le, végén két hasadt gránát és egy keresztülfurt lilaszinü korund lóg, a korona jobb oldalán (heraldice) a *d*-vel jelölt mező alatt négy lánez, az első 11·4 cm, hosszu, végén három almandinkő, a második 13 cm. hosszu, végén egy almandin és két saphir, a harmadik 12·5 cm. hosszu, végén két almandin, a harmadik kő hiányzik, a negyedik lánez 10·4 cm. hosszú, rajta két almandin és zöld türkisz. A tulsó oldalon *e*-vel jelölt mező alatt szintén 4 lánez csüng, az elsőnek hossza 12 cm. végén három hasadt almandin, a második 12·3 cm. végén egy almandin és két

saphir, a harmadik 11·2 cm. végén három almandin, a negyedik 11·5 cm. végén három almandin. A legfelül levő zománczos Krisztus testének közepe át van furva és ide van a kereszt hozzáerősítve, egy alulról a gömbbe furódó sróf által. A kereszt ágai nincsenek meggörbülve, görbe helyzetének oka, hogy a sróf nem a kereszt hosszu szára tengelyének irányulva van befurva, hanem oldalt. A felső részén levő zománczok rajza kétségen kivül helyezi, hogy nem készülhettek későbben mint a X. század vége, az alsó részén levő zománczok rajza pedig teljesen megegyezik a Constantinos Monomachos-féle koronáéval, mely a N. Museumban őriztetik.

Pulszky Károly.

Észrevétel az „Arch. Értesitő" jelen évi folyama I. füzetének 48. illetőleg IV. lapjához. Hogy a HENSZLMANN által közlött *zichyfalva-csíkvári* római felírat nem *novum*, e lapok t. szerkesztője kimutatta; az azonban, hogy a felíratot a *Corpus Inscript. Lat.* közli-e hívebben vagy HENSZLMANN s ehhez képest melyik olvasás a helyesebb, még mindig a kérdéses. A legendát természetesen csak a felírat ismételt megvizsgálása után lehetne biztosan megállapitani, de a míg ez megtörténhetik, legyen szabad a következő megjegyzéseket koczkáztatnom.

A halott előnevének három utolsó betűjét TVS RÓMER is (az *Arch. Közleményekben*) HENSZLMANN is egyformán másolván, az *R*($\frac{essa}{estu}$}?) *tus*-nak olvasandó; a halott tehát férfi volt és nem nő.

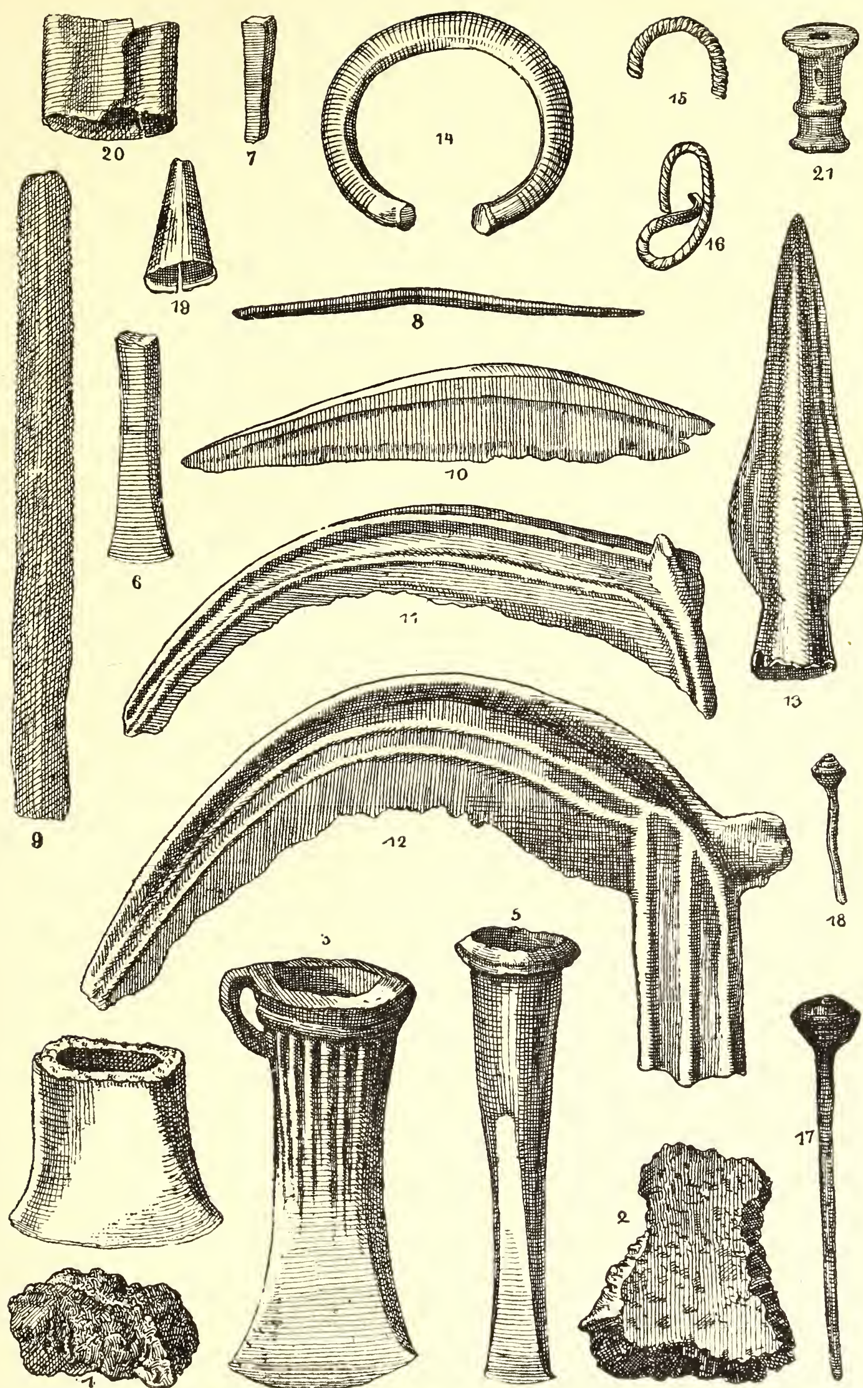
A második sor F betűje *f(ilius)*-t is jelenthet s mennyiben HENSZLMANN F és nem F betűt látott, a *vixit* két utolsó betűjének + összefűzése is lehet, a mi hihetőbb is, mivel a szülők magukat lejebb megjelölvén, felesleges volt előzetesen is elmondani, hogy a halott kinek volt a fia.

Az utolsó sor utolsó P betűje sem a RÓMER első közleményében sem, pedig a HENSZLMANN-ében nincs meg, tehát bízvást mellőzhető, habár a *Corpus Inscript. Lat.* közli is.

A felíratot tehát RÓMER első közleménye s HENSZLMANN lényegileg hűnek bizonyúlt későbbi másolata alapján következőleg kell, ugy hiszem, olvasnunk.

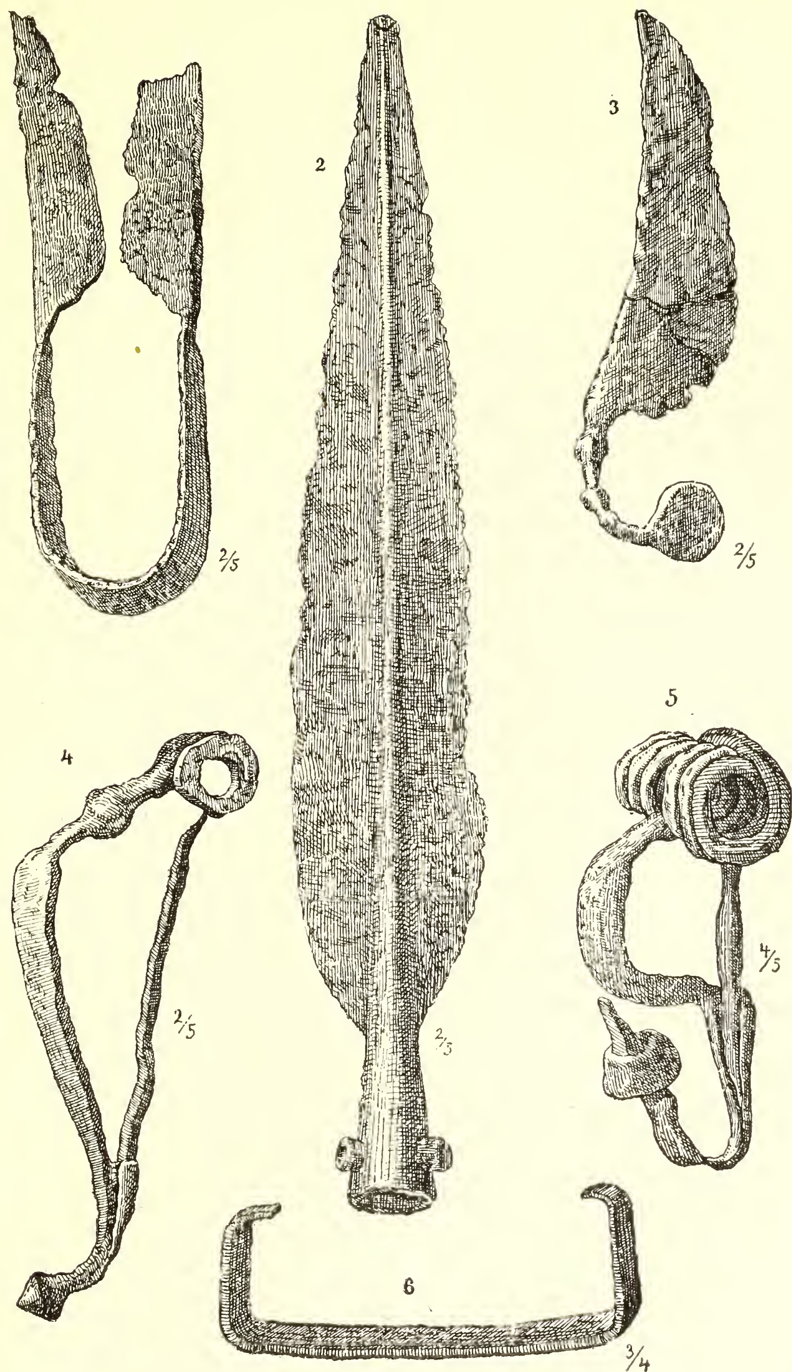
R[$\frac{essa}{est}$}?]*tus Sapur* | *d*[*ae*] *f(ilius ann(orum) XXX*, vagy *R*$\frac{essa}{estu}$}? *tus Sapur* | *d(a)* [*vix*]*it ann(is) XXX* | *h(ic) s(itus) e(st)* | *Sa(p)uida et Ressila* | *parentes f(ilio) p(ientissimo) et sibi vivi.*

Torma Károly.

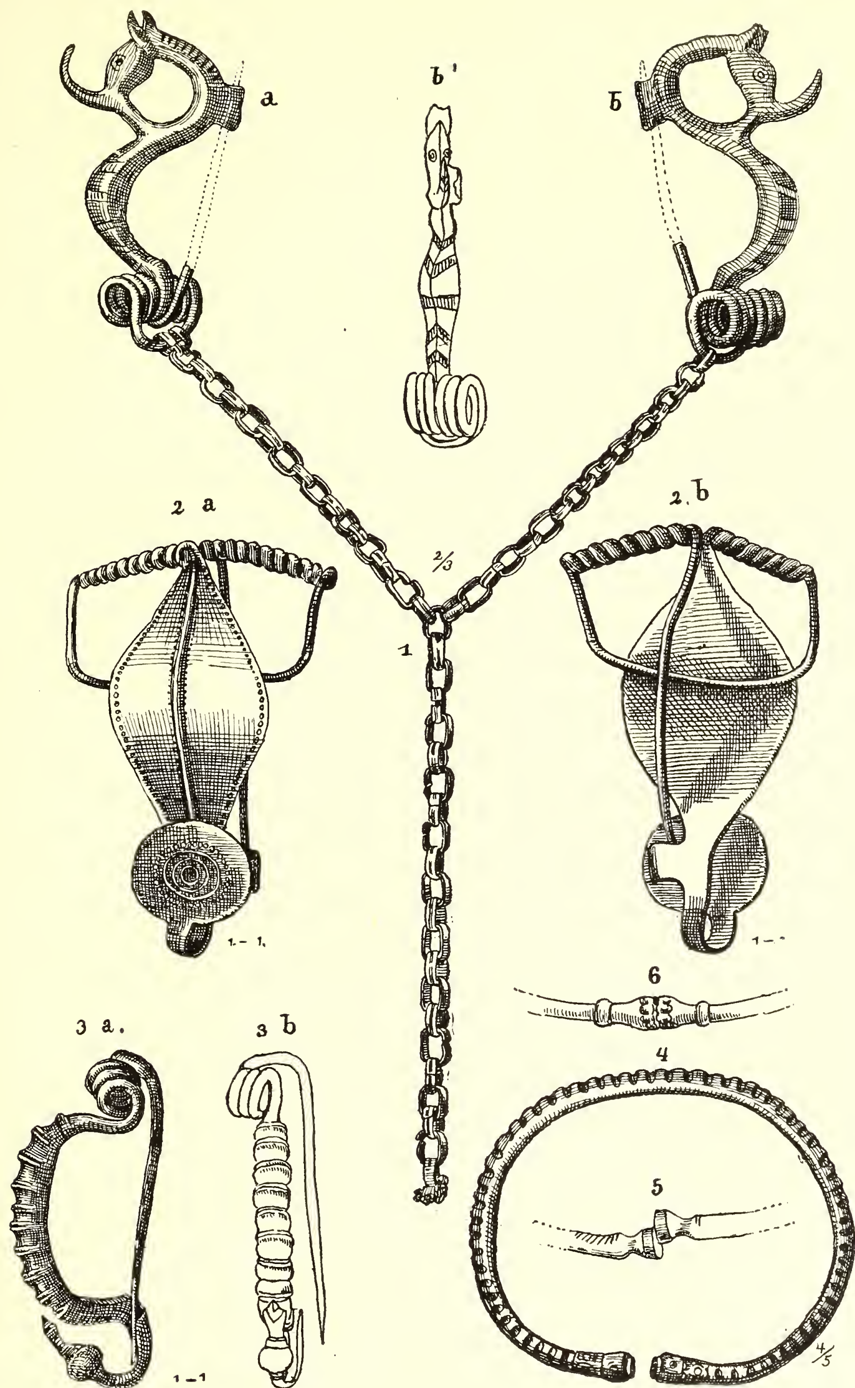
BORJASI LELET.

Lásd 158—9. lapon.

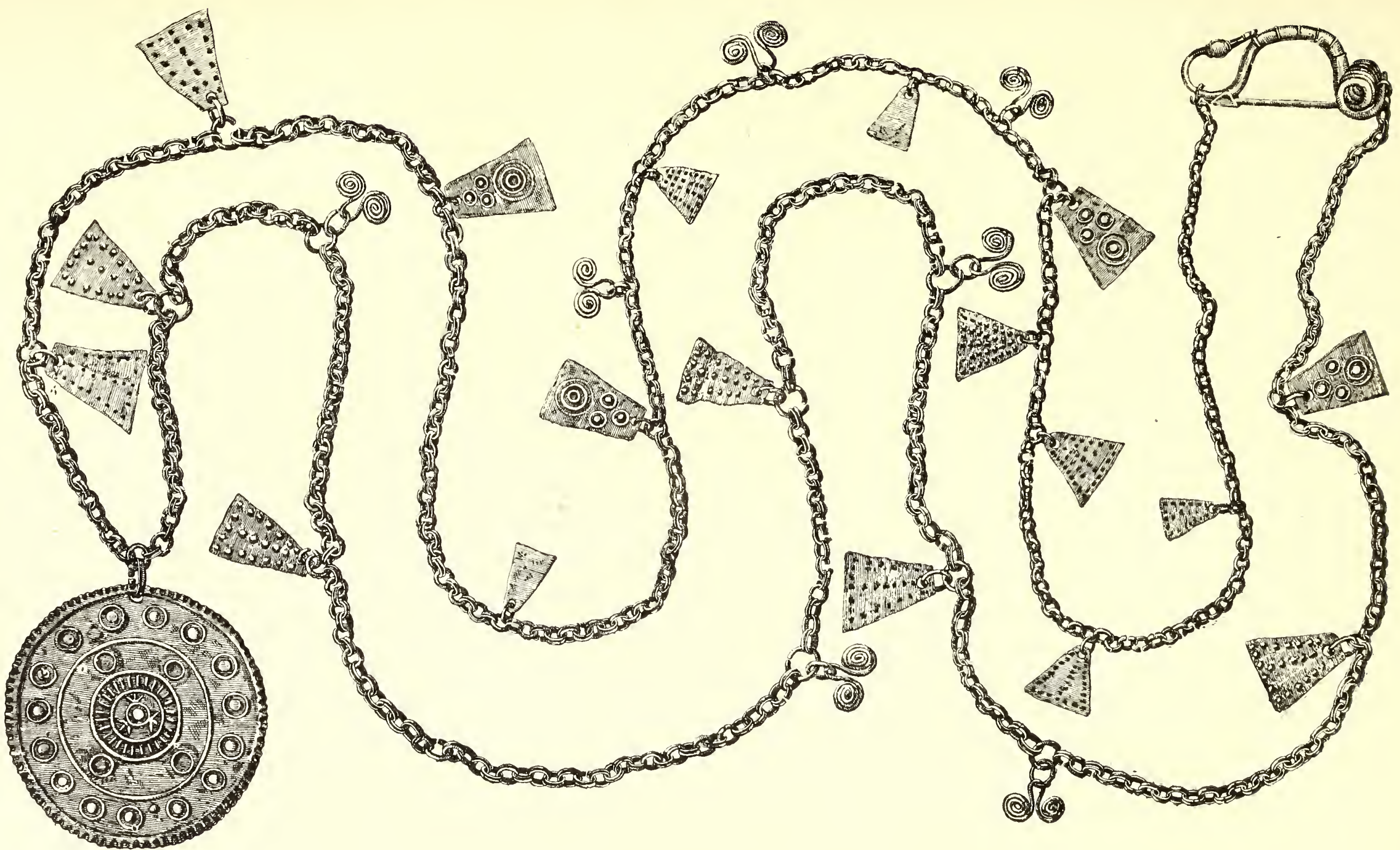
SOPRONI LELET.

Lásd 153—5. lapon.

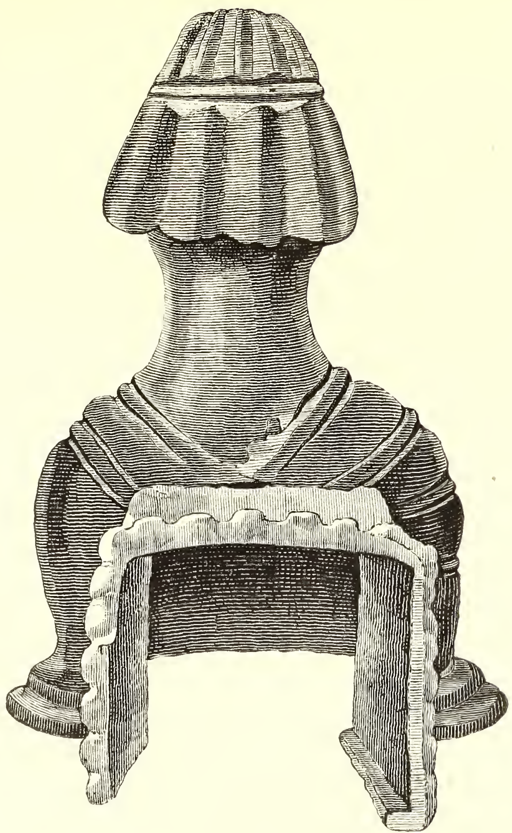
SOPRONI LELET.

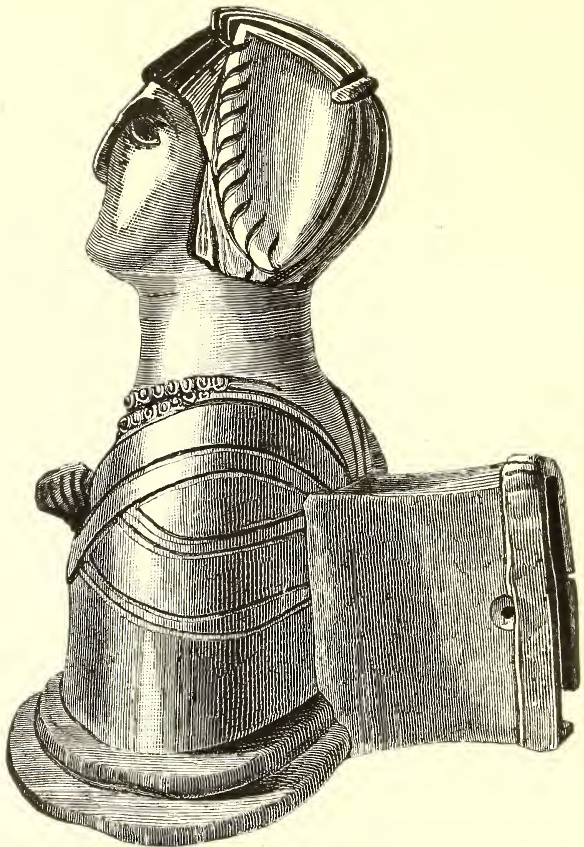
Lásd 153—5. lapon.

SZEBESZLÓI RUHAKAPOÇS.

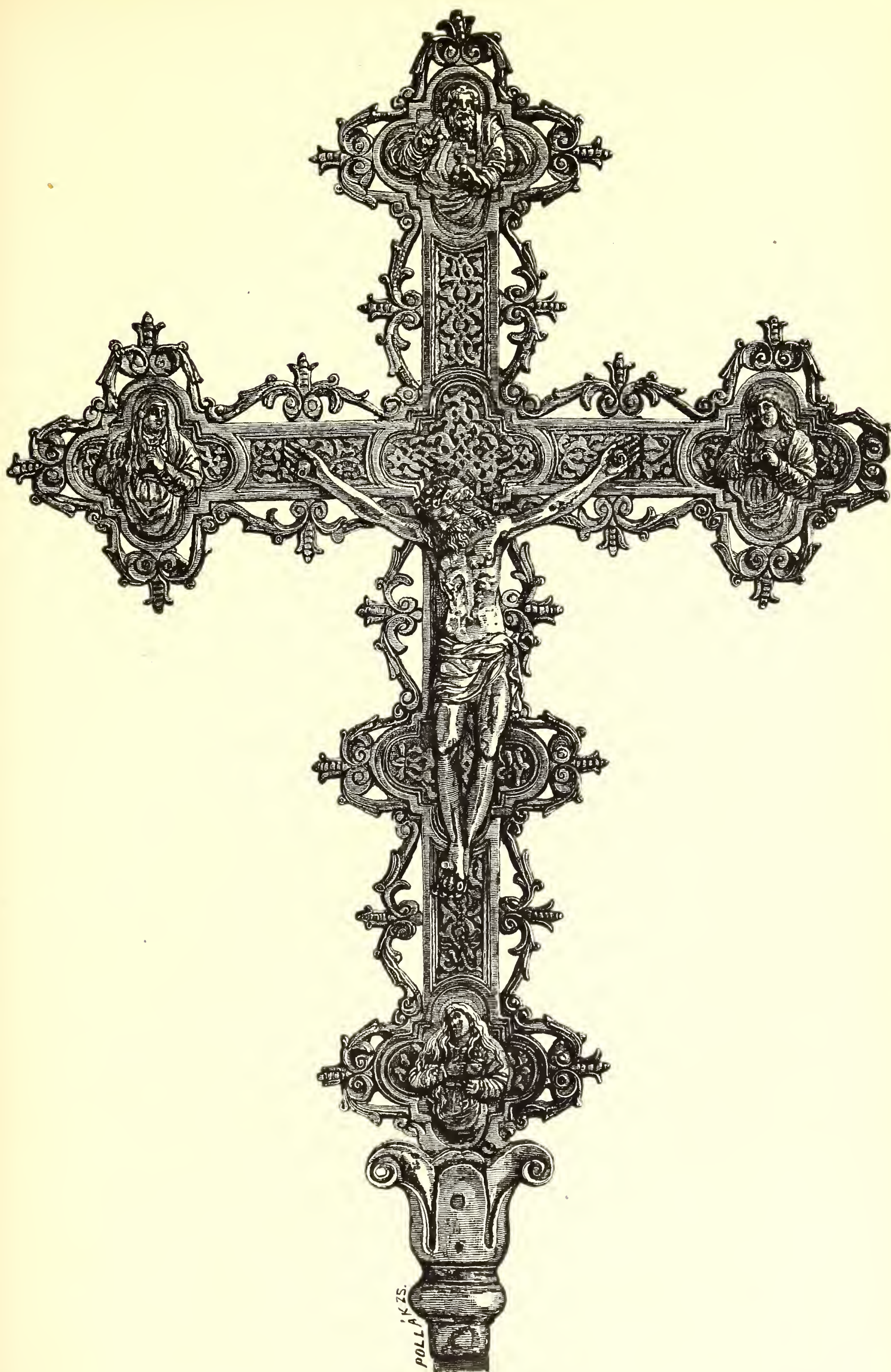
Lásd 160. lapon.

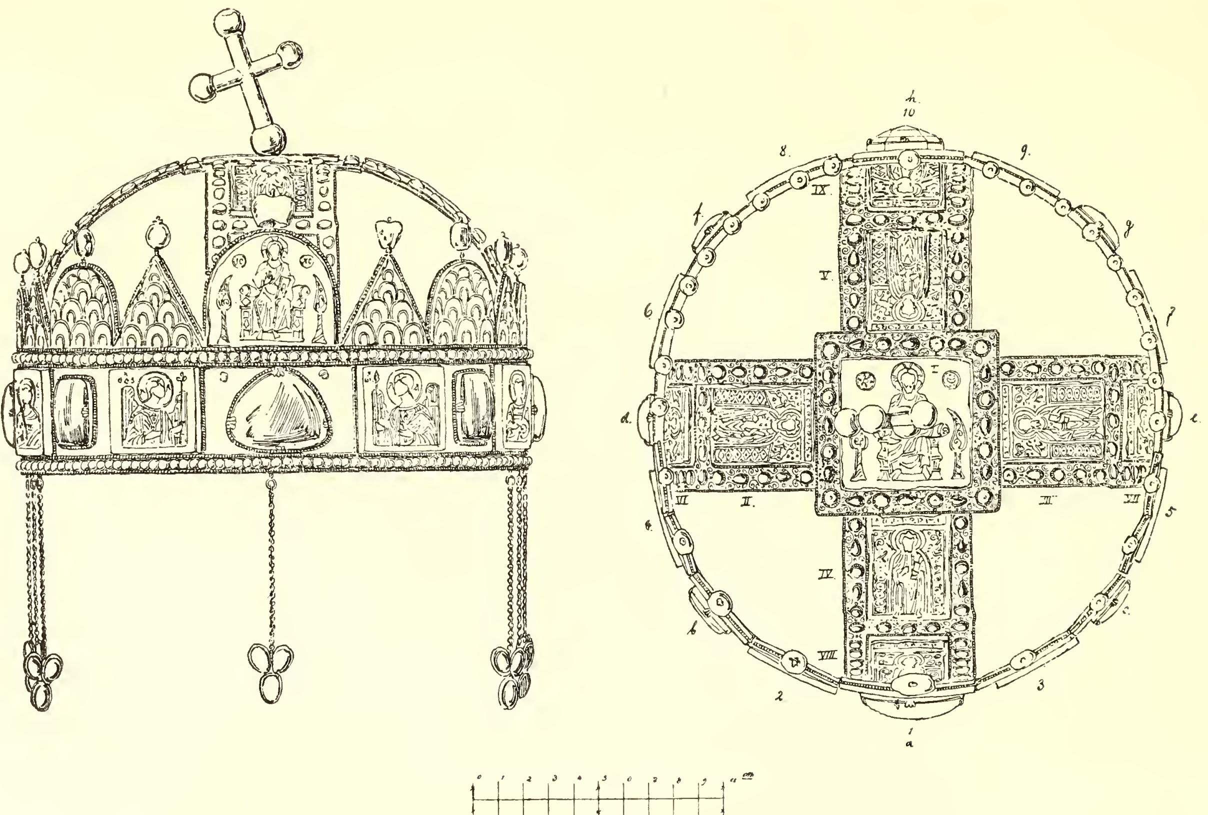
RÚDVÉGE. RÓMAI MELLSZOBOR BRONZBÓL.

Lásd 162—164. lapon.

FELSŐOLASZORSZÁGI KERESZT BRONZBÓL.

Lásd 155—7. lapon.

A MAGYAR SZENT KORONA.

Lásd 190—2. lapon.

38. szám.

Lovas alak, a sz. miklósi edényről.

AZ ŐSMAGYAR KARDOK ÉS SISAKOK ALAKJÁRÓL.

Sem leletek, sem írott kutfők eddig oly adatokat nem szolgáltattak, melyeknek segítségével a honfoglaló magyarok által használt kardok alakját és nemzeti jellegét biztosan meg lehetne határozni.

Vannak történetirók, a kik azt *gyanítják*, hogy a honfoglaló magyarok *görbe* kardokat használtak; vannak ismét archæologusok, a kik hivatkozva a — habár kis számú — leletekre és a középkorból felmaradt emlékekre, azt állítják, hogy a honfoglaló magyarok hosszú *egyenes* kardokkal fegyverkeztek.

Melyik résznek van igaza?

Mielőtt e kérdésre választ keresnénk, úgyhiszem kutatnunk kellene, valjon egyáltalában valószinű-e, hogy a honfoglaló magyaroknak saját nemzeti jellegű kardjok volt?

Nemzeti fegyver volt-e a kard a honfoglaló magyaroknál, azaz oly fegyver, melyet a harczosok legalább is túlnyomó többsége használt?

Hogy juthattak a honfoglaló magyarok kardok birtokába? Maguk gyártottak-e kardokat?

Fölöslegesnek tartom bizonyítgatni, hogy csak is oly

eszközök és fegyverek nyernek idővel bizonyos *nemzeti* jelleget, melyek az illető nemzetnél általánosan használatban vannak és a melyek vagy maguk a nemzet egyes tagjai által, vagy pedig oly idegen iparos nép által gyártatnak, mely a vevők ízlését és hajlamait tekintetbe veszi, — a mi az ó- és középkorban a kereskedelmi összeköttetésnek hosszú ideig tartó állandóságát tételezi föl.

Hogy a honfoglaló magyarok kardot *is* használtak, azt tekintettel Leo császár hadutasításának az ősmagyarokra vonatkozó részére, kétségbe vonni nem lehet; Leo császár erre vonatkozó adataiból azonban egyszersmind azt is gyaníthatjuk, hogy a kard nem volt *általános* nemzeti fegyver, mert a magyaroknál található különféle fegyverek felsorolása után Leo császár megjegyzi, hogy «a csatában közülök többen kétféle fegyvert viselnek: hátuk mögött a dsidát, [1] kezökben az íjjat tartva s a viszonyokhoz alkalmazkodva, hol az egyiket, hol a másikat használják». Itt már a kardról nincs említés téve; *lehetséges* tehát, hogy a dsida és az íjj voltak az általánosan — a nagy tömeg által — használt, azaz a *nemzeti fegyverek*, és hogy a kard csak inkább luxus-fegyverként használtatott. *Valószinüvé* válik ez az által, hogy Bécsben, az ambras-i gyüjteményben levő, a IX. század művének véleményezett szentmiklósi ivóedényen látható,

1 Történetiróink egy része *lándsá*-nak, más része „*kópjá*"-nak nevezi az ősmagyarok által használt dsidát. Ezen elnevezéseket nem tartom helyeseknek.

A „*lándzsa*" szó nem magyar, hanem a romlott latin «lancea» szó magyarosítása; a „*kópja*" elnevezés pedig az ősmagyarok dzsidáira azért nem alkalmazható, mert kópjának neveztetett a *nehéz* lovasság *súlyos* «lanceá»-ja, melynek nyelén markolat és kézvéd volt alkalmazva.

Hogy a XVI. századbeli magyar kópjas nem volt könnyű-lovas, kitűnik Orteliusból (20. l.), a ki szerint: *sisakot*, ujas *vértet* és a vért fölött állatbőrből készített «kuczá»-t (kaczagány?) viselt. Baloldalán *görbe kard* és jobb czombja *alatt* hosszú, egyenes kard (Stecher) volt. Jobb kézben kópját tartott, melynek vörösre és fehérre festett nyelén a *markolat előtt gomb* volt.

Az ősmagyarok mindenesetre ugyanoly *könnyű* nyelü «lanceát» használtak, mint a minőt valamennyi ázsiai könnyű-lovas használt és használ még ma is; e fegyvert pedig a mongolok és tatárok „*dsidá*"-nak nevezik (l. Kowalewsky mongol-orosz-franczia szótárát), a miből azt következtetem, hogy a magyar *katonaság* ősrégi magyar szavat használ, midőn a könnyű-lovas «lanceá»-ját dsidának, magát e lovast pedig *dsidás*-nak nevezi.

két vitéz is kard nélkül van ábrázolva (lásd 38. szám), és hogy az asszyr, perzsa, hindu stb. ős műemlékeken is, a középázsiai lovas nemzetek harczosai mindig kard nélkül, csakis íjjal és dsidával vannak felfegyverezve. Megegyezik ezzel végre azon tény is, hogy a magyarok pusztításairól emlékező nyugati népek hagyományai és egykorú irói is mindig csak a magyarok dsidáiról és íjjairól emlékeznek meg, de *soha* azoknak kardjairól is.

Mellékfegyver lehetett tehát a kard, melyet csak némelyek viseltek. És ennek oka igen egyszerű. Nyílhegyet és dsidapengét minden vándorkovács készíthet; *haszonvehető*, azaz eléggé kemény és ruganyos, kardok gyártása ellenben oly feltételektől függ, melyek vándor, pusztai népnél nem találhatók.

A vaskardok készítésének nehézsége okozta, hogy ügyes, iparos népek, melyek már évszázadokon át *vas* eszközöket használtak, kardjaikat mégis bronzból készítették. A vasat, sőt annak edzését is, már Homér említi (Odyss, IX. 391), de azért a görögök még sokkal később is bronzkardokkal harczoltak. A genesis szintén említi a vasipart (IV. 22.), de azért a zsidó néppel folytonosan érintkező, a zsidóknál sokkal fejlődtebb iparral biró phöniczaiak, és gyarmatosaik a karthagóiak, csakis bronzkardokkal harczoltak; Polybius szerint még Hannibál korában is, Karthágó afrikai csapatai bronzkardokkal voltak felfegyverkezve.

Az ősműveltségü ægyptomiak a Ptolomæidák koráig csakis bronzkardokat használtak, mint festményeikből kitűnik, melyeken a kardok mindig *zölden*, azaz a bronz szinével ábrázoltatnak; pedig az ægyptomiak már a legrégibb falfestmények készítése idején ismerték a vasat, a mi az említett festményeken előforduló eszközök vas (kék) színéből kitűnik.

Miután nem hihető, hogy az ősmagyarok vándorkovácsai harczban alkalmazható vaskardokat készíthettek volna, kérdés, hogy jutottak tehát a magyarok egyáltalában kardok birtokába?

Az ősmagyarok vándorlásaik alatt sokat harczolhattak letelepedett, kifejlődött vasiparral biró népekkel és ilyenekkel békés kereskedelmi összeköttetésbe is jöhettek.

Győzelem esetén a harcztéren talált ellenséges kardokat bizonyára nemcsak *emlékként* tették el, hanem azokat használták is, tekintet nélkül arra, valjon görbék voltak-e avagy egyenesek; — és ha egyszer észrevették mily kitünő fegyver a kard a közeli harczban, bizonyára a náluk megforduló idegen kereskedőktől is vettek kardokat; nem igen hihető azonban, hogy a népvándorlás korszaka alatt a kereskedelem élénkségére korán sem kedvező viszonyok között — valamely nép vasiparosai épen a magyarok ízlése szerint késítettek volna kardokat. A majd itt, majd ott táborozó magyarok tehát valószinüleg a kereskedelem útján is a legkülönbözőbb alakú és nagyságú kardok birtokába jutottak.

Ily viszonyok között különös jellegű magyar kardminta nem létezhetett, hanem az akkor nagy értéket képviselő kardok nagyobb része az előkelőbb magyar vitézek birtokába jutván, ezek által viseltettek, míg a nép zöme csakis nyillal és dsidával harczolt.

E körülménynek tulajdoníthatjuk azt is, hogy Leo császár a paizst nem sorolja fel a magyarok fegyverei között, holott Konstantin császár azt Árpád vezérré való megválasztásának elbeszélésekor említi. A nyilazó nagy tömeg nem vehette hasznát a paizsnak, — a dsidával és karddal, vagy csakis ez utóbbival felfegyverkezett — valószinüleg a harczban tisztekként részt vevő — *előkelő* magyaroknak azonban a dsida- és kard-viadalban a paizs igen is jó szolgálatot tett, ezzel is ellátták tehát magukat és így történhetett hogy a vezért választó *főnökök* Árpádot «*paizson* emelték fel», holott a magyarok nagy tömege paizst nem hordott.

Tanulmányom eddigi eredményei abban foglalhatók össze, hogy *valószinü*, miszerint a honfoglalás idejekor nem létezett külön magyar jellegű kard, hanem, hogy a különféle csatatéreken idegen népektől zsákmányul ejtett, vagy a kereskedelem útján magyarok birtokába jutott kardok a leg-

különbözőbb alakúak lehettek, és hogy a kardok főleg a nyilazásban részt nem vevő, hanem csapatokat vezénylő, előkelőbb magyar vitézek által használtattak.

Következtetéseink helyességét feltételezve, azon kérdés merűl fel: miért és mikor fogadta el a magyar nemzet a *görbe* kardot nemzeti fegyverűl?

Általában azt szokták irni, hogy a görbe kard a «*keleti* népek» fegyvere volt.

Ez állítás szövegezése nem egészen helyes.

Az asszyrok, médek, ősperzsák és őshinduk «keleti» népek voltak, és még sem használtak görbe kardokat.

Ha eltekintünk azon sokféle alakú kisebb vagy nagyobb *késektől*, melyeket a lőfegyverek feltalálásáig *majdnem* minden nép harczosai az övben hordoztak, a mely szokás sok népnél maig is felmaradt (yatagán!), görbe kardot legelőször a Traján-oszlopon látunk ábrázolva (39. sz.) némely, az Al-Dunán a rómaiak ellen harczoló barbár harczosok kezében. Ezen a második század első éveiben használt kard a dombormű arányai szerint körül-belül 100—115 centm. hosszú, mérsékelten hátrahajló, hegye felé keskenyebbé váló pengéből és keresztrúd, valamint kengyel nélküli markolatból áll.[1] E kard pengéje majdnem teljesen megegyez azon pengékkel, melyeket Magyarországon ezelőtt juratus-pengéknek híttak.

39. szám.

Hasonló görbe kardokat találunk a carnuntumi győzelem (179) emlékére emelt antonini oszlopon, a melyen az egyenes kardokkal harczoló markomanok mellett *görbe* kardokat használó barbárok is — valószinüleg jászok (jazygok) — ábrázolvák. (40. sz.) E kardok pengéi feltünően hasonlítanak a Sáromberkén talált bronz kard-pengéhez.[2]

1 Fröhner: «La Colonne Trajane». Paris. 1871.

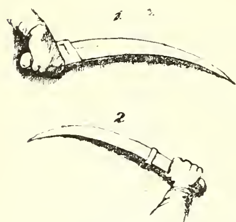
2 Lásd rajzát Arch. Ért. XI. köt. 54. lapon, 16. ábra.

Végre a finn népcsaládhoz tartozó lívek sírjaiban is találtatnak görbe kardok. [1]

Ezen kevés, csakis a — miket ősidők óta finn-ugor népek barangoltak be — magyarországi és finnországi vidékeken talált emlékeken kívül, az ókor általunk ismert összes népeitől reánk maradt emlékek között *sehol* sem találunk *görbe kardot*, a mely csakis a *török* népeknek az európaiakkal való érintkezése utáni időkben lett európaszerte ismeretes.

Némelyek a görbe kardot a mohamedanismussal vélik összeköttetésbe hozhatni. Ámde ez nem helyes. Az arabok nagy tömege az úgynevezett «ökörnyelvszerű» tőrökhez hasonló egyenes kardokkal jöttek Európába [2] és a görbe kardok náluk is csak kivételkép fordultak elő.

Ázsiában a görbe kardot csakis ott találjuk, a hol török, tatár vagy mongol eredetű, vagy ezekkel fajrokonságban levő népek laktak, vagy a hol e népek hódítókként szerepeltek.

40. szám.

Így pl. a hajdanában csakis egyenes kardot használó indusoknak töröktatár hódítói görbe kardokat használnak [3] valamint a Chinát meghódító mandsuk is görbe kardokkal ábrázoltatnak. A nyelvileg a turán fajhoz oly közel álló japániak ősidők óta mindig görbe kardokat (Lásd XXXVI. Tábla) használtak, [4] holott a míveltségükre hajdan oly nagy befolyást gyakorló chinaiak eredetileg csakis egyenes kardokat készítettek.

Mind ezeket tekintetbe véve, talán nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy a görbe kard a turán és az ezekkel rokonfajú népekkel terjedt el, mert a hová ily nép nem jutott, ott a népek mindig csak egyenes kardokkal fegyverkeztek.

Hasonló, habár mint látni fogjuk nem épen azonos,

1 Bähr «Gräber der Liven», XI-ik tábla, 16-ik ábra, és 14. l.
2 Murphy «The Arabian Antiquities of Spain». Pl. XLV.
3 Párisi tüzér-muzeum: J. 402, J. 407, J. 453. stb.
A zárszkoje-zelói muzeumban a «johur de rajah»-nak nevezett kardok.
4 Párisi tüzér-muzeum: l. 414.

eredményre jöttek német régészek is. Így pl. Specht német altábornagy a «Geschichte der Waffen» czímű művének első kötetében (354. l.) a következőket irja:

«Görbe kard eddig egyetlenegy régibb sírban sem találtatott, ha pedig valahol találtatnék, akkor az bizonyára valamely keleti nép tulajdonát képezte, a mely nép az ily kardokat a már igen régi idők óta nyugatra nyomuló ázsiai népek valamelyikétől kaphatta. Ázsia felvidékein, különösen *Iránban* (Perzsia) már a legrégibb őskorban görbe kardok használtattak és e vidékekből jött a fegyverek e neme a nyugatra vándorló népekkel Európába.» A tudós szerző e tételben csak egy helyt téved, a midőn „*különösen Iránt*" mondja a görbe kardok hazájának. A régi perzsáktól felmaradt műemlékeken a perzsa harczosok kivétel nélkül *mindig* egyenes, kétélű kardokkal vannak ábrázolva [1] és a görbe kardok valószinüleg csak a szeldsuk-törökök által hozattak Perzsiába.

Egyáltalában mondható, hogy az indogermán és a sémi fajú harczosok mindig az egyenes, azaz a főleg *szúrásra* előnyös kardokkal, a turán fajú emberek pedig a *vágásra* alkalmatosabb, de szúrásra nem igen használható görbe kardokkal fegyverkeztek.

A fajok ezen sajátságai még ma is észlelhetők. A német, franczia, spanyol és olasz lovas ösztönszerűleg szúr, a magyar és török lovas pedig, ha ösztönére bízzuk, mindig vág.

Nolan, ki az újkorban a legjobb művet irta a lovasságról [2] e tekintetben említi, hogy I-ső Napoleon alatt a kitűnő régi (Mária Terézia-féle) huszárkardokkal ellátott franczia könnyű-lovasok, ha csak lehetett görbe kardjaikat az ellenségtől elvett egyenes kardokkal cserélték fel.

Az indogermán fajú lovasok ezen ösztöne végre az európai kormányok által is tekintetbe vétetett és jelenleg Európában már alig található lovas-csapat, mely *valódi* görbe kardokkal lenne felfegyverezve.

[1] Figyelemre méltó, hogy a persepolisi domborműveken a perzsa kardnak már végeivel a markolat felé hajló keresztrúdja van.

[2] History and Tactics of Cavalry; fordításban majdnem minden európai nyelven jelent meg.

Miután a turáni fajú népek a görbe kardokat mindig különösen kedvelték, *lehetségesnek* látszik, hogy a magyarok is ismeretlen őshazájukból görbe kardokat hoztak magokkal, a melyek azonban idők folytán haszonvehetetlenné válván, lassanként más, idegen kardok által cseréltettek fel, míg végre csakis egyes ritka példányok és a hagyomány emlékeztette a népet a magyar kard ősalakjára. Talán e hagyomány, de főleg a vágófegyverek iránt a faj sajátságát képező hajlam okozhatta, hogy a magyar harczosok később, mihelyt lehetséges volt, ismét lassanként görbe kardokkal látták el magukat, míg végre (a XVII. században) az *egyenes* kard magyar harczoshoz és következőleg magyar harcz- és díszöltözethez nem illőnek tartatott. Még a XVI. század végén csakis a magyar vértek és sisakok birtak különös magyar typussal; a magyarok kardjai még vegyesen egyenesek és görbék voltak, a mint azt különösen a bécsi arzenálban felállított gyönyörű XVI. századbeli magyar lovagfelszereléseken látjuk.

41. szám.

A néha a magyar kardmarkolaton is létező kengyel legrégibb nyoma egy lív sírban talált, kicsinyben, díszítménynek készített, görbe kardmintán (41. sz.) látható. [1] Európában csak a XVI. századtól kezdve készítettek kengyeles markolatokat. Az említett lív kengyeles markolathoz hasonlók az Indiában letelepedett török-tatár hódítók kardjainak szintén kengyeles markolatai. A török kardok keresztvassal birnak ugyan, de kengyellel nem. A mandsú kard markolatján a keresztvasat egy korong pótolja, a japán kard pedig keresztvas és kengyel nélküli markolattal van ellátva.

A pengékre nézve az indiai, a török és a perzsa-szeldsuk görbe kard pengéje teljesen megegyez a magyar kard pengéjével. A mandsu kard pengéje a markolattól felfelé mindinkább szélesedik és fenn *egyenesen* el van metszve, mig

1 Bähr «Gräber der Liven». 14. l.

a kis-ázsiai török kard pengéje felfelé szintén szélesedik ugyan, de azután ismét keskenyebbé válván, hegyben végződik. A közönséges japáni kard pengéje mindenütt egyenlő széles és végén hátrafelé álló papagályorrt képez. A «szjobú-kataná»-nak [1] nevezett japáni kardok pengéi (Lásd XXXVI. Tábla) a magyar-török kardok pengéihez hasonlítanak. Ez utóbbi kardok főleg a hűbéres katonák által használtatnak.

Különös figyelmet érdemel, hogy a görbe kardokkal mindenütt sajátságos jellegű *sisakok* is tűnnek fel. Az ily sisak a fejhez illő bronz vagy vas-sapkából áll, mely a fej tetején csúcsba megy át és mozgatható orrvéddel van ellátva; a nyakat többnyire a sisak alsó széléhez függesztett sodrony-szövetek vagy — ritkábban — mozgatható, tagozott vért-lemezek védik. Ily sisakot viselték a magyarok, [2] a törökök, [3] a lengyelek, [4] a mongolok, [5] az Indiába [6] és Perzsiába [7] benyomult török-tatárok, a mandsuk [8] és a japániak. [9]

A mandsu sisakok hegye igen magas és a sisak majdnem hegybe végződő kúp-alakú; az indiai és japáni sisakok hegye ellenben majdnem gombból kiálló tövissé törpül. A mozgó orrvédet a magyarok a XVI. század óta sokszor

1 Demmin «Die Kriegswaffen» 414. l. angol orthographiával «Siobookataná»-nak irja; szjobú = szabdaló; katana = hűbéres. A XXXVI. Táblán adjuk egy gyönyörü szép japáni kard rajzát, mely gróf Zichy Ágost gyüjteményében van. A tok arany lakkból készült s rajta az eredeti birtokos «Sagami» daimio czimere. A markolat s a tokon levő fémrészek, ezüstből vannak — mi Japánban az aranynál becsesebb volt. Ezen kard a XVI. századból való. *Szerk.*

2 Zrínyi Miklós sisakja az Ambrási-gyűjteményben.

3 Szolimán fővezér sisakja (XVI. század) Llewelyn-Meyrik gyűjteményében Goodrich-Courtban és II-ik Bajazit sisakja a párisi tüzér-muzeumban. H. 173.

4 Sobiesky király sisakja a drezdai muzeumban.

5 Párisi tüzér-muz. — különösen a G. 138. alatti érdekes; a zarszkoje-zelói muzeumban a kulikovai csatatéren (1280) talált mongol sisakok

6 A párisi tüzér-muzeumban levők és a Llewelyn-Meyrik gyűjteményében levő polygár vagyis boljgár (délindiai török-tatár eredetü nép) sisak l. Demmin «Die Kriegswaffen» 304. l.

7 L. a Sah-Nameh Münchenben levő XVI-ik századbeli másolatának miniatur festvényeit.

8 A Peckingben 1860-ban zsákmányul ejtett császári mandzsú-sisak a párisi tüzér-muzeumban; G. 142.

9 Párisi tüzér-muzenm G. 140.

nem alkalmazták, a japániak pedig azt íjesztő torzarczot mutató arczvéddel pótolták.

Európában több helyütt [1] találtak turán jellegű ős-sisakokat, melyek a népvándorlás korszakából eredőknek véleményeztettek. E sisakokat a német régészek: «magyar vagy avar» sisakoknak nevezték el, és igen valószinű, hogy e sisakok legalább egy része (pl. a Lech mezőn talált példány) vezérek korabeli magyarok tulajdonait képezték; e sisakok alakjában látjuk tehát a vezérek korabeli magyar sisakok typusát. A Lech mezőn talált sisak alakja tökéletesen megfelel azon sisakok alakjának, melyekkel a középázsiai lovas-nemzetek harczosait látjuk ábrázolva az ősasszyr és perzsa műemlékeken és a Perzsiában a XVI. században készült, jelenleg a müncheni könyvtárban levő Sah-Name codex miniatur festményeiben.

Valamennyi indogermán és sémi népek antik és újabbkori sisak-mintái közt egy sem található, mely a turáni typussal bírna. Némileg — de csak igen kevéssé — az ősnorman *kúpidomú* sisak emlékeztet a turáni typusú sisakra; a norman sisak azonban soha sem végződött hegyben és mindig a sisakkal egy darabot képező, *nem* mozgatható, orrvéddel birt. E sisakoknak a turán fajú népek sisakjaival való hasonlatossága talán az által magyarázható meg, hogy a normannok régente Skandináviában laktak, a hol úgy mint a többi éjszakon lakó németek jobb fegyvereiket a finnektől vásárolták, [2] a kik mint kitünő fegyverkovácsok híresek voltak, a minek nyomát már az Eddában találjuk, melyben több más erre vonatkozó adaton kivűl pl. említtetik, hogy Regén, finn királyfi volt a föld legügyesebb fegyverkovácsa.

Lehetséges tehát, hogy a normannok a finnek által készített sisakokat akarták utánozni, midőn otromba kúpidomú sisakjaikat készítették.

Turáni typusú sisakokat látunk végre V. Szárdanapal (Kr. e. VII. század) palotájának dombormüvein [3] levő, csakis

1 Posenben, Bajorországban és Salzburg vidékén.
2 Plutarch. Bähr i. h. 41. l.
3 Másolatai a Louvreban.

dsidával és íjjal felfegyverzett könnyű lovas harczosok fejein; e harczosok valószinüleg az asszyr főhatóság alá vetett közép-ázsiai lovas nemzetek fiai voltak. Az asszyr sereg zöme ugyan e domborművek szerint *taréjos* sisakokat viselt.

A persepolisi domborművek szerint az ősperzsák (Kr. e. VI. század) a XVI. században Európában viselt lemezes sisakhoz (francziául «armet», németül «Schienenhelm») hasonló sisakokat viseltek. Kilencz száddal később (a Sassanidák alatt), a perzsák harangidomú sisakokat használtak.[1]

Kápolnay P. J.

SPHRAGISTIKA ÉS SPHRAGISTIKÁNK.

Sajátságosan állunk a diplomatika ezen segédtudományával. — A pecsét az oklevelek hitelének erősbítésére szolgáló jel; vizsgálat alá jöhet oklevéltani, műtörténelmi s heraldikai szempontból. Ez ismeretes tény. — De hát mennyiben lehet fontos mindegyik ágra nézve? Mennyiben következtethetünk belőle egyikre, másikra? Végre mennyiben felelt meg szakirodalmunk e kivánalmaknak?

Legyen szabad kis szemlét tartanunk a fölött, a mi a pecséttan terén hazánk területén és azon kívül történt. Ha tán kevésbbé volnánk megelégedve mindazzal, a mit irodalmunk e téren felmutathat, mint azt mások várnák, ez abban leli magyarázatát, hogy a nálunk lábra kapott pecséttani irány ki nem elégítheti a tudományos kivánalmakat s egyáltalán nem felel meg a kornak, mely többet kiván.

Mindazóta, hogy *Pray*[2] egybeállította a magyar királyok és királynők pecséteit, sphragistikánk egyedül *Jerney* összeállításával bővült (1855.);[3] azóta végtelenül csekély az önállóan megjelent pecséttani munkák száma. Úgyszólván egyedül *Ipolyi*[4] és *Czobor*[5] munkáit sorozhatjuk ide.

1 Ily eredeti sisak (bronzból) van a british muzeumban.

2 Syntagma historicum de sigillis regum et reginarum Hungariæ. Budæ. 1805.

3 A magyar országos káptalanok és conventek mint hielmes és hiteles helyek története. Tört. Tár. II. (1855.)

4 Beiträge zur mittelalterlichen Siegelkunde Ungarns. (Mittheil. der C. Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale 1859. és különnyomat.)

5 Magyarország világi és egyházi hatóságai kiadott pecséteinek jegyzéke. Pest. 1873.

Nálunk a sphragistika a folyóiratokban működik; ott jelennek meg termékei.

Szaklapok hasábjai gyakran közölnek egy-egy pecsétpublicatiót, feleresztve jó hosszú szöveggel; ez azonban tíz eset közűl kilenczszer inkább tartalmaz genealogicus vagy historiai elmélkedést, mint szorosan pecséttani anyagot. Példa reá a folyóirat, melyben e sorok is napvilágot látnak, hogy miként lehet hasábokat megtölteni puszta pecséttani igazságok constatálásával, a nélkűl, hogy csak az irók egyike is felfogta volna a pecséttant a maga mivoltában s annak megfelelően irta volna le felvett pecsétjét.

De hát voltaképen mi is az a sphragistika? Sphragistika-e az, ha valaki néhány — a XIV. század gazdag anyagából kiragadott — pecsétet jól rosszúl, de semmi esetre sem kielégítően leir?

Hogy erre megfelelhessünk, magának a pecséttannak, mint tudománynak, történetére kell futólagos pillantást vetnünk.

A pecséttant, mint tudományt, a diplomatikával egyetemben *Mabillon*[1] alapította meg 1681-ben. Sajátságos azonban, hogy e nagy férfiút lángesze, mely munkája egyéb részeiben oly fényesen ragyog, a pecséteknél cserben hagyta. Elismert dolog, hogy különben bámulatra méltó munkájának azon része a leggyöngébb, mely a pecséttanról szól. Az egész csupa konstatálás, eredmények nyerése nélkűl, s felette távol áll azon definitiótól s követelményektől, melyeket a mélyen gondolkodó *Lepsius*[2] kiván a sphragistikától.

Nem állunk jobban a diplomatica másik alapvető munkájával a „*Nouveau Traité*"-vel[3] sem. Az anyag bővűlt ugyan, de a felfogás, az eszmemenet egészen a Mabilloné.

Heineccius[4] már eleve (1709.) megtette ugyan a lépést a pecséttan önállóbb, észszerűbb művelésére; megtette leg-

1 De re diplomatica libri VI. Parisiis. 1681.

2 Sphragistische Aphorismen. I. Heft.

3 [*Toustain* és *Tassin*] Nouveau traité de diplomatique. VI. köt. Paris. 1750—1765.

4 De veteribus Germanorum aliarumque nationum sigillis.... syntagma historicum. Lipsiæ. 1709 et 1719.

alább azt, hogy külön választotta e tant a diplomatika egyéb fejezeteitől, s önállóan iparkodott művelni. Munkája azonban *Leyser*-ével (1726.)[1] egyetemben hosszú ideig egyedűl állott; s a pecséttant továbbra is mint diplomatikai formatant, vagy még inkább mint a semiotika egy fejezetét művelték. Pedig képzelhető-e szervetlenebb, összefüggéstelenebb valami *Gatterer*[2] semiotikájánál? Egy fejezetben foglalnak helyet egymás mellett a legkülönbözőbb tárgyak: a chrismonok, monogrammák, keresztek és végre a pecsétek. Gatterer ezt azzal indokolja, hogy mind e jeleket az illető oklevél hitelességének erősbítésére tették fel az oklevélre. A pecséteket valóban azért; de hát például a chrismont? — hisz ez nem egyéb symbolicus invocationál. A dolognak ilyetén felfogása Gatterernél már eléggé megérteti velünk, miért nem vitte ő előbbre a pecséttan művelését.

A józan gondolkodásnak kellett volna azt sugallnia, hogy a pecsétek sajátságos állományok, különös jogi fontosságuknál fogva egészen külön fejezetbe sorolandók, s egészen más természetű vizsgálat alá veendők, mint az oklevélnek egyéb részei. Szóval más levén az anyag, és más a vizsgálati mód, más tudomány-ágat is kell formálni; így termett meg az önálló sphragistika vagy sigillographia, kiküzdvén magát a diplomatika- s egy fejezetének a semiotikának járma alul. *Schönemann*[3] tán megtalálta volna a helyes utat a két végsőség között; rendszere azonban töredékesen maradt, s a sphragistikai rész nem is jelent meg.

Ennyi történt a külföldön, mikor a sphragistika végre hazánkban is megszólalt (mert az 1734-iki bornirt «Cerographia Hungariæ»-t komoly munkákhoz senki sem sorolhatja) Pray Syntagmájával 1805-ben. A ki csak látta e munkát, tudni fogja, hogy egyedűl rajzai teszik becsessé, szövege senkit sem elégíthet ki. Pedig mily primitiv rajzok! és

1 De contrasigillis medii ævi. Helmst. 1726.

2 Elementa artis diplomaticæ universalis. Gottingæ 1765. és Abriss der Diplomatik. Göttingen. 1798.

3 Versuch eines vollständigen Systems der allgemeinen, besonders älteren, Diplomatik. Hamburg. 1801.

mégis kénytelenek vagyunk a magyar királyi pecséteket illetőleg manap is reá támaszkodni, mert — szinte hihetetlen, de úgy van, — közel nyolczvan év elmultával sem birjuk királyi pecséteink újabb, hívebb, hasznavehetőbb rajzait, mikor pedig a technikának sokkal tökéletesebb eszközei állanak rendelkezésünkre.

S ez a legnagyobb magyar pecséttani munka. Jerneyé első sorban történeti értekezés; Ipolyié és Czoboré pedig egészen más természetűek, semhogy monumentalis munkáknak nevezhetnők.

Praynak szándéka volt a magyar királyi pecséteknek teljes sorát kiadni; de hát azóta is hány pótlék jelent meg művéhez s hány fog még megjelenni! S így az ő gyűjteményéről még azt sem mondhatjuk el, hogy bár rajzai gyarlók, legalább a királyi pecsétek sora teljes benne.

Mennyi utánajárás kell ahhoz, hogy valamely uralkodó pecséteinek teljes sorát összeállíthassuk, mutatja Németország példája is. Csak egy esetet akarok felhozni : III. Ottó pecsétjeit. Egészen a legújabb korig a legjelesebb német sphragistikusok, mint Heineccius, *Römer-Büchner*, [1] *Heffner*, [2] III. Ottónak csak három pecsétjét ismerték. Alig jelentek meg ez utóbbinak pecséttáblái, két évre reá a korán elhúnyt *Foltz* [3] összeállítja egészen II. Henrikig a német császárok és királyok pecséteit, s úgy találja, hogy III. Ottónak a hamisakon kívül *kilencz* pecsétjét ismerjük.

Van az újonnan kimutatott Ottó-féle pecsétek közt egy, mely ránk nézve különös fontosságú s érdekű. Ez az, melyen trónon ülő alakot látunk; e pecsét Németországon azért fontos, mert ez az első eset, hogy a császár eltér az addig szokásos mellképtől vagy állóalaktól (III. Ottó) és trónon ülő alakot fogad el, mely helyzet később általánossá vált. Reánk nézve pedig különösen fontos, mert csakis e pecsét segítségével vagyunk képesek megmagyarázni, miként fo-

1 Die Siegel der deutschen Kaiser. Frankfurt. 1851.

2 Die deutschen Kaiser- und Königs-Siegel.

3 Die Siegel der deutsch. Könige und Kaiser. Neues Archiv der Gesellsch. für ält. deutsche Gesch. III. (1877.)

gadhatott el sz. István ülőalakot az eddig divatos mellkép helyett. Sz. István, ki okleveleinek berendezésében III. Ottót híven követte, utánozta őt pecsétje ábrázolásában is.

Ha újabb kutatások Németországon is újabb eredményeket hozhatnak létre, hol pedig azokra mindég termékeny volt a talaj; újabb eredmények nálunk sem maradhatnak el, hol Pray óta komolyan senki sem gondolt arra, hogy beható vizsgálat alá vegye s a kornak megfelelő módon publicálja királyi pecséteinket, pedig bizton hihető, hogy ily módon tudomásunk felőlük sokban módosúlna.

Nálunk a kutatók sokkal szerényebb igényeket töltenek be, s a helyett, hogy monumentalis pecséttani munkákon dolgoznának, megelégednek egy-egy többé-kevésbbé érdekes pecsét közlésével. Nem tűznek ki nagy czélt, de nem is érnek el nagy eredményt.

Figyelemmel kisérem évek óta, a mi e téren történik, de a mennyire kielégítőek a pecsétek rajzai, a szöveg annyira marad a várakozáson alól.

Egy általában divat — jelenleg csak minálunk, az előtt Németországon is — történelmi tanulmányokhoz minden előkészület nélkül fogni, vagyis előbb írni s csak aztán tanulni. Alig hiszem, hogy valaki pecséttanunk újabb mívelői közül olvasta volna akár Grotefend értekezését a sphragisticáról vagy Lepsius sphragisticai aphorismáit. Ez utóbbi különösen rávezethette volna a tan mívelőit, hogy nem elég valamely — száz közül esetleg kiragadott, — pecsét leirását, többnyire hiányosan, adni; oda nem tartozó genealogiai, származtatási fejtegetésekkel a közleményt bővíteni. — Lepsius még egyebet is kiván. Minden pecsét szorosan összefügg kora művészeti viszonyaival, s ennek jellegét viseli magán. Vegye bárki sorra újabb pecsétközleményeinket: találja-e benne méltatását a pecsét viszonyának kora művészetéhez; annak symbolikai, ikonographikai fontosságát vagy nevezetességét? A pecséteken előjövő jelmezek, az architektonika, ornamentika, fegyverek nem fogják elkerülni a valódi pecsétismerő figyelmét. Mennyit tanulhat a heral-

dikus egyes pecsétekből. A középkori monumentalis palæographia nagyrészt pecsétekről veszi anyagát.

Oly módon azonban, miként eddig művelték sphragistikánkat, az egész csak luxus-tudomány, vagyis inkább kedvtöltésnek benyomását teszi az emberre — a heraldikával egyetemben. Nagy eredményt, igaz, nem várhatni egyiktől sem, mert mind a kettő meglehetősen szűk körben mozog s mindegyikhez más tudományágat (pl. művészettörténetet, palæographiát stb.) kell segítségül hívni, hogyha a puszta constatálásnál egyebet akarunk létre hozni.

Sajátsága sphragistikusainknak, hogy némely kis dologból igen nagyot szeretnek csinálni. Hogy messze ne menjünk, vegyük például a lovas pecséteket. Tehát csakugyan oly fontosak ezek? Tán más jogi hatálya van az oklevélnek, ha lovaspecsét függ róla? Vagy tán az ábrázolás feltünő szép? Egyik sem. A lovaspecsét azért fontos, mert lovas pecsét; a milyen száz meg száz fordúl elő Németországon, hol nem ütnek egy újjal nagy zajt. A nyugatiak lovaspecséteit azután utánozták hazánkban is itt-ott, minden utógondolat nélkűl, a nélkűl, hogy valami fontosat akartak volna vele jelezni; utánozták szeszélyből, vagy mert a lovasalak megtetszett. Ez a lovaspecsétek fontossága vagy — használjuk a kedvelt, a mindent kifejező kitételt — érdekessége.

De hát mit kell e téren tenni, ha eddigi pecsét-publicatioinkban annyi még a kivánni való? Hasznavehetetlenek-e eddigi kiadásaink mind? Korántsem. Az *Archæologiai Értesítő* pár évi folyamában közzétett pecsétismertetések szerzői köszönetre kötelezték le maguk iránt a tudományt már csak a közölt, jobbára igen hű s kitünően sikerült rajzok által is; mert ezeknek alapján majd valamikor a pecsétek correct leirását s méltatását lehetővé tették. De a követett rendszer kifogás alá esik.

Részemről nem értem, mi a czélja annak, ha valaki vagy önmagától, vagy mások, a levéltárakban kutatók által figyelmeztetve, rájön egy XIII. vagy XIV. századi pecsétre, mely még közölve nincs, s aztán nyakra-főre siet azt közzé-

tenni; ir hozzá jó hosszú szöveget; constatál abban ismeretes s szemmel látható dolgokat; ir genealogiát az oklevél kiállítójáról; elmondja — a mennyire tudja — életét, s az egészet aztán egy tán nagyon jól sikerült metszéssel illusztrálja. Mit nyer ezzel a pecséttan? Mindössze is egy újabb pecsétrajzot — egy cseppet a tengerből, melynek magyarázó szövegét nem használhatja, mert a közlő az idő rövidsége, vagy tán az anyag nem ismerése miatt összehasonlításokat nem tehetett; szabályt (ha ugyan ez lehetséges oly önkényes tudományban, mint a sphragistika vagy heraldika) nem állíthatott, a kor művészeti s egyéb viszonyaira következtetést nem vonhatott.

Nem óhajtjuk, hogy eddig ismeretlen pecsétek meg ne jelenjenek szaklapok hasábjain; sőt ezek közzétételét azon reményben, hogy a közlött rajzok majdan nagyobb pecséttani munkák megirásának hasznára lehetnek, óhajtjuk is; de megköveteljük a közlőktől, hogy a magyarázó szöveget ne csak helytöltésre, hanem a Lepsius által kijelölt feladatok elérésére szánják. Vagy ha erre nem képesek, vagy rá nem érnek, szabják lehetőleg rövidre közleményeiket; ne szóljanak egyébről, csak a pecsét birtokosának kivoltáról, a helyről s oklevelekről, hol a pecsét előkerül, s közöljék a rajz pontos leirását.

A műtörténettel, czimertannal vagy palæographiával foglalkozónak lesz aztán feladata, a közlötteket a maga céljai szerint vizsgálat alá venni. A közlő elégedjék meg azzal, hogy a tudományos világ figyelmét egy ismeretlen adatra hívta föl; s ne kényszerítse az olvasót arra a szomorú dicséretre, hogy: «etsi desint vires, tamen laudanda voluntas».

Nincs talán tudomány, melyben az összehasonlítás, egybevetés egykorú külföldi állapotokkal, oly nagy szerepet játszanék s annyi haszonnal járna, mint a sphragistika, melynek minden institutiója idegen, nyugati mintára ment hazánkban. Hazai sphragistikusaink ezt teljesen mellőzik; pedig mily hasznát vehetjük ez összehasonlító pecsétvizsgálatnak, láttuk sz. István pecsétjénél, melynek ülőalak-

ját csakis III. Ottó pecsétjéből magyarázhatjuk meg s tehetjük érthetővé.

Van még a magyar sphragistikának elég rejtélye, mely feloldásra, pontja, mely felvilágosításra vár. Hogy csak egyet említsek fel: a II. Endre pecsétjén a király alakját kisérő félhold és csillag. Az összehasonlító sphragistikának feladata vizsgálni, mennyiben függ ez össze IV. Ottó császár (1198—1218), Endre kortársának, és lothringiai s brabanti Mária császárnőnek pecsétein elő jövő félholddal és csillaggal.

A mint az oklevéltant is csak úgy értjük meg teljesen, ha azt összehasonlító modorban űzzük, úgy a magyar pecséttannak is csak akkor lesz értelme.

Legelső teendőnk volna a magyar királyi pecséteknek újabb kritikai kiadása. Pray nyolczvan év előtti kiadásának hiányai napról napra jobban szembeszökők, úgy a rajzokban mint a szövegben. Sphragistikusaink is kétségtelenűl el fogják ismerni, hogy a királyi pecséteknek a kor igényeinek teljesen megfelelő kiadása által diplomatikánk és pecséttanunk sokkal több irányban volna tisztázva, mint az eddig dívott pecsétközlések által. Nem ferde állapot-e az, hogy már most is úgy állunk, hogy sokkal sikerűltebb, hívebb és pontosabb rajzokban bírjuk XIV—XV. századi főméltóságok pecséteit, mint a királyokét, melyek sokkal-sokkal fontosabbak? Itt az ideje ezen anomalián segíteni.[1]

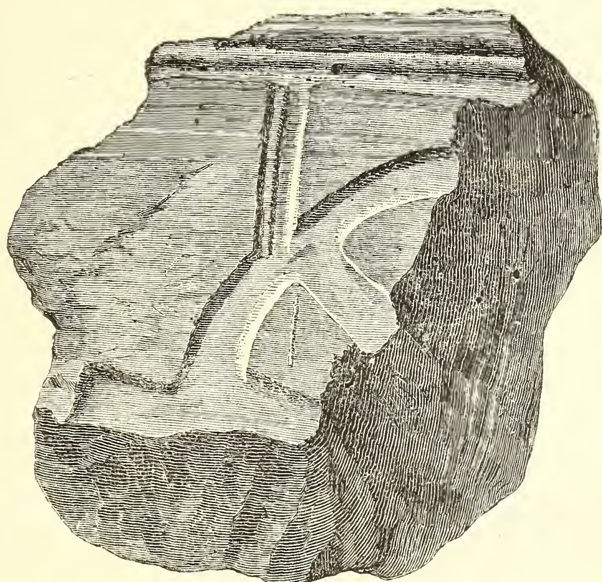
Még egy-két szót a sphragistikának, mint egyetemi tantárgynak előadásáról. Külföldön gypslenyomatok szolgálnak a pecséttani oktatás alapjáúl; e mellett állanak még a Heffneréhez hasonló kitünő publicatiók. Hol vagyunk még ettől? Pray s Jerney gyarló, elavúlt kiadásain kell maig is élődni; s a hazai sphragistikusoknak egyike sem gondol rá, hogy idejét s szorgalmát arra fordítaná, a mire legnagyobb a szükség. E közlemény bizonyára nem fogja végét vetni a nálunk már megszokottá vált pecsét-publicatióknak, melyek valóban legalkalmasabbak arra, hogy helyet töltse-

[1] A czikk szerzőjének igéretét bírjuk, hogy a királyi pecsétek kritikai kiadását elkészíti folyóiratunk számára. *Szerk.*

nek, valamit mutassanak, s sphragistikai irodalmunk hiányait palástolgassák; tudományos értékök azonban igen csekély. Nem is hihető, hogy ily pecséttani közleményekből a tudománynak valami nyeresége lenne. Ebben bizonyára a közlők is, ha jól megfontolják a dolgot, meg fognak egyezni. *Dr. Fejérpataki László.*

HAZAI ADATOK AZ ARCHAEOLOGIÁHOZ.

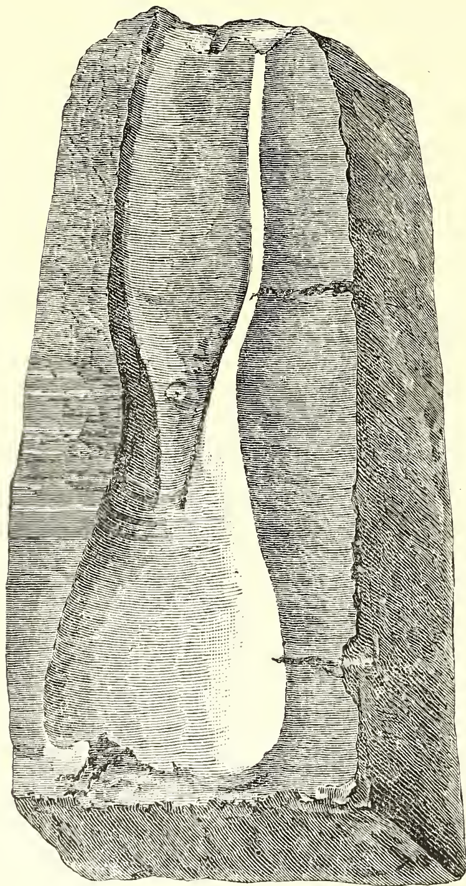
(Emlékek és Leletek.) *Őskori öntőminták.* A dunamelléki Ercsi, minden korbeli régiségeknek gazdag lelhelye, az elmúlt esztendőben hazai őskori mintáink sorát négygyel gazdagította. Mind a négyet a községi határban, szántóföldön lelték. Egyet még múlt

42. szám.

őszszel a n. muzeum kapott ajándékba a találó Vlassics Lajos urad. ellenőr úrtól, a másik hármat, melyet 42, 43, 44. szám alatt lerajzoltattunk és $^1/_2$ nagyságban adunk, szintén Vlassics és Kuliffay Ede urad. számtartó úrnál láttuk, s az ő szívességökből közölhetjük itten.

Legérdekesebb az 42. számú töredék. Alig tévedünk, ha azt hisszük, hogy apró kerék előállítására szolgált. Megmaradt a karika külső kerületéből egy szelvény és két küllő. A csátorna, mely a körből a szél hosszával párhuzamos csatornába viszen, nyilván öntő csatorna. A kerék rendeltetése az volt, hogy csüngő sallang legyen, minő több helyről van a n. muzeumban, az őskori bronzok közt.

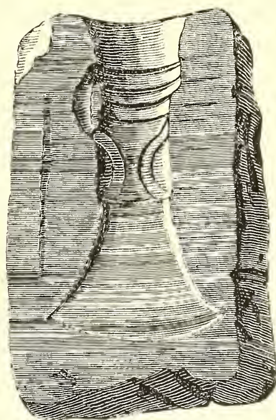
43. szám.

Jóval teljesebb, mint az első a másik két darab; míg amott a minta egyik feléből csak igen csonka töredékünk maradt, addig ez a kettő legalább a minta ép fele volna.

Az eszközök, melyeket belőlök öntöttek, igen ismeretesek, az egyikből (43. szám) perimés vésőt, a másikból (44. sz.) füles vésőt, készítettek; mindkettőre a n. muzeumban s másutt számos a példa. Mind a három agyagpalából való; velök a Magyarhonban eddig ismert őskori bronzminták száma 32-re emelkedett. *Hampel.*

Ercsii bronzlelet. Az idei tavaszszal történt, partszakadás alkalmával, melyet a Duna árja okozott, hogy bronztárgyakkal megrakott bögre hullott alá a part szélére. Ercsii emberek csakhamar összegyüjtötték a széjjelszórt tárgyakat s eladták a boltosnak, kitől néhány nappal reá megkapta Kuliffay Ede buzgó régiséggyüjtő. K. úr maga a meglévő tárgyakhoz a hely szinén még többeket gyűjthetett, némelyek Vlassics Lajos úrhoz kerültek. Dr. Thallóczy Lajos útján tudomásomra esvén a lelet, rögtön a hely színére mentem és legott mindkét nevezett úr szíves volt az összes általuk

összegyüjtött holmikat, némelyek kivételével, melyeket Kuliffay úr már korábban a székesfehérvári muzeumnak juttatott volt, átengedni, hogy a rég. társulat ülésén bemutathassuk, és hogy a jellemzőbb darabokat rajzban is közölhessük. A XXXII. táblán a leletben volt minden tárgyakból állítottam össze példákat. Legfontosabbak az 1—8. számokkal megjelölt tagok: a ferde oldalú lemezek hajlított szélekkel és a szivőrű és félholdidomú csüngő diszek, melyek fölül fülesek; mindkét fajta négyféle nagyságban. A tekercses szélű lemezeket úgy raktam össze, hogy három öv támadt belőlök; egyikén még a két végtag is megmaradt. A csüngő tagok odatartozása nem lehet kétséges. Hengerded tekercs is annyiféle nagyságú lévén, a hány az előbbi két tag, azt vélem, hogy a sallangok ezekhez voltak fűzve, úgy mikép a rajz mutatja.

44. szám.

Mindig kettőt raktam belőlök egymás mellé, az egymást érő két lemez szélének megfelelőleg. Kétes, vajjon a fölül két-két lemez érintő pontjára rakott apró hengertekercs oda tartozik-e? Úgy látszik, hogy odatartoznak; akár zsinórral, akár sodronynyal fűzték össze az öv különböző részeit, ez apró tagocska jó szolgálatott tett az összeillesztésnél, mert a felső szélek ellentálló erejét növelte. Már többször találtunk ily övtagokat hazai leletekben, de soha úgy, hogy, miként jelen esetben, öszszeállíthattuk volna.

Legteljesebb az öv a tökölei leletben.[1] Félholdidomú csüngő tagok, meg csőidomú tekercsek előbb is nagy számmal voltak a n. muzeumban (1. szobában XXX. és XXXIV. táblán), de rendeltetésük iránt nem voltunk biztosan tájékozva. Az ercsii lelet tehát mindezekre nézve megadta a magyarázatot. E szorosabb hasonmásokon kívül vannak más analogiák is, úgy a classikai valamint a barbár világ körében arra nézve, hogy a deréköveken ily csüngő tagok lógtak. Itt elég egy classikus példát idézni: Pintaiust, a római katonát egy bonni síremléken a bonni központi muzeumban.[2] A kezemhez jutott tagokból s azokkal, melyek most Székesfehérvárott vannak, még három

1 Lásd N. Muzeum régiségtárában III. terem.

2 Rajzát lásd: Dr. L. Lersch Centralmuseum rheinländischer Inschriften Bonn, 1840. II. Bonn, 49. l.

teljes övöt sem lehetett összeállítani, ámbár, mint a táblánkbeli rajzok is sejtetik, talán négy övre való tagok voltak a bögrében. De elveszhettek, mint elveszett maga a bögre, melyből a legcsekélyebb töredéket sem láthattam.

Volt a leletben még két, erősebb sodronyból alkotott hengerded tekercs (11, 12. szám), olyanok mint a híres stomfai leletből kerültek a n. muzeumba (n. muzeum 1. szoba XXXVI. tábla). A sodrony kerek és hajlásai sűrűen és mereven állanak: karvédeknek szoktuk tekinteni. Nagyobb számmal voltak nyilt végű erős karikák (9, 10. szám) Stomfán és másutt is nagy számban lelték. Végeiken rendesen apró tekercs van, nem tudjuk még mi czélra.

Bronzpléhből készült gömbszelvényforma dísztagocskák is nagy számmal voltak (13. szám) különféle nagyságban. Rendesen két helyütt át vannak lyukasztva, nyilván oly czélból, hogy föl lehessen őket varrni. Számos hazai leletből ismerjük, utoljára a rákos-palotai leletben találkoztunk velök.[1] Rendeltetésök nem kétes, csak azt nem tudjuk, mivel voltak az öltözetre erősítve. Végig tekintve a leleten, úgy látjuk ékszeres kincscsel van dolgunk, minők bögrébe rejtve, az őslakók idejéből nem csekély számmal maradtak korunkra. A lelet készítése korát tekintve még nem lehet biztosat mondani. Még nem ismerjük eléggé a barbár népek costumejét, kik a római kor előtt itt laktak hazánkban. A hallstadti temetőben találtak öveket, de ezek s az egyéb ott lelt ékszerek épúgy, mint a soproni temetőbeliek és más analog leletek formái, melyek a kezdő vaskort jellemzik, másneműek, teljesen eltérők. Más körben, a rákos-palotai, stomfai, dobszai stb. leletek csoportjában találjuk az ercsii tárgyak analogiáit, a formák, a technika tekintetéből egyaránt oda kell őket csatolni. Evvel ugyan az ercsii lelet kora és ethnographiai eredete még nincsen megállapítva, de egyelőre nem is lehetséges többre menni.

Mindkét kérdés eldöntése még időelőtti volna. *Hampel.*

Magyarbényei karperecz. Egy biai (magyarbényei) oláh paraszt néhány hónappal ezelőtt az erdélyi fémbeváltó hivatalnak hozott egy 89½ karatot nyomó aranykarpereczet, mely mint annyi egyéb érdekes tárgy be is lett volna már olvasztva, ha egy alsóbb tisztviselő meg nem menti azáltal, hogy bejelentette a N. Muzeumnak. A n. Muzeum rögtön eljárt az ügyben, s így most legérdekesebb darabjai közt ott van a 3. szoba nyolczadik tárlójában az most rajzban közlött karperecz is. (XXXIII. tábla). A karperecz halavány aranyból való,

[1] Lásd Arch. Ért. XIV. VI. tábla 9. szám.

a mi eléggé jellemzi erdélyi eredetét. Díszítése miatt épúgy mint alakjánál fogva felkölti figyelmünket. Diszítését ponczokkal bevert idomok képezik, melyek hátát teljesen ellepik. A diszítés schemáját a XXXV. táblán 3. sz. alatt adjuk. Szarvakba végződő nyilt karjai sajátságos jellemet adnak neki, mely azonban még sem oly kizárólagos, hogy unicumnak mondhatnók. Sőt ellenkezőleg, hazánkban már több hasonló idomút találtak, melyekből néhányat könnyebb összehasonlítás kedvéért rajzban is közlünk. Félreismerhetlen a pipéi karperecz rokonsága (XXXIV táblán); a császári kabinet Bécsben 1830 óta bírja, de tudtommal ez az első pontos rajz, mely róla készült. Díszítési motivumai némileg eltérők, de lényegében egybevágók és ugyancsak ponczczal vannak beverve, rajzuk a XXXV. táblán 4-ik szám látható.

Szintén Erdélyből származik egy harmadik, kisebb karperecz, melynek vázlatos, de lényegében hű rajzát, a diszítési schémával együtt a XXXV. tábla adja; Kárász Géza úr gyüjteményében van a hetvenes évek eleje óta. Átmérője olyan csekély, hogy még női kézre is alig fér, rendeltetése iránt azonban idoma nem enged kétséget, valamint az iránt sincs kétség, hogy némileg elütő rajza daczára az előbbi kettővel egy csoportba való.

Negyediknek említem a béllyei karpereczet (Tolna m.) a bécsi cs. k. kabinetben. Rajzát az Arneth-féle [1] rézmetszet után itt közlöm. (45. szám.) Mint látjuk szarvai erősebben görbülnek, mint a magyarbényeinek szarvai s a vastag sodrony itt ki van lapítva és hosszában két hornyolattal ellátva; díszítései kissé elütők, a közbensők egyszerűbbek, a szélfelőliek meg határozottabb, classikus reminiscentiát költenek.

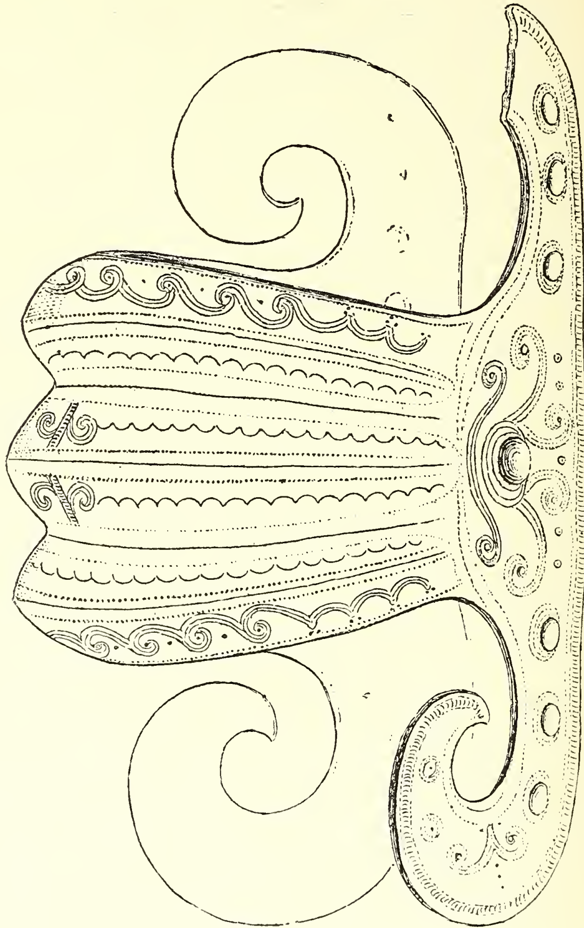
Mégis félreismerhetlen, hogy a béllyei karperecz is egy sorba tartozik a magyarbényeivel; mert idoma és technikai charakterén kívül, még oly aprólékos díszítési elemben is összevág vele, minők a szarvakon látszó domborodások. E domborúságok ugyanis semmi egyebek, mint aranyszögök kúpidomú fejei; ezek sötétebb aranyból valók, s így szinben is elválnak a halaványabb háttértől, a szögök a karperecz falán keresztül mennek s a végök túlsó oldalon kalapácscsal ki van lapítva.

Az ötödik, mely itt tekintetbe jő, egy ismeretlen lelhelyű, erdélyi tömör karperecz, a n. muzeum Jankovits ékszereivel kapta s jelenleg a III. terem 7. tárlójában a magyarbényeinek tőszomszédságában függ.

[1] Die Gold und Silbermonumente d. k. k. Münz und Antikencabinets.

Fölülete csupasz, a karika kissé ki van lapítva, a szarvak megvannak rajta is, de jóval rövidebbek és tompábbak.

Végűl nem idomuk, de a hasonló kezdetleges díszítési mód miatt szóba kell itt hozni a Jankovich-féle Apparatusból származó

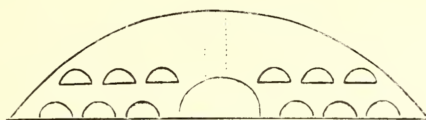
45. szám.

karpereczet sárkányfejű végekkel és a miavai torquest (N. M. III. ter. 7. tárló), s ugyanazért ide látszanak tartozni még a fokorúi karpereczek is. Ezekkel meg van adva az emlékcsoport, melybe a magyarbényei karperecz beléillesztendő és kora meg származása alighanem a fölsorolt emlékekével azonos. *Hampel.*

Csesztregi halom. Gróf Csekonics ő excja már tavaly elhatározá, hogy Csesztregen (a mai Csősztelek Torontálm.), számos őskori leletnek szinhelyén, templomot építtet. A templom számára a falu közepén emelkedő 48 m., hosszú, 21 m. széles halmot engedte át a gróf, megigérvén nekem, hogy az alapásatási munkálatok alkalmával engem is meghivand. A jelen év április 23-án Csesztregre mentem, hol a halomban a templomalap árkait már 2 méternyi mélységben megásva találtam. Dél-Magyarországon ez az első halom, mely megnyittatott. Benseje annyiban különbözik a nemzetközi régészeti és embertani congressus alkalmából felásott százhalmi halmok bensejétől, hogy itt egymás mellett számos kamara találtatik, melyek azonban nincsenek kővel boltozva, vagy fával gerendázva, mint amott, hanem csak a földbe vannak igen ügyesen vájva. A kamarák a halomban köröskörül majdnem egymás mellett vannak elhelyezve, egy főkamara körül, mely a halom közepének alján van. Urnák, vagy más egyéb őskori tárgyak egyáltalán nem fordulnak elő a kamrákban, melyekbe a halottakat napkelet felé fordított arczczal egyszerüen befektették; maradványaik itt még most is nagy mennyiségben találtatnak. Némely kamarában egymás mellé fektetve, több csontváz is előfordúl, többnyire gyermekek csontjai. Egy kamarában szénmaradványokat és hamut találtak a munkások. Az egyes kamarák közti közökben lovak csontvázaira is bukkantunk. Bronz, kő, üveg vagy vas nem fordulnak elő a halomban, noha itt helyben, a község más egyéb vidékein, sok ilyen tárgyat találni.

A csesztregi halom az Aranka egyik ágának az ősi Csesztreg folyónak partján emelkedik, melyen most Csesztreg helysége elterül. A Csesztreg kiszáradt régi medrének mentén, nevezetesen Puszta-Buzitó felé, még több ily halom is találtatik.

A jelenleg felásott halomnak átmetszeti rajzát 46. sz a. adjuk.

46. szám.

Szentkláray.

Római telep. Csehi falu keleti végén, talán 200 lépésnyire az utolsó házaktól, fekszik az ugynevezett Keszthely-kut. Mellette folydogál egy kis ér, melyen át kőalapu híd tartja fen a közlekedést a nagy erdő, Sümegh és Csehi között. A kut körülete, maga az ut és az ut melléke tele van római tégladarabokkal. Sok helyen ásatások nyomai, valamint nagy vonalokban kőrakás és törmelékcsapások észlelhetők. Az uttól délre, 100 lépésre, lehet az ujabb ásatás, melyet azonban nem úgy kell képzelni, hogy magányos épület maradvány romjait, hanem hogy egy nagy épület-csoportnak egyik részét képezi, melynek alapfalai véletlenül jobban kiálltak a többinél és megakasz-

tották a felette elhaladni készülő ekét. Érmet, az illetők állítása szerint, nem találtak, tégla és cserép azonban a legbővebb választékban hevert szerte szét, és egy körülbelül 2 hectárnyi tér világos nyomát mutatta annak, hogy alatta alapfalak ágaznak mindenfelé.

A talált téglanemek a következők:

A nagy négyzetes téglák 28 cmeter hosszuak és 7 cm. vastagok. Egyenközényes téglákat igen nagyokat találtam. Az egyiknek hossza volt 40 cm., szélessége 27, vastagsága 7 cm. A kisebb fajból csak darabokat leltem, melyek 9—10 cmnyi vastagságot mutattak. Volt tégla 2·5 cm. vastagsággal, csöves téglák (2 cm. vastag) és peremés téglák háromféle választékban. Nagyságuk egyforma volt, (52 cm. hosszú, 41 cm. szél.) vastagságuk azonban váltakozott 2—4 cm. között. A perem maga 4 cmnyire emelkedett ki; az egyik fajnál egyszerü rézsutos zárlapot képezett, a másiknál kis pálczatag közvetítette a téglalap és perem közötti átmenetet. Mind a három fajnál azonban a perem foka fél henger alakot öltött.

A téglák ékítményezése részint újjal való bemélyesztés részint görbe fácska segélyével történt. A négyzetes téglák rendesen két párhuzamos egyenest mutattak a simább lapon. Néha előfordult kettős félkör-dísz is, de csak a tégla két átellenes élénél, a másik kettő üresen maradt. A hosszegyenközényes tégláknál kétféle vonalokat vehetünk észre. Egyiknél kettős vagy hármas párhuzamos, szabályos bemélyedéseket lehetett látni, melyek átlók alakjában összekötötték az átellenes szögleteket. Másiknál csak a tégla közepéig terjedtek a hármas vonások és egy hármas «V» alakot mutatnak. «S» alaku disz itt nem fordul elő, de annál több van centrikus körökkel, melyek még a csöves téglák hátlapján sem hiányzottak.

Feliratos téglát a szántóföldön csak egyet láttam, de ennél is a két L betü alig olvashatólag a sarokba volt szorítva. A betü a cursiv írás alakját mutatja, amint azt karczolatokon is szines jegyzéseknél tapasztaljuk.

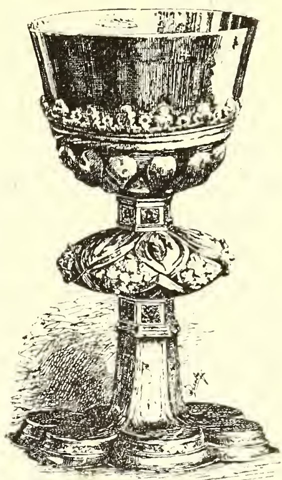
A faluban az utcza közepén római tégladarabot találtam, mely peremés tégla-részletnek mutatkozott és melynek közepén tisztán kinyomva a következő 3·5 cm. magas betüket szemléltem: C R I. Kissé körülnéztünk és íme feltünt, hogy a házak előtt összehordott kőgarmadák tégladarabjai véges végig mind római. Sőt az újutczának nevezett házak kerítő falai és azok betetézései szintén ilyenek. Kérdéseimre, nincs-e még valahol feliratos tégla, egy gyerkőcze a kapuoszlop fedeléről lehúzott nehányat, amelyiken ugyanily alaku és nagyságú betükből, kissé mélyebben benyomva, ezek állottak: C R N.

E kis bélyeg azonban csak a vékonylapu peremés és csöves téglákon fordult elé. A négyzetes nagy téglákon, nagy bemélyedett betükből csakis ezen utóbbi írás fordult elő.

A csehi telep Fenékről vagy Salléról vezető uton egyik állomás volt, mely a sümeghi sarktornyos castellum legközelebbi statiója lehetett.

Ádám Iván.

A nemes-ócsai református templom egyházi kelyhe (L. 47. sz.) aranyozott ezüst ötvösmű a XV-dik századból. Kissé hornyolt alapon nyugvó, hat karéjjú talpazatának alsó szélét egyszerűen szegélyzett sima szalagdísz futja körül, a felsőt pedig a szokásos lőréses bástyaidomú pártázat hatszögben köríti; a karéjjok lapjait bekarczolt gothikus diszítmény borítja. A hatoldalú szár közepét nyomott gömbalakú, díszes nodus foglalja el, melynek felső és alsó oldalát, a hatoldalú szár lapjaiból eredő, csúcsaikkal érintkező domború levelek borítják, külső oldalát pedig, a szár hat szöglete irányában, dült négyszögalakú domború vésetű, díszes négyszirmú rozettek ékesítik. A gomb alatt, a szár hat oldalát, egyszerűen tagozott keretben, aranyozatlanúl hagyott négyszögletes lapok foglalják el, melyeken rovátkolt alapon IHESVS körirat olvasható; a gomb fölött ugyan ilyen művezetben MARIA ✠ körirat. A kehely alját borító tokot — alúl kétsorban váltakozó hólyagzatos dudorodás diszesíti; feljebb egy sor csavart sodrony, e felett egy sor homorú szalagdísz futja körül; végre a kehely közepén, stilizált, domború virágdísz koszorúzza. A kehely magassága 17 cm., talpának átmérője 11·5 cm., a kehely nyilása 9 cm. *Végh Adorján.*

47. szám.

Pecsétnyomók a pannonhalmi régiséggyűjteményből. A 48. sz. rajz „*S. Domus Vallis Sancti Anthonii*“ góthbetűs föliratú pecsét, a lechniczi (Szepesvm.) szent-antalvölgyi karthausiak házának pecsétje, mely zárdát 1319-ben Márton szerzetes alapítá s egészen 1563-ig a karthausiak kezén maradt, azután pedig előbb egyes nagybirtokosok majd pedig a kamalduliták bírták.[1] Pecsétünk a karthausiak korából valószinüleg a XV-ik századból való, köriratán belül, szent Brúnónak ezen rend alapítójának mellképét viseli; a fejre húzott karthausi csuklyával.

48. szám.

A 49. sz. rajzban ábrázolt pecsét, mint körirata „*S. Fratris Nicolai Abbatis De Rudina*“ tanusítja, a rudinai apát pecsétje. Rupp helyrajzi egyháztörténete és a Fuxhoffer-Czinár-féle

[1] Rupp J. Magyarország helyr. tört. II. köt. 197—202. lap.

Monasterologia ezen apátságról mit sem tudnak; de, az országos levéltárban Eccl. fasc. 31. Nr. 15. jegy alatt őrzött, Pál országbirónak egy 1349. évi itéletlevele szerint, ezen Sz. Mihály arkangyalról czímzett apátság, Szlavoniában létezett. Az itélet épen ezen apátság feletti kegyúri — továbbá Kaprina és Zelna nevű jószágoknak birtok-joga tárgyában hozatott András pozsegai prépost javára. A pörből kitűnik, hogy egyik elődje a rudinai apátságban *Miklós* volt. A pecsét jellege összevág az említett Miklós apát korával, mely 1332—1333-ig terjedt.

Tagányi.

49. szám.

A porvai siremlék, mely az 1500-ban elhunyt özvegy Perneszy Pálné, született Zápolya Orsolya nyughelyét jelöli, egy a templom szentélyének északi oldalába falazott 2 méter magas és 95 cm. széles vörös márványlap, melynek közepét a Perneszyek igen csinosan vésett féldombor családi czímere foglalja el. Ez egy háromszögű, oldalt kifelé szélesedő paizs, melyen egy hat küllős törött kerékből pánczélos és a könyöknél meghajlott kar emelkedik ki és védkeztyüs kezében egyenes, rövid karddal, heraldice jobb felé vág. A czimer csokorra kötött szíjszalagon függ le a sírkő fölső szélébe faragott karikából, mi a sírlapnak igen tetszetős formát kölcsönöz. [1]

A síremlék fölirása a következő: EPITAPHIV · AD · MARORE · (sic) DNE · VRSVLE · RELICTE · QDA · PAVLI · PENEZI · SOROII · (sic) ET · QSAGVIE · QDA · SPECTABILIS · ET · MAGIFIC · DNI · STEPNI · D · ZAPLIA · COITIS · PPETVI · TERE · SCEPSIS · AC · REGI · VGAIE · PALATI · FVDATOIS · HVP · CASTRI · BTE · MAIE · a kőlapon a czímer fölött: VIRGIS · D · POVA · Q · OBIIT · SABATO · DIE · AN DONICAM · IVOCAVIT · a czímer alatt a két lefüggő szíjszalag között:

ANO · DNI ·
M · CCCCC ·

T. i. *Epitaphium ad marmor Dominae Ursulae, relictae quondam Pauli Perneszy, sororis et consangvinae quondam Spectabilis et Magnifici Domini Stephani de Zapolya, Comitis perpetui terrae Scepusiensis, ac regni*

1 Ezen czimert vitéz hadiszolgálataiért Perneszy Pál, Albert királytól kapta 1439-ben. Fejér Codex dipl. XI. 268.

Hungariae Palatini, fundatoris huius claustri Beatae Mariae Virginis de Porva, — quae obiit sabbato die ante dominicam „Invocavit", anno Domini M·CCCCC·

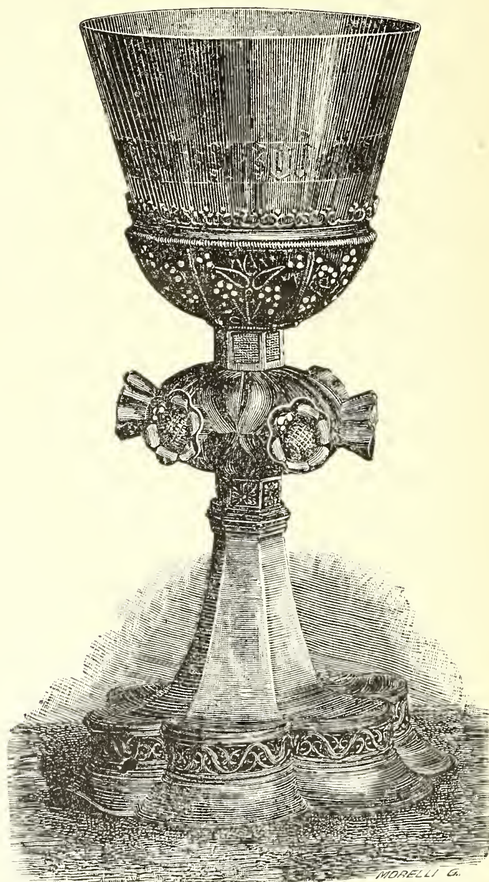
Finom munkájánál fogva műtörténeti és czímertani tekintetben ép oly figyelemre méltó ezen sírkő, mint a mily érdekes adatokat rejt föliratában nem csak a hajdani porvai pálos zárda történetéhez, hanem a Zápolyák és Perneszyek nemzedékrendjéhez is. — A hol eddig csak a porvai pálos zárda eredetéről, valamint találtam, annak alapitójául mindenütt Gara László tünik föl, ki azt 1436-ban a Szent Lélek tiszteletére alapítá. De a porvai epitaphium egészen más alapítóra vall, és szerinte Zápolya István alapította volna és pedig nem is a Szt. Lélek, melytől a mai templom is czímezve van, hanem a bold. Szűz tiszteletére. E két egykorú alapító, hogyan osztozik meg az alapítás munkáján, azt helyesen megfejteni, Porva monographusának nem könnyű föladata leend. A Zápolyák és Perneszyek genealogiájához pedig mennyire érdekes adattal szolgál ez epitáphium, azt a «Századok» mult évi éprilisi füzetében már kimutattam.

Ennyit a porvai síremlékről. A templom, melyben őriztetik, szerény kis épület, melyet a falun kivül egy kis emelkedésen a régi zárda és templom helyén és romjaiból a Pápán székelő pálos rend, mint földes uraság által, épen száz év előtt építtetett. — A hajdani pálos zárdának ma már csak alapfalai vannak meg, melyek a templom északi tőszomszédságában terülnek el. Ezen alapfalak közti kutatás végett a templom északi oldala mellett a mult év őszén egy kis ásatást kisérlettem meg. Eredménye elég érdekes volt. A templom falától fél ölnyi távolságban, a fallal párhuzamosan fél ölnyi széles árkot vonattam. Itt alig másfél lábnyi melységben cserépzsindely törmelék alatt egy folyosó téglapadozatára akadtunk, mely a templom falától két lábnyi távolságban 3 öl hosszú és egy fél öl szélessegben terült el, és kétség kivül a zárda egyik folyosójának helyét jelöli. A téglák közönséges nagyságuak, jegy nélküliek és meglehetősen kopottak. A téglapadozaton hamu és szén nyomokon kivül egy hatalmas szarvas-agancsnak igen korhadt alsó része, vasszegek, cserépedény töredékek és ablaküveg darabkák kerültek szinre. Ugyanekkor a templom előtti szántóföldön is ásattam egy ölnyi mélységre, hol hamun és szénen elszórt embercsontokon, egy fél őzczimeren és egy darabka szarvasagancson kivül, egyéb eredmény nem mutatkozott. — Az est közeledtével az idő is kedvezőtlenre változván a gödrök behuzásával, az ásatás befejeztetett. *August Gerő,*
porvai lelkész.

Zománczos kehely. Az Arch. Ért. XIV. köt. 18. oldalán egy sodronyzománczos kelyhet, 16. sz. alatt, leirtam. Az 5-ik számu rajzban közöltem kettőt a zománczos mezők közül ; a kupára vésett fölirást illetőleg pedig a következőket mondottam : „*Károlyi Arpád, kivel egy pontos facsimilet közöltem, következő olvasást ajánlott : DOM(inu)S.GORS. RONG.DOCT(is) PIE B(e)N(e)D(i)CT(i) O(n) IS . P(atribus.) A fölirás ily formulában igen különös, s meg kell jegyeznem, hogy a megfejtésben figyelmen kívül lett talán hagyva a pont a BN és D közt s az is, hogy az 5-ik szóban P után és a hatodikban az O után levő betüket*

L-nek olvasom. E szerint az ötödik szó PLEB(a)N(us) lehetne, a végső betűkben pedig hely vagy parochia nevét kellene keresni."

Dr. Rómer F. F. ezen kérdésre nézve így nyilatkozik: «Folyó év május 12-én megvizsgáltam a kérdéses kelyhet s következően olvastam a fölirást: DOMI(nus)+GOR(iu)S+RONG+DOCT(or)+PLEB(a)N(us), DE STOLCZP(urg).»

50. szám.

A G-re nézve az az észrevételem, hogy a RONG helyett azt is olvashatjuk: RONGE, mert a fölirás ötödik és tizenkettedik betűje összevont g—e-nek is olvasható — és e szerint GOR(iu)S helyett GEOR(iu)S-t is lehetne olvasni.

Hogy különben Georgius-t, a régiségben, főleg a német nyelvben is sokféleképen olvasták, tudjuk. Igy például az 1400-ból való

harangon, mely Szent-György városában vagyon (Pozsony megy-) a többi közt ez áll: „*in honore* ✲ *sancti* ✲ *iorii* ✲ " ugyanott egy másik harangon, a mely 1460-ból való, ez áll: „*her* ⊙ *Sigmund* ⊙ *dy* ⊙ *czeit* ⊙ *pharrer* ⊙ *czu* ⊙ *Sand* ⊙ *Gorigen.*"

A mi már magát a Stolczpurg [1] vagy Stolczenpurg-féle olvasásomat, melytől oly sok függ, illeti, a legcompentesebb biróhoz, dr. G. D. Teutschhoz fordultam, ki kérdésemre így felelt: «A stolzenburgi plebánost illetőleg kérdése nehezebb. Az odavaló lelkészek sorozata ki van adva a «Siebenb. Provinzialblaetter» II, 130, a derék Seivert János hagyományaiból; de meglehet az is (talán a kiadó nem egészen hiteles volta miatt) miszerint épen azon a helyen, melyre nézve ön felvilágositást kér, nem egész pontossággal való itészi birálattal.

51. szám.

52. szám.

Ottan t. i. a reformatio előtti időből felhozatnak a stolzenburgi lelkészek közt:

«Johannes, 1448-ban,

Jung György, — *Georg Jung,* — *Doctor der Decrete.*" ....

Hogy a Jung név, egy hamis olvasásnak eredménye, kétségen kivűl áll, mert a kalandos testvérek misekönyvében, a mely a nagyszebeni széké, és 1394-ben iratott, (l. Seivert Siebenb. Geschichte 13; és Vereinsarchiv X. 201.) és melyből ama lelkészeknek nevei kiirattak, évszám nélkül, de még is a XV-ik század második felében bejegyezve, amint egészen németűl iratik.

„*Pleban de Stolczenberg.*

[1] Szelindek (Stolczenburg) Szebenszék.

Dominus Georgius Runge doctor decretorum."

Okmányilag bebizonyítva ezt találom.

1454. Johannes plebanus de Stolczenberg (a nagy-szebeni Capitulár-jegyzőkönyvben.) [1]

Továbbá következik:

„*1469. Georgius plebanus de villa regali Stolczenburg*" (a mint ez a stolczenburgi templom ládájában őrzött okmányban olvasható).

Még tovább a bécsi jogászi matrikulában, melyet a legközelebbi, szeptemberi füzetben tudós barátunk kiadand, az egyetemen volt erdélyi szász hallgatók fognak teljesen közöltetni, s ezek közt előjön:

1477-ben a téli félévben be volt irva.

Dominus Georgius, plebanus in Stoltzenburg, presbyter és doctorrá (decretorum) elő lett léptetve a nyári félévben, vagyis egy külön rubrica alatt ez áll: *promoti.*

1480 „*Dominus Georgius Rung de Stoltzenburg pro doctoratu unum florenum ungaricalem dedit et adhuc obligat tres florenos ungaricales debitos solvi ante repetitionem.*" *Rómer F. F.*

Közöljük a tárgyalt kelyhet a 50. szám alatt, a fölirás pontos másolatát pedig a 51, 52. szám alatt. *Pulszky Károly.*

(INTÉZETEK, GYÜJTEMÉNYEK ÉS TÁRSULATOK.) *A n. muzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása f. é. május havában.* Az országgyülés Herman Ottó képviselő indítványára, nem régen egy szakbizottságot küldött ki, melynek föladata leend a n. muzeumnak oly szervezetet és oly dotatiót adni, hogy a kor igényeinek mindenkép megfelelhessen. A bizottság előreláthatólag a n. muzeum dotatiójának lényeges emelését fogja javasolni.[2] Mostani helyzetében intézetünk hivatásának nem felelhet meg többé úgy, mint az a hazai archæologia érdekében kivánatos volna. Mert oly concurrentiával kell megküzdenünk, melynek visszahatása erősen észlelhető. A kétfelől városi és megyei muzeumok mindinkább magukhoz vonzzák a területükön fölmerülő leleteket és a hosszabb út kerülésével a közelébb eső vidéki centrumokba viszik a találók kincseket. Ő velek a nemz. muzeum nem versenyezhet, csak a pesti kereskedők sok százra menő vidéki agenseinek örökké mozgó serege teheti. Igen gyakran a kereskedőktől kénytelen a n. muzeum a legérdekesebb kincseket megszerezni és ekkor nem egyszer világra szóló muzeumokkal, Berlinnel és Londonnal kell versenyeznie, hogy egy-egy fontosabb honi kincset a hazának megóvjon. Ez olyan helyzet, mely csak a dotatió tetemes javitása és jóakaróink fokozott buzgalma mellett válik majd türhetővé.

Valóban eddig is csak hazafias érzelmű, áldozatkész barátainknak köszönjük, hogy szerzeményeink száma a nehéz viszonyok daczára sem apad, de hónapról hónapra folyton növekedőben van.

1 Nincs-e okom azt hinni, hogy a Czinár Index Alphabeticus-ában p. 424. előforduló: STOLCHUNBRECHT (*Reinaldus, Plebanus de*) 1282. V. 3. 130. szintén ide tartozik, miután — berg és — brecht, későbben — purg is a régiségben előfordul és ezen okmány épen Erdélyre vonatkozik? *R. F. F.*

2 A dologi kiadások tételének is?? *Szerk.*

Meggyőződhetett erről, a ki muzeumi jelentéseinket figyelemmel olvasta és e májushavi kimutatás is elég élénken hirdeti, hogy menynyit köszönünk jóakaróink lankadatlan rokonszenvének.

Köztük első helyen ott áll ismét b. Révay Ferencz, ki tavali ajándéka által nevét intézetünk annalisaiban mindenkorra emlékezetessé tette. Most is, mint korábbi években, valahányszor tavaszszal egyptomi útjából hazatér, fölkereste n. muzeumunkat és érdekes adományokkal járult gyüjteményeink egyik-másik osztályához.

Ezúttal calcedonból készült sassanidakorabeli bélyegzőket; hozott Syriából Benháról Egyptomban intagliós gránáttal ékített antik aranygyűrűt és ugyancsak Egyptomban szerzett a nemz. muzeumnak époly ritka mint érdekes XI—XII. századbeli arabs üvegpénzeket (vagy súlyokat).

Őskori gyüjteményünk két külföldi lelettel gyarapodott: mindkettő bronzkarperecz. Az egyik síma bronzhuzalból készült, egyszerű vonalas diszítményei olyanok, minőket hazánkban is gyakran látunk őskori bronzkarikákon. Ajándékozta dr. Könyöki Alajos; lelhelye Csehországban Kladrub környéke, hol számos egyéb hasonló karikával a puszta földben lelték.

A másik karperecz morvaországi lelet; ajándékozta Ipolyi Arnold. A karperecz csonka volta daczára is érdekes; áll hengerded bronzkarikából, mely belül síma, de külső kerületén, 0·5—0·6 cmnyire egymástól a fölületéből fölfelé, lefelé és oldalt kiálló s hármasával csoportosult gömböcsökkel van diszítve.

Külföldi muzeumokban gyakran látni ily karpereczeket; barbár és pedig frank vagy alemann készítményeknek tekintik. Nálunk is, a n. muzeumban és egyébütt, p. o. a kolozsvári muzeumban látunk ilyeneket, de tudtommal hazánkban még nem lelték oly tárgyakkal együtt, melyek készítésök korára biztos következtetést engednének.

Hazai régiségeink áttekintését a kő eszközökön kezdjük. Legérdekesebb köztük egy zalamegyei küldemény. Gózon Imre buzgó gyüjtő oly vidéken, mely eddig régészeti leleteink mappáján csak gyéren volt képviselve, Szent-György völgyén és tájékán gyüjtött csiszolt kővésőket, laposokat és keskeny idomuakat, továbbá u. n. kőgyalú formájuakat és vannak küldeményében átfúrt kőbalták és eltört példányok, újabb furási kisérletekkel; legérdekesebb egy átfúrt, szépen csiszolt, golyóidomú buzogányfej.

Lepattogtatott szilánkokat kovából és jaspisból; lepattogtatásra nagyjában elkészített kőtömböket is talált; küldött végre fölötte durva, idomtalan cserépedénytöredékeket s edényfüleket és mellékelt olyanokat, melyek barbár eredetűek ugyan, de római mintára készültek.

E tárgyakat mind a földeken gyüjtötte össze a figyelmes kutató. Dunántúli vidékről lévén szó, épen nem föltünő, hogy oly tárgyakra, melyeknek igen magas kort volnánk hajlandók tulajdonítani, reá akadunk római kori készítmények közelében. Ugyanezt lehetett tapasztalni a szomszéd Stridon, Pátkán és több egyéb dunántúli lelhelyen. Mind e helyeken a præhistoricum belényúlt a rómaiak történeti, de kevéssé ismert korába.

Őskori bronzaink Pintér Sándor úr által gazdagodtak, az általa már évek óta előszeretettel megfigyelt dolányi majorhegyi őstelepről. A leletre egy gazda akadt reá, a ki figyelmeztetve a szécsényi kutatók által, hogy a mit lel, óvja meg, behozta Pintér úrnak a bronzkarikákat úgy a mint találta és Pintér úr érintetlenül együtt hagyván a négy karikát, nyomban beküldte a n. muzeum számára.

A lelet négy, különböző nagyságú bronzkarikából áll. A legkisebb, 2·5—3 cm. átmérőjü, egyszerű sodronyból készült, mely közel felerészén csavart, többi részében pedig sima; ebbe van beléakasztva a többi három karika, mely nagyobb. Átmérőjük 3·6, 4·4 és 6.4 cm. Idomuk más mint a kisebb gyüjtő karikáé; duplán összehajtott sima huzalból vannak alkotva, és ez háromszor van körbe hajlítva de úgy, hogy csak a középső hajlás képez teljes kört. A hogy ezt a három karikát itt a negyedikkel való összefoglalásában látjuk, alig tévedünk ha cserére szánt pénz-surrogatumnak tekintjük, mely az ős hajdanban nem épen súly számra, de nagyság szerint szerepelt a mindennapi forgalomban.

Őskori agyagműveink többfelől gyarapodtak. Felföldről is, alföldről is kaptunk ős cserépkészítményeket. Nem közönséges idomú egy szabad kézből gyúrt fekete agyagedényke, mely mintegy 5 cm. magas. Olyan az idoma, mint egy bögrécskeé, csakhogy öble körül épen nincs karimája, hasából pedig nyelvformájú átlyukasztott fül nyúlik ki. Egészben 10—12 ily kis bögrét találtak ezen a tavaszon Alsó-Kubinban (Árvam.) egy rakáson, minden egyéb hozzátétel nélkül. Kérésemre ifj. Kubinyi Miklós úr szíves volt egyet a n. muzeumnak átengedni. Leletek szétdarabolását, rendszerint nem tartom helyesnek, de reménylem hogy ez esetben üdvösnek fog bizonyúlni, mivel itt a központon könnyü lesz majd összehasonlítás útján az alsókubini lelet korát megállapítani, mire most még nincs kellő támpontunk, mert az, hogy nem korongon, de szabad kézből készült, még nem elég a kor megállapítására.

Kaptunk néhány barbárjellegű edényt és két hálósúlyt az alsó Duna vidékéről, Nádalyáról Krancsevics Péter úrtól, Schwerer János úr szíves közvetítésével; továbbá hozott Kada Elek országgy. képviselő úr a kecskeméti határban lelt többnemű, hol korongon hol szabad kézzel dolgozott, cseréptöredéket. Lelhelyök a «puszta monostor» körüli táj, hol ily elszórt cseréptöredékek jelzik az egykori őstelepeket. Kada úr átkutatja az egész területet, hogy majd a legközelebbi őszszel az orsz. rég. társulat közreműködése mellett ásassa föl az érdekesbb dombokat. Ugyancsak az alsó vidékről — Kubinból való egy római cserépkorsó, melyet Schwerer János úr küldött be. Római cserép tárgyakat nyertünk még Szent-György völgyéről a Gózon-féle küldeménynyel, és a Duna mellékéről Pilis-Maróthról való két római bélyeges tégla, melyet Zsigmondy Gusztáv úr hozott a n. muzeumnak. Mindkét téglán egyforma bélyeg van; az egyikén meg van teljesen mind a tíz betű, a másikon csak öt maradt; de itt is, ott is kétes kinyomatúak némely betűk, s igy a különben ismeretlen föliratból eddig csak anynyit mondhatni, hogy a végső TR(ibuni) után itélve, katonai bélyeggel van dolgunk. Szintén római kori a már

fönemlített b. Révay Ferencz-féle vésett kövű aranygyűrű és egy carneol intaglió, melyet Bender Zsigmond úr Szolnokon ajándékozott. Római korbeli barbár készítmény lehet a biai aranykarperecz, májusban legkiválóbb szerzeményünk. Más helyen külön ismertetjük.

Későbbi korba tartozik a tisza-burai őstemetőből származó lelet, melynek egy csekély része Berán Lajos úr szívességéből a n. muzeumnak jutott, a többi a tisza-füredi muzeumba került. Van a leletben néhány cserép edényke, egy orsógomb, egy bronzkarikának két tagja, egy csatrész, sodronyos fibula bronzból, bronznyílcsúcs és két kerek lemez, présölt gömböcsdiszítményekkel, melyek a lemezek szélét s a középső kidudorodást szegélyezik. A fibula után itélve az idekerült tárgyak a római imperium végső korába tartoznának.

A középkorba viszen bennünket egy apró bronzdísztag, melyet Sehrig József a szent-lőrinczi pusztáról hozott. Még későbbi korból való, talán a XV—XVI. századból egy zöldmázú cserépkályha fiókjának töredéke, mely dr. Fischer Samu úr közvetítése mellett, mint Czakó István úr ajándéka került ide Miskolczról.

XVII. századbelieknek itélem Grünwald Sámuel bérlő ajándékát, a darányi pusztán az «Ocsmány» völgyben lelt vaskést, sarkantyút, lakatot és határozatlan rendeltetésű vastárgyat; és talán egykorúak e lelettel némely tárgyak, melyeket Légrády testvérek ajándékoztak ide: egy carneolfejű ezüstgyűrű, széles lapos vaspatkó s egy ólomba mártott kavicsgolyó, lelhelyök a budai nádorkert.

Végűl említek néhány tárgyat a múlt s a jelen századból. Ilyen egy hivatalos küldemény, melyben 11 drb kalocsai czéhes pecsétnyomó volt, és ilyen Bender Zsigmond úr ajándéka, négy gyűrűbe való intaglio családi czimerekkel.

A sorozatot befejezi a tiszazúgi társulat küldeményéből két 1848-ik évi pecsétnyomó; az egyik a szolnoki nemzetőrségé volt, a másik a főintendanturaé.

Attérve az érmekre, az éremnövedék összes száma 128 darab volt, legtöbbje ajándék.

Antik érmeket ajándékoztak: Schwanfelder Gusztáv glogoni jegyző, Schwerer János úr közvetítésével és ugyancsak Schwerer úr útján Kollonits István, továbbá dr. Vidéky Ferencz úr Ó-Budán, Balogh Miklós úr Ráczkeviben és Stern Bernát Glogonban, lelt érmeket ajándékoztak. Ide csatlakozik még egy Gordianus-féle denár Gunyits György úrtól, melyet Ipolyi Arnold volt szíves általadni.

Modern érmeket ajándékoztak: Gunyits György úr egy IV. Zsigmond-féle lengyel garast, továbbá Balogh Mihály, Seger Antal, — Schwerer János úr közbenjárásával, — Borsodi Ferencz Rába-Kovácsiban, Radisits Jenő és Datner Adolf urak Budapesten, Kulcsár Károly úr Miskolczon. Légrády testvérek a budai nádorkertben lelt egy római és hat modern érmet ajánlottak ajándékba s végűl a sajókazai (Borsod m.) és botpaládi (Szatmár m.) éremleletekből szereztünk XVII. századbeli apróbb ezüstérmeket. Emlékérmet hármat kaptunk, mind a három a legújabb korból való. Kettő a szent Benedek rendiek ezeréves jubileumát örökíti, ajándékozta dr. Kruesz Kryzosztom a szt. Benedek rendiek magyarhoni főapátja, egyet pedig

Pulszky Ferencz ajándékozott, a budapesti egyetem ujjáalapításának 100 éves évfordulója alkalmával vert emlékérmet. A kegyérmek sorozata két apró tót köriratú kegyérmecskével nőtt meg, ajándékozta a készíttetője főt. Kmoskó János úr Viszolajban.

Budapest, N. Múzeum, 1880. junius 26-ikán.

Hampel József.

A m. n. muzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása junius havában. Osztályom a múlt hónapban negyvenkilencz ajándékot kapott, négy hivatalos küldeményt, szűk anyagi eszközeinket tekintve pedig csak kilencz vétellel növelhettük. A minő örvendetes, hogy az osztály magának az országban annyi pártolót és ügybarátot hódít, époly sajnos hogy régészeti kincsekkel bővelkedő hazánkban, dotatiónk csekélysége nem enged lépést tartanunk a sűrű kinálattal. A régiségek felsorolásán kezdve az áttekintést, mindenekelőtt a hó legbecsesebb szerzeményét említem, gróf Schönborn Erwin ajándékát, a podheringi kardokat. Az érdekes kincs lelhelyére vonatkozó részletes adatokat egy szemtanu tollából, Lehóczky Tivadar szaktársunktól, hivatalos rovatban veszik olvasóink. Mióta ő czikkét megírta, leginkább az ő buzgólkodása folytán jöttünk abba a helyzetbe, hogy a tizennégy kardot itt birjuk és már most rajzban is közölhetjük (XXIX. XXX. XXXI. táblán). Utalva e rajzokra, itt csak némely pontra szorítkozom. Leletünk főfontosságát két csekélyszerűnek látszó körűlményben találom. Egyik az, hogy a kardok némelyikén mint az 1. számún és a 13-ikon, a penge tövén lévő lyukak táján kétségtelen vasrozsdafoltok látszanak, melyek legvalóbbszínűen vasszögektől származnak. A másik az, hogy egyes kardok, mint a *b* számú, csonka volta daczára sem látszik, befejezettnek; csészéje külsejéről az öntővarrány még nincs lesimítva. Az előbbi tényállás arra utalna, hogy ha nemis a kardok készítése korában, de utóbbi használatuk idején bizonyosan ismerték a vasat. Az utóbbi pedig (több egyéb körűlménynyel) belföldi, helyben történt készítésökre enged következtetni. Erre vall egyebek közt a csészés kardok jelentékeny száma a sorozatban (6, 7, 9—14). A csészés forma elterjedési területe majdnem összevág a középső Duna tájékával. [1]

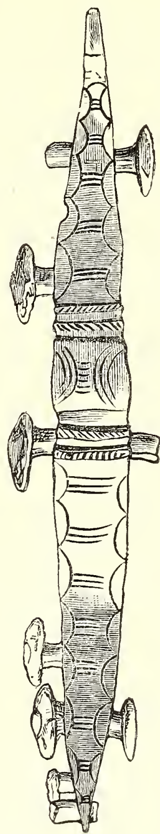
Más momentum, mely e nézetet erősíti, a csészés valamint markolat nélküli kardok pengéinak diszítési formái. Nem találtunk ugyan még pengét hazánkban, mely a XXXI. táblán term. nagyságban adott diszítésekkel teljesen összevágna, vagy a mely úgy mint a 4. számú penge egész hosszában volna diszítve, de lényegében ugyanaz az ornamentális rendszer ez, körszelvényekből, pontokból és egyesekből, melyet pengéinken rendesen találunk, s a mely ha nem is kizárólagosan erre a regióra szorítkozik, másfelé mégis ritkábban és nem oly következetes combinatióban jelenkezik.

Bizonyára föl fog tűnni mindenki előtt az is, hogy a tizennégy kard mindegyike más, mindegyik tehát más mintában készűlt, nem nagy exportra szánt tuczat készítménynyel van dolgunk, de egyéni viszonyokhoz alkalmazkodó munkások műveivel, kik nem egyforma ké-

[1] Lásd a kardokról megjelent czikket az «Arch. Ért.» XI. k. 1877. 41—55. ll.

pességgel bírtak, mert nyilván nem ugyanaz dolgozta az ügyetlen *b*, 14. számú kardokat s az elegáns 2—4. számúakat. Megjegyzem, hogy rajzaigkban a contourok a leghívebb fényképi fölvétel után vannak meghúzva és így az élek gyakran szabálytalan hajlása s a pengének bizonyára nem szándékolt görbe tengelye, az ős kézműves s nem a modern rajzoló rovására megyen. Az alakon kívül a nagyság s a súly is fölötte változatos. Az ötven centiméteres kardtól kezdve a kilenczvenöt centiméternyi óriási pengékig [1] majd minden fokozat meg van benne és csak egy dimensio állandó, a markolat középtagjának hossza, mely a legnagyobbnál sem megyen túl a 6—8 centiméteren.

Egy más észlelés csupán a csészés kardokat illeti. Van hat, melynek csészéje üres, gombnélküli [2] és a legnagyobb kard csészéjében is csak apró dudorodás jelzi a typikus gomb helyét. Rendes gombja csak a lapos csészéjű 13. számúnak van és van gomb a korongos végű 8. számún. A két utóbbi az ismert hazai kardnemekhez tartozik, az előbbi hét a korongos typuson belül uj, eddig nem ismert idomot állapítanak meg. Végűl a markolatnélküli kardokra vonatkozólag, melyeknek pengéi oly díszesek, megjegyzendő, hogy a diszítések még a markolat nyújtványok két oldallapját is ellepik; némelyiknél az ornament egyszerűbb s csupán félkörökből áll, másnál, mint az 53. sz. a. közlöttnél, díszesebb.

53. szám.

Havi kimutatásban csak néhány szempontot lehet érintenünk, melyek miatt a podheringi földesúr ajándéka oly fölötte érdekes. A pontosabb ismertetést egyelőre a rajzok pótolják.

Őskori gyűjteményünk még négy helyről kapott különböző bronztárgyakat. Palóczy László úr bronzkést adott a nagycsengődi pusztáról; id. Mogyoróssy János úr három egymásba fűzött bronzkarikával kedveskedett intézetünknek, több hasonlóval lelték a szeghalmi pusztán (Békés m.) és Réffy Lajos úr Búcsú-Szent-Lászlón szíves volt egy bronzvésőt, egy bronzlándzsacsúcsot, s egy bronzgombot beküldeni, melyek nem rég ott előkerültek.

Római kisebb tárgyakat szintén több helyről nyertünk ajándékba. Zsigmondy Gusztáv úr Pilis-Maróthról bélyeges téglát hozott, melyen az ismert FRIGERIDVS vezér bélyege látható. Ó-Budáról ugyancsak Zsigmondy úr Keil Anna asszonytól két római cserépmécsest hozott magával, melyet néhány évvel ezelőtt a Keil-féle ház alapjai ásatá-

[1] A 3. és 11. számú kardok a gróf Sztáray Antal-félével és sáromberkivel (az erd. muzeumban) a legnagyobbak, melyeket eddig hazánkban találtak.

[2] 6, 7, 9, 10, 12, 14. számok.

sánál több egyéb (azóta elveszett) tárgygyal találtak volt. Az egyiknek felső lapján fénysugaras «Sol» feje domborodik ki, a másikon kutya vagy róka valami hatszirmú (?) kerek tárgyat fog első lábaival s tép (?) szájával.

A Hauser-féle telken Ó-Budán, körülbelül a régi vízvezetés vonalában, alapásás alkalmával római falazat közelében sok római cseréptöredékre akadtak. Varga Ignácz építész szorgalommal összegyűjtötte és szívesen átengedte a n. muzeumnak. Egyelőre néhányat hoztam be a tárlat számára. Van közte több terra sigillata edénynek fölső és alsó széléből való, töredéke és figuralis darabok.

Az egyiken szarvasvadászat, a másikon fa, állatok stb. látszanak. Legérdekesebb egy tál oldalrésze, melyen talán sorjában állottak az istenek. A meglévő két domborműves alakból a jobbfelőlit elég határozottan Vulcanusnak lehet nevezni.

Balra áll, fején sapka, jobb válla meztelen, csak a ball vállról csüng le a munkás-chiton, lábai nem egyenlő hosszúak, bal lábát maga után huzza, jobbjában hegyes balta, baljában nagy tűzfogó van. A másik alak szemközt álló meztelen ifjú, jobbjában földig érő pálczát (lándzsát (?) baljában paizsot (?) tart: talán Mars; feje és válla letört.

Egy terra sigillata edény aljából való töredéken, megvan a műhelyt jelző bélyeg, mely így szól: OFTESE, talán OF(ficina) TESE(i). Végűl Aquincumból származik egy Telesphorusfej, melyet még az ötvenes években találtak Ó-Budán. A muzeum akkori referense, Josef Tandler Ritter von Tanningen, még az időtájt szerezte és most megemlékezvén a n. muzeumról, ide küldte ajándékba. Az ifjú arczú fej szürkés kemény kőből való, fején phrygiai sipka, nyaka tövén van a törési lapja, letört egy kerek szoborról.

Fülbevalókról (?) való aranysodrony részleteivel zárjuk be a római korbeli szerzemények sorát; Marossy János ur küldte Tatáról, lelhelyök Ó-Szöny.

Ritka érdekű és tanulságos leletekkel nőtt meg e hónapban a népvándorláskori tár. Holdmező-Vásárhelyről Ábray Károly polgármester úr, Szegedről Wahl Albert vasuti igazgató úr, Ordasról Hajós Kálmán dömsödi szolgabiró úr küldtek be ajándékba, mindegyik egy leletet, melyben az ismert szíjvégtagok, csatok, állati és egyéb idomokkal diszítve képezik a főtárgyakat. Ordason a szíjvéghez még kengyelvas, zablarész s egyéb lószerszám járúl. Az ország különböző helyeiről, Keszthelyről, Tiszafüredről és Nagyfaluról (Szilágy m.) ismerünk már hasonló leleteket, a n. muzeumban már régóta gyűlt össze a rokon emlékek egész nagy sora és gyűjtjük folytonosan az anyagot egy népvándorláskori rejtély megoldására.

Talán a népvándorlási kor utolsó phásisából való a nemes-ócsai lelet, mely félreismerhetlenül csatlakozik a pesti lóversenytéri s a pilisi magyar pogánykori diszleletekhez. Részletes ismertetését az ajándékozó Végh Adorján fogja e lapokban adni, s azért beérjük a közlött rövid megjegyzéssel.

A keresztény korba tartozó szerzemények közt a legrégibb egy zománczos rézlap, byzanczi mű a XII. századból, ajándékozta Kada

Elek országgy. képviselő, lelte a kecskeméti határban levő Pusztatemplom közelében. Továbbá ki kell emelni József főherczeg küldeményét, a főherczeg dohányosi pusztájáról (Arad m.): két négyszögű mázos kályhafiók a rajta lévő domborműves előállításnál fogva válik érdekessé. Egyiken zubbonyba öltözött legény ül lóháton s baljával tartja a sólymot; lova fölszerelése, különösen a ló hátáról lecsüngő sok szíj épen olyan, minőt a híres turnicsei freskók harmadik jelenetében, Szent László s a tatárvezér lován látunk.

A másik kályhás táblán tölgyfa alatt két ember áll, bő öltönyük s a magas karimájú kalap után itélve magyar középkori costumeképpel van dolgunk. Mindkét cserépfiók a XVI. század első feléből (?? Szerk.) látszik származni. Voltak még a küldeményben patkók, kengyelvas, sarkantyú, lándzsacsúcs, vaspántok stb. mindannyi a XV-ik és a XVI-ik század elejéről. Széles lemezű vaspatkót (talán szintén XV-ik századból) küldött Tarköy János úr közvetítésével Krappe Nándor Beszterczebányáról. Vassarkantyút, lándzsacsúcsot és gyűrűt, melyeket Pest városligeti kertjében talált volt, küldött Thaisz Elek budapestvárosi főkapitány. Mint hivatalos küldemény érkezett két török handzsár a soiniczai barlangból (Szörény m.) Az egyiknek igen díszes markolata van, koruk fölmegy a XVII. századba, pengéik a koránból vett mondatokkal van diszítve. Szőllősy Benő megküldte a pallost, melylyel hiteles családi traditió szerint Martinovicsot végezték ki. A laczházai pusztatemplom közelében lelt múlt századbeli gyertyatartót vasból, ajándékozott Könyves Tóth Kálmán úr. Némely apróságot (vasgyűrű és vasszög), melyek az ó-budai u. n. Schwanfelder malom mellett a Fehéregyháznak vélt rom közelében találtattak, ajándékozott az ott folytatott ásatásokat vezető bizottság nevében Thaly Kálmán orsz. képviselő.

Kaptunk ezenfölül két gyűrűt. Az egyik csonka, mert csak a pecsétlő lap maradt meg, melybe góthikus O betű van bevésve — Pulszky Ferencz ajándéka. A másik a pesti határban lelt ezüstgyűrű, korát idoma után alig lehet túlvinni a XVII. századon, ajándékozta Crettier Károly úr Budapesten.

Pecsétnyomót hármat kaptunk a legutóbbi korból: Thaisz Elek úr küldött egyet, úgylátszik múltszázadi pecsétnyomó, találták a városligeti villája közelében; Tatár Béla úr Miskolczról a kecskeméti convent rézpecsétnyomóját ajándékozta és Szuk Lipót úr gróf Nádasdy Mihály, az ismert osztrák miniszterét adta a n. muzeumnak. Említendő még egy kisebb bronzdiszítmény (XVII.) a likavai várból Majláth Béla úr ajándéka.

Az *éremgyűjtemény* növedéke a múlt hónapban nem kevésbé tetemes volt mint a régiségtáré. Már maga a szám tekintélyes volta 783 drb az összes szerzemények száma — rendkívüli és még inkább latba nyom, hogy nagyobb részök nem valami múlt századbeli fillérek vagy garasok, mint máskor gyakran, de többnyire hiteles, nagyobb leletekből lettek kiválogatva és úgy a gyűjteményt tervszerűen egészíthettük ki. Igy az antik érmek soraiban némely hiányokat két jelentékeny leletből lehetett pótolni. Az egyiket Kecskemétről Hornyik János főjegyző úr közvetítésével kaptuk, állítólag Csanádmegyé-

ből való. Volt a leletben 38 drb nagyobb ezüst és 44 drb kisebb fajta, mindannyi barbár érem a IV. századból Krisztus előtt, melyek macedoniai pénzek durva utánzásai. A nagyobbak a tetradrachmát, a kisebbek az egyszerű drachmát utánozzak. A mint a szem a 82 darab érmen végig ment, érdekes volt szemlélni, mint változott át és lőn nyomról nyomra kevésbé fölismerhető az előlapon Zeus feje, a hátlapon a lovas vitéz. Utoljára az előbbiből már csak a homlok, mint durva kiemelkedés, a lovasból pedig a lónak néhány contourja marad hátra, melyekből a közvetítő tagok nélkül az eredeti előképekre nem következtethetnénk. A n. muzeum a jellemzőbb példányokból, tekintettel a rajz- és súlykülönbségekre, egészben 18 példányt szerzett meg.

Egy Nagy Sándor-féle arany dareikost a n. muzeum Zsiros Lajos országgy. képviselő közvetítése által Mihálovics István hagyatékából kapott.

A miniszterium utján, kaptunk Szatmár-Németiről római éremleletet. Római éremlelet hazánk ama éjszak-keleti vidékén annál föltünőbb, mennél régibbek az érmek. A kezünkhöz jutott lelet összesen 159 darabból állott és mindössze csak egy volt az imperium idejéből, Alexander Severus denárja a 3-dik század elejéről, 151 darab római köztársasági denár volt, melyekből egy sem ment le Augustusig, de sok ment föl az első Krisztus előtti század elejéig. Hozzájárult hét darab ezüstérem, mely egyes római denárokat barbár módon utánzott. A n. muzeum egészben csak 20 darabbal növesztette ugyan meg gyűjteményét, de a leletből vonható érdekes tanulság bőven megjutalmazta az áttekintésre fordított fáradságot. A Severus-féle denár után itélve, azt lehetne feltételezni, hogy a barbár népeknél a köztársasági pénzek még századokkal azután, hogy az imperium forgalmában megszüntek számot tenni, tulajdon pénz hiányát pótolták, sőt pénzkészítési kísérleteknél mintákúl szolgáltak csak úgy, mint öt századdal előbb a macedoniai pénzek. A világforgalom főirányaira tehát a mi barbár vidékeinken az ép jelzett két lelet nem érdeknélküli fölvilágosítást nyujtanak. — A római gyűjtemény számára még Uffenheimer Sámueltől szereztünk egy Had rianus-féle denárt, és kaptunk római érmeket Stern Bernáttól Glogonban valamint dr. Vidéky Ferencztől Ó-Budán.

A magyar érmek osztályát három leletből egészíthettük ki. Egyik volt a pesti egyetemtéri lelet. Junius elején kövezés alkalmával tömérdek apró ezüstpénzt találtak a munkások egy edényben; az edény szokás szerint el lett törve s az érmek szétszóródtak. Mégis kapott a n. muzeum belőle 445 drbot Thaisz Elek főkapitány, Fintha Dénes tanár és Hammerschmidt András egyetemi portás utján.

Az ezüstérmecsek egytől-egyig Zsigmond magyar pénzecskéi Rupp 4. és 6. specieséből s egy a 7-ikből, egészben 30—32 varietást lehetett a leletben megállapítani, olyat is, mely a n. muzeumban még nem volt meg.

A pestihez korra nézve közvetlenül csatlakozik egy borsodmegyei kisebb éremlelet, melyet Tatár Béla miskolczi ügyvéd küldött, azt a kedvezményt engedvén a n. muzeumnak, hogy belőle válogat-

hasson. Válogattunk Albert denárjaiból hat darabot és ugyanannyit I. Ulászlóéiból; az előbbiek Rupp V. specieséhez az utóbbiak a Rupp-féle VIII. fajhoz tartoznak.

Hasonló szívességgel mint Tatár Béla úr, viseltetett a n. muzeum iránt ifj. Horváth Antal úr Pécsett. Igen tetemes, több mint mint 1200 érmet számláló leletből 164 drbot engedett a n. muzeumnak válogatni és azokat ajándékba fölajánlotta. Majd kizárólag XVI. századbeli apró pénz volt a leletben, magyar, karinthiai, stájer, tyroli, salzburgi s egyéb külföldi. A magyar érmekhez járult még Marossy János úr Tatán egy II. István-féle éremmel.

Jelentékenyebb ajándékkal gazdagítá még mindenrendű éremsorozatainkat, muzeumunk pártfogója, József főherczeg; 46 darab ezüst és bronzérmet, régibb és újabbkorit küldött által intézetünknek, melyeket legnagyobb gonddal összegyüjtött. Minden egyes lelethez pontosan odajegyezte a gyűjtő nevét s a lelhelyt s úgy különösen a régi érmek topographiai előfordulásához becses adatokkal járult hozzá. Ajándékokat kaptunk még Réffy Lajos búcsú-szent-lászlói tanítótól, Csuka Sándor úrtól Ó-Kanizsán, Koncz István úrtól ugyanott, Fürst Nándor úrtól helyben, Pázlár községétől, Schober Gyulától Székesfehérvárott, Szák Miklóstól Hevesen, Robicsek Manótól Miskolczon és Primusz Adolftól helyben. Egy nimwegeni tallér megvételét Schwerer János úr Pancsován volt szíves közvetíteni. Végűl néhány emlékérmet a folyó évből említek. A m. tud. Akadémia a Széchenyi-ünnepély alkalmából veretett emlékérmet küldte be három példányban, egyet aranyból, egyet ezüstből s egyet bronzból; a máltai vitézi lovagrend pedig a főmesteri hivatal újból történt fölállítása alkalmából veretett bronzérmet küldte ajándékba.

Budapest, N. Muzeum 1880. julius 15-én.

Hampel József.

A hazai műemlékek rajzaiból rendezett első nyilvános kiállításról. Multakról emlékezünk, midőn a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága által a hazai műemlékek rajzaiból rendezett kiállításról megemlékezünk.

Közelmult, — rajzolás, gyüjtés, kiállítás, — és régen, igen régen mult, — a képekben előállított tárgyak anyaga, — egymással összeszövődik egy oly egészszé, milyet hazánkban eddig látni nem lehetett, mely *első volt* a maga nemében, s már csak azért is megérdemli a behatóbb szemlét.

Ily érdekes jelenség első naiv fellépése, jó tulajdonságait és fogyatkozásait egyaránt éles világosságban mutatja; vizsgálata hálás, mert tanuságos tapasztalatokra vezet; eredménye gyümölcsöző a jövő számára.

A kiállítás látogatójának kezébe vezetőül egy nyomtatott «Kalauz» adatott, melynek előszavából az előzményekre nézve kapunk felvilágosítást. Ott olvassuk nevezetesen, hogy 1872. ápril 4-dikén

5371. sz. a. dr. Pauler Tivadar, azon időben vallás- és közoktatási m. kir. miniszter által felállíttatott a magyarországi műemlékek ideiglenes bizottsága, melynek feladatául a hazai műemlékek felkutatása, megismertetése és fenntartása tűzetett ki. Továbbá értesülünk a műemlékek felkutatásának kézzel fogható eredményéről, mely a törzskönyvben összegyüjtött épületleirások, történeti adatok és rajzokból áll, a műemlékeknek többrendbeli közleményekben történt megismertetéséről és a műemlékek fentartására vonatkozó munkákról. Végre a kiállítás czéljára áttérve mondja az előszó: .... «hogy a főváros közönsége s az érdeklődő szakkörök a .... műemlékekről, az ország különböző vidékein megindúlt vagy már be is végzett helyreállítási munkálatokról s a műemlékek bizottságának nyolcz éven át kifejtett tevékenységéről biztos tájékozást szerezhessenek a műemlékek bizottsága f. évi ápril 13-án tartott ülésében a gyűjteményében levő rajzokból kiállítás rendezését hozta javaslatba. Ezen javaslatot a vallás- és közoktatási magyar királyi minister Trefort Ágoston, ... annyival készségesebben fogadta el, mennyivel alkalomszerűbbnek tartotta, hogy akkor, midőn a műemlékek megóvásáról szóló törvényjavaslat a képviselőháznak általa már benyujtatott, annak tagjai az ország műemlékeinek ügyéről ezen kiállításban bővebb felvilágosítást nyerhessenek.»

Az idézett előszóban elismerőleg felemlíttetnek mind azok, kik ezen ügykörben többet-kevesebbet dolgoztak; csak egyről nincs emlékezés téve sehol; ezen egyet pedig, ha mai napság műemlékről van szó elfelejtenünk nem lehet, elfelejtenünk nem kell, mert a ki mi nálunk műemlékek iránt érdekkel viseltetik, a ki ahhoz hozzá szólhat, tudja, hogy ki képezi a kapcsot az elszórt munkás elemek között, hogy ki vezeti azokat egy egységes czél felé és hogy ki az, a ki a hazai műemlékek felkutatásának, megismerhetésének és fenntartásának fáradhatlan buzgalmú előmozdítója: Henszlmann Imre, a bizottság előadója.

Nem csak az egybesereglő közönség, hanem a legközelebb érdekelt bizottsági tagok is, kik folyton figyelemmel kísérik a műemlékek körül felmerülő mozzanatokat, sőt maguk is közreműködvén, behatóan ismerik az összegyűlt anyag részeit, meglepetve nézték az átnézetesen rendezve először látott kiállítás tömegét. — Ugy jártunk mint a gazda, ki vagyonát számba véve jóval többet talál, mint a mennyire számított. A római, ó-keresztény, továbbá az Árpádok, Anjouk, Hunyadiak és következők korának tanui történeti lánczolatban állanak itt előttünk, s bizonyítják, hogy e helyen évezredek óta van műveltség, melynek nyomát sem idő, sem török, tatár és más ellen-

ség, sem a magunk sokféle hibája teljesen el nem törölte. Vannak itt különösen középkori művek, számosak is, jók is.

Három nagy terem és egy előszoba zsufolásig megtelt 773 számozott és igen sok számozatlan tárgygyal. Ha e mellett még azt is tudjuk, hogy a bizottság gyűjteményeiben még igen sok tárgy van, mely részint helyszűke, részint kiállításra nem alkalmas alakja miatt visszatartatott, végre hogy több ismert emlékről a kellő adatok még nincsenek beszerezve : úgy megnyugvással mondhatjuk, — senki sem tagadhatja, — hogy *vannak műemlékeink*.

A kiállított műemlékek részletes taglalása a magyarországi egész történeti műépítészettel megismertet, ezt néhány kiállítási napon átnézni, — igen, — de egy czikk rövid soraiban leírni nem lehet. Legyen elég tehát, ha ez alkalommal csupán nagy léptekkel haladunk végig az adott anyagon és a lényegesre fordítjuk figyelmünket.

Az első szobában, mintegy bevezetésül, a magyar kort megelőző római világ nagyszabású maradványaival, Ó-Budának vagyis a hajdankori Aquincumnak vízvezetékével és többrendbeli fürdőtelepeivel találkozunk, Zsigmondy Gusztáv mérnöknek, a római alaki-adatok szorgalmas gyűjtőjének rajzaiban. — Az ó-budai római emlékekre vonatkozó adatok hosszú évek során át gyűjtve ma már annyi áttekintést nyujtanak, hogy azokból a többek között egy nagyobb kiterjedésű castrumra is lehet következtetni. — Általában mondható, hogy az ó-budai római maradványok felderítése, kiásása, nagy kiterjedésük és sok magánérdekkel való összeütközésük miatt csakis egyes részletekben is idővel, alkalommal történhetik, még akkor is, ha ezen munkálatra külön tőke állana rendelkezésre. Ugy hisszük, hogy a bizottság ezen sok türelmet igénylő kérdést felkarolván, elejteni nem fogja.

Kor szerint haladva a pécsi székesegyház mellett fekvő ó-keresztény sírkamra (cubiculum), mint az Alpeseken innen egyetlen a maga nemében, vonja magára a figyelmet. A falfestészeti maradványokat Doby Jenő másolta. Ezen földalatti sírkamra az utolsó nedves évek alatt nagyon szenvedett, ugy hogy végenyészettől való megmentéséről komolyan gondoskodni kell. — A szükséges munkákra nézve ugy a kormány, mint a pécsi püspök részéről folynak a tárgyalások.

A pécsi székesegyház ó-román részei, — rajzolta Henszlmann Imre, — ezen templomot elsőrendű műemlékeink közé sorozzák ; kár, hogy a közelmult idő izléstelen toldásai által eltorzíttatott.

A Henszlmann Imre vezetése alatt folyt székesfehérvári ása-

tások eredménye 1862 ből, a mikor a Szt.-István-féle bazilikának a fazekas-utcza alatt fekvő része feltakartatott és 1874-ből, midőn ugyan ezen bazilikának a püspöki palota udvara és kertje alatt fekvő része lelepleztetett, érdekes képekben vannak bemutatva. Az említett bazilikának csupán azon része nem volt még kitakarva, mely a püspöki palota és a városi főtér alatt elterűl.

A zsámbéki igen nevezetes templom, melyet csaknem minden műtörténetben közzétettek, mindenütt ugy minálunk is, rosszul van ábrázolva. Helyes kép eddig csak még kilátásban van s így szintén a rom biztos fenntartására nézve is meg vannak téve az előlépések.

Az első nagy terem falain a regényes *felvidék* sok emléke volt sűrű sorokban vármegyék szerint rendezetten kiállítva. Itt látjuk Abauj-, Liptó-, Torna-, Gömör-, Sáros-, Zemplén-, Szepesmegye számos emlékét, Myskovszky Victor szorgalmas gyüjtő által rajzolva és festegetve.

Ezen emlékek főjellemvonása a részek élénk csoportosítása, mi által összhangzatba vannak hozva vidékök változatos alakulásával.

A bizottság Myskovszkynak nagyszámú úti tanulmányait megszerezte, s több alkalommal egyes vidékek felkutatásával is őt bízta meg; miáltal érdekes *tájékoztató* anyagra tett szert. Ezen tömeges vázlatok többnyire érdekesebb pontokról fölvett látképekből és egyes jellemző apróbb részletekből állanak, melyeknek pikáns előállítása a pontos fölvétel hiányát *egyelőre* elfelejteti. Ezen hiány azonban igen kellemetlenül érvényesül a tüzetes tanulmányozás és leginkább az esetleg előforduló helyreállítási kérdések alkalmával, midőn *ily* előmunkálat mellett teljesen uj *alapos* fölvétel szüksége áll elő. Egyelőre míg a bizottság műemlékeink körül csak általános tájékozásra kivánt szert tenni, ezen különben dilettantistikusnak nevezhető előállítási mód kielégítő lehetett, de ezentúl alapos műszaki rajzokról is kellend gondoskodni. Ezzel nem azt akarjuk mondani, hogy minden látképet, minden vázlatot vissza kellene utasítani, mert hisz a látképben tüntethető fel az adott tárgy és környezetének művészi összefüggése, mely jó műveknél mindig létezik; hanem azt, hogy a műszak embere nem elégedhetik meg a regényes fekvés, a főrészek festői csoportosulásának ismeretével; az ismerni akarja az egész mű szervezetét, a részletek alakulását, kölcsönös helyzetét, összefüggését, rendszerét, rendhagyó részeit és — *mind ezeknek méreteit.* Méretes pontos rajzból a képzelet alkothat magának érdekes képet is, de megfordítva, a ki pikáns vázlatból képzelet útján akar pontos, megbízható méretre szert tenni, ingoványos alapon jár. Mind ezeket csakis azért kell itt lehető

nyomatékosan hangsúlyozni, nehogy az illető szerző úr a kiállítottak példája szerint, a sokaság által szórt tömjéntől elkábulva, ezen tévútra vezető irányban megmaradván, tehetségét és elismerésre méltó szorgalmát *maradandó értékü munka helyett, a muló pillanat puffancsaira pazarolja.*

Ugyan ezen terem közepén állott asztalon ki voltak állítva a hazai műemlékekre vonatkozó minden közlemények; régibb és újabb munkák, ismeretek és ismerésre méltók. — Itt volt a többiek között Henszlmann Imre a műemléki bizottság hivatott előadójának számos könyve, melyeket részint a tudományos akadémia, részint a magyarországi műemlékek megbizásából és költségén írt és állított össze. Ezeket ismertetni vagy csak fel is sorolni e lapok olvasói előtt, kik azokat anélkül is ismerik, fölösleges.

A második teremben láttuk Pozsony városának és környezetének, valamint a Csallóköznek emlékeit Könyöki József pozsonyi tanár által igen pontosan felvéve és rajzolva. Ezen solid előállítású rajzok nem annyira a nagy közönséghez, mely durvább ingereket keres, mint inkább a szakértőkhöz szólottak, és ezek érdeklődését és becsülését annyival erősebben lekötötték.

Pozsony városa és környezetének bemutatott emlékei leginkább nagyobb szabású góth művek, ezen styl virágzásának és túlfejlettségének korából, míg a Csallóközben leginkább a középkori épitészet első feléből, a román és a román-góth átmeneti korszakból maradtak ránk számos érdekes kis templomok, melyeknek családi közös vonása első pillanatra fölismerhető, de e mellett egyenként mégis elég egyéni különösséggel birnak, úgy hogy egymás mellett is mindegyiket különkülön érdekkel nézhetjük.

Id. Storno Ferencz veterán művészünktől láttuk a pannonhalmi, általa restaurált, apátsági székesegyház fényesen kiállított monographiájában ezen egyház minden érdekes részletét, láttuk a soproni szt. Mihály czimű s általa restaurált plébánia templom rajzait, továbbá régi falfestmények képeit, így különösen egy falképet a nagyszebeni főtemplom szentélyéből, egyet a brassói főtemplomról, egyet a brassói muzeumból stb.; láttunk továbbá fölvételeket Erdélyből, Győr-, Nyitra-, Sopron-, Vas- és Zalamegyéből, melyeket az apa vezetése alatt, nyomdokaiba lépve, fia, Storno Kálmán rajzolt.

A visegrádi fellegvár térrajzát Henszlmann ásatásai után fölvette Zsigmondy Gusztáv; evvel kapcsolatban ki volt állítva az alsó vár donjonjának (u. n. Salamon-torony) helyreállítási tervezete Schulek Frigyestől.

A visegrádi munkálatok Henszlmann ásatásai után következők voltak: több rendbeli veszélyes állapotú falrész biztosítása, aláfalazása; hidak, lépcsők, utak (ezek között a hegyre felvezető ölnyi széles, kényelmes, hosszú gyalogút) készítése; padok, asztalok, elhelyezése; fák ültetése; az u. n. Mátyás-forrás befoglalása és környékének rendezése a látogató közönség kényelme szempontjából; végre a roppant kiterjedésű «donjon» nagy déli csorbájának kiegészítése, mely ez idő szerint a harmadik emelet magasságáig felvitetett és az idén, a rendelkezésre bocsátandó összeg mérve szerint, tovább folytattatik, — míg idővel a tető felrakása által ezen nevezetes emlék fennmaradása biztosítva leend. A belső rész helyreállítása és valamely ideális czélra felavatása egyelőre csak jámbor ohajtásként lebeghet előttünk; azt hazánk sanyarú anyagi viszonyai mellett feszegetni nem látszik ildomosnak.

Az alólirott vezetése alatt folyó *budavári főegyház helyreállításáról*, melynek költségeit Ő Felsége legkegyelmesebb Urunk és Királyunk engedélyével a főpapi időközi jövedelmek viselik, mint nagyobb szabású munkáról, melyről számos rajzok, fényképek és gypsmintákkal némi tájékozás adatni szándékoltatott, és mint különösen a fővárosban közérdekű tágyról bővebben kell szólanunk.

A Mátyás király által épített magas torony szükségesnek mutatkozott helyreállításának eszméjéből kiindulva, az egész templommal meg kellett ösmerkednünk, hogy annak lényeges részét, a Mátyás-tornyot, az adott templom főtestével összhangzatosan kiegészíthessük. Kutatnunk kellett a templom rejtve volt alakjának történeti fejlődését és annak jelen állapotát. Ezen kutatás a leküzdendő sokféle akadályok miatt tetemes időt vett igénybe, s először kiderítette a déli oldal veszélyes állapotát, mely nyomban helyre is állíttatott és folytatólag kiderítette a keleti épületrész tarthatlanságát, ugy hogy sokféle lelkiismeretes vizsgálat, bizottsági tárgyalás, hányás, vetés végeként ezen épületrész teljes megujításának szüksége elkerülhetlennek mutatkozott. — Meg kell ujítanunk a keleti részt és pedig az épület multjához, jelentőségéhez méltó, emlékszerű módon. A folyamatban levő helyreállításnál a kutatás alkalmával felderített XIII-dik századbeli eredeti alakítás, mint műszakilag egyedül szerves, művészileg legjobb és történetileg legrégibb, legérdekesebb, vétetett alapúl, s vitetik keresztűl az adott alakeszmék hű megtartásával, ugy hogy ezen épületrész elkészültével e helyen ugyan nem fogjuk megtalálni a *régi köveket*, hanem a *régi eszmét* új, szilárd kőből megtestesítve, fennmaradásában biztosítva, megörökítve.

A kiállított képekben ki volt tüntetve az épület előtalált állapota, a századok folyamában történt lényeges változások, átalakítások, toldások, csonkítások, elfalazások (XIII, XIV, XV. század, törökvilág, jezsuita-kor) és a jövendő helyreállítás.

A Mátyás-torony tervezett kiegészítését egy huszad méret arányban készített, részletesen kidolgozott gypszminta mutatta be a közönségnek; ez részét képezi az egész templom készülőben levő mintájának, mely az építés helyszinén a közönség által folyton látható.

Ugyancsak a budavári főegyház előtalált állapotának magyarázatára be voltak mutatva a régi falfestési részletek másolatai, továbbá a sokféle változatos diszítményű oszlopfők gypszleöntvényei, néhány régi, XIII. századbeli kő, törökkorbeli falfestés és néhány faragvány.

A harmadik, legnagyobb termet Steindl Imre műegyetemi tanárnak és tanítványainak rajzai szinig megtöltötték — sajátságos, hogy ezeket a «Pester Lloyd» u. n. Lapicidája nem látta, ámbár e terem ajtaja is folyvást nyitva állott — és igen örvendetes látványt nyujtottak.

Steindl tanár tanítványaival időközönként kirándulásokat tesz hazai műemlékek tanulmányozása és fölvétele czéljából. Az ily alkalommal gyűjtött gazdag tananyag utóbb feldolgoztatván, nemcsak a tanítás szempontjából, hanem műtörténetileg is igen érdekes és hasznos eredményre vezet. Az összegyűjtött nagy tömeg jelzésére legyen elég több felkutatott hely nevét felsorolni, u. m.: Bajmócz, Bazin, Bélabánya, Besztercze, Darázs, Galgócz. Gyöngyös, Gyöngyöspata, Ják, Jakabfalva, Jászberény, Körmöcz, Lipics, Lucska, Miskolcz, Modor, Nagy-Szombat, Nyitra, Radvány, Selmecz, Segesvár, Szászova, Szász-Sebes, Szent-Benedek, Szentgyörgy, Végles, Zólyom.

A részletesen felmért tárgyak a műszaki igényeknek teljesen megfelelő alapossággal, pontosan megrajzoltatnak és sok csinnal ábrázoltatnak. A tanár műszaki, műrégészeti és művészi capacitása az ifjú tanítványok pezsgő munkaerejével párosulva a legbecsesebb munkákkal gazdagítja a műemléki bizottság gyűjteményét. — Több oldalról kifogás alá csupán a rajzoknak azon túlfinom árnyalása vettetett, mely különösen az u. n. texturának időtrabló aprólékos részletezésében találja kifejezését.

Ezen nagyjelentőségű munkásság mellett, mely az életbe kilépő uj nemzedékre kifolyik, Steindl tanár saját munkáit sem hagyhatjuk figyelmen kívül, annyival kevésbé, mert köztük nehány, elsőrangú kérdéssel van kapcsolatban. Ilyen a vajda-hunyadi vár, a kassai dom, továbbá a bártfai, a jáki, a szegedi ferenczrendűek templomának

helyreállítása, melyek általános országos érdeküek. A máriafalvai templomot és kisebbeket nem is érinthetjük.

A vajda-hunyadi vár helyreállítását átvette Steindl Imre, boldogult Schulcz Ferencz halála után. Az élte utolsó éveiben beteg, de különben igen tehetséges építész, széles alapon indította volt meg a munkásságot Vajda-Hunyadon. Schulcz testi erejének hanyatlása ugy a tervezet hiányosságában, mint még inkább a művezetés teljes ziláltságában talált szomorú kifejezést. — Steindlnek mindkét irányban gyökeres javitásról kellett gondoskodnia. — A művezetésről mint ide nem tartozóról, nem is szólva, csupán a tervekre nézve kell megemlítenünk, hogy azok, az annak idejében mérvadó körök megbizása folytán, királyi háztartásra alkalmas hely megállapítását czélozták. Steindl teljesen átdolgozta Schulcznak hagyatékát és ezen munkájával magának maradandó emléket állított. A pénzügyi válság beálltával előbb a lehetlenséggel határos rögtönzött megszorítások, azután pedig csupán a fenntartásra szorítkozó provisoriumok kivántattak, mig végre ezek is be lettek szüntetve s a vár, mint mondják, önmagára hagyatva pusztulásnak indúlt. Steindl tanár a méltatlan bánást megsokalván, a művezetésről már a válság beálltával lemondott; s e szerint a megszorítások és provisoriumok esetleges hibái teljesen mások rovására esnének.

Legutóbb biztos forrásból értesülünk, miszerint ezen műkincsünk gondozása a kultusministeriumnak átadva, a műemléki bizottság hatáskörébe kerűl, s így legalább a meglevőnek fennállása biztosítva leend.

A hazai műemlékek szempontjából elsőrangú kérdésnek tekinthetjük továbbá a *kassai dom* helyreállítását. Ezen nevezetes épület befejezetlenűl és több részeiben igen romladozott állapotban maradt reánk, ugy hogy a nagy kérdés részletezve, tulajdonképen javítás, megujítás és kiegészítés kérdéséből áll, melynek mindegyike ismét több, több részre oszlik. Mind ezek átnézetes tárgyalására külön czikket kellene szentelnünk. Legyen elég, ha itt a középső pillérnégyezet (vierung) biztosítását, a főszentély támpillléreinek és a kereszthajó déli nyujtványának szükséges megujítását és a magas tornyok kiegészítését megemlítjük. Steindl Imre a dóm jelen állapotát és annak tervezett helyreállítását 12 igen nagy kiterjedésű, gondos szorgalommal kidolgozott lapon mutatta be és vívta ki ezen kitünő munkájával a szakférfiak elismerését.

Egy futó pillantást végig vetve a kiállításon, a bemutatott emlékeken, a látogatók számán, az érdeken, mely ébresztetett és az

erkölcsi nyereségen, mely eléretett, elmondhatjuk, hogy a rendezés fáradsága, áldozata, nem volt hiába való.

Azonban valamint a gyümölcs nem érik *egy* napsugár melegétől hanem folyton tartó élesztő befolyást igényel, úgy a hazai műemlékek iránt fejlődő érdeket is folyton gondoznunk kell, hogy tetteket érleljen. — Tettekre, áldozatokra nagy szükségünk van, mert csak ezekkel tarthatjuk fenn a romlásnak, a végpusztulásnak kitett műemlékeket, — fényes multnak sok büszke tanuját — a magunk becsületével együtt, a nemzet, a haza dicsőségére.

Budapest, 1880. julius havában.

Schulek Frigyes.

(IRODALOM.) *Magyar pénzverő ismaeliták és Bessarabia. Irta Réthy László. Arad 1880. Réthy L. és fia.* Réthy László úr igen hasznos dolgot cselekedett, mikor az ismaelitákról, mint pénzverőkről értekezett. Az ismaeliták állami életünk első évszázaiban a kereskedőelemet alkoták, a közlekedés, az ingó tőke jobbára kezökben volt. Ezért fontos tudni azt a befolyást, melyet e népség a magyar pénzverésre gyakorolt.

A magyar ismaeliták beköltözése Anonymus tudósítása szerint Taksony idejében történt, midőn ezek a Bolgár földről («de terra Bulár») kiszakadva hazánkba jőnek, nem ugyan közvetlenül a Volga mellől, hanem Kúnországon s a mösiai elszlávosodott bolgárokon keresztül. Legalább Pestnek — melyet Anonymus szerint ők alapítanak — szláv és pedig bolgár szláv [1] elnevezése ezt látszik bizonyítani. Az «st» hangtalálkozás ugyanis ezen szláv dialektus sajátsága.

Ismaelitáinknak a mösiai bolgárokon keresztül való jövetele, kiknek érmein az ujgur irás már I. Simon czár pénzein egész szókba fűzve össze előfordul; a byzanti pénzverő modornak ismerete, mint ezt IV-ik Béla mindkét nemű rézérme némely példányának homorú verete is bizonyítja, mely előállítás Byzantban volt otthonos; és egyéb alább érintendő körülmények arra a meggyőződésre vezették Réthyt, hogy a IV. Béla rézérmeivel előforduló ujgur betűs keleti jellegű u. n. tatár pénzek nem a mongolok magyarországi tartózkodása és befolyása alatt és ezektől a magyarországi keresztény, zsidó és ismaelita érmelők által eltanulva készíttettek, hanem a mösiai Bolgárországból beköltözött ismaeliták által, még a Volga mellől hozott hagyományos modor szerint. — S e részben szerző Karabačekkel e veretek történetének első tudományos magyarázójával ellentétes állást foglal el, s annak állításait tarthatatlanoknak mondja. De lássuk a két nézetet egyenkint. Az ismaelitáknak tulajdonított pénzek közül IV. Béla korából idegen minták után készült két rendbeli — s nálunk első — rézpénz ismeretes az u. n. tatár pénzek neve alatt. — A nagyobb fajtáju rézpénz előlapja Máriát ábrázolja SANCTA MARIA fölirattal, a hátlap az atya és fiú királyt (IV. Béla V. István)

[1] Ez még nem bebizonyított dolog. *Szerk.*

tünteti fel REX BELA REX STS körirattal, s alul egy kis félkör által befödött három függőleges vonallal ᛘ.

A másik fajtáju ennél kisebb rézpénz mindkét oldalán keleti feliratot tüntet fel. E «tatárpénzeket» a «tatárberontás következtében honunkban, valószinüleg ismaeliták által készülteknek gondolták, mely véleményt inkább külső indokok támogattak, mint az érmek szorgalmas és beható vizsgálata.

Végre Karabaček ez érmeknek tanulmányozója oda nyilatkozott, hogy ezek, byzanti s keleti typusokhoz forduló hazai pénzverők művei, kik, a keleti irásjeleket nem értve, a kisebbik érmet a turkistani kánok XIII. századbeli pénzei után verték, s a mongolikus betűket a mongoloknak magyarországbani tartózkodása idején tanulták el, és utánozták úgy, hogy a sok rendbeli változaton olvasható felirat nincs.

A nagyobb éremhez pedig byzanti mintát vettek s az alul látható három függőleges vonallal ᛘ a mintául szolgált turkestáni érmek feliratát «lilahi» «istenért» akarták utánozni, nem ismervén azonban e szó jelentését, ezt csupán diszítésnek használták.

Karabaček azután áttérvén e fajú érmek részletes tanulmányozására azon eredményre jut, hogy e két éremfaj nem egyforma, de hogy az bizonyos állandó különbségek alapján több alosztályra osztható, szerinte hat csoportba, s a kisebb rézpénzek szélein talán siglák gyanánt Θ, Σ, Ω, M, görög betűket s még más 9 ujgur mongol jegyet vett észre, s oda nyilatkozik, hogy e belföldi pénzverdékből kikerült byzanti modorú érmek készítésénél pénzverőink a mongolok utján hazánkba került turkestáni pénzeket utánoztak, s e mongolikus jegyeket tőlük tanulták el.

Az ujgur-mongol irást Dzsengiz-Kán († 1227) hozta be a mongoloknál, s miután a mongolok betörése hazánkba az 1241—42 évre esik, Karabaček is csudálkozását fejezte ki, hogy e jegyek ismerete ily rövid idő alatt terjedt el, úgy hogy már IV. Béla alatt, tehát alig két évtized multával, már nálunk is nyomai vannak.

Réthy midőn az ujgur irás mongolok általi közvetítésének Karabačekkel ellentmond, részint erre fekteti a fősúlyt, részint ama másik szintén lényeges körülményre, hogy nálunk bolgár származású ismaeliták vagy saracénok kezelvén a pénzverést már a mongol betörés elötti korban II. Géza, III. Béla, III. István és Imre alatt találunk keleti jellegű s ujgur irású pénzeket, mely ujgur irás a bolgároknál már I. Simon érmein egész szókba fűzve össze előfordul, s így nem volt szükség arra, hogy az ujgur irást Batu hordáitól tanulják el pénzverőink. Ő ugyanis már a IV. Béla előtti korból 13 fajta érmet határozottan ismaelita pénzverőktől készülteknek tart, melyek egymásból fejlődő közös keleti typusra vezethetők vissza,[1] de mert készítőik a keleti jegyeket maguk sem értették, mindinkább eltértek a mintául vett érem feliratától megtartva a közös fő jelleget a kúfikus víziránvos vonalt. S nagyon valószinű, hogy mint a mösiai, úgy is-

1 A 12 darabon az egymásból fejlődő közös typus észrevehető, a 13 sz alatti azonban aligha tartozik ide.

maelita pénzverőink is e keleti jegyeket hagyományosan értelmük tudása nélkül alkalmazták, mint bizonyítani látszik a sok változat is, mely a függőleges irás jellegközösségén kivül egyéb rendet nem mutat, s hogy a kereszténynyé lett bolgár pénzverő megszokva egy kedvelt formát attól ritkán tért el, mint ez a későbbi bolgár vereteknél kitünik, a hol mit Johannes Asen (1218—1241) pénzein a keleti függőleges felirat mar cyrilikussá válik, de a betűk egymás alá iratnak és egy kis kötjellel köttetnek össze.

Réthy füzetkéjének második részét a böszörményekről, Bessarábiáról írt ethnographiai értekezés képezi, mely tagadhatlanúl eredeti nyomokon akar haladni. E helyütt nem bocsátkozhatunk annak bővebb taglalgatásába, csak annyit jegyzünk meg, hogy mi méltányoljuk R. úr részben sikeres buzgalmát, s jövőben azt ajánlanók, hogy értekezéseiben ne öleljen fel annyi kérdést — mint ebben is — mert a «sokat markol, keveset szorít»-féle elvet kell majdan rá alkalmaznunk. *T.*

Magyarországi várak és városoknak a M. N. Muzeum könyvtárában létező fa- és rézmetszetei. Ismerteti Bubics Zsigmond. Budapest, nyomatott a magyar királyi egyetemi nyomdában 1880. Negyedrét VIII. és 104 lap huszonkét fénykönyomattal Klösz Gy.-től.

Országos könyvtáraink újabb időkben folyvást és tetemesen gyarapodnak úgy, hogy most a kutatók kivánalmainak meg kezdenek felelni, a tudomány szinvonalára emelkednek s hogy azon kincsek lajstromozása időszerűvé válik, melyeket tartalmaznak. Szabó Károly tette itt az első lépést, midőn a régi magyar nyomtatványokat ismertette, s ez által a magyar bibliographiának biztos alapját megvetette. Ily uttörő munka Bubics Zsigmond rátóti prépost és nagyváradi kananok Catalogusa is, melyben a Nemzeti Muzeum fa- s rézmetszeteinek azon részét irja le, mely magyarországi várakat és városokat ábrázol; reméljük, hogy ez egy másik nagyobb publicatiónak előfutója, melyben a Magyar Nemzeti Muzeumban létező magyar arczképek leiratnak; mert csak akkor éled fel a mult szemeink előtt, ha a szereplők arczképeivel, s a történtek helyszineivel megismerkedünk. Kilenczvenkét város és várnak 613 metszete van itt leirva s a függelékben 26 rajza a régi Bécsnek és 87 rajza Nándor-Fehérvárnak; a könyvet hetvennyolcz történelmi vagy földrajzi munka lajstroma zárja, melyben magyar várak s városok ki vannak adva. Szerző azonban a «magyarországi» melléknevet tágas értelemben használja, mert Bihácsot, Jajczát, Nissát, Posároveczet, Sabaczot, Tergovistet és Ussiczát jelenleg még sem tartjuk magyarországi váraknak, s nem is akarjuk Magyarországba bekebelezni.

A rajzok csaknem kivétel nélkül külföldiek, bizonyságul azon érdeknek, melylyel Európa a törökháborúk viszontagságait annak ide-

jében követte, de a jelen nemzedéket is erősen érdeklik, midőn a nagy különbséget látjuk, a városok állapotában a XVII-dik s a jelen században e metszetekből. A városok még mind mesterséges szigeten állnak mocsárral vagy folyóvízzel, kőfalakkal vagy palánkerődítéssel körülvéve, török minaretek kölcsönöznek nekik festői keleti jelleget, s a régi kor templomai s palotái még mind fennállanak. Budán 1686. még épségben áll Mátyás király palotája, úgy mint Esztergomban, Székes-Fehérvártt és Nagy-Váradon Szent István és Szent László basilikái, nem a törökök rontották le ezeket, elhanyagolta ugyan, de nem rombolta össze; a győzelmes ostromok, a bevételt követő égések s az új építések pusztították el a régi századok emlékeit, a keresztény szem nem tudta tűrni a minaretet, csak ugy, mint a török nem a harangkongást, s mint a XVIII. század izlése nem a csúcsives és románkori stilt. A rajzok, melyeket a tudós prépost lajstromozott, tartják fel azon régi építményeink emlékét, melyek most már nem léteznek többé, s hű képét adják a multnak. Reméljük, hogy a jelen kiadás a közönség figyelmét ezen tárgyra is fogja teríteni, s üdvözöljük a szerzőt az irói pályán. Klösz fénykőnyomatai nem elégítenek ki. *P.*

Magyarországi Régészeti Emlékek. Kiadja a Magy. Tud. Akad. Archaeologiai bizottsága. IV. köt. I. rész. Bártfa középkori műemlékei. Szent-Egyed templomának műrégészeti leirása. Irta és rajzokkal illustrálta Myskovszky Viktor. Budapest, 1879. VIII. és 146 lap, IX fényképnyomás Divald K.-tól.

A ki végig nézte hazai műemlékeink fölvételeit, melyek a Képzőművészeti Társulat bérházában ki voltak állítva, megszokhatta Myskovszky nevét. Meggyőződhetett, hogy egy teremnyi rajzot ő készített; sőt hogy kiállított egy egész folio albumot is, melynek lapjai az ő vízfestményeivel ékeskednek.

A szerző ezuttal egy új érdemmel igyekszik a régieket gyarapítani. A fent czimzett munkát értjük, Bártfa templomának leirását és rajzait, melyek az Akademia archæologicus foliansainak legújabbikát megtöltik.

Bártfa városa egyike régi, német lakosú városainknak, mely, ha nem képezett is oly hatalmas kereskedelmi és ipari központot, minőnek a szerző tulozva mondja, mégis jelentékeny jólétnek örvendett. Királyaink kegyelték s lakosságának szorgalma és műizlése egész sorát hozta létre az épületeknek, festményeknek és egyéb műtörténetileg többé-kevésbé érdekes tárgyaknak.

Myskovszky maga bártfai származású; s így természetes, hogy szülővárosának emlékeit pontosan ismerheti; hiszen mennyiszer lehetett alkalma azokat fölmérni, lerajzolni, szóval alaposan tanulmányozni. Nagy szeretettel is fogott tárgyához, a legnagyobb részletességgel terjeszkedik ki minden legcsekélyebb apróságra; nem akarja, hogy csak egy kis repedés is feledésbe menjen az utókorra nézve.

A túlságos részletezésbe szerző annyira bele melegszik, hogy Szent-Egyed templomának minden elemi alkatrészére kiterjeszkedik, olyannyira, hogy sikerült neki ezeknek leirásával könyvének körül-belől hetven oldalát megtölteni. Ha ennyit közölt volna a szerkesztő a hozzá beküldött kéziratból, úgy köszönettel fogadhatná a szakközönség az anyagot; nekünk birálóknak pedig, hálásabb szerep jutott volna: vizsgálhatnók, vajjon mennyi belőle az eddig még nem ismert, vajjon teljes-e, vajjon elég pontosan van-e leirva? A többi hetven oldalon elfért volna így a városház s a középkori erődítmények leirása is, melyet jelenleg egy második vaskos kötetből fogunk csak megismerhetni. Ezen hetven oldalt azonban a szerző egyébre használta — a szerkesztő pedig tisztelte egyéniségét és a kéziratot egész terjedelmében kinyomatta.

Első olvasásra úgy tűnik föl, mintha M. tanár urnak reáliskolai előadásaihoz gyüjtött jegyzetei keveredtek volna véletlenül Bártfa mongraphiájába; alig képzelhetjük, hogy komolyan a «Monumenták»-ba szánta az ilyes magyarázatokat, minők a következők: «Az intarzia (Holzmozaik, marqueterie, peinture en bois) azon módszernek neveztetik, mely szerint székeken vagy egyéb butorokon lévő díszítmények, alakok, épületek s egyébb tárgyak rajza, különféle színű falemezkékből mosaikszerüleg van kirakva.» (99-ik lapon.) vagy «A középkori román és gótstylű régi templomok belsejében, a nép számára, úgylátszik, nem voltak padok vagy egyéb ülőhelyek, a nép a templom hajóiban vagy állva, vagy térdelve végezte imádságát, s csak a papság vagy egyes testületek, s főrangú, gazdag magánzók számára voltak padok, székek a templom belsejében elhelyezve». (87 l.) Vagy tán csalódunk? A könyv ezt látszik bizonyítani. Mert minden lapján találkozik egy-egy ily szellemdús aperçu, ily tiszta, jól stylizált meghatározás. Hja — az Archæologiai bizottság «Monumentáit» a gyengébbek kedvéért irják!

De talán túlzás, ha azt mondjuk, hogy a könyv felerésze nem Bártfára vonatkozik? Lássunk egy példát. A 84—87-ik lapot, külön fejezetet, szerző a keresztelő medenczének szenteli. Fontosnak tartja — hiszen már kétszer közzétette rajzban: 1868-ban és 1874-ben. (Az Arch. közleményekben IX. köt. II. füz. 96. lapon közzétett rajz valamivel kissebb a jelen munkában láthatónál, de a medenczének ugyanazon oldalát mutatja.) A fejezet 135 sorból áll, s ezekből 61 jut az emlékre magára. A leiráson kívül, következő két eredményt mond el bennök M. úr: «Ily nagy méretü féldomborművek csak ezen a keresztelő medenczén találhatók, s e tekintetben ezen medencze hazánkban *valódi unicum.*» — «*Nem sokkal kissebbek a lőcseiek és mások sem*» így hangzik a szerkesztő lakonikus jegyzete ezen állításhoz. — «Tekintve tehát keresztelő medenczénk pokál alakját, romanizáló tagozatait, továbbá a barát-betűkből álló feliratának alakját, characterét, valamint a féldomborművek szigorú stylizált jellegét, *feltehető*, hogy ezen öntvényünk *mindenesetre* még a XIV. század első felében *készülhetett.*» Mily pontos, megbizható, jól indokolt vélemény!

Hát a többi 74 sorban mi van? — Az: hogy a kereszténység első századaiban hol kereszteltek; minőek a baptisteriumok; hogy

a leridai zsinaton mit határoztak; a vesobrunni codex egy lapjának leirása; hol vannak Magyarországon román és góth keresztelő medenczék (a szerkesztőnek egy helyreutasító jegyzetével); hogy a felső-vidéken, a bányavárosokban még harangot is tudnak önteni.

Hiszen mind e nélkül nem is lehetne a föntidézett fontos művészettörténeti eredményre jutni! — Megjegyezhetjük itt, hogy «a híres florenczi Baptisterium, a S. Maria del fiore cathedralis nyugati részén» nincs a cathedralis nyugati részén; sőt egyáltalán semelyik részén; nem is függ össze vele: köztök terül el a «piazza del Duomo»; sőt ama «Battistero» nem hogy a templom baptisteriumának épült volna, de eredetileg nem is baptisterium, hanem Firenze cathedralisa volt! Nagyon is messzire vezetne, ha az efajta fejtegetéseket valódi értékükre le akarnók szállítani. Lépten nyomon találunk e műben laposan elmondott elemi dolgokat, alaptalan általánosításokat, melyek semmi összefüggésben nincsenek a tárgygyal és legfeljebb arról tanuskodnak, hogy szerzőnek sok mindenféle mit olvasott, fölötte újnak tűnt fel. Lássuk inkább a munka lényegét: hogy miképen közli az anyagot, hogyan dolgozza fel?

Hogy hazai archæologiánk eddig előszeretettel viseltetett a conjecturák iránt; kétségtelen. Vannak műtárgyaink, melyekre nézve nemcsak iparkodtunk az iskolát, az irányt, a stylt, melyhez tartoznak, kimutatni; hanem szerettük volna azoknak készítését bizonyos mesterekre rá fogni. Ez aztán az archæologust annak a kikutatni akarására is rávezetheti, a mit megtalálni nem lehet. Myskovszky a bártfai emlékek némelyikénél, azon szerencsés helyzetben volt, hogy létező okmányokból deríthette ki a mesterek neveit és az alkotás feltételeit; de azért a conjecturákat ő sem veti meg. Igy például a templom gótstylű könyvszekrényével foglalkozván, így ir: «Tekintve a szekrény még határozott gót styljét és diszítményeinek kivitelét, ezen mű még *a XV-dik század utolsó tizedében vagy a XVI-dik század elején készülhetett.* Megjegyzendő, hogy a bártfai városházban levő «mensa burindaria» nevű asztal oldaldeszkázatán, valamint a Bártfához közel eső Hervártó község régi fatemplomában lévő szekrényen ugyanily alakú s kidolgozású diszítmény fordul elő, mint a szekrényünk felső párkányzatán, mely részleteket *kétségen kívül egy és ugyanazon mester készíté;* s miután a bártfai városház, úgy nemkülönben a hervártói fatemplom 1506 körül épült, *feltehető, hogy a butorzat valamint szekrényünk is a XVI-dik század első tizedében* egy és ugyanazon mester műhelyéből került, bár, a mint már említém a könyvszekrény *készítési idejét, határozott gót stylü diszítményeinél fogva, még bátran a XV-dik század utolsó tizedébe tehetnők, annál is inkább, miután ezen szekrénynél a XVI-dik század elején dívó farakmü — Intaszia — alkalmazása még elő nem fordul.*» (106 l.)

E hypothesisből, — mely nem is oly nagy fontosságú, — érezhető a zavar, mely az ellentmondások önkénytelen felidézéséből áll elő és tulajdonképen abban culminál, hogy a dolog nem dönthető el, tehát nem is kellett volna feszegetni, hanem legfeljebb csak egyszerűen fölemlíteni a tényt: két műtárgy stylbeli hasonlóságát. Mert mit tanulunk a combinatiókból? Azt, hogy a szekrény készülhetett a XVI-ik

században, de készülhetett a XV-ikben is; készülhetett a mensa burindaria mestere által, de készülhetett más által is; készülhetett vagy maga a kérdésben lévő mester által, de készülhetett annak műhelyében, tehát valamely utóda által is; s a mi fő, készülhetett egy egészen más mester által és pedig úgy, hogy a hervártói szekrény mestere vette mintául a bártfai könyvszekrény mester idomait vagy ennek tetszett meg amannak a műve és utánozta. Mint látni a combinatiokból sohasem lehet kiszabadulni.

A szerzőnek ilyenféle meddő okoskodásra van tere s ideje; van tere arra is, hogy 50 lapon keresztül leirja a tizenkét szárnyas oltáron ábrázolt jeleneteket; de arra már nincs tere, hogy az egyetlen typologiailag föltünő elnevezést indokolja. Vagy talán ezt nem is tartja érdemesnek? Értjük itt a «Dávid királyt és szenvedő üdvözítőnket ábrázoló szoborcsoportozatot». Honnan veszi szerző ezen elnevezést? hol fordúl elő ilyen csoport? Látott ilyet valahol? A XV-ik században gyakran ábrázolták *az atyát*, ki a szenvedő, a keresztre feszített fiut tartja. — De *Dávid király??* Erre nézve a szerkesztő, ki keresztény typologiával oly előszeretettel foglalkozik (Lásd Pécsnek középkori műemlékeit), adhatott volna valami fölvilágosítást.

A szóban levő csoport megbeszélése különben jó példája a szerző egy jellemző vonásának: hogy a mivel foglalkozik abba beleszeret, az okvetetlen remekmű, «remekmívű kis szoborcsoportozat» — «nagyszerű compositióval és kitűnő művészi bevégzettséggel faragott szobor-csoportozat» — «úgy látszik mesterünk nem félt a meztelen test előállításától, s ebbeli ügyességét szépen bizonvítá be üdvözítőnk testének anatomiai pontossággal készült kidolgozásával» (83 l.). A sok dícséretet végre már Henszlman, a szerkesztő, is megsokallja és jegyzetben figyelmezteti az olvasót, hogy a dicséretet vegye cum grano salis. És szerencsére a mellékelt rajz végleg lehűti a leirás által fölhevített phantasiát.

Ezen gyakori magasztalásokért, — melyek hasonlítanak a «Fővárosi Lapok» hymen-hireihez: minden leány szellemdús és bájos — csak annyiban vádolhatni szerzőt, hogy nem emancipálta magát műtörténeti ismertetéseink általános modorától. Archæologusaink általában gyakran összetévesztették a művészi értéket a históriai értékkel. Más az, mily kornak, stylnek, iskolának typusával bir valamely művészeti objectum, és egészen más, hogy az illető objectum amaz iskolának, stylnek milyen példányát képviseli. E tekintetben a fokozatok itt is csak olyanok mint az irodalmi műveknél. Balassa Bálint írt lyrai költeményeket, s kortársai és utódai is írtak; érdeklődésünket ezek is fölkeltek, de kinek jutna eszébe őket a nagy mesteréivel egysorban említeni. A műtörténeti kritikának is a legjobb alkotásokat kell mértékkép alkalmaznia a megbirálásban. A kassai domról nem lehet beszélni oly módon, mint a strassburgi münsterről; annál kevésbé a bártfai templomról, mely műbecsére nézve csak harmadrangú osztályzatba jöhet. Ezt az értékmérést be kell hoznunk a «Monumenták» birálati részeibe is. A «Monumenták» legyenek a tudomány és nem a nemzeti illusiók füzetei. Tudja meg az olvasó *valóidában*, hogy mik a mi műemlékeink, minő befolyások alatt jöttek

létre és mennyit érnek, illetőleg minő rangfokozat alá esnek a műbecslésnél.

Myskovszky műve az anyag szerint, melyet benne tárgyal, négy részre oszlik. Az 1—27 lapokon a templomot architektonikus szempontból ismerteti; a 27—80 lapokon a szárnyoltárakkal foglalkozik, melyeknek legérdekesebb részei mindenesetre a festettek, s ezekhez csatlakozik a 130—131 lapokon leirt kép; a 80—87 s a 109—130 lapokon a szobrászat körébe tartozó emlékeket tárgyalja, végre a 87—109 és a 136—140 lapokon az iparművészeti tárgyakat beszéli meg. Ezen anyagnak melyik része tehát olyan érdekes — melyik olyan fontos művészetünk és művelődésünk történetére, hogy az Arch. bizottság miatta évi javadalmának legalább is felét, a jelen munka közrebocsátására szánta?

A Szent-Egyed templománál művészileg fontosabbak, kivitelben gazdagabbak léteznek hazánkban; olyanok, melyekből több világosság derül a gothicus építés történetére. Siremlékeink, szobraink vannak, melyek sokkal magasabb igényeket kielégíthetnek s épp oly könnyen hozzáférhetőek, mint a bártfaiak. Az iparművészeti tárgyak egyátalán nem vetekedhetnek azokkal, melyeket például Bock és Henszlmann nagy műveikben közzétettek, vagy azokkal, melyeket az «Archæologiai Értesítő» újabbi évfolyamaiból a szakközönség megismert.

Hátra maradnak az oltárok, melyek mindenesetre figyelemre méltóak, különösen festett részeik. Az Archæologiai bizottság publicatioiban súlyt helyzett a festés emlékeire Magyarországon. Rómer műve a falképekről, Henszlmanné Lőcséről, hol az oltárok méltatása egy fontos részt képez, tanúskodnak erről. A festés története hazánkban pár évvel ezelőtt még teljesen terra incognita volt, s még ma sem vagyunk túl az anyaggyűjtés korán; pedig ez hálás tér, mert a külföldi művészettel való összeköttetés itt pontosabban bizonyítható, mint akár az építés, akár a szobrászat emlékein. Ha művészettörténetünk ezen fejezete föl lesz derítve; biztosabb alapot nyerünk a többinek megoldására is.

Azt hisszük tehát, hogy helyesen vélünk Myskovszky művének ilynemü részeiben reá találni arra, mi az arch. bizottság érdeklődését fölkeltette s a mit ez első sorban ajánl a szakközönség figyelmébe. Foglalkozzunk tehát egy kissé evvel.

A templomban létező képek keletkezését illetőleg következő adatokat talált a szerző: A szt Kristófot ábrázoló frescót 1521-ben (ezt már Rómer is közli fent nevezett művében) Joannes Emerici és Johannes Kraus festették.

A nagy oltárkép az üdvözitő keresztre feszítését ábrázolja. Stöckl Péter itt Rubens hires compositioját festette meg, 1655-ben. Ugyan ő készítette a predellán az ur vacsoráját. Saját compositioja-e ez? Erre a szerző nem ad feleletet; azzal sem foglalkozik, hogy Stöckl Péter ecsetkezelése, szine stb. összefügg-e Rubens modorával, vagy a flamand iskolától elütő-e?

Az eredeti főoltár 1466-ban készült s ezen év számadásai közt evvel összeköttetésben festők nevei fordulnak elő: *Pictori in Annis*

elapsis dedimus . . . . fl. 100 . . . . vectori qui induxit Pictorem . . . gros . . . 20 . . . Pictori Nicolao . . . fl. 1 . . . Pictori Jacobo . . . fl. 1 . . . pró auro Cassoviae per Nikolaum . . . fl. 2 . . . Nikolao Pictori . . . fl. 3 . . . pro Auro Cassoviae dedit Georg Stenzl . . . fl. 4 . . . conclusive pro omnibus laboribus dedimus Jacobo Pictori . . . fl. 11 . . . «Ezen följegyzésből világos» ugymond szerző «hogy Miklós és Jakab festő művészek kassaiak voltak». Hohó! Ez nem áll. A följegyzés csak annyit mond, hogy az egyik festő 1466-ban kocsin jött Bártfára s hogy a szükséges aranyat Kassán vásárolták.

Szt Mária oltára 1505-ben készült s egy monogramm «Æ» van rajta, mely lehet, hogy a festőé.

Szt Mária másik oltára 1463-ban készen volt.

Ez az összes adat. A többi oltárra nézve csak hypothesiseket ad a szerző összehasonlítás alapján. — Hogy mennyire megbizható észlelésében — hogy kutatása mit ér, hol irott adat nem áll rendelkezésére, tüstént látni fogjuk.

«A gótstylű mellékoltárokat» így ir «műbecsök szerint osztályozván, ily rendben közlöm itt azok részletes leirását is». Myskovszky szerint tehát «Az ur születését ábrázoló oltár» melyet legelőször tárgyal, bír legnagyobb művészi becscsel. Tárgyalásánál a következőkben kisérti meg az emlék helyét a művészettörténetben meghatározni: «Ezen oltár szekrényében lévő s művészies ihletséggel s bevégzettséggel készült csoportozat alakjainak természetes és élénk compositiója, ugy nem különben a kivitel különössége — valóban bámulatra méltó, mert itt nemcsak a szárnyakon lévő festményeken, hanem a belső szekrény szobrászati művein is *az olasz befolyásra* emlékeztető természetességet, s különösen pedig az alakok arczkifejezésének hűségét veszszük észre, mely utóbbi kellékkel a határozott német iskola úgy festészeti mint szobrászati műveinél csak ritkán találkozunk. *Itt tehát mindenesetre egy oly mester sajátkezü műveivel van dolgunk, a ki ugyan német iskolából kerülvén ki, későbben — úgy mint Dürer — az olaszhoni müvészetet is tanulmányozá*». (34—36 l.) «Ezen oltár festményei *Schongauer rézmetszetei után vannak festve*, a festő művész azonban szintén mester lehetett a maga szakmájában, mert az alakok arczkifejezését igen természetesen adta vissza, a mi különösen ezen a képen látható, (A tizenkét éves Üdvözítőt ábrázolja a tudósok közt.) hol a nyolcz tudós mindegyikének más meg más arczkifejezése van, s az utóbbi mindig összhangzó a test többi részeinek mozdulatával.

«A ruha redőzete, mint mindenütt, úgy itt is nagy szorgalommal van kidolgozva, úgy szintén a hajazat is *Dürer-féle modorban*, hegyes finom ecsettel van festve». (38 l.) «Mindezen itt elősorolt képek fatáblára vannak festve és pedig, a mint már említém, *Schongauer Márton hires rézmetszetei után.* Ezen képcyclus festő művészének nevét a régi okmányokban és számadásokban nem találtam feijegyezve, továbbá e tábla festményeken a legkisebb monogrammjegyet sem lehet felfedezni, s így a mester neve határozottan még nem állapítható meg; azonban feltehető, hogy *a főoltár festményeinek említett mesterei, az Ur születését ábrázoló oltár festészeti müveit is készithették.*

«Ezen tizenkét táblafestmény a XV-dik századbeli legjobb festményeink közé bátran sorolható, ezen képek színezete mindenütt mély, élénk s meleg (saftig) s ebből könnyen látható, hogy ezen festmények mestere a színektől nem ijedt meg, hanem azokat bátran s hatással alkalmazta. A perspectiva, a mint már említém, itt-ott még igen hibás és hiányos, a mi nem is csoda, miután a XV-dik században a távlattan szabályainak alkalmazása még egészen ismeretlen vala.

«Ezen kitünő festmények méltók arra, hogy egy ily nagybecsű szobrászati művekkel diszített oltárnak diszéül és kiegészítéseül szolgáljanak. Ezen középkori festményeknél mindenesetre feltünő a *szín-gazdag olasz styl befolyása*, továbbá mindenütt találunk életet, változatosságot s élénkséget.

«Az alakok nyulánksága s szárazsága, valamint a túlságos bő és hosszú öltönyök törött redőzete jellemzi főleg a német iskola műveit, itt azonban mindannak daczára, hogy ismeretlen művészünk, a német iskola stylű Schongauer-féle rézmetszeteit másolá, megtartva ugyan az alakok helyzetét s állását, de azokba a szinezés által életet öntött, alakjai valóban hússal s izommal bírnak, a testalkatrészek helyesen és jól vannak idomítva, abból látszik, hogy másoló művészünk az anatomiát igen jól tanulmányozá; s pedig oly kitünő eredménynyel, a minővel csak az akkori olasz művészeknél találkozunk. Igen valószinű tehát, hogy itt egy oly *olaszhoni mester műveit csodáljuk, ki Mátyás királyunk által meghíva, hazánkban hosszabb ideig működött.*" (42. l.)

Ezek szerint: 1) A mester ki a képet festette német iskolából került ki, s később az olasz művészetet tanulmányozta. 2) A compositiók Schongaueréi. 3) A festő a redőzetet és a hajat Dürer modorában kezelte. 4) Feltehető, hogy ezen oltárt Jakab és Miklós, a főoltár mesterei, festették. 5) Valószínű, hogy ezen képek olasz mester művei, ki hazánkban hosszabb ideig működött.

Kitünik ebből, hogy Myskovszky nem csak aziránt nincs tisztában, hogy ki készítette a képeket; de aziránt sem, hogy minő iskolabeli mesterek; legkevésbé pedig az iránt, *hogy Európa nagy festőiskolái a XV-dik század végén mik voltak.* — Olasz befolyásról szól. De ez firenzei, umbriai, padui, lombard, vagy velenczei legyen-e? Hiszen ezek alaposan különböznek egymástól techniká-ban, fölfogásban, rajzban, színben, szóval minden lényegesben. Szerző az olasz befolyást a természetességben, az arczkifejezés hűségében, a színgazdagságban látja, s ismételve visszatér a perspectiva hiányára. Hiszen mindez egyik olasz festésirányra sem jellemző. Nem tudja-e azt, hogy épen a XV-ik században, az olasz mesterek legnagyobb gondja a perspectiva törvényeinek megállapítása volt? Nem hallott-e soha semmit Paolo Uccello-ról és Pier della Francesca-ról, Verocchio-ról és Leonardo da Vinci-ről, Mantegna-ról és Gentil Bellini-ről? A színgazdagság, a coloristicus irány, az olaszoknál a következő nemzedék törekvése: Fra Bartolommeo-é, Perugino-é, Raphael-é, Giorgione-é, Palma-é, Tizian-é. Működésük 1490-en túl kezdődik csak? Vagy talán a bártfai oltár mestere megelőzte őket?!

Myskovszky mindég csak német és olasz iskolákról szól. Nem hallott-e semmit a német-alföldiről? A XV-ik század nagy realistáiról, a coloristicus irány megalapítóiról, a nagy dramatikus festőkről mit sem tud? Van Eyck, Memling, Rogier hire még nem hatott el Kassa városába? Nem tudja Myskovszky úr, hogy Herlin, Wohlgemuth és Schongauer nevei a németalföldi iskolának Németországban érvényre jutását jelentik?

«Feltehető, hogy a főoltár mesterei készíthették ezen képeket.» Igazán! M. maga közli az egyetlen reájok vonatkozó adatot, mely 1466-ban kelt. Ő lát Dürer-féle modort egyes részek kezelésében. Ő mondja (Henszlmann után), hogy a compositiók Schongaueréi. No hát — Dürer született 1471-ben; a bártfai mester öt évvel korábban festett az ő modorában! Schongauer született 1443 körül; önálló működése azonban csak 1468 után kezdődik, midőn apja halála után Kolmarban megtelepedett. Rézmetszetei csak ezután készültek. Létrejöttük előtt ismerték őket talán Bártfán?!

A szerzőnek egy másik föltevése szerint olasz mester festhette ezen képeket. Ugyan mutasson nekünk egyetlen egy olasz mestert a XV-ik században, ki német festő vagy metsző compositióját átvette s oltáron alkalmazta volna. Erre nincs példa. És ha létezett is valami talentumnélküli mázoló, ki italiai festőczéhbe befurakodott, anélkül, hogy componálni tudott volna, — legalább Mátyás király emlékét ne sértegesse Myskovszky úr; ne irja róla magyar könyvbe, hogy oly barbar volt, oly kevés itélettel bírt a művészetben, hogy ilyen embert hívott meg Magyarországra!

Myskovszky mindezen véleményeit csak véleménykép mondja el, észleléseit mint saját észleléseit. Ha nincs készültsége, hogy helyes itélete lehessen; ha rosszul lát s olasz vagy Dürer-féle modort talál, a hol nincs: az szomorú; de mégis elnézéssel lehetnénk iránta, ha legalább a *tények miket közöl*, valók. Ezen képekre nézve egy tényt állít egész határozottan, ismételve, három helyütt (38. 39. és 42. lapon): hogy a bártfai mester Schongauer metszeteit festette meg. Lássuk tehát ezt: 1) Mária halála (Schongauer metszeteinek jegyzékében, Adam Bartsch «Le peintre Graveur» közkézen forgó művének VI. köt. 135. lapján, 33. szám alatt). Schongauernél Mária ágyban fekszik a kép közepén, baloldalán Szt. János áll, ki égő gyertyát nyujt neki; az ágy ezen oldalán még négy apostolt látunk. A tulsó oldalon öt apostol áll az ágy fejénél; az ágy lábánál, az előtérben, pedig még kettő térdel, könyvbe elmerülve; az egyik keresztet tart jobbjában. A bártfai képen «A kép előterének jobb oldalán sz. Mária szenvedő alakja *előrehajolva térdel*, finom metszésű kezeit mellén keresztbe téve, *állásában* a mögötte álló sz. János által támogattatik.

«Sz. Mária alakja előtt egy héber főpap (az üdvözítő anyjának halálánál!!) áll, kezében egy vastag nyitott könyvet a szűznek, mintegy imára nyitva. Az előtér baloldalát egy igen érdekes és festői csoportozat foglalja el, itt ugyanis több ülő alak könyvekből imádkozni látszik, különösen érdekes azon alak, mely a csinos gót stylű füstölő tornyos födelét fölemelve, fuvás által a parázstüzet élénkíteni igyekszik.» — Ez semmiben sem hasonlít Schongauer metszetéhez!

2) A tizenkét éves Üdvözitő a tudósok közt. 3) A bethlehemi gyermekgyilkolás. — Ezen jeleneteket Schongauer 116 ismert metszete közül egyiken sem ábrázolta!

4) A szent család futása Aegyptomba. (Bartsch 7.) Henszlmann hasonlította össze a képet a metszettel 1846-ban, s az ő érdeme, ha itt megtudjuk, mennyiben tért el a festő előképétől.

A megváltó kínszenvedésének jelenetei 5—12 megfelelnek Schongauer metszeteinek (Bartsch 9, 10, 11, 12, 13, 14, 16, 17.). Fölemlíthetjük, hogy a jelenet melyet Myskovszky 7) szám alatt ir le, nem Krisztust Pilátus előtt, hanem Kaiphas előtt ábrázolja.

A tény tehát, melyet a szerző állít nem igaz; a képek nem mind Schongauer metszeteinek másolatai. Myskovszky úr erre nézve vigasztalódhatik Thiers híres mondásával: „*Tant pis pour les faits*" s igaza lesz; hiszen a magy. tud. Akademia kiadta művét; elismerte munkálkodásának komolyságát, becsét. Mi azonban, talán komoly tudosókhoz nem illő kiváncsiságtól gyötörve, még is tudni szeretnők hogy hol, hol nem, tért el a bártfai mester előképeitől; honnan szedte a compositiókat, melyeket Schongauernél nem talált; volt-e csak egy kicsit is önálló? Erre megfelelni munkába, utánjárásba került volna talán; meglehet, nem is hozta volna a szerzőt művének czéljához közelebb; de a szegény bártfai mester becsületét mégis növelte volna talán egy kissé.

Igy tárgyalja a szerző azt az emléket, melyet ő maga a legnevezetesebbnek ismer el. Fölösleges tehát őt tovább is kísérnünk.

Szólhatnánk még a munkát kisérő rajzokhoz is; de minek? A kit érdekel hasonlítsa össze alkalmilag a tárgyakkal magukkal. Szólhatnánk a szerző stylusához és a szakkifejezésekhez, melyeket ő gyárt; jobb lesz azonban ezt a »Nyelvőr«-re bíznunk.

Ajánljuk ezen munkát a szakközönség figyelmébe; meg fog belőle győződni, hogy a legélesebb kritika sem képes jobban bebizonyítani tudományunk hátramaradt voltát.

A tud. Akademi tagjait pedig, és különösen az archæologiai bizottságéit, kérjük: olvassák el, hogy mi jelenik meg czégükkel — hisszük, hogy ezentúl nem fognak jóváhagyni olyat, mit meg nem vizsgáltak. *I.=p.*

EGYVELEG.

Aquincumi ásatások. Hogy a régiségtan fejlődésére mi mélyreható befolyást gyakorolnak a szakszerű ásatások, felesleges taglalni. Pompeji és Olympia műkincsei, s nyomukon az antikok ismeretének gyarapodása, értékileg sokszorosan meghaladják azt a költséget, a mennyibe az ott történt ásatások kerültek. A tudomány tisztelettel szól a két államról, melynek pénzéből ilyenekre is tellett és telik; tisztelettel törvényhozásáról, mely szavazatával a tudomány érdekét készségesen mozdítja elő; III. Napoleon érdemét sem feledi el, kinek munificentiája Algir és Ázsia rómaikori emlékei felkutattatásán kivül a gallok földje ókori erődítéseinek bő ismeretét lehetségessé tette.

Kedvetlenül tekintünk egy nagy, egy hosszú pauza után arra a képre, melyet hazai régészetünk viszonyai tüntetnek fel ez irányban. Ugyan kinek van régészeti ásatásokra pénze ebben az országban, mely a különböző korok érdekesebbnél érdekesebb emlékeivel csak úgy borítva van? Az államnak? «Vanni van ugyan (kevéske)» — mondhatnók az egyszeri újmagyarral — «de (ilyesmire) nem lehetünk adni». Az az összeg, melyet a törvényhozás a vallás- és közoktatásügyi minister tárczája részére a műemlékek kutatására és fentartására évente megszavaz, oly szerény, hogy ide sem merjük írni, nehogy a külföldi tudományos világ e szaklap útján arról véletlenül tudomást vegyen. A minister, ki a hazai régészet fejlődése és fejlesztése iránti élénk érdeklődését már annyiszor tanúsítá s nagyérdemű tanácsosa, ki régészeti ügyeinket minden irányban melegen istápolja, a kevésből sokat vagy legalább is elegendőt képtelenek juttatni disciplinánk javára. Gazdagabb városaink? Mélyen hallgatnak minden névvel nevezendő s nevezhető archæologiáról. Vagyonos uraink? Nem szoktak ilyesmire honn lenni. [1] A társulati, az egyleti tevékenységre hárúl tehát az egész teher. De vajmi korlátolt a pénzerő, a melylyel rendelkezhetünk. Az akadémia archæologiai bizottságának dotatiója alig elégséges a kiadványokra, ásatásokra mi sem jut. Az országos régészeti társulat csekély anyagi erejéhez képest fényesen bebizonyította, hogy kevéssel is lehet szép eredményt biztosítani szakszerüen vezetett ásatások által; anyagi erejének azonban még szűk határai vannak. A vidéki régészeti társulatok, az erdélyi muzeum-egyletet kivéve, hasonlóan alig fordíthatnak tetemesebb összegeket ásatásokra.

Pedig mekkora tér, hazánk hány pontja kinálkozik e tekintetben régészeink számára; nem Olympia s nem Pompeji ugyan, de történetünk szempontjából szintoly érdekes pont mint amazok! Ne menjünk messzire; ne szóljunk Brigetio, Savaria, Sarmizegetusa, Apulum s Porolissum romjairól vagy a történelemelőtti-kor számos nagyobb és érdekes tanyájáról, — hanem tekintsünk fővárosunk III. kerületének környékére, a római-kor ama felséges maradványaira, melyek Ó-Budát és határát borítják: Aquincum romjaira. Volt-e valakinek pénze arra, hogy e romok szakszerü kiásatását lehetővé tegye, az érdekes pannon városét, melyről méltán mondhatni el, hogy «quanta fuerit integra, fracta docet»?

De mégis volt, úgy esetleg. A dunagőzhajózási társulat, szesz- és másféle gyárak, építkezési munkálataik közben, egy s más érdekes római épület alapfalaira csakugyan rá-rábukkantak; Érdy, Rómer, Hampel s Zsigmondy hűségesen és pontosan fel is vették s le is írták a romokat s aztán ... az építkezés, melynek czéljából az ásatás történt, tovább folyt s az útban álló romokat az ipar érdeke vagy az incuria teljesen nivellálni nem késett. Ásatásról, mely az ős város valamely érdekesebb részének vagy főbb épületének teljes feltakarását lehetségessé tette volna, szó sem lehetett, vajh ki lett volna annak

[1] Az egyedüli kivételt kötelességünk itt fölemlíteni Dr. Haynald Lajos bibornok érsek a bácsi és kalocsai templomokat saját költségén ásatta föl és a gazdag eredményt közzététette Henszlmann Imre által. *Szerk.*

bőkezü Mæcenása? Ekkép ott állunk, hogy a főváros területén létezett jelentékeny római város topographiájának csupán egyes, érdekes ugyan s jól le is írt, de még mindig csak töredékes, részleteit ismerjük; az egykori Aquincumnak voltaképen még vázát sem vagyunk képesek a térképen kirajzolni, nemhogy az egésznek képét tudnók ábrázolni.

Tagadhatatlan ugyan, hogy mint minden magyar dologban, úgy e körül is sok volt a forgolódás, de valódi, rendszeres munka, fájdalom, kevés. Pedig mindenekfelett erre és ismét csak erre van szükség. A régiségekre a tudományétól merőben differens útakon s módokon való rá-rábukkanást nagyobbkeretü, behatóbb vizsgálatoknak, jelesen szakszerü, rendszeres ásatásoknak kell helyettesíteni. A sporadikus kutatás nem jár különösebb haszonnal. A tudomány Aquincum *lehetőleg teljes* képének ismeretét követeli; evvel sok oly vitás kérdés dől el, melyre részleges vizsgálat fényt soha sem fog deríteni. Igy, hogy egyebeket mellőzzünk, constatálandó: Aquincum castrumának helyfekvése, nagysága s az onnan háromfelé sugárzott útvonal iránya; a coloniának magának kiterjedése; a főbb épületek; a híd- vagy valószínüleg révfő Aquincum és Transaquincum között és sok-sok stb. Mindezeket azonban csak nagyobb arányú, évről-évre folytatandó s főleg combinált, vagyis oly ásatások alapján lehet meghatározni, melyek az egyes részek fontossága szerint kijelelt sorrendben eszközöltetnének. Csakis e módot követve lehet odáig jutnunk, hogy Aquincum egyes részeinek körvonalait a térképen határozottan kijelölhessük, ama részekét t. i., a melyeket Ó-Buda, Ujlak s Budaváros felső végének épületei nem fednek s ekkép nincsenek mint emezek és pedig örökre elvonva az archæologiai kutatások elől.

Örömmel jelenthetjük, hogy végre reményünk van a főváros, a hazai tudományosság központja közvetlen közelében önként kinálkozó, feltakarásukat mondhatnók követelő, romok egy részének kiásatására. A műemlékek országos bizottsága ugyanis május 15-én tartott ülésében elhatározta, hogy Aquincum romjai közt rendszeres, szakszerü ásatásokat fog tétetni s Havas Sándor elnöklete alatt Arányi Lajos, Hampel József, Henszlmann Imre, Zsigmondy Gusztáv s e sorok írójának személyében bizottságott küldött ki ama pontok előzetes kijelölésére, a melyeken ásatások lennének teendők, ilyenékül első sorban a netán fellelendő castrum stativum, mint Aquincum legfontosabb épülete romjait jelölvén meg, a melyeket az úgynevezett Csigadombon szemlélhető terjedelmesebb római épület substructióiban lehetne keresni.

A bizottság, melyhez gróf Hunyady László, Pulszky Ferencz, Schulek Frigyes, Szumrák Pál és Thallóczy Lajos csatlakoztak, feladatához képest ugyanazon hó 27-én szemle alá vette a Csigadombot s az úgynevezett Krempel-malom egész táját, a római vízvezetés fenmaradt részleteit is vizsgálatai körébe vonván.

Az egyenes irányából a Krempel-malomnál kikanyarodó buda-szentendrei országút mellett balra, a térből kevéssé kiemelkedő dombocskán egy, a menynyire kivehetni, négyszögű s minden oldalon 60 m. hosszú épület behantosodott substructiói láthatók. A falakon belől

fekvő rész illetőleg udvar (?) tetemesen be van mélyedve s úgy e belterület valamint az alapfalak meglehetős állapota gyaníttatják, hogy e romok nincsenek szétdúlva s felásatásra nemcsak ennélfogva, de főleg azért lennének alkalmasak, mivel habár azokban csekély térfogatuk miatt nem is találhatni meg Aquincum castrum stativumának romjait, de mindenesetre egy jelentékeny és önálló oly épületét, mely valószínüleg a közelfekvő castrum kiegészítő részét képezte. Mint jól conservált rom tehát s főleg mennyiben a castrum dispositiójára is támpontot szolgáltathat, a Csigadomb lenne első sorban a bizottság véleménye szerint felásatandó illetőleg szakszerüen megvizsgálandó. Ez épület rendeltetését meghatározni természetesen ma még nem lehet. Megeshetik, hogy a vízvezetés őrségének laktanyáját képezte; nincs kizárva, hogy templom lehetett; legvalóbbszinű azonban, hogy, habár a castrum körfalán kivül feküdt, az északoldali egyik kapu *(a porta principalis sinistra)* mellett levő őrtorony *(specula)* volt.

A Csigadomb déli oldala alatt, attól 44 m. távolra, egy nyugat-keleti irányban egyenesen a Krempel-malom északnyugati szögletének vonuló hosszú földdomborulat látható, mely valószínüleg egy megszakadás nélküli hosszú falazat irányát jelöli meg. E domborulat nyugati vége, mely az országúttól 304 m. távolságra van, egy vizenyős rét szélén tűnik meglehetősen felismerhetőleg elő, habár a földmívelés úgy azt, valamint a vonal nagyobb részét jóformán elegyengette. Innen, hol a domborulat derékszögben észak-déli irányban megtörik, szintén követhető a falazat, melyet helyenként élénken kidomborodó vonal jelöl meg, s mely az országútból nyugat felé kikanyarodó mezei útig terjed, összesen 371 m. hosszúságban. E pontnál szintén derékszögben törvén meg, hasonlókép felismerhetőleg az országútig fut nyugat-keleti irányban; hosszúsága 285 m. Ama pont, a hol a domborulat az országútat érinti a kiindulási ponttól, vagyis a Krempel-malom imént említett északnyugati szöglete tájától, 394 m. távolságra esik. Ekként, a Csigadomb déli oldala és a buda-szentendrei országút, illetőleg az ennek baloldalán elvonuló vízvezetés falazata által határolva, egy meglehetősen egyenoldalú négyszög váza tűnik fel, mely négyszögnek, mint mondók, északi oldala 304, a délié 285, a keletié 394, s a nyugatié 371 m., az országúttól illetőleg a vízvezetés vonalától számítva a méreteket. A négyszög vonalain belől több épület substructiójának többé-kevésbbé felismerhető nyomai tűnnek fel, a földmiveléstől azonban nagyrészt elegyengetve.

A Krempel-malmon alól keletre, az országúttól, illetőleg a vízvezetés vonalától, 376 m. távolságra, épen a malomárok jobbpartján egy épület magasan kidomborodó s begyepesedett substructiói szemlélhetők. Minden arra vall, hogy e ponton Aquincum castrum stativumának északkeleti bástyája állt. Figyelmes szem ugyanis megleli a castrum északoldali alapfalának a malomárok hol jobb-, hol pedig balpartján az ott elterülő mocsár szélén halványan ugyan, de mégis félreismerhetlenül fel-feltünedező nyomait. Megleli továbbá a keleti oldal falazatának e szögletbástyától észak-déli irányban ama mezei útig futó vonalát, mely út a Krempel-malom alatt a Duna felé szakad

ki az országútból; a falazat mentét azonban, melyet az említett mezei útig jól látszó domborulat jelöl meg, azon túl délfelé nehezen lehet felismerni mivel a földmives szorgalma a substructiókat jóformán elsimította. De a falvonal domborulata ismét előtünik, s helyenként meglehetős tisztán, a castrum-négyszög déli oldalán, melynek az országútig terjedő (kelet-nyugati) vége a fennebb leírt másik négyszög déli oldalának szintén az országútra irányuló (nyugat-keleti) végével teljesen összetalál. E második négyszög méretei a következők: az északi oldal hossza 376, a délié 385, a keletié mintegy 420 s a nyugatié 437 m.

A két négyszög tehát úgy van disponálva, hogy egymással szorosan összefüggenek s az országút illetőleg a vízvezetés által vannak két részre osztva. Tehát egy hosszú négyszöget alkotnak, melynek keleti oldala 420, a nyugatié 371, az északié 680 s végül a délié 670 m.; térfogata pedig (könnyebb számítás céljából 2 métert számítva 1 ölre, s az oldalak méretének középszámát véve, valamint az országút illető szakaszának térfogatát is beszámítva) 42—43 katastralis hold.

Aquincum hadászati fontosságának megfelelő térfogatú castrum stativum tehát. Mert abban, hogy a kimutatott vonalak a legio II. Adjutrix állandó tábora alapfalait, vagyis a castrum vázát jelölik meg, e sorok írójának mi kétsége sincs amaz analogiák alapján, melyeket az építést, elrendezést, topographiát s a jelen állapotot illetőleg több hazai castrumnál világosan kimutathat s meg is van győződve, hogy a foganatosítandó ásatások véleményét igazolandják.

Addig is legyen szabad az aquincumi castrum stativum túlnagy volta iránt támasztható ellenvetéssel szemben két oly római castrum méreteire hivatkozni, melyek térfogata tüzetes vizsgálatok alapján pontosan meg van határozva. Ezek egyike nagyobbszerü castrum stativum, másika pedig kisebb provincialis állótábor. *Augusta Praetoria Salassorum* (ma *Aosta)* térfogata mintegy 65 katastralis hold, az *alsó-ilosvaié* pedig 5. 1216. Az első Gallia Cisalpina a mons Penninuson át vezető egyik nagyjelentőségü hegyi útjának őrzésére épített hatalmas erőd volt, a másik pedig Dacia legfelsőbb, északi hadútján levő castrum, egyetlen ala számára. Aquincum mint elsőrendű pannoniai város nagyobbszerű castrum stativumot igényelt; a fontos Duna-szöget kisebbszerű castrum s ahhoz mért csekély őrség nem védelmezhette volna. Ha tehát castruma terjedelme nem is érte el a szent-bernhardi átjárót fedező imént említett római erőd nagyságát, a mire szükség sem volt, de a daciai kisded állótáborénál már tetemesen nagyobb térfogattal kellett bírnia. Emez egy kisebb csapat, egy lovas ala befogadására volt szánva, az aquincumi castrumban pedig egy legio nagyobb részét kellett elhelyezni.

Állításunk igazolását azonban, hogy Aquincum castrumát a Krempel-malom környékén fogjuk meglelni, mint mondók, a jövőre s a célbavett ásatásokra kell hagynunk; beszéljenek kézzelfogható tények s ne a combinatiók.

A szemlebizottság másodsorban a Krempel-malom alatt látható szögletbástya felásatását határozta indítványozandónak, valamint a ne-

vezett malommal majdnem egyirányban levő ama domborulatos hely feltakarását, mely *Papföldje* néven ismeretes s a mely alatt valószínüleg a *praetoriumnak*, a castrum főépületének, alapfalai lappanganak. E kisebb-nagyobb domborulatokat feltüntető hely hossza mintegy 162, szélessége pedig 95 m. s a castrum északi és déli külfalától mintegy 133—133 m. távolságra áll, az országút illetőleg a vízvezetés vonalától nehány lépésnyire; hossztengelye északról délnek irányul. A mennyire kivehető, az itt létezett épületsort egy köz metszi át keresztben, a mi azt sejteti, hogy a prætorium két épületcsoportból állt. A hely régóta nem szántatván, e substructiók meglehetős állapotban lehetnek s így felásatásuk bizonynyal jó eredménynyel fog járni. Tán szükségfeletti megjegyeznünk, hogy ha az itt létesítendő excavatiók, mint hisszük, bebizonyítandják, hogy csakugyan a prætorium állt e helyen, avval egyszersmind a castrum helyfekvésének kérdése is tisztázva lesz.

Összefoglalva a mondottakat: a csigadombi épületrom, a Krempel-malom alatti substructió-domborulat s a Papfoldjén levő romok kiásatását a bizottság azonkivül, hogy feltakarásuktól meglehetősen érintetlen voltuk miatt érdekes régiségtárgyakat várhatni, főleg azért tartja szükségesnek, mivel az ott állt épületek mineműsége fogja Aquincum castrum stativuma holfekvésének kérdését eldönteni. Ez pedig a város topographiájára nézve nagyfontosságu eredmény lenne.

Rómer azt véli, [1] hogy Aquincum egyik castelluma az egykori selyemgombolyító-intézet romjai körül, a másik pedig a Csigadombon feküdt. Hampel ugyanezen véleményben van. [2] E szerint Aquincum két váracscsal bírt volna. Pedig castrummal, nagyobb várral is *kellett* bírnia mint minden oly pontnak, hová a római katonailag letelepült. Aquincum, mint nagyfontosságú hadászati pont, mint a legio II. Adjutrix valószínüleg jelentékeny részének állomása, castrum nélkül nem maradhatott; a két igénytelen castellum se mint laktanya nem fogadhatta volna be a tetemesebb számú hadcsapatokat, se a terjedelmes város védelmét nem biztosíthatta volna. A római hadászati szabályok szerint a castrumnak dominálni kellett az egész tájon, az aquincuminak tehát a Szentendre, Vörösvár és Buda felé vezetett hadúton s a Dunán; vagyis oly helyen kellett fekünnie, mely a négy irány középpontját képezi. S a tájra vetett egyetlen tekintet meggyőzhet, hogy a Krempel-malom körüli castrum e szabálynak teljesen megfelelt. A vörösvári völgy nyílatával levén ugyanis épen szemben építve a legtermészetesebb középpontot alkotta, honnan mind a négy irányt szemmel lehetett tartani, védte továbbá a dunai átjárót Aquincum és az épen szemben fekvő túlparti Transaquincum között. Egyszóval több mint valószínünek tartjuk, hogy ha volt Aqincumnak castruma, a mint hogy volt is, ez a castrum más helyt nem keresendő, mint e ponton, a hová Zsigmondy Gusztáv is azon a térképen, melyet Aquincum maradványairól nagy szorgalommal és pontossággal készített, egy nagy kiterjedésű épület körfalainak vonalait jegyezte be.

1 *Archaeologiai Közlemények*, III. k., 51. l.
2 *U. o.* VIII. k. 172. l.

Mindenesetre érdekes, sőt mondhatnók feltünő, hogy a vízvezetés a castrumon illetőleg annak majdnem közepén haladt át, azt szélességében két részre osztván. Ehhezképest, mennyiben a középre esni kellett *porta principalis dextra* és *sinistra* helyét a vízvezetés ívezete foglalta el, valószínű, hogy a castrumnak déli és északi hosszoldalán két-két kapuja volt; mintszintén hogy az aquæductushoz közel feküdt prætorium előrésze kelet, hátsó része pedig a vízvezetés felé esett.

A bizottság megszemlélte végül azt a közelebbről feltakart falazatot is, mely a buda-szentendrei országút balfelén a Krempelmalmon alól látható, épen a vízvezetés vonalán. Hogy e falazatot az aquæductus, vagy valamely más épület alapfalainak kelljen-e tartanunk, alig lehet elhatározni (valószínű azonban, hogy a vízvezetés ívközi oszlopát alkotta); ezért a bizottság e falazat egy szakaszának kiásatását s mineműsége constatálását szintén szükségesnek tartja.

Négy pontot jelölt ki tehát a bizottság, melyeken ásatásokat vél eszközlendőknek, úgymint: 1) *a Csigadombot*, 2) *a Krempel-malom alatti szögletbástyát*, 3) *a Papföldjén levő praetoriumot* s 4) *az imént említett (valószínüleg vízvezetési) alapfalszakaszt.*

A kérdéses földterületek kisajátítására s az ásatásokra szükséges pénzösszeg útalványozása, vagyis az Aquincum területén teendő régészeti ásatások ügye immár a ministertől függ, kinek remélhetőleg kedvező elhatározása a hazai régészet régi-régi óhajtását valósítandja.

Egy hatalmas kor emlékei vannak ezer évet meghaladó sírjukból kitárulóban, hasznára a tudománynak, gyarapodására nemzeti muzeumunk régiségosztályának. *Torma Károly.*

Lucskai ásatások. A következő érdekes levelet kaptuk: «Tisztelt szerkesztő úr! Az ungmegyei Lucskai határban e nyár folytán szántás alkalmával több cserépdarab tünvén föl, érdemesnek találtuk behatóbb ásatást kezdeni, amelynek eredményéről kivánom az «Archel. Értesítő» olvasóit röviden értesíteni.

A lelhely «Vinnai mocsár» név alatt ösmeretes. Az ásatás a már csaknem egészen kiszáradt mocsár déli partján történt, egész menedékes agyagos földön, és a volt tónak képzelhető vízszínétől mintegy 50 ölnyire. Aránylag kicsi fáradság után igen szép eredményt nyujtott. Alig fél lábnyi mélységre a föld színe alatt, egy oly földrétegre akadtunk, mely, mintegy 2—3 láb vastagságban, valódi bányája az őskorbeli maradványoknak; sőt maga ezen földréteg merő hamuból, ember vagy állattestek korhadékából és szén darabokból állani látszott; míg alatta az érintetlen, csak helyenként formátlan cseréppé égetett, sárga agyag tünt fel. Hogy ezen temetkezési helynek volt-e szabályos alakja nem tudjuk, mert eddig mintegy 30 öl hosz, és 15 öl szélességben haladván, végét még nem értük.

Az érintetlen sírok, ellipticus alakban körülrakott, termés kövekről voltak felismerhetők. Az ily köröndközepén rendszerint 4—5

kisebb-nagyobb, nyers, korong nélkül készült fekete vagy sárga agyag bögre volt, a melyekben hamut, alattuk és körülöttük pedig csiszolatlan kőfegyvereket találtunk. Jellemző az, hogy az ekként talált mintegy 500 drb obsidian és kovakő darab, bár egy sem volt tökéletesen ép fegyver, mégis valamennyi használatban volt eszköznek vagy gyártmánynak bizonyult, A nyilhegyek igen nyers gyártásúak; a kőbalták igen szép csiszolt anyagból vannak, de közülök csak kettő van átfurva. Ércz tárgy csak egyetlen egy vörös réz csákány találtatott és ez is a legprimitivebb gyártmány. A sírokban csoportosított edények alatt szándékosan elhelyezett 5—8 darab ember fogat találtunk, és két alkalommal ugyanott nagy nyers obsidián csomókat, melyeknek egyike fegyver is lehetett. A számtalan cserepek közül csak egynehányat említek részint alakjuk, részint a karczolatok és diszítmények sajátságos volta miatt. Legérdekesebb ezek közül az, melyen a karczolt diszítményeken kívül még festett ékítés is látható. A fölfedezéskör élénk vöröset és feketét mutatott Száradás után azonban a színek nagyon elhalaványodtak.

Csontot csakis égetett és felismerhetetlen állapotban találtunk, az említett ember fogakon és tetemes számú bölény fogakon kívül, melyek a tűznek semmi nyomát sem mutatták. Megemlítem még az agyaggolyócskákat, melyeket háló nehezékeknek tartottam.

A telep jellege iránt ezúttal semmi véleményt nem mondok. Bizonyosnak látszik azonban, hogy a csekély számú temetkezési hely közelében nagy mennyiségű hulla lett megégetve, s hogy ezen tűz által keletkezett vastag hamu és szénréteg között bár mi okon vagy módon számos edény és használt eszköz lett elhelyezve, minden felismerhető czél vagy rend nélkül.

Több részlet közlését magamnak, a most is folytatott ásatás vég eredményéig fentartván, hazafiui tisztelettel maradok

G. Sztáray Antalné.

Az „Arch. Értesítő“ XIV. kötetének 174—176 lapján olvasható bírálatot illetőleg a következő sorokat kaptuk: «Tisztelt szerkesztő úr! Az Arch. Értesítő utolsó füzetében tetszett Önnek és Thallóczy úrnak a vasmegyei régészeti egyletet és kivált engem gúny tárgyává tenni, pellengérre állitani. Köszönöm Önök szívességét. Önöknek sikerült az Arch. Értesítőt a «Kikeriki» niveaujára emelni, ezáltal a régészet csak nyerhet. Ezt minden elfogulatlan embernek be kell látni. De nyertek Önök is, mert a clown szerepe rendesen a legháladatosabbak egyike. Mindazonáltal az izlések különfélék. Az önöké nem az enyém. Meglehet, hogy ez gyöngeség, de nem tehetek róla. Kény-

telen vagyok ennélfogva kijelenteni, hogy minden összeköttetést az Arch. Értesítővel ezennel megszakítok. Kérem ezen sorokat az Arch. Értesítőbe fölvenni, nehogy olvasói azon véleményben legyenek, hogy én Önök képzelt tekintélye előtt meghajolok. Olyan nincs. Maradok különben kiváló tisztelettel. Budapest, 1880. jul. 24-én.

Dr. Lipp Vilmos.

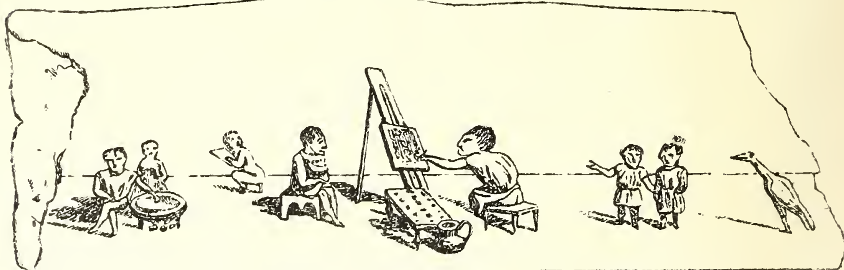
A főtisztelendő úrnak határozott kivánságát tehát ezennel teljesítettem. Ez kötelességem. Kötelességem azonban az is, hogy a soraiban foglalt gyanusításokat visszautasítsam.

Az illető bírálat „*p. t.*" aláírással jelent meg; Lipp úr, az erre nézve egyedül illetékeshez, az «Értesítő» szerkesztőjéhez nem fordúlt felvilágosításért, tehát nem ismerheti a czikk szerzőit s így semminemű joga nincs neveket emliteni. Jelen sorai után természetes, hogy a felelősséget magamra vállalom.

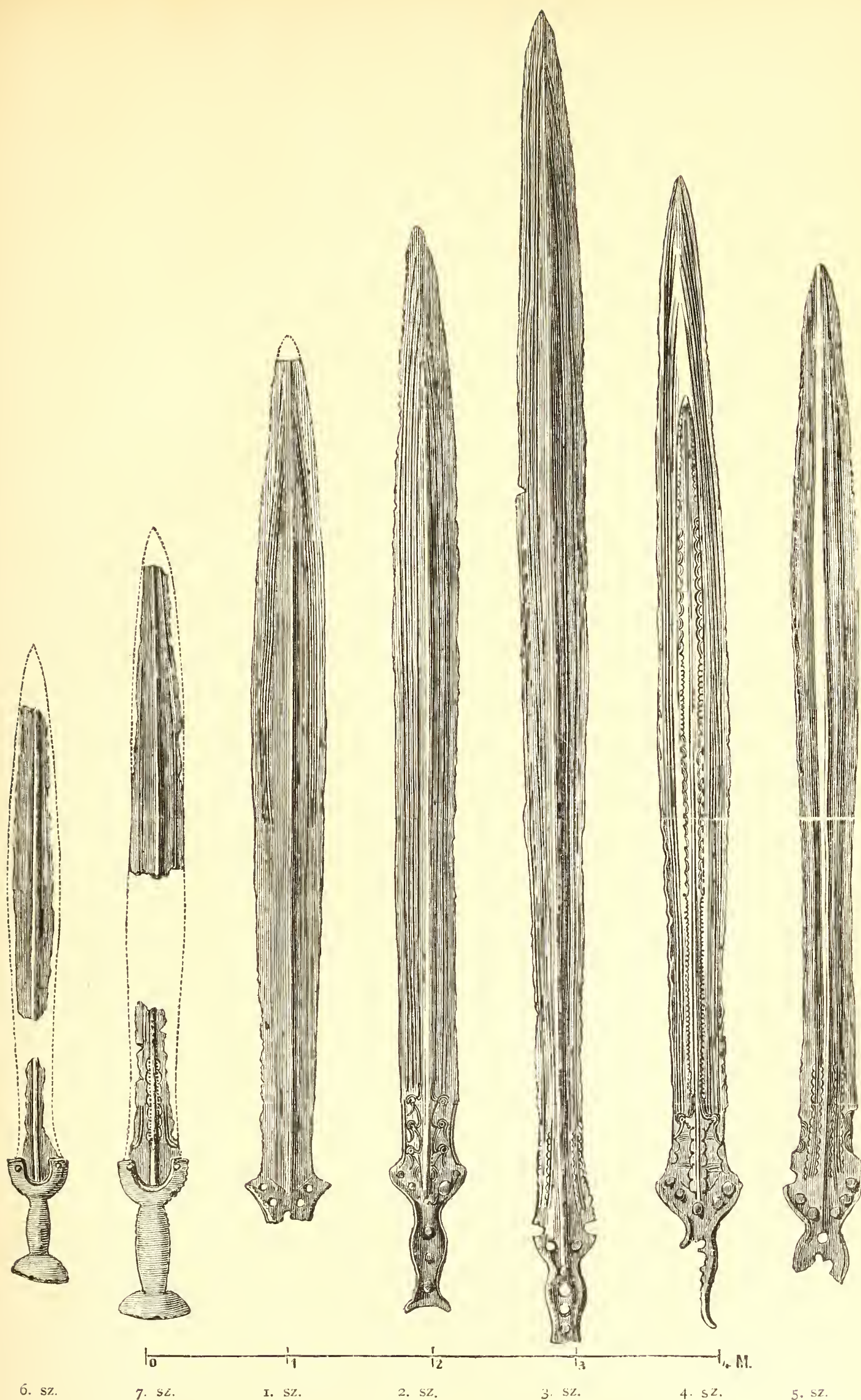
A bírálat írója sehol sem azonosítja a vasmegyei egyletet Lipp úrral; nem az egylet működésével foglalkozik, hanem *Dr.* Lipp Vilmossal, *a tudóssal.* Hogy a fentebbi sorokban ez szólalt-e meg; hogy a tudós, érvek ellenében így szokott-e védekezni? — annak megítélését a szakközönségre bízom.

A *doctort* pedig, ki archæologiából tett szigorlatot, emlékeztetjük tudori esküjére: «Én Lipp Vilmos esküszöm . . . . hogy minden igyekvéseimet arra fordítandom, miszerint a bölcsészeti tudományok vagy azok egyes ágai, tehetségem és viszonyaimhoz képest általam is előbbre vitessenek, s ekkép *hazám dísze* s a közmíveltség öregbedjék és virágzást lássson» és fogadására: «Most és ezentúl, letett hitem és fogadásom szerint, feladatom leszen *nyert állásom méltóságát megóvni s a hazának javát* . . . . tehetségemhez képest emelni.» Ez jogosít föl azon követelésre, hogy Lipp úr, az állásánál fogva rendelkezésére álló *anyagot*, és tudományos munkálkodásának *komoly eredményeit* ne rejtse el a *hazai* szakirodalom előtt. *Dr. Pulszky Károly.*

Arczképfestő. Római torzkép; fresco festés, Pompejiből.

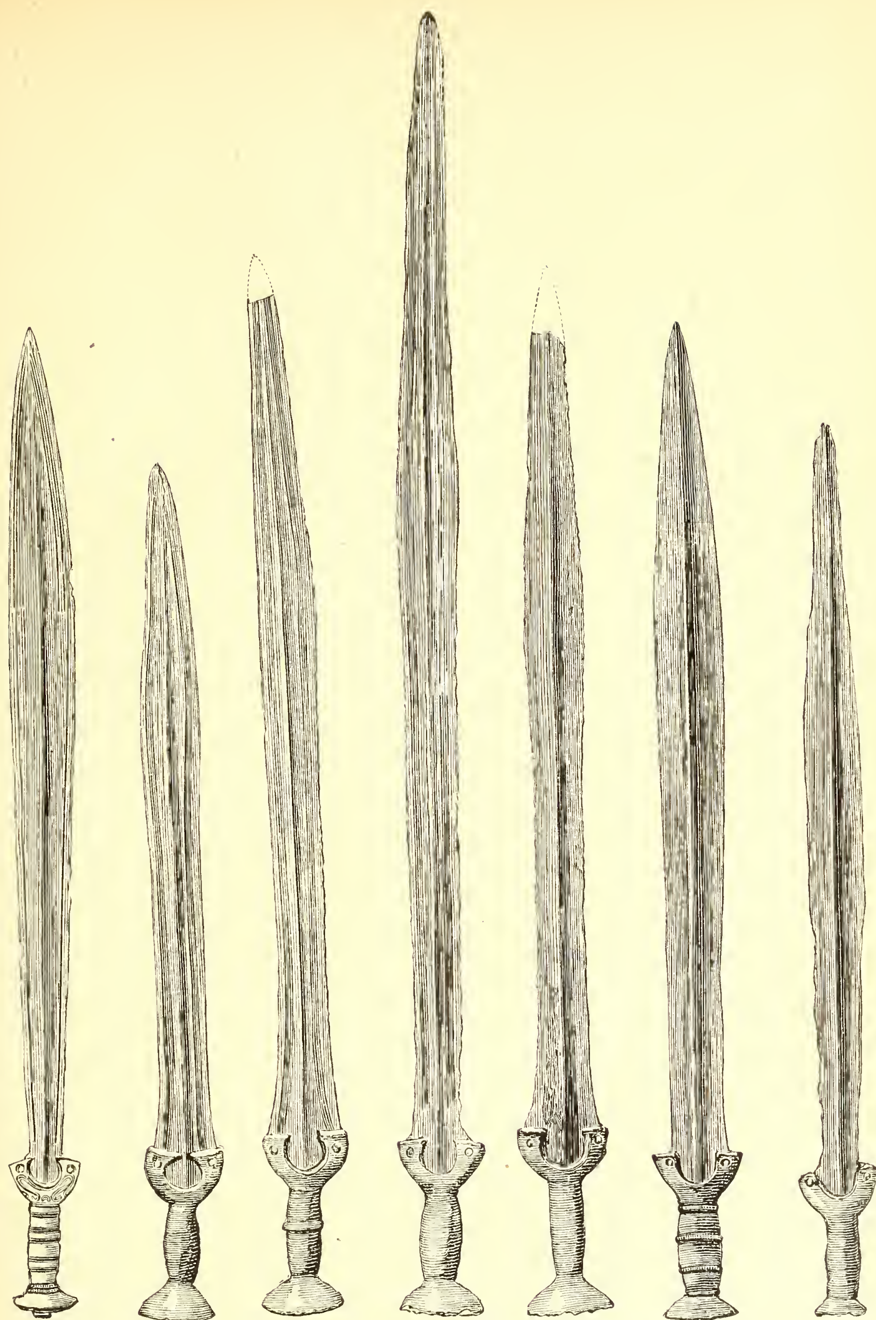

54. szám.

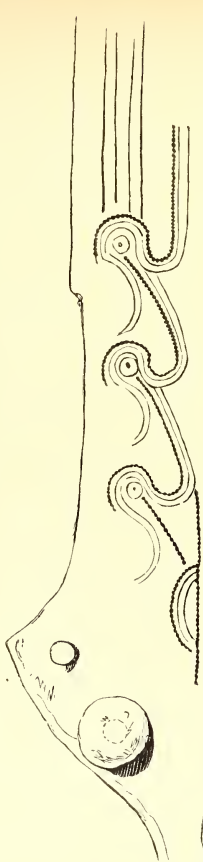
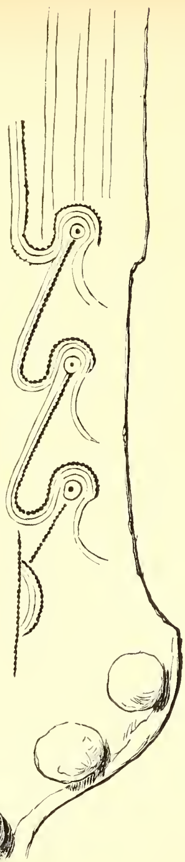
PODHERINGI KARDOK.

Lásd 228-ik lapon.

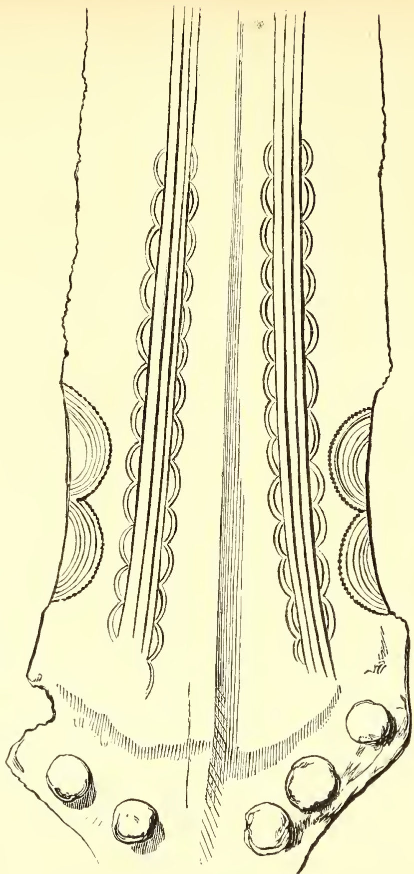

PODHERINGI KARDOK.

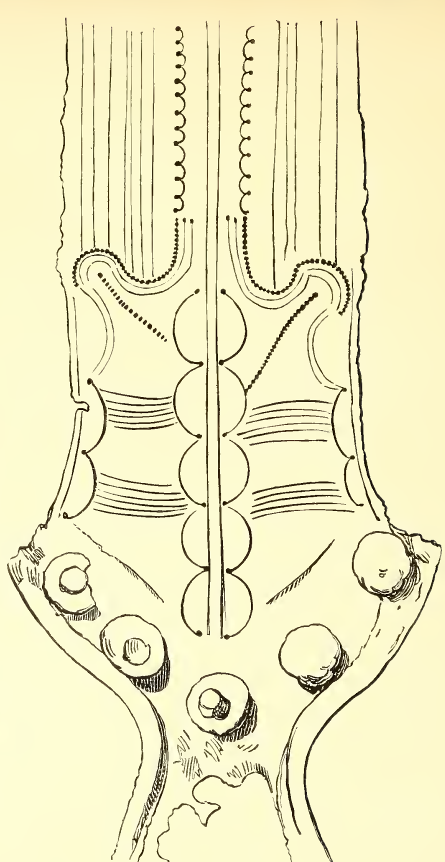
Lásd 228. lapon.

A 2. számról.

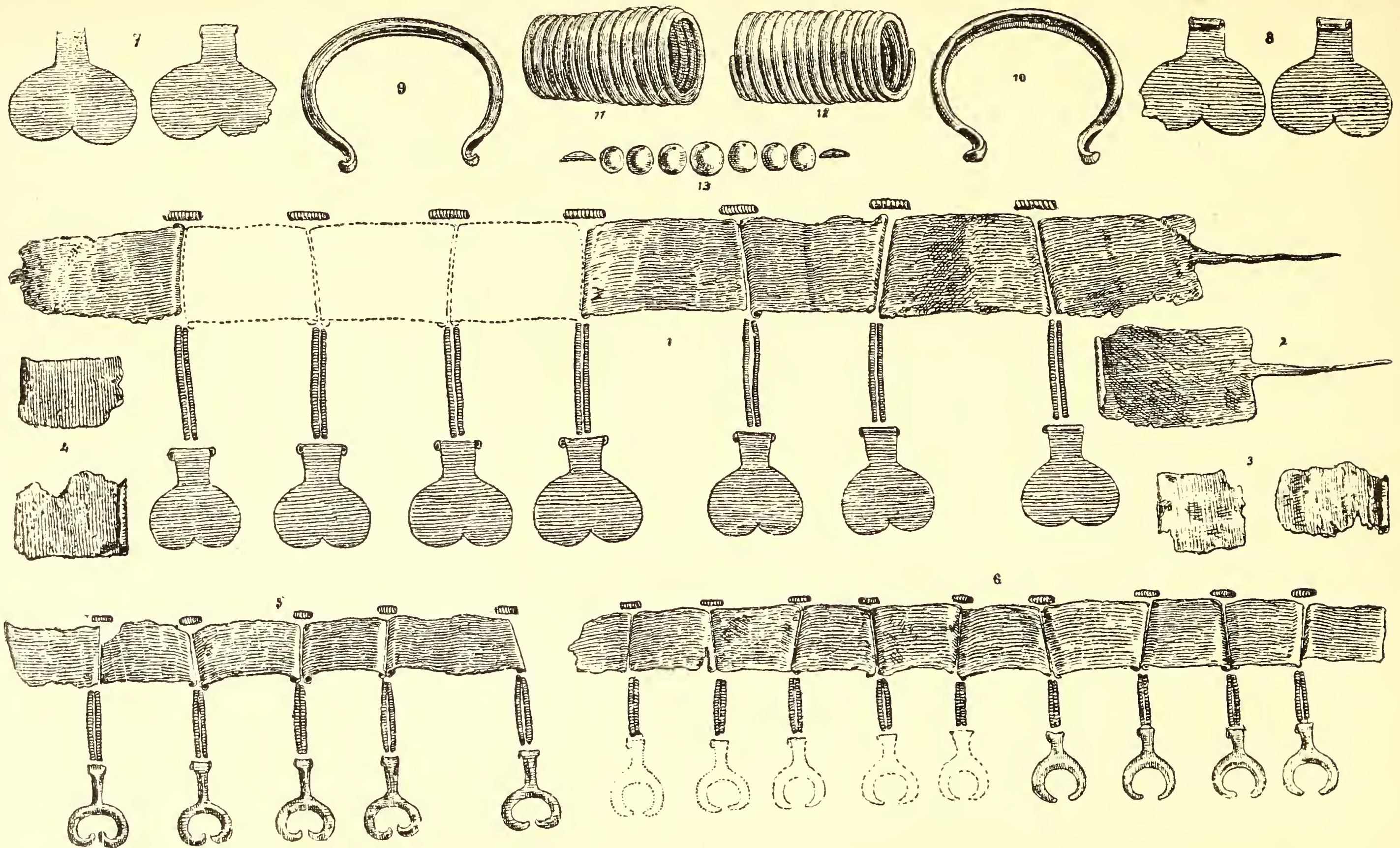
Az 5. számról.

A 4. számról.

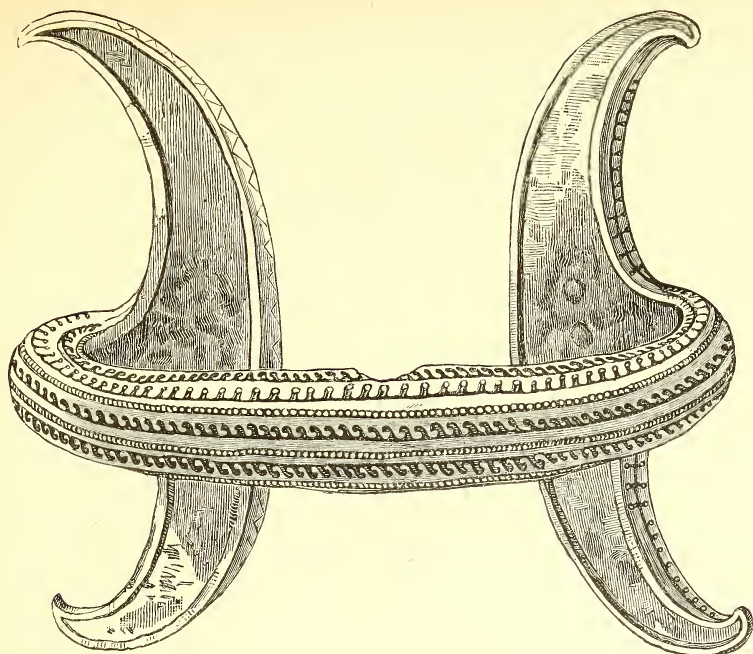
RÉSZLETEK A PODHERINGI KARDOKRÓL.

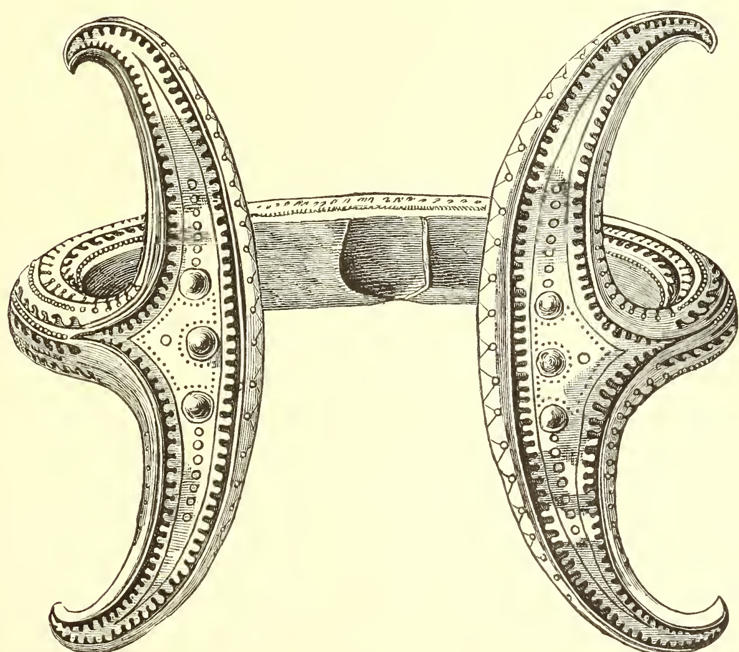
Lásd 228-ik lapon.

ERCSII LELET. (1/3 nagys.)

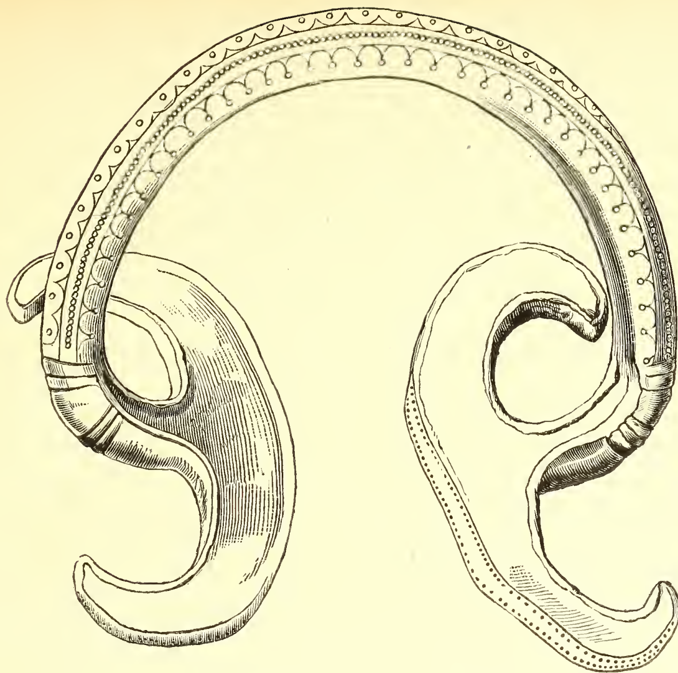
Lásd 212—213-ik lapon.

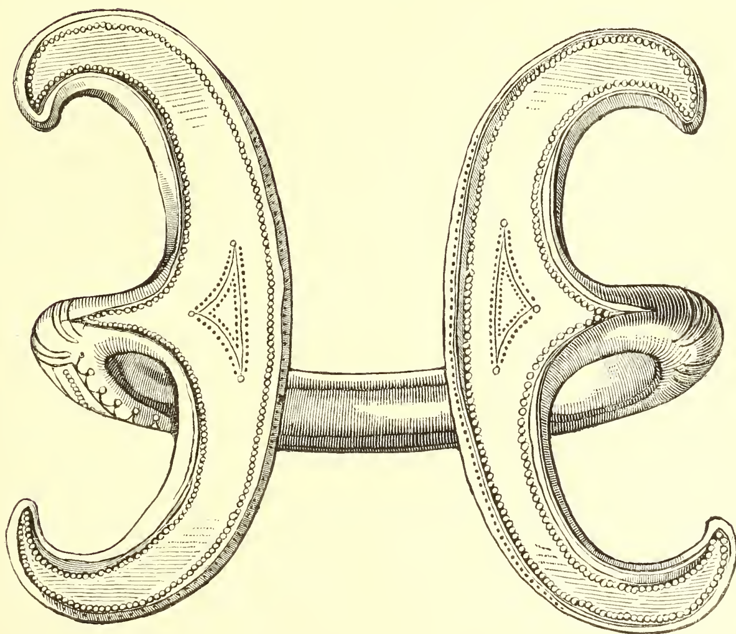

ARANY KARPERECZ MAGYAR-BÉNYÉRŐL.

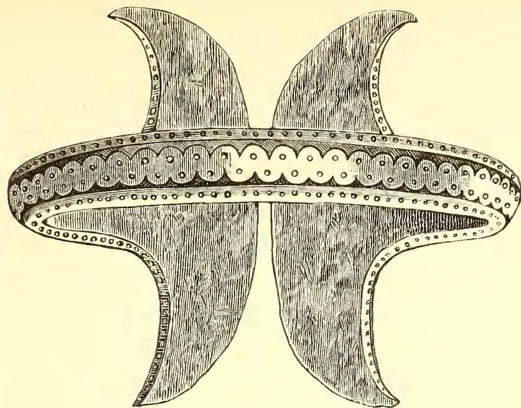
Lásd 214—216-ik lapon.

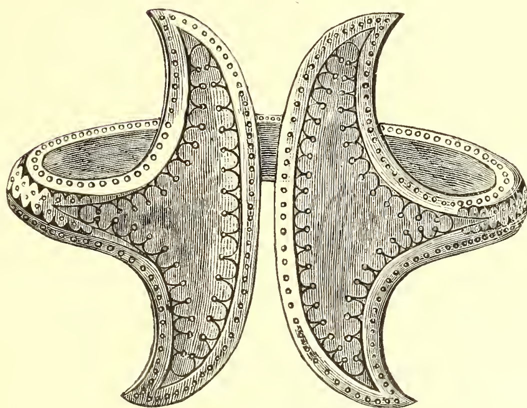

ARANY KARPERECZ PIPÉRŐL.

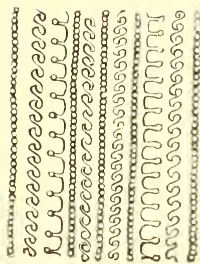
Lásd 215-ik lapon.

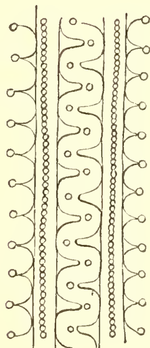
1.

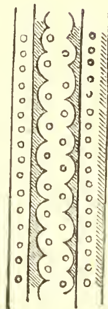
2.

3.

4.

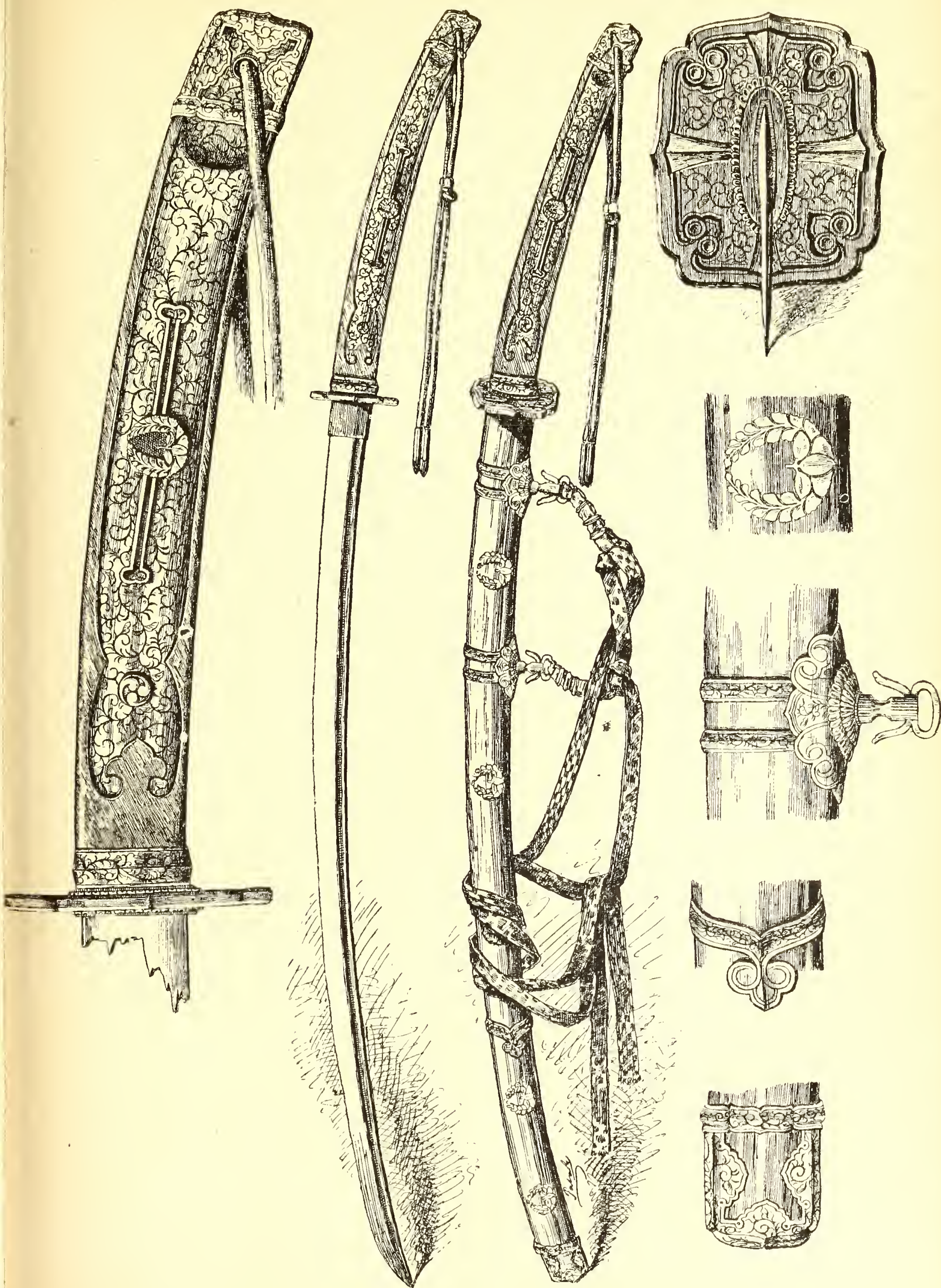

5.

ARANY KARPERECZ.

1. 2. Kárász Géza gyüjteményében.
3. A magyarbényei karperecz diszitése.
4. A pipei karperecz diszitése.
5. A Kárász-féle karperecz diszitése.

Lásd 215—216-ik lapon.

JAPÁNI KARD A XVI. SZÁZADBÓL, SAGAMI DAIMIO CZIMERÉVEL.

Lásd 201-dik lapon

HAZAI ARCHAEOLOGIANK JELENE ÉS JÖVŐJE.

Írják meg mások tudományunk múltját és állapítsák meg, mennyiben vagyunk mi, a jelen nemzedék, hálásak vagy háládatlanok a korábbi generatio iránt; mennyiben iparkodtunk az ő eszméiket utólérni és haladtunk-e vagy sem nyomdokaikban, mikép kötelessége minden későbbi kornak.

Mi contemplatióra nem érünk rá; nagy mozgalom közepette állunk; sok és komoly munkát kell végeznünk; sokat is várnak tőlünk, mert segítségre hívtuk az egész hazai intelligentiát, segítségűl az egész népet, s mindezek azt várják, hogy a magunk működésének, meg az ő közreműködésüknek adjunk irányt, jelöljük a czélokat, melyekre törekszünk és szervezzük magunkat úgy, hogy e czélokat állandó tevékenység alapján valaha el is lehessen érni.

Tehát mi dolgozunk, mozgunk, buzdítunk, írunk, szerkesztünk, előadunk, tanítunk, alkotunk törvényeket, csinálunk rendeleteket? és nem tudnók, hogy mit akarunk!

Talán tudjuk, de mindegyik máskép és talán nem ártana, ha mindnyájan, a közönség, a kormány, a szaktestületek s a szakemberek, szóval mindazok, kiknek egyik-másik szempontból közük van az archæologia ügyéhez, egyetértenének s ha az egyetértés nagy tényekben is jutna kifejezésre.

Valóságos örömmel nézhetik szakunk hívei, hogy mennyi mindenféle organuma van ügyünknek. Akadémia, egyetem, n. muzeum, műemlékek bizottsága, régészeti tár-

sulat, számos vidéki egylet és muzeum, muzeumok országos főfölügyelősége, a püspöki városokban a seminariumok és püspöki muzeumok, gymnasiumi muzeumok, szakfolyóiratok stb., mindmegannyi az archæologia táborában áll.

Minő nagyszerű lehet a tudományos eredmény ily roppant apparatus mellett, így gondol minden ügybarát!

Mégis mi, kik minden organum működését az összeségben és eredményeiket egyenként szemmel látjuk, sőt magunk is közremunkálkudunk bennök, valljuk be őszintén: megfelel-e ideáljainknak a jelen állapot?

Alig lesz őszinte archæologus, ki igennel válaszol, ha azzal, a mit végezni vagyunk hivatva, összevetjük azt, mit végzünk és végeztünk, és ha nézzük a módot, a hogy végeztük.

Hol állunk az ősrégészetben, hol a római tartományok topographiájában, mennyit tudunk a népvándorlási kor emlékeiről, mennyi még a dolgunk középkorunk s a renaissance-kor körűl, hol állunk egyházi archæologiánkban, hol a pecséttanban, hazai érmészetben?

Továbbá mit tudnak középiskoláinkban antik művészetről, mit tud arról mívelt közönségünk?

Hogy gondoskodunk arról, hogy a különféle disciplinák sorsa a későbbi nagy kutatások számára fiatal sarjadék által biztosítva legyen?

Mi a gondoskodásunk, hogy vidéki muzeumok culturhivatásuknak megfeleljenek? Mi a gondoskodásunk, hogy hazai leleteink valósággal meg legyenek mentve, hogy álló műemlékeink fönn legyenek tartva?

Végűl mit tettünk és teszünk, hogy minden kornak és disciplinának irodalma legyen?

Mind e kérdésekre az a válasz, hogy néha teszünk, de gyakran nem eleget, nem annak módja szerint; néha meg nem teszünk.

A ki e folyóirat tizennégy évfolyamát átlapozza, gyakran olvashatott rokonhangú kérdéseket és panaszokat.

Azonban részletekbe menő kritika és panaszok helyett, melyek nagyon kétes hatással vannak, szívesebben festem a

jövő képét, a mint az most programm gyanánt előttünk lebeg és a minő az egypár évtized mulva lehet, hogyha öntudatosan, czélirányosan haladunk.

Emlékek és leletek megőrzése. Vidéken minden faluban a lelkész az álló emlékek fölügyelője; a nép mindenféle leletekre figyelmeztetve, törvény által köteleztetik a leleteket beszolgáltatni, a nemzeti muzeumnak egy megbizottja törvényes óltalommal lefoglalhatja a leletet; a törvény minden találónak biztosítja tulajdonát, értékes leleteknél az értéken fölül egy bizonyos hányadot; a szolgabíró minden ily ügyben egyenesen a n. muzeummal áll érintkezésben; minden megyében, vagy a megyénél, vagy egy iskolánál muzeum áll fönn; a muzeumi őrség díjazással jár, csak qualificatióval biró egyén (rendesen tanár) lehet muzeumi őr; a muzeum azokból a leletekből áll, melyeket a n. muzeum tudomásvétel után visszaszolgáltat, továbbá áll másolatokból s áll egyéb tudományos tanszerekből, melyek a localis régiségek magyarázatára szükségesek; a muzeum őre bejárja kerületét és ellenőrzi a leleteket.

Szakoktatás. Minden középtanodában a historia tanára, a classikai philologia tanára s a rajztanár az antik művészetben s a modern műtörténetben jártassággal bír; az előbbiek kellő alkalommal beleszövik előadásaik keretébe, az utóbbi a minták szerinti rajznál a stylusokra figyelmezteti a tanulságot. A három tanár egyike az iskolai muzeum őre és az országos régészeti társulat fiók-egyesületének gondozója.

Az egyetemi oktatás úgy van szerezve, hogy az egyes régészeti disciplinákra kutatókat neveljen és a középtanodai tanároknak (historikusok, philologusok) megadja a szükséges ismereteket.

Ezek számára legalább három féléves cursus áll fenn, melyen mindegyik végigmegyen és a tanári vizsgánál e cursus anyagából vizsgázni tartozik; a minden vallásfelekezeti theologusok számára a modern műtörténeti cursus kötelezett tantárgy.

Kutató tudósok kiképzésére szolgálnak a többi cursu-

sok. Egyéves cursus ősrégészetre, egyéves classikai archæologiára, egy pannoniai régiségekre és föliratokra, egy középkori archæologiára, egy pecséttanra s érmészetre, egy műtörténetre modern értelemben. E cursusra járók számára stipendiumok állanak fönn, összesen legalább hat; egyévi gyakorlatra a n. muzeumba járnak. Két utazási stipendium létezik végzett archæologusok számára, mindig egy évre szóló.

A püspöki seminariumokban és a nem katholikusok theologiai intézetében a közép és modern műtörténetet tanítják az iparművészet tekintetbevételével legalább egyévi cursusban.

A kutatások és ásatások az archæologia és műtörténet minden szakmáira kiterjednek. A barlangok kutatása folyamatban; az őstelepek, őshalmok, temetők, sírok ismeretesek; össze vannak írva, fölmérve és rendszeresen, a folyók mentén megyen a vizsgálat. Az országos régészeti társulat, az akadémia régészeti bizottsága, a n. muzeum s a vidéki társulatok közös megállapodás szerint az ország minden részében ásatnak arra képzett szakemberekkel.

A régi római területeken serényen halad a topographiai kutatás; az akademiai bizottság a műemlékek országos bizottságával együtt, a római topographiának szoros áttanulmányozására, s ásatásokra egy bizottságot küldött ki e czélra képzett szakemberekből.

Ezek minden esztendőben külön-külön útra indulnak, mindegyiknek, miként az országos geologusoknak, megvan a maga átkutatandó területe. Követik a római útvonalak irányát; keresik a római telepeket; készítik a térképeket és ásatnak. Azonkívül a régi római városok területén folynak évente az ásatások.

A kutatók serege által éveken át erélyesen folytatott munkálatok, az eddig csak szobában tracirozott római útvonalakat trigonometriailag megállapította; az ásatások által földerített romok, sírok, föliratos emlékek a két római provinczia culturáját s történetét tárják föl: évtizedek buzgó fáradozása után Pannoniát és Dáciat ismerjük, miként ismerjük Galliat vagy bármely más átfürkészett római tartományt.

A műemlékek országos bizottsága föntartja (nem építi föl)

a műtörténetileg fontos álló emlékeket, melyek mind egyenként össze vannak írva; a leirások a helyszínén conferálva vannak. Gondját kiterjeszti a festészetre és szobrászatra, s az iparművészetileg fontosabb tárgyakra; azokról gondos rajzokat készíttet ügyes szakemberekkel s így a magyar műtörténet megírására megteremti az alapot.

A szakirodalom előmozdítását a t. Akadémia *szakbizottsága* vette magára. Az álló műemlékek fényes publicátióját a központi állami bizottságra hagyván, gazdag Akadémiánktól kijáró jelentékeny dotátióját javában irodalmi czélokra szentelheti; övé azonfölül a tudományos munka mindenkori kellő szervezése.

Költségvetésében állandó rovat az «Archæologiai Értesítő» subventiója, melyet az Orsz. Rég. Társulat ad ki. Állandó rovat azon kutatások, ásatások, utazások dotatiója, melyek a fönjelzett ősrégészet, római topographia és magyar műtörténet érdekében nagyszerű terv szerint évenként megejtetnek. Övé e kutatások tudományos eredményeinek közzététele «Közleményeiben» és specialis munkákban. A fönmaradó jelentékeny összeg fölváltva évenként egy-egy külföldi fontos szakmunka átültetésére, vagy hazai munka megiratására és közzétételére van szánva.

A «Műrégészeti Kalauz»-nak mindig a kutatások szinvonalán álló kiadása egyik főgondja, másik főgondja oly specialis művek kiadása, melyek a mellett, hogy igen szükségesek, csak kevés közönségre számíthatnak. Ilyenek az antik érmészeti mű, ilyen Magyarország és Erdély érmészete, ilyen a római föliratan, ilyen a magyar pecséttan.

Az akadémiai bizottság ægise alatt és az ő hozzájárulásával lát világot az egyházi műkincsek színnyomatú közzététele, mely egymásután az egyházaknál őrzött kincstárakat foglalja magában.

Hasonlókép e bizottság iratja meg a művészet történetét Magyarországon.

Nemzeti muzeum. «Az érem- és régiségosztály» nemzeti muzeummá válik. Tág helyiségei alig győzik befogadni azon kincseket, melyeket liberalis dotatio és czélszerű lelet-

törvény, ősrégészeti, római ásatások s a középkori emlékeket kutató szakemberek legiója neki biztosítanak. Új osztályok támadtak: ott vannak a magyar szobrászat emlékei, sikerült másolatokban, ott találjuk a magyarországi amateurök gyűjteményében őrzött kincsek másolatait.

A lajstromokhoz hosszú évek során faduczok, fényképek, zincographiák előre készültek és több kötet tekintélyes során lát napvilágot.

A muzeum évkönyve számot ad a muzeum tevékenységéről és monographiáiban tisztviselői a reájuk bízott kincsek nevezetesebbjeiről értekeznek. Publicatio tekintetében a kül- és belföldi társulatokkal és muzeumokkal állandó csereviszonyban van.

Viszonya a vidéki muzeumokkal, melyek szoros állami fölügyelet alatt állanak, a legszorosabb. Ellátja őket kettőseiből, cserél velök és juttatja neki gipszmásolatait.

Tisztviselői, mint állásuknál fogva arra leghivatottabb egyének, vezetik a fiatalabb nemzedék egyetemi tanítását és gyakorlati kiképeztetését a cursusokban és a n. muzeumban. Más fontos hivatásuk az országban előkerült leletek ellen őrzése, a vidéki megbizottak útján.

Az országos régészeti társulat az említett állandó testületek örökké megifjuló, örökké tevékeny közvetítője. Minden, mit egyesek s a testületek földerítenek és létesítenek, általa éri legközvetlenebbül a nyilvánosságot, élő szó és írott formában. Közlönye, az «Arch. Értesítő», tevékenységének hű tükre, terjeszti a tudományt, növeli a közreműködő közönség tömegét és megteremti szakirodalmunk számára az olvasó közönséget. Az országos társulat a vidéken létező társulatokkal szövetséget kötve, ezrekre emeli az «Arch. Értesitő» olvasóit és midőn mindenfelől gyámolítva, lapját a szaktudomány európai színvonalára emelte, lapja lényeges czikkeit a gazdag illustratiók jelentékeny száma kiséretében idegen nyelven is a világ elé hozza és így hazai tudományunknak tért hódít a világirodalomban.

Ime nagy vonásokban munkásságunknak évtizedekre szóló munkaterve.

Mi szerepe jut e tervben a kormánynak, mely nélkül Magyarországban semmi nagyobbszerű tudományos actio nem lehetséges?!

Feleletünk: ő a providentia. Ő mindenütt ott van, befolyását mindenütt érvényesíti, de sehol nem zavarja a tudomány autonomiáját.

Övé az anyagiakra való fölügyelet, mert a munkaterv keresztűlvitele javában az ő jóakaratától és e jóakarat látható jelétől, az anyagi segélytől függ.

Hampel József.

AZ ESZTERGOMI FŐEGYHÁZ KINCSTÁRA.

Now mercy goes to kill,
And shooting well is then accounted ill.
Thus will I save my credit in the shoot:
Not wounding, pity would not let me do't;
If wounding, then it was to show my skill.
Shakspeare.

«Ujabban, mióta a keresztény archæologia, tudományunk legifjabb hajtása, dúsan virágzik, a kutatók szeme idegen országokat is vizsgál. Tekintélyes szakférfiak ismételve fölvetették a kérdést: minők a Duna s mellékfolyói partján fekvő tartományok egyházi és világi épületeinek jellemvonásai? a keresztény korszak különféle iparművészetei minő alakban nyertek kifejezést ez országokban, melyek az archæologia munkálkodásának eddigelé nem képezték színhelyét?...

«A tudományos kritika vizsgálatai megkezdődtek, s már most is bebizonyosodott általuk, hogy Magyarországon Szent István király napjaitól fogva, nem — mint ezt sokan hitték — a keletnek, jobban mondva Byzanznak, hanem a nyugatnak művészete honosodott meg. Fenmarad még megoldanunk azt a másik, nem kevésbbé fontos, kérdést: *A képzőművészetek olasz-román, inkább az antikon alapuló, törvények szerint, vagy pedig Németországból kiinduló, germán alakban fejlődtek-e a középkor folyamán Magyarországban és tartományaiban az egyházi és világi téren?* ....

«Végleges, áttekinthető eredményt — hogy Magyarországon a művészet egyes ágaiban romanizáló, avagy german szellem gyakorolt-e irányadó hatást — csak úgy nyerhetünk, ha pontosan tanulmányozzuk az egyes képzőművészeteknek, kivált a festés stb., a himzés s az aranyművességnek jellemző alaki sajátságait. Ekkor állapíthatjuk majd meg határozottan, olasz vagy német irány jutott-e önálló nemzeti kifejlődésre; mert ezek versenyeztek időnként egymással Magyarországon, a középkor napjaiban. . .

«Magam is gyakran foglalkoztam a kérdéssel, honnan terjedt Magyarországba, a művészet goticus korában, az aranyművesség? itt is korán honosodott-e meg s szerveztkedett-e czéhekben, mint például Németország nagyobb városaiban? . . . Hosszas, beható kutatás szülte azon meggyőződésemet, hogy a Velenczében, Milanoban, Firenzében oly mesterien gyakorolt *olasz aranyművesség csak múlóan hatott a magyar aranyművesek ízlésére.*

«A Magyarországon fennmaradt egyházi edények legnagyobb része a goticának következetes építési alakjaiban készült, minőket a rajnamelléki és schwáb aranyművesek kezeltek a legnagyobb ügyességgel. Erre alapítom véleményemet, *hogy a csúcsíves művészet, Németországból kiindulva, Magyarországot nemcsak az építés terén hóditotta meg, hanem hogy a gyöngédebb alakok is, melyekre az aranyművesnek nemes anyaga számára alkotás és díszítés végett szüksége van, Németországban eredtek; előképeik itt léteztek. . . .*

«A meggyőző tanúságot, melyet az egyházi edények határozottan goticus alakja tesz, ki kellene még egészítenünk annak, okmányokkal való, bebizonyítása által, hogy a művészetet pártoló fejedelmek Délnémetországból hítták meg a virágzó schwáb aranyműves czéhek mestereit a magyar királyi udvarhoz. Az így bevándorolt mesterek új honukban, az udvar s gazdag mágnások sűrű megrendelései következtében magok köré gyűjtötték valószinűleg a benszülött fölnövekedő művészeket; időről-időre pedig gyakorlott német czéhtársaikat hítták be segítségül. Egyes schwáb czéhmesterek ilymódon kezdték talán már a tizennegyedik században

mesterségöket gyakorolni nagyobb mértékben, magyar földön, a német szabályok szerint.»

Ezen mondatokkal vezeti be dr. Bock Ferencz kanonok értekezését az esztergomi főegyház kincseiről.[1]

A magyar archæologia körűl nagy érdemeket szerzett magának ezen művével a sokat utazott tudós. Igaz, hogy csak öntudata mélyéből s a körülményből, hogy a XIV. és XV. században honunkban is dívott goticus irány — épp úgy, mint Németországban — merítette ő a meggyőződést, hogy Magyarországot már akkor meghódította a germán szellem; hogy a barbár szomszédtartományban schwábok terjesztették művészetökkel a míveltséget, sőt kegyeskedtek tanonczokul befogadni pallérozatlan benszülötteket is. De igaz az is, hogy ezen 1859-iki művével ő az első, ki hazánkra, mint a középkori műemlékek dús bányájára, irányozta a kutatást, s evvel honunkban új életre keltette az archæologiát; saját tudósainkat is új, még eddig feltöretlen munkatérre utalta. Hogy csak a főbbeket nevezzem, Henszlmann, Rómer, Ipolyi a bécsi folyóirat lapjain mutatták be a szakvilágnak vizsgálódásaik eredményét; hasonló módon ismertették műemlékeinket, mint Camesina, Heider, Bock stb. Egyelőre a legsürgősebb föladat megoldásához fogtak; az anyag gyűjtéséhez és meghatározásához.

Húsz év mult el azóta; sok emlékkel ismerkedhetünk meg, a m. tud. Akademia «Monumentái», «Archæologiai közleményei» s «Archæologiai Értesitője» lapjain, hol a magyar közönség az előbb a Centralcomission vállalataiban közzétettekhez is hozzáférhet. Még ma is messze állunk azonban attól, hogy áttekinthessük az összes anyagot; még távolabb attól, hogy művészetünk és iparművészetünk multját reconstruálhassuk az emlékek és velök kapcsolatos okmányokból. Csak ritkán tudjuk elválasztani egymástól a Magyarországon készült, a készítésük korában külföldről hazánkba hozott, s a később gyűjteményeinkbe és kincstárainkba jutott tárgyakat. Van-e

[1] Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale. III Band, Wien, 1859. Der Schatz der Metropolitan-Kirche zu Gran in Ungarn von Fr. Bock. (p. 107—146).

okmányunk arról, hogy a XVI-ik századot megelőzőleg kik voltak művészeink, minő módon éltek, mik voltak mintáik, mennyiben dolgoztak önállóan? Erre egy tudósunk sem felelhet még. A történelmi társulat kiküldött ugyan már régen bizottságot a czéhiratok tanulmányozására; ez meg is alakult, de hogy mikor ad tudományos munkálkodásáról számot: ki a megmondhatója?! Hiszen elég hogy létezik. A szakközönség biztos lehet, hogy társulataink ismerik a sürgős föladatokat: megoldásukra a bizottságokat kiküldik s evvel tehetségök szerint eleget tettek kötelességüknek.

Okmányadta bizonyítékok nélkül alig foghatunk a lényeges kérdések szellőztetéséhez. Az emlékek magok oly kevés sajátos vonásokat mutatnak fel, hogy belőlük aligha vonhatunk következtetéseket, illetőleg minden kisérletünk őket hazánk művelődése történetével összekötnünk, ingatag alapon áll. Pedig ez kell, hogy czélunk legyen.

Húsz évi működésével a magyar középkori archæologia keveset haladott. Csak egy téren hagyhatta el az anyaggyűjtést: az építés története terén. Henszlmann Imre nem irta le pusztán az emlékeket; nem lépett a dilettans elfogulatlanságával a régi templomok elé, csakoly részletességgel tárgyalva a lényegtelent, mint a lényegeset, s német kézikönyvekből merített ismeretek fitogtatásával nem kellett lepleznie — mint az archæologia monumentalis nem egy buzgó «szakférfia» teszi nálunk — az itélet és valódi tudás hiányát; valóságos eredményre jutott tehát, s az eredmény nem az, melyet Bock oly meggyőződéssel hirdetett, hogy még hazánkfiai is elhitték, s fölismerni vélték lépten-nyomon: hogy német művelődés hatásának köszönjük multunk művészetét. Ő kimutatta, hogy úgy a román építészet, mint a goticus, nálunk eredetileg közelebb áll a francziához, mint a némethez.

Bock tana az iparművészetek történetét illetőleg sem áll biztosabb alapon; itt sem bizonyítja be máskép mint az építésre nézve. Állítása ezen részét azonban még nem útasíthattuk vissza oly határozottan, mint az előbbit, mert ellenbizonyítékaink eddigelé nincsenek. Állításának gyengéit mégis

könnyen észrevesszük, ha okoskodását figyelmesen taglaljuk. A byzantin keleti befolyást könnyedén — az építésre nézve joggal — kiküszöböli s fölteszi, hogy a szomszéd Németországon és Olaszországon kívül, más idegen ország nem gyakorolhatott hatást honunkra. Minthogy nálunk goticus alakokat talál, kimondja, hogy a középkorban, kiválóan a XIV. és XV-ik században német befolyást uraltunk; csak a XV. század végétől fogva engedi meg az italiai befolyást renaissance alakjaival, s e két csoport mellett észreveszi, hogy egy harmadikat sem lehet mellőzni, mely szerinte különös technikája, eredeti, rendesen durva alakjai által tünik fel; Erdélyben, a török határon létezett, itt fejlődött függetlenül évszázadokon át. Ebben ősi nemzeti hagyományokat kell felismernünk.[2]

Ebben a czikkében utalt Bock először a sodronyzománczra, de ezen jelenséget egy szóval sem tudja be nemzeti sajátságnak, ezt is csak német aranyművesek ügyességének tulajdonítja.[3] Abból, hogy mint ő is megjegyzi:[4] a

[2] Idézett helyütt 112—113. old. Für die geschichtliche Entwickelung der Goldschmiedekunst auf ungarischem Boden, sowie überhaupt zur Feststellung des Einflusses, wie derselbe im Mittelalter von Deutschland ausgehend und seit den Tagen der Mediceer von Italien herrührend an der unteren Donau abwechselnd geübt wurde, wäre es gewiss sehr wünchenswerth, wenn auch die einschlagenden reichen Kunstschätze des eben gedachten Nationalmuseums, das Ungarn gleichsam als sein Grünes Gewölbe zu betrachten alle Ursache hat, in einem beschreibenden Kataloge von kundiger Hand ausführlicher besprochen und erklärt würden. Ein solcher würde sich über Form, Technik und Ursprung der hervorragenden, daselbst befindlichen Meisterwerke in Kürze zu verbreiten haben und gewiss dazu beitragen, die Thatsache ins rechte Licht zu setzen, dass im Mittelalter und zwar vornehmlich im 14. und 15. Jahrhundert der deutsche Einfluss bei den Bildungen der Goldschmiede in Ungarn vorherrschend massgebend war, dass aber mit dem Aufkommen der Renaissance künstlerische Einwirkungen aus Welschland an der untern Donau im ausgedehnten Umfange die Oberhand gewonnen und lange Zeit hindurch behauptet haben. Noch würde sich daselbst eine dritte Gruppe von Gebrauchsgegenständen durch ihre eigenthümliche Technik und ihren originellen, meist etwas derben Formen zu erkennen geben, nämlich jene kleinen profanen Kunstgeräthe, bei welchen mehr national ererbte Grundformen durchblicken, wie sie sich in Siebenbürgen an der türkischen Grenze und den angrenzenden Provinzen fern von den Einflüssen der beiden naheliegenden eben gedachten Culturländern selbständig erhalten und ohne Störung mit wenigen Modificationen Jahrhunderte hindurch fortentwickelt haben.

[3] Id. hely. 110—111. old. Dass auch die zahlreichen Aufträge, die den Goldschmiedemeistern auf ungarischem Boden von Seite des zahlreichen und begüterten Adels im Mittel-

román kornak kedvencz díszítő eljárásait, a sodronyt és a zománczot, találjuk Magyarországon és pedig gyakran, oly tárgyakon is, melyek a XV. század végén, sőt talán a XVI. elején készültek, abból ő semmit sem tud következtetni. Ő megmarad a mellett, hogy aranymíveseink schwabok voltak, a szembeötlő, különös tény okául könnyedén oda teszi, hogy a meg·

alter zu Theil wurden, viel dazu beitrugen die Leistungen der «aurifabri» an der untern Donau in Bezug auf Form und technische Ausführung einem hohen Grade der Vervollkommnung entgegenzuführen, wird um so mehr einleuchten, wenn man aufmerksamen Blickes nach Anschauung des Graner Domschatzes die reichen Schmucksachen in Filigran, in Email, in getriebenen und ciselirten Arbeiten näher betrachtet, wie sic in grosser Zahl in Form von Agraffen, Pectoralschlüssen, Fibulen und Monilien als reiche Zierden, herrührend von Magnatentrachten des Mittelalters im ungarischen Nationalmuseum heute noch bewundert werden. Auch an diesen kostbaren Profanwerken der Goldschmiedekunst machen sich Detailformen und Eigenthümlichkeiten in der Technik geltend, wie wir sie in Menge in den Kunst- und Reliquienschätzen Deutschlands vorzufinden Gelegenheit hatten und die uns den grossen Einfluss deutscher Goldschmiede in dem schönen Ungarland zu erkennen gegeben haben, in einer Periode, wo die Kunst in Deutschland ihren Culminationspunkt schon erreicht hatte.

Längere Studien in diesem Museum haben erkennen lassen, dass bei diesen kunstreichen Schmucksachen für profanen Gebrauch neben dem Email vorzüglich zierliche Filigranarbeiten mehrere Jahrhunderte hindurch eine ausgedehnte Anwendung gefunden haben.

Auch die Goldschmiedekunst für kirchliche Zwecke hat sich dieser eben gedachten Lieblingstechnik ungarischer «aurifabri» zur Belebung grösserer Flächen, wie dies mehrere Gefässe im Domschatze zu Gran beweisen, mit grossem Erfolge bedient, während in Deutschland der Goldschmied um diese Zeit reichere ornamentale Gravirungen oder durchbrochene Ornamente anwandte, die als Cirkelschläge mehr constructiver Natur waren. So bewunderten wir als einzig und originell in seiner Art im Schatze zu Gran einen interessanten Messkelch aus der spätgothischen Kunstepoche, dessen Fuss, Knauf und Kuppe mit einer grossen Fülle von Filigrangeflecht ornamentirt ist. Ein anderer schöner Messkelch in der Sacristei der Pfarrkirche, unmittelbar neben dem fürsterzbischöflichen Palais, zeigt auf den breiten Flächen des sechstheiligen Fusses die Verbindung des durchsichtigen Emails mit kunstreich filigranirten Arbeiten, wie wir sie in dieser Weise nur noch selten anderwärts vorgefunden haben . . . 120. old. Was nun die Zeit der Entstehung des vorliegenden interessanten Kelches (a «Literati Mátyás-féléről szól) betrifft, der bei der heutigen Neuschaffung als Mustervorlage nicht nur hinsichtlich der Technik, sondern auch der ganzen Composition und der gelungenen proportionalen Eintheilungen betrachtet werden dürfte, so unterliegt es keinem Zweifel, dass derselbe, einzelnen charakteristischen Kennzeichen nach zu urtheilen. gegen Schluss des 15., ja selbst im Anfange des 16. Jahrh. angefertigt worden sei, und zwar scheint die Technik in allen ornamentalen Detailbildungen nicht für einen italienischen magister argentarius, sondern für einen schwäbischen Goldschmiedekünstler Zeugniss ablegen zu wollen, aus dessen kunstgeübter Hand vorliegender calix ferialis hervorgegangen ist. . . 123. old. Auch lassen wir heute noch die Frage unentschieden, ob dieser Prachtkelch (a «Zuh-féle kehelyről» szól) an der unteren Donau oder im südlichen Deutschland

rendelők ízlését vették tekintetbe a művészek. Ez az ötlet szolgáltatta hazai tudósainknak az alapot, hogy a sodronyzománczot a magyar aranymívesség sajátságakép igénybe vegyék. Ez azonban nem megoldás. A kutatásnak csak eljárás-módja az, hogy a tényeket pontosan felkutatja, hogy a jelenségek első föltünését és tartamát szorosan meghatározza; czélja: okaikat kideríteni. Nem elég constatálnunk, hogy Magyarországon mifajta ízlés létezett a XIV-ik században; az ízlésnek törvényei vannak, ezeket kell megismernünk, különben vizsgálataink meddőek, haszontalanok.

Bock s vele majdnem mindannyian, kik a középkor művészete emlékeit leirtuk, azon hamis eljárást követtük, hogy korukat a nyugat-európai, rendesen a német, művészetek általános fejlődési mozzanatai szerint határoztuk meg. Pedig fordítva kellene eljárnunk. Lehetőleg sok honi emlék keletkezési korát megtudnunk s ezeket összehasonlítanunk a külföldiekével. Meglátnók akkor, hogy egyik-másik művészetágban az európai ízlés nagy átalakulása a románból góticusra, góticusból renaissancera, renaissanceból barokra, barokból roccocora nem később érvényesült-e hazánkban? hogy művelődésünk más részei történetének megfelelően észlelünk-e oly hatásokat a művészetekben, melyek a szomszédos nyugati országokban, például Ausztriában csak később, vagy egyáltalán nem jutottak érvényre?

Bock kétségbevonhatatlan tételként hiszi, hogy Magyarország, műveltségét illetőleg, az olasztól néha ugyan fölbujtogatott, de alapjában mégis német szellemet uraló tartomány. Ebből kiindulva mellőzheti, hogy a tizennegyedik és tizenötödik században másutt is virágzott, máshonnan is

seine Entstehung gefunden habe. Fasst man den ganzen Habitus des Kelches mit seinen vielen charakteristischen Einzelheiten näher ins Auge, so dürfte man wohl zu der Annahme sich hinneigen, dass dieses unvergleichlich schöne Gefäss, so wie auch der analoge Kelch in dem Pester Museum aus jenen eben genannten berühmten Werkstätten in Schwaben hervorgegangen sei. Es müssten sich denn verbürgte Daten und Quellenangaben hinsichtlich des ehemaligen Bestandes einer zünftig geordneten Goldschmiedeinnung in Ungarn vorfinden.

4 Id. hely. 120. old. In den Emails von sehr eigenthümlicher formeller Beschaffenheit, fast plastisch hervortretend, erkennt man die Technik des in der romanischen Kunstepoche der Goldschmiedekunst so beliebten «opera smalti».

juthatott hozzánk góticus iparművészet, nemcsak Németországból. Nekünk ellenben jobban kellene hazánk történetét figyelembe vennünk s nem szabadna oly egykönnyen elfogadnunk következtetését és eljárásmódját. Ő, ki emlékeink közűl csak azokat vizsgálta, melyek egyenes összeköttetésben állottak kutatása czéljával: a középkori aranymívesség történetével, elütheti a sajátságos jelenséget avval, hogy rámondja: «ezek alapjokban ősi, nemzeti, idegen befolyástól szűzen maradt alakok». De mi, a kik nem egy leletből tudjuk már, minő eljárásokkal készültek a honfoglaló magyaroknak ékszerei, miképen hihetjük el, hogy a tizenhatodik-tizenhetedik századbeli erdélyiekéi ősi hagyományokról tanuskodnak? Hazafias érzelmünknek kellemes talán, ha elmondjuk, hogy volt az aranymíves munkáknak egy szép diszítésmódja Magyarországon, minő Európában másutt akkor nem létezett; mely híres tudóst, ki összejárta a világ kincstárait, bámulatra ragadja; kellemes hinnünk, hogy a sodronyzománcz, az erdélyi zománcz, hazánk sajátja. De ha be kell ismernünk, hogy a magyarok, míg a nyugot népeivel nem érintkeztek, nem ismerték sem a sodronyzást, sem a zománczozást; hogy mindezt csak akkor találjuk meg, mikor minden más téren, még magában az aranymívességben is, műveltebb népektől veszik át az alakokat s a készítésmódokat — akkor meg kell vallanunk, hogy ábrándos föltevésben ringattuk magunkat, nem építettük tudományunkat szilárd okoskodásra.

Sokkal kényelmesebben járhattak el hazai tudósaink ott, hol az emlékek nem birtak a külföldiekétől eltérő sajátságokkal. Ott aztán mutathatta mindegyik bő ismereteit, nagy olvasottságát. A hol keresztrefeszítés előfordúlt, alkalma nyílt a leirónak a római catacombákon kezdve elsorolni s megbeszélni, Rossi vagy Krauss nyomán, minden a keresztény művészetben ábrázolt keresztrefeszítést; egy ereklyetartó ötletéből fölsorolhatta a zsinatokat, hol az ereklyék tisztelete szóba került; egy keresztelőmedencze tárgyalásakor reátérhetett a keresztelési szertartás minden nemére, foglalkoztatott minden eszközzel, mely ezzel valaha kapcso-

latban volt, az épületekkel, melyekben kereszteltek ; sőt ha nagyon alaposan fogott dolgához, geographiáról is szólhatott, mert a folyók abban tárgyaltatnak, Krisztust pedig a Jordánban keresztelte meg János. S mindezt nem népies fölolvasásokban, ismeretterjesztő kézi könyvekben, hanem szorosan vett szakkönyvekben, a tud. Akadémia kiadványaiban mondogatták el! Emlékeinket az általános keresztény archæologiának és a középkori művészet történetének illustratiojakép tárgyalni, az hasznos gyakorlatul szolgálhat a kezdőnek, de semmiesetre sem vehetjük önálló tudományos kutatás-számba.

Ha középkori archæologiánk jelen állásán végigtekintünk és kénytelenek vagyunk beismerni, hogy egyrészről magyar emlékeink sajátos vonásait vagy föl nem ismertük, vagy indokolni nem tudtuk ; másrészről pedig leirásuknál sok fölöslegest elmondtunk, de a kutatás valódi czélja felé csak nagy ritkán tettünk egy-egy lépést, úgy ebből nem következtethetjük, hogy hiba oly, eddigelé ismeretlen, emlékeket közzétennünk, melyeknek eredetét nem határozhatjuk meg okmányokból vagy fölirásokból, vagy a melyeken nem észlelhetünk egyelőre eltérést a hasonló külföldiektől. Sőt inkább ; azon kell lennünk, hogy minél kimerítőbben, minél pontosabb leirásokban, mindenekfölött pedig lehetőleg hű, a részleteket is érthetően föltüntető rajzokban ismerjük meg a fenmaradtakat. Hiszen végre is ezeket kell majd a három nagy csoportba beosztanunk : a Magyarországon készült, a készítésük idején Magyarországba behozott, és az utóbb, véletlen következtében, Magyarországba jutott emlékek csoportjába.

A tanúság csak az, hogy kiméljük meg magunkat s a közönséget az idegen kutatás által föderített, czélunkra fölösleges, eredmények ismételt felsorolásától ; ne elégedjünk meg a sajátságos vonások constatálásával ; ne magyarázzuk őket a kényelmes «deus ex machina»-val : *a magyar izléssel ;* hanem keressük, a művészet történetéből indokolható, okait; a hol pedig még ma nem ismerhetjük föl az eltérést a külföldi fejlődéstől, ne fogadjuk el egyszerűen az analogiát

végleges bizonyítékul a tárgyak meghatározásánál; hanem gondoljuk meg, hogy a fejlődésben nemcsak az alakok eltérésével különbözhetett művészetünk s iparunk más országokétól, hanem ezeknek megjelenése és kihalása korára nézve is.

Az esztergomi főegyház kincstára középkori archæologiánk egyik főbányája volt eddig; Bock értekezésében, állítólag behatóan, foglalkozott vele, Henszlmann «Magyarországi régészeti emlékek» második kötete második részében újra tárgyalta; Blümelhuber Ferencz az «Egyházi művészet régészeti és gyakorlati kézikönyvében» s Czobor Béla «A középkori egyházi művészet kézikönyvében» újra felhasználták a Centralcommission duczait s ismételték Bock állításait, kisebb-nagyobb eltérésekkel. Ma ezen kincstár még nagyobb fontosságot nyert, mert a herczegprimás által közzétett díszmunkában,[5] a benne őrzött anyagot egész teljességében ismerhetjük meg a leghívebb ábrázolásban, mely a tárgyak stylistikus sajátságait változatlanúl adja elénk, t. i. photográphiában. Dankó József pápai prælatus, a szöveg szerzője, összegyüjtötte a kincstárra vonatkozó összes adatokat, a régibb leltárakat 1608-ig egész terjedelmökben közli, tehát mindazokat, melyekben a tárgyak keletkezése felől megbizható adat foglaltathatnék. Azon helyzetben vagyunk e szerint, hogy az esztergomi kincstárra nézve tájékozhatjuk magunkat az írott okmányok értékét illetőleg, s hogy Bock és Henszlmann leirásait, rajzait és következtetéseit szembeállíthatjuk a leghitelesebb tanúkkal: az emlékekkel magukkal.

A leltárak vizsgálata csekély eredménynyel jutalmazza a kutatót. A kincstár eredetére nézve újjmutatásul szolgál a körülmény, hogy a legrégibb leltár, az 1484-iki, nem a főegyház kincstárára vonatkozik, hanem egy oltárhoz, a Szt. Miklóséhoz, tartozó tárgyakat sorolja fel. Ép így ká-

[5] Az «Esztergomi főegyház kincstára LXXIX. műtárgyának LV. fényképe főmagasságu herczegprimás esztergomi érsek Simor János urnak a római szt. egyház bibornoka megbízásából és költségén kiadta dr. Dankó József esztergomi kanonok. Esztergom MDCCCLXXX» fol. és «Történelmi és okmánytári részletek az esztergomi főegyház kincstárából» fol. 172 hasáb magyar és német szöveg.

polnának, a Szent Szűzének, drágaságai becslését birjuk az 1529-iki és 1530-iki okmányokban.[6] Az 1528-iki leltárban az egyház szekrestyéjében elhelyezett tárgyak, egy keltezés nélküliben pedig — melyet Dankó korra nézve harmadiknak vél — a Drégel várában őrzöttek, foglaltatnak. Ezen 5 okmányban felsorolt tárgyak eredetére semmi, készítésök módjára pedig csak alig számba vehető adatokat találunk. A leltárak készítői nem írják le a tárgyakat, csak ismertető jeleket hoznak fel; az 1529. és 1530-iki becslő aranymíves pedig csak a tárgyak súlyát, belértékét és a munkaértéket nevezte meg.

Az úgynevezett «magyar zománcz» kérdésre nézve, melybe a «modo raguseo»-t annak idején belevegyítették, némi érdekkel bír az 1528-iki leltár egyik pontja: «Item. Duo Candelabra argentea Nova Sparsim inaurata et satis alta *ad modum forme Ragusine* fabrefacta». Aligha érthetünk itt forma Ragusina alatt zománczot. Hogy a leltár szerzője mily kevéssé tartotta föladatának pontosan, — a mi fölfogásunk szerint — leirni a tárgyakat, kitünik abból, hogy gyakran fölemlíti ugyan a zománczozást, például: «Monstrantia una argentea .... plantam sive pedum inter flores smaltatam habens». — «Due Cruces .... smaltate». — «Urceolum Argenteum inauratum et sparsim smaltatum». — «Baculus pastoralis argenteus inauratus et smaltatus». — «Calix argenteus inauratus et smaltatus». — «Quatuor alie tabule lignee quadrangulares smaltate»; másutt ellenben, hol a reánk maradt emlékeken látjuk a zománczot, nem említi föl; így a «szarvkupákat» következően írja le: «Cornua tria partim cum Argento inaurato pro oleo chrismatis Infirmorum et Cathecumenorum».

1553-ban a kincsek már nem többé Esztergomban, hanum Pozsonyban őriztetnek; az ekkor fölvett leltárban helyet foglal a, ma Calvariának nevezett, nagy arany ereklyetartó, a mely 1530-ban nem a főegyház kincstárához, hanem a Szent Szűz oltárának fölszereléséhez tartozott.

6 Közzétéve Dankó «De ortu progressuque capellæ Bakacsianæ commentariolum» Strigonii 1875. 13—15. oldalon.

azt következtethetjük ebből, hogy az Esztergomból elhozott egyházi szerek tekintet nélkül eredeti rendeltetésükre, kebleztettek be a főegyház közös kincstárába. Az 1553-iki és következő leltárak a gyarapodás két neméről tesznek tanúságot: némely tárgyak ajándékoztattak;[7] mások az illető főpapok halála után helyeztettek el a kincstárba.[8]

Az 1609-iki leltár külön sorolja fel a Kutassy János érsek által ajándékozott tárgyakat, összesen negyvennyolczat. Figyelmünket magára vonja ezen lajstrom, mert meggyőződhetünk belőle, hogy a fölsorolt egyházi szereket nem az érsek maga készíttette mind, hanem összegyűjtötte. Első helyen áll ezen «Clenodia per Illustrissimum quondam Joannem Kutassi Archiepiscopum Capitulo Strigoniensi *legata et data*» közt: «Tabula quadrata argenteis laminis obducta, iconibusque Constantini et Helenæ ac characteribus græcis signata in qua particula crucis Domini inserta est. Quæ tabula Anno Domini 1190 est facta». Találunk köztök szenteltvíztartót Bornemissza Pál nyitrai püspök czímerével, tömjéntartót Báthori-czímerrel; casulát, mely Szent István király ruhájából készült; végre Missalet Telegdi pécsi püspök czímerével.

Sem az 1553-iki, sem a még egész terjedelmökben közölt 1566-iki, 1594-iki és 1609-iki leltárakban nincs csak egy adat is, mely a felsorolt tárgyak mesterére, vagy csak készítésök helyére, korára vonatkoznék.[9]

Ha ezekből a leltárak vizsgálatának a középkori mű-

7 1594. Item una crux magna argentea deaurata cum gemmis et lapidibus per Zeleméry donata. 1609 Calix ex puro auro. . . . Rdo quondam Joanni Bathalich per Moniales Posonienses in florenis octingentis oppignoratus et Capitulo legatus usque ad tempus redemptionis. Calix magnus, cum patena per Tomassinouich legatus pulchri operis stb.

8 1553. Candelabra argentea Minora duo que Reverendissimus D. Paulus (Várda) Archiepiscopus fabrefacienda curavit. Tabernaculum sive Monstrantia . . . . quam predictus Reverendissimus Dominus fabrefaciendum curavit. Baculus pastoralis deauratus Quem pie Memorie Dnus Strigoniensis artificio insigni fabrefaciendum curavit. Pastorale aureum . . . . quod in pontificalibus Reverendissimus Dominus gestabat. 1566. Palium Pauli Archiepi. 1594. . . . pectorale ex puro auro et illud pectorale fuit quondam Reverendissimi Domini Archiepiscopi Nicolai Olahij. Item unum par ampularum argentearum pulchre deauratarum cum sua theca Eiusdem quondam Dni Archiepiscopi Olahij. Item

vészet történetét illetőleg meddő voltát belátjuk, most a fényképekben közzétett anyag: az esztergomi kincstárban őrzött emlékek, megbeszélésére térhetek át. Teszem ezt avval a szándékkal, hogy reá utaljak, hol nyertünk a Dankó kanonok úr által eszközölt pontos vizsgálat alapján kutatásainknak új támaszpontokat, hogy fölvessem alkalmilag a kérdést: vajjon csakugyan be kell-e érnünk az eddig elért eredményekkel, csakugyan nem folytathatjuk-e a vizsgálódást? végre, hogy a korábbi publicatiók hiteles vagy nem hiteles voltáról számot adjak.

Az ötvenöt photographicus táblán nyolczvankét tárgyat látunk. Hogy ez nem az esztergomi kincstár összes tartalma, arra utal a magyarázó szöveg második fejezetének czíme: Az esztergomi főegyház kincstárából fényképezett tárgyak rövid történelmi és ismertető leirása». A szerző szakismerete áll jót, hogy a középkori archæologiára s a magyar iparművészetek történetére fontos emlék nem maradt el a monumentalis publicatióból.

A nyolczvankét tárgy közűl huszonkilenczet Simor János bíbornok készíttetett; a jelenkor iparművészetének ezen tárgyai kívül esnek vizsgálódásunk keretén. A többieket anyaguk szerint négy főcsoportba oszthatjuk: ötvösmű, illetőleg fémtárgy (az Oláh-féle könyv borítékát fémdiszítése miatt ideszámítva) 34, hímzés és szövés 16, könyvdiszítés, illetőleg festés 2 (3. táblán), fafaragás 1.

Czélunk az elmúlt idők emlékei megbeszélésénél mindig az, hogy az izlés Magyarországon való fejlődését illetőleg nyerjünk fölvilágosítást; ha tehát ilyenkor alapúl veszszük az általános ismertető jelekből folyó kormeghatározást, t. i. hogy a barok-alakok a roccocosokat, a renaissanceosak a barokokat, a goticusok a renaissanceosokat, a román és byzantin-alakok a goticusokat, keletkezésök korát tekintve,

unus Calix argenteus inauratus, qui fuit Archiepiscopi Olahij. Item una casula . . . . archiepiscopi Werantij stb.

9 Az 1190-dik évszám, mint a byzanti ereklyetartó készítési éve, egészen elszigetelten fordul elő; aligha bir több alappal, mint hogy az ugyanott említett casula Szt. István ruhájából készült. Valószinű, hogy mind a két adat, az illető tárgyak pretium affectionis-át emelte a gyűjtő érsek előtt.

megelőzik, úgy soha sem szabad megfeledkeznünk, hogy ez még egyáltalán nem bebizonyított tény, hogy épen kutatásunk végeredménye lesz az: mennyiben módosultak Magyarországon a fejlődésnek ezen rendes alakulásai.

Az első táblán fényképezett ereklyetartó byzanti munka. Dankó reávonatkoztatja a lajstromok következő tételeit: az 1528-ikiben, «Una tabula quadrangularis Li(g)nea ad formam grecorum ex una parte in superficie cum argento inaurato et veris simulacris tecta in medio Lignum vite continens». Az 1566-iki átadási okmányban: «Tabula argentea una», végre az 1609-iki leltárban a «Clenodia per illustrissimum quondam Joannem Kutassi Archiepiscopum Capitulo Strigoniensi legata et data» czím alatt «Tabula quadrata argenteis laminis obducta, iconibusque Constantini et Helenæ ac characteribus græcis signata, in qua particula crucis Domini inserta est. Quæ tabula anno Domini 1190 est facta». Ez utóbbi pont minden bizonynyal a szóban levő emlékre vonatkozik, minthogy megnevez kettőt a rajta előforduló alakok közűl; de ha Kutassy ajándékozta a kincstárnak, akkor nem lehetett már előbb is benne s a korábbi pontok más, elveszett tárgyakra vonatkoznak.

A korábbi leírók[10] egy mulasztását hozza helyre Dankó, midőn a kereten ábrázolt szenteket is mind megnevezi. A két alak, melynek fölírását Bock és Henszlmann nem tudták elolvasni, a következő: *Ⓐ ΒΑCΙΛΗΟΣ* és *Ⓐ ΘЄΟΔΩΡ / Ο ΤΗΡΙΟΝ* t. i. sz. Vazul és tyrosi Tódor. Egy másik körűlményt is föl-derít Dankó. Bock ugyanis egy helyütt (140. old.) mondja, hogy a tábla aranyból, két lappal odább pedig, hogy aranyozott ezüstből készült. Henszlmann szerint aranyozott ezüstből van, most kitűnik, hogy a belső rekesz-zománczos lap az arany, a külső keret pedig csakugyan aranyozott ezüst. A mit a bécsi Centralcommissio rézmetszetéből nem is sejthettünk, az a fényképre vetett első pillantásnál föltűnik:

10 Bock idézett helyütt 140—144. old. I. Labarte «Histoire des arts industriels» II. köt. 96—98 old. Henszlmann «Magyarországi régészeti emlékek» II. köt. II. rész, 89—90 oldal. Rézmetszetben közzétette Boch id. h. II. tábla, Henszlmann ugyanezt a rézlapot nyomatta le.

hogy a keret alakjai sokkal ügyetlenebbűl vannak rajzolva, a fejek itt a testekhez mérve sokkal nagyobbak, mint az aranylap zománczalakjainál. Igaz, hogy a karcsú és zömök alakok együtt is előfordúlnak byzanti műveken; igaz, hogy Byzanz művészei sokkal kevésbé tudtak mintázni, mint festeni és zománczozni. Ez a körűlmény mégis bizonyos fontossággal bír, ha megfigyeljük, hogy a keret más okoknál fogva sem tartozott eredetileg a rekesz-zománczos laphoz. A keret egykor nagyobb volt; bizonyítja ezt, hogy a jobb sarkokon, honnan a domborműalakok elvesztek, az indadiszítés folytatódik; mit az egykor odaerősített alakok csak elfödtek; de a most látható lemezvégek sem illenek össze; ezt a keret belső szélét képező csík diszítésénél is észrevehetjük. Az emlék jelenleg három, egymástól eredetileg független, alkatrészből áll: az arany rekesz-zománczos ereklyetartóból, a vert indadiszítésű aranyozott ezüstkeretből, melynek mélyedései csíszolatlan zománczczal kitöltvék s a hat aranyozott ezüstlemezből, melyeken alakok vannak kiverve.

Ezen emlék vizsgálatánál önkénytelenűl is eszünkbe jut a kérdés: készült-e hazánkban rekesz-zománcz? Ez a művészet katexochen byzanti, de elterjedett a nyugatra: Spanyolországba a mórokkal, Olaszországba, Francziaországba, Németországba görög művészek által. Labarte (id. munkájában III. köt. 429—430. old.) tizenkét nyugaton készűlt emléket ismer, mely reánk maradt. Theophilus presbyter, ki valószínűleg német szerzetes volt, a XI. század végén vagy XII. század elején pontosan leírja készítésmódját a «Schedula diversarum artium»-ban, az LIII. fejezetben.

Magyarországon eddig öt rekesz-zománczos tárgyat ismerünk. A sz. korona felső részéről nem tudjuk, hol készítették; alsó része s a nyitra-ivánkai korona, bizonynyal Byzanzban készültek; az esztergomi ereklyetartó eredetéről mitsem tudunk, de technikája, az alakok rajza, s a föliratok mind a mellett tanuskodnak, hogy ez is konstantinápolyi mű. A Székesfehérvárott, királyi sírban, talált rekesz-zománczos

nyakéket [11] még ilyen szempontból nem vizsgálta meg senki. A nemzeti muzeum gyűjteményében egy aranygyűrűt láthatunk, melyen a kő helyét rekesz-zománczfej foglalja el ; a rekeszek itt tetemesen vastagabbak, mint az eddig említett műveken ; a rajz sem oly biztos, mint azokon. Valószínű,

55 szám.

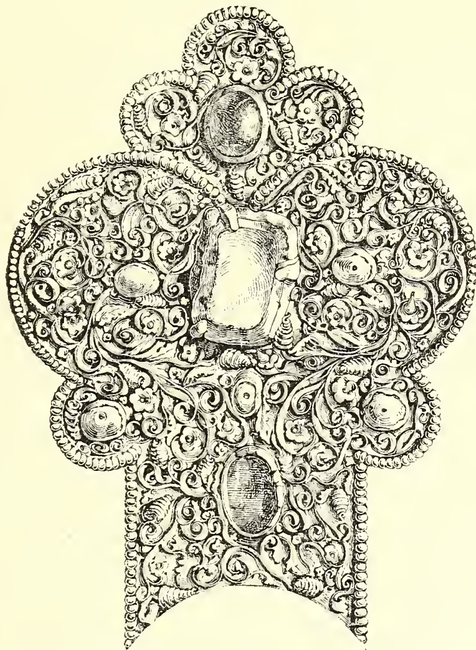
hogy nem byzanti munka. Honnan került a muzeumba, még nem deríthettem ki.

A magyarországi rekesz-zománczos emlékek sorában méltán fölemlíthetjük még a keresztet, melyet Gizella királynő készíttetett és anyja sírjára helyeztetett. [12]

11 Kiadta Henszlmann «A székesfehérvári ásatások eredménye» 207. old., semm tekintetben ki nem elégítő rajzban.

12 Jelenleg Münchenben van, a Reiche Capelle-ben. Kiadta I. Labarte, id. h. II., 115—116. old., képét az album XXVI. táblán látjuk és «Ausgewählte Kunstwerke aus dem Schatze der Reichen Capelle in der königlichen Residenz zu München.» München, 1876. (XXXVII. tábla).

A második táblán fényképezett aranykeresztet [13] 55. sz. Bock — s ugyanezen véleményben vannak Henszlmann, Dankó s Czobor Béla[14] — román műnek, a XII. század végéről, vagy a XIII. legelejéről, mondja. Főérve, a kereszt filigrán diszítése, mely — szerinte — annyira hasonlít a magyar királyi botéhoz, hogy hajlandó egy s ugyanazon művész munkájának hinni a kettőt. Henszlmann hűségesen ismétli ezt s még meg-

56. szám.

toldja azon állítással, hogy a királyi boton drágakövek tündökölnek! A királyi bot diszítése egészen különböző; rajta a sodrony sehol sem válik el az aranylaptól, a diszítést egyszerű hajlásokban mozgó vonalok összeállítása képezi. A kereszt elölapján a sodrony kacsokba végződik, vagy virágok, levelek nőnek rajta, ezt tisztán láthatjuk az 56-dik

13 Kiadta három rajzzal Bock, id. h. 123—126. old., Henszlmann «Rég. Eml.» II. k., II. r., 142. old.

14 «Egyházművészeti lapok», 1880. 344. old.

számú rajzon.[15] E fajta díszítés előfordúl hazánkban oly emlékeken, melyek a XV. század végén, sőt a XVI. században készültek; a kereszt korát tehát addig, míg a sodronyos diszítés és a keresztek alakjának fejlődését hazánkban pontosan nem ismerjük, nem határozhatjuk meg, s nem tekinthetjük ezen emléket a XII—XIII. század iparművészete példájának. A keresztet, egy beléje vésett fölírás szerint, helyreállították 1634-ben, ekkor készült tehát lába, melyre a régi láb három darabját alkalmazták s a kristálykeresztet körűlvevő síma lap; ezek átlátszó zománczczal diszítvék. Hazánkban készültek-e? Napragyi püspök 1600-ban Prágában restauráltatja sz. László hermáját.[16]

Határozottan goticus alakú a XXII. táblán fényképezett ivószarú. Bock,[17] Henszlmann és Dankó a rajta látható czímerekből kiindúlva — császári és cseh királyi — Zsigmond királyénak tartják egyhangúlag. Ha tekintetbe vesszűk, hogy a magyar czímer a sok pajzs közűl egyiken sem fordúl elő, fölötte valószínű, hogy nem hazánkban készűlt.

Minden ízében goticus a három nyakékül szolgáló ereklyetartó (XIII. és XXIII. photographián).[18] Henszlmann mindakettőt, melyet kiadott, olasz munkának véli, Bock az egyikre nézve (lásd 58—59. sz.) szintén példálódzik, mintha ez egyszer nem német munkával volna dolga. Véleményüket az ábrázolt jelenetekre, az alakok rajzára alapítják. Nézetem szerint a jelenetek olyanok, melyek typikusan voltak megállapítva s elterjedtek Európaszerte; a munka durvább, az alakítások egyszerűbbek, semhogy a stylkülönbség fínomságai érvényesülhetnének. Már Bock figyelmeztetett, mennyire hasonlítanak az 58—59. számú ereklyetartó és a Zuh-féle kehely pietája[19] és angyali üdvöz-

15 Az 55, 56, 57, 58 és 59. számú rajzok ugyanazok, melyeket Bock készíttetett, lenyomattuk az archaeologiai bizottság tulajdonát képező dúczokról.

16 Ipolyi: Kisebb munkák I., 324. old.

17 Kiadta Bock, id. h. 127—129. old., négy rajzzal. Henszlmann id. h. 180—182.

18 Kiadta Bock, id. h. 112—115. old. a két kereket rajzban, a nyolczszegletűt 117—118. old. Henszlmann id. h. 186—187. old.

19 A nemzeti múzeum régiségtárában láthatunk egy kerek áttörött bronz domborművecskét ugyanevvel a pietával, mely a Ráth György-féle gyűjteménynyel került oda.

lete egymáshoz; csakugyan oly apróságokban, például a kezek tartásában, a redőzet elrendezésében, az angyal szárnyainak elhelyezésében, egyezik meg az angyali üdvözlet e két emléken, hogy ezt a typicus compositióból aligha magyarázhatjuk; hihető tehát Bock állítása, hogy ugyanegy művész készítette mindakettőt; minthogy azonban a Zuh-féle

57. szám.

kehely (XIII. photographia) minden valószínűség szerint hazánkban készült, nincs okunk a három ereklyetartót idegen munkának mondanunk.

A Zuh-féle kelyhen kívül még két sodronyzománczosat bír az esztergomi kincstár; az egyik, Széch Dénes érsek czíme-

révél, ismeretes;[20] készítése korát készíttetőjeé határozza meg (1440—1465.); a másikat, a szakolczait, rajzban még senki sem tette közzé. A Literati Mátyás-féle kehelyre,[21] ha csak Bock rajzából ismertük, a photographián (XV. tábla) nem ismerünk rá; a kehely karcsú, a sodronyszálak különböző vastagsága pedig a diszítést tagozza és könnyűvé teszi. A goticus részletekből: a láb és nodus áttörött, levéldiszí-

58. szám.

tette, szalagjai s a kupadiszítés szegélyéből kiindulva, teszik ezen kelyhet Bock és Henszlmann a XV. század végére vagy a XVI. század elejére; a majdnem kizárólagos sodronydiszítés Bockot meglepte, így szól: «Dieser reiche Kelch weicht hinsichtlich seiner ornamentalen Ausstattung wesentlich ab von den übrigen Messkelchen, wie sie in den Kirchen

[20] Kiadta Bock, id. h. 144—146. old. két rajzzal. Henszlmann id. h. 186. old.
[21] Kiadta Bock, id. h. 119—120. old. Henszlmann id. h. 185. old.

des westlichen Europa's noch vielfach aus dem Mittelalter herrührend, sich vorfinden», de azért mégis német mester művének mondja; Henszlmann helyreutasítja őt, a sodronyzománczos kelyhekre utalva, magyar munkának tartja. Ezen emlék meggyőző példája annak, hogy mikor már a goticus izlés teljesen áthatotta az aranyművességet, Magyarországon még mindig gyakorolták és kedvelték a diszítésnek oly módját, mely a nyugaton már kiveszett.

A diptychont, melyet LIX. és LX. táblánkon közlünk, Majthényi Uriel bírta egykor, ki 1510-ben zniováraljai premontréi prépost vala; tanúságot tesz erről az egyik lapba belevésett fölírás. Számára készült-e? Ez ellen szól egyrészről, hogy a paizson nem Majthényi czímerét látjuk,[22] a mi rajta áll, nem is czímer talán, hanem a készítőmester jelvénye, hold, nap és csillag*; másrészről az, hogy a tábla készítésekor nem gondoltak a fölírásra, mikor utóbb bevésték a szavakat, ezeket a rendelkezésre maradt tér szerint kellett beosztani. A baloldali táblán látjuk Krisztus siratását. A kereszt tövénél ül Mária, ölében tartja a Megváltó holttestét. Jobbján imádkozva áll egy szakállas férfiú, arimathiai József, balra tőle Magdolna, ki serleget tart. Az előtérben látjuk Ádám koponyáját; a kereszten lógnak s hozzá vannak támasztva a kínzás eszközei. A háttérben hegyes, erdős tájék; az egyik dombtetőn egy házikó, melyből füst száll föl. A másik táblán a keleti bölcsek imádását ábrázolta a művész. Düledező házban, melynek teteje nincs, úgy hogy a gerendákon keresztűl a felhős eget s a csillagot látjuk, ül a Szűz gyermekével. Mögötte helyet foglaltak József, sz. Borbála, Erzsébet és alex. Katalin; előtte a három királyt látjuk. Az alakítás nürnbergi iskolához tartozó mes-

59 szám.

22 A Majthényi czímeren Nagy Iván szerint terebélyes fa alatt medve áll, fölül hold és csillag. * Talán mégis a M. czímer egy variansa. (Szerk.)

terre vall. A rajz bele van ezen réztáblákba vésve, a ruhák, haj, a kereszt, az épület s tájkép részben aranyozvák, a többi ezüstözve van.

A XIX. táblán fényképezett Úrmutató[23] készítése korát meghatároztatjuk, s ezért bír fontossággal. Az 1553. leltár így szól róla «Tabernaculum sive Monstrantia qua in Festo Sacri Corporis Christi sacrosanctum gestatur quam predictus Reverendissimus Dominus fabrefaciendum curavit». A «predictus» vonatkozik az előző tételben nevezett Várda Pálra, ki 1529—1549-ig foglalta el az érseki széket. A XVI. század középe felé készült tehát ezen Monstrantia, mely minden ízében goticus, az egyedüli renaissancevonás a középső alakokat fedő pikkelyes lapos kupolyácska; a láb fistuláin levő diszítés késő renaissance izlésű, de ez — talán az egész láb — a XVII. század műve; a belevésett felírás szerint helyreállíttatott az emlék 1634-ben, ugyanakkor, mikor a kereszt, melyről fent szóltunk; a kettőnek lába, különösen a nodusok, szembeszökően hasonlítanak egymáshoz.

Szintén ismerjük az ereklyetartó feszület (XI. fényképtábla)[24] készítési idejét a rajta levő fölirásból: «Gen. Do. St. Baráti genlis administrator ArchiEpps Strigons Eiusdemque Cottus Comes Pred. Nob. Pat. Sacræ Cæs. Reg. etc. ad Laudem Dei omnipotentis *fieri fecit* et Rssmo Do. Jo. Telegdi Prep. Major. et Ep. T. Boz. exist. Ven. Capit. Strig. Donavit Anno Domini 1607.» A keresztrefeszített Megváltót a XVI. század végének akademikus művészetében nevelt ember mintázta; az egész feszület karcsú alakítása, a részletek profiljai is már a késő renaissancera utalnak; sőt barok-vonás Baráthi czímerének foglalásának «cartouche»-okba föltekerődző lemezei; másrészről azonban a kereszten magán csúcsíves, támpilléres fülkékben állanak Mária, János és Magdolna, a kristálylemezek foglalásából goticus kacsok nőnek ki s a lábat díszítő levelek is teljesen

23 Megbeszélte Bock id. h. 130—140. old. A XV. század végéről és XVI. elejéről keltezi.

24 Megbeszélte Bock id. h. 135—136. old. A lábat s a Megváltót XVI-ik századbelinek, a keresztet magát XIV-ik századbelinek tartja.

goticus alakúak. Tehát a XVII. század első éveiben még goticus idomokat alkalmaz hazánkban a művész, késő-renaissance, sőt barok-elemekkel együtt!

Teljesen goticus a fémtárgyak közül még a pásztorbot (XXI. fénykép),[25] az ereklyetartó (XXIV. fénykép)[26] s kristályszekrény (XXV. fénykép); eredetökről mit sem tudunk s az emlékek stylje sem mutat olyan sajátságokat, melyek ellenkeznének eddigi keltezésükkel: a XVI. század elejéről. Ugyanezt mondhatjuk a szt.-benedeki «istenkoporsó»-ról, [27] a szép, fából alkotott, ritka emlékről. (LV. fénykép.)

A középkori egyházi öltözetek vizsgálásánál figyelmünket a hímzett részekre kell fordítanunk Brocattal, bársonynyal, selyemmel előbb a byzanti és saraczen, utóbb az olasz gyárak látták el egész Európát; a hímzéseket ellenben az illető országokban készítették. Az esztergomi casulák közül mindenesetre Magyarországon készült az (XL. fényképen), [28] melyen fölűl Máriát a kis Jézussal, alatta szent Istvánt, Lászlót, Imrét, oldalt pedig sz. Adalbertet és Jeromost látjuk. Az alakok mind fülkékben állnak; a szélről álló romanisaló oszlopokról körívek emelkednek, melyeknek másik vége consolokon nyugszik; a consolokat ismét körív köti össze; minden ív fölött egy akroteriumos kupolafedte hatszegletű tornyocska emelkedik. Megvallom, renaissance ízlésnek, mint Henszlmann és Dankó, nyomát sem bírom meglátni. Alaposabb vizsgálat és természetes nagyságú rajz döntheti el csak végleg e kérdést. Kutassy érsek czímerét oldalt reáhímeztette a casulára. A pompás gothicus himzésen Máriával s Jézussal, Dorottyával, Margittal, Katalinnal és Borbálával (XXXVI. fénykép), alúl két czímerpajzs áll, melyek azonban a fényképen, hol a színekről sem adhatunk magunknak számot, oly kicsinyek, hogy meghatározásukat nem kísérthetjük meg. A XXXV., XXXVII. és XXXVIII.

25 Megemlíti Henszlmann id. h. 188 old.

26 Kiadta Bock id. h. 115—116. old., Henszlmann id. h. 187—188. old.

27 Megbeszélte Henszlmann id. h. 195.

28 Megbeszéli Henszlmann id. h. 190. old. Bakocs bibornokénak, s az ő korából valónak hiszi.

fényképeken ábrázolt casulákra nézve megint nincs támaszpontunk eredetök meghatározására, a két utóbbinál goticus idomok vannak a diszítésnél fölhasználva; az első sokkal egyszerűbben van kezelve, készítése korának meghatározásához ép úgy, mint a XV. század második felénél régiebbek legtöbbjéhez, a festés történetének kidolgozása fogja a kellő alapot szolgáltatni. Goticus jellegű: két infula (XXXXIV. fénykép) úgy, alakját, mint aranymíves részleteit illetőleg; az egyiken, az úgynevezett sz. Adalbert-félén, a gyöngyökkel hímzett díszítés teljesen barok; valószínű, hogy nemcsak ujabban javították, mikor atlaszkelméjét bársonynyal cserélték föl, hanem már a XVII. században, s ekkor került reá a gyöngyékítés.

A domború hímzés legremekebb műveinek egyike a kis diptychon (lásd 60. rajz, az eredeti 0·2 magas és 0·3 széles), a töviskoronázott Krisztus és a síró Mária fejével; itt a hímzés egészen a polychrom szobrászattal éri föl, a fejek pedig elég nagyok, hogy styljöket meghatározhassuk. Azt hiszem, Dankó kanonok úr helyesen véli, hogy itt németalföldi mesterek irányát ismerhetjük föl.

Az olasz renaissance izlésről a fényképtáblákon látható emlékek közűl hét tanuskodik: két pergamen kézirat, egy casula, egy infula, egy pápai gyűrű, egy feszület s egy ereklyetartó. A casulát s a feszületet későbbi alkalommal fogom ismertetni, mikor az «Arch. Értesítő» olvasóinak rajzban is bemutathatom. A Pontificale, melynek czímlapját az LI. fényképen látjuk, egykor Vitéz érseké vala, a könyv CXLIII. oldalán olvasható rendelet tanúsága szerint. Később Sankfalvi Antal nyitrai püspök, pozsonyi prépost, bírta, a czímlapon jelenleg az ő czímerét látjuk. Az LII. és LIII. fényképek egy Graduale czímlapját mutatják; első birtokosát a czímer tudatja velünk, mely háromszor fordúl elő a photographirozott lapon: a félkerékből kinövő szarvas; Bakocs Tamásé. Mind a két czímlap hasonló módon van diszítve: az irott szöveget, melyben minirozott kezdőbetűt látunk, kifestett keret veszi körül, ennek alsó része legszélesebb, a külső szél már keskenyebb, a fölső meg ennél is,

végre legkeskenyebb a belső. A fölső és alsó szél közepét egy-egy medaillon foglalja el bennök; fölűl az Úristen mellképe, alúl a tulajdonos czímere; ezekből indúl ki az acanthus-inda, mely virágokba, levelekbe végződik. Az oldalszélen díszedénybe van állítva a növényékítés; ezt a keret közepén egy-egy medaillon szakítja félbe, a Pontificalen ebben fekvő őzet látunk, a Gradualen az angyali üdvözletet. Amorettek mászkálnak a növényindákon és tartják a medaillonokat, támogatják a díszedényeket; a Gradualen a szirmok közűl tünnek elő s virágokból nőnek ki, szakállas hegyes fülű faunok pedig hátrakötött karokkal képezik az egyik diszítés alját, lábaik helyén indák nőnek, melyek felkúszva kitöltik a keretet. A két lapot összehasonlítva, észlelhetjük, mennyivel haladottabb volt a Graduale művésze: a növények rajzán, a díszedények profilirozásán, de mindenekfölött az alakok elrendezésén, szabad mozgásán, kecses rajzán.

A püspök-süveget LVIII. táblánkon mutatjuk be. Bock kiadta a «Mittheilungen der k. k. Centralcommission» V. kötetének 240—241. oldalán. Az érdemes tudóson ezuttal baj esett meg. Emlékezőtehetsége hagyta-e cserbe, vagy jegyzőkönyvének nem azt a lapját ütötte-e fel, melyet kellett volna? Annyi bizonyos, hogy nem az esztergomi infulát metszette fába, de mást. Tekintélye azonban akkora Magyarországon, hogy Blümelhuber esztergomi hittanár úr jobban hitt Bock rajzának, mint saját szemének, és könyvében ujra kiadta azt. Bock szól aranyozott ezüst keretről, mely a mitrát beszegi s mely szerinte goticus diszítő idomokat mutat; pontos rajzunkon meggyőződhetnek olvasóink, hogy ez egyáltalán nem létezik. A süveg nehéz vörös selyemből készült, arany szálakkal s gyöngyökkel van kihímezve, a diszítések közt aranyozott ezüst foglalásokat látunk, melyekből a színes ékkőutánzások nagyrészt kiestek; a süveg csúcsát aranyozott ezüst virág képezi.

A pápai gyűrűt a XXIV. fényképen látjuk.[29] Aranyozott bronzból készült, látjuk rajta az evangelisták jelvényeit,

29 Kiadta Bock, id. h. 135—137. old. Henszlmann id. h. 189—100. old.

egy czímert három liliommal, s PA·SISTO fölírást. Bock több ilyfajta gyűrűt említ külföldi egyházi kincstárakban; hazánkban hasonlót őríznek Gyulafehérvárott a Batthyány-gyüjteményben.[30]

Az esztergomi kincstárban őrzött tárgyak legkiválóbbika minden tekintetben a nagy színarany szentkereszt ereklyetartó, az úgynevezett Kálvária. Készíttetőjét tudatja velünk, s így készítése idejét illetőleg is felvilágosít, a rajta háromszor előforduló czímer: az izlésesen kanyarított szélű tarcsa pajzs négyelve van; a jobb fölső és bal alsó mezőben vörös alapon áll a négy fehér pólya, a bal felső és jobb alsó mezőben vörös alapon kettős farkú oroszlán, fején három liliomos korona; a korona, az oroszlán nyelve s farka vége arany. A czímer közepén, a szivpajzsban, kék mezőben, aranyágon, fekete holló ül, szájában aranygyűrű, melyben vörös carbunculus ragyog. A pajzsok hátsó oldalát kék zománcz borítja.

A mű tehát akkor készült, mikor Mátyás király a cseh oroszlánt már viselte czímerében. Történetét az okmányokból következőleg állíthatjuk össze: Corvin János 1494-ben a keresztet, egy paxot s egy jocalet, melyeket Bakocs Tamás egri püspöknek 5200 forintért zálogba adott volt, tekintettel az általa tett szolgálatokra, örök időkre átengedi.[31] Bakocs a Szent Szűznek ajánlott kápolna oltárára helyezte,

30 Lásd «Arch. Ért.» XIII. köt., VII. füzet.

31 Dankó id. h. 68, hasáb. «Nos Comes paulus de Kynysi Judex Curiæ Serenissimi principis Domini Wladislai dei gratia Regis Hungariae Bohemiae etc. Comesque Themesiensis. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis quod illustris dominus Joannes Corvinus Oppavie et Lithovie Dux etc. Coram nobis personaliter constitutus sponte et libere vive vocis oraculo confessus est in huncmodum, quod ipse tum propter illa multimoda servitia quae Reverendus in Christo pater dominus Thomas Episcopus ecclesiae Agriensis etc. serenissimo principi quondam Domino Mathie Regi Genitori suo carissimo, felicis memoriae exhibuisset, tum vero ob illos favores et complacentias quibus eundem Dominum Ducem tam tempore praefati quondam domini Mathie Regis, quam etiam post illius obitum prosequitus fuisset et prosequi non cessaret etiam modo, quasdam Res suas aureas, puta unum Crucifixum cum lapidibus et gemmis pretiosis, et item unam pacem et unum Jocale simliter cum lapidibus et gemmis laboratos, quos scilicet alias eidem Domino episcopo urgente gravi necessitate, pro quinque millibus et ducentis florenis ab eodem domino Episcopo levatis impignorasset pro eadem suma pecunarium, praesertim vero propter praefatos complacentius suas atque bene merita in perpetuum reliquisset et dedisset, nullum ius redi-

melyben el is temettette magát. 1530-ban János király a háború költségei viselésére sarczot vet az egyházra; az érsek a 4100 frtra becsült keresztet nem adja ki, de helyette át enged 248 márkányi, 2440 frt értékű ezüstöt s egy 1640 forintnyi követelését a kincstáron.[32] 1553-ban már a kincstár hoz tartozott s nem volt teljesen ép állapotban: egy angyal hiányzott róla.[33] 1593-ban az esztergomi káptalan Mátyás főherczegnek küldi megtekintés és lerajzolás végett, ő még ugyanazon év végén visszaszolgáltatja a tulajdonosoknak.[34] Az 1566-iki leltár csak megemlíti, az 1594-iki megjegyzi, hogy megint egy angyal letörött[35]; az 1609-iki végre pontosan leirja sérüléseit, melyek Olmützből való elszállításakor estek rajta; ekkor mind a három angyal fel van említve, az egyiknek szárnya törött le, a másik levált helyéről és

mendi vel repetendi ab eodem sibi et heredibus suis in eisdem Rebus reformandi sed totum et omne jus suum et Juris proprietatem in eisdem rebus in ipsum Dominum Thomam episcopum transferens, immo reliquit dedit et transtulit, atque ipsum Dominum Episcopum de et super eisdem Rebus aureis per omnia quitum comisit et expeditum coram nobis harum nostrarum vigore et testimonio literarum mediante. Datum in Temesvár, secundo die festi sacratissimi corporis Christi anno eiusdem Millessimo quadringentesimo Nonagesimo quarto» . . . . «preecipue ob singulas complacentias favores et amicitias suas ergo nos in multis nostris rebus et necessitatibus atque oppressionibus ostensas et declaratas Easdem res nostras eidem Domino Episcopo sicuti prius ita nunc et de novo libero animo in perpetuum dedimus et reliquimus damusque et relinquimus.»

32 De ortu Progressuque Capellæ Bakácsianæ Commentariolum 15. old. «Item crux pretiosa aurea estimata est per eundem Magistrum Franciscum una cum labore et lapidibus pretiosis ad flor. 4100, in cuius sortem Dnus Rssimus Strigoniensis dedit Regiæ Maiestati ex Argenteriis Maioris Ecclesiæ Marchas 248, quarum singulæ Marchæ estimatæ sunt ad flor. decem, qui facit flor . . . 2440. Item Regia Majestas deputaverat Dno Rssmo Strigoniensi ex pretio estimationis dictæ Crucis pretiosæ, tum pro pecuniis suis de dica regia Bonorum suorum per Dnum. Petrum Koszka exactis, tum vero pro proventibus piseti sui in cusione Budensi ex argento Fuggerorum retentis flor. . . . . 1640.

33 Dankó. Eszt, kincst. 148. hasáb. Crux aurea Insignis lapidibus diversis magnis gemmis fabrefacta Opus Regium altitudinis vnius vlne longa cui vnus angelus deest et lapis vnus ex minoribus et aliquot gemme.

34 Lásd Dankó id. h. 39—40. hasáb.

35 Dankó id. h. 152. hasáb. Item crux magna pretiosissima ex solido et purissimo auro, miro artificio cum gemmis magnis et lapidibus pretiosis ornata valens florenos 16000 et ultra, cum vno angelo ex simili auro facto, et ex eadem cruce decidente, ac ad eandem pertinente cum quadam particula argenti deaurati ad infulam spectante, in quadam parva scatula, iuxta dictam crucem posita.

skatulyában külön őriztetik; a harmadik «elrepült».[36] 1609—1678 közt kijavíttatott, mert a későbbi leltárakban nincs többé szó sérüléseiről.

Az ereklyetartó egész magassága 0·718 m/ Talpának alaprajza egyenszárú háromszög, homoru oldalakkal, melynek szögeit lap tompítja. Ezen csúcslapokból nyúlnak ki négykarmú oroszlánlábak, rajtok a szőrt vésés ábrázolja, karmaik símák. A háromszög egy oldala, karom hegyétől karom hegyéig mérve 0·26 m/ A talp oldallapjai gazdagon profilirozvák és gyöngyökkel, melyek négy hosszabb s négy rövidebb zöld, átlátszó zománczos levél közé helyezvék, rubinokkal és saphirokkal — ezeknek foglalása zománcztalan arany — ékítvék. A talprész magassága 0·054 m/ fölülete 0·008 m/.-nyire szélétől, kissé emelkedik; a magasabb téren ül a három pajzstartó sphinx: vállig oroszlán, ezenfölül leány, az ember- és oroszlán-váll egymásba olvadását az épen innen kinövő szárnyakkal takarta el a művész. A leánytesteket kéklő fehér zománcz borítja, mindegyiknek nyakát aranyláncz kétszeresen veszi körül, melyről keresztek, bennök kék zománczczal kő van föltüntetve, vagy díszedényalakú násfák lógnak le keblökre; a szemöldökök sötét zöldes-kékek, a szemek vörös-barnák, az ajkak szürkés-violaszínűek. Hosszú,

36 Dankó id. h. 152—153. hasáb. Crux aurea altitudinis unius ulnæ lapillis et gemmis pretiosis ornata que dicitur fuisse Matthiæ Regis extat cum hisce defectibus modernis. — In pede crucis deest gemma una magna inter lapides Rubinbalas et sapphyrum. — In circulo maiori supra capita trium magnorum angelorum desunt tres adamantes et duo rubini unius adamantis nidus extat. — In circulo minori super caudas Delphinum desunt unus Rubin cum pala et una gemma. — In eodem circulo deest adamas unus qui tamen in scatula D. Succostodi asservandus datus est sed videbatur esse adulterinus sed verus est. — In triangulo sub Salvatoris et Prophetarum imaginibus desunt unus Rubin et unus adamas deperditi pro uno lapide gemma est imposita. Item ex eodem triangulo decidit adamas unus cum pala per concussionem currus, dum clenodia Olomucio reportarentur qui adamas in scatula nobis ostensus extat. N. B. In triangulo sub Salvatoris imagine nodi fracti 4 desiderantur 5-tus cuius fistula manet. In corona sub pede petræ Crucifixi desunt tres parve gemme. Circa pedem petre Crucifixi unus angelus auolauit et alterius una ala periit, tertius extat in scatula Item super brachia Salvatoris folia 2. ad utrumque latus unum et unum sub pede sinistro Salvatoris ad dextram manum S. Ioannis deest unum folium aureum, item ad dextrum latus Crucis desunt duo folia aurea. Manus sinistra S. Ioannis circa crucem existentis deest. Item tres gemmulæ cum parvulis foliis aureis desunt in stipite omnes ad latus dextrum.

nyitott, arany hajuk lágy hajlásokban lóg le az oroszlán-testre, melynek szőre s az első lábak között levő sörénye szintén nem zománczos. A szárnyakon öt-öt sor toll ül; ezek közül a külsők, a leghosszabbak, váltakozva kékek, zöldek, sárgák. A többi sorban egyszínű tollak vannak, az egyik sor csupa zöld, a másik csupa kék, a harmadik ugyanilyen, a negyedik csupa zöld; a kék és zöld tollakon a részletek aranynyal rajzolvák, a sárgákon fehérrel. A szárnyakon a tollsorok színe különbözően van elrendezve, úgy hogy a sphinxnek két szárnya egymástól külömbözik, de mindegyiknek szárnya olyan, minőt szomszédja is, feléje forduló oldalán, visel. Ezen alakok nem pusztán pajzstartók, hanem a gazdagságot vagy termékenységet is symbolisálják talán, mert mindegyiknek kettős a keble. A talp közepén díszedényalakú tag áll, melyet gerezdes felosztás élénkít. A gerezdeken váltakozva fehér alapon arany és vörös alapon fehér diszítést látunk. A díszedényre s a sphinxek fejére kerek korong fekszik, fölül és alul profilirozva, a profilok közt maradt síma szalagot váltakozó gyöngyök és ékkövek, gyémántok és rubinok töltik ki. Sorukat a sphinxeknek megfelelően három medaillon szakítja meg, ezekbe Péter, Pál és Jakab apostolt festette színes zománczczal a művész. Most kúpos tag következik, melyet három visszahajló síma arany acanthuslevél díszít, a köztök maradó tereket barnába hajló, sötét-vörös, áttetsző zománcz födi, reájok fehér lecsüngő virág, melléje két oldalt egy-egy madár, van festve. A kúpon megint kerek, kövekkel s gyöngyökkel diszített korong nyugszik. Ezt a fölső kisebb korongot az alsóval három, orrával befelé forduló, delphin köti össze; testöket át nem látszó zöldes-fekete zománcz takarja, hát- és hasuszonyaik s a pikkelyek rajza csupasz arany. A korongról három, fölfelé egymástól mindinkább távolodó, voluta szökik ki, mintegy oszlopfejet képezve; fölső csigáikon kétoldalt öt szirmú fehér virág, melynek közepén zöld gomb ül. A voluták között levő három mezőn festett zománczképeket látunk: alul zöld és kék, aranyos verőfényű, hegyek, fölöttük vörös égbolton kék kerekű zöld kocsit egy fehér és

egy fekete ló húznak; ebben kék ruhás férfi, előtte arany nap süt. Ez Helios. A jobbra eső mezőben hasonló táj fölött kék kocsiban zöld pánczéllal és sisakkal fölfegyverezett férfiú hajtja a fogatot: két szürke sast. Ez Zeus. A harmadik mezőben megint tájkép fölött zöldkerekű kék kocsiban zöld ruhás asszony ül, fehér lovait korbácscsal ösztönzi; mögötte fehér holdat látunk. Ez Selene. Az oszlopfejen álló tag hasonlít a talphoz, csakhogy mind a három oldal előugrik úgy, hogy egy-egy sarkon három szög keletkezik, jelezve a fölöttök következő részeket. A sarkakon fekvő négy-négy apró mezőt vörös alapon arany virágdiszítés tölti ki, s ezen lapok közül minden sarkon kettőn aranypettyes fehér (?) eprek ülnek. Ezen tag sarkairól két-két támpillér emelkedik; összeszögellésök által fülke jön létre, melyben egy-egy prófétának: Illyés, Ézsaiás és Jeremiásnak szobra áll szabadon, arany piedestalon; ezek teljesen zománczozvák; ruhájok vörös; palástjuk fehér, zöld béléssel. Fölöttük a fülke *körívvel* záródik, melynek goticus jelleget kölcsönöznek lombcsokrok és a keresztvirágot pótló gyöngyök. A támpillérek folytatódnak fölfelé s fialákba végződnek; ezek közt négyszögletű piedestalon egy-egy angyal áll, melyek zománczozások és mintázások által egyaránt kirínak a többi alak közűl. A XVII. században készülhettek ezek, mikor az eredetiek közül egyről tudjuk, hogy hiányzott. A jaspis színét jól eltalálta a művész a sárga pettyes zöld zománczczal, mely az oszlopot díszíti, a támpillérek közt. Ezt öleli át megkötözött karjaival a görnyedten álló üdvözítő; ruháitól teljesen megfosztották, csak egy dereka körűl kötött mezt hagytak meg neki. Ez az alak is teljesen zománczos, a hajat, szakállt kivéve. Hatszögletű, csúcsíves, gyöngyökkel s rubinokkal gazdagon kirakott baldachin, melyet keresztvirágsor koronáz, zárja be ezen részt s egyszersmind alapja a három sziklára osztott Kalvária hegynek. A középső szikla magasabb, zöld pázsitjára fehér virágok vannak festve, (a másik kettő is így van diszítve), köztük ott hever Ádám domború koponyája s egy pár csontja. Hatalmas kereszt áll itt, erre van feszítve a Megváltó. Testét elhagyta az élet

utolsó szikrája, szemei becsukódtak, ajkai szétnyiltak, tövis-koronázta feje lecsuklik, beesett arczán még látszik az utolsó pillanatok szenvedése; az egész alak elephántcsont szinű, fehér zománczának halaványságát csak az oldalán vérző seb szakítja meg, vagy helyesebben, teszi szembeszökőbbé; a ruha is fehér, mely dereka körül van kötve. A feszületet arany levelek között díszlő kékes-zöld bogyók (szőlőfürtök?) és gyöngyök s öt nagy rubin ékítik. A kereszt aljára a XVII-ik században erősítettek oda egy boglárrészt, melynek zománcza teljesen elüt a többi részletekétől. A kereszt hátán, középütt köralakú lap kinyílik, itt az üregben volt a szent kereszt ereklyéje elhelyezve. A feszülettől balra szent János áll, hosszú fehér inge fölött bő ránczos piros, köpönyeget visel, kezében könyvet tart. Fájdalom s a meghatottság ül vonásain, tekintete a Megváltón csüng; a mint fejét oldalt fordítja, nyakának erőteljes izmai ki-kidomborodnak; ez s az arczát elfutó pír meglepően idézik elő az élet benyomását. A túloldalon álló Mária fájdalma még nagyobb, nem képes kiszenvedett fiára tekinteni, fejét lesüti, gyönyörű fiatal arczát kitörő érzés nem torzítja el, de a megadás, mely vonásain s egész állásán látszik, még meghatóbbá teszi őt. Alsó ruhája sötét viola-szín bíbor, feje s nyaka körűl fehér kendő tünik elő a kék palást alól, mely fejét takarja s nehéz redőibe burkolja az egész alakot. Ezen szobrokat ha részletesen tanulmányozzuk, mind kevésbé foghatjuk fel Bocknak ama föltevését,[37] hogy az ereklyetartó felső része — tehát épen az, melyen az alakok állanak — a XIV. század végén vagy legfeljebb a XV. elején készült. Épen azon részleteik, melyekre ő hivatkozik: a ruharánczozás s a meztelen test mintázása tiltakoznak leg-

37 Bock id. h. 136—137. old. «Nach der Composition der Figur zu urtheilen, nicht weniger auch in Rücksicht auf die Drapirung und Stilisirung der Gewänder, respective der eigenthümlichen architectonischen Formgebung glauben wir mit Grund die Hypothese aufstellen zu dürfen, dass der obere Theil dieses Altarkreuzes gleichfalls aus den Meisterwerkstätten des schwäbischen Goldschmiedegewerkes, etwa zu Ulm, Nürnberg oder Augsburg, gegen Schluss des XIV. oder Beginn des XV. Jahrhunderts hervorgegangen ist; dass Fussstück des Pacificale dürfte jedoch um 150 Jahre, später anzusetzen sein».

erélyesebben felfogása ellen. Ulm, Nürnberg, Augsburg aranyműves műhelyeiben soha olyan egyszerű, az alak idomainak megfelelő, a mozdulatokat érvényre juttató, az emlékszerű szobrászatnak jellemével biró, redőzetet nem alkottak; soha úgy nem ismerték az ember testének szerkezetét, mint a hogy azt ismernie kellett a mesternek, ki a remekművet készítette. A mikor pedig legjobban tudták ott előadni az izomzat finomságait; mikor Dürer és Peter Vischer fáradalmas törekvése után a németeknek egyrészt merev, másrészt válogatást nem ismerő, természet utánzásába vesző, izlése valamennyire megnemesedett, az alpeseken túlról mind erősebben terjedő renaissance hatása alatt, a XVI. század első harmada után; akkor az ereklyetartó már régen ott díszlett Bakocs bibornok sírkápolnája oltárán. Azt, hogy az ereklyetartó felső része góticus, az alsó pedig tisztán renaissance, Bock másképen nem tudja indokolni, csak avval a különben minden alapot nélkülöző föltevéssel, hogy az egyik egy századdal előbb Németországban, a másik a XV. század végén Olaszországban készült.

Henszlmann határozottan, sőt kissé igazságtalan érveléssel útasítja vissza Bock nézetét; [38] a firenzei baptisterium ereklyetartójának hasonló jellemvonásaira támaszkodik, midőn állítja, hogy az egész művet egyszerre alkot-

38 Henszlmann id. h. 216—219. old. «Nem érthetünk egyet vele (Bockkal) sem a műnek hazájára, sem korára nézve. Bock kételkedik, hogy Mátyás király idejében készült, hogy az egyszerre készült és állítja, hogy a műhelyt, melyben készült, Németországban kell keresnünk. Ha Mátyás idejében nem készült, hogyan juthatott a sphinxek előlábaiba háromszor Mátyás czímere? E czímer bizonyságot tesz arról, hogy a mű nemcsak Mátyás korában, hanem egyenesen a pompát annyira kedvelő királynak megrendelésére készült» — Hiszen Bock is azt mondja, hogy az alsó rész Mátyás idejében készült; csak a felsőről hiszi, hogy sokkal régiebb és transalpin eredetű. — «Midőn a sphinxek szárnyainak zománczozását tekintjük, ezt ép az oly finomnak, oly színhangúlatúnak fogjuk találni, minő a többi alakoké; sőt Bock sem említ itt valamely különbséget. A mű épen azon korból való, melyben a renaissance küzködött a csúcsíves styllel, mi még nálunk is Mátyás király alatt történt. Ki ezen kétkedik, nézze meg az aranymíves műveket, melyeket mint ezen kor példányait ad Labarte, s ezek közt főkép a flórenczi baptisterium ereklyetartóját, atlasa LXV. tábláján; és csodálatos! itt is a mű felső része inkább még csúcsíves, alja pedig már egészen renaissance stylű, feltűnő, hogy itt is három sphinx fordul elő a lábazaton, a legfelsőbb helyen emelkedő keresztfa alatt igen hasonló szikla van s annak üregében hasonló koponya és csont.»

ták; de még evvel sem elégszik meg, a Megváltó alakjának compositiójára s Mária s sz. János arczának kifejezésére hivatkozva így szól: «Mindezek után bátran kimondhatjuk, hogy a két mű ugyanazon, azaz olasz, még közelebb florenczi, legközelebb pedig Pollajuolo Antalnak és Bettonak műhelyéből kikerült Mátyás megrendelésére 1450 után, még pedig egyöntetűleg s nem mint Bock állítja, két különböző, egymástól távoleső korban.» Az alapos tudós, mintha érezné, hogy eddigi érvelése nem győzheti meg szaktársait, másfél folio oldalt tölt meg nagy tekintélyeknek, minő Vasari, Labarte, Rumohr, Crowe és Cavalcaselle, idézésével. Ezekből meggyőződünk, hogy csakugyan Pollajuolo és Betto készítették a firenzei keresztet; hogy Pollajuolo híres szobrász, aranyműves volt; zománczozással is foglalkozott; — de nem arról, hogy Henszlmann Pollajuolonak csak egy művét is alaposan tanulmányozta; még arról sem, hogy utána járt volna, mifajta zománczot készített a híres aranymíves, mert különben nem kerülhette volna el figyelmét, hogy mindig domborművet takaró, síma felületű, átlátszó zománczot említenek az irók s reánk maradt művein is csak ezt találjuk. Az esztergomi ereklyetartóval pedig mindennek semmi köze nincs.

Dankó kanonok úr szintén firenzei mester művének véli a keresztet, de hozzá teszi: «Ki lett legyen ama kitünő florenczi művész, ezt meghatározni, úgy látszik, újabb okmányszerű bizonyítékok hiányában hasztalan törekvés».

Dankó kanonok úr munkájának szerkezete kizárja azt, hogy indokolja: miért nem fogadja el elődőinek hypotesiseit; szavaiból kitünik azonban, hogy Henszlmanné ez alkalommal nincs úgy bebizonyítva, hogy ő megoldáskép elfogadhatná.

A jelen czikk olvasói bizonyára meggyőződtek eddig, hogy Bock állításainak túlságos hitelt nem adok; de másrészről Bock mégis sokkal járatosabb kutató, semhogy minden ok nélkül egy Németországon vagy Olaszországban készült munka korát egy vagy másfél századdal elvétse. Hogyan eshetett meg ez rajta?

A zománcz alkalmazásának egy nagyon különös módja az, hogy domború alakokat, teljesen az idomok alakjához símulva, befogjon. A zománczművészet egész fejlődése, a rekeszzománcztól fogva, a festett zománczra vezet; csak az apró aranymíves munka diszítésére alkalmazott zománcznál találjuk annak példáját, hogy fölülete nem síma, nincs csíszolva, s így alkalmazva a XVI. században gyakran láthatjuk, sőt Benvenuto Cellini határozottan meg is különbözteti a domborművet takaró, síma fölületű, átlátszó zománcztól.[39] Daczára a zománcz ezen fajtája ritkaságának a XVI. századot megelőző korban — vagy talán épen ezért — a kutatók egyike sem fordította erre figyelmét. Közzétéve a zománcz történetével foglalkozó irodalomban, csak két emléket ismerek,[40] mind a kettő goticus. Az egyik a rajta levő fölirás szerint nürnbergi; ez vezethette Bockot azon nézetére, hogy az esztergomi erkélytartó német eredetű; föltevésében megerősíthette a körülmény, hogy az alsó részen előforduló fehér zománcz, a sphinxtestek leányrészein, különbözik a felső alakokétól, sokkal kékebb. Ha tehát Bock állításával szembeszállunk s az egészet olasz mester munkájának mondjuk, ki kell mutatnunk, hogy a zománczozás ezen módját ismerték Italiában a XV. században. Példát hozhatunk erre. Pietro Barbo, st.-marco-i bibornok, utóbb II. Pál pápa, gyűjteményeinek 1457-iki lajstromában a következő tételeket találjuk:[41] «Et primo una crux aurea, cum uno crucifixo in medio, et in lateribus beata Virgo Maria et beatus Johannes . . . . . . Item pes ipsius crucis est argenteus deauratus, qui pes componitur ex tribus peciis . . . . Secundum pecium est ubi *forma montis est de viridi et ubi sunt capita et ossa mortuorum alba de argento* . . . . In circuitu vero et ornamento ipsius ultimi pecii sunt balassii decem

39 Trattato dell' oreficeria III. fejezet. «A zománczot a legváltozatosabban szokás alkalmazni, többek közt fülönfüggőknél, ékszerek diszítéseinél s más tárgyaknál, oly módon, hol végül nem lehet frassinell-kővel megcsíszolni, és pedig azért, mert a zománcz ilyenkor domborúan kiálló darabokat, például leveleket, gyümölcsöket, állatocskákat, maskarákat takar».

40 Labarte id. h. Album XVII. és L. tábla

41 Eugène Münz Les Arts à la cour des Papes II. köt. 182. old.

zaffiri duodecim ligati in auro, cum *rosis albis aureis*». A zöld Kálvária-hegy, a fehér csontok és rózsák bizonyára zománczosak voltak, az alakok magok ellenben csupa aranyból. Labarte könyvében egy béke csóktáblát ír le,[42] de sajnos, nem adja képét: «Une paix d'or rehaussée de pierres fines et de perles, que posséde le trésor de la Madonna à Arezzo: on y voit de chaque côté un sujet rendu par de *figurines de haut relief coloriées d'émail* d'un modelé excellent et d'une grande délicatesse d'exécution; elle avait été donnée, en 1464, par le pape Pie II aux Siennois qui, en 1799, en firent présent à la ville d'Arezzo». Ez minden tekintetben szolgálhat analogiául az esztergomi alakok zománczára. Nem pusztán a szobrocskákat fedő zománcz az ereklyetartónkon, a mi olasz munkánál szokatlan. Szokatlanok a festett zománczképek is, talán az egyedüliek, melyek reánk maradtak; legalább Labarte egész határozottsággal tagadja, hogy ilyen zománczot készítettek volna az olaszok a XVI. századnál korábban.[43]

Az ellentét az ereklyetartó felső és alsó része közt feltünő tény s az analogia, melylyel Henszlmann oly könynyedén megoldja, nem olyan meggyőző, mint a minőnek ő állítja. A firenzei kereszt felső része egyáltalán nem goticusabb az alsónál, mindakettőn van apróság, mi goticus, de az egész természetesen teljesen renaissance izlésű. Az esztergomi keresztnél nem ebből kell kiindulnunk, hanem abból: lehetséges-e, hogy a felső rész alakjai a XV. század második felénél korábban s másutt mint Olaszországban készültek? Nem hiszem, hogy ezt bárki is lehetőnek tarthassa. De ép oly kevéssé fogja oly valaki, a ki Pollajuolo szobraival vagy rajzolt alakjaival összehasonlította az esztergomiakat, őt elismerni készítőjöknek.

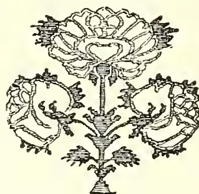
Be kell-e azonban érnünk Dankó úr eredményével? le kell-e mondanunk a mester megismeréséről, hacsak szerencsés véletlen okmányt nem juttat kezünkbe, mely ezen kérdésre megfelelne? Azt hiszem nem. Az alakok sokkal mesteriebben

42 Id. h. II. köt., 503. old. 43 Id. h. IV. köt. 47—49. old.

alkotvák, sokkal inkább magokon viselik az egyéni izlés bélyegét, sem hogy az olasz aranyművesek reánk maradt műveinek tanulmányozásával meg ne határozhatnók a lángeszű férfiút, ki Mátyás király műszeretetének ezen legszebb, páratlan emlékét készítette.

Majdnem nevetségesen hat reánk, ha ezen pompás műtől oda fordulunk utánzásához, Zeleméry Lászlónak 1586-ban készített oltárkeresztjéhez (X. fényképen). Ez mégis érdekes, mert meghatározott keltű hazai munka s diszítései közül egyes részletek teljesen barok izlésről tanúskodnak.

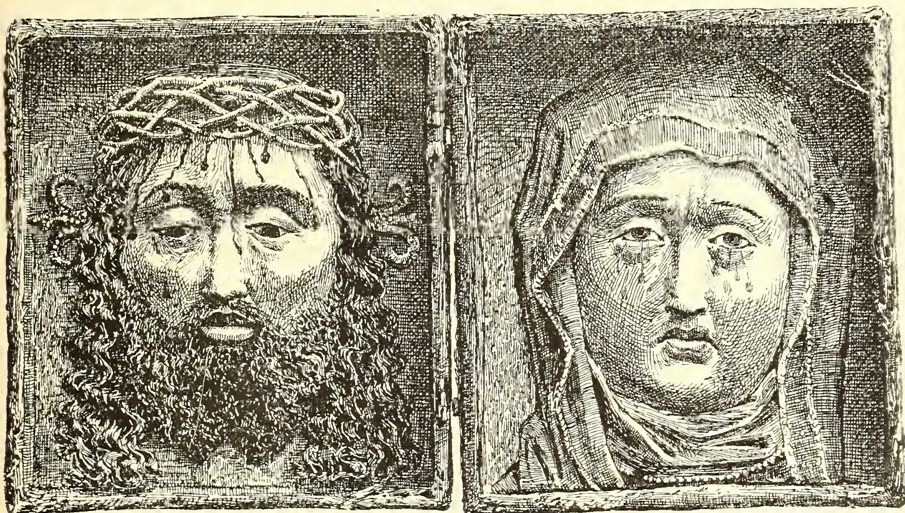
Hazánkban készült még valószínűleg Szelepchényi érsek kelyhe 1667-ben, mely kivert, áttörött művel s festett zománczczal van diszítve (XVI. fénykép); és Oláh érsek pontificalejának kötése (LIV. fénykép), melynek tábláit aranyozott öntött ezüst pántok, kapcsok és medaillonok diszítik. A középső medaillonban Oláh czímerét látjuk következő fölírással: A·R·MI· : D : NIC : OLA : ARCHIEPI : STRI : PRIM : VNG : LEG : NATI : ZC. A könyvet Pethes László hagyta Pázmány Péterre s ez ajándékozta az esztergomi káptalannak 1618-ban; ezt beigazolja a könyv első lapjára írott felajánlás. Valószínű, hogy a díszes kötés, ércz-részleteivel egyetemben, ekkor készült.

Fejtegetéseimből, úgy hiszem, kitünik: hogy középkori emlékeink eddigi publicatioi igen sok tekintetben nem megbízhatók; hogy az eddig elért eredmények nem felelnek meg a valóságnak, melyet az okmányok, vagy az emlékekre vésett, de a kutatók által számba nem vett, fölírások derítenek föl; hogy az emlékek korának meghatáro-

zásában oly tévedések történtek, melyek lehetetlenné tették, hogy hazánk iparművészetének sajátságait helyesen fölfoghassuk. Ezen bajokon csak olyan lelkiismeretesen szerkesztett s jól illustrált munkák segíthetnek, minő az, melyből az esztergomi kincstár emlékeit most megismerjük s ez fokozza azon kivánságunkat, hogy Simor bibornok példáját többi egyházi főuraink mentől gyorsabban kövessék.

Pulszky Károly.

60. szám

BOSNYÁK MAUSOLEUMOK.

Régen ismert, s hazai történetünkből is bebizonyítható tény, hogy a török kipusztította ugyan az egyes vidékeket, rabszíjra fűzte a keresztyént, de épületeit, templomait, hacsak a maga czéljaira nem használta, soha nem bántotta. A maga temetőit tiszteletben tartatja másokkal, de a másokét is tiszteli. Soha egy temetőt sem dúl fel, minden városban van két-három necropolis. Az 1878. occupatio után az országútak mentébe eső régi temetőket katonai fedezet alatt kellett eltakaríttatni. A tömérdek török temető mellett óriási

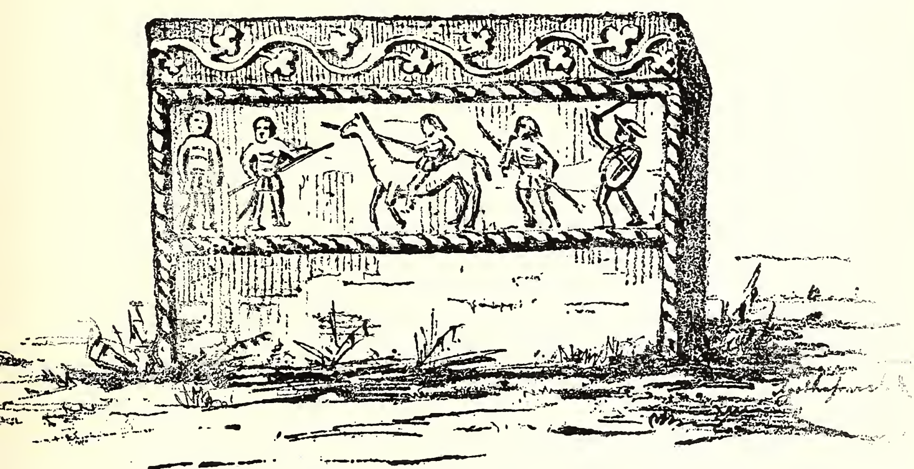
nagy sírkövek vonják magukra az utazók figyelmét. E sírkövek Herczegovinától fel a bosnyák határig, innen Szerajevótól keletre Rogaticáig s fel Samaczig a Száva partjáig húzódnak.

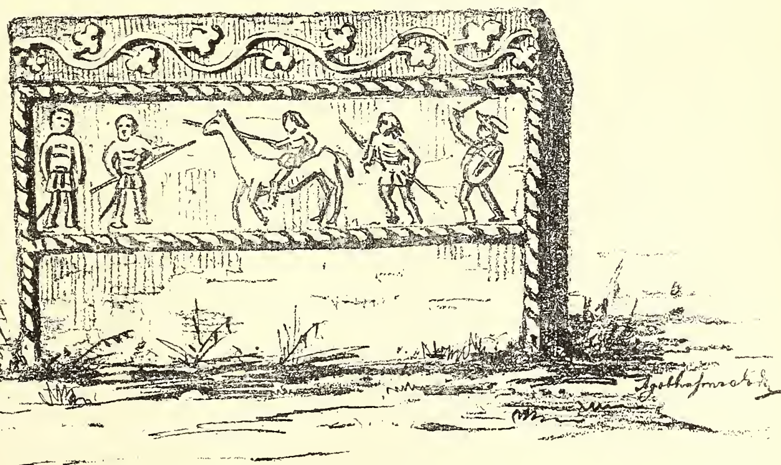
Stolactól, egy 3000 lakossal biró gyöngén erődített helységtől éjszakkeletre fordúl az országútja egy Domanovič nevű hanig, csárdáig, mely a metkovich-mostari országútnak középső pontja. Ez út mentében közvetlenűl török temetők folytonos lánczolata sorakozik egymáshoz.

Két kilométernyire a város határától egy hirtelen emelkedés látszik, melytől jobbra s balra cserjék és bokrok között feltünő nagyságú síremlékek emelkednek. Azonban nemcsak e helyen, hanem elszórva itt-ott hármasával a távol síkon is feltünedeznek e különös alakú csoportozatok. E sajátszerű alakok felhivták figyelmemet, hogy bővebb kutatásukba ereszkedjem. 1880. jul. 8-án — ott jártamban — Wissnecker százados szíves volt a második műszaki ezred XVII. századából 8 embert bocsátani rendelkezésem alá, kikkel — a jelzett temetői csoportozatot megtekintvén, — a két legérdekesebbnek látszó oszlopot ásattam fel.

Valamennyi emlékkő mészkőből van, milyen e vidéken közelben nem fordul elő, s a hegyeken át, kivált régebben csak nagy fáradsággal volt leszállítható. Ebben a főtemetőben 54 ily emlék látható, a legtöbb egészen ép állapotban. Legtöbbnek az alakja ferde hasáb, sok fölött kúpos fedél van, némelyik egyszerű lap, avagy kereszt. A nagy kúpok két részből állanak: egy nagy lapból, és a hasábból, mely a lapba belé van illesztve. Vannak közöttük nagyok, szélesek, de alacsonyabbak s egészen kicsidedek is. A legnagyobbnak a hossza 2·43; a legalacsonyabbé 1·05 m. Legérdekesebbek a kutatóra nézve azok a kövek, melyeken ábrák láthatók. Bátorságot vettem magamnak s az azokon látható ábrákat lerajzolván, nagyobb méretben volt szerencsém azokat az orsz. régészeti társulat f. é. október 26-ki ülésén bemutatni.

E mausoleumok mindegyike valami jelvényt vagy ábrát visel magán; így egy már ledőlt, most is szokásos alakú

61. szám.
Thallóczy Lajos eredeti fölvétele után.

emléken domborművileg egy keresztmarkolatú kard tünik fel, melynek oldalain czifrázatok láthatók. A kard mellett jobbra-balra elágazó gerendázat nyulik el, melyeken ugyancsak csigázott vonalak vannak. A 2-ik koporsó alakú emlék fölűl szalagosan diszítve, a mezején egy balra harántozott pajzs, utána kecske a gödölyékkel (ez alak azonban kétes), nyilván az illető harcziasságát és vagyonosságát akarván jelezni.

A 3-ik emléken bevájva két bábúalakú mélyedés s lenn egy négyszög, a negyedik jobbján domborművű, három levelű (trifoliumos) kereszt, balján oly alak, mint az előbbin.

Az ötödik emlékkövön egy jobbját emelő kisebb alak, a hatodikon egy nagyobb látható ugyanily helyzetben, csakhogy míg mindkettőn sínes ing, a nagyobbiknak fején takaró van. A nagyobbik mellett БCcc betük láthatók. Némelyik ki van törve.

A hetedik emlék jelenetet ábrázol (lásd 61. szám alól.). Csataképet akar előállítani. Középen lóháton egy dárdáját előre irányzó pánczél-inges vitéz, előtte egy lándzsás-kardos gyalog, a háttérben ugyan egy; a lovas mögött ugyancsak egy lándzsás s egy kardját emelő, keresztes paizsú vitéz. A kő homlokzatán háromlevelű indázat. A nyolczadik kő két mezőre van osztva. Mindkettőben hasonló ábrák láthatók: egy nő s egy férfiú kezet fogva; én családi vonatkozásnak tartom. A nőn hosszú palást van, a férfi fegyvertelen.

A kilenczedik emléken (lásd 61. szám) felül az általam felásott második sírnak köve látszik, azon: domborműben egy fegyveres vitéz, jobbkezét föltartva, balja mellől íjj és nyíl s mellette pajzsa. Lába alatt hármas concameratio van bevájva. A kő másik felén bevájt czifrázatok.

Van azonfelűl négy töredék, jelesen az elsőn egy kecskenyáj (?), a másodikon egy hosszúdad kereszt, fölötte félhold, a negyediken pedig dűlényekben, apró csürlők látszanak.

Felirat kettőn van csak, az egyiken csak a kezdőbetük, a másodikon ó-szláv nyelven egy bibliai mondás töredéke s egy névtöredék, melyből a knaź s a név első szótagja vehető ki, talán Tomassevics? Az írás jellege — a mennyi-

ben ezt a cyrill betüknél bizonyos határozottsággal el lehet dönteni s mint azt competensek állítják — a XIV. század végére s a XV. elejére vall.

Ennyit az oszlopokról.

Az ásatás következőkép folyt le:

A nagy oszlopot (l. 61. sz. felül) az alsó kőlapról leemeltetém, előbb méreteit véve. Magassága az oszlopnak 1·68. A felső négyszög hosszabb oldala 1·40, rövidebbje 1 m. Az alsó megfelelő 1 m., a rövidebbnek 0·65 m. felel meg. A kőlap magassága 0·75, hosszabb lapja 2·70, rövidebb lapja 2 m. széles.

Amint a felső lapot is elhengergették, 1½ m. mélységben falazott sírra bukkantunk, melyben egy csontváz feküdt, mely azonban a levegő hatása alatt rögtön szétmállott. A váz maga ismét nagy lapos kővel volt befödve. Nyaka körül fonál volt, melyről rézpitykék lógtak le, ezt oly erővel fogta meg egy nem finom kezű katona, hogy az amúgy is redves tárgy rögtön elmállott. Egyéb tárgyat nem leltünk. Egy kisebb kő alatt ugyancsak éjszak felé gyermek-csontváz feküdt, melléklet a sírban nem volt.

Midőn e temető kövei közűl kettőnek rajzát bemutatom, legelőbb is az a kérdés merül föl, kiktől származnak ez emlékek, s mikor keletkeztek?

Semmiesetre sem valók a népvándorlás korából, hisz ott vannak a XIV—XV. századbeli elég typicus betük rajta, melyek határozottan a bosnyák uralomra vallanak.

Kotjalevszky az orosz sírokról szóló nagy művében emlékek alapján kifejti, hogy a szlávok — éjszaki törzseik ép úgy, mint a később délre vonúltak — egyéb nomád népekhez hasonló módra halottaiknak nagy kőemlékeket szoktak volt állítani. Ez emlékkövek művezete a korral, vagy pedig fejlettebb népekkel való érintkezés után, mindinkább csinosodott.

Maguk a bosnyákok knaz-kenézek főurak sírjainak tartják. A hagyomány azt tartja, hogy ezek az óriási kövek a jobbágyok által hozattak messze földről. A szláv jobbágyság a középkor első századaiban sokkal jobban hasonlított

a rabszolgasághoz, mint akármely más népnél. Ez a körülmény a traditiónak némi nyomatékot kölcsönöz.

Mindössze csak két temetőt láttam, s nem akarok ezek alapján általános következtetéseket vonni. Némi adalék akar ez lenni ahoz a sokszor hangoztatott, de eddig meg nem kisérlett buvárlati irányhoz, mely szerint a magyar kutatónak hazáját állami fejlődésében kell tekinteni, s így melléktartományainak régiségi s történeti viszonyaira is súlyt kell fektetni.

Thallóczy Lajos.

PANNONIAI COSTUMEKÉPEK.

A pannoniai műmaradványokat szépségök miatt bámulni nem szokott jó ízlésű ember dolga lenni. Műízlésünknek római leleteinkben csak néha-néha lehet öröme, mert vajmi ritkán birnak művészeti értékkel. Ne ámítsuk magunkat és másokat se ámítsunk erészben. Gazdagabb pannoniai városainkban lehetett itt-ott egy-egy díszesebb monumentális épület, kivált ott, hol legatusok, vagy midőn néha imperatorok jöttek a tartományba, hol a fejedelem székelt, p. o. Savariában, Sisciában, Sirmiumban, lehet az is, hogy néha egy-egy köztér, egy-egy templom vagy palota díszítésére Itáliából jelesb szobrászt hívtak: egészben be kell érnünk avval, a mit találni szoktunk, alantosb művészetű középületekkel, igen kérdéses műbecsű szobrokkal s domborművekkel, legtöbbször durva alkotásokkal. Nem fölösleges ezeket túláradó ömlengésekre hajló honi irodalmunkban minduntalan hangsúlyozni, mert csak úgy érjük el lassanként, hogy oly szemmel tekintsük római műemlékeinket, mint kell. A műalkotás szempontjából értéktelen emlékeknek azonnal megnő fontosságuk, ha tisztán úgy becsüljük őket, mint az antik világ, mint a provincziális élet hű tűkreit, ha fölismerjük bennök mintegy élő kútfők közvetlenségét. Különösen a domborműves síremlékek érdemlik meg ily szempontból méltatásunkat, mert

nálunk leginkább ők adják a fölirások, az irók szövegéhez az illustratiókat. Áma kor emberei — szerencsénkre — igen hiúk voltak. Úgy látszik, a második század óta dívott itt Pannoniában a szokás, hogy a jobbmódúak a sírtáblának ædiculum módjára oszlopoktól bekeretelt részén, a tympanon alatt, vagy önálló domborművek formájában kőben megörökítették személyöket. Így történt, hogy most számos provincziális embert látunk magunk előtt, legtöbb olyat, kire nem is voltunk kiváncsiak. Igaz, hogy tulajdonképen nem is portrait-ket látunk, ilyeneket a római bas-empire kőfaragója ép oly kevéssé tudott kifaragni, mint a mai kor mesterembere. De ez nem is lényeges baj; mert e fontoskodó apró lelkű embereken nem az érdekli a kutatót, ami rajtuk individualis, de a mi typikus. Érdeklik öltözködési módjuk, az attributumok, ékszerei stb., szóval mindaz, ami különben is bir érdekkel, ha sok százados síri nyugalmában megzavarjuk a kincseivel együtt földbe rejtett hajdani pannoniai lakóst. A sírleleteket e domborművek s viszont a képek a reális leleteket érdekes módon egészítik ki; meg van a képeken, a mit a sírok nem birtak megóvni, meg van az öltözet különféle változataiban, látjuk mint alkalmaztak egyes öltözetrészeket, ékszereket, a síremlékek fölírata elárulja néha a névvel a sír-tulajdonos nemzetét. Másfelől a kincsek közt lelt ékszerekről s egyéb tárgyak segítségével nyomról-nyomra birjuk ellenőrizni a kőfaragót, vajjon a valóságot ábrázolja-e vagy képzelmétől engedte-e magát vezéreltetni.

Mindez okokból a síremlékeket gondosan gyűjtötték és tanulmányozták s az antik világ életéről szóló irodalomban jó hasznát vették, mire több példa helyett az oly sokáig kétes (pedig fontos) «pilum» kérdésre utalok, mely francziáknál, németeknél egyforma hévvel volt megvitatva, míg Lindenschmit leginkább a síremlékek domborművei nyomán hozta tisztába.* Nálunk is fölismerték e monumentalis anyag becses voltát és E. Desjardint, párisi tudóst, a n. múzeum-

* Lásd a kérdésre vonatkozó főbb irodalmat Arch. Közl. XIII. Hazai rég. leletek repertoriumá-ban, Sziszek czím alatt.

ban érdekessége annyira meglepte, hogy rögtön irodalmi értékesítésére vállalkozott. Rómer ebben segítette, művét bővítette és fordította.* Így létesült a jegyzetben idézett érdekes, mégis kevéssé ismert és méltányolt nagy mű. A tudós szerzők ugyan első sorban mindenütt a föliratani oldalt tartották szem előtt, de midőn alkalom nyilt reá, a domborművek magyarázata által bővítették ismereteinket a pannoniai öltözetről. Övéké a kezdeményezés érdeme és a midőn pannoniai costume-ről van szó, kell hogy a Desjardin-Rómer-féle munka legyen kiinduló pontunk.

Az általuk közölt adatokat némileg kibővíteni, némely kevésbbé találó megfigyeléseiket helyrehozni, csak ennyi a jelen czikk föladata. Megtoldottuk nehány még eddig nem eléggé méltatott emlék rajzával (XXXVII. 1., XXXIX., XL., XLI. tábla) és adtunk hozzá egy pár táblát, mely Desjardinnél nem volt elég jól közölve (XXXVII. 2., XXXVIII., XLII. t.) Ezeken a domborműveken leginkább a női costume költi föl figyelmünket, mert az első tekintet is megtanít, hogy nem rendes antik római módszerint öltözött nőkkel van dolgunk. Meglepő a fejdísz, sajátságos az, mit R. D. «válldísznek» mondanak, a fölső és alsó ruha elrendezése, a nyakék, a kéz- és melldísz sem épen egészen olyanok, mint másutt az antik világ körében.

Még nem lehetett a Pannoniában létező összes domborműveket ily szempontból végig nézni, pedig az hálás föladat volna. Ez idő szerint mindössze 12 emléket sorolhatok itt föl; a hét elsőt rajzban is mellékelem.

1. Névtelen nő és férfi mellképe; a dombormű fölülete meglehetős kopott, de a női ékítmények elég határozottan látszanak. Az emlék Ó-Szönyről került a n. múzeumba. (XXXVII. 1. szám.),

2. C. Vadilacus síremléke (XXXVII. 2. szám). A tympanon alatt V. és felesége (?) elég jó föntartású dombormű-

* A magyar n. múzeum római föliratos emlékei. Desjardin Ernő franczia szövegét magyarosította, bővítette és külön pótlékkal kiegészítette Dr. Rómer Flóris Budapest, 1873.

vei látszanak, a középtéren Vadilacus kocsin ül és hajtja lovát; a föliratos rész csonka.* A síremlék még 1872 előtt O-Budáról került a n. múzeumba. Desjardin-Rómer XXXIV. 212. szám alatt közlik; szerintök a Vadilacus felesége hajéke alatt «fémrészletekből álló ékesség», s e fölött hátrahajtott fátyol tűnik elő; továbbá ez is, meg több más darab is, sajátságos, nagyon magasodó válldiszítményt mutat, mely a félkarba, mintegy karmokkal kapaszkodik. «Ezen vállszalagokra könnyű domborművecskék, talán vert aranyból lemez idomokban illesztvék.» Desjardin ez aranylemezeket a n. múzeumban föl is vélte lelhetni és megkisérli az «epaulette«-k helyreállítását; Rómer a vállszalagok nyomát még 1816-ban Nógrádban, népviseletben véli fölismerhetni.

3. Patevilla és rokonai síremléke a legérdekesebbek egyike (XXXVIII.) Három nő és egy kis leánygyermek teljes díszben tünik elénk, Desjardin rajzánál (XXXVI. tábla 220. szám) a miénk sokkal hívebb; a mystikus «válldísz» bántja a szerzőket «a fejéktől egészen különbözik, sőt itt még jobban lehet látni, mint Vadilacus emlékén azon karmokat is, melyek segítségével ezen ékesség a felkarhoz erősítve vagyon.» Az emlék Aquincumból való.

4. Emlék, melyen egy férfi és két nő (XXXIX. 4. sz.) életnagyságban magas domborodással ki vannak faragva. Két alak épségben van meg, a harmadiknak letört a feje és jobb válla; az emlék még Rómer alatt Szomorról került a n. múzeumba. Fölirat nincs rajta; valószinűleg kis sírépület egyik oldalához volt állítva, melynek másik oldalára volt a három pannoniai személyiség neve följegyezve.

5. Sírtábla fölső része; a tympanon alatt két férfi és egy nő van derékon túl kifaragva; a nő szokás szerint teljes diszben mutatkozik. Az érdekes emléket Székeshérvárott találták; Pauer János püspöknek, ki több egyéb római emlékkel kertjében őrzi köszönjük a fényképet, mely után hű rajzunk készült. (XL. tábla 5.)

6 Fölötte kezdetleges, két alakú dombormű (XLI. 6.

* Rajzolónk mindenütt híven adta vissza a sculpturalis részt, csak a föliratok dolgában maradt itt-ott kivánni való.

szám), a két test úgy egymásba folyik, mintha csak egy teste volna a két személynek. A fejek letörtek, csak a balfelőli alak kezében levő parazonium mutatja, hogy ez férfi, a másik valószinűleg nő. Pécsről került a n. múzeumba.

7. Nő síremlékének fölső része (XLI. 7. sz.), egy durva faragvány, melynek fölülete azonkívül sérült, mégis elég határozottan jelenkeznek a főbb körvonalak; már régebben van a n. múzeumban, eredete bizonytalan, valószinüleg O-Budáról került.

8. Tiberius Julius Facundus és Antonia síremléke (XLII. 8. sz.). Régibb időben került a n. múzeumba. D.—R. közlik XXXII. táblán 204. sz. alatt és a nő öltözetéről szólván, föltünik előttük, hogy «a jobbra álló nőnek épen olyan válldísze van, mint a milyent már a múzeum egyéb emlékein is láttunk, hacsak a díszeket nem kell e helyen nagyobb fibuláknak tartanunk.»

9. Aurelius Maximus és családjának sírtáblája, valószinüleg Ó-Budáról való, mert a nevezett egyén az ott székelt legióhoz tartozó hadastyán. Desjardin-Rómer XXVI. 160. sz alatt adják. A szerzők a válldíszről megjegyzik, hogy a nő ugyanazon válldíszszel bír, milyennel «a 217., 220. stb. számok» alatt találkozunk; hozzátesszük, hogy itt is mint az előbbieknél, a fibulák idoma tisztán kivehető.

10. Brogimara és Jantuna, az anya és leánya, régóta ismeretes síremléke, találták a budai Gellért-hegyen 1847-ben, s azóta n. múzeumban van; D. R. XXXVI. 222. sz. alatt adják rajzát.

11. Matomarus és felesége (?) emlékének töredéke, csepeli Promontorról. D. Rómer XXXV. 224. szám alatt közlik rajzban.

12. A zsámbéki híd Páty-felé eső balfelőli pillérjéhez két alakú sírkő van oda támasztva, vastag mészkéreg borítja felületét. de a kéreg alól is tisztán kidomborodik a női alak az ő fejére huzott fátyolával és egyéb ékszereivel.*

Közel félszáz domborműves síremlékből, melyek Pan-

* Be kell érnem ez, útközben vett rövid jegyzetekkel, míg Várady József u. tanácsos és pátyi birtokos szíves igérete szerint a n. múzeumban lesz a kő.

noniáról ismeretesek, az itt fölhozott sorozat egyöntetű jellege miatt külön válik. Míg rendszerint egyszerű alsó és arra fölhuzott felvetőben, melyet a vállon kerek lemezű fibulával erősítettek, csupaszfejjel, egyszerű nyakdísszel, néha karpereczczel, néha a nyakról lecsüngő bullával jelenkezik a sok római nő, kiknek neve is mutatja, hogy római lakosok feleségeivel és leányaival van dolgunk; addig itt sajátos, a római costumetől elütő öltözettel, viselettel találkozunk. A haj rendszerint turbán módjára van fölrakva és kendővel (?) bekötve, hátulról azonkívül nehéz redőzetű kendő csűng le a vállakra és gyakran kétséges, nem képez-e ez oly öltönydarabot, mely a vállakon túl a derékre is alászállott. Hosszú újjú öltönydarab látszik a római tunica szerepét vinni, alatta testhez simuló ingféle látszik többször, mely a nyak körül egyszerűen ki van vágva, vagy karimásan föl van hajtva; galléros két szélét elől néha apró fibula fogja össze. Bő újjú, bokáig érő felső köpeny képezi úgy látszik az egész costume fődarabját s néha egy jellemző idomú, rojtos szélű kötény majdnem modern menyecske formáját adja a domborműves hölgynek, miként Patevilla asszonynál (3. szám) tapasztaljuk.

Mindez a ruhadarab olyan alakú, hogy nem igen lehet a római nők res vestiariájában találó terminologiával jelezni.

Ritkán maradnak el az ékszerek. Óriási torquesek, majd meg golyókkal diszített karikák a nyakon, széles lemezű, kéthajlású karpereczek a kezen s néha a felső karon is, végre a vállak tájékán föltüzött óriási fibulák, mindezek a teljes díszhez tartozó egyes jellemző darabok.

Legszembetünőbbek a vállbeli fibulák. Nem lehet tudni, hogy a kétfelől elhelyezett kapcsoknak, melyek majd egyenesen állanak, majd ferdén ülnek, miféle gyakorlati czéljuk volt e helyütt, a hol, mikép az emlékek tanusítják, alig van mit odatűzni; a bő fölső öltöny azon helyen nincs fölhasítva, miként a görög chiton. Talán csak a kőfaragók ügyetlensége, hogy nem eléggé tisztán látjuk a nagy tűk rendeltetését, vagy talán a tűknek más czéljuk nem is volt, mint

az, mit hasonló tárgyakról népies divatokban máskor is tapasztalunk, hogy fényükkel az egész öltöny díszét emeljék. Az emlékeken a fibulák néha erősen kiállanak a vállak fölé, néha a tűről tisztán látjuk, hogy nem is megyen keresztül az alatta levő kelmén, de úgy tünik föl, mintha reá volna rakva. Onnan támadhatott Desjardin-Rómer kételye, hogy válldísz-e («epaulette»), vagy fibula, a mit a kövön látunk. Aziránt, hogy csakugyan fibulával van dolgunk, nem lehet kétségünk. Múzeumunkban az ország több vidékéről vannak példányaink, Rómer múzeumi kalauzában rajzban is közöl egyet,[1] Henszlman a fibulák fölosztásában szerepelteti őket, és hol «szántószer» fibuláknak,[2] hol egyszerűen «szántó fibuláknak»[3] kereszteli, Pulszky Ferencz pedig, midőn a legszebb ilyfajta példányról, a pátkairól, értekezik, czikkéhez egész táblával mellékel hasonidomú ruhakapcsot.[4]

Midannyian helyesen úgy találták, hogy az ilyfajta fibulák rómaikori bárbár készítmények, csak Henszlmannak egy helyütt[5] az a nézete, hogy barbárok számára gyakran rómaiak készítették, a mi ép oly igaz lehet, mint az előbbi állítás, mert néha csakugyan figyelemreméltó ügyességgel és csinnal vannak készítve, mire nézve elég Pauer János püspök úr ékes pátkai fibulájára utalni.

A fibulának jellemző idoma van, eltér az ismert római typusoktól és a prehistorikus (bronzkori és vaskori) fibulák idomaitól, és nem lehet róla bebizonyítani, hogy akár az utóbbi idomok egyikéből, akár — elfajulás útján — valamelyik római formából származott. Ez a körülmény már maga bizonyos korlátolt körre utal, melyben divatos volt. Hozzájárul másik tapasztalásnak, hogy helyi elterjedése is igen korlátolt. Dunántúli vidékünkön kívül hiteles lelhelyű pél-

[1] Hasonlításúl lásd Desjanner-Rómer művében a 125, 127, 15', 156, 161, 172, 193, 209 és 219. számú domborműves emlékeket.

[2] Múzeumi kalauz 176. számú rajz.

[3] Arch. Ért. VIII. 112. l. és Magy. Rég. Emlékek II. k. II. R. 120. l.

[4] Arch. Ért. XIV. h. 62—65. ll.

[5] Magy. Rég. Emlékek i. h.

dányokat csak a klagenfurti múzeumban találtam. Tehát ebből is arra következtethetünk, hogy szűkebb körű helyi használatra készült iparczikkel van dolgunk. Mindkét észlelettel összevág a mit a costumeről tudunk, melyben oly kiváló helyük jut. Pannonián kívül nem találkozunk vele. Itt is aránylag ritkábban látjuk, mint valódi római costume-ot; nyilván nem az összes lakósság hordta, tehát a lakosság melyik része?

Helyes úton van Desjardin-Rómer, mikor egyik emléknél megjegyzik (R.—D. 227. sz.) hogy Brogimara, Jantuna és Magio «gallus» hangzású nevek. Hozzá tesszük Resatira, Verbugia (2. sz.) és Vadilacus (2. sz.) neveit. Ezek is gallusok, kik itt éltek, itt haltak és azért közel fekvő föltevés, hogy a ruházat, a miben előttünk meg vannak örökítve, nemzeti öltönyük. Más, nem domborműves pannoniai emlékeken is több ily celta vagy gallus név fordul elő, mind a második századon innen eső korból,[1] a mi elég bizonyiték arra nézve, hogy a Dunamelléken a celta faj a későbbi imperium koráig is fönntartotta magát. De nyomai itt ritkábbak, mint nyugat felé. Ott, a hol kezdettől fogva sürűbb volt a nép, a mai Stájerország és Karinthia vidékein, később is sürűbben maradtak nyomai az emlékekben; úgy p. o. az utóbbi kis országból Jabornegg-Altenfels több mint kétszáz celta nevet említ.[2] Pannoniában az első századból a régiek több celta nép nevét tudják,[3] a a későbbi századokból különösen két jelentékenyebb törzs lép előtérbe, van határozott tudomásunk a breuzokról és vannak adataink az araviskokról. Az utóbbiaknak az első században bizonyos politikai önállóságuk volt, miként a Bián lelt aravisk denárok mutatják.[4] Pannonia éjszakibb

[1] Összeállítottam Aquincumról irt dolgozatomban. Arch. Közl. XI. —. lapon és lásd még a Mommsen-féle Corpus III. kötetének névlajstromát.

[2] *J.—A.* Kärntens röm. Alterthümer Klagenfurt 1870. 215. l. — *Pichler* Repertorium der steier. Münzkunde I. 1865. 224. sk. ll. összeállítja a stájerországi föliratokban előfordult celta neveket.

[3] *Forbiger* Handbuch der alten Geographie von Europa. Hamburg, 1877. 337. és k. ll.

[4] *Mommsen* Gesichte des röm. Münzwesens Berlin 1860. 696. l.

és keletibb népei békés úton kerülhettek a római uralom alá, háborúkról az araviskok ellen nincsen tudomásunk, mint van a Dráva-Száva közti vidéken folyt vérengzésekről, tehát könnyen eshetett meg, hogy későbben is e népek legalább mint ethnographiai egységek maradtak meg. Nyelvök — a nevek után itélve — a hegyi lakókéval egyforma lehetett, másban ismét, p. o. az öltözet dolgában, egymástól eltértek. A «vestis norica»-ról, mint sajátos népviseletről még Diocletianus 301-ben kelt edictuma[1] tesz említést. Muchar[2] és Jabornegg-Altenfels[3] gyüjteményeiben szemtől-szembe látjuk a pannoniai bennszülöttekkel rokontörzsű norok öltönyét: sajátságos, bizarr az is, de egészen más, mint az, melyben pannoniai hölgyeink díszlenek. Talán az egy kendő, mely fejökről a derékra csüng, közös a két viseletben, de más a fejék, más a ruházat, mások a nyak és melldíszek és a jellemző fibulának semmi nyoma stájer- és karinthiai emlékeken.

Az emlékek bizonyítják tehát, hogy ha Klagenfurtban és talán egyébütt szórványosan[4] «szántószer» fibulákra akadunk, ez csak erratikus jelenség, mert ezek is valószinüleg Pannoniából kerültek. És valamint a fibula ezért méltó joggal pannoniainak nevezhető, úgy az öltönyt is pannoniai costume czímén vezethetjük be irodalmunkba. Mindkét czím azonban remélhetőleg ideiglenes marad, míg t. i. még tovább mehetünk és talán bővebb anyaggal sikerül bebizonyítani, hogy araviscus hölgyek ízlését tiszteljük a korunkra maradt domborműveken.

Hampel József.

[1] *Mommsen* Corpus Inscr. III. 837. l. 16, 80. Βίῤῥου Νωρικου καινοῦ.

[2] *Muchar* Gesichte des Herzogthum Steiermark Graetz 1844. Atdasában több több costumeos mellkép látható IV, V. IX, X, XIII, XV, XVI, XVII. tábláin, összesen töhb mint tizenöt küvön.

[3] *J.-Alt*, idézett művében két norikus öltözetű nőről szól, az egyikről a 135. lapon CCCXLIII, alatt, a másikról a CCCLXXIV. szám alatt.

[4] Párisban kereskedőnél és a saint germaini múzeumban lsd. Pulszky F. a pátkai fibuláról. Arch. ért. XIV. 63. l.

HAZAI ADATOK AZ ARCHAEOLOGIÁHOZ.

(EMLÉKEK ÉS LELETEK.) *Somlyói leletek.* A sümeghi reáliskola régiség-gyűjteménye a napokban igen érdekes tárgyakat kapott, melyekről van szerencsém az érdekelt közönséget a következő rövid kivonatban értesíteni.

Dr. Gyömörey Vincze járásbiró úr somlyai szőlőjét forgattatva, a munkások építkezményekre, csontvázakra és bronztárgyakra akadtak. Daczára az előleges figyelmeztetésnek, az egész lelet veszendőbe ment volna, ha a tulajdonos úr buzgósága és a leletek iránti érdekeltsége ki nem fartatja munkásait és személyesen nem kezdi a kutatásokat és gyűjtéseket. A munkások által kihányt csontokat és téglákat összegyűjtötte, a cserépdarabokat összeszedette és az érczdarabok megkerüléséről tehetsége szerint gondoskodott. Részben sikerült neki a leletről általános képet nyujtani. Kaptunk ugyanis több cserép- és tégladarabot, két, főbb vonásaiban teljes csontvázat, nehány apró vasrészletet és egy gyönyörű bronzüst alkatrészeit.

Hogy a leletet biztosabban osztályozhassam és terjedelmesebb tájékozást nyerjek a lelet felől, felrándultam Gyömörey úrral Somlyóra.

Somlyón két állandó forrás létezik ; az egyik éjszak-kelet felé van Szöllős és Doba irányában, a másik nyugotra fekszik. A folytonos leletek ezek környékén azt bizonyítják, hogy itt állandó tartózkodása, lakása volt az embernek, és hogy az emelkedett hely, a természettől védett környék és a vízbőség már a legrégibb időben is ide lánczolta az őslakót. Mindkét tájék érdemes volna arra, hogy folytonosan szemmel tartassék. Ásatásokat bajosan eszközöltethetünk, mert a hegy dereka köröskörül szőlővel van beültetve. Annál több figyelmet kell fordítanunk a gazdák újabb műveleteire, a szőlők forgatására, a hol maguk végzik az ásatásokat és azok könnyű szerrel értékesíthetők az archæologia számára is.

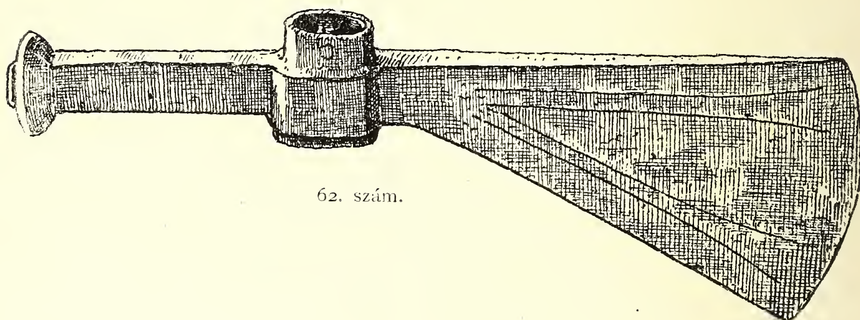
Én a nyugati forrás, a «Séd» vize mellett böngésztem. Három helyen forgattak a munkások és mindenütt akadtak sírokra és régi eszközökre. Minthogy e sírok és azok maradványai igen elütő részleteket tartalmaztak, egymásután leirom azok fekvését és a munkások nyilatkozatait a leletek helyzetéről.

Gazdám munkásai a forrástól délre dolgoztak, mikor roppant vesződség mellett szétfeszegették a régi alapfalakat, melyekre ásás közben akadtak. Az egész tér meglehetősen lejtős és a Séd közvetlen lefolyásánál terül el. 6 × 12 meter területen a talaj a vakolattörmeléktől és meszes kövektől fehéres szint ölt. Felső részén igen sok téglát találtam. A tégla, valamint a mészoldat és vakolat, római. Peremes téglák különféle változatban láthatók. Az átmenet a téglaláptól a peremre részint tiszta épszögben történik, részint korong vagy közbevetett pálczataggal fordúl elő. Nagyságát egynek sem határozhattam meg. Vastagságuk a szokásos 2·5 cmter. A négyszögű téglák közül szedegettem nehányat, a melyek czifrázatokkal, párhu-

zamos körré-zletekkel, átlós kettős vagy hármas bemélyédésekkel voltak ellátva. Bélyegeset nem találtam. Az épület megett, a hegy emelkedése felé találtak két egymás mellett fekvő csontvázat. „Gyömörey úr szívessége folytán mindkettőt birjuk. Mellékletekre, a munkások állítása szerint, nem akadtak. Csak azt mondották, hogy a vázak közvetlen egymás mellett feküdtek, hogy fejök lefelé és lábaik a hegyemelkedés irányában voltak elhelyezve. Minthogy a lelhely a hegy nyugati oldalán van, a tetemek keletelve voltak.

A vázak méretei, az ágyékcsontok, a kulcs- és farcsontok alakja és terjedelme egy férfi és egy női alak maradványaira enged következtetnünk. Bővebb értesitést felőlök adand dr. Lukonich Gábor úr, ki a vázak összeállítását czélozza.

Érdekesebb volt a Séd vizén túl levő lelet. A különben sziklanélküli ½ hektárnyi terület nagy kőtömbökkel van elborítva. A munkások ezeket egy és két lábnyi mélységből szedték föl. A kődarabóknak összefüggése nem volt; világosan mutatta a köztük levő hamus, valamint az alattuk elterülő egyforma agyagos réteg, hogy a kőhalom emberkéz műve. Egy lépés távolságban találták egy ember és egy lónak csontvázát: mindegyike az agyagos rétegen nyugodott, hamu és korom-maradványokkal körülvéve és a kőtuskókkal eltemetve. A vázak mellett hevert egy fekete nagy cserépedény darabokra törve, egy nyélnélküli bronzcsákány, kisebb bronzdarabok és egy csinos, összenyomott bronz üst. A cserépedénynek a földszinen levő darabjait összeszedtem. Meglett a szájnak ½ része és a fenéknek majd minden darabja. Kiegészítve szép, 31 cm. magas urnát mutat, melynek szájaszéle 5·5 cm., felső átmérője 17·5 cm., szájkarimával 28·5 cm. és feneke 17·3 cm. Az urna anyaga apró kövecsekben bővelkedik. Töréshelyén a kovaszemcséktől fénylik. Égetése gyenge, irlamáza most is fog. A nyak körül 6 párhuzamos uj — mélyedés fut, mely szabálytalan voltával nem a korongra utal.* A szájkarika czikczák ékítményt mutat, mely a fekete alapon szürkés szinével előnyösen elüt

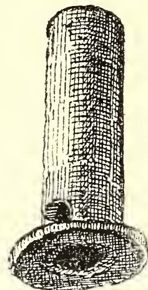
62. szám.

* A kördísz alatt kettős bemélyitett czik-czák fut az edényen körül.

a monoton sötét alapszintől. A váza falvastagsága 8 millimetertől 15-ig emelkedik a fenék felé. A szájkarima nem vízszintes, hanem az edény közepe felé lejt. Nyaka nincs; a nyak kördíszszel egyetemben kezdődik az edény domborodása, mely a szokásos kajla idomot mutatja.

A bronzcsákány a jenei izr. korcsmárosnál van. Elkértem tőle, hogy lemásolhassam és a méreteket elkészíthessem (62. szám). Hossza 16 cm., legnagyobb szélessége 5·5 cm. A csákány feje 2·4 cm. magas és széles. Nyele kirohadt; a nyéltartó szeg azonban benne van még. Ez is bronzból való. Ékítményt nem igen vettem észre rajta. Két-két párhuzamos vonal a csákány éle felé talán összes diszítése. Határozottan nem mondhatom azért, mert egyik oldala újabb sikálási nyomokat mutat, a másikon meg igen vastag a zöld patina. Birtokosa azt mondotta nekem, hogy a nemz. múzeumnak küldi. Vederemo.

E leletből sikerült még egy 3·2 cm. hosszú bronzeszközt megmenteni, mely apró, henger alakú (63. sz.) és alúl karimával bír. A cső a karimánál szűkebb (4 millimeter), mint a másik végén (8 mm.) és két ellenes helyen szegek számára lyukakkal bír. A karima melletti lyuk hatszor nagyobb a fölső végén levőnél. A rozsda vastagon ellepte a tárgyat.

63. szám.

A lelet legfényesebb bronzeszköze egy majdnem tökéletes épségben talált kettős fogantyúval ellátott üst (64. sz.). A munkások öszszenyomott állapotban találták. Iparkodtam rendes alakját visszadni, elvált négy fülét (kettő egészen ép, kettő kissé sérült) a régi nyomokra visszatenni, és a kiesett fogantyukat a fülekbe elhelyezni. Az üst átmérője 21·5 cm., mélysége 11·5 cm., kidomborodása 1·4 centimeterrel meghaladja a száj átmérőjét. A felső karima négy kör között háromszögű diszítménynyel bír, mely felváltva sraffirozva van (65. sz.). Feltünő, hogy a sraffirozás nem párhuzamos vonalokból áll, hanem a háromszögök magassági vonalában találkoznak. Gyakran észlelhető, hogy a művész eszköze a háromszög területén túlcsuszott. Az üst feneke elveszett, vagy talán jobban mondva nem is volt meg az elhelyezésnél, mit a fenékfelé roppantul megvékonyodó üst oldalfala és a számtalan apró lyuk bizonyítani látszik. Nevezetes, hogy az üst azon oldalai, hol fülei vannak, tökéletesen ép, valamint a fülek és a két tartó is az, mig a fülek közötti oldalak aljai nagyon rongáltak vagy teljesen hiányzanak. Úgy látszik, kövekre helyezték az alkalmazásnál, mely műveletnél csak a két említett rész volt a tűz emésztésének kitéve.

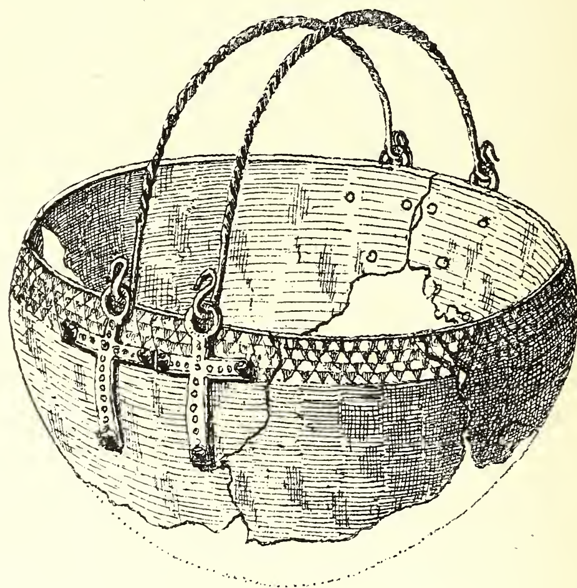
Az üst fülei (66. sz.) 2 cm. vastagok és 10·7 cm. hosszúak. A három szeg, melylyel az üsthöz erősíttettek, kúpalakú fejjel bírnak és 8 mmterrel emelkednek ki a keresztidomú fülekből. Középen végig fut a karika-dísz, középen egy-egy ponttal. A fül azon része, hol a tartóján lóg, kopásnak nyomát nem mutatja.

A bronztartók félkörívűek, 31·5 cm. hosszúak és a végükön

izléses kigyófej görbülettel vannak ellátva. A tartók csavardísze 4 cmnyi távolságban kezdődik (67. sz.), középen megvastagodik és oly szabályos alakítást mutat, hogy bámulatra ragad a készitő ügyessége.

E lelettől nehány (10—12) mtnyire (megjelenésem előtt) egy egész halom cserépedényre akadtak a munkások. Nehány közülök ép, a többi tömérdek darabra szakadt. Mint a friss törésből észrevettem, valamennyi edény teljes épségben volt s csak a munkások vigyázatlansága okozta, hogy kettőnél többet nem tudtak megmenteni.

A cserepek nagy része apró csésze-alakú edényt képezett (nehány ép példányból következtethetni), mely csekély behorpadással bír a fenéken és karimáján részint kissé begörbítve, részint ferde

64. szám.

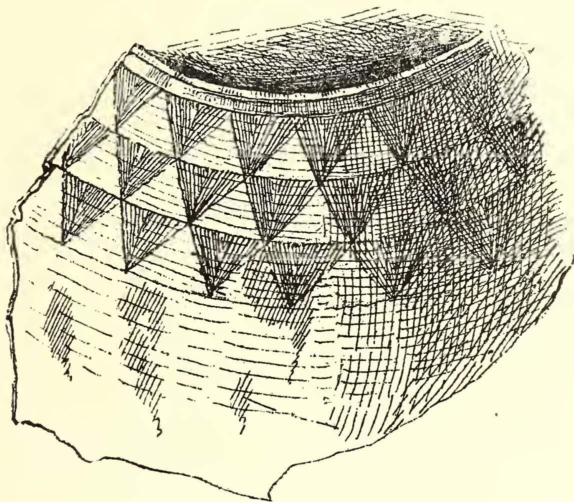
apró mélyedésekkel, vagy sima egyenes szélekkel jelenik meg. A csészék hasonlítanak a félgömbhöz, melynek búbja kis bemélyedésével fenékül, talpul szolgál. Átmérőjük 12—17 cmter között váltakozik. Nehányon erősen mutatkozik a graphit-máz, a többi barnás-szürke alapszinében jelenik meg. Anyaga mindegyiknek agyagos homok, apró fövénynyel keverve, mely keverék friss töréseknél csillámlásaival azonnal szembe tünik. E keverék is bizonyítja, hogy rendes égetésen nem mentek át, mert különben égetés alkalmával szétpattantak volna apró kövecseik miatt. Fölületök egyenetlen; korong használatának nincs nyoma.

A csészék között előfordult egy vastag falú, 24 cm. magas,

öblös bögre, rendes talapzattal ellátva. Füle nem volt neki. Belső, külső fala vastag agyagréteggel van bevonva. Szintén durva alakítás, kevés égetéssel.

A cserépedények között találtak két csinos alakú füles bográcsot, melyek közül az egyik egészen ép (68. sz.) a másiknak csak töredéke került hozzánk. Mindkettő egyforma alakkal birt. Az erősen kidomborodó edény hasa ferde párhuzamos vonalakkal van ékítve. Szája kissé kifelé hajol és a körtől gyakran feltünően eltér. Füle egy van. Magassága 7·5 cm., szája szélessége 10, domborodásánál 14·3 cm. Máza nincs, égetése csekély, anyaga a szokásos agyag-homok keverékek. A csillogó kovaszemcsék ezen is láthatók.

Ezeken kívül birunk még több cserepet, melyek eredeti alakjáról nem vagyunk tisztában. Feltünő gyors domborodás után majd-

65. szám.

nem lapos formára változnak át. Sem fenék, sem nyílásrészlet nincs, mi természetesen megnehezíti a kiegészítési kisérletet. Anyaga ezeknek a fenemlítettekkel ugyanaz, csakhogy színe feketés, nagyobb kőszemcsék fordulnak benne elő és kívül 2 mm. vastag sárga agyagréteggel van borítva.

A harmadik lelhely közel esik a hegy tövéhez, de a Sédnek szintén szomszédságában van. A tulajdonos forgató négy decimeter mélységben hányt kőrakásokra akadt, s midőn a köveket eltisztította, az agyagos réten köröskörül tűzhelyek nyomait találta. Ezek körül és a hamurétegben nehány cserepet talált és sok vasmaradványokat, melyek közül csak kevés van birtokunkban. A gazdától hallottam, hogy dárdahegyet, keresztvas nélküli kardot, tömérdek vasgyürűt és vasfület talált, melyek nagyobbára nála vannak Tüskevárt. Talált

egy bronz-csatfélét is (69. sz.), mely középen 3 concentrikus körrel van diszítve és hátul füllel van ellátva. Méretei: 21 mmter az átmérője, 3·7 mm. vastag. A vaseszközök közül négy 7 cm. átmérővel biró karika került hozzánk, melynek kettején még rajta van a vasfül, melylyel fához vagy egyéb anyaghoz volt erősítve. Egy ugyanily szé-

68. szám.

69. szám.

66. szám.

67. szám.

les, de vastagabb karika belül vékony üres fonalat mutat. Egy zablaféle részlet még meglehetősen ép, valamint egy görbített és a csúcson kiszélesedő eszköz, mely alsó ürjével fához lehetett erősítve, a mint a még észrevehető szegnek szolgáló lyuk is arra vall. Hossza 14 cm. Végül meg kell említeni két apró 3·7 cm. átmérővel biró

vascsészét, melyet a rozsda már annyira megemésztett, hogy eredeti rendeltetésére nem lehet következtetni. Több apró vasrészlet van még nálunk, azonban azokat a rozsda felismerhetlenül átette.

A leletekből általánosságban azt következtethetjük, hogy a Séd vizének környéke századokon át szolgált lakóhelyül az embernek. A korszakok meghatározására segít azon körülmény, hogy az egyes lelhelyek érintetlenül tartották meg eredeti alakjukat, mit a kőhalmokra ömlött két-három lábnyi humus lepel és a leletek alatti talaj minősége és sértetlensége is bizonyít. A kőkorszakból e helyen tudtommal még nem találtak semmit, bár feltehető, hogy nem csak a hegy keleti és déli oldalát lakták e korban,* hanem hogy már csak a kinálkozó forrásvíz kedveért is felhasználták ezen alkalmas helyet, mely a hegy délnyugati részén terül el. *Ádám Iván.*

A szeged-öthalmi őstelep és temető. Szegedtől mintegy órányi távolságban északnyugat, Dorozsma felé hullámosan emelkedve terül el „*Öthalom*“ s uralg a síkság felett egész a történelmi nevezetességű „*Székhalomig*“. Az alföldi síkságból kiemelkedő eme magaslatok első pillanatra látszanak, hogy *nem a természet alkotásai*, miután (mint tudós geologunk dr. Szabó József állítja a Duna s Tiszta közt levő halmokról) felűl esvén a vízhalom képződési vonalon, *mesterséges uton* jöhettek csak létre.

Igen kivánatos volt tehát, hogy e halmok tartalmáról s keletkezési koráról valami biztosat megtudjunk s ama mondákat, melyekben e halmok majd mint Attila sátordombja, majd mint a «fekete sereg» temetőhelye szerepeltek, érvényen kívül helyezzük. A mit azonban ez ideig a tudomány tenni elmulasztott, elősegíté a véletlen. — Ugyanis a víz árja itt is, mint másutt több helyen (Tószegen, Tökölyön), a tudomány szolgálatába állott.

A szegedi védtöltés készítéséhez szükségelt földmennyiséget ugyanis, miután Szeged környékén mértföldekre mindent víz borított, csak is Öthalomból lehetett szerezni. Így vált Öthalom nevezetessé a tudományra nézve, a keblében felfedezett régiségek miatt.

Öthalom nevét az öt kimagasló halomtól nyeré, melyek egymástól mintegy kilometer távolságra sorakoznak egymásután Szegedtől Dorozsma felé. Az öt nagyobb halom körűl azonban több kisebb domb is látható.

A Szeged felé eső első halom keleti oldalának lapos részein kezdődött az ásatás, illetőleg a föld kubikolás.

A földhordás megkezdése után a dolgozó munkások ásói csakhamar egyes csontvázakat, cserépedényeket, bronz- s egyéb tárgyakat hoztak felszínre. Jankovich Miklós kormánybiztos úr, kinek már sokat köszön a régészet, azonnal értesíté a m. n. muzeum igazgatóságát. Ennek következtében leküldettem azon év május 10-én a hely színére, a leletek körülményes megfigyelésére.

* Kleiszl Károly, gazd. gyakornok Dobán, pompás gyűjteményt rendezett az ottani leletekből; ő is állítja, hogy tömérdek tárgy kárba vesz rendszeres felügyelet hiánya miatt.

Junius 24-ig, összesen 45 napig, időztem ott, s ez idő alatt tett tapasztalataimat a következőkben adhatom elő.

Junius 20-án, midőn az ásatás színtere mérnökileg felvétetett; az árvíz magassága az Adriai tenger színe fölött 80·828 meter volt; ezen niveaun felül a kerülékalakú nagy halmok mintegy 10—12 meter magasra emelkedtek, sánczok nyomai egy halom körül sem voltak láthatók. A tulajdonképeni Öthalom közűl egyik sem méretett fel rendszeresen, miután ezek egyike sem esett az ásatás vonalába; ez csak is a Szeged felé eső első halom keleti s északi oldalának lapos részén történt s így a nagy halmok tartalma ma is titok előttünk

Az ásatás tere tehát a halom lábát képezé, mely 1—4 meter magas, lassan emelkedő dombot képezve húzódott a nagy halom felé, mintegy 500 meter hosszaságban s 60 meter szélességben.

A föld leásása 1—3 meter mélységig történt, a mennyire a felfakadó víz engedé. A felső fekete cultur réteg 0·5—1 meter vastagságban terült el az agyag réteg felett; ebben voltak a sirok elhelyezve. Atlagos mélységök 1·2—1·5 meter volt. Szinte a sárga agyag talajban fordultak elő az u. n. «tűzhelyek, tűzpadok» is, melyek arra mutattak, hogy Öthalom nemcsak temetkezési hely, hanem állandó telep is volt, és pedig a keleti lapos részben volt a telep, hol mintegy 80—100 tűzhely nyoma látszott, egymástól 4—5 meter távolságban.

A telep tűzhelyei közűl többet leásatván, azokat egyformáknak találtam, mindegyik átmérője 3—4 méter közt változott, 0·8 meter fekete termőföld alatt hamuréteg, telve cseréptöredékekkel, agancsokkal stb.; alatta vörösre égetett agyag; ez alatt ismét hamu s így váltakozva 0·6 m. mélységig, mely rétegezés akként jöhetett létre, hogy a tűzhelyen megszaporodott hamuréteg fölé ismét agyagot hordtak s új tűzhelynek kisimíták; ezt többször ismételvén keletkeztek e tűzpadok, melyeken a számos edénytöredék mellett, állatcsontok, agancsok, örlő és zúzó kövek találtatták, továbbá az ú. n. háló- vagy szövőszék-agyagsúlyok; ezek, nézetem szerint, sem háló, sem szövőszék súlyok nem lehettek, mert rendesen a tűzhelyeken szoktak előfordulni, s így valószinűleg állványul használtattak a tűz mellett, mint manap a nyárstartók, mit bizonyítni látszik a felső részükön levő lyuk is, melyen keresztűl hihetőleg a nyársat dugták; vagy pedig többet a tűz körűl raktak ezen agyag kúpokból, s föléjök helyezték az edényeket, mint manap a háromlábú vas edénytartókra. A munkások itt is, úgy mint Tószegen *kemenczedugóknak* nevezték a hasonlóság miatt (LIII. tábla 12. sz).

Előfordultak e tárgyakon kívül a tűzpadokon: 1 bronz sarló, 1 tőrpenge s 1 hajtű (LII. tábla 10 sz.), melyek annyiban bírnak ránk nézve érdekkel, hogy a Duna s Tisza közti vidék bronzban szegény lelhelyeit egygyel gazdagíták.

E tűzhelyeken nagy hamvvedret egyet sem sikerült épen kiemelni, miután azon területen, hol azok előfordultak, a felfakadó víz miatt nem lehetett szabadon ásatni; csakis alsó vagy felső részök volt kiemelhető a sáros talajból; e részen ezer számra kerültek felszínre a nagy edények töredékei, melyeknek csak érdekesbjei gyüjtettek össze.

Az tűzhelyek fölött állottak hihetőleg a sátrak vagy faépületek, melyek idővel elpusztultak, miután kő vagy tégla épületmaradványoknak nyoma sem találtatott.

E telep közelében találtatott egy verem, tele barnult kölessel; a verem nyilása 1 méter fekete föld alatt kezdődött 40 cm. átmérővel, s öblösen egész 1·75 méterre szélesedett ki, nyilásától mélysége 1·5 méter volt.

E tűzhely teleptől kissé nyugatra, valamivel emelkedettebb dombon, volt a temető; ettől ismét nyugatra egy nagyobb területen épen semmi sem fordult elő, míg a szeged-szatymázi úton túl fekvő dombon találtattak az u. n. *pogánykori magyar sírok.*

Sem a telep, sem a temető kiterjedését nem lehetett pontosan meghatározni, mivel az ásatás csak egy bizonyos területre szorítkozott. A sírok számát sem lehetett biztosan megállapitani; megérkezésem előtt már mintegy 40 felbontatott, ott tartózkodásom alatt pedig mintegy 60 lett fel ásva, melyek közül 42 vizsgáltatott meg, s méretett fel részletesen.

A sírok érintetlen állapotban voltak, jellegök egyező. A temetkezés puszta földbe történt; koporsónak nyoma sehol sem látszott; a csontok ép állapotban voltak, kivéve egy sírt, melyben a csontváz egészen elporladt, s csak mint sárgás barna folt tünt fel a talajban.

A sírok elhelyezésében semmi rendet nem tapasztaltam; néhol kettő három egymáshoz közel, másutt 3—4 meter távolságban egymástól. Külső jellel, kővel vagy halommal nem voltak ellátva. A sír feneke s oldala sem kővel kirakva, sem kitapasztva nem volt. A csontvázak elhelyezése, nem különben a mellettök talált tárgyak együtt előfordulása tekintetéből, czélszerünek tartom a sírok részletes leirását adni a jegyzetben.*

* 1. sír. Csontváz (a mely sírnál a csontváz fekvése nincs külön fölemlítve, abban mindig hosszában kinyujtott tagokkal feküdt), 1·6 meter mélyen, koponya ép (a mely sírnál a koponyáról nincs említés téve, azon sírban a koponya összetört állapotban került a felszinre) bal karján két karperecz négyszögű bronzsodronyból; oldalánál 10 centiméter hosszú rozsdás vas késpenge, lábainál korongon készült öblös cserép edény.

2. sír. 1·6 m. mélyen, lábainál korongon készült cserép tálka.

3. sír. 1·3 méter mélyen, lábainál durván égetett fekete agyag bögre.

4. sír. Csontváz ülő helyzetben 1·4 méter mélyen, a koponya ép, 0·8 m. mélyen a mellre esve; lábai kinyujtva, ölbe esett kezekkel, mellén Diva Faustina kopott ezüstérme.

5. sír. Csontváz ülő helyzetben 1·3 m. mélyen, a koponya ép, 0·5 m. mélyen, lágyékán bronz szíjcsat, a szíjhoz erősítésre kettős bronzlemezzel s szögekkel (LIV. tábla 15. szám), lábainál kissé görbülő rozsdás vas késpenge vagy lándsacsúcs, 12 cm. hosszú.

6. sír. 1 m. mélyen, lábainál durván készített füles bögre, füle letörve. (LIII. tábla 7. sz.)

7. sír. 1·6 m. mélyen, bal karján két karperecz, négyszögletes bronzsodronyból kékes zöld patinával, mellén fibula, hengeres bronz sodronyból, mely lábánál hevert, karikákkal díszes, kerek lemezzé szélesűl s alul ismét megvékonyodva visszahajlik s a tű fogóját képezve sodronyalakban van többszörösen rácsavarva a korong felett az ívtagra; kékes zöld patinával (LII. tábla 7. sz.), lábainál korongon készült cserép pohár

8. sír. 1·5 m. mélyen, lábainál korongon készült kis lábas cserép pohár, nyakán gyöngyökkel.

9. sír. 1·6 méter mélyen, lábainál durva, szénnel kevert fekete agyagból égetett bögre.

A sírok részletes leírásából háromféle temetkezési módot különböztethetünk meg, úgy mint:

1-szőr ülő helyzetben, 2-szor hosszában kinyujtott tagokkal és 3-szor ló- és kutyával eltemetve.

Az első temetkezési mód szerint a váz ülő helyzetben kinyujtott lábakkal, ölbe helyezett kezekkel, mellre csüggesztett fővel volt elhelyezve, a csontváz minden része meglehetős épségben maradt fenn. E temetkezési mód kiválóan érdekes, nemcsak ritkaságánál fogva, mivel hazánkban eddigelé mindössze 6 helyről ismerünk hasonló sírokat, hanem mivel ezen 6 lelhely közül egyiknél sem találtatott fémtárgy, mi a leletek korának meghatározását megnehezíté; ugyanis

10. sír. 1·5 méter mélyen, lábainál korongon készült cserép edény; nyakán gyöngyök.

11. sír. 1·3 méter mélyen, a fülcsont a fülbevalótól megzöldült; jobb karján két karperecz bronz sodronyból, két végén lapított, bevert pont s hullámvonal diszítéssel, bal karján hasonló ezüst karperecz, lapított végein körkörös bevert díszszel; egy ezüst sodrony fülbevaló, egy bronz fülbevaló tekercsdíszű záróval (LII. tábla 3. sz.); továbbá két bronz sodrony karika több darabba törve, s rozsdás vaskarika s késtöredékek.

12. sír. 1·5 mélyen, a csontváz szétkorhadt állapotban, mellette egy agyagból égetett lapos karika, u. n. orsógomb.

13. sír. 1·5 méter mélyen, nyakán gyöngyök, lábainál korongon készült cserépbögre.

14. sír. 1·3 m. mélyen ember, ló s kutya csontváz.

15. sír. Gyermek csontváz 0·9 m. mélyen, a többitől eltérőleg, fejjel délfelé, homokos talajban, a koponya kissé töredezett, a koponya körül 3 edény volt elhelyezve, egy dudoros öblöny (LIII. tábla 14. sz.), egy igen durva kis füles csésze (LIII. tábla 1. sz.), s egy szintén füles, kissé finomabb csésze.

16. sír. 0·8 m. mélyen, a koponya ép, nyakán gyöngyök, mellén bronz fibula, háta vágott élű domború lemezből, 7 cm. hosszú, rugója sodronyból; bronz sodrony karika vagy fülbevaló töredékek, mellette égetett sárgás agyag orsógomb.

17. sír. 9·8 m. mélyen.

18. sír. 1·3 m. mélyen ember, ló s kutya csontváz, az emberkoponya ép, a sírban egy cseréptöredék s tégladarabon kívül, mely a lókoponya alatt volt, mi sem találtatott.

9. sír. Két csontváz egymás mellett 1·3 m. mélyen, az egyiknél, mely igen összetöredezve volt, semmi sem találtatott; a másiknak koponyája ép, lábszárain és nyakán gyöngyök; nyakán egy félkörben hajlított, csavart ezüst sodronyból készült nyak-ékesség, két végén karikába hajtott akasztóval, melybe hihetőleg a felfüzött gyöngysor két vége volt befűzve (LII. tábla 2. *a.* sz.) a koponya két oldalán egy-egy ezüst-sodronyból fonott fülbevaló volt, melyekbe 3—3 csiszolt carniol gyöngyszem van fonva, kapocscsal záródik (LII. tábla 2. *b. c.*); bal karján két ezüst karperecz, lapított sodronyból; 2 karika ezüstből s 1 bronzból, egy ezüst háromszögű lemezke akasztó füllel, 1 bronz sodrony gyűrű, két vége egymásba csavarva.

20. sír. 1·4 m. mélyen, lábszárain 20 szem nagy fehér kréta-anyagú s 1 szem calcedon gyöngy; mellén fibula bronzból, háta domború lemezből egy helyen öt soros sodronynyal átfonva, bal karján két karperecz eltöredezve, lapos bronz sodronyból.

21. sír. 1·2 m. mélyen, a koponya ép, bal karján két karperecz bronz sodronyból s egy vékony bronz lemezből, jobb karján két karperecz ezüst sodronyból, két végén lapított, bevert diszítménynyel; nyakán a 19. számú sírban találthoz hasonló ezüst nyakékesség durva zöld patinával, mellén fibula bronzból, lapos korongalakú előlappal, melynek közepébe bronzszöggel átfurt borostyán gyöngyszem van illesztve (LII. tábla 9. sz.); két fülbevaló töredék az egyik ezüst sodronyból, vége hosszú horogalakra hajtva, a másik bronzból, vége horogalakra csavarva; továbbá bronz és ezüst lemeztöredékek, széleiken kiemelkedő bordával, középen bordavonal gömbalakú dudorral és egy bronz fogantyú két darabra törve, félköralakú két végén szegmaradványokkal; e fogantyú a lemezekkel együtt valamely fatárgyra lehetett diszítésül szegezve.

22. sír. 1·2 cm. mélyen, a koponya töredezett, lábainál igen durva agyag tálka (LIII. tábla 13. sz.)

Kis-Várda és Anárcs közt (Szabolcsmegyében) felásott temetőben csupa cserép edények voltak a sírok mellékletei, itt a csontvázak inkább guggoltak, mint ültek, mert lábaik nem voltak kinyujtva, hanem a test alá húzva; [1] Csepen (Komárom m.) minden melléklet nélkül; [2] a kis-kartali pusztán, Aszód és Varsány közt, vörösre égetett s átfúrt agyag ékszerrel s cserép edénynyel; [3] Tápió-Farmoson s a bábotai magaslaton (Győr m.) durva cseréppel; [4] Tökölyön (Pest m.) u. n. „*pannoniai*" diszítésű apró cserép edényekkel s egy négy szögletén

23. sír. 1·3 m. mélyen, a koponya ép, nyakán gyöngyök, lábainál durva anyagú töredezett bögre, mely alatt két kis állatfej találtatott.

24. sír. 1·5 m. mélyen, koponya nem találtatott, lábainál korongon készült füles cserép korsó fekete agyagból (LIII. tábla 16. sz.), mellette rozsdás vas lándsacsúcs, két darabba törve.

25. sír. 1·6 m. mélyen, lábainál korongon készült cserép bögre.

26. sír. 1·5 m. mélyen, lábainál korongon készült kis talpas cserép pohár, nyakánál gyöngyszem, mellén fibula bronzból, háta lemezes, tűje letörve.

27. sír. 1 m. mélyen, fejjel nyugatnak, lábainál durva fekete agyag bögre.

28. sír. 1·5 m. mélyen, a koponya ép, balkarján karperecz lemezes bronz sodronyból, zöldes kék patinával, mellén egy hajtott bronz lemezke töredék s Caracalla ezüst érme, mellette 11 cm. hosszú késpenge rozsdás vasból, lábainál korongon készült öblös cserép bögre.

29. sír. 1·3 m. mélyen, lábainál durva kis cserép edény.

30. sír. 1 m. mélyen, a koponya ép, mellén ezüst fibula, háta domború lemezes, feje letörve; mellette agyagból égetett orsógomb, lábainál gyöngyök és durva fekete agyag bögre.

31 sír. 1·3 m. mélyen, jobb oldalra fordítva, a koponya ép, mellette vas kard, kétélű pengéje párhuzamos oldalú, vége felé kissé keskenyül, markolata vastag lapos korong, egész hossza 92 cm., 10 dbra törve.

32. sír. 1·5 m. mélyen, a csontok egészen elporladva; négy nagy carniol calcédon s krétaszerű anyagból s több apró üveggyöngyszem (LII. tábla 11. sz.), egy karperecz ezüst sodronyból fonva, két végén tekercses záró kapocscsal (LII. tábla 5. *a. b.*), egy korongalakú bronzlemez tükör durva zöld patinával, bronz lemez töredékek, körkörös háromszoros bordadíszszel, közepén nagy félgömbfejű szeggel, melylyel valamely fatárgyra lehettek erősítve: egy fogantyú bronz lemezből, két bronz kapocscsal (LII. tábla 1. sz.), egy bronz lemezke, két végében egy-egy szöggel; egy 7 cm hosszú lándsacsúcs rozsdás vasból, több vas karikatöredék s lábainál korongon készült, finoman égetett cserép bögre. (LIII. tábla 11. sz.)

33. sír. 1·5 méter mélyen, lábainál igen díszes tagozatú korongon készült cserép pohár. (LII. tábla 6. sz.)

34. sír. 1·5 m. mélyen, oldalt fordítva, nyakán gyöngyök; a fülbevaló ezüst sodronyból, mellén korongos bronz lemez fibula, kerékalakú, 6 kiálló küllővel, kéttagú, tűje hiányzik, előlapja kék s vörös zománczczal díszítve (LII. tábla 6. *a. b.*)

35. sír. 1·5 m. mélyen, lábainál kis öblös korongon készült cserép bögre. (LIII. tábla 4. sz.)

36. sír. 1·5 m. mélyen, lábainál sárgára égetett agyagból, korongon készült kis kancsó füles edény.

37. sír. 1·3 m. mélyen, a koponya ép, mellette semmi sem találtatott.

38. sír. 1·6 m. mélyen, lábainál korongon készült bögre. (LIII. tábla 5. sz.)

39. sír. Ember-, ló- s kutyacsontváz 1 m. mélyen, az emberkoponya ép, mellette találtattak: két kengyelvas, rozsdás, több darabra törve, alsó része lapított, felül a szíjhoz kapcsolásra egy kiemelkedő négyszögletes taggal (LIV. tábla 7. sz.); nyílcsúcs rozsdás vasból, háromélű (LIV tábla 2. sz.), 10·4 cm. hosszú lándsacsúcs rozsdás vasból, háromszög alakú, két darabra törve (LIV. tábla 5. sz.); rozsdás vasdarab háromszögalakú (LIV. tábla 6. sz.); hasonló két darabra törve; több vasdarab, hihetőleg

[1] Arch. Ért. III. k. 121. s köv. l. [2] u. o. II. k. 121. l. [3] Arch. közl. VI. k. 45. l. [4] u. o. VII. k. 178 l.

átfurt égetett agyag lappal.[1] A külföldiek közül a hozzánk legközelebb álló németországi Monnstein mellett a Hinkelstein tövében felfedezett temetőben szintén csak cserépedények, csiszolt kőeszközök, s kagylóhéj gyöngyök találtattak, fém eszköznek nyoma sem volt.[2]

Az öthalmi e fajta két sír egyikében (4. sz.) Diva Faustina-féle ezüst érem, a másikban (5. sz.) pedig vas lándsacsúcs s egy bronz szíjcsat (LIV. tábla 15. sz.) találtatott, mi kétségen kívül helyezi ezen sírok korát. A Faustina-féle érem után itélve, mindenesetre a római befolyás idejébe, s a Kr. u. 2-ik századnál későbbi időbe tehető ezen sír kora (Faustina, Antonius Pius neje, 138-tól 161-ig uralkodott). A másik sírban lelt tárgyak még későbbi időre vallanak, mert a fibulát a csat használata csak a népvándorlások idejében szorítja ki a divatból.

A második temetkezési mód szerint a csontvázak fejjel délkeletnek fordítva, hosszában kinyujtott tagokkal, testhez zárt karokkal voltak elhelyezve; az arcz többnyire fölfelé fordítva, csak egy-két esetben oldalt fordítva találtatott; a csontváz részei nagyobbrészt ép állapotban.

Ilynemű 35 sír; közülök a 31. számú, a benne talált kétélű korongfogantyús vaskard után itélve alig lehet régibb a XI. vagy XII. századnál. A többiekben előfordult tárgyak egy jellegűek, csak alak- és nagyságra nézve különböznek egymástól, technikájuk római befolyásról tanuskodik. E sírok mellékleteit ezüst, bronz, vas és agyag tárgyak képezték, melyek egymás társaságában, — ezüst karperecz vas lándsacsúcscsal, bronz fibula ezüst fülbevalóval és így tovább — fordultak elő. A karpereczek rendesen a bal alsó karcsonton voltak, néha kettő-három egymás mellett; a fibula a mellcsonton feküdt; a vas lándsacsúcs egy-két esetben agyagkarika kiséretében a csontváz jobb oldalán hevert; a különféle színű és anyagú gyöngyök többnyire a nyakcsontot vagy a láb alsó részét diszíték; az elmaradhatlan kis edény majdnem mindegyik sírban a csontváz láb-

zablatöredék, 3 db szeg rozsdás vasból (LIV. tábla 10. sz.), 17 darab aranyozott ezüst pitykegomb, gömbölyű, lapos bemélyített körrel s aranyozás nyomaival, hátul egy görbitett szeg áll ki (LIV. tábla 14. sz.); karperecz vékony ezüst lemezből, nyilt végei keskenyülve hegyben végződnek, egyik hegye letörve. (LIV. tábla 11. sz.); ezüst lemezke, egyik vége felhajtva egy darabka famaradványra, másik vége egyenes, mindkét végén egy lyukkal (LIV. tábla 13. sz.); ezüst lemezke félkör alakban hajtva, végein lyukkal (LIV. tábla 16. sz.), 3 darab hasonló kisebb s 1 háromszögű ezüst lemezke.

40. sír. Ember-, ló- s kutyacsontváz 1 m. mélyen, az előbbi sírtól 2 m. távolságban; az emberkoponya ép; mellette voltak: két kengyelvas rozsdás vasból, az előbbiektől csak annyiban tér el, hogy a szíj befogadására nem négyszögletes, hanem gömbölyded tag áll ki felül; lózabla rozsdás vasból, két karika által rozsdásodott tagból (LIV. tábla 1. szám), többi része kisebb darabokra törve, továbbá 1 nagyobb (LIV. tábla 3. sz.) és 2 kisebb karika rozsdás vasból. (LIV. tábla 8. sz.)

41. sír. Ember-, ló- s kutyacsontváz 1·3 m. mélyen, a koponya ép, mellette voltak két kengyelvas igen rozsdás vasból, több darabra törve, egészen hasonló a 39-ik sírban talált kengyelvashoz; lózabla igen elrozsdásodva, több darabra törve; lándsacsúcs vasból, négyélű, 15·5 cm. hosszú (LIV. tábla 9. sz.), négyszögletes rozsdás vas csat- vagy zablatag (LIV. tábla 4. sz.), továbbá karperecz vastag ezüst lemezből 36·7 gramm nehéz. (LIV. tábla 12. sz.)

42. sír. 1·5 m. mélyen, a koponya ép, lábainál nehány kréta gyöngyszem s korongon készült kis cserép tál.

[1] Arch. Ért. XIII, k. 50 l. [2] Archiv für Anthropologie III. k. 101 s köv.

fejei közé volt helyezve, kivéve egy esetben (a 15. számú gyermeksírban), hol nem lábánál, hanem a koponya körül volt elhelyezve egy dudoros és két kisebb edény. Az e sírokban talált fémtárgyak nevezetesbjei a LII. táblán láthatók. Az 1. sz. alatti, bronz lemezből készült fogantyú a 37. sírban találtatott, két bronz kapocscsal van ellátva, melylyel hihetőleg valamely fa szekrényke födeléhez volt erősítve; ugyan e szekrényke diszét körkörös dudorokkal ellátott bronz lemezek is képezték, melyek félgömbfejű szegekkel voltak ráerősítve; ezekkel együtt fordult elő egy korongalakú bronz lemez tükör, továbbá az LII. tábla 5. a. b. alatti ezüst sodronyból fonott karperecz, melyhez kevéssé hasonló a cserbelei (Hunyad m.) leletben fordult elő (n. muzeum III. terem, 7 szekrény alsó jobb oldali tábla).[1] Ez több ezüst nyakpereczczel, fibulával, gyürüvel s Róma 486—709. éveiből való családi érmekkel találtatott.

Az öthalmi leletben az ércz tükör, a bronz lemezek, a fogantyú határozottan római jellegűek, sőt a fonott karpereczhez hasonlók is előfordulnak a római s nápolyi muzeumokban, mi a fenti tárgyak rómaisága mellett tanuskodik.

Tovább vizsgálva az LII. tábla tárgyait, azt találjuk, hogy azok technikája szintén mind a római jelleget viseli magán; így a 3. sz. bronz sodrony fülbevaló, tekercsdiszítésű záróval, mely a 29. sz. sírban több bevert diszítésű ezüst s bronz karpereczczel találtatott; a 4. sz. bevert diszítésű lemeze bronz karperecz, mely nyilása felé szélesedik; a 10. sz. közönséges alakú bronz hajtű lapos, gömbalakú fejjel, nyakánál körülfutó tekercsdiszszel; a 7. sz. bronz sodrony fibula elől spirál diszítést képez, lábánál koronggá s a tű tokjává szélesedik s a hátsó részén visszafelé kanyarodik felső ívalakú részéhez, s azt többszoros karikákban körülcsavarja;[2] a 8. sz. bronz lemezeshátú fibula elől csigatekercs díszszel közönségesebb alak; a 9. sz. bronz lemez korongos fibula, melynek hátuljához a tű rúgóját képező sodrony tekercs és a tű tokját képező rész hozzá van forrasztva, előlapjának közepéből egy bronz szöggel átfúrt borostyán gyöngyszem áll ki diszítésül (a 19. sz. sírban több tárgygyal találtatott), végűl a 6. a. b. alatti küllős korongalakú zománczos fibula. — «A zománczot nem a barbárok födözték föl, hanem a gyakorlatot átvették az antik világtól; s így minden zománczműveiket antik befolyás alatt állóknak kell tekintenünk, mit már a kisebb mérv is teszi valószinűvé, mely általán a Fibulát az eredeti barbár római Fibula ellenében jellemezi.»

Fibulánkat kék és vörös zománcz diszíti, mely érczfallal van egymástól elválasztva. Ehhez hasonlók n. muzeum III. szoba 4. szekrény tárlójában láthatók.

Hátra volna még ezek után az LII. táblának 2. *a*. 2. *b*. 2. *c*. alatti tárgyairól, mint ritkaságuknál fogva is kiváló érdeküekről, szólani. Ezek közül a 2 a-val jelzett, ezüst sodronyból csavart, két végén

1 Arch. Ért. IX. k. 216 l. — Lindenschmit. Die Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit II. V. 3. tábla 10. sz.

2 Hasonló a kelta fibulák közt. Arch. Közl. XIII. k. 14, l. 6-ik bronz ruhakapocs. Pulszky F. «A kelta uralom emlékei Magyarországban.»

3 Henszlmann. A fibula. Arch. Ért. VIII. k. 116. old.

akasztó hurokkal ellátott, féltorques alakú nyakékesség — Öthalmon 2 ilyen találtatott — csupán használatánál fogva érdekes; ugyan is a csontváz nyakcsigolyáit hátulról köríté, s így előre álló két hurkos végéről vagy a 2. *b. c.* alatti ékszerek függöttek le, vagy a mi valószinűbb: miután ezen két ékszer bezárva találtatott, s így a hurokba alig lehetett akasztva — zsinórra füzött gyöngysor két vége volt hozzá erősítve.

Ezen utóbbi feltevés alapján a 2. *b.* 2. *c.* alatti, ezüst sodronyból igen izlésesen készült 2 darab ékszer, melynek sodronytekercsei közé 3—3 csiszolt carniol gyöngyszem van fonva, nem lehet egyéb mint fülbevaló. Ehhez hasonló két bronz példányt már bir muzeumunk, egyet Pécsről (1870)[1] s egy töredéket Ó-Budáról (1869).[2]

Az előbbivel Constantius (350—360) érmét, az utóbbival Valentinianus érmét találták, s ha bár az érem kopott volta miatt nem is tudjuk, hogy hányadik Valentinianusé volt ez érem, annyit állíthatunk, hogy a 4-ik század végéről vagy az 5-ik elejéről való e lelet; mert I. Valentinianus 364-ben kezdett uralkodni, a III-ik pedig 455-ben végzé uralkodását. Ugyanezt állíthatjuk nem csak eme régibb két gyöngyös ékszer koráról, hanem az öthalmi két hasonló ezüst fülbevalóról is, részint a feltünő hasonlósága miatt, részint pedig azért, mivel Öthalmon szintén találtatott nehány 3-ik s 4-ik századbeli érem.

Ezen elősorolt fém tárgyak kapcsában megemlíthetjük még a sírokban talált gyöngyöket. (LII. tábla 11. szám) Ezek nagyságra és alakra nézve igen váltakozók; vannak ugyanis apró téglányalakú csiszoltak, hatszögű lecsiszolt tompa élűek, szívalakúak, gömbölyűek, tojásdadok, továbbá diónagyságnyi, hosszukás gömbalakúak, lapos négyszögletesek, monorúak s szivőrűek. Anyagra és színre nézve szintén nagyon különböznek egymástól; vannak ugyanis üvegből, carneol-, calcedonból, fehér krétaszerű anyagból s vörös, zöld, kék, fehér, sárga gyurmaféle anyagból, — s tökéletesen megegyeznek a muzeumban levő, több helyről való római sírokban talált gyöngyökkel.

Mindezek után a sírokban talált edényekről kell még röviden szólanunk.

Alakjokra nézve oly nagy változatosságot mutatnak, hogy a 66. darab ép edény közt két egymáshoz hasonló nem található. Nagyságra nézve is nagyon különböznek, a mennyiben a legnagyobb edény magassága 0·4 meter a legkisebb pedig 0·03 m.

Technikai kivitelükre nézve két osztályba sorozhatók, t. i. téglavörös s barnás színű, korongon készült, finoman égetettekre (LIII. tábla 4., 5., 6., 8., 11., 14., 16. számok) s durva szénnel kevert szemcsés fekete vagy sárga agyagból kézzel idomítottakra, melyek csak inkább kiszárítva, mint kiégetve lettek (LIII. 1., 2., 3,, 7., 9., 10., 13., 15. sz.), ezt mutatja az, mi a töréshelyeken látszik, hogy a szélek vörösre égetvék, a belső részek pedig egészen feketék.

Oldalfalazatuk vastagsága a 2 millimetertől egész 2·5 centimeterig változik. Külszínük szintén változó; vannak: 1. kívül belül

[1] Muzeumi jegyzőkönyv 1870. Aug. 13. 185 sz.
[2] u. o. 1869. 166. sz. Mindkettő n. muzeum II. szoba, 6. (?) szekrény.

feketék, 2. kívül belűl sárgás vörösek s 3. kívül vörösek, belül feketék; egyik edény töredékén a grafitozás nyomai is látszottak. (LIII. tábla 8. sz.)

Ami ez edények diszítését illeti, arról nagyon keveset mondhatni, mert nagyobb részének oldalfala sima, s csak nehányon fordult elő kevés bekarczolt diszítés. Így az LIII. tábla 2. számú perem töredékén két benyomott kört, — mely hihetőleg folytatólagosan az egész edényt körül diszíté, — a perem szélén pedig durván benyomott ferde párhuzamos bevagdalásokat, látunk; a 8. számú grafitos nyaktöredék, bekarczolt többszörös ívalakú diszítést mutat, mely felett és alatt benyomkodott 4 likacssor vonúl körül, az alsó alatt ismét többszörös ívek látszanak; a 10. számú oldaltöredék, a négyszeres bordával ellátott vastag fül felett, benyomott vonalakból összeállított csinos alakokat tüntet elénk; továbbá felemlíthetjük még a technikai kivitel tekintetében igen csinosan tagozott 6. számú poharat; a folytonos kisebb nagyobb dudorokkal körülvett 14. számú öblönyt, s a sajátságos idomú durva agyagból készült vályualakú 9. számú edénykét, mely sótartó alakjára két rekeszre van osztva. A többiek közönségesebb alakúak, az 1. számú durva füles edénykéhez hasonló látható Klösz muzeumi fényképei 69. tábla 2. sz. alatt; az 5. számúhoz hasonló ugyanott 68. tábla 5. sz. alatt; a 7. számúhoz ugyanott 68. tábla 6. szám alatt.

Az edények részben római typusúak, részint barbarizált rómaiak. Hogy mily kevéssé lehet az edények anyagáról s alakjáról a korra biztosan következtetni, mutatják ezen római tárgyakkal együtt talált edények, miután egyik sírban a legdurvább égetetlen edény fordult elő ugyan oly nemű fémtárgyakkal, minőkkel a másik sírban igen finoman égetett korongon készült edény, — kiváltkép prægnans példa erre a 15. számú edény, melyben vas lándsacsúcs találtatott, pedig ez oly durva, primitiv készítésű, hogy a kőkorban is sokkal finomabbakra akadunk.

A czifrázatok s dudorokat a bronzkort jellemző sajátságoknak szokták tekinteni; az Öthalmi lelet tanuskodik, hogy ezek s a mohi pusztai dudoros edények is egy későbbi korból valók. Stridón, Pátkán, Szt.-György völgyén s több római település helyén is látjuk, hogy a præhistoricum belenyult a rómaiak korába, nem föltünő tehát, mint mondja Hampel,[1] hogy oly tárgyakra, melyeknek igen magas kort volnánk hajlandók tulajdonítani, reá akadunk római kori készítmények közelében», ezek barbár eredetűek, de római mintára készültek.

A *harmadik temetkezési mód*, lóval és kutyával, a mennyiben a magyar vezérek korára vihető vissza, reánk nézve kiváló fontosságú, miután krónikáink e téren oly megbizhatlanok, hogy csak is az ily leletek szaporodtával leszünk képesek magunknak némileg tiszta képet alkotni őseink pogány szokásairól.

Eddig tudomásommal a következő helyeken találtak hasonló sírokat: *Bene* puszta (1834), *Vereb* (1853), *Galgócz* (1859), *Szolyva*

[1] Arch. Ért. XIV. k. 225. l.

(1870), *Pörös* (1871), *Pilin* (1872), *Érd-Batta* (1873), *Nagy-Teremia* (1876), *Neszmély* (1877), *Gerendás* (1879), *Homorszög* (1879), *Nemes-Ócsa* (1879), *Anárcs*, *Gödöllő*, *Tisza-Lök*, *Balkány*, *Hugyaj*, *Magy-Lovasberény* és *Szeged-Öthalom*, továbbá a *budapesti lóverseny téri*[1] és a *pilisi* is ide sorolható (?).[2]

Öthalomnál 5 sírt találtam e fajta temetkezéssel, közülök kettő (a 14. és a 18. sz.) a többi sír között, egy (a 41. sz.) a tűzhely-telepnyugati oldalán s kettő (a 39. és 40. sz.) egészen külön a szeged-szatymázi uton túl fekvő dombon. E két utóbbi egymás mellett 2 méter távolságban. Mindegyik sírban a csontváz mellett eltemetve a vitéz lovának csontváza is feküdt, sőt mindegyiknél eb csontváz is találtatott, mely adat bizonyítékul szolgálhat a pilini hasonló lelet mellett azoknak, kik eddig kétségbe vonták, hogy a pilini sírban kutyacsontváz is találtatott volna.[3]

A sírok közől csak háromban találtattak a szokásos kengyelvasak, zablák, lándsa és nyilcsúcsok, ezüst karpereczek stb.

Egyikben (a 39. sz. sírban) ezen tárgyakon kívül előfordult több darab ezüst lemezke, két végükön átlyukasztva, melyeken át szögekkel valamely tárgyra, valószínűleg fára, lehettek erősítve, miután egyik ily lemezen még némi fa maradvány látható (LIV. tábla 13. és 16. számok), ugyane sírban előfordult továbbá 17 darab aranyozott ezüst u. n. pitykegomb (LIV. tábla 14. sz.), melyekkel nézetem szerint a lóhám sallangja lehetett diszítve, miután e gombok hátulsó részén kiálló szeg azt mutatja, hogy szíjba kellett erősítve lenniök s miután a lócsontváz szügye táján találtattak; lehettek azonban ruhára is alkalmazva, miután őseink ruházata hihetőleg szintén bőrből volt. E pitykék rossz ezüstből vannak hátul homorú, elűl domború egyszerű diszszel, egészen hasonlítanak a nagyteremiai, anárcsi és bene pusztai pitykékhez (n. muzeum III. szoba, 12-ik szekrény) a piliniek kissé diszesebbek (u. o.)

A karpereczek egyike (LIV. tábla, 12. sz.) vastag ezüst lemezből van készítve, 36·7 gr. súlyú, hasonló a verebihez (n. muzeum, III. szoba, 12-ik szekrény); a másik karperecz (LIV. tábla, 11. sz.) vékony ezüstből, hasonló a galgócziho z (u. o.),[4] a lándsacsúcsok (LIV. tábla 5. és 6. sz.) hasonlók a piliniekhez[5] a kengyelvasak majdnem mindegyik leletben előfordulóval megegyeznek (n. Muzeum, III. szoba 12 szekrény)[6] a nyílcsúcs (LIV. tábla, 2. sz) hasonlít a szolyvaiakhoz (n. muzeum, III. szoba, 12. sz.),[7] a zablatag (LIV. tábla, 1 sz.), de kivált a mely töredezettsége miatt le nem rajzoltathatott, hasonló a pilinihez,[8] a vaskések szintén a piliniekkel egyeznek meg,[9] az LIV. tábla, 17. sz. alatti broncz szíjvég, két füllel és hatulján 3 kiálló

[1] N. Muzeum. III. szoba. 11 szekrény baloldali felső tábla.
[2] Arch. Ért. XIV. k. 230. l.
[3] Arch. Közl. IX. k. 20. l.
[4] Arch. Ért. IV. k. 164. l.
[5] Hampel. Antiquités préhistoriques. II. XXIV. tábla 40., 41., 47. sz.
[6] u. o. 33. 35. 36. sz. és Arch. Ért. VI. k. 42 l.
[7] Arch. Ért. III. k. 201. l.
[8] Hampel. Ant. Préh. u. o. 37. sz.
[9] u. o. 38., 39. sz.

szeggel van ellátva, előlapján homorúlag bevert liliomalakú diszszel, melynek technikája emlékeztet a több helyen talált boglárok diszítéseire,[1] de kissé elüt a benepusztai keleti ízlésű vadállat diszítette szíjvégtől. (n. muzeum, III. szoba, 12 szekrény.)

Láthatjuk ezekből, hogy az ország különböző vidékein talált eme ős magyar sírok tárgyai többé kevésbé megegyeznek egymással s mindnyájan egy közös jellegűek. Anyagra nézve az eszközök vasból vannak, az ékszerek pedig rendesen ezüstből, megaranyozva, csupán a nemesócsai s a nagyteremiai leletben fordult elő két arany függő.

A rendes tárgyakon kívül csupán egyes esetekben találtattak más neműek, így a galgóczi s szolyvai[2] leletben azon lombozatos diszítésű ezüst lemez, mely eddig kucsmadisznek tartatott, mely azonban nem lehet egyéb, mint a puzdra alsó részének dísztagja; Pilinben üveg kláris nyakravaló, ezüstbe foglalt czápa fog amulett,[3] s a galgóczi ezüst torques,[4] mely csak annyiban különbözik a kelta torquestől, hogy négy szálból van összefonva.

Ezeken kívül találtattak még kardok a következő pár helyen: a *benei* leletben, mely összetört s elveszett, a *szolyvaiban* két élű egyenes és a *nemesócsaiban*, bronz markvédővel s e kardnak hüvelye is, mely csont lemezekből állott, megtaláltatott. A kardnak ily ritkán előfordultából csakugyan arra következtethetünk, mit *Kápolnay* állít, «az ősmagyar kardok alakjáról» irt czikkében[5] t. i. hogy az ős magyaroknál «a dsida (lándsa) és az ijj voltak az általános, — a nagy tömeg által használt, — azaz a nemzeti fegyverek és hogy a kard csak inkább luxus fegyverként használtatott.

Mint feltünő jelenséget felemlíthetjük továbbá, hogy ezen eddig ismert lelhelyek egyikében sem találtatott lópatkó, mi kétség kívül azt mutatja, hogy azon időben még nem ismerték a patkó használatát.

A zabla és a kengyelvas azonban már e helyütt sem hiányzik, mi kiváló sajátságát képezi a leleteknek. — A népvándorlások korából nálunk először csak a *szentendrei avar* leletben találjuk a kengyelvasat 6. és 7-ik századi érmekkel Justinus (518—527) és Phokas (602—610) aranyaival.

A nevezett leletekben a X-ik századi érmekkel találjuk; mi azok korára világot vet. Így Benén: *Berengár* (915—923), Vereben: *Kopasz Károly*, *II. Lajos*, *Együgyü Károly*, *Sergius pápa* s *Berengár* (840—924), Pilinben: *Kegyes Lajos* (814—840), Gödöllőn: *Athelstan* angol király, Neszmélyen: *Berengár*, Galgóczon: *Nasr ben Ahmed* emir, samanida dynasta Khorassanból, ez utóbbi érme 911-ben Samarkandban veretett. Ezen *samanida* érmek a X-ik században világkereskedelmi eszköz levén minden felé vitettek s így a magyarokhoz is eljutottak, a többi érmekhez pedig őseink olasz- és németországi

[1] Arch. Ért. V. k. 83. l.
[2] Arch. Ért. III. k. 201 l.
[3] Arch. Közl. IX. k. 20. l.
[4] Arch. Ért. IV. k. 164. l.
[5] u. o. XIV. k. 194. l.

barangolásaik alkalmával jutottak. Öthalmon csupán egy VII. Dukas Mihály féle XI-ik századi arany fordult elő, mely hihetőleg e sírokból került felszínre, miután azon dombon találtatott, hol a 39. és 40. számú sírok feküdtek. Megjegyzendő, hogy ezen érmeket csupán ékszerül használták, mert rendesen át vannak lyukasztva.

A kengyelvasak (mint az LIV. tábla. 7. sz. alatti rajza mutatja) egyszerűek, köralakúak, alsó részük s oldalaik lapítottak, felső részükön a szíjhoz csatolásra kiemelkedő négyszögletes taggal; egészen elütnek minden más korbeli, még a közel rokonságú szentendrei avar kengyelvastól is.

Szolyván s Nagy-Teremián fa koporsónak nyomai találtattak, de a többi lelhelyeken csak a puszta földben feküdtek a vázak, s sajnos, hogy eddig egy esetben sem volt constatálható, vajjon a lovon ülve, a ló mellé támasztva vagy fektetve volt-e eltemetve a vitéz, s én sem állapíthattam ezt meg az Öthalmi sír egyikénél sem, a csontok összezavart állapota miatt.

A koponyák közül kettőt egészen ép, s kettőt kissé töredezett állapotban mentettem meg, mi anthropologiai szempontból nagy érdekű, miután az eddigi lelhelyekről csupán 4 ép ős magyar koponya állott az anthropologia rendelkezésére, u. m. Bene-, Pörös- s Pilinről ép, s Verebről trepanált; a legujabban talált nemes-ócsai lelethen nem tudom hányat találtak épségben.

Ezen felsorolt tárgyak részletes leirása után, s azok összehasonlításából a következő eredményt vonhatjuk le:

A leletek magyarságáról tanuskodnak, hogy mindenütt lócsontváz is találtatott, mi kiválóan lovas nép fajra következtet; a leletek korát az egyes sírokban talált érmekből ítélve a 9—10 századba tehetjük, ekkor pedig hazánk területén szlávok és magyarok s ezeknek rokonai laktak, de tudjuk, hogy a szláv nem lovas faj, míg a magyar világhírű e tulajdonságáról, nem lehet tehát másnak, mint magyarnak tartanunk, mit bizonyít a kengyelvas is, mi azt mutatja, hogy csak avar vagy magyar lehetett. A X. században már avarokról szó sem lehet, sőt mint tudjuk az avar leletek tárgyai, mint a kúnágotai, pusztatóti, szentendrei stb. egészen elütnek a magyar leletek tárgyaitól.

Vajjon nem keresztény korból valók-e? a keresztény cultus nem engedi meg, miszerint a holttesttel állatok is temettessenek el.

Ez tehát a pogány temetkezés kétségbevonhatlan jellege, s így e sírok a Szt. István előtti pogány korból valók.

Megemlíthetem még azon mai nap is divó szokást, hogy a halott szemeit valami fémlappal, többnyire pénzdarabbal szokták lezárni, nehogy nyítva maradjon, mert azt tartják, hogy a ki felé ilyenkor a szeme van fordulva, az abban az évben meg fog halni.— Hogy-e szokás mily régi, még őseink pogány korából való, azt a pilini lelet tanusítja, hol állitólag az első sírban talált vitéz szemeit két aranyozott boglárral csukták le, mely a koponya szemgödrében találtatott. Megjegyzendő, hogy ily boglárok a lószerszám diszítmények közt is előfordultak.

A magyarok ezen őstemetkezési módja ismeretes levén előttünk,

nézetem szerint meg lehet belőle fejteni a krónikáinkban gyakran előforduló ama tételt: «sepultus est *more paganismo*», mely pogány módoni eltemetés nem jelenthetett mást, mint az e módoni lóval — kutyával való eltemetést.[1]

Végeredményül e szerint kimondhatjuk, hogy a szeged-öthalmi temető és telep római vagy legalább elrómaiasodott barbár népé volt s a Kr. u. 4. vagy 5-ik századból való; a lóval és kutyával eltemetett csontvázak pedig a magyarok pogány korából a X-ik századból valók.

Előfordultak még az egész telep területén szórványosan egyes középkori tárgyak is u. m. vas sarkantyúk, széles lópatkók stb.[2]

[1] Többszöri idézés helyett e használt két főmunkát e helyütt idézem. Pulszky F. Néhány magyarországi ősmagyar leletről. Magy. t. akad. Évk. XVI. k. 3. f. 1878. — Pulszky F. A magyarországi avar leletekről. M. tud. akad. Értekezések a tört. tud. köréből. III. oszt. III. köt. 7. sz. 1874. 10. l.

[2] FÜGGELÉKÜL IDE CSATOLOM A LELT TÁRGYAK TÁBLÁZATOS KIMUTATÁSÁT:

	Ezüst	Bronz	Vas	Agyag	Kő	Csont	Vegyes
Karperecz	8	17	—	—	—	—	—
Fibula	1	7	—	—	—	—	—
Fülbevaló	5	4	—	—	—	—	—
Lemez	9	27	—	—	—	—	—
Nyakékszer	2	—	—	—	—	—	—
Karika	3	3	8	—	—	—	—
Pitykegomb	17	—	—	—	—	—	—
Függő dísz	1	—	—	—	—	—	—
Tű	—	1	—	—	—	—	—
Sarló	—	1	—	—	—	—	—
Tőr	—	1	—	—	—	—	—
Szíjvég. szíjcsat	—	3	—	—	—	—	—
Tükör	—	1	—	—	—	—	—
Fogantyuféle	—	3	—	—	—	—	—
Kés, késpenge	—	—	4	—	—	—	—
Lándsacsúcs	—	—	9	—	—	—	—
Nyílcsúcs	—	—	2	—	—	—	—
Szög	—	—	3	—	—	—	—
Zabla	—	—	2	—	—	—	—
Kengyel	—	—	6	—	—	—	—
Kard	—	—	1	—	—	—	—
Lópatkó	—	—	3	—	—	—	—
Sarkantyú	—	—	4	—	—	—	—
Vegyes	—	—	27	—	2	—	3
Edény, ép	—	—	—	66	—	—	—
» töredék	—	—	—	68	—	—	—
Agyagkúp	—	—	—	2	—	—	—
Örlő és zúzókő	—	—	—	—	4	—	—
Agyagkarika	—	—	—	4	—	—	—
Köles	—	—	—	—	—	—	1
Gyöngyök	—	—	—	—	—	—	283
Kovaszilánk	—	—	—	—	1	—	—
Koponya	—	—	—	—	—	19	—
Embercsont	—	—	—	—	—	14	—
Állatcsont	—	—	—	—	—	54	—
Szarv és agancs	—	—	—	—	—	10	—
Összesen	46	68	69	140	7	97	287

Főösszeg 714 db.

Összesen tehát 714 különböző tárgy, ezeken kívül a következő érmek: VII.

Értekezésem végén a tudomány nevében ez uton is köszönetet mondok Jankovich Miklós kormánybiztos és Deutsch József körtöltési fővállalkozó uraknak, kik mindenben a legszebb készséggel elősegíték működésemet, továbbá Ujlaky Soma kir. főmérnők úrnak, ki a telep fölmérése s a térképek díszes elkészítésével egészíté ki működésemet. Igyekeztem hű képet nyujtani a szeged-öthalmi leletekről, melyekből kitünik, hogy fontos teleppel van dolgunk s miután az én működésem csak mintegy felügyeleti volt, hogy a tárgyak el ne veszszenek, s a n. muzeumba kerüljenek, s csak a legnagyobb nehézségekkel sikerült a felbontott mintegy 100 sír közül 42-öt részletesen s pontosan felmérnem, mert egy oly nagy területen, hol 1500 munkás dolgozik, kiknek mindenike csak azon iparkodik, hogy minél több földet hordjon, — mert annál többet keres, — nem csekély feladat mindenütt jelen lenni, midőn a föld mindenhol egyenlőn ásatván le, egyszerre 5—6 sír is bontatott fel, melyet sok esetben a munkások be sem jelentettek, nehogy munkát mulaszszanak, s a csontokat széthányva, csak a bögrét s más tárgyakat hozták elő, ily nehézségek mellett csak is annak köszönhető, hogy ily eredményt tudtam felmutatni, hogy a kormánybiztos úr rendelkezésemre adván az ott levő őrség katonáit, azoknak fedezete alatt a Jandaurek Vincze igazgató úr által szintén rendelkezésemre bocsátott 4 emberrel háborítlanul áshattam és mérhettem fel a lelt sírokat, — kivánatos volna tehát a tudomány érdekében a *nagy halmok közül legalább egyet szakszerüleg felásatni*, az eredmény, azt hiszem, fényesen kárpótolná a ráfordítandó kötséget és fáradságot.

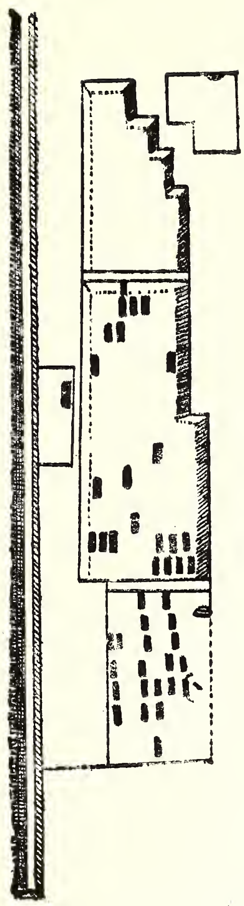
Varázséji Gusztáv.

*Az ordasi lelet.** Azon különböző népvándorláskori leleteknek, például szegedi, szilágy-nagyfalusi, keszthelyi stb., a melyek ez év folyamában napvilágra jöttek, és a n. múzeum gyűjteményét gazdagitották, egyikét képezi az ordasi lelet is, a mely egészben véve kevés hasonlóságot mutat ugyan a fentemlítettekhez, egyes tárgyaiból azonban amazokhoz való rokonsága még is felismerhető.

E lelet a pestmegyei Ordas község határában ásatott ki a folyó évi julius végén. A község határában a dunai védgátakat építő társulat védgátat emelt, a melynek magassága körűlbelűl hat, szélessége három öl. A védgát emeléséhez szükséges földmennyiséget a védgát közvetlen közeléből hordották föl, és e czélból az éjszakról délnek

Dukas Mihály arany érme (Sabatier II. 175. 2.) ritkább faj. László ezüst érme (Weszerle VII. 15). Imre ezüst érme (Weszerle XIV. 24). II. Rudolf ezüst denárja (Weszerle V. 11). IV. Béla féle turkesztani utánzatú réz érem, tulajdonképen első honi váltó rézpénzünk. Frizachi ezüst érem, Caracalla ezüst érme (Cohen III. 410. 365). Maximianus bronz érme (Cohen V. 491. 406). Diva Faustina ezüst érme. Kopott római bronz érem 2 db. Ferencz-féle ujabb réz érem 3 db. Összesen 14 különféle darab érem.

* Bemutattatott az orsz. régészeti és embertani társulatnak f. év október hó 26-án tartott nyilvános ülésében.

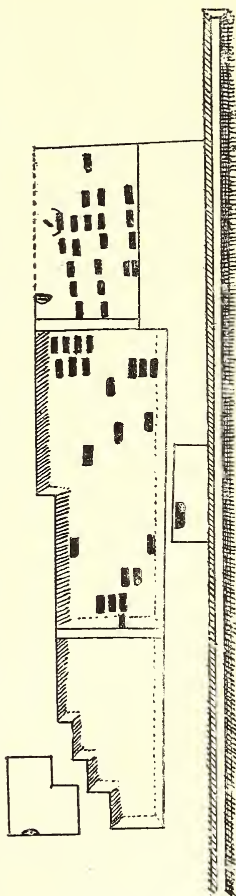

menő védgát mentében különféle terjedelmű gödröket ástak, és körülbelűl másfél méternyi mélységre mentek le.

Ezen mélységben a munkások nagyszámú embercsontra, agyag edényekre és bronz tárgyakra bukkantak, melyeket a munkások, gondatlanúl szétszórtak, vagy a földdel együtt a töltésbe hánytak. Csak később értesült a leletről a solti járás szolgabirája: Hajós Kálmán úr, a ki a lelet helyére sietve, nehány tárgyat összeszedett és azokat a m. n. múzeumnek beküldötte.

Az archæologia ügyért buzgolkodó szolgabiró úr jelentése hivatalos úton csak akkor jutott a múzeum tudomására, a mikor már a gátépítési munkálatok befejeztettek és így a temető nagyobbrészt feldúlatott. Mindazáltal a telep körülményeinek megvizsgálására a m. n. múzeum igazgatósága által kiküldettem julius 23-án, és ott mindössze négy napot töltöttem.

A régi telep Ordas községtől egy rövid félórányi távolságra van a Duna mentében és annak balpartján, ott a hol hajdan Zádor helység állott. Ennek ma már nyoma sincs; csak emlékét birjuk a községnek egy 1668. évből fönmaradt pecsétjében;* Zádort a török-világ után s lakták; 1691. és 1695-ben még adót is vetettek rája, régi helyéről jelenleg már csak a «Zádori rév» tanuskodik, a mely átjárót képez a szemközt fekvő Paksra. A határ itt lapályos; a Duna árja gyakran elönti, a partot pedig az árvíz annyira szaggatja, hogy az Imsós nevű dunaszigeti erdőség, mely hajdan a balparton volt, most már a Dunától jobbra esik.

70. szám.

A 70. sz. rajz az ásatási tért ábrázolja, a a töltés mellett elterülő kubikgödrökkel, a melyekben a felásott sírok fekete négyszögekkel vannak megjelölve. Az első és második kubik gödörben sürűbben szemlélhető sírok abban lelik magyarázatukat, hogy itt a talaj gyönge halmosodást képezett és így a munkások nem ástak le a sírok fekvéséig, míg ellenben odább a kisebb völ-

* Századok II. 1868. évfolyam 734. lap.

gyelésben hamar elérték a sírokat, melyeket tartalmukkal együtt a töltésbe hánytak.

Az első nap a szolgabiró úrral kimenvén a telep szinhelyére, a védgát mentében elszórtan igen sok embercsontot és edénytöredéket találtam, csak arról győződhettem meg, hogy itt valóban régi temető volt, mely azonban jobbára föl lett forgatva; nekem tehát csak a régiség-böngészés szerepe jutott. Másnap azután kijelöltem ásatásra nehány épnek látszó sírt, a melyek mélyebben feküdtek és így mentek maradtak,

Egyik napon 17, a másikon 34, összesen tehát 51, részben ép, jobbára azonban megrongált sírt ásattam föl, a temető területén átvonuló négy kubik gödörben, melyeknek hossza 110 méter, szélessége 20 méter volt. A földrétegek következőknek mutatkoztak: A felső réteg fekete televény föld volt 65 cmnyire, erre következett egy sárgás agyagréteg, alatta pedig a homokréteg. A sírok semmi különös jellel nem voltak megjelölve, és másfél méternyi mélységig mentek le; maguk a sírgödrök pedig fekete földdel voltak kitöltve.

Minthogy a talaj fölszine itt hullámos, a kubik gödröket sem egyenlő mélységre ásták le, és így a magasabban fekvő helyeken a sírok is épségökben maradtak, úgyhogy azoknak a fekvését teljesen ki lehetett vennem, és ekkép az egész telepről fogalmat szereznem. Mindjárt a harmadik sírnál például melynek hossza 2·65 cm. szélessége 1 meter volt, constatálni lehetett, hogy az fekete földdel volt kitöltve, benne a csontváz éjszakról délnek feküdt, kinyujtott és a testhez záródó végtagokkal, lábainál pedig lótetemmel.

A ló az emberi váz lábainál a sír alsó részében feküdt, fejjel mindig az ember lábainál.

E sírban találtunk egy állatfogat, mely Lóczi úr állitása szerint valamely növényevő állatnak a foga volt, és egy más kisebb szintén növényevő állatnak a csontvázát. Tárgyak e sírban nem voltak. Sokkal tanulságosabb ennél egy másik lovas sír, a melyből a temetkezés módját is pontosabban meg lehetett állapítani. Méretei ugyanazok, mint az előbbié, a váz is éjszakról délnek feküdt, és a ló is hasonló helyzetben volt a lovas lábainál. Találtam azután kétoldalt egy-egy csatot (XLVII. ábla 1. szám; hossza 3·5 cm., szélessége 2·5 cm.); az öv táján egy ezüstözött szíjvéget (XLVIII. tábla 5. sz., melynek hossza 11 cm., szélessége 2 cm); és a jobbkéz mellett egy vaskést. A ló jobb- és baloldalánál egy-egy kengyelvas, a sír alsó részében pedig bögre volt,

A többi lovas sírok csaknem mindegyikében szintén ezek a tár-

gyak találtattak és ily elhelyezéssel; volt azonban néhány sír, hol a bögre mellett még csonttűk is fordultak elő. A lovas sírokban lelt bögrék sárgás agyagból korongon készültek. A szíjvégek és csatok jól ezüstözött bronzból vannak. Zabla csak a hatodik sírból került ki épen.

Ez volt a temetkezés egyik neme. A temetkezés másik neménél a lómaradványok. kengyelvasak, zabla, csatok és szíjvégek teljesen hiányoztak. E sírok is feketés földdel voltak kitöltve, de a méretek ezeknél kisebbek, a sír alsó részében szintén rendesen bögre fordult elő; de míg amazok sárgás anyagból korongon készültek hullámszerű vagy vízszintes vonaldiszítéssel, ezek kézzel idomítvák, feketés apró kavicsokkal kevert agyagból és minden diszítés nélküliek. A szélesség ezeknél is egy méternyi, a sír hossza azonban 2·20—2·30 centiméter közt váltakozott. E sírok azonban nem voltak az előbbiektől élesen elkülönítve, hanem a telepen a négy kubik gödörben a lovas sírok és olyanok, a melyekben a lótetetem egészen hiányzik, vegyesen fordulnak elő.

E sírok az előbbieknél tárgyakban jóval gazdagabbak, a mely tárgyak nem ezüstözött bronzból, hanem tisztán bronzból készültek. Egynémelyikben arany tárgyak is fordulnak elő.

Így az ötödik sírban két bronz karperecz volt a kézfejen, és mindegyik kéz újjain két rosz ezüstből készült-, három szemcséből pyramis alakban szerkesztett aranyfejű gyűrű (XLVII. tábla 10. sz.); a balkéz mellett egy bronz csörgő volt (XLVII. tábla 2. sz), a nyak táján pedig gyöngyők találtattak (XLVI. tábla 10. sz.)

Leggazdagabb volt a 28-ik sír, a melyben a két bronz karpereczen kívül a váz lábainál egy négycsúcsú bögre, két vaskarika, egy fél orsó-gomb (XLVI. tábla 3. sz.) egy csiszolt kő és egy csonttű volt elhelyezve. A fej baloldalán a XLVI. tábla 2. számú arany fülönfüggő feküdt, a nyak táján gyöngyök. E sírból a koponyát is teljes épségben vettem ki, Lenhossék tanár úr állítása szerint nőé, mintegy 16—18 évesé, mert a bölcseség-fogak nem voltak még teljesen kifejlődve. A sír gazdagságát megmagyarázhatja az, hogy benne nő volt eltemetve. Kivételesen egy sírban két bögrét, egy másikban két egymás mellett fekvő vázat, egy harmadikban pedig a bögrét nem lábnál, de a mell táján találtam, s ugyanebben a jobbkéz mellett egy meggörbitett vaskés volt elhelyezve.

A koponyák alakját illetőleg túlnyomó számban vannak a kerek fejűek (brachycephalok), van egy egészen hosszú fejű (dolichocephal), három pedig inkább a dolichocephalhoz, mint a brachycephalhoz hajlik.

Az ordasi temetőből összesen a következő tárgyak kerültek a múzeum gyűjteményébe:

14 koponya; 2 bronz fülbevaló, (XLVI. tábla 1. sz.); 1 arany fülbevaló, (XLVI. táb. 2. sz.); 2 aranyfejű gyűrű, (XLVII. tábla 10. szám); 5 bronz karperecz, (XLIV. táb. 8. sz., XLVI. táb. 9. sz.); 3 ezüstözött bronz szíjvég. (XLVIII. t. 3, 4, 5, 6, 7. számok), a melyek közül kettőnek elő- és hátlapja is diszített (4, 5, 6, 7.), az egyik pedig áttört munka, (3.); 7 ezüstözött bronzcsat, (XLVIII. t. 1, 2. sz. XLVII. t. 2. 3. sz.): 3 bronzcsat, (XLVII. t. 1, 4, 13. sz.); 6 bronz tárgy (XLVII. t. 2, 5, 6, 9, 11. sz.): 7 ló-kengyelvas; 1 ló-zabla; 3 kés; 2 balta vasból, de ezek nem ásattak ki általam, hanem a temető helyén elszórva találtattak; 14 anyagedény; 1 örlőkő töredék, hasonlókép a telep helyén találtatott; 11 csonttű; ember- és állatcsontok.

Az ordasi telep temetkezési viszonyait föntemlítettekben foglaltam össze röviden, a mennyire azok a kevés számú ép sírokból meghatározhatók voltak, mert a sírok nagyobb részét a munkások már megbolygatták és így a rendszeres ásatásokra alkalmatlanokká lettek. A lelt tárgyak jellege határozottan a népvándorlás korára vall, s a temetkezés két különböző kort enged sejtetnünk, mint ezt főleg az egymástól teljesen elütő edények anyaga és alakja is bizonyítja.

Érmet, a mely a lelet korát határozottan megjelölné, nem találtunk.

Glakner Ottó katasteri mérnök úr beküldött ugyan egy római ezüstérmet, a mely állitólag a lelet helyén találtatott volna, ez azonban alig van összefüggésben a lelet korával. Az érem Philippus római imperatoré (Cohen IV. köt. 187. lap. 109. sz.), a ki a Kr. u. III. század közepén (244—249. Kr. u.) uralkodott, míg a lelt tárgyak egy pár száz évvel későbbi jelleget mutatnak.

Azon sírok, a melyekben a lócsontváz mellett kengyelvasak is fordulnak elő, semmi esetre sem régiebbek azon időnél, midőn az ural-altáji népek beözönlése hazánk területére megkezdődött. Ezek sorát a hunnok nyitják meg, tehát ezek is csaknem másfél századdal később jelennek meg Philippus senior uralkodásánál.

Dr. Tergina Gyula.

(Intézetek és gyüjtemények.) *A n. múzeum érem- és régiségosztályának gyarapodása a f. évi julius-novemberi hónapokban.*

Az öt hónap alatt sokkal jelentékenyebb volt osztályom növedéke, semhogy itt minden tárgyat egyenként föl lehetne sorolni; szorítkoznom kell figyelemre méltóbb emlékekre, a legfontosabb leletek pedig monographikus tárgyalásra maradnak

a) *Őskori csoport.* Őskori kőeszközöket Majláth Béla úr Családról (Nyitram.), Zsigmondy Vilmos úr Péczelről (Pestm.) hoztak, s egy kőbaltát meg agyagorsót Nécsey József úr Verebélyről küldött. Érdekes Vlassich Nándor úr ajándéka, egy öntőminta bronzrúdak öntésére Ercsiből (Fehérm.), mely már oly számos öntőmintát szolgáltatott gyűjteményeinknek.

Ugyancsak Ercsiből kaptuk ajándékba Kuliffay Adolf úrtól a legutóbbi nagy bronzleletnek jelentékeny részét. Olvasóink ismerik a leletet, bemutattam annak idején egészében e folyóirat egyik utóbbi tábláján.[1]

A táblán lerajzolt tárgyakból a hengerded karvédek (11., 12. ábra) és az egyik kisebb őv (6. ábra) és nehány kisebb darab kivételével, a tulajdonos nagylelkűen fölajánlotta intézetünknek a leletet, a mi annál méltóbb elismerésre, mert ő neki magának is van érdekes régiséggyűjteménye.

Más fontos leletet nyertünk ajándékba gróf Wellersheimb Zenótól, az osztrák honvédelmi ministertől. Még az idei junius hóban találták a bronz kincset csabai pusztáján (Veszprémm.). Vannak benne sarlók, tokos és füles vésők, tőrök, kardok, lándzsacsúcsok — majd épek, majd csonkák.

A tárgyak egytől-egyig ismert formákat mutatnak ugyan s így a bronzkori morphologia szempontjából a lelet kevésbbé fontos, de elég fontos a hely miatt, mint dunántúli lelet, mert azon a vidéken ritkábban jelenkeznek præhistorikus bronzok, sürübbek a csiszolt kőszerszámok.

Azért érdekes a bánhidai lelet is (Komáromm.). Verem-ásás alkalmával találták egy bronzkard töredékeit, karikadarabokat, lemezrészleteket, mindannyi tárgyon tűz nyomai látszanak. A leletet Marossy János úrnak köszönhetjük. Legnagyobb valószinűség szerint ugyancsak e kincsből való két lándzsacsúcs, egy kés és más határozatlan bronztöredék, melyeket utóbb vétel útján szereztünk.

Érdekes a baksai lelet is (Baranyam.), melyet dr. Kammerer Ernő úr hozott; Baksán két átfurt agancskalapács, egy fekete agyagú tál és két nagyobb durván gyurt edénytöredékkel együtt került elő. A kis lelet nagyobb telep nyomára vezethet.

Ily őstelepre vall több csonteszköz, kő- és bronztárgy, melyeket Chorinszky E. gróf úrtól kaptunk Torma Károly közbenjárása folytán. A telep Felső-Szemeréden van Hontmegyében. A gróf úr

1 Arch. Értesitő XIV. 212. 213. l, XXXII. tábla.

megigérte, hogy az eddig ismeretlen telepet gondosan föl fogja ásatni.

Tutkovics István úr négy bögrét hozott, cseréptöredékeket s egy gyöngyöt, melyek Nagy-Körüben Csataszegen (Jász-Nagy-Kún-Szolnokm.) kerültek elő. Ott is a továbbfürkészés eredménynyel járhatna és miként a szokatlan idomú edénykék mutatják, az ős agyagművesség szempontjából fontos lehetne.

Tószeg, az ismeretes középtiszamelléki szárazföldi czölöpös telep (terramare) kiapadhatlan lelhely. Az idei nyáron ismét több érdekes tárgyat hozott onnan Harkányi Frigyes úr; legérdekesebb egy csontból készült szíjcsat. Az alsó Tiszáról Fazékas Gergely, Schwerer János úr közbenjárása folytán, durva készítményű edényeket küldött. Titel mellett találták Perlaszon, egy széthordott halomban.

Máshelyről, a semilukai barlangból állati csontokat és durva edényeket kaptunk Marossy János úr által, ki ott egy kis próbaásatást tett. A csontokról még nincs meghatározva, miféle fajú állatoktól valók s a cserepek minősége maga még nem elég támpont a barlang eme leletrétegének korbeli megállapítására.

Melczer György úr Szegedről színes gyöngyöket, Incze úr a főváros területéről két agyagbögrét küldött, Domahidy István úr pedig a legutóbbi domahidai (Szatmárm.) leletből érdekes bronzlándzsát ajándékozott. Azóta több darabot (számra tíz) láthattunk a rég. társulat ülésén ugyanazon leletből; hallomás szerint Péchy Jenő úrhoz jutottak más darabok. A leletet majd egészében fogjuk olvasóinkkal ismertetni.

Hasonlót teszünk majd egy érdekes aranylelettel, a somogyomival (Küküllőm.) melyet a n. múzeum legutóbb szerzett.

Magyar-Bényéről vétel útján került a múzeumba egy aranyláncznak négy tagja. A gyűrűtagok alapidoma tojásdad s állanak egy egész és két félhajlásból. Leginkább e forma s a diszítés miatt érdekesek: a diszítés ugyanis hosszában futó bevert pontokból és körökből áll. Hasonló gyűrük vannak Bécsben és Kolozsvártt, mindannyi Erdélyből való, anyaguk halavány arany. Szinyérváraljáról származik egy rovátkos gyűrű (4 grammos) halavány aranyból, melyet Bartók Lajos úr ajándékozott; gr. Teleky Edétől pedig finom fonott arany huzal töredékét kaptuk, mely Trencsén vidékén állítólag fazékban gyermek csontvázon került elé.

Rézeszközeinket tíz darabbal gyarapíthattuk: vésőkkel, baltákkal, csákányokkal. Beszerzésöknél különösen az volt a főtekintet, hogy a rézeszközök európai statistikájában a magyar leletek száma

lehetőleg közel jusson a valósághoz, a mi annál fontosabb, mennél több érdekkel fordult az ősrégészet figyelme a rézkor kérdése felé.

b) *Antik emlékek* dolgában alig kevesebb a növedék, mint az előbbi csoportnál. Könnyebb áttekintés kedvéért lelhelyek szerint soroljuk fel.

Pancsova mellett a Nádas folyónál (Torontál) egy római amphorát találtak; a kisebbek közé tartozik, magassága 26·5 cm. Milutinovics Koszta ajándékozta Schwerer János úr közvetítésével.

Kosztoláczról (Viminatium) több rendbeli tárgyat nyertünk ugyancsak Schwerer János úr közbenjárása folytán. Legérdekesebb két apróbb római emlék töredéke és egy síremlék. Az egyik emlék római votivtábla márványból; magassága 9—10 cm., szélessége 7 cm. Eredetileg négyszögü lehetett s e négyszögből megmaradt a balfelőli alsó sarok s ezen az előállításból egy meztelen térdeplő alak látszik s az alsó párkánynak egy darabja kétsoros felirat kezdőbetűivel:

DEÆNE (mesi pro se et)
SVIS

A párkányon jobfelől látszó törés ujabbkori. A másik hasonlókép római votivtábla alsó része; fönmaradt egy női alaknak, mely szemközt áll térden alóli része, jobbra tőle álló nő lába és a szélén egy oltár, melyre egy kéz nyúl. A töredék három szélén törési lapot mutat, csak jobbfelől maradt a keret épségben.

A sírtáblát szintén Schwerer úrnak köszönjük. Meg van a felső domborműves lapból egy darab, melyen a tympanon alatt balra álló sphinx és jobbfelé álló lovas vitéz alakjai vannak kidomborítva; a sphinx farka phantastikus palmett-koszorúvá hosszabbúl, mely a két alakot fölül körülveszi. A föliratos lapnak hosszában jobbik fele része maradt, balfelől s alul csonka. A hétsoros írás így szól:

M	(Diis) M (anibus)
F L I C I · Q · V · A ·	/ / Felici q(ui) v(ixit) an(nis)
E B S · X V · E T	/// (di)ebus XV. et
T A N O · Q · V · A ·	// tano q(ui) v(ixit) a(nnis)
E B V S · X X I I I ·	/// (di)ebus XXIII.
M A S · A V G · ©	/// mas aug(ur) Co(loniae)
S · E T V I B I A	........s et Vibia ///

Duna-Bogdányból hasonlókép egy római sírtáblának felső domborműves részét kaptuk; az alsó rész, melyen a fölirat volt, hiányzik. (XXXVII. számú rajz.)

A kép érdekes, mert pannoniai asszonyt sajátos viseletében és díszében állítja elénk: nyakán tekercs, kezén karperecz, vállain egy-egy óriási fibula, fejéről hátra csüng a fátyol s haja magasra van föltolva homloka fölé; mellette jobbra férje látszik. Az íráslapot és a domborműves felső lapot pannoniai emlékeken rendesen keskeny friz szokta egymástól elválasztani, megvan belőle egy darab, melyen áldozó alak és asztal látszanak.

O-szőnyi eredetű egy meglehetős durva síremlék, melynek felső mezejét domborműves előállítás ékítí; lovát kantáránál tartó római lovasvitéz.

A négy soros föliratból eddig csak annyit állapíthattam meg, hogy P. Petronius Ursusról szól, a ki az alpesi cohors másodikánál, mint lovas és kürtös vitéz szolgált.

Visegrádi és ó-szőnyi emlékekből eléggé tudjuk, hogy az említett cohors e tájékon volt állomásozva, a mostani kő újabb adat reá.

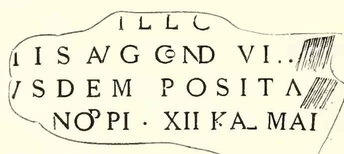
Fontosabb egy más kő, melylyel Vághelyi János, irsai r. kath. plebános kedveskedett a n. múzeumnak a mult hónapokban.

A kő háromszor volt felhasználva mindig más korban, más meg más czélra. Most négyszögű kőducz idommal bir, mely egyik végén ép, de a másikon meg van csonkítva. Hosszoldalaiból kettő, a hátsó és a jobbfelőli mutatják, hogy eredetileg falnak állított ara volt; a jobbfelőli oldal az alsó lábtagozást s a felső párkánytagozást teljes épségben mutatja. Se szemközti, se balfelőli oldalán a tagozatokat nem látjuk.

A szemközti oldal *c)* simára volt lefaragva és az első átalakitásnál föliratta lett ellátva. A fölirat szokás szerint keresztben futott és valószinűleg azt az egész oldalt foglalta el. Utóbb lefaragták és csak négy csonka sora maradt.

Történhetett pedig e mutatio, mikor az arat hossztengelyével vízszintesen más hasonló kővel összekapcsolták és egy épületbe (?) titulusnak berakták. Tanuskodik erről a balfelőli *d)* lapon olvasható fölirat, mely díszes keretbe van foglalva.

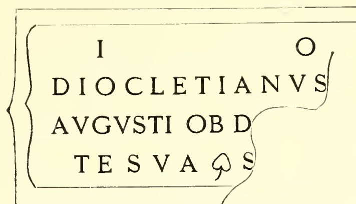
Wolff annak idején a Philologiai Közlönyben, utóbb pedig az Arch. Értesitőben * is közzétette a kövön levő föliratokat, de nem kielégitően. A *c)* lapon olvasható fölirás a következő:

* Arch. Értesitő XII. 1878. 210. l.

A harmadik sorban a két szó (ej)usdem posita talán emlékara emeléséről szól (numini majestatique ejusdem posita), a negyedikben a fölállítás dátuma látszik rejleni XII. kalendas majas (aprilis 16-ika).

A *d)* lapon következő dedicatio van:

A föliratból több mint a fele hiányzik. Talán így kellene kiegészíteni :

I(ovi) O(ptimo) (Maximo) / Diocletianus (et Galerius) / Augusti ob d...... (pro salu) / te sua ⚘ s (uorumque).

Kömlődről dr. Kammerer Ernő úr közbenjárása folytán római arát kaptunk ;[1] ez n. múzeumunkban már a harmadik római kő, a kömlődi római katonai állomásról, mely minden valószinűség szerint a cohors I. Alpinorum-nak volt állandó táborzási helye.

A fölirat így szól :

I O M D O L
L I V L Q V I R N
P A S S E N I A N Vs
P R A E F
P R O S V A S A L V T
E T M I V L C A I
P Λ / / I S / S

Olvasása nem jár nehézséggel, csak a két utolsó sor lehet kétes. I(ovi) O(ptimo) M(aximo) DOL(icheno) L(ucius) IVL(ius) QVIRINA (azaz tribu) / PASSENIANVS / PRAEF(ectus) / PRO SVA SALVT(e) / ET M(arcus) IVL(ius) CA. . . . .

. . . .

A fölirat újabb adat a Jupiter Dolichenus-féle tiszteletnek a lussoniumi katonaság közt. Passenianus, kiről itt szó van, a lovas

[1] Dr. Kammerer Ernő úr pacskolat után a föliratot még ez évi september hó 28-án tartott ülésben adta elé.

cohors főnöke, úgy mint (elődje vagy utódja) a kömlődi Fortuna-oltáron, Clodius Severus [1]

A *váczi* szigetről Geržetic ezredorvos két födő cserép töredékét hozta, mely mindkettő bélyeges, mindkét bélyeg csonka, de egymást kiegésziti.

Az egyikén LVPICIN a másikon NI TRB olvasható: a középső Dunáról ismeretes Lupicini tribuni-féle gyártmányokból való téglák.

Más bélyeges téglát Pfeffer Ignácz úrtól kaptunk ajándékba, A tégla 5—6 cm. vastag, hossza 43 cm., egyik szélén csorba. A tégla traditio szerint még a harminczas években a Rombach-utczában. helyben, ott került elő, a hol a Diána-fürdőben fölállított mérföldoszlopot lelték, a rajta levő bélyeg ismeretes, ó-budai téglákon többször találkozunk vele: COHVH BRAN azaz Cohors VII. Breucorum antoniniana.

Adonyból dr. Pulszky Károly úr közbenjárása folytán egy kis bronztáblácskát kaptunk ajándékba gróf Zichy Nándortól, melyet Rómer az Arch. Közlemények XI. kötetében[2] közzétett.

A két legfontosabb római lelet, melyet az egész idő alatt kaptunk, sírleletek, melyek érintetlenül jutottak napjainkra, a mi ritkaság.

Egyik a budai törökutczai lelet, másik a felcsúthi (Fehérm.). Mindkettőről volt már említés az orsz. rég. társulatban, a hol a leletek legfontosabb darabjai fényképekben és vázlatos rajzokban be voltak mutatva. Itt arra szorítkozom, hogy a lelt tárgyakról áttekintést nyujtsak; mikor a foganatba vett hű rajzok elkészülnek majd, lesz alkalom arra, hogy a sírleleteket behatóbban méltányoljuk.

A budai sarcophaguson fölirat nem volt, de a kőládában lelt érem körülbelül megadja a lelet korát. A csontváz mellett volt vaskés aranyos markolattal, aranycsat, ezüsttányér, tálcza és kanál, három nagy üvegedény, egy hosszukás üveg flacon, egy üvegpohár, egy mázos korsó, botvégéről (?) való apró szobrocska mézgából (?), mely gondolkodásba elmerülő öreg embert ábrázol.

A kőládán kivül egy vaskorsót s egy bronzedényt leltek.

A felcsúthi sír, kőlapokból és téglákból volt épitve. Korát a benne lelt tárgyakból lehetett közelitőleg megállapítani. A legfonto-

[1] Lásd Desjardin-Rómer 24. lap. 61. sz. X. tábla.

[2] 38. lap, XXIII. szám,

sabb tárgy egy ékszerszekrényke, mely fából készült és bronzpléhvel be van vonva. Megmaradt a szekrénykének zárfelőli oldala s a födeléből meg többi oldalaiból annyi, hogy négyszög oldala pontosan kivehető. A lemezből kidomborított alakok úgy vannak elosztva és oly modorban készültek, mint az ismeretes pécsi ládácska alakjai; úgy mint a pécsi e felcsúthi láda is a negyedik század első feléből való. Voltak még egyéb apróságok, melyek a női toillettehez tartoznak, fülbevalók, gyűrűk stb. A lelet gondos megőrzése Veisz Zsigmond úr felcsúthi birtokos érdeme, a ki Szinnyey Otmár úr közbenjárása folytán a n. múzeumnak ajándékozta.

Kaptunk még: római mécsest Ó-Budáról Wankó Ferencz úrtól, aranyfülbevalót Tatáról Marossy János úrtól, bronz fibulát és gyöngyöket küldött be Gabriny Nándor úr Perlaszról, Mojgrádról dr. Hofman Károly úr hozott érdekesebb apróságokat, Bosniából dr. Thallóczy Lajos úr hozott egy fibulát, melyet maga kiásatott egy római sírból, továbbá Szurdukról (Szerémségben) csatok, szíjdíszek, fibulák s egyéb apróbb régiségek érkeztek Schwerer János úr útján.

Végül egy nagy római bronztál, állitólag Beregmegyéből került ide vétel útján. Fölülete sima, csak az alján levő korong meg a fölső széle párkányosak, egyik füle is meg van s két hattyúban végződik. A tál átmérője a nyilásán 33·7 cm.; a múzeumban eddig ily nagy római tálat nem birtunk.

c) *A népvándorlási kor* emlékeihez átmenetet képez egy kis bronzlelet, melyet dr. Pulszky Károly úr közbenjárása folytán Kaskantin György úrtól Déváról kaptunk. A lelet Puszta-Kalászról való (Alsó-Hunyadm.) és egy derékövnek két végtagjából áll, valamint sorjában álló átfurt gömböcsökkel ellátott pálczákból, melyeken az övöt alkotó zsinórokat keresztül húzták. Ily pálczácskákra analogiákat találunk az aszódi vidéki őskori leletek közt. (N. M. 1. terem-XLVI. tábla 82—84. számok.)

Szintén dr. Pulszky Károly úr közvetítésének köszönjük Kósa János leletét a szécsényi kerékdombról: négy apró karikát, melynek egyik vége apró tekercscsé szélesbül.

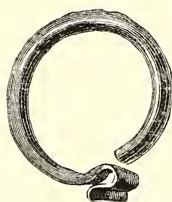
Más helyütt is találtak már hazánkban ilyenféle apró tekercses gyűrűket; a szécsényiekhez legközelebb járnak a letenyeiek; lásd 71. 72. sz. rajzok) Németországban is gyakran találják sírokban és így nevezik: «Schläfenringe», mert legtöbbször a halánték tájékán lelik. Nálunk legutóbb a nemes-ócsai leletben találkoztunk velök.[1]

A fölsorolt leleteknél fontosabb az adonyi, blatniczai, ordasi.

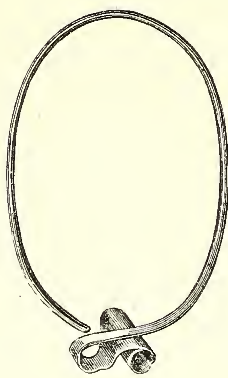
[1] Lásd az LI. táblán az 5. számú rajzot.

szilágynagyfalusi és keszthelyi, öt olyan lelet, mely nagy világosságot derít a népvándorlási emlékcsoportra, a miért is rajztáblákon ide mellékeljük.

Az adonyi leletet (XLIII. tábla) már 1876 óta ösmerjük; tulajdonosa, gróf Zichy Nándor, akkor a budapesti ősrégészeti kiállításra küldte, nem régiben pedig dr. Pulszky Károly kérése folytán a nemzeti múzeumnak adta. A lelet szíjvégekből, övcsatokból és egyéb apró díszítő tagokból áll, melyek mind bronzból valók és helylyelközzel talán aranyozva voltak. Mindenki föl fogja ismerni, hogy némelyek a puszta-ozorai híres aranykincs lemezeire hasonlítanak (1. és 12. szám), másokon meg oly motivumokat találunk, melyek a verebi lelet némely motivumaival egyeznek (2. és 3. sz.). A diszítmények hol kilépnek a síkból, hol úgy tűnnek föl, mintha ponczokkal bele volnának ütve az öntőmintába, vagy mintha a préselt aranylemezek modora volna rajtuk utánozva. Legérdekesebb az apró szíjvég, melynek mélyített mezejéből két madár alakja domborodik ki (11. szám), egymásfelé fordulnak, és a mi köztük van talán növényt talán asztalt ábrázol, határozatlan mi tárgy legyen. Az alakok közti tér zománczczal volt kitöltve, melyből megmaradt egy kevéske. A mint e szíjvéget láttam, rögtön egy kis négyszögü római fibula jött emlékembe, mely még a Kiss Ferencz-féle gyűjteményből került a nemz. múzeumba. Ide melléklem rajzát (73. szám). Aranyozott fémlemezen kimélyített mezőből itt is két madár áll egymásfelé, keresztidomú tárgy van a középen, a mező itt is zománczczal van megtöltve, a hasonlatosság tehát teljes.

71. szám.

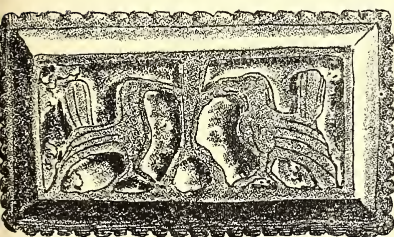
72. szám.

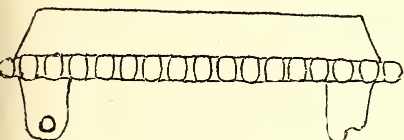
Széttekintvén a n. múzeum népvándorlási ékszerei közt, más két analogiát leltünk, mindkettőt rajzban ide zárjuk.

Mindkettő fülbevaló, az egyiken (74. szám) a két madár egymásfelé néz; a másikon (75. szám) egymásnak hátat fordít, nyilván azért, mert a kitöltendő tér úgy kívánja.

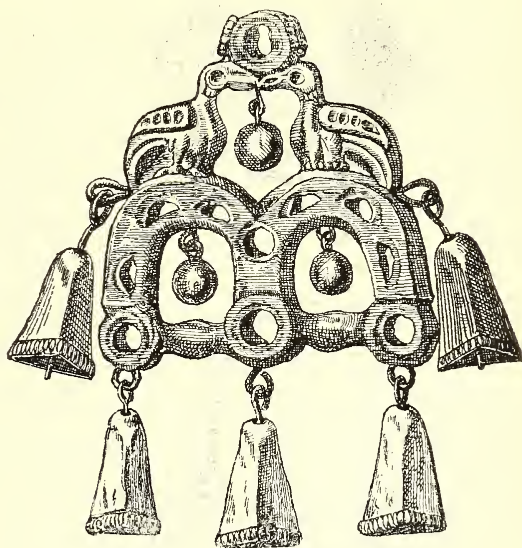
Micsoda madár legyen az, a mely itt, mint ornamentalis elem szerepel, nem lehet biztosan tudni, mert nincs eléggé jellemezve.

Inkább reá lehet ismerni más fülbevalón a pávákra (76. szám) és ezek reá visznek bennünket a késő római kor s az úgynevezett meroving-kor síremlékeire. A római sírtáblák ormozatában (l. például a XLII. számú táblán), a meroving-síremlékeken többnyire a Krisztus monogrammja mellett állanak (lásd Lindenschmit Alterth. u. h. V. I. köt. III. füz. 8. tábla 1, 3, 7. szám) a madárkák mindig párosával, mint ez ékszereken. Nem állítjuk, hogy az állatkák symbolismusa a komoly sírtáblákról átszállt az ékszerekre, de bizonyos, hogy hasonló stylisatiójuk a kétnemű emlékcsoport egykorúságára enged következtetni s így támpontot nyújt az adonyi lelet korának megállapítására.

73. szám.

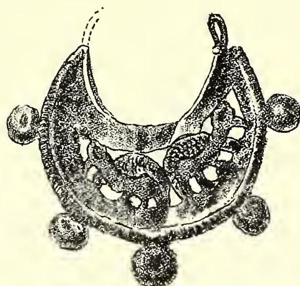
74 szám.

A keszthelyi újabb leletek (XLIV—XLV. táblák) ugyanazon nagyobb temetőből valók, melyben dr. Lipp Vilmos már előbb két ízben rendezett ásatást.[1] Az idei nyáron mintegy harmincznégy sírt nyitott a szorgalmas búvár és bár helylyel-közzel csak nehány gyöngy és vasszegek jutalmazták fáradozását, annál több ékszert, szíjcsatokat és egyéb jellemző régiségeket talált más helyütt. Lipp kutatásait folytatja és a sörházi temetőnek monographiát szentel, melyet e fontos temető meg is érdemel.

Az itteni táblákon adott tárgyak érdekes módon egészitik ki a

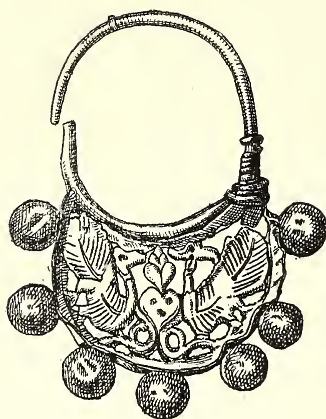
[1] Lásd: Vasmegyei rég. Egylet 1878. évi jelentés 31—33. ll. és 1879. 61. l.; továbbá Arch. Ért. XIV. köt. 117—122. ll. és XIII—XV. táblák.

korábbi leleteket. Tűk (XLIV. 2.), karpereczek (u. o. 7, 8.), szíjvégek (XLV. 2, 3.), csatok (u. o. 1. sz,), gombok (u. o. 11.), azután apróbb kapcsok' és lemeztagocskák (u. o. 3, 7.), meg különféle anyagú és színű gyöngyök (u. o. 12. sz.), voltak már az előbbi leletekben is. Hozzájárul most egy pár tárgy, mely ismereteinket kiegészíti. Ilyen mindenekelőtt az igen jellemző idomú fibula (XLIV. 1.) mely szoros hasonmása a «frank-alemann» temetőkben lelt fibuláknak. Ilyen az áttört művű aranyozott bronzcsat is (XLV. 9.), melynek mindkét tagján ott van az a hosszú lábú, hármas ujjú stilizált állat, melynek phantastikus idoma múzeumunk több rendbeli népvándorlási ékszerén typikus ékítmény gyanánt tünik szembe.

75. szám.

Érdekes az arany fülbevaló, sodronyból és arany gömböcsökből két gyöngygyel díszes, egyike a körön belül, másik kívül (XLIV .4.); oly idom, melylyel a hires pusztaozorai leletben is találkozunk. Érdekes az a kis aranyozott lemeztöredék is (XLV. 6.), melynek egyik lapját tekert sodronyba foglalt drágakövek vagy üvegpasták ékítik.

76. szám.

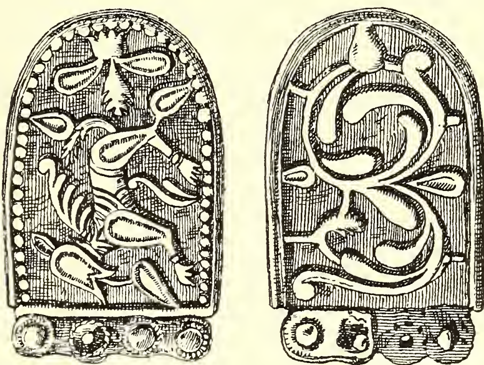
Van két apró csörgőbulla is (XLIV. 3. és 6. sz.), minőket a római korban leánykák és fiucskák nyakán látunk. Végül felkölti figyelmünket egy rejtélyes tárgy csontból (XLIV. 5.), melyről hajlandó vagyok föltételezni, hogy egy nagy kard hüvelyének végső zártagja volt. Ép úgy a XLV. táblán a 8. számú tárgyról egyelőre azt hiszem, hogy tőrhüvelyének végtagja volt, s hogy a négyszög lemez — 10. számú rajz u. o. — egy hüvelynek pántját képezte.

Korábbi leletek mellett lelt érmek után itélve a temető talán a negyedik vagy ötödik századból való volna. Ha az érmek majd sürübben fognak jelenkezni és következetesen ugyane korra fognak vallani, e temetőnek sok népvándorlási typus keletkezése és megál-

lapodása dolgában fontos szerepe leend és azért helyesen járt el az orsz. rég. társulat, midőn támogatásával lehetővé tette az ásatások folytatását.

Sok tekintetben rokon és nem csekélyebb fontosságú az *ordasi temető* (Pestm.), melynek legérdekesebb leleteit a XLVI., XLVII. és XLVIII. táblákon mutatjuk be. Dr. Tergina Gyula, ki a múzeum részéről a hely szinén ásatásokat rendezett, más helyütt részletesen ismerteti őket.[1]

Szegedről, az alföldi pályaudvar tájékáról származó lelet, melyet e nyáron Wahl, vasúti-igazgató úrtól ajándékba kaptunk, szorosan csatlakozik az előbbiekhez. Ugyanaz az indás motivum ékíti a szíjvégeket, csatokat s apróbb dísztagokat (XLIX. 2, 3. 4, 8.), melylyel már a keszthelyi analog tárgyakon találkoztunk (XIII. tábla), itt is áttört bronzművekkel van dolgunk, itt is egymásfelé fordul a két kutya (?) a szijtag végén, mint amott, nem is említve, hogy a csatok alakja, szíjlemezek egymáshoz illesztése, szóval a szerkezet legcsekélyebb apróságáig, analogiákkal van dolgunk.

77. szám.

Más darabok ismét ordasi tárgyakkal egyeznek, így p. o. a kétfelé nyuló, közepén gombbal ékített szíjtag (XLIX. 1.)

Szeged vidékén az itt jelzett leleten kívül az utóbbi időkben még az öthalmi ásatásokból került a múzeumba ily népvándorláskori lelet (lásd LI. tábla) s egy hasonló nagyobb leletet őriz ugyanonnan a királyi biztos Szegeden.[2]

Egészen más vidékről, Blatnicza környékéről (Turóczm.) valók az L. táblán lerajzolt tárgyak. A rokonság az előbb ismertetett leletekkel félreismerhetlen: hasonidomú szíjvégekkel és kapcsoló tagokkal van dolgunk; csak a gombdísz meg a keresztidomú tag (L. tábla

[1] 336. s. k. lap,

[2] Birjuk a kir. biztos igéretét, hogy a leletet a n. múzeumnak megtekintésre, esetleg lerajzoltatás végett el fogja küldeni.

2. és 6. a. b. sz.) járulnak az ismert tagokhoz, mint újak. Mindannyi tárgy erősen aranyozott bronzból látszik készülve, csak az 1. számú csaton, ott, a hol a négyszögű lemezből kinyilik, a nyak van mindkét felől finom ezüstlemezke ezüst szögekkel a bronzhoz erősítve, nyilván oly czélból, hogy az ezüst meg az arany egymás mellé állítása a díszítés hatását emelje. A díszítési főidom egy nagyfejű emberi alak, mely annyira groteszk, hogy motivumát alig lehet már fölismerni. Hosszú hajfürtjei kétfelől majdnem túl mennek fején, feje szemközt áll, közvetlenül az álla alól nyúlik ki balra az egyik karja, a másiknak alig látni nyomát; lábai oldalt mutatkoznak, az alak mindkét térdén térdepel, de úgy, hogy egyik czombja ki van tépve, s így a két szára párhuzamosan áll. A kereszt középrészén csak a fej fért bele a háromszögű szelvényekbe. A szíjvégeken látszó növény-idomoknak teljesen keleti (szorosabban sassanida) jellegök van. Ugyanezeket a motivumokat látjuk a benepusztai szíjvégen, melyet azért 77. szám alatt ide csatolok, itt is az egyik oldalon phantastikus alak, s itt is a kis ezüst lemezkék, melyek elől négy szöggel oda vannak erősítve. E példán kívül vannak még más analogiák, melyeknél fogva e leletet a népvándorlás végszakába tartozó leletekhez sorolhatjuk, azokhoz, melyeket magyar pogánykoriaknak szoktunk nevezni. De azokról máskor. Itt még csak azt említem, hogy b. Révay Ferencz szokott előzékenységgel engedte át az érdekes leletet a n. múzeumnak, midőn szklabinyai vára egyik kamarájában középkori fegyverek mellett egy kuczkóban meglelte volt a múzeum igazgatója.

Más helyütt volt már szó a nemes-ócsai leletről,[1] leirta maga Végh Adorján úr, ki a nemzeti múzeumot gazdagitá vele. Itt csak azért említem, mert egy pár pontot kivánnék jelezni, melyek eddig ismert népvándorlási leleteinkhez való viszonyát állapíthatják meg. Ilyen, s ez a legszembetünőbb, hogy a kard hüvelye és markolata csontból faragott szeletekkel van díszítve. Ki ne látná most, hogy a pesti lóversenytéri sírokban, meg a pilini sírokban lelt csontszeleteknek hasonló rendeltetésük volt.

Továbbá ki ne látná a markolat ellenzőjét (LI. 1. c.) díszítő motivumban a pilini, verebi stb. rózsákat!

A nyílcsúcsoktól és kengyelvasaktól eltekintve, melyek majd minden hazai népvándorlási leletünkben egyenlő formájúak, csak a torquest akarom még kiemelni, melyre a gerendási leletben is aka-

[1] Arch. Ért. XI. s. k. lap.

dunk (X. tábla) és a tekercses karikára, melylyel már föntebb többször találkoztunk. Látni való, hogy a lelet korának megállapítására itt sem hiányzanak archæologiai támpontok, ha nincsenek is datált érmeink, melyek természetesen még biztosabb útmutatást adnának.

Az ásatásokból előkerült leletekhez a legutóbb Szilágy-Nagyfaluban september elején fölásott halmok bronz és cseréptárgyai csatlakoznak.

Miután e halmoknak külön czikk lesz szentelve,[1] itt csak azt jegyzem meg rólok, hogy a «Rómerhalom» griffes csatjára már Keszthelyen, Ordason, Szegeden kaptuk az analogiákat, s hogy az általam meg Mattyasovszky Jakab és Simó Ferencz urak által fölásott halmok cserepein Németországban is jól ismert ornamentika nem enged kétséget e halmok s a leletek származási időpontjára; kétségkívül szintén a népvándorlási korba helyezendők.

Ime, itt röviden végig mentünk a leletek egész során, melylyel egy szerencsés évad a n. múzeumot, s vele a tudományt gazdagitá. Behatóbb kutatás tárgya megállapítani, mennyi tanulságot merithetünk még belőlök hazánk hajdani mivelődésének egy igen homályos korára nézve. Bizonyára többet, mint a mennyit némely, n. múzeumunk nagymérvű működése iránt elfogult hazai történetiró sejt.

A nagyobb leletekhez a Magurán (Szilágy-Somlyó mellett) lelt cseréptöredékek nagy mennyisége járul, melyek Pulszky Ferencz ottléte alkalmával szedettek össze.

Végül szintén itt említendő Szikszay Lajos úr ajándéka, egy fülbevaló, mely Mojgrádról való (Zilah mellett); félholdidomú bronzlemezből áll, melynek széle gömböcsdíszszel van kirakva, külső hajlásából ötsugaras csillagszerű apró toldvány nyúlik ki. És talán szintén még e csoportba tartozik egy fehéresre égetett agyag-edény töredéke, melynek külső oldala több sorban körülfutó benyomott geometriai idomokkal van díszítve; b. Révay Ferencz adta sok egyéb tárgygyal, melyet szklabinyai várából a n. múzeum kapott.

d) *Közép- és újkori fegyverek.*

Báró Révay Ferencz szklabinyai várában (Turóczm.) régibb idők óta gyüjtött össze fegyvereket és egyéb érdekes régiségeket. Nem egy becses tárgy ékítette a félig omladozó régi vár még lakható osztályában az ósdi termek falait. Az idei augustus elején a nemes báró megnyitotta ez ősi termeket a múzeum igazgatója s e sorok írója előtt. «Uraim válaszszanak», így szólt és érdekes fegy-

[1] Az «Arch. Ért.» következő kötetében.

verek egész sora, meg sok minden más régiség lőn az nap a nemzet tulajdonává. Van köztük öt középkori vaskard, két sisak s egy pánczél a XVII-ikből, két tollas buzogány, egy csatacsillag, három. alabárd s ugyanannyi lándzsa, dárdacsúcs, vadászkés csákány és fokos, kilencz különböző nyílcsúcs, tizenöt sarkantyú, három kengyelvas, egy zabla, két patkó s egy csutoraidomú puskaportartó, ékesen berakott díszekkel.

Gróf Forgách Lászlótól is kapott a n. múzeum fegyvereket Mándoki uradalmához tartozó újfalusi pusztáján, a «Leányok sáncza» nevű halomban (Szabolcsm.) a XV. század végéről való vaskardot, kengyelvasat, széles patkót és nyílcsúcsot találtak e nyáron. Legérdekesebb a majdnem teljesen ép kard, korát a majdnem négyszögű lapos gomb és az S idomú ellenző határozzák meg, oly idomok, melyek nyilván éjszaki Olaszországból származtak át hozzánk Mátyás királyunk idejében. A penge közepén egész hosszában lapított, vége félkörű, hossza 10 cm., szélessége 5 cm.; a gyári jegy, mely markolatába bele van ütve: két nyíl, nem ismeretes. A kengyelvas, patkó és nyílcsúcs idoma a századok folyamában aránylag állandóbb maradt és azért rendszerint nehezebben állapítható meg koruk, itt a kard adja meg a szükséges támpontot.

Fegyvereket még Pancsováról küldött buzgó jóakarónk, Schwerer János úr; küldött nyílvesszőket a belgrádi várból melyek biztosan legalább a XVIII. századig mennek vissza.

A törökök hagyták ott a várban, mikor az utóbbi évtized elején végleg odahagyták Belgrádot.

Ugyancsak Pancsováról kaptunk egy sarkantyút (talán XVI. század); Koppy József ny. cs. kir. tábornok hagyott a n. múzeumra egy díszes kováspuskát, gyöngyház és csontberakásokkal, hozzávaló egy pár pisztolylyal, melyek hasonlókép vannak díszítve. Továbbá két keleti ízlésű pisztoly fekete fából készült agygyal. Mind az öt db. XVII. századbeli készítmény és kaptunk még két bosnyák pisztolyt is Travnikból, Zónay József úrtól és mult századbeli taréjos vas-sarkantyúkat (Pestm.).

Végül mint történeti érdekű emlék és mint becses műtárgy egyaránt nevezetes Sobiesky János kardja, melyet ajándékba nyertünk özv. gróf Erdődi Jánosné, szül. Raczinszka grófnétól. A díszes kard jelmondatokkal van ékítve és a markolat végső lapján hegyi kristályba vésve vértezett lovast látunk, a mint gyalogos törököt legyőz, nyilván a király maga. A bevésett előállítás fölülete aranylemezzel van borítva.

e) *Egyéb közép- és újabbkori tárgyak.*

Építészeti részleteket kaptunk Bugáth Ferencz úrtól, a budaszépjuhásznéi birtokán állott paulinus templom romjaiból, melyeket dr. Henszlmann Imre még a negyvenes évek végén ásatott föl. Van köztük zárkő és nehány más tagozott följrásos kő. Henszlmann legközelebb az orsz. régészeti társulat valamelyik ülésén fog róluk értekezni.

A török korból való terrazzo-darabot, téglákat, cseréptöredékeket és vastárgyakat találtak novemberben a budai várban házépítés alkalmából; Gerzetics ezredorvos volt szives az egész leletet a n. múzeumba szállítani, miután kérésére Torma Károly a lelhelyet megnézte volt.

Nagy-Hörcsökön (Fehérm.) báró Nyáry által rendezett ásatás eredménye gyanánt és az ő szívességéből koponyák, késpengék, vaspántok és patkók kerültek a múzeumba.

A magyar keramikát nehány kályhafiók képviseli a XVI. és XVII-ik századokból, melyeket Szobisek József a szepesi várból hozott; csupa csonka részlet, de némelyeik érdekesek, mert domború növény-ornamentekkel vannak díszítve és részben még meg van rajtuk a fehéres, kékes, sárgás vagy barnás máz. Máznélküli, félhenger idomát utánzó kályhafiókot küldött öreg Farkas György Puszta-Szemesről (Somogym.).

Szebb mint ezek egy mázas kályhafiók (?) töredéke, b. Révay Ferencz szklabinyai várából, mely szakállas és dicsfényű koronás király fejét állítja elé; a mű kora talán a XV-ik századig vezethető vissza. Ugyanazon nagylelkű főúr még kapura való két régi lakatot, két rézlámpát 1673-ból, XVIII. századbeli koppantót, két vasfogantyút, egy réztálat 1589-ből, melyen koronás sas van kidomborítva, egy régi órát és két régi itczét adott a múzeumnak ajándékba. Az utóbbiak egyike 1576-ból való és miként a rajta levő másik évszámból (1681. kitünik) száz esztendőnél tovább volt használatban; a másik 16c4-ből való. Mindkettőn a bányász-jelvények arra látszanak utalni, hogy valamelyik bányász-városból valók.

Meg van rajtuk a magyar meg osztrák hitelesitő bélyeg és Szily Kálmán tanár úr pontos megállapítása nyomán kitünt, hogy mindkét itcze tartalma hajszálnyira megfelel a mai liternek.

Egy áttört művű (határozatlan rendeltetésű) bronzkorongot ajándékozott Porjesz Zsigmond Zilahon. Közepén góthicus módon stilizált kétfejű sas, körülötte a XVI. század elején dívott átmeneti írással a következő körirat: DAS ꝫ WORT ꝫ GOTES ꝫ PLEIBT ꝫ

EBIG ϙ A henger közepén hengerded nyújtvány áll ki, melyen a korongot erősíteni lehetett. (78. sz. ½ nagys.)

Magyar XVI-ik századbeli ékszereket két helyről kaptunk: egy gombostűt Tajnáról Wály Simon úrtól, s egy egész kis ékszerleletet, gombostűket és hajtűt apró csüngő pléhekkel meg üvegpástákkal díszítve, szövetdarabot, bronzfeszületet és vaspántot Rákos-Palotáról özv. Zsolnay Jánosné úrhölgytől.

78 szám.

Későbbi korból, talán a XVIII-ik század elejéről valók a fémbeváltó-hivatal útján Rimaszombatról beváltott magyar ezüst ékszerek. Van köztük mentekötő láncz, vannak különböző nagyságú ruhakapcsok, gombok és hasonló apróbb ékszerek; a rajtuk látszó angyalfejek és virágok rococo izlést tanúsitanak, míg az alapforma ugyanaz, mely századok óta fönmaradt.

A kereki pusztáról (Somogym.) ó szláv keresztkét sárga rézből s ugyancsak Somogyban a Szemes pusztán birkaakol ásatásakor aranyozott bronzból készült feszülettöredéket leltek: ajándékba küldte Szukács József közbenjárása folytán Böhm Ferencz. Ó szerb gyűrűt ajándékozott Schwerer János úr Pancsován.

Legújabb időből való Ticzek Károly jászjákóhalmi esperes-plebános emlékserlege, mely ezüstből van kiverve, belül megaranyozott és külső lapján húszasokkal és hatosokkal kirakva.

Kigyósról pedig (Békésm.) egy üvegtáblát, mely majdnem modern legendának alapját képezte, Göndöcs Benedek apát hozott be a múzeum kérelmére.

A pecsétnyomók közt legérdekesebb egy középkori egyházi pecsétlő bronzból; felülete azonban olyan rongált, hogy a betüket és előállításokat alig lehet már kellő határozottsággal kivenni. Úgy látszik mégis, hogy a körirat gothicus majusculákkal így szólt: ✠ S IOHANNIS PRESBITERI. A mezőben fölül Mária a kisdeddel, alul térdeplő alak látszik. A pecsétnyomó Nagyváradról származik, ajándékozta Jakab Samu, helyben.

Vele hasonkorú pecsétlő gyűrűt ezüstből szereztünk Kecskemétről; fölirata góthicus majusculákkal igy szól: † S(igillum) Pet(r)i fili Lorandi.

Kaptunk még hét darab pecsétnyomót a torzsai egyesült czéheké 1818.; a b-.gyarmati térparancsnokságé 1848-ból; a többi czéhes pecsétnyomók 1781, 1795-ből és három ebből a századból; az országos rendőri osztály, a magyar álladalom rendőrsége, az országos rendőri hivatal, valamint az «országos honvédelmi bizottmány pecsétje» mindannyi 1848-ból Szvissey Ignácz úr ajándéka gyanánt kerültek a múzeumba. Még újabb időből való az első magyar tót könyvkiadó és nyomda-társulat pecsétnyomója. Végül említendő a veszprémi kalapos-czéh bemondó lapja 1780-ból; egy ostyasütő vas a XVII. végéről és 1756-ból való faszék, díszes háttámmal, mindkettő Vörös-Kamocsay Teréz ajándéka.

Az *érem-gyüjtemény* gyarapodása a jelzett időszakban távolról sem volt oly jelentékeny, mint a régiségtáré.

Az érdeklődés ugyan nem csökkent iránta, mert száznál több jóakarója volt és a begyült érmek száma is jóval túl megy az ötszázon, de a fontosabb leletek száma csekélyebb volt és mindössze csak nehány oly darabja akadt, mely kiválóbb mértékben érdemli figyelmünket. Ezek közt első helyen áll két római-kori bronzmedaillon, az egyik Carinus és Numerianustól, római körirattal; a másik

Alexander Severus imperatornak tiszteletére Thyateira városa (Lydiában) által veretett fémek. Mindkettő slavoniai magángyüjteményből származik, Zsolnay Miklós úr megszerezte és a n. múzeumnak ajándékozta. Mindkét darab eddig ismeretlen typust tüntet föl, s azért alkalmilag rajzban is közzé fogjuk tenni.

Régi éremleleteket Schwerer János úr Kosztoláczról küldött ajándékba, negyedik századbeli rézérmeket; Szurdukról szintén ő általa kaptunk Tragher József úrtól harmadik és negyedik századbeli római érmeket. Ó-Szőnyről Marossy János úr ajándékozott egy Commodus-féle nagy bronzérmet (Cohen III. 177, 796.) és egy Faustina junior-féle denárt (Coh. II. 578, 5.) Azonkívül római pénzek kerültek Ó-Budáról, Mojgrádról, Ordasról, Titelről, Vörös-Berényről, Virjéről (Horvátország), Stolaczról (Bosznia). Barbár ezüst pénzeket, melyek az ismert philippeikus jelleget mutatják, Antal Zsigmond úr küldött Agrisról.

A modern érmekből csak egy nagyobb vasmegyei leletet említek, melyből a múzeum 67 darab jó föntartású XVI. századbeli talléral egészíthette ki gyüjteményét és szerezhetett ritkább darabokat is.

Budapest, 1880. deczember 16. *Hampel József.*

Tisza-Füreden a «Régészeti Egylet» titkára, Tariczky Endre és múzeumi őre Milesz Béla, elkészítették szokásos évi kimutatásukat az egzlet működéséről, gyüjteményeinek állapotáról, szaporodásáról a vallás- és közoktatásügyi ministerium s a nemz. múzeum igazgagatósága számára. E terjedelmes jelentésből érdekesnek látjuk a következő adatokat fölemlíteni. Van az egyletnek 212 rendes, 3 alapitó és 30 dísztagja. Pénztári bevétele az 1878. okt. 13-án tartott közgyülés óta az 1880. jun. 20-án tartott közgyülésig 467 frt, kiadása 423 frt, készpénz maradvány 44 frt; tagsági díjakból kint van 215 frt, és így positiv vagyona 259 frt; relativ vagyona múzeumi tárgyakban 3000 frt. A múzeumi tárgyak négy osztályában jelentékeny és örvendetes szaporodás tünik ki, és pedig: *a)* az éremgyüjteményben 305 db.; *b)* a régiségek tárában 675 db.; *c)* a vegyes tárgyak osztályában 93 db.; *d)* a könyvtárban 68 db.; összes szaporodás a négy osztályban 1141 db. Eddig volt 1023 db., melyhez adva az újabb gyarapodást, jelenleg az egész múzeumi gyüjtemény 2164 darabból áll. Az egylet nagyobbmérvű ásatásokat tartott ez évben a t.-füredi Ásott-halomban, a poroszlói Aponháton és T.-Örvényen, valamint Ta-Burán a gátemelésnél, honnan igen sok és becses kős fémkorszaki tárgyat nyert. *Milesz Béla*, múzeum-őr.

(Irodalom.) *Études sur l'age de bronze de la Hongrie par M. Ingvald Undset. I. Avantpropos — Les fibules — Les épées. Christiania. Alb. Cammermeyer 8-rét. 158. lap. XVIII. tábla.*

Undset Ingvald a norveg tudós megkezdte tanulmányainak köz-

zétevését Magyarország bronzkoráról. Az első füzet megjelent Christianiában 158 lappal, 18 meglehetősen durva kőmetszetű táblával s 32 igen szép fametszettel, mely a szöveg közé van nyomva.

«Az ország délre a Kárpátoktól, úgy tűnik fel előttem, mint az archæologiai csodák országa, oly gazdag az alakok formája, melyek ott megleptek, oly nyomatékos az emlékek bizonysága, melyet ott Európa őstörténelmi culturájának megfejtésére nézve találtam.» Hildebrand svéd tudós ezen szavaival nyitja meg könyvét a norvég tudós is, ki német, franczia, angol és olasz kartársaival az 1876-iki congressus alkalmával nálunk a magyarországi őstörténelmi emlékeket tanulmányozta és ezeknek formáiban találta az északi bronz-kornak előképeit. Jelen munkájának is az a czélja, hogy kimutassa a typusokat, melyekből az éjszaki typusok eredtek, mert ezeket a magyarországi formákban gondolja feltalálhalni, s ezt számos ábrákkal törekszik bebizonyítani. Elismeri azonban, hogy ezen formák sem eredetiek, de valószinüen Görögországból származtak, mi egyébiránt csupa föltevés, mert a görög őstörténelmi emlékekről még igen keveset tudunk. Szerző a jelen füzetben csak a magyarországi bronz-kori ruhakapcsokról és kardokról szól; elég alaposan. A ruhakapcsokra nézve négy különböző alakot ismer el belföldinek, melyeknek sajátságos jellege, hogy lábok egy aránylag nagy kerek sodrony-tekercsben végződik, és hogy a kapocs egytagú, azaz: hogy tűje nincsen elválasztva a fibula fejétől; szóval a kapocs, eltekintve testének esetleges diszítésétől, egy darabból áll. Legközelebb rokonságban állanak ezen magyarországi kapcsokkal az éjszaknémet és skandinav legrégibb őstörténelmi fibulák, melyeknél azonban a kapocs tűje nem függ össze a fibula testével, hanem külön készűlve reáillesztetett, de nem nyitoltatott hozzá; a nyitolás a déli és nyugati csoportozatnak levén jellege, nem a skandinávnak. Ezen északi csoportnál azonban jellemző még a kettős spiralis korong felűl és alul, mig a magyarországiak fejénél nem fordúl elő a tekercs korong. Ebből fejlődött ki, az északi- és közép Németország ban legközönségesebb, díszkapocs, melyet helytelen elnevezéssel pápaszem-kapocsnak szoktak nevezni. Mindezek nem fordulnak elé Magyarországban, egy példánya van azonban a m. n. muzeumnak, mely némileg az északi typushoz hasonlit, s melynek tűje nem találtatott ugyan meg, de a fibula szerkezetéből mégis világos, hogy ez északi módon mozgó volt s a testhez, mint külön tag hozzá volt illesztve. Ebből gyanítja szerző, hogy az átmenet a magyarországi formából az északi alakhoz még Magyarországban fejlődött ki s érezvén, hogy egyetlen egy példány ennek bebizonyitására elégtelen, egy

másik muzeumi csonka példányt is felhoz, melyről szintén azt hiszi, hogy ily mozgó külön tagot képező tűvel volt ellátva. E részben azonban nem érthetünk egyet a tudós szerzővel, ki azt hiszi, hogy a négyszegü sodrony nem folytatódhatott oly ruganyos tekercsbe, mint az eredeti magyarországi kapcsok, s nem alakulhatott oly kapocsfővé, minővel ezek birnak. A báró Révay Ferencz által a m. nemzet muzeumnak ajándékozott szebeszlói nagyszerű ruhakapocs szintén négyszegü sodronyból egy tagban készült, azon körülmény tehát, hogy a sodrony négyszegü, nem elégséges arra, hogy az említett csonka fibulának kéttaguságát fogadjuk el. A szorgalmas szerző, ki Németországnak még kisebb muzeumait is meglátogatta, pontosan jegyzi fel minden kapocsalaknál, hol s hány ily példányt talált a gyüjteményekben s ebből kitünik, hogy a magyarországi őstörténelmi kapocsforma csak Csehországban fordult elő két példányban, egy másik Sziléziában, egy harmadik Posenben és kettő Stiriában, tehát mindenütt Magyarország szomszédságában, hol ezen csatok számosabb példányban fordulnak elő.

Természetes, hogy a többi magyarországi ruhakapocsformákról hallgat a szerző, mert ezek világosan külföldi, főleg etruszk alakok; olyanok, minők különösen Hallstadtban találtattak s melyekről be van bizonyítva, hogy alakjok eredetileg hol kelta, hol olaszországi.

A kardokról szintoly alaposan értekezik a szerző s kimutatja, hogy a magyarországi kardmarkolatok alakja eredetibb, mint a skandinav kardmarkolatoké, melyek a magyarországiakkal közelebb rokonságban állnak, mint a németországiak és francziák. Itt Montelius svéd régészszel ellentétbe jő azon pontra nézve, melyik kardforma régibb, az-e melynek markolatja sima, vagy az, mely három, néha négy kidomborodó szalaggal bir, s ez utóbbiaknak, Montelius ellenére, logicailag az eredetibb formát tulajdonítja, mert a bronz domborodások utánzásai azon szíj- vagy húr-kötésnek, mely a fa vagy csont markolatot régibb időben a lapos bronz véghez erősítette, s mely a sima, választékos alaku kardmarkolatnál is mint bevésett diszítmény fordul elő. Erre nézve dr. Hampel József igen alapos munkája a budapesti congressus compte-rendujében, ha az valahára kijő, a legbővebb s legalaposabb felvilágosítást fogja adni. Szerző a magyarországi bronz kardok alakját a legnagyobb pontossággal irja le s mindenütt megjegyzi, hol talált a külföldön hasonló formákat, ez azonban igen ritkán fordul elő. A magyarországi kardok alakja minden esetre a legszebb a bronzkori kardok közt. Erről is azt gyanítja szerző, hogy Görögországból jutott hozzánk, megjegyzi azonban, hogy a Schliemann által felfedezett mykenei bronz kardok közt nem találunk ily alakokat;

ellenben, a mit szerző nem említ, a régi görög díszedények rajzaiban s az amazonok kezében a mausoleum domborműveiben a kard csakugyan hasonlít a magyarországihoz, úgymint a pergamoni domborműveken az észak-olasz és délnémet őstörténelmi kard alakhoz. Kiváncsian várjuk a munka folytatását, mely tanuja a szerző lelkiismeretes kutatásának s azon szorgalomnak, melylyel különösen a magyarországi formákat tanulmányozta,

A munka bevezetésében szerző röviden összefoglalja azon ősrégészeti vitának főbb pontjait, mely a német és skandináv tudósok közt még most is folyik, t. i. el kell-e fogadnunk egy különös bronzkort, mely a kőkorra következik s a vaskort megelőzi, vagy pedig el kell-e ismernünk, hogy külön bronzkor nem létezett, hanem csak egy fémkor, melyben vas és bronz együttesen fordul elő, s hogy a vasnak használata régibb, mint a bronzé. Az elsőt a skandinav tudósok tartják, az angolok, az olaszok s a francziáknak legnagyobb része; a másodikat Lindenschmit, Hostmann és Cohausen német tudósok állitják és minthogy ügyesen és sokszor irnak e tárgyról, sok németet vontak pártjokhoz. Igaz, hogy a tapasztalás Magyarországban is bizonyítani látszik Lucretius szavainak igazságát: »sed prius aeris erat, quam ferri cognitus usus» s a régi bronzleletekkel és régi bronz formákkal sem nálunk, sem a skandinav félszigeteken, sem Olaszországban, sem Francziaországban nem találnak soha vasat. Lindenschmidt, Hostmann és Cohausen azonban erre nem adnak semmit, ők a logikából és lelkök legmélyebb meggyőződéséből kimutatják, hogy miután vasat, az egyszerű fémet, könnyebben elő lehet állítani, mint a bronzot, mely a réz és ón bizonyos arányban való vegyítéséből készül, a skandinav tudósoknak az őstörténelem három különböző korra való felosztása, kő-, bronz- és vaskorra, egyáltalában fenn nem tartható. Ők is bevallják, hogy a régibb bronzleleteknél nem találtak vasat, de azt mondják, hogy azt megemésztette a rozsda; azt azonban nem indokolják, miként tűnhetett el a rozsdának minden nyoma, holott az a földet mindenütt vörösre festi. Az egész kérdés és vita egyébiránt ezen stádiumában csak akademikus volna; a német triumvirátus azonban egy lépéssel tovább is megy és tagadja a barbár népeknek culturáját s miután Német- és Francziaország sok részeiben csakugyan találtattak etruszk emlékek is, azt tartják, hogy az összes művésziebb bronzleletek még Irlandban és Skandinaviában is, mind a déli culturnépeknél készültek és csak kereskedés által jutottak a barbárok közé. Miután pedig kereskedésnél szükséges, hogy minden eladott vagy kicserélt értéknek legyen egy ellenértéke is, a bronz-

fegyverek és eszközök ellenértékét a skandinav partokon található borostyánkőben s az angolországi ónban keresik. Föltéve, hogy ennek van valami valószinűsége, mégis kérdeznünk kellene, mi lehetett akkor, mindazon kardok, ruhakapcsok, kar- és nyakpereczek és egyéb ékszerek és fegyvereknek, melyek Magyarországban oly gyakran találtatnak: mindezeknek oly ellenértéke, mely az etruszk kereskedést ide téríthette volna? Nálunk nincsen sem borostyánkő, sem ón, s Magyarország barbár népei legfeljebb prémet szolgáltathattak volna bundákra; csakhogy Olaszországban nem szükséges a bunda s nem is látjuk sem római, sem etruszk emlékeken, hogy ott valaha szőrbundát viseltek volna; de Lindenschmit és társai felteszik, sőt Tacitusból s egyéb késő rómaikori írókból bebizonyítják, hogy a római birodalom határain túl lakó népek barbárok voltak, ezeknek tehát nem lehetett semmi kifejlett iparuk, nem is hiszik el, hogy a kardok s ékszerek vésett diszítményei bronz eszközökkel elő lettek volna állíthatók, ámbár a skandinav tudósok gyakorlatilag bebizonyították, hogy ez a régi eszközökkel régi bronz tárgyakon most is előállítható, de azért Lindenschmit és barátai ragaszkodnak állításaikhoz; még az sem győzi meg őket, hogy a skandinav félszigeteken és Magyarországban is találtattak öntő minták, melyek világosan bizonyítják, hogy a tárgyak itten készűltek, s ezen öntő minták közt van egy nehány, mint pl. az Ercsiben talált tokos vésőminta, melyek a magok neméban a finomabbak, izletesebbek és választékosabbak közé tartoznak. Tudóst, ki hypothesisébe beleszeretett, nehezen lehet capacitálni. *Pulszky Ferencz.*

Numismatische Zeitschrift herausgegeben von der numismatischen Gesellschaft in Wien, durch deren Redactions-Comité. Eilfter Jahrgang. Erstes und zweites Halbjahr 199, I. és II. tábla 2. faducz s 257. I. és VI. tábla. 4. faducz. Wien, 1879.

A bécsi numismatikai egyesűlet 1879-ik évi folyamáról akarunk szólani. Bizonyos bátorságra van szükség, mikor bécsi, jobban mondva osztrák szellemi termékekhez fűzzük az ismertetést. Tudományos irodalmunkon ugyan jó részt német befolyás érzik, de osztrák csak igen kicsi mértékben. Megszoktuk már, hogy a császár-városból, hol minden gyűjtemény a magas uralkodóház kegyelméből jött létre, hol a tudományt ordóval mérik: onnan csak középszerűt várhatunk. Ha azután valami jót producálnak, nagyot bámulunk rajta, szinte röstelljük a dícséretet, mert félünk, hogy a t. közönség nem találja elhinni. Pedig — kivált újabban — nem egy absolut becsű termék, jóravaló, egészséges eszméjű munka jelent meg, melyet Vindobono-

mánjaink — van egész csomó e jószívű urakból — ugyan kelletén túl felfújnak ; de a méltányos criticus sem tagadhatja meg tőlük az elismerést.

A numismatikai társulatnak jó neve van, s ujat sem mondunk, állítván, hogy közleményei a szaktudományra nézve hasznot hoznak; táblái szépek s pontosak. Ez az 1879-iki folyam 456 lapon huszonhárom nagyobb, feldolgozott vagy adalékos közlést, huszonkét könyvismertetést s elég változatos különféléket tartalmaz. Nyolcz mellékelt táblája : igen fínom kivitelű, ez ránk is férhetne. Ha divatos ismertetést írnánk, most elkezdenénk panaszkodni numismatikánk elhanyagoltatásáról, elmondanók, hogy Rupp óta semmi sem történt stb., aztán komoly képpel a németekre mutatnánk. Annyi bizonyos, hogy a kik értenek hozzá: azok nem igen publicáltak ; előadnak ugyan az egyetemen, nehány kis czikket írnak, aztán vége. A kik pedig gyűjtenek — Dobóczkyt kivéve — hiába publicálnának. Ez a száraz tény. A vidéki gyűjtemények oly szegényesen — nem mert kevés darab van, hanem mert szellemi fogyatékkal — vannak rendezve, hogy ott ugyan érmész nem képződik.

A sok előzmény után a munkára térünk át. Csak azokat a czikkeket emeljük ki, melyek közönségünket közelebbről érdeklik.

Az első félkötetben dr. Blau Otto odessai porosz főconsul az achæmenida táborszernagyok pénzeiről ír. E becses czikk utolsó tanulmánya a keleti studiumok terén jó nevű diplomatának: 1879. február 26-án Odessában főbelőtte magát. Ugyanazzal a tárgygyal fejezte be tudományos pályáját, melylyel 1855-ben megkezdte. Első műve is «De nummis Achæmenidarum aramæo-persicis» szól. Sokféle téren működött : a nyelvészet, botanica s numismatika terén. Ránk nézve — magyarokúl — még említést érdemel, hogy 1861-ben Boszniáról, Herczegovináról s Albániáról egy máig használható úti s ethnographiai könyvet írt. Legmaradandóbb érdemet azonban keleti érmészeti tanúlmányaival szerzett.

Jelen tanúlmányában constatálja, hogy a pénzverési jog a perzsáknál királyi jog vala, a helytartók, satrapák, nem bírtak e joggal s a vidéki pénzverés fölött egy birodalmi hivatal őrködött ; háborús időkben azonban szükségleteik fedezésére a táborszernagyok is verethettek pénzt. Ez a szokás leginkább a nyugati satrapiákban dívott a phœniciai, éjszak-syriai és kilikiai partok mentében, honnan a görög-egyptomi expeditiókat intézték. Az ezüstöt Kilikiából : a Taurus déli nyújtványának bányáiból nyerték. E bányákat kincstartók igazgatták, kik nemcsak a nemes-ércz , hanem élelmi készletre is felügyeltek.

A perzsa udvartartás rendkívűl fejlett vala: tisztségei, méltóságai szabályozva. E méltóságok egyike a Belitaras, בַּעַל תְּוַן, ki az udvari fegyverzetre, hadi szerekre, s átalán mindenre a mi a hadviseléshez tartozott, felügyelt — táborszernagygyal adhatjuk vissza leghelyesebben e méltóság fogalmát.

Heraldikai szempontból nagy figyelmet érdemelnek az e táborszernagyok verette érmeken előforduló czímerjelvények. Vannak heraldikusok, kik a heraldikát — mint rendszeres s öntudatosan alkalmazott jelvek gyűjteményét csak a középkor tornajátékáig viszik, míg a régibb római, görög, perzsa, zsidó stb. heraldikát csak symbolikus alakok összegének tartják. A perzsa udvari méltóságok mindegyike őt megillető *czímerrel* élt, mely személyöket illette.. A közokmányokra, nevük mellé czímeröket is oda tették. A táborszernagy öt jelvényt viselt czímerében:

1. A trónt כִּסֵּא, 2. a kir. vagy hadvezéri pálczát שֵׁבֶט, 3. a sast אית, 4. a kalászt שִׁבֹּלֶת, 5. a szőllőt (Esra ebenda). A trón a magas méltóságot, a hadvezéri pálcza a katonai rangot, a sas a hadi jelvények őrét, (mert a sas a perzsák tábori jelvénye vala, már jóval a rómaiak előtt), a kalász a gabona, s a szőllő a bor őrét jelenté.

Nem állítjuk mi ezzel, hogy a perzsa heraldikát oly szempontból kell tekintenünk, illetőleg olybá vennünk, mint a modern heraldikát, hanem mindenesetre az egyetemes heraldika történetében helyet kell foglalnia.

Blau Otto ezután az 540 K. e. kezdődő táborszernagyok érmeit írja le 309-ig K. e. Nemcsak az érmek pontos leírását veszszük itt, hanem egyúttal a táborszernagyok viszonyairól, történeteikről ad felvilágosításokat. Kár, hogy az értékes közlés töredékes maradt, folytatásában a halál akadályozta meg,

A füzet többi czikkei: Klügmann: A római apró ezüstpénz 650—670-ig a v. a. Bahrfeldt: Firenzei, római családi denárokból álló lelet. Kolb József: Hostilianus Antoninianjainak görögös felírásai, Trau Ferencz: Hannibalianus eddig először ismert ezüstérme, dr. Missong A.: II. Frigyes császár sterlingje, Riggauer János: A frank érmeisméhez, dr. Schalk Károly: A bécsi fillérek pénztára IV. Albert 1399-iki pénzügyi reformja előtt.

Schalk, mint a bécsi Seminarium tagja az osztrák valuta történetével régebben foglalkozik. Ez a kis czikk úgy látszik, tanúlmányaiból mutatvány. Nem elegyedünk a kimutatott eredmények kritikai taglalgatásába: bízvást mondhatjuk azonban, hogy a számok pontosak, s jó módszer szerint történt a számítás.

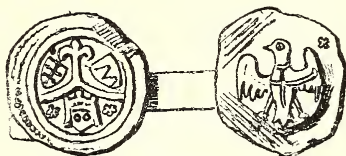
Kolb, IV. Frigyesnek egy németújvári aranyforintját ismerteti, Wachter Károly a velenczei érmek rendszeres leirását folytatja s be is végzi. Missong A., Palermo egy hódolati érmét s ismét Kolb József az 1809-iki tiroli krajczárokat ismerteti.

A könyvismertetések közt csak egy nem illik oda: Faulmann írástörténetének bemutatása. Csak azért szólnak róla, mert a fényes kiállítású munkát beküldték. Ezenkívül van nehány vegyes tudnivaló, melyek egyúttal be is fejezik az első félkötetet.

A második félkötetben — mely öt táblát, név- és tárgymutatót foglal magában — Kenner, Klügmann, Heyd, Busson, Bahrfeldt általános érdekű dolgozatain kívül különösen két közlemény köti le a figyelmet: a Luschiné s a dr. Schalk Károlyé.

Dr. Luschin von Ebengreuth «Beiträge zur Münzgeschichte der Steiermark» czím alatt érdekes adatokat tesz közzé. Luschin az osztrák numismatica terén a bécsi garasok értékmeghatározásaival vívott ki jó nevet magának. Ez a dolgozata is érdekes, csakhogy — amint nekünk látszik — mint Luschin minden dolgozata, kissé pongyola. E dolgozatban a magyar-styriai uralomról is van emlékezet. A magyar uralom Styriában 1254—1259-ig tart. IV. Béla király s Ottokár cseh király az 1254. budai békében osztoztak meg e szép tartományon, Béla bánokkal kormányoztatá Styriát, jelesül Subics István dalmát-, horvát- és szlavon bánt, a brebiri grófot tette meg helytartójának.

István bán idejéből egy igen érdekes veret maradt, látható: 79. sz. rajzunkon

79. szám.

Előlap: egy liliom, melynek szára kétfelé válik s mindkét oldalán ív alakban kanyarodik, az érem síma s gyöngysorral beszegett belső mezejét három részre osztja. A liliom mellett két pont s két pajzs látszik, s pedig jobb felől a magyar bemélyített kettős kereszttel, balról pajzs két ékkel. A liliom alatti téren két hatlevelű rosette közt koronázott fő látszik.

Hátlap: Sas, bizonyára két egyszerű körvonallal övedzve, melyek közt keresztecskék nyomai látszanak.

Az érem vékony pléhből készült, nagysága 17—19 m/m, 0·74 gr nyom. Leírója egy árverés alkalmával jutott az érdekes kis éremhez, melyet eladdig az Ottokar herczegének tartottak. Hogy ez érem István bán alatt veretett, mutatja az előlapon lévő pajzs, mely az

Istvánéval teljesen megegyezik. Összehasonlításul adjuk a 79. sz-ban István bán pecsétjét, melynek körirata: ✠ SIGILLVM · STEPHI-BANI · TOCIVS · SCLAVONIE. István a magyar király helyettesekép — a királyt a koronás fő jelzi a mező tiszteletthelyén — verette ez érmet s valószínűleg Gráczban, a jelleg ottani veretekre mutatván. A magyar államfenség a magyar czímerrel van képviselve.

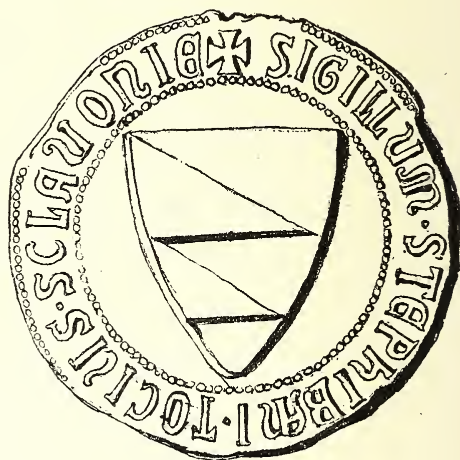
1258-ban V. István ifjabb király veszi át a kormányzást. Az ő idejéből Luschin a következő érmet írja le:

+ REX STEPHANI· — VS. Koronázott mellkép két torony között.

Hl.: a veret láthatatlan. Kiadta Dannenberg Berl. Bl. V. 296, nagysága 19—20 m/m, 0·79 gr nyom.

1259—60-ban a styriak a magyarok ellen fellázadtak s Ottokárhoz csatlakoztak.

Ezzel kapcsolatban már csak a teljesség kedveért adjuk István királynak — a styriai kormányzónak — pecsétjeit.

80. szám.

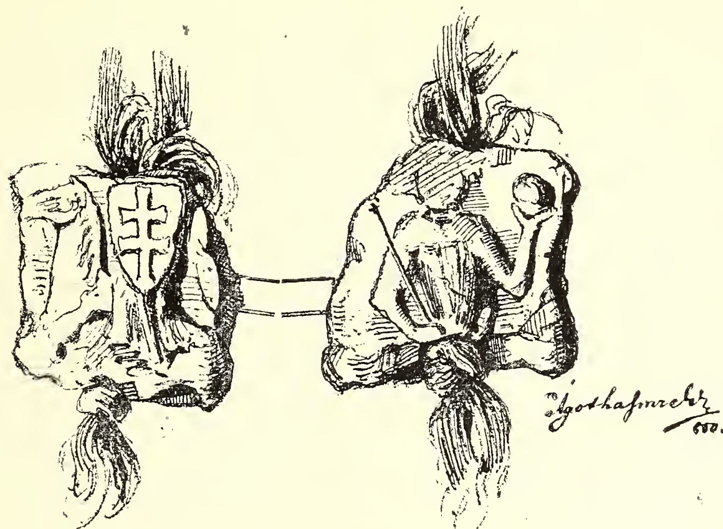
A 81. számú töredék egy eredeti hártya oklevelen sárga-szürke ezüst zsinórról lógg (Orsz. Lev. D. L. 42) s 1257-ből való. A kibocsátó ekkor csak «Rex primogenitus illustris Regni Vngariæ et dux Transsilvanus» vala. A töredék előlapján ülőhelyzetben látjuk a királyt jelző alakot, a hátlapon pedig egy lovas pecsétet, mely azért érdekes, mert a lovas karján levő pajzson a *kettős keresztet*, az államiság jelvényét látjuk. Kár, hogy nem ép s feliratát sem közölhetjük. Az a pecsét, melyet Pray, mint — István király s erdélyi vezér lovas-pecsétét — közöl, tudvalevőleg hamis.

A 82. sz. rajzon már királyi pecsétet látunk s egy 1270-ben kiadott oklevélről függ vörös-kék selyem zsinórral. Előlapján a királyi alak, következő felirat-töredékkel: + SIGIL . . . . . A·REGIS·ET DVCIS·STIRIE, hátlapján: + S· PRIMOGENITI BELE QVAR

. . . . ĀRIH, a lovas-pecséten a szokott előreszegzett zászlójú, czím erében oroszlánt viselő, alakot látjuk.

Nincs szándékunkban, hogy a lovas-pecsétekről értekezzünk; a folyóirat egy jeles munkatársa jóakarattal fejtette ki azokrúl való nézeteit, nekünk czélunk csak az vala, hogy a styriai vonatkozású dolgokhoz Luschin ismertetésénél nehány adatot szolgáltassunk.

A második értekezés, melyről szólani akarunk, a Schalk Károlyé: A XV. századbeli osztrák aranyforintokról.

81. szám.

Sch. úr számitása szerint egy arany magyar forintra

1392 = 145 — 150

1395 = 150

1396 = 248

1398 = 150 bécsi fillér ment.

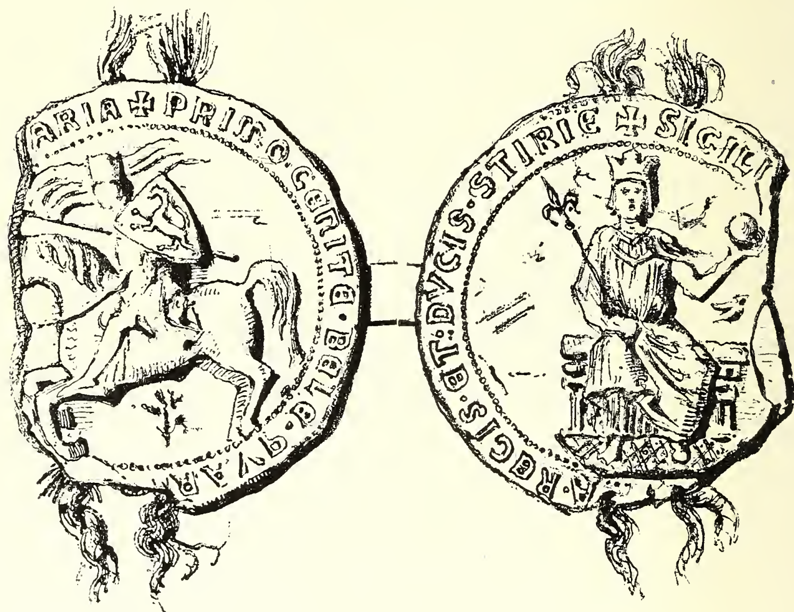
Föltéve, hogy ez a számitás egészen helyes, mert Sch. Ebersdorfi Albert münzbuchjának passusaiból eruálja Blumberbergerrel és Muffattal szemben az ezüst-márka finomságát s a beváltási eljárást és számitása helyesnek látszik, akkor a magyar arany forint absolut értékét meglehet állapitani.

1394—98-ig a bécsi fillér értéke, viszonyítva a pénzpiaczon forgó egyéb pénznemekhez: 0·62.81 frc. érczben, tehát Sch. úr számitását tekintve (150 fillér egy frtra.)

1594 a m. frt = 4·21.5 frc.[1]

A bécsi fillérek értékviszonyai a magyar numismatikát közelről érintik, s a bécsi pénzverők-társasága a bécsi fillérek verésében IV. Albert 1399. pénzreformja után a XV. évszaz végéig a magyar aranyforintot s annak értékváltozásait tartá szemmel. A bécsiek közűl eddig Luschin értékmeghatározása tekinthető úttörőnek, Sch-ban úgy látszik követője akadt.

Schalk értekezéséhez, ha bőven akarunk szólani: arra külön

82. szám.*

kellene válaszolni. Értekezésében a bécsi piacz árfolyamatait adja, hogy állottak ott az egyes pénzfajok: a rajnai és magyar aranyforintok. Meghatározza a bécsi márkának egyes időszakokban való nyers é fínom — súlyát. A magyar forintokat az a körűlmény jellemzi, hogy állandóan egy láb szerint verettek, átlag 3·53 grammot nyomnak, mit én nem tartok egészen pontos eredménynek. 23 karatnyi fínomság mellett 3.383 gr tiszta arany van bennök. Négy rajnai arany forint ment évek hosszú során át 3 # magyari forintra. Ké-

[1] Cibrario tavolai után.

* A rajzok elégtelenségét munkatársunk, Thallóczy, betegsége okozta, ki nem hasonlíthatta össze őket az eredetiekkel a PRIM · GENITE helyett PRIMOGENTI olvasandó.

sőbb — Ulászló uralkodása derekán — arany forintjaink már roszszabb s változó minőségben verettek s főlényüket a bécsi piaczon teljesen elvesztették.

Fenntartjuk magunknak, hogy egy hasonló tárgyú tanúlmánynyal Schalk e bővebb taglalást kivánó értekezésére feleljünk.

A vegyesek közt a II. József altárna s a délmagyarországi visszacsatolás emlékére veretett érmekről találunk elég ügyes tudósítást. *Thallóczy Lajos.*

Deák Farkas «A zománcz kérdéshez» Századok XIV-ik kötet 656—678. oldal.

Félénken fogok az íráshoz. Az «Arch. Értesitő» XIV-ik kötetében eddig közzétett birálatokra nézve pártatlan férfiak, kik tudományos életünkben irányadók, épen mert szívökön hordják archæologiánk fölvirágozását, jóakarólag figyelmeztettek, hogy talán túl lőttem a czélon, a kritikák modora elrontja szándékba vett, különben talán üdvös hatásukat. Nem kell soha senkinek szemére vetni a hibát; sőt inkább ki kell emelni a szerző ügybuzgalmát az adatok összeállításánál érett megfontolását a következtetések levonásánál, s ha csakugyan van mégis valami helyreigazitani való, azt a sorok közt kell megtenni, úgy hogy az érdemes tudós önérzetét ne sértse, fölösleges azt a nagy közönség — hisz itélni ez úgy sem tud — szeme elé hozni. Így a kellemes csendet és békét nem zavarja majd a vita hangja; a tudós első kötelessége jó polgárnak, a jó polgáré pedig nyugodtnak lennie. Azután a tudomány érdekének is eleget teszünk, mert roppant alaposak vagyunk: minden újabb kutató átvizsgálja elődje összes anyagát és kutforrását, átnézi a birálatokat; megdöntött eredményeket tehát semmiesetre nem ismétel. Hiszen tudományunk olyannyira fejlett, hogy bármelyik szakember kutatásmódjáról sem tehetjük föl, hogy az ne volna a leghelyesebb, legczélravezetőbb, s ha itt-ott különös eredményeket olvasunk, ezek hibák, «*lapsus*» ok, vagy még jobban: merész föltevések, genialis ötletek. Helyreigazithat akár háromszor annyit a megbirált munkában, — ugye öcsém maradt még bennök a mihez szó fér? — de csak ne üssön; csak simán; jó régi mondás az: «fortiter in re, suaviter in modo!»

Tudós társaságaink nestorai nem elégedtek be, hogy pylosi ősükkel fölkiáltsanak: «Ὢ πόποι! ἦ μέγα πένθος Ἀχαιΐδα γαῖαν ἱκάνει!» Nem állottak meg a jó tanácsnál, hanem siettek irt adni a gonosz nyelvünk ütötte sebekre: mire mi reá merészeltük bizonyítani, hogy

«üresség, lapos állítás, oda dobott nagyitás», azt ők elmondják «szép szinekben ragyogó zászlónak; élénk, szellemes, alkalmazkodni tudó előadásnak, mely a legszárazabb tárgyat is a nagy közönségnek vonzóvá, felfoghatóvá, gyümölcsözővé tudja tenni.» Megvallom, mikor ezt olvastam, önkénytelenül eszembe jutottak a régi Memphis papjainak tanfételei, melyeknek más értelme volt a beavatottak, más a tudatlan sokaság számára. Elgondolkoztam, igazán így kell-e helyesen birálni? Őszinteség-e ez s csak nekem tünik-e fel ocsmány képmutatásnak? Csakugyan czélt érünk-e evvel s az illető, kire vonatkozik, nem veszi-e benne észre a mélységes gúnyt s a megvetést, hogy üres szóval megdicsérik, de komoly megbeszélésre nem méltatják?! De mégis, fiatal szerkesztő vagyok, tapasztalatlan; jobb lesz a vénekre, a bölcsekre hallgatnom. Iparkodom majd ezuttal megtérésem jelét adni, s hirhedté váló hegyes tollamat lehető tompára fogni.

Kezdem tehát a helyes recipe szerint mindenek előtt az érdemek felsorolásával és elismerésével. Elismerem, hogy Deák Farkas nagy tudós; hiszen a közvélemény annak mondja. Elismerem, hogy szorgalmas kutató; hiszen évente tekintélyes ívszámmal vesz részt a II-ik osztály publicatioiban; a «magyar hölgyek» levelei egykori műveltségünk legérdekesebb, legbővebb kútforrásai. Elismerem, hogy ovatos gyüjtő! bizonnyal nagy önmegtagadásába kerül közzé nem tennie a töméntelen adatot, melyet — mint a czéhiratok összeállítására kiküldött bizottság elnöke, — már rendezett; de ő csak teljesen feldolgozott anyaggal szokott a közönség elé lépni. Elismerem, hogy kitünő archaeologus: értekezése a gyürükről, melyet a «Fővárosi lapok»-ba irt, ezt a napi lapot kétség kívül elsőrangú szaklappá tette, s én mindig fájlalom, hogy még sem irta meg a czikket ama gyürűrajzokhoz, melyeket az «Arch. Értesitő» szerkesztősége ezelőtt másfél évvel a világhirű tudományos folyóirattól a «Leipziger Illustrirter Zeitung»-tól kivánságára meghozatott, bár töredelmesen be kell vallanom, hogy nem ezt a czikket vártam, midőn a jelen füzettel hónapokig késtem. Ekkora tekintélyű férfiú, ha fölszólal, leköti a közönség figyelmét, mint akár a görög hős, Ilios falai alatt a tábort, ki: «Αὐτὰρ ὁ μακρὰ βοῶν . . . . . νείκεε μύθῳ» Hát még ha drága, tudományos czélok földeritésére tervezett, útazás tapasztalatait mondja el ismételve a régészeti társulatban is, a történelmi társulatban is. Mily szerencse, hogy közzé is tette nyomtatásban! Mennyi új eredményre juthatott!

És csakugyan, Deák Farkas czikkében hemzsegnek a meglepő

állitások, az ujdonatúj nézetek, az eddigelé soha föl nem talált osztályozások. Első dolga, mint a gondos épitőmesteré, lebontani a roskadozó épületeket, melyek jövendő szép palotája telkét éktelenitik: alaposan lát hozzá, constatálja, hogy nem tudjuk honnan származik és mikor keletkezett a zománczozás? Nem tudjuk voltaképen micsoda is: üveg-e, porczellán-e? A világhirű intézetekben mennyi hibát követtek el e tárgyak meghatározásánál! A legtanultabb szakértők mily tévesen itélnek! Mely zománczot készitettek por alakban, melyeket vegyitettek tömör testté s melyeket használtak folyadék alakban, melyek azok, melyeket a tűz előbb elolvasztott, s azután szilárditott meg? stb, stb. mind ezt nem tudjuk! Oly hatalmas rombolást visz véghez, hogy hátunk szinte borsódzik bele, egyedüli reményünk az értekező marad, ki biztos egykedvüséggel — tiszteletet gerjesztő nyugalmát csak az égő Róma közepette éneklő Neróéhoz hasonlíthatjuk — folytatja czikkét, mely még több lapot tölt meg, tehát mindenesétre annyit bizonyit, hogy mindennek tudása nélkül is lehet a kérdéshez szólani.

Imperatori szerepéhez mérten méltányos, igazságos is tud lenni: ha kénytelen is eltörülni a földszinéről azoknak munkálkodását, kik előtte «több adattal s többé-kevésbé sikerült elméletekkel járultak a kérdés tisztázásához anélkül, hogy megoldani tudták volna», megnevezvén őket. legalább jóakaratu, de hiu törekvéseik emlékét tartja fenn a késő utódoknak. Mekkora kegy! vagy talán kegyetlenség?!

Birálói tisztemről lemondok, s az ismertető chronikás szerény szerepét merem csak elvállalni a nagyszerű és eredeti osztályozások fölsorolásánál, melyek kitűnő tudósunk bámulatos alaposságáról és széles látköréről oly fényes tanuságot tesznek. Három szempontból tekinti a zománczot: 1. időszerint: *ókori* és *kereszténykori*; 2. Helyrajzi tekintetből: *keleti*, azaz szorosabb értelemben byzanti, görög és kisázsiai, tágabb értelemben indiai, persa, chinai, siami és *nyugati* olasz, franczia, német és angol (későbbi spanyol, rajna vidéki, németalföldi, magyar, szláv izlésű). Alosztály: *Szláv*; közülök nagyon szépek a moszkvaiak, sajátságosak az albániai, boszniai, dalmátiaiak. *Magyar*; «erre nézve *teljes meggyőződéssel* ki lehet mondani: A zománczozás művészetét gyakoroltak nyugaton olasz, német szomszédaink, keleten a bizanti görögök *(persák, chinaiak, siamiak, japánok) erről a magyaroknak jókorán biztos tudomásuk volt*, mert a nyugat és kelet civilisatioja (vagy ha tetszik, mindkét civilisatiojának véghatára) főként a magyar korona területén találkozott össze. De nemcsak, hanem a XIII-ik századtól a fogékony elméjű s iparkodó felső

magyarországi és erdélyi városokban a zománczozási művészet magát befészkelvén, az említett *keleti* és *nyugati* modort egyesitő, de mindkettőtől tisztán megkülönböztethető uj alakot öltött, mely magyar zománcznak neveztetik. ,,Úgy-e szives olvasó ez tiszta, határozott dolog, egyik állítás szép összefüggésben követi a másikat, a magyar zománcz kérdése véglegesen tisztázva van. Megfoghatatlan, hogy olyan sokat törték rajta fejöket s nem tudtak reá megfelelni!

De következik még az osztályozások legnevezetesebbike: «nem tekintve a zománcz belső összetételeire (anyagára, tésztásájára, mert erről alaposan nem tudunk semmit) a külső jelek és feldolgozási modor után így oszthatjuk fel: «I. Az a zománcz, melyet a külföldiek a francziák után együttesen email cloisonnénak neveznek, a magyar nyelvvel könnyen kifejezhetőleg három fajra oszlik, u. m. sejtes-zománcz, rekesz-zománcz és sodrony-zománcz. Sejtes-zománcz az a diszítés, mely a Childerik-féle stb. arany ékszereken fordúl elő. A rekesz-zománcznál a réz, arany és ezüst tárgynál, a lapon (a mezőn) keskeny ezüst- vagy aranyszalagokból, kis keretelések, rekeszek készűlnek, néha mértani alakok, néha természeti tárgyak, virágok, növények, állatok alakjai stb., itt az üreg nem mély s a tészta sem tölti színig az egész rekeszt, vagy néha, mint a virágszirmoknál, nem csak megtölti, hanem ki is domborodik, az ilyenre különböző színekben leginkább használtatik az átlátszatlan tészta. És ennek volt leggyakoribb alkalmazása nálunk is. Sodrony-zománcznak pedig, mint fennebb említém, nevezzük, midőn a rekeszek oldalait nem szalagok, hanem sodronyok képezik. II, Símának (champlevé) nevezzük a zománcz olyan alkalmazását, midőn az üregek be vannak vájva a diszítendő tárgy testébe s aztán a zománczczal teljesen kitöltetnek, e fajtánál leginkább az áttetsző (demitranslucid) zománcz alkalmaztatik. Ilyen pl. a magyar korona zománcza, valamint a nemzeti muzeumban látható korona-lapok diszítése; s több más példányai is láthatók a nemzeti muzeumban. III. Végre festett-zománcz (email peint), midőn az érczből készített alakok a különféle színű zománczczal ecset segélyével bevonatnak, s a színek (tűzbe tétel előtt vagy másodszori égetéssel) árnyékoltatnak is.»

Ez a felosztás már nem oly tiszta világos, mint a két első, de annál meglepőbb, annál újabb. Igaz, hogy arról, mit Deák Farkas sejtes zománcznak nevez, sok mindenfélét összeírtak már, úgy rémlik előttem, mintha valami De Linas nevezetű idegen írt volna róla egy vastag kötetet, de hiszen ő akademiánknak csak kültagja, s ha újból beigazolja, hogy ez a diszítésmód semmiképen nem zománcz

vajjon mit törődjünk vele, mikor még Deák Farkas sem tudja, hogy voltaképen mi is az a zománcz. Igaz, hogy sem az ő sejtes, sem rekesz, sem sodronyos zománczát soha franczia nem nevezte «email cloisonné»-nak, de hiszen «Európa legelső tudósai sincsenek tisztában a zománcz-kérdéssel». Email cloisonnénak tartottuk eddig a zománcz egy különös fajtáját, hol a rekeszek reá vannak az alapra forrasztva, de fölülete mégis csak síma s rövid eszünkkel azt hittük, hogy a byzanti művek rendesen ilyenek, többek közt a magyar szent koronát s Konstantinos Monomachosét is ide soroltuk, Deák Farkas megtanít, hogy ez mind «champlevé», *síma* zománcz. Ajáljuk ezen korszakot alkotó fölfedezést annak figyelmébe, ki a szent koronát majd közzé teszi. Azt képzeltük eddig, hogy a festett zománcz (email peint) fölülete szintén síma. Csalódás! Nincs az síma érczlapra, hanem alakokra alkalmazva. Az iparművészetek története elemeinek tanulásánál, emlékszem, soká törtem a fejemet, hogy mi az az «email translucide sur relief», másképp: «email de basse taille», míg végre készítése módja leirásából s egynehány efajta emlék pontos megnézése után kisütöttem, hogy igen lapos érczdomborművet a részleteknek megfelelő különféle színü átlátszó zománczczal födtek be, úgy hogy a zománcz fölülete teljesen síma. Deák Farkas főosztályai közül ennek egyet sem szánt. Bizonyára nem fontos faj a zománczozás történetében. Nagy bolond lehetett az a Vasari, hogy ezt említi csak könyvében, hát még Benvenuto Cellini, ki egész fejezetet szentelt neki s a zománczozás legszebb nemének mondja; de a XVI. századbeli festő és aranyműves nem voltak tudósok, ki venné ma komoly-számba szavukat?!

Az ismertetésünkben eddig fölsoroltak bizonyára kellőleg fölkeltették a tisztelt olvasókban ezen kutatások horderejének érzetét; nem akarom tehát a czikk második részének kivonatolása által őket attól az élvezettől megfosztani, hogy Deák Farkas szakavatott kalauzolása mellett végig járják Európa muzeumait s megismerkedjenek az ó, közép- és ujkor legnevezetesebb zománczos tárgyaival. De midőn az archæologusok nevében a legforróbb köszönetet mondom az érdemes tudósnak, hogy sürgős historikus kutatásai közepette időt szakított arra, hogy a mi tudományunkba is tegyen, és pedig ilyen eredménydús, kirándulást, egyéni hálámat akarom egyszersmind kifejezni, s ezt legjobban vélem megtehetni, ha oly művekre figyelmeztetem, melyekből talán egyet-mást — a mi ugyan a zománczkérdésre nem lényeges — megtudhat, például, hogy mi is az a zománcz és különböző fajtáit hogy készítették?

A zománcz anyagáról némi fölvilágosítást adnak a többek közt De Montamy «Traité des couleurs pour la peinture en émail» és Brongniart «Traité des arts céramiques». A zománczolás módjairól a XVI. században talán mégis hiteles a mit Benvenuto Cellini mond «Trattato dell'oreficeria»-jában; állítják, hogy egy kicsit tudott hozzá. A XI—XII. században élt egy bizonyos Theophilus nevezetű szerzetes, a ki «Schedula diversarum artium» művében leirja, hogyan kell «electrum»-ot készíteni, valami furcsa aranyrekeszek közé olvasztott színes üvegdiszítés ez szerinte — talán bizony zománcz. Már az ókori elektrumra nézve alig merek megemlíteni valami Lepsius nevű németet, mert ő értekezésében (Abhandlungen der Berliner Akademie 1871, 129. és köv. old.) a kérdést azáltal teszi még bonyolódottabbá, hogy: ὁ ἤλεκτρος, ἡ ἤλεκτρος és τὸ ἤλεκτρον között tesz különbséget, sőt egy κύανος nevű valamit is bekever.

Ismertetői tisztemnek, reménylem, szíves tanácsadóim kivánsága szerint feleltem meg ezuttal; birálói kötelességemet röviden végezhetem azzal, hogy ezen — már nem tudok más méltó kifejezést találni — «klassikus» czikkre fölhívom a «Litterarische Berichte» szerkesztőjének figyelmét. Vétek volna, ha a külföldi tudományos világ nem okulna rajta s hazánk tudománya fölvirulásának ezen páratlan gyümölcsét nem élvezné.

Pulszky Károly.

KÜLFÖLDI ADATOK AZ ARCHAEOLOGIÁHOZ.

(Emlékek és leletek.) *Ásatások Pergamonban.* A nagy fölfedezések közül, melyek napjainkban új meg új meglepő tényekkel ismertetnek meg a görög művészet történetét illetőleg, a legfontosabbak egyike a pergamoni ásatás eredménye.

Oly korszakra vet ez világosságot, melynek hiányos ismerete a klassikus archæologiának legkényesebb pontját képezte.

A klassikus archæologia minden művészet és ipar-művészet történetének előképe s így minden szaklapnak kötelessége olvasóit lehetőleg tájékozni a nagyobb fontosságu haladásokról e téren. Legjobban vélünk e kötelességnek megfelelni, ha egyrészről a pergamoni ásatás vezetői jelentésének lényegét kivonatban közöljük, mert önálló véleményt csak akkor alkothatunk majd, ha az ezernyi darabra széttört emléket annyira összeállítják, hogy minden szakember áttekintésre szert tehet; és ha másrészről a legérdekesebb töredékeknek hű rajzát mutajuk be a magyar közönségnek. (Lásd: LV., LVI., LVII. táblát.)

A jelentést, szerkesztői, Conze S., Humann K., Bohn R., Stiller H., Lolling G. és Raschdorff O. következő czímmel: „*Die Ergebnisse der Ausgrabungen zu Pergamon Vorläufiger Bericht*» tették közzé. A bevezetés tájékozza az olvasót a lelet jelentőségéről:

«A kutatók legnagyobb része, még csak egynehány tizede, boldog szigetnek tekintette a görögök művészetét, az ó-világ népeinek mozgalmas törekvései közepette. A legelső kezdetekhez vezető biztos útat épp oly kevéssé lehetett fölismerni, mint a későbbi korral, különösen a római művészettel, — mely a görög ízlést Európaszerte elterjesztette, — való kapcsolatot. Az idő folytonos összeköttetése látszólag meg-megszakadott. Elképzelték, hogy a görögök művészete önállóan keletkezett; olyannyira elhitték ezt, hogy a föltevés, mintha az épitési alakok kezdettől fogva paradicsomi tökéletességben léteztek volna, — pedig senki komolyan hozzá sem vethetett: vajjon hol jöttek létre s hol alkalmazták őket először — ellenvetésre sem talált. A rómaiakat illetőleg pedig hajlandók voltak föltételezni, hogy majdnem kihalt művészi hagyományokat keltettek új életre, s hogy bizonyos mérvben új elveket alkalmaztak, főleg az építés körül.

Napjainkban mind világosabban bizonyult be, hogy a görög művészet kezdete szorosan összefügg a korábban kifejlődött szomszédos nemzetek hagyományaival. Ez az assyriai s az őket követő fölfedezésekből, különösen a Schliemann-féle mykenai-akból tünt ki.

Észjárásunk, mely már szokásból megfigyeli mindenütt a történeti kifejlődést, gyorsan fölfogta ezeknek horderejét, s már kiaknázásukat is megkisértette; nem sikerült azonban még ma megoldania a kérdéseket, melyek ezáltal fölmerültek. A föladat: minél alaposabban megismerni, hogy miképen készítették elő régiebb műveltségek a középtengerparti talajt, melyen a görög művészet virága kihajtott?

ez egyik legnehezebbike, de egyszersmind legvonzóbbika azoknak, melyekkel az okok kutatója manap foglalkozhatik.

Hasonlóan, miképen a görög őskor látszólagos üressége helyébe, az egyenként még rejtélyes összeköttetéseknek és indító okoknak egész szövete keletkezett: úgy fölszállóban van a köd is, mely a görög művészetnek rómaivá átváltozását fedte. Mind a két irányban összeszorították az időszámításunkat megelőző III-ik és II-ik századok képezte ürt a művészet történetében. Igy például bebizonyult, hogy a bolthajtás fontosságát, amaz építési elemét, melynek művészi alkalmazását a rómaiak részére igénybe venni hajlandóak voltak, kiaknázták már oly épületeken, melyek kétségen kivül a hellenistikus kor művei. Belátta minden szakember, hogy még oly művek is, melyek bizonynyal római időben készültek, például a pompeji-i falfestések, lényegükben a hellenistikus kor szülöttei; úgy, hogy mind nagyobb valószinűséggel helyezhettük egyes kitünő görög munkáknak keletkezését a Nagy Sándorra következő időszakba.

Ha művészettörténeti kutatással egy meghatározott korszaknak, az idő viszontagságai által ide s tova hányatott, alkotásait újból egészszé iparkodunk összeállítani, akkor szükségünk van emlékszerü, mindennemű képpel gazdagon díszített műre, melynek keletkezését, úgy a kort mint az időt illetőleg, pontosan meghatározhatjuk. A görög szoborfaragás első virágzására, az ötödik századra, a Parthenonban birjuk az ilyen meghatározó emléket. A második századra épen ez hiányzott eddig; ebből a korból csak elszigetelt volt, a mit ismertünk. A pergamoni Akropolison véghezvitt ásatásoknak legértékesebb s legfőbb eredménye, hogy a hellenistikus kor művészettörténetének fölépítésére megleltük az ilynemű alapot.

A pergamoni királyság szereplésének a világtörténetben megfelel az, hogy egy általa létesített műemlék képezi ezentúl a hidat a görög művészet s a római között. A hellenistikus időknek többi államszervezeteitől épen az által ütött el létezése alapviszonyaiban az Attalusok birodalma, hogy tisztán görög voltára, Rómában lelte meg a támaszt, mely látszólag megerősítette; míglen utóbb a rómaiak kezére jutván, sarkkövét képezte a római hatalom kiterjeszkedésének a hellenistikus világban. Királyai, kik többnyire tehetséges férfiak valának, súlyt helyeztek arra, hogy székvárosukban fényesen kifejtse magát a görögök geniusa, egyik legkiválóbb irányában, t. i. az építés és szoborfaragásban. Ez pedig bizonyára épen Pergamonból hatott nyomatékosan a diadalmas világbirodalomra. A művészet, melyet Pergamon urai pártfogoltak, nem vesztegette kincseit puszta kecses

játékra; mint azt az egyoldalu fölfogás ezelőtt a Nagy Sándorra következő korról föltételezni szokta. Az alapot arra, hogy még egyszer teljes nagyszerűségben, mely azonban a bájosságot nem zárta ki, fölléphessen, a kicsiny birodalom fényes harczai szolgáltatták; főkép azok, melyekben a Gallusokkal küzdött meg, kik elözönlötték volt Kisázsiát, s annak veszélyét idézték elő, hogy a rómaiak itt már csak a görög műveltség romjaira akadjanak. Midőn a művészek, kiket a gallusverő I-ső Attalos és II-ik Eumenes diadalainak dicsőitésére hittak meg, az emléképületen, a görög monda leghatalmasabb történetét, az istenek győzelmét a gigásokon, ábrázolták a díszítés főtárgyaként, akkor ők nem puszta szónokias játékot űztek. Ezen emlék előtt, melynek jelentékeny tördékeit juttatta nekünk az ásatás, átérezzük, hogy a nemzedék, mely ezt alkotta, önmaga is megélte a harczot, a sebeket, a győzedelmet; s hogy ez alkalommal is hatalmas életet gerjesztett a béke műveiben a háboru. Gazdag s tartós benyomást keltő képét látjuk a pergamoni oltár domborművein — a berlini királyi muzeumban — annak, mit halványabban észleltünk egykor a Capitoliumon és a Villa Ludovisiben őrzött gallus szobrokon, melyeket már régen a pergamoni művészetnek tulajdonítottunk, s az alakok legjobbjain, melyeket Brunn ismert föl mint első Attalos emlékadományainak alkatrészeit az atheni fellegvárból.

Az oltár maradványaiban az új fölfedezésnek középpontját birjuk. E mellé azonban számos szobrászati és építési alak sorakozik, melyeket épen csak hogy birunk; még csak huzamosabb idő mulva értjük majd meg. Ma aligha lehet véglegesen itélnünk a fontos anyagról; ezúttal csak áttekintést akarunk nyujtani a lehetőség szerint.

A régi Atarneus, ma Dikelinek nevezett, kikötőtől 28 kilometernyire, fönn a Kaikos völgyében, 42 meternyire a tenger színe fölött fekszik Pergamon (ma Bergama). Selinus nevű patak folyik rajta keresztül, s ennek bal partján emelkedik 1000 meternyire a meredek hegy, melynek ormán egykor Pergamos királyainak, az Attalidáknak fellegvára, az akropolis, állott. Bergama jelenleg 18,000 lakosu város s a Kaikos völgy legnevezetesebb helysége. Humann Károly mérnök a török kormány megbízásából ismételve időzött ezen a vidéken. A régi idők hatalmas maradványai magokra vonták figyelmét. Újra meg újra fordult a berlini szakemberekhez, főleg Curtius Ernőhöz, hogy a romok alapos átkutatását lehetővé tegyék.

1871-től 1878-ig sürgette, de hiába, ez ügyet. A berliniak csak Olympiaval törődtek; nem tekintették komoly dolognak Humann «chro-

nicus Pergamon betegségét». Végre 1878-ban akadt a ki őt meghallgatta. Conze Sándor, a berlini szoborgyüjtemény újonnan kinevezett igazgatója. helyesen sejtette, hogy a két dombormű töredék, mely már 1872-ben jutott Humann közvetitésével Pergamonból a berlini gyüjteménybe, része a híres oltár diszítésének. Ampelius, a Krisztus után második század végén élő iró, «liber memorialis»-ában említi ezt: *„ara marmorea magna, alta pedes quadraginta, cum maximis sculpturis — continet autem gigantomachiam“*. Ennek maradványait óhajtotta ő lehetőleg teljesen a berlini gyüjteményben birni. A német kormány elhatározta Conze javaslatára, hogy Pergamonban ásat; megszerezte a török kormánynak beleegyezését; a vezetéssel Humannt bizta meg, ki az 1878. szeptemberben kezdette meg a munkát, s az ásatás több-kevesebb munkással, de szakadatlanul tartott 1879. decz. 6-ikáig. A talált régiségek a német kormány tulajdonát képezik; 462 ládát, melyek 7000 mázsát nyomnak, vittek Berlinbe. Ezekben foglaltatnak: a nagy oltár diszítéséből 1) 94 egész márvány lap a Gigások harczával s 2000 töredék, mely hozzátartozik, 2) 35 márványlap s körülbelöl 100 töredék Telephos életének jeleneteivel, 3) a főpárkánynak mindazon részei, melyeken fölirás látható, vagy a melyek technikailag érdekesek lehetnek. Egy exedra, melyet II-ik Attalos építtetett; az Augusteum s a Gymnasium építési szempontból nevezetes részei, egyes szobrok töredékei, mellszobrok s fölírások.

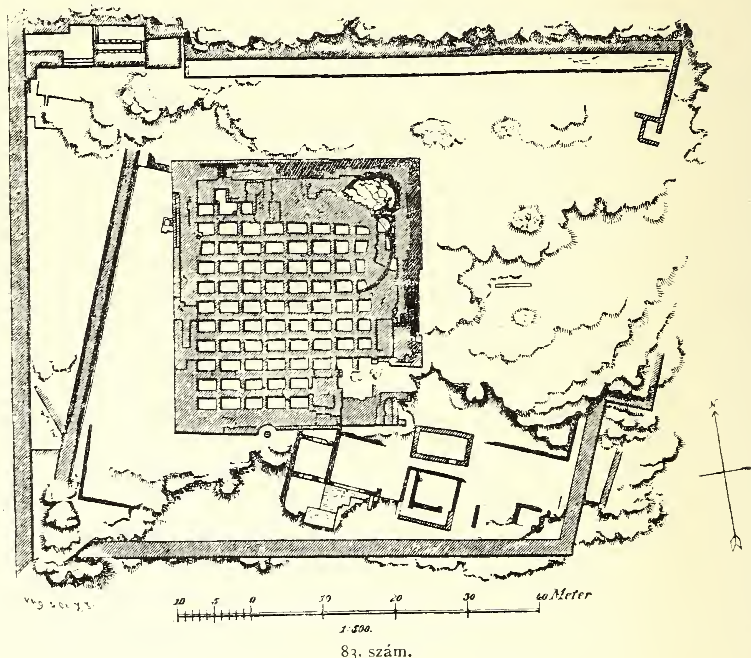
Az ásatás főczélját a nagy oltárnak föltalálása képezte. A pergamoni hegy legmagasabb ormát erős támasztó falak környezik; melyekhez utóbb erődítéseket építettek a törökök; ettől délfelé széles hegyhátat képez hullámosan leereszkedve a talaj. Minő képe volt az akropolis ezen, fekvése által kiváló, részének míg II. Eumenes, — kinek Pergamon szépítését illetőleg legtöbbet köszön — roppant díszoltára építésére föl nem használta, arra nézve sok tekintetben fölvilágosítást nyujtottak az ásatások, melyek mindenütt a termőföldig lenyúltak. A menedékes fölület éjszakra a fölső várfalat érintette; nyugatra 2·06 széles, éjszak-kelet-éjszaktól, dél-nyugat-dél felé vonuló támasztó fal határolta; ennek a fölső fennsík délnyugati tornyából kiinduló része megmaradt s egészen az oltárépület éjszak-keleti oldaláig követhetjük, innen délnyugatra nyomát vesztjük. Keletre ugyanily irányban a széles, ma kőlapokkal burkolt út, kigyódzott, s kissé nyugot felé kanyarodva a fölső várkapuhoz vezetett, melyet a későbbi ráépítés alatt is felismerhetünk. Délre mesterséges terasseokban sülyedt a terület; ezeket ma már csak alapfalaik-

ban láthatjuk, mert a szép faragott kövek, melyekből készültek, kitünő anyagul szolgáltak a későbben építkezőknek. Csak a délnyugati, sarkon ismerhetünk reá a fölület művészi átalakítására, magasabb falakkal, melyek gömbölyü fülkét képeznek kiugró pillérekkel. Az így körülhatárolt területen, melynek tengelyét a bekerítő falak meghatározzák, az oltár építésénél régibb maradványokat észlelhetünk, ezt igazolja készítésmódjuk, egymáshoz s a későbbi épülethez való fekvésük. Az egykori fölület szintjéről leginkább egynehány cziterna tanuskodik, melyeknek nyílása eredeti foglalásával megmaradt. A diadochok első idejének magánépületeiről érdekes képet nyujt egynehány házcsoport, különösen az oltártól délre láthatjuk őket, falaik malter nélkül faragatlan és faragott kövekből alkotvák, vakolatuk ki van festve márványt utánozva. Még az ara magnaban magádan is fölismerhetjük egy régibb, kerek alaprajzú, fülkés, épület maradványát.

Ily egyenetlen s már külömböző építkezés színhelye vala a terület, melyen a nagy oltár számára síkot alkottak, úgy hogy egyrészt éjszakra az élő sziklát levésték, másrészt pedig a déli oldalon tetemesen föltöltötték a talajt; ebből következik, hogy az éjszaki részen teljesen elvesztek a korábbi építkezések nyomai, míg a délin aránylag épen maradtak, mert csak tetejöket bontották le, többi részök a kívánatos szintig érintetlen.

Az így létrehozott Peribolosnak világossága éjszaktól délre mintegy 67 meter, tengelye a régiebbétől az éjszakvonaltól 10½ foknyira tér el kelet felé. Éjszak felé a fölötte fekvő területtől támasztó fallal különítették el; ez 1,60 meter vastag, malter nélkül épült váltakozva élökre állított és fekvő kőrétegekből; közvetlenűl mögötte áll a szikla. Eredeti magasságát egyelőre nem határozhatjuk meg. A fal előtt egész hosszában alacsony mintegy 2,40 meter széles terasse vonul végig: elől talp fölött összekötőlapok által félbeszakított, élen álló, kőlemez rétegből áll, a tulajdonképeni födőréteg hiányzik, csak alapját birjuk, mely különféle, ismételt használatról tanuskodó anyagból készült. Ez a terasse nyugot felé nem ér a talaj eséséig; a támasztófal is beugrik éjszaknak, s itt apró emeletek s lépcsők stb. egy csoportja fejlődik ki, melynek töredékeiben nagy lépcsőzetre ismerhetünk; alighanem az oltár Peribolosát köttötte össze a vár felső részével. Az oltár felállításakor nem tarthatták meg a terület egykori nyugati határát, úgy az uj tengelyhez való ferde állása miatt, mint pedig mert több tért akartak nyerni. Ennél fogva az említett éjszaki támasztófallal derékszöget képezve, távolabb nyugatra új fallal bélelték ki a talajt. Ma már csak részben létezik ez, nagyob-

bára elfödi vagy teljesen helyettesíti egy byzanti fal. Maradványai 2,25 meter vastagok; elől megint rendetlenűl váltakozva magas és alacsony rétegek, magvát törmelék képezi. Az oltárépületet délre sem határolhatta a már létező terasse, helyébe 2,15 meter vastag nagy támasztófal épült. Ennek csak legalsó része maradt meg; belőle meggyőződünk, hogy ide az egykori terasseok lebontásánál nyert anyagot használták fel. Csupán az oltárterület keleti fala maradt eredeti ferde fekvésében, tekintettel a közvetlen mellette kívül fekvő útra; vastagabb déli részét úgy szerkesztették mint az

83. szám.

éjszaki falat, középső része teljesen hiányzik, csak az északi falhoz ütődve kerül ismét elő, de itt csak 0.48 meter széles, két élére állított lemezből áll mely, összekötőlapokkal és lapos rétegekkel váltakozik.

Az így körülhatárolt Periboloson, az éjszaki és déli falak között középütt, a nyugati lejtőtől mintegy 20 meternyire, állították fel az oltárépületet. Reánk csak alapjai maradtak. Alakja négyszög, melynek csak három szöglete, az éjszakkeleti, az éjszaknyugati és délnyugati létezik, a délkeletit réges régen bontották el. Éjszaki olda-

lát ha mérjük, kiterjedése, nyugattól keletre 34,60 méternyi, éjszaktól élre pedig a nyugati oldalt mérve 37,70 méternyi. Két éjszaki sarka derékszög, a délnyugati ellenben tompaszög. Déli homlokzata egy régiebb kút körül hajlik és szabálytalanul vész el kelet felé. Ezen egész épületmag lágy agyagos görgetegkőből épült, mely a tájékon gyakorta előfordul.

Az alapfalazás mélysége külömböző; az éjszaknyugati részen a fokok alapja egyenesen a szikla alapon fekszik, nyugatra ellenben mélyebben nyugszanak az épített rétegek. 3—3,50 széles tömör fal, — mely különösen északkeletre az élőszikla s ehhez támaszkodó régiebb épületek alapjának fölhasználásával még sokkal szélesebbé válik — magvat vesz körül; ez különféle vastagságu, egymást keresztező, mintegy hálót képező falak által csupa négyszögre oszlik, melyek egyszerüen kavicscsal s földdel kitöltvék. Ennek a magnak legmagasabb ma fennálló része 2,85 méternyire emelkedik a Peribolos szintje fölé, melyet biztosan megállapíthatunk a sziklának több helyen való kivéséséből, ez alá pedig legmélyebben 1,70-nyire ér. Durván épült s mindenütt gyors és olcsó munka jellemével bir ez a fal; hiszen soha sem hitték, hogy ember szeme meglássa. A kőtuskók csak csákánynyal vannak kinagyolva, s minden mechanicus összeköttetés nélkül egymás mellé rakvák; csak a külső oldalak képeznek egy fölületet, a belső válaszfalak rendetlen vonalokban futnak.

Helyrajzvázlatunk (83. szám) az oltár fekvését s jelen állapotát tünteti fel; külön vonalozás jelöli az éjszaki és keleti oldalon jobban fenntartott részeket. A magot képező falazatra reárakva itt megmaradtak részben az oltár márványfokainak keményebb anyagból készült lépcsősen emelkedő alapjai, sőt a keleti oldalon ott fekszik még eredeti helyzetében 1,95 méter hosszan, a legalsó márványlépcső két darabja. Csak ennyi fölvilágosítást nyujt maga a mag az épület reconstructiójára; a megmaradt lépcsőből s a többiek alapjából fölismerhetünk legalább annyit, hogy az emléket a peribolus szintjétől három 0·23 m. magas, 0·4 m. széles, lépcső választotta el. További eredményre csak a márványburkolat szerteszét szórt minden egyes darabjának pontos megvizsgálása és fölmérése vezethetett. Maradványai részben az oltár körül a földön vagy késő nemzedékek szegényes, csak pillanatnyi szükségek kielégítését czélzó, épületeiben kerültek elő, részben pedig a legóriásiabb rendetlenségben, fölhasználva az 5—6 meter vastag falban, melyet a byzanziak, mikor már az egész várat nem tarthatták az ellenség ellen, keresztbe vontak a hegyháton,

épen ott, hol a két folyó völgyébe vezető mélyedések az orom megmászását könnyítették.

Az eddig ismeretes emlékek közül támaszpontot az oltár helyreállítására nem nyujt sem régiebb, melyre az építőmester támaszkodott volna, sem ifjabb keltű, mely a pergamonitól függene. Igaz, Kis-Ázsia talaján akadunk az emlékek egy egész sorára, mely alkotásában, tudniillik egy hatalmas alépítmény összekötve oszlopos felső részszel, — hogy ez meg volt az oltáron alább igazoljuk — bizonyos rokonságat tanusít emlékünkkel; csakhogy ezéknek rendeltetése más volt: mind síremlék. Ez indokolja a mag alakjának megfelelő koronázást lépcsős pyramissal, például Halikarnassosban s Mylasaban, de ez semmi esetre sem alkalmas az oltárra. Leginkább rokonságban állhat vele talán a Xanthos-i Heroon, ama magas friesékítette alapon emelkedő peripteral-épület, a hogy Falkener ismeretes helyreállításán látjuk.

Hasonló rendeltetése mint a pergamosi épületnek vala a syrakusai nagy oltárnak, az ephesusi nagy szikla szentélynek (az úgy nevezett Serapeion) az olympiai Zeus oltárnak; ezek azonban távolról sem voltak oly gazdagon diszítve, nem birtak oly külömböző idomokkal a minök itt tünnek föl.

Az irott tanúság is csekély; Pausanias (V. 13, 8) megemlíti a pergamoni oltárt ismeretes tárgykép; leirását azonban nem adja; Ampelius is csak annyit mond, hogy 40 láb magas volt; ezt sem vehetjük pontos mérés eredményének s így nem szolgáltat vizsgálódásunknak biztos alapot.

Az alapmagon kívül tehát csupán az egyes elszórt s más épületek maradványaival keverten előforduló épületrészekre alapíthatjuk a reconstructio kisérletét. Itt azonban új s nagy nehézség merül föl. A pergamoni építőmesterek nem dolgoztak avval a szigoru pontossággal, melyet a korábbi görög épületeknél megszoktunk. Egy és ugyanazon profil kidolgozásánál gyakran hanyagságot észlelhetünk, oly annyira, hogy még az egyes tagozások magassága is külömbözik; az egyes faragott kövek hossza pedig teljesen eltér egymástól, nem is gondolhatunk a kövek egymáshoz ütődésének meghatározott rendszerére. Ugyanezt tapasztaljuk a kőtuskók vastagságát illetőleg; egy s ugyanazon márványréteg majd erősebben, majd gyengébben mélyed a görgetegmagba, evvel pedig összefügg, hogy a dúczok, melyek a tuskókat a felettök, alattok és mellettök fekvőkkel összekötik, egészen rendetlenűl állanak. Minthogy ezen felől az egyszerűbb későbbi építkezésre könnyen felhasználható tagokból, melyek az épület kerü-

letének megfelelőleg átlag 120 meter hosszuak valának, alig 10 m.-nyi maradt meg, nem is álmodhatunk arról, hogy közvetlenűl egymáshoz illő tagokat vagy az összeütődő lapok s egymáshoz illő duczlyukak egy rendszerét fölismerhessük.

Egy érdekes körülmény mégis elősegíti kutatásunkat; az összes profilirozott részeken ugyanis egy-egy betű fordul elő. Nehéz vala eleintén, különösen a gyérebban megmaradt fajtáknál ebből valami összefüggésre jönni. Az alsó épület fedő párkánya, melyet legteljeseb ben birunk, derítette ezt föl végtére; itt észrevehetjük, hogy a betűk nem egyes munkások, vagy különböző kőfaragó műhelyek jegyei, hanem hogy valósággal összeillesztésjegyek és pedig ugy, hogy egy-egy profilnak egymásra következő darabjai folytatólag vannak az egyszerű alphabet betűivel jelölve, s ha ez kimerült, az egész B-vel azután Γ-val stb. van összekötve. Lehető volt ily módon egyes csoportokat összeszerkeszteni, s ezek azután hosszukban való összecsapolásukkal is igazolták föltevésünket. Megerősítette ezen nézetet II. Attalosnak, Augustus templomának peribolosában álló, kicsiny exedraja, mely eléggé épen állott még, s hol az egymásra következő tagok hasonlóan vannak folytatólagos betűkkel megjelölve. Egymás fölött fekvő külömböző tagok összetartózóságát ezek a jegyek persze nem mutatják; de az irás jelleme megint uj alap, melyből igazolhatjuk, hogy az oltárlelhely területén előforduló, anyagukra és profilirozásokra nézve egymáshoz illő, épületrészek csakugyan az oltárhoz s nem más épületekhez tartoznak, s ezen felül következtethetünk a többes betűkből egy-egy tagnak helyzetére az épületen, sőt még valamely tag hosszára is.

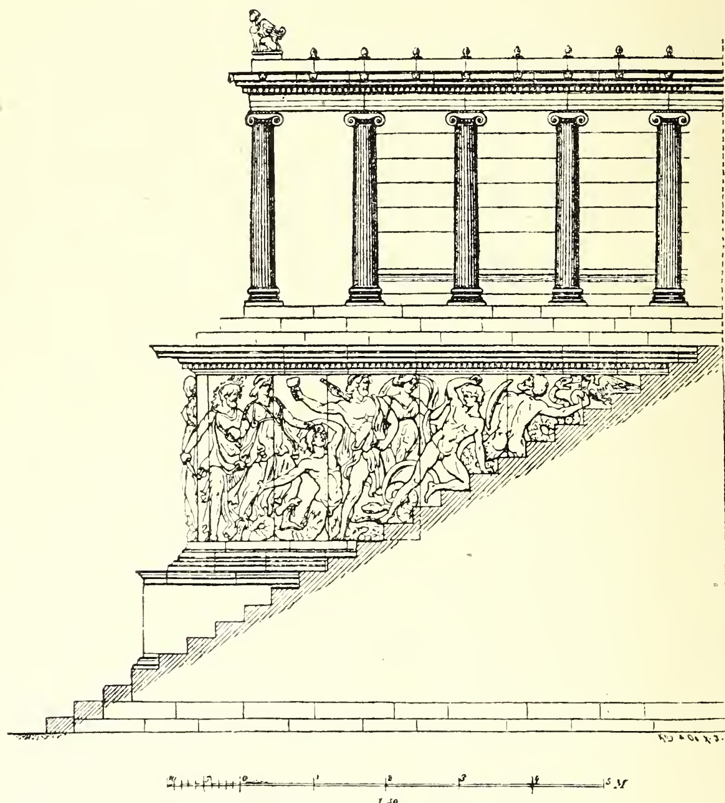
Ily fajta jelek képezték a kiindulás pontot a részletek egymásra következésének rendszere megállapításánál; kevéssé tévedünk ha következőkép irjuk le: A fenntemlített lépcsőkre fínoman részletezett talapzat feküdt; erre a domborműves csík alsó kerete a «plinthos» következett; az alakos «friese» 2,30 meter magas s ezt hatalmas párkány fedte. A párkányra vésvék az istenségek nevei, az alsó keretre pedig a Gigasokéi s ezeké alatt a művészekéi.

Ez az egész épület képezte az oltár alapját. Hogy a felső, a tulajdonképeni épület miképen volt elrendezve, arra a romból alig következtethetünk.

Csak azt mondhatjuk, hogy nem volt födve köröskörül, kivéve a bejárásnál, fal környezte s ez előtt oszlopsor állott. Az oszlopok s a fallal való összeköttetésök, a cassette-es födél szerencsére minden észletökben fönnmaradtak. (Lásd 84. szám). A fal belső oldalán állott

egykor a kisebb domborművek sorozata, mely 1,58 m. magas lapokból áll; pontos helyöket jelenleg még nem határozhatjuk meg.

Az istenek és gigasok harczát ábrázoló domborművekből sokkal kevesebb maradott reánk, semhogy az egész alakításról, a szereplők számáról pontos tudomásunk volna. Szerencsénkre összefüggő csoportokat ábrázol több egymáshoz illő márványlap; rajzokban mutat-

84. szám.

juk be ezeket olvasóinknak, kik legalább sejthetik belőlök, hogy a pergamosi lelet a görög művészetnek egy eddig ismeretlen oldalát világítja meg; ily élénkséget, ennyi szenvedélyt alig láttunk eddigelé hellen műveken.

LV-ik táblánkon látjuk Zeus viaskodását. A reánk maradt alakok leghatalmasabbika ez a Zeus; bő köpönyege vállairól, teste fölső

részét szabadon hagyva, hull alá lábaira, gyors erélyes mozgása, változatos ránczokban lobogtatja a nehéz szövetet.

Kinyujtott baljában tartja az egyaránt paizsul s fegyverűl szolgáló aigist. Jobb karjának csak töve maradt meg, de ebből következtethetjük, hogy villámot sujtó jobbját magasra emelte Feje elveszett. Mindegyik oldalán egy-egy gígas rogyik le. Ellenét balra a villám czombjában találta, s ez esdeklőleg emeli fel kezét ; a másik jobbra, az aigis alatt térdein csúszik görcsökben vonalogva. Túl rajta izmos oriás ágaskodik kigyólábain. Állatbőr födi védőleg előre nyujtott bal karját, fegyveres jobbját egykor támadólag emelte az istenre. Közte és Zeus között a sast látjuk, ellenfele a gígasnak kigyófejű lába volt.

Athene mozgása megfelel Zeusének (LVI. tábla). Jobbjával megragadta ellene hosszú haját s így teperi földre. Megint hatalmas gígas az, kit az istenasszony legyőz ; az ifjukor teljes erejéről tanuskodik gyöngyörü izomzata ; négy hosszu szárnya még megkülömbözteti a többi óriástól. Az istennő harczába beleelegyedik szent kigyója is. A gígás jobb lábát s czombját hatalmas gyűrűivel összeláncczolta, úgy szorítja, hogy kidagad, mintha csak eltörnék ; háta mögé kanyarodva bal vallát fogja át, végre nyaka mögött keresztűl furakodva, jobb oldalába harap. A veszedelmes békó megakadályozza az ifju minden mozgását, de sehol sem födi el a szép testet ; ép oly mesterségesen van elhelyezve mint a Laokoonnál. Ha ez a híres emlék a Gigantomachia szemlélésénél minduntalan eszünkbe jut, ugy itt a kigyó övedzte alaknál legéiénkebben ötlik fel. Kitünő érv ez azoknak, kik Apollo papjának s gyermekeinek csoportját a diadochok idejének szeretik betudni ; komoly vizsgálat dolga kideríteni, vajjon evvel szemben számba vehető külömbségeket lehet-e felhozni. A pergamosi dombormüvek egy roppant előnye, hogy az össze nem zúzott részek eredeti frisseségökben föntartvák, a ráspoly rovásait meglátjuk még fölületükön, mintha csak tegnap kerültek volna ki a szoborfaragó műterméből ; a Laokoon ellenben többnyire a modern véső nyomait mutatja.

Athena mellől jobbról derékig tünik elő a Föld ismeretes alakja, neve melléje van irva a dombormű alapjára : «ΓΗ» baljában bőségszarut tart, jobbját esdeklőleg emeli Zeus lányához. Fölötte nagy szárnyaival lebeg Nike, ki Athene fejére koszorut tesz.

LVII-ik táblánkon két jelenet egymáshoz ütődő végét látjuk. Az egyik óriásnak csak kigyólábát látjuk, mely felágaskodva ellenfele paizsát marja ; ő belé viszont egy kutya harap. Az istenasszony,

három fejével s hat karjával, minden kezében más-más fegyver, könnyen felismerhető: Hekate. Hátat fordítva neki fiatal embert látunk, fején sisak, balján paizs, támadó jobbja elveszett. Alig tartanók gígasnak, oly szép és nemes alak, ha szemben nem állana Artemissel, kinek rajzunkon csak lábát látjuk, ujabban az egész alak töredékeit összeállították. Kettejök között megint legyőzött kigyólábu gígas hever; a vadászó istennő rettenetes kutyája bánik el vele, nyaka csigolyáját kapta fogai közé. *a—y.*

Pheidias Parthenosának pontos megismeréséhez egy új, fontos emlék járul, a majdnem méternyi magas római másolata, melyet 1880. deczember honapban találtak Athenben. Eddig az 1859-ben a Pnyxen talált 0·42 m. magas durva szobrocska volt az egyedüli ismert másolata. Összeköttetésbe hoztak vele egy 1859-ben az Akropolison lelt torsot; a louvre-i «Minerve au collier»-t (2·09 m.); egy Lebas (voy. ant. mon. fig. T. 25, 2.) által közzétett 0·82 m. alakot Athenben s egy torsot Mantuában; egy márvány fejet a Vaticanból, a Strangford-féle pajzs-töredéket a Brit. muzeumban; melyeken a Parthenos kisebb-nagyobb változásokkal fordul elő. A szobor recontructiojával a kutforrások és emlékek összevetéséből foglalkoztak: Böttiger, Quatremére de Quincy, Raoul Rochette, Otf Müller, Panofka, Flaxman, Gerhard, Preller, Friederichs, Brunn, Bötticher, Stark, Overbeck, Bursian, Beulé, Lenormant, Conze, Petersen. A részletek elhelyezésére nézve az ujonnan lelt emlék a vitának nagyrészt véget fog vetni, a redőzet kezeléséről s az arcz idomáról pedig ez fogja lehetővé tenni, hogy fogalmat alkothassunk magunknak. Sietni fogunk olvasóinknak ezen fontos emléket minélelőbb bemutathatni.

A szent sír temploma. Ha nyugot felől jőve, a jaffai kapun lépünk Jeruzsálembe, jobbra az örmények (monophysita örmények és syriaiak mintegy 700-an), balra a többi keresztények (görög 2000, latin 1000) városrésze esik; ha egyenesen tovább haladunk, az előbbit a zsidók (mintegy 4000), utóbbit a mohammedán (13,000) rész követi. E valóságos negyedek mindenikének jut egyike Jeruzsálem monumentális fő-fő nevezetességeinek. Az elsőben áll büszkén és erősen Dávid tornya; a név az araboktól ered, de a torony kétségtelenül már Titus korában állott, a régi várostornyok egyetlen fenmaradt példánya, régi alsó részeiben alighanem azonos a Josephus által leírt Hippicussal; most a citadellának képezi

domináló részét. A mai zsidó városrész monumentuma, bár nem benne, hanem csak mellette van, a Haram-es-Serif, a régi templom helye, melyen most Omar ragyogó mecsete áll. Az arab negyedet a «via dolorosa» tűnteti ki, mely hagyományos emlékeivel a Bab-el-Asbat kapu közelétől azét arab részen át, a keresztény városrészbe és tovább annak kellő közepébe, oda vezet, a hol nemcsak e városrésznek, hanem, legalább a keresztények szemében, egész Jeruzsálemnek legfőbb nevezetessége, *a szent sírnak és Golgothának* temploma áll. A templomtól délnek eső szűk utczában találjuk a mai alacsony bejáratot, — a régi kelet felé esett, — szemben a Murisztánnak nagy tömegével, mely régentén a szent János-rendű lovagok épülete volt, ma pedig egyik részében a szultán ajándékakép a porosz korona tulajdona; nagyobbik részében pedig mohammedán zarándokok befogadására tartatik fenn. A szűk és alacsony bejáraton át nyilt előtérre lépünk; romok mutatják, hogy egykor oszlopos előcsarnok lehetett. A düledékeken egy pár arab henyél. Ezek az őrök. Mint pártatlan felügyelők tartják fenn a rendet és békét a különböző felekezetű keresztények közt és őrzik a kulcsokat, a mi elég fontos szerep; régenten hetekre is elcsukta a hatóság a templomokat, hogy jelentékeny baksist csikarjon ki az egyik vagy másik keresztény felekezettől. Most a templom reggel és délután nyitva van mindennap és csak 11-től háromig zárják el. Miért? Nyilván a 4—5 piasterért, mit a módosabb idegenek ilyenkor fizetnek, hogy jó világitásnál láthassák a különben sötét templomot.

Jobbra-balra kápolnák szegik be az előtért; jelentőségük csak a hozzájuk fűzött traditiókban van; így az egyiknek helyén akarta Abraham feláldozni Izsákot. A vallásos hagyomány nagy barátja a kényelemnek és a nevezetesebb események színhelye köré szereti gyüjteni a másodrendűeket is. E kápolnáknál érdekesebb az éjszak-nyugoti sarokba eső harang-torony. Igaz román módra a templom mellé állították alapítói, — nyilván a keresztesek. A torony négy oldalán gót ablakívek, sarkain felnyuló oszlopok. Az ablakíveken két sor dupla ablakocska. Teteje le van törve, de régi rajzok

mutatják, hogy fent vak ívek voltak egy-egy középablakkal, ezután ormok és nyolczszögü kupola. A torony mellett van a két kápolna-csoport által szűkre szorított, nehéz, nyomott, sötét homlokzat, melyen áttekint a templom középkupolája. Két porta és fölötte két ablak, megannyi nyomott, szinte patkó-alakú csúcsív, oszlopcsoportokra támaszkodva. De kivált az ajtókon nem hiányoznak az élénk és érdekes ékítmények. A portaívek még fogmetszetekkel diszítvék. Az ajtószélek finom csigavonalokkal. A verde antico és porphyr oszlopok antik templomból eredhetnek, a capitælek byzancziak, de szépek, a talpazatok egészen antik modorúak. Az oszlopokat cserfalevél-diszítésü kőgerenda köti össze. A bal ajtó fölötti mező arab méhkas-diszítéssel van elllátva. Mind a két ajtó fölött becses féldomborművek vannak, melyeket Vogüé a XII. századbeli franczia munkának tart. A második porta be van falazva, mert előtte lépcső végződik, mely a harangtoronynyal szemben álló épülettömegbe és innen magának a templomnak délkeleti felsőbb részébe vezet, oda, a hol majd a Golgothát találjuk.

A nyilt ajtón belépve ismét muzlim őrökre akadunk, a kik kőpadjukon csendesen cigaretteznek és kávéznak. Még a század elején magas fejpénzt szedtek minden egyes zarándok után. Előre haladva, nagy kő elé, a kenet kövéhez jutunk. Itt feküdt az Úrnak teste, mielőtt a sírba tették volna. A követ sokszor változtatták; a XV. században a koptoké, a XVI-ban az örményeké volt. Ekkor a latinok 5000 piasterért vették meg az engedélyt, hogy gyertyákat égethessenek fölötte. Később a görögök tulajdonába ment. De ma örményeknek, görögöknek, koptoknak és latinoknak egyaránt joga van lámpákat és gyertyákat égetni körülötte; a mai sárgás-vörös márvány-lap mindig ki is van világítva fényesen. Még egynehány lépéssel tovább az egész épületnek közepén, sőt régi hagyomány szerint a föld kerekségének közepén állunk; színes karika mutatja a helyet.

A főépület maga hosszad négyszög, melyet nyugat és kelet felé tág apsis zár be. Ezek fölött egy-egy kupola. A nagyobbik, nyugoti alatt a szent sír, a másik alatt a görögök

kathedráléja, a «katholikon». E főépülethez csatlakozik két szintén négyszögü melléképület: éjszakról a főépületnek nyugoti részén a latin templom; délnek, kétfelé választva a bejárat által és így csaknem a főépület közepén, jobbra egy szárny a Golgotha szikladombja fölött, balra az örmények kápolnája, mely a harangtorony alsó részét képezi. Végre van még egy keleti szárny, a föld alatti rész, a kereszt feltalálásának és Helena emlékének szentelve; ezt alacsony, de a Golgotha lapos födele fölé emelkedő kupola födi.

Látható tehát, hogy az egész több, teljesen külön álló épitkezésnek fáradságos egyesítése, melynek áldozatúl esett a harmonia és az architecturai összhatás. Konstantin császár építkezései az egykorú Eusebius püspök leírása szerint két külön templomot képeztek: egy dóm a sír fölött, egy nagyobb basilika Golgothán. Később jöhetett ezekhez szent Helena épülete. Ez épületek a X. században kétszer leégtek; 1010-ben a muzlimek pusztitották; a különböző részek egyesített felépitése a keresztesektől ered, a mint a kornak megfelelő román modor mutatja, mely daczára az utóbb bekövetkezett változásoknak, maig felösmerhető. Az erőszakos egyesítés mutatja egyfelől a pusztulás nagyságát, másfelől a mellett szól, hogy az újra épitők ragaszkodtak a traditió által megjelölt és ismert egyes helyekhez, úgy, hogy ezeknek feláldozták az egységet és harmoniát. A mi tehát művészi szempontból zavar, ugyanaz erősség a traditió hűsége mellett.

1187-ben az arabok Golgothát pusztitották; 1244-ben középázsiai hordák, a charezmiaiak, a szent sírt; 1310-ben újra áll az épület, 1400-ban két kupolája van; a következő századokban állandó a panasz a szent sír kupolájának romlásán; 1719-re nagy restauratio esik, 1808-ban leég csaknem az egész templom, a kupola leszakad, a sírkápolnát összezúzza, az oszlopok összetörnek, az ólom leolvad a födélről.

A mostani épület tehát egészen új. 1840-ből ered és innen szerzik meg a görögök a legfőbb jogot a templomhoz, mert ők adták hozzá a legtöbb pénzt és az épitész is görög volt, Comnenos Calfa Konstantinápolyból. A régi román ala-

pok azonban még mindenütt felismerhetők a modern-byzanti, görög-barok újitások alatt.

Hogy már most ez áttekintés után a belsőt vegyük közelebbről szemügyre, a központból mindenekelőtt nyugotnak a szent sír felé megyünk. Tizenhat nagy pillér képez egy csak keletnek nyitott rotundát. A pilléreket kettős, egymásfölött emelkedő arcadok kötik össze, és ezeken áll a rézfödte kupola, az arcadoknak megfelelő ablakokkal alsó falaiban, nyílással közepén, melyből épen az alatta álló sírra esik a világosság. A rotunda bensejében t. i. hosszad kápolna áll, kivülről oszlopokkal és féloszlopokkal ékítve, melyek fölött kupolás tornyacska emelkedik. A bejárat előtt márvány padok, ezek előtt nagy ezüst candelaberek égő viaszgyertyákkal. Az első ajtón át 17 láb hosszu, 10 láb széles zárt helyiségbe lépünk, benne egy darab kőszikla, a hagyomány szerint abból való, melyet az angyal emelt le a sírról. Ez az angyalkápolna és ebben hajtják végre húsvétkor a görög papok az égből eredő szent tűz csodáját. A keleti keresztények itten keleti szokás szerint levetik a sarút, mielőtt tovább mennének. Négy láb magas, két láb széles bejáraton át jutunk innen tovább a tulajdonképi sírkápolnába. Ez 7 láb hosszu, 6 láb széles, 8 láb magas. Fala fehér márvány. Jobbra a belépőtől, az egésznek felét elfoglalva van a sír, melyből azonban csak a külső és felső márvány-burkolat látszik. A középen szintén nyitott födélről számtalan arany és ezüst lámpás lóg le, a falak fülkéiben gyertyák égnek és virágok díszlenek. E szentély külső nyugati végén a koptoknak van szegényes kápolnájuk. Evvel szemben, tehát egészen a templom nyugati végén még sivárabb a syriaiaké. (Mindkettő monophysita.) Ez utóbbiból délnek nyiló kis ajtón át természetes sziklaüregbe jutunk, melyben régi sirok láthatók, és pedig a régi zsidó siroknak megfelelő toló sirok is, a minőt Jeruzsálem környékén sokszorosan találhatók vízszintesen a sziklába fúrva. Valószinű tehát, hogy ezek legalább a rómaiak előtti időkből valók.

A rotundától éjszaknak fekszik, mint már említve volt, a latinok temploma, több kápolnával, melyek különböző hagyományoknak szentelvék. Az egyikben mutatják az oszlopot, melyen az Urat ostorozták; régebben Caiphas házában mutatták. Rómában is mutatják. Szemben a rotundával van a görög rész, a «katholikon», mely leginkább conserválta a frankok építkezését csúcs-ívekben, arkadokban, keresztboltozatokban. A gazdag aranyozás és festés persze az újabb görögöké, valamint a fényes iconoclaustrum is, mely az apsisban álló főoltárt görög módra elzárja a hívek elől. Az északnak fekvő oldalhajóban ismét több kápolna van; az egyikben Krisztus lábnyomait mutatják a görögök; a másikban fogságának helyét. A chorus mögött folyosó vonul el és itt ismét apsidákat találunk a külső falban, mely a régi chorust képezte a keresztesek idején. Ez apsidák egyikébe helyezik a ruhaelosztást, másikba a tövis-koronázást stb. Az egyikből 29 lépcső levezet szt. Ilona földalatti kápolnájába; tulajdonképen az abessziniaiké, a kik azonban bérbe adják az örményeknek. Innen még 17 lépcső vezet le tovább a tulajdonképi keresztfeltalálási kápolnába, valóságos sziklaüregbe; a jobbra eső rész a görögöké, a balra eső a latinoké egy oltárral együtt, melyet a szerencsétlen Miksa császár alapított.

Végsőnek marad a *Golgotha.* Fekvése megfelel a katholikon déli oldalhajójának és a keresztesek épitészei ebbe bele is vonták, daczára annak, hogy sziklatalaja 5 és fél meterrel magasabb az egész épület színvonalánál. A katholikon apsisának déli végétől vezet fel lépcsős folyosó. Az első kápolna, melybe jutunk, csak két pillér által a következőtől elválasztva, a görögök tulajdona és ez a kereszt felemelésének helye; keleti apsisában ezüstbe foglalt nyilásban mutatják a helyet, a hol a kereszt állott; az oltárrész két sarkától alig másfél méternyire, tehát igen közel mutatják a másik két kereszt helyét. Ugyancsak mintegy másfél méternyire délnek a nyilástól látható a sziklahasadék; rézrács és fölötte eltolható rézlap födi; a rács akadályozza a közelebbi vizsgálatot; itten tényleg 1/2 lábnyi üreg látszik a meg

nem határozható kőzetben; a hagyomány szerint a hasadék, lehatol a földnek közepéig. A régi zarándokok különféleképp írják le nagyságát és a kőzet színét. A hasadékot a legrégibb időktől fogva Máté szavaival (27, 51) hozták kapcsolatba: «. . . és a föld megindula és a kősziklák megrepedezének».

Innen délre még két kápolnába jutunk; mindkettő a latinoké; az elsőt mondják a keresztrefeszités helyének; a másodikból vezet le a befalazott porta előtt álló lépcső. Mind a három kápolna gazdagon van diszítve képekkel, az első mozaikkal is. Lent, a keresztfelemelés kápolnája alatt van még egy újabb kápolna, Ádám után nevezve, mely szintén a görögöké. A hagyomány szerint itt volt Ádám eltemetve; midőn a sziklahasadáson át fejére esett volna egy csöpp az Úr véréből, újra életre ébredt; e mondának tulajdonítják a szokásos halálfőt a feszület alatt. A sziklahasadás folytatása a kápolna sziklafalában is látható. A görögök, midőn e kápolnát 1810-ben tágitották Godefroy és I. Balduin jeruzsálemi királyok síremlékeit, melyek a kápolna előtt állottak, egyszerüen kidobták A csontokat már régebben kihányták a charezmiaiak.

A tudományos kutatás a szent sír templomában mutatott másodrendü részleteket mindig a különböző felekezetek kegyes hagyományainak fogja átengedni és figyelmét a körül fogja tömöríteni, a mi a történelmi szempontra nézve ép úgy, mint a vallásira nézve, a fődolog: *a szent sír és a Golgotha helye megfelel-e a történelmi valóságnak?* avagy régi tévedésen, önkényes feltevésen, vagy a naiv hit jámbor csalódásán alapul-e?

A kérdés még nem jutott abba a stádiumba, hogy itt volt-e a Golgotha és a szent sír vagy nem? — hanem abban áll, hogy lehetett-e a mutatott helyen, vagy sem?

Fergusson «Topography of Jerusalem 1847.» és «Holy Sepulchre and the Temple 1865.» czimű művében a mai

város keleti szélén, a Haram közelében mások éjszaknak, az úgynevezett Jeremiás üreg közelében keresik Golgothát.

Az amerikai *Robinson* a 40-es években megjelent több iratában, *Tobler* pedig «Topographie-jában 1853.» tagadták a mai helynek hitelességét. *Furrer* «Wanderung d. Palæstina 1865.» *Sepp*, «Jerusalem 1873.» *Tischendorf*. «Heiliges Land. 1862.» a traditionális helyek mellett foglalnak állást.

A mindenekelőtt szembeszökő nehézség az, hogy a szent sír temploma egészen benn a városban, nem messze központjától, áll, holott a dolog természete, de az evangeliumok is a város elé teszik a keresztrefeszités helyét: «ki hordozván az ő keresztfáját, juta a helyre, mely Koponya helyének mondatík, zsidóul pedig Golgothának.» (Ján. 19, 17.) «... mert a város mellett vala a hely, a hol megfeszittetett vala Jézus.» (20.) «Minekokáért a Jézus is, hogy megszentelné a népet az ő tulajdon vére által, szenvedett a kapun kivül.» (Pál a zsidókhoz, 13, 12.) A kérdés tehát nyilván az, vajjon a város csak azóta, vagy már akkor is terjeszkedett-e odáig; mert ez esetben a hagyomány meg nem állhatna. És csakugyan Jeruzsálem topografusai közt a régi városfalak körül folyik a fővita.

Jeruzsalem régi falaira nézve a főforrás *Josephus*, a ki zsidó létére Titus kiséretében volt a zsidó-háborúban. Jeruzsálemnek az ostrom idején három fala volt. Minthogy azonban a harmadikat csak nehány évvel Krisztus halála után épitette Agrippa, bennünket csak a régibb kettő érdekel. Az első a legrégibb, Ziont és a templomot a mai déli városrészeket vette körül, és pedig egyenes irányban éjszakon, nagy ívben délnek. A második külön a régi éjszaki városrészt. A kérdés tehát az, vajjon ez az éjszaki fal nyugoti részén egyszerü folytatása volt-e a déli fal nyugati részének, vagy erős beszögellés után hátrált-e az egész északi városrészszel együtt keletre, úgy hogy a mai Golgotha tőle nyugotnak és a kapun kivül eshetett-e? Erre felel maga Josephus. Azt mondja, hogy az északi városrész fala a déli városrész éjszaki egyenes falától indult ki; ez pedig, az első fal, és Agrippa fala, a harmadik, Hippicus tornyától eredt. A Hip-

picus, melyet Titus megkimélt a rombolástól, azonos a «Dávid toronynyal». A jaffai kapu közelében, azon a ponton áll, a hol az első fal egyenes éjszaki vonala a nyugoti sarkot képezhette a déli nagy ívvel. Minthogy innen indult ki Agrippa fala is, ez a déli ív folytatása volt éjszak felé. Minthogy a második fal az elsőnek éjszaki vonalára esett, evvel beszögelést képezett, és mint régibb fal is beljebb állott a harmadiknál. De elég nagy volt-e a beszögelés, hogy a mai Golgotha kivül eshetett rajta? Josephusból erre lehet következtetni. Mert ha a második fal a sarknak, a Hippicusnak, közelében esik az elsőre, akkor a leiró alig emeli ki, hogy az első és a harmadik indul ki a Hippicustól, hanem mind a háromról ezt mondja. De azt is mondja Josephus, hogy Herodes az egyenes falba a Hippicus mellé még két hatalmas tornyot épített. Minthogy e tornyok czélja a védelem, nem tehető fel, hogy a második falon belől álltak; ha pedig kivül álltak, akkor a most már egy sorban álló három torony által elfoglalt hely is azt követeli, hogy a felső városrész falát jóval hátrább, annyira keletnek keressük, hogy a mai Golgotha kivüle eshetett.

Hogy maguk a helyszíni ásatások, melyek biztosabb eredményt adhatnának a legélesebb combinationál, nem oldották meg a kételyt, azt itten, a hol annyi rombolás követte egymást, érthetőnek kell találni. De bizonyos az, hogy a szentsír templomától keletnek több és mélyebbre ható az omladék és törmelék, mint nyugotnak, mi más szóval azt mondja, hogy a keleti városrész régibb, a nyugati újabb. És tény, hogy a szent sír templomától keletnek fekvő orosz épületek alapvetése alkalmával kövekre akadtak, melyek hasonlók voltak a régi templomfal ismert köveihez, és részeit képezhették a második falnak.

A topographia tehát legalább a lehetőséget nem zárja ki és megengedi azt a magyarázatot, hogy a szent sír temploma körül épült városrész újabb. Az a feltevés, hogy a második falon kivül nem épitkeztek a harmadik fal felépitése előtt, de igenis épitkeztek utána, csakugyan elfogadható. Hogy a Golgotha helyén újabb városrész emelkedett, nagyon

összevág azon hagyománynyal, melyet már Eusebius említett, hogy Hadrián azért emeltetett a Golgotha helyén Aphrodite-templomot, mely Konstantinig csakugyan a mai szent sírtemplom helyén állott, és az istennőnek hozott tisztátlan áldozatok színhelye volt, — hogy a gúnynak és feledésnek adja át a keresztények által kegyelt helyet. Ez az intentio ép oly természetes, mint az, hogy az Aphrodite-templom sietteté az új városrész emelkedését. Hogy az első keresztények hagyománya a keresztrefeszitéstől Hadriánig híven megőrizhette a helyet, mely azontúl Constantinig az Aphrodite-templom által, innen fogva pedig minden időkre Constantin temploma által fixirozva volt, ennek lehetősége ellen alig lehet kifogás. De mindezeken kivül Eusebius határozottan mondja, hogy a szent sír körül épült az Új-Jeruzsálem, «szemben a régivel«. Röviden tehát: a topographia eddig legalább nem zárja ki a helyek hitelességét, a hogy a traditio állítja. Oly korban, melynek uralkodó vonása a hiszékenység volt, a tudománynak kötelessége volt a traditio iránti kétely. Ma, midőn a kétely a kornak uralkodó vonása, a tudománynak a kételylyel szemben is bizalmatlannak kell lenni és meg kell becsülni a traditio értékét, míg alapos okokba nem ütközik.

A mi magukat a helyiségeket illeti, a szent sír maga eddig nem volt hozzáférhető a tudományos kutatásra nézve, és a meddig szentnek tekintetik, nem is várható, hogy itten ásni és nézni lehessen, hogy mi van a márvány burkolat alatt? Van-e sír és pedig régi zsidó sír? De hogy alig pár lépésnyire tovább, a syriai kápolna mellett vannak mindenki által látható sírok, köztük kétségtelen régi zsidó sírok is, az a helynek hitelessége mellett szól.

A mi különösen a Golgotha sziklát illeti, némely kutató azt vitatja, hogy mesterséges. A látszat ez ellen szól. De ha be lehetne bizonyítani, hogy csakugyan mesterséges, mi szólhatna az ellen, hogy a kivégeztetések helyéül maguk a régi zsidók emelték közel a város falához e magaslatot? Végre abból is argumentáltak a helyek hitelessége ellen hogy a Golgotha-sziklához igen közel van a sír, tehát Ari-

matheai József egykori kertje. Bizonyára mai előkelő úr nem helyezné kertjét közvetlen a vesztő helyhez. De ilyen tekintet a Keleten ma sem létezik. Az evangyelium pedig egyenesen a közelség mellett szól. János szerint azon a helyen, a hol Jézus megfeszíttetett, vala egy kert. Abban új sír. És az ünnep előestéje miatt tették ide a holttestet, mivel ez közel volt.

Ez a helyiségek hitelessége iránti kérdés mai állása.

Asboth János.

EGYVELEG.

Az Arch. Ért. XIV. kötet 244-ik oldalán közölt birálatra nézve következő sorokat kapjuk: Válasz az »Archæologiai Értesitő» XIV. kötetének VI—VII-ik füzetében egy *1=p.* jegyü névtelentől megjelent és a «Bártfa középkori műemlékei« czimű művem első részére vonatkozó birálatra, helyesebben, megtámadásra.

Minden bírálattól s kritikától joggal lehet követelni, hogy az mindenekelőtt igazságos s ne egyoldalú legyen, hogy az ne csak a hibákat mutassa ki, hanem a munka jó tulajdonságait is tekintetbe vegye, s ezáltal a szerző törekvéseit, fáradságát, szóval szellemi munkaságát érdeme szerint elösmerje.

A helyes, a tudomány érdekét előmozdító, jó akaró és kiméletes , bírálatot azt hiszem minden elfogulatlan szerző szívesen veszi; mert ezáltal, míg egyrészt műve hibáira figyelmeztetve, törekedni fog azokat jövőben el nem követni, addig másrészt a munka jó tulajdonságainak méltatása s megemlítése a szerző szellemi tevékenységére nézve csak buzdítólag fog hatni.

Miután azonban az említett *I=p* jegyű névtelen czikkíró a helyes bírálat ezen nélkülözhetlen követelményeinek általában nem felelt meg, azért bírálatát egyenes megtámadásnak tekintem.

Őszintén bevallva, én a polemiának nem vagyok barátja, de az ily igazságtalan megtámadásra kénytelen vagyok válaszolni, és csak azt sajnálom, hogy ezen megtámadás azon lapban jelent meg, melynek évek óta ha nem is kiváló, de mindenesetre egyik szorgalmas munkatársa valék.

Egyébiránt sok szónak nem lévén barátja, válaszom e következő :

Mindenekelőtt — úgy látszik — sehogy sem tetszik az *I=p* jegyű, zárt sisakú s e szerint ösmeretlenűl maradni akaró czikkírónak, hogy a bártfai templom monographiájában nemcsak az építménynek magának, hanem különösen műrégiségeinek leírását oly részletesen közöltem, nem akarván, «hogy csak egy kis repedés is feledésbe menjen az utókorra nézve, a túlságos részletezésbe szerző annyira belemelegszik, hogy Szent-Egyed templomának minden elemi

alkatrészére kiterjeszkedik, olyannyira, hogy sikerült neki ezeknek leírásával könyvének körülbelől hetven oldalát megtölteni».

No ha egy ily lelkiismeretes, s részletes megfigyelést és leírást — különösen egy monographiánál — nekem a czikkíró hibáúl rójja fel, akkor bocsánat, a czikkíró mint igazságos bíráló, nem teljesté kötelességét, mivel ez esetben a mű szerzőjének a szorgalmát inkább meg kellett volna dicsérnie, nem pedig kifogásolni.

Továbbá azt mondja a czikkíró: «a többi hetven oldalon elfért volna így a városház s a középkori erődítmények leírása is, melyet jelenleg egy második vaskos kötetből fogunk csak megismerhetni».

Már ugyan hogyan állíthat ilyet a czikkíró a nélkül, hogy művem ez év végével még csak megjelenendő II. részének a tartalmát ismerné?! — Erre nézve kénytelen vagyok kijelenteni — a mit különben művem I. részének a bevezetésében is említettem — hogy a bártfai középkori erődítményekre, továbbá a városházára — mint a kora renaissance styl e ritka s különösen részleteiben kitünő polgári műemlékére — s végre a város XV—XVII-dik századbeli társadalmi s culturális viszonyaira nézve oly nagy számú érdekes műtörténeti adatot találtam a még rendezetlen bártfai levéltár poros aktái közt, hogy ezen számos s különösen műtörténelmi szempontból fontos adatot tartalmazó anyagot a bártfai templom leírásával együtt egy kötetben legjobb akaratom mellett sem szoríthattam össze.

Tehát a czikkírónak nincs joga s oka szememre hányni, hogy művemet két részre osztottam.

Továbbá feltünik a czikkírónak azon tény felemlítése, hogy a középkori templomokban a nép számára padok nem voltak.

Ezt szükségesnek tartottam fölemlíteni, miután egyházi székek akkoriban csak a papság, testületek, hatóságok, nevezetesen a szabad királyi városok plébánia templomában, a tanácsnokok számára voltak a presbyteriumban felállítva.

Későbben, nevezetesen a XV-ik században a nemesek, tekintélyes és gazdag polgárok számára készült egyházi székek néha valódi műizléssel és pazar fénynyel voltak kiállítva, ezen székek azonban vagy a pillérek, vagy a mellékhajók oldalfalai *mellett* voltak felállítva, s hogy ezt fölemlítettem, valóban nem értem, miért tünt fel a czikkíró előtt ezen állításom? s miért nevezi azt «szellemdús aperçunek»? Vagy talán a czikkírónak tudomása van a nép számára készült, s a hajó közepén felállított *középkori gót stylü padokról?* ugyan mondja meg, hogy hol fordulnak elő olyanok, s én köszönettel fogadom felvilágosítását s útbaigazítását.

Czikkíró rosszalja, hogy a bártfai keresztelő medenczének leírásánál a régi keresztelési ritus különféle szokásait röviden ismertettem, pedig a czikkíró jól tudhatná, hogy a keresztelési ritus a keresztelő medencze alakjára, de különösen annak méreteire nagy befolyással volt.

Egyébiránt a régészeti műtárgyak leírásánál általános szokás, tájékozás végett, mintegy bevezetésül, az illető műtárgy történetére vonatkozó ismertetést előrebocsátani.

Továbbá, hogy ily nagyméretű — románizáló — emberi alakok

hazánkban tudtommal csak a bártfai keresztelő medenczén előfordulnak, az tény — annak ellenkezőjét — úgy hiszem — a czikkíró sem lesz képes nekem kimutatni és bebizonyítani

Előfordulnak ugyan ily alakzatos féldomborművek a lőcsei, beszterczebányai és más medenczéken is, de ezen alakítások úgy stylre, mind pedig a nagyságra nézve, a bártfai féldomborművekkel nem hasonlíthatók össze, s azért bártfai keresztelő medenczénk unicumnak tekintendő.

Czikkírónak sehogy sem tetszik, hogy én a bártfai templom tizenkét gót stylű szárnyoltárát 50 lapon «keresztül írtam le», erre nézve megjegyzem, hogy miután költség kimélés tekintetéből mind a 12 gót oltárnak a rajzát nem közölhettem, ennélfogva legalább a nevezetes oltárfestmények részletes leírását közöltem, hogy így ezen becses középkori festmények jeleneteit az olvasó legalább a leírásból ismerje meg. S ha ezen festmények részletes ismertetését e monographiámban mellőztem volna, művem nem lett volna teljes.

A mi a «Dávid királyt és szenvedő Üdvözítőnket ábrázoló szoborcsoportozatot» illeti, kéziratomban azt «Az atya úr Isten és a szenvedő Udvözítőnket ábrázoló szoborcsoportozatnak» neveztem el (tessék megnézni a művem eredeti kéziratát), de későbben olvasván Dr. Schmidl Adolf az 1846-ik évben Bécsben kiadott «Kunst und Alterthum in Oesterreich» czímű művének a bártfai templomról írt czikkében ezen szoborcsoportozatra vonatkozó e következő passusát: «Noch gedenke ich eines netten Holzschnitzwerkes auf einem bedeckten Tische unter dem Tabernakel, welches den vom Kreutze genommenen Erlöser in den *Armen des Königs David* darstellt; letzterer ist an seiner Königskrone kenntlich, das Holzbild darf demnach nicht auf eine Dreieinigkeit gedeutet werden, zumal auch der h. Geist fehlt» így ezek után kéziratomban e szobrocska fejezetének a czímét kiigazítottam,

Tekintve azonban e szoborcsoportozat mesteri kivitelét, erre nézve biztosítom a czikkírót, hogy kevés ily remek kivitelű középkori műalkotást fog találni, s csak azt sajnálom, hogy ezen kiváló remekmű természet utáni photographiáját nem közölhettem, mert az általam közlött rajz phototypiája nem igen sikerült. Különben tanácslom a czikkírónak, menjen Bártfára, s nézze meg a középkori szobrászat ezen remekművét, akkor remélem, annak műbecséről is másképen fog itélni.

De menjünk tovább: hogy a bártfai főoltár Miklós és Jakab nevű festői, ha nem is kassaiak voltak, de a kassai dóm oltárainak képein is dolgoztak, az kiderül a kassai archivum régi s Tutko József által legutóbbi időben felfedezett régi számadásaiból, melyekben «Pictor Nicolaus és Pictor Jacobus» nevű festők előfordulnak.

Elismerem, hogy az úr születését ábrázoló bártfai oltáron levő képek *nem mind* készültek Schongauer rézmetszetei után, ugyan azt állítja dr. Henszlmann Imre a «Die ehemalige Cisterciten jetzt Pfarrkirche zum heiligen Aegydius zu Bartfeld» czímű dolgozatban is: «Diese Gemälde sind *beinahe* sämmtlich nach Schongauerschen Kupferstichen gemalt . . . továbbá ugyanott: wir sehen in diesen 12

Bildern von sehr tüchtiger Gesellen Arbeit, *vielleicht die besten Gemälde* welche in den Kirchen Ober-Ungarns aus dem XV-ten Jahrhundert vorkommen.»

Dr. Lepkovszky József a bécsi «Mittheilungen» III. évfolyamában ezen festményekről olyformán nyilatkozik, hogy azok festési modorában az olasz műirány jellegét észrevenni lehet, innét van tehát, hogy én is — a mi e festmények kivitelét illeti — azon némi olasz befolyást feltalálni véltem, annál is inkább, mert ily kivitelt sem a kassai, sem pedig a lőcsei oltárképeken nem találtam.

Egyébiránt megvallom, hogy miután én mint végzett építészmérnök az archæologiának különösen az építészeti műemlékekre vonatkozó «Archæologia monumentalis» szakaszát művelem különös előszeretettel, a festészet történetét csak annyiban tanulmányoztam, a mennyiben az műtörténelmi szempontból az archæologia monumentalis szakmára vonatkozik, s ép azért a bártfai festmények leirásánál inkább az említett szaktudósok véleményét fogadtam el, s ha abban hibáztam, beösmerem hibámat, s készséggel alávetem magamat a czikkíró véleményének, ki úgy látszik, a festészet történetét nem csak alaposan ismeri, de kinek rendelkezésére állanak gazdag kép- és rézmetszet-gyüjtemények is.

Eltekintve tehát a festmények itt-ott hiányos meghatározásától, művem még sem oly rossz talán, a minőnek azt a czikkíró elötüntetni szeretné. Erre nézve szerencsés valék több oldalról igen elismerő és buzdító nyilatkozatot venni, sőt több folyóirat igen előnyösen ismerteté meg művemet, így a Hunfalvi Pál által oly kitünően szerkesztett «Literarische Berichte aus Ungarn» czímű folyóirat IV. kötetének III. füzetében megjelent ösmertetésében monographiám előnyösen van ismertetve, a bíráló czikkét így végzi:

«Zwar kann dieses Werk den Henszlmannschen kunsthistorischen Werken nicht zur Seite gestellt werden, da wir hier historische Resultate nur äusserst spärlich finden, und der Verfasser sich im Grunde nur auf die Beschreibung der Kunstwerke beschränkt. Trotzdem und trotz mancher Mängel im Einzelnen *ist die Arbeit nicht zu unterschätzen, da sie jedenfalls ein werthvoller Beitrag zur Kunstgeschichte unseres Vaterlandes ist*».

Úgy hasonlóképen dr. Czobor Béla «Egyházművészeti lapjában», valamint a Csontosy János által szerkesztett «Magyar könyvszemle» egyik füzetében — mely utóbbi az egyházi könyvtárt is ismerteti — monographiámról csak elismerőleg nyilatkoznak.

És most befejezésül még néhány megjegyzést: ha valaki hibáimra figyelmeztet, vagy műveimben előforduló tévedéseket, sine ira helyreigazít, azt mindig köszönettel fogadom, mert hiszen, hol van emberi mű hiba nélkül? ám de legyen a bírálat méltányos, jó akaratú, igazságos, s oly modorban legyen az tartva, hogy a megtámadott mű szerzőjének a személyiségét ne sértse, s ne igyekezzék a tudomány terén kifejtett tevékenységének s fáradságának érdemét s eredményét csorbítani s írói jó hírnevének ártani.

A czikkíró személyisége előttem teljesen ösmeretlen, de a

„*non quis sed quid*“ elvnek mindig hódolva, előttem mindegy, akárki legyen is az, azért a mit itt irtam, azt az igazságtalanúl megtámadott művem érdekében tettem. *Myskovszky Viktor.*

Ugyanerre vonatkozólag kaptuk még a következőt:

Ámbár a bártfai templom, építészeti tekintetben, nem első rangú hazánkban sem, vannak mégis részletei, melyek figyelmünket megérdemlik; másrészt e templom dúsgazdag felszerelése Lepkovszkyt arra késztette, hogy azt valóságos muzeumnak nyilatkoztassa ki és Schmidt épitészeti főtanácsost is arra bírta, hogy tanítványaival Bártfára rándulván, e templomnak több tárgyait lerajzoltatta és a bécsi «Autographiák»-ban nagy mérvben közzétette. Ha így a bártfai egyházat a külföldön is nagyra becsülték, méltó volt közlésre a Monumentákban. Myskovszky itt a templomot teljességében megismertette, pontos mértékek után adta építészeti részét, leírta számos régi oltárait, egyházi székeit, szekrényeit, egyéb plastikai és festészeti műveit, jeles szentségházát stb. Lerajzolta ezeket sikerült képekben, melyek közül, mint nem sikerültet, csakis a VI. táblát veszem ki, végre bővítette munkáját számos, eddig nem ismert, a bártfai levéltárból vett történelmi adatokkal, melyek nem csekély világot derítenek városaink középkori polgári és művészeti életére. Mind ezek után, úgy hiszem, Myskovszky monographiája, egyes tévedései daczára is, méltó helyet foglal el a hazánk műemlékei leirására rendelt «Monumentákban». *Henszlmann Imre.*

Az «Archæologiai Értesitő» tere szűkebb, semhogy meddő vitatkozásra vesztegethetnők a helyet. Csak kevés szót akarok tehát a fentebbiekre válaszolni, midőn szerkesztői kötelességem szerint közzéteszem őket. Egyszerűen tiltakozom az ellen, hogy Myskovszky ur antikritikájában rosszakaratúnak tünteti fel a birálót, s ezt a szavak félremagyarázása által igyekszik elérni. Higyje el Myskovszky úr, hogy a biráló inkább arra törekedett, hogy a magy. Akademia egy fontos publicatiójának a «Monumenta»-nak, tudományos szinvonala emelkedjék, minthogy a szerzőnek tudományát pontosan megmérje, különben kénytelen lett volna még sokkal behatóbban tárgyalni ebbeli fogyatkozásait; kötelessége volt legalább utalni arra, hogy a mi új a munkában, az nem megbizható; a mi pedig ismeretes, az annyira elemi, hogy nem ilynemű munkába való; hogy a tárgyalt anyag magában nem nagy fontosságú, a földolgozó pedig nem tudta azt a művészetnek fejlődése történetével hazánkban összekötni. Ennek bebizonyítására szorítkozott a birálat. *Monumentá*kban nem elég, ha buzgalom és szorgalom jeleire akadunk; bennök joggal keressük a tudományos eredményeket. A biráló intő szava, melylyel az archæologiai bizottsághoz fordult, úgy látszik indokolt volt, minthogy a bizottság meghallgatta: új ügyrendjében kimondotta, hogy

ezentúl minden munkát, még a megbizások alăpján készülteket is, két biráló vizsgálja majd meg, mielőtt kinyomatná azokat.

Még egyet: Myskovszky úrnak sehogy sem tetszik, hogy a birálat jegy, nem pedig névaláirással jelent meg. Ennek kettős oka van. Egyrészről az, hogy így az olvasó csak azt tekinti, mit mond a birálat, s nem azt, hogy ki mondja. Másrészről az, hogy a kritikák rendesen többeknek közreműködésével készülnek, mint a jelen esetben is. A szerkesztő azonban kész a kiváncsiakat kielégiteni s a neveket megnevezni.

A jelen esetben szivesen megelőzzük a kérdést:

Az *I.=p.* jegy alatt megjelent birálatot Irmey Ferencz és Pulszky Károly írták. *Szerkesztő.*

Régészeti ásatások hazánkban. A régészeti társulat egy buzgó tagjától a következő sorokat kapjuk: Tisztelt szerkesztő úr! Az «Aquincumi ásatások» czímű czikk[1] íróját mindnyájan mint komoly szakembert és igazságszerető férfit ismerjük, a ki bizonyára csak azért gáncsolta nagy Magyarország városait és főurait, «a miért állítólag eddig régészeti ásatásokra nem áldoztak semmit», mivel igazságos ügyben szólalván föl, talán lelkesedésétől engedte magát elragadtatni. Szerkesztő úr ama gáncsoló passushoz annak idején csillagot tevén, egy kivételt hozott föl, mint a kire a vád nem illik. Legyen szabad e csillagos jegyet másokra is kiterjeszteni, habár talán nem oly fényesek és szembeszökők voltak az ő áldozataik, mint ama, méltó joggal dícsért, főpapéi.

Kezdem a példákat felejthetlen érdemű régészünknél, Jankovich Miklósnál, ki Kubinyi Ferenczczel és másokkal a kisterenni híres őstelepet kutatta át.

Kubinyi Ferencz és Érdy János az ő nyomaiba léptek és báró Nyáry Jenő híven őrízvén az elődök traditióit, a magyarádi-, pilinis az aggteleki őstelepek általa világhírűekké váltak.

Főuraink közűl b. Vécsey Józsefet idézem, a geszterédi és egyéb szabolcsmegyei ásatások megindítóját és éltető lelkét, említem gr. Sztáray Antalt és Sztáray grófnét, kik több mint négy éve buzgón kutatják át a lucskai (Ung m.) őstelepet, továbbá gróf Széchényi Bélát, ki a Fertő tó szélén nemcsak szakszerű ásatást rendezett, de az eredményt annak rendje szerint közzé is tette.

A főpapok közt ott áll Ipolyi püspök fényes példája, ki még mint egri kanonok a szihalmi világhírű telep fölásatását sajátjából eszközöltette.

[1] Arch. Ért. XIV. 253. l.

De főrendűeken kívül mások is áldoztak a tudományért.

Liptóban ott volt Majláth Béla, a ki több mint tíz helyen rendezett szakszerű ásatásokat, méltó vetélytársa Beregben Lehóczky Tivadar; Szepességben Badányi Mátyás a haligóczi barlangot, Róth Samu tetemes áldozattal egyéb szepesmegyei barlangokat kutatott át; említendők Kégl György, a ki a pátkai halmokban (Fehér m.), Véghék, kik Vereben, Simó Ferencz, ki Szilágy-Nagyfaluban, ásatott.

Említsünk megyéket, városokat?! Nagy-Kőrös városa múlt évben két hétig közel ötven embert adott a szakemberek rendelkezésére; Szilágymegye az idei nagyfalusi ásatásokra közel száz embert. Ők csak Baja példáját követték, mely még a hatvanas években Rómert a vaskúti halmok átkutatásában támogatta.

Az archæologiai bizottság költségén rendezett ásatásokról Rómer tudna legjobb felvilágosítást adni. Ő annak közel tíz esztendeig ügybuzgó előadója volt; itt csak a szent-istvánbaksai (Abauj m.) és peregi (Pest m.) ásatásokat említjük.

Az országos műemlékek bizottsága ásatásokra szintén éveken át tetemes összegeket szánt, miről Henszlmann, azon bizottságnak előadója, adott rendes jelentéseket; itt például csak a visegrádi ásatást említjük.

A tudományos társulatok közül újabban a természettudományi társulat a baráthegyi barlangot, valamint némely szepesmegyei barlangokat kutattat át saját költségén; mennyit tett a vasmegyei régészeti társulat a szombathelyi és másutt létező leletek dolgában, Lipp Vilmos ama társulat volt buzgó titkára mondhatja el. Már több mint öt éve kutatja át a Győr melletti római temetőt egy más buzgó ügytársunk, Méry Etel.

Végül a n. muzeumot idézzük, melynek ugyan ásatásokra nincs dotatiója, mégis, a hol ily leletek mutatkoztak, áldozott; így legújabban Tökölén, Ordason stb., legtöbbet pedig Ó-Budára.

Ugyancsak ó-budai kutatásokra sokat áldoztak az ó-budai iparvállalatok: a gőzhajózási társulat, a különféle téglavető társulatok a szeszgyár és egyéb társulatok, midőn különösen a hatvanas években néha hetekig engedték a római sírokat és temetőket, az épületek és fürdők maradványait fürkészni és pontosan fölkutatni.

Mindez csak példa; a sorozat épen nem teljes, de elégséges annak bebizonyítására, hogy hazánkban ásatásokra nézve is nyilvánult gyakorta az áldozatkészség.

„*Bártfa középkori műemlékei*". II. Ily czímen jelent meg, alig egy pár napja, a magyar tudományos Akademia Archæologiai Bizottsága kiadásában a «Magyarországi Régészeti Emlékek» nagyszabású kiad-

ványának egy újabb 132 quarto lapra terjedő kötete. Nem rég jelent meg e mű első kötete, melyről a kritika kimutatta, hogy szerző se a rajz correctsége, sem a műtörténeti tárgyalás tekintetében nem áll a tudomány szinvonalán. Mit fog e kötetről mondani az arra hivatott birálat, jelenleg nem tartozik reánk, kik ezúttal a kötet első áttekintése után nem annyira szerzőjéhez, mint a vállalat szerkesztőjéhez, illetve a m. tud. Akadémia Arch. Bizottságához kivánunk szólni. — Megjegyzéseink a Bizottság budgetjével állanak szoros kapcsolatban. A Bizottság szüken kimért javadalmának jó részét ezekbe a «Régészeti Emlékekbe» fekteti, annak a fölfogásnak hódolva, hogy az arch. monumentalist ily pazar kiállítású kiadványok által kell nálunk előmozdítani. Fölfogás dolga lehet, vajjon helyes-e néhány kevés ember számára óriási összegeket emésztő nagy munkákat kiadni, mikor a Bizottság javadalma oly szükre van szabva! Azonban nem hiszszük, hogy fölfogás dolga lehessen, hogy csakugyan «Archæologiára» költsük a kivetett sommákat. Végig nézte-e a Monumenták szerkesztője a jelen, 132 lapra terjedő kötetet és az ő beleegyezésével történt-e, hogy több mint negyed részét, a bártfai gonosztevők lajstroma (1559—1642) s a Meyer-féle lexicon nyomán irt criminalistikus commentár, meg Bártfa városának chronikája (1247—1879!) töltik meg! Tisztelt olvasóink! Nem csekélység, a mire a szerkesztő úr figyelmét fölhívjuk. A Doppel-Durchschuss Cicerós «gonosztevők» meg a napjainkig levezetett «Chronika» néhány száz forintnyi költségében vannak az Archæologiai Bizottságnak! Már pedig se a lajstromról, se a Chronikáról nem lehet állítani, hogy legparányibb közük az archæologiához!

Másik megjegyzésünk a monumentákban megjelent monographiákat átalában illeti, vagyis inkább ama bevezetésekre szól, melyekkel a szerzők laikus olvasóikat tájékoztatják, mielőtt egy-egy épületről, egy-egy műemlékről érdemleg értekeznek. — Mikor négytornyú templomról készülnek értekezni, előbb a római várakról, a franczia építészetről, építészeti arányokról stb. szólnak, s ezt teszik annyiszor a mennyiszer. Ha typologiailag érdekes domborművet akarnak méltányolni, előbb az olvasóra reákényszerítenek egy középkori typologiai értekezést és ha egy középkori várerődítményről szólnak, mindig a legkezdetlegesebb elemeken kezdik a tárgyalást; vide Lőcse monographiáját és vide a mostani kötetben «a középkori erődítési rendszer általános rövid ösmertetése» czímű fejezetet. (10—14. ll.) Igaz, hogy magában véve se a «középkori egyházi építészet története», se a «középkori typologia és symbolica», sem a «középkori védelmi építészet története Bysancztól Maximilianusig» nem fölöslegesek. De vajjon, nem volna-e czélszerűbb, ha az Arch. Bizottság e tanokat kézikönyvek idomában közzétenné, ahol egyszer terjedelmesen, kimerítően volna a tárgy előadva, úgy hogy minden jövendőbeli városi monographiában lehetne az illető magyar tankönyvre hivatkozni. — Kézikönyvhöz több ember is férne, laikus is olvasná és az örökös ismétlések megszünhetnének, melyeknek úgy sincs czéljok, mert az a pár szakember, kinek számára az óriási monumenták iródnak, úgy is tudja, a mire őt a bevezetések oktatják. Azután a bizottsági budget-

nek csak egyszer volnának ama szakértelmezések terhére, míg most az eddigi példák után itélve, a fölösleges költségeknek se vége se hossza!

Elég ezúttal ennyi annak jelzésére, hogy a Bizottságnak mennyi kamatozatlan tökéje fekszik a «Monumenták»-ban. Talán akad, a ki e budgettanulmányt folytatja és a fölösleges ciceros citatumokra, a fölösleges fordításokra, a szövegben adott okmányközlésekre stb. kiterjeszti.

Olvasóink ne vegyék rossz néven, hogy tudományos műveket egyszer a budget szempontjából is rostálunk és ily határozottsággal itéljük el a fölösleges költekezést.

Gondolják meg, hogy itt is az ország pénze van kérdésben, gondolják meg, hogy az ország szűk viszonyai közepette aránylag csekély javadalommal járulhat csak az archæologiai irodalom czéljaihoz és önkényt reá fognak jönni, hogy szakirodalmunk emelkedése parancsolólag kivánja az Arch. Bizottságtól, a Monumenták szerkesztőjétől, épúgy mint minden egyes szerzőtől, hogy az archæologiai czélokra szánt sommával ne pazarúl, de kellő discretióval bánjanak. Fölhívjuk tanúkul tisztelt olvasóinkat, hogy a szóban lévő iró és a monumenták szerkesztője (a mennyiben a művet közzététele előtt látta volna) ezuttal a discretio követelménye ellen vétettek!

Budapest, január 5-ikén. △

A közzétett munka annyira meglepő, s tisztelt dolgozótársunknak, ki e sorokat beküldte, fölháborodása annyira jogosult, hogy kötelességemnek tartom fölszólalását kiadni, fönntartván lapunknak a szóban levő dolgozat beható, szakszerű bírálatát.

Szerkesztő.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

ÉVI JELENTÉS

A MAGYARORSZÁGI MŰEMLÉKEK IDEIGLENES BIZOTTSÁGÁNAK MŰKÖDÉSÉRŐL 1879-IK ÉVBEN.

Első helyen kell megemlítenünk, hogy azon törvényjavaslat, mely műemlékeinket az ország gondoskodásába ajánlja, elkészült és, mint a ministerelnök kijelentette az országgyülésnek, tanácskozás végett, elé fog terjesztetni.

A bizottság beltagjai száma Thaly Kálmán történelmi búvár kinevezésével szaporodott.

I. Hazánk emlékeinek rajzait, leirásait és illetőleg törzsíveit szaporították kültagjaink.

Drahotuczky Ferencz, megküldte a divéki román templomnak leirását, 5 darab rajzzal.

Badányi Mátyás az úgynevezett vörös kolostornak, a kamalduliak a Dunajecz partján fekvő zárdájának helyszinelési tervét és egyes részleteinek rajzát. (Nagy tábla szalmapapiron.)

Jedlicska Pál következő emlékeket, mellékelve Werdenstetter Szilárd 8 rajztáblával: a szuhai, bogdanóczi, szomolányi, vittemczi kelyhek, a hosszúfalvi s dejthei szentségtartó, a detrekő-váralljai pacificale-kereszt s a nádasi temető kápolna vaspántos ajtajájának leirását és másolatát.

Könyöki József megküldte a következő pozsonyi emlékeknek leirását számos okmánymásolatok és rajzok kiséretében, u. m. a várét, a domét, városházét, a ferencziek és a hajdani clarissák templomáét, a sz. Katalinhez czímzett kápolnáét, több régi magánypházét, végre a főtéren álló dísz-kútét.

Beküldte ugyanis Nagy-Szombat emlékeinek leirását több rajzok és okmánymásolatok kiséretében, u. m. a nagy, a hajdani clarissák és az ispotály-templomét, valamint azon háznak helyszínelését és régi kamráiét, melyben a hagyomány szerint nagy Lajos király 1382-dik szeptember 11-kén meghalt. Összesen 22 tábla és két átrajzolás szalmapapiron. A 22 tábla közt különösen említendő a pozsonyi domnak igen szabályosan rajzolt távlati képe.

Könyöki József fija, Könyöki Károly, megküldte a galgóczy szt. Mihály-féle templomnak leirását két okmánymásolat és négy rajztábla kiséretében.

Myskovszky Victor következő emlékek törzsíveit és rajzait küldte: a kapii várét (3 táblával), a krivei fatemplomét (1 t.), a kezsányi fatemplomét (1 t.), a demethei várkastélyét (2 t.), a szalánczi várét és műemlékeiét (9 t.), a felső-regmeczi reform. templomét (4 t.), a krasznahorkai várét és részleteiét (9 t.), a görgei róm. kath. templomét (3 t.), a kakas-lomniczi templomét (2 t.), a német-lipcsei róm. kath. templomét (4 t.) és a martincseki róm. kath. templomét (2 t.). Összesen 40 tábla rajzot, valamint az ezen emlékek leirását tárgyazó 11 törzsívet.

Ezenkívül Myskovszky Victor leirta és illustrálta a bártfai templomot monographiában, mely munkája a m. tud. akademia «Monumentáinak» IV. kötet 1 részeként e napokban megjelent.

Sassinek Ferencz megküldte a Nyitramegyében sasvári templomban levő Czobor Imre sírkövének rovatos leirását.

Id. Storno Ferencz felvette a veszprémi székesegyházat, de rajzát és leirását még nem küldte meg.

Beltagjaink közül

Steindl Imre beadta mult évi régészeti kirándulásának eredményét számos rajztáblán, jelesen: a gyöngös-patai templomét (10 tábla), a bajmócziét (3 t.), a baziniét (2 t.), a nagy-szombati emlékekét (7 t.), a modori templomét (2 t.), a szent-györgyi templomét (5 t.), a darázsi templomét (1 t.), a nyitrai székesegyházét (2 t.), a radványi szentségházét (1 t.), egy selmeczbányai kehelyét (1. t.), a szászóvári oltárét (1 t.), a sz. benedeki templom déli kapuzatáét és oltáraét (2 t.), a gyöngyösi templomét (2 t.), a jászberényinek alaprajzát (1 t.), a galgóczi templomét (2 t.), a miskolczi templomét (4 t.). Összesen 46 tábla.

Ezek közűl a sz.-benedeki templomot illető két táblát magához vette.

Steindl Imre elkészítette a kassai sz. Erzsébet templomának restaurationalis tervét, mely az idei müncheni tárlatban volt kiállítva.

Szumrák Pál közbenjárása által megküldetett a fővárosi építészeti tanács részéről Budapest terve két példányban (35 lapon); valamint Szumrák Pál beadta a Rombauer Emil által rajzolt iliai templom (Hontm.) román kapuzatát is.

Zsigmondy Gusztáv beadta az ó-budai római vízvezetéknek nagymérvü rajzát; ő rajzolja le folytonosan a főváros hivatalos tervébe az ó-budai római és középkori emlékek maradványait, mint ezek időnként napfényre kerülnek.

II. *Emlékeink restauratióját illetőleg*

érkeztek a bizottsághoz több rendbeli folyamodások; kéretik segély a nagy-csalomiai, a csötörtöki (Csalóköz), a harinai (Erdély), a felső-regmeczi és a nagy-szőlősi templom és a tököli, késmárki és vajda-hunyadi vár restauratiójához.

A *nagy-csalomiai* templomra nézve, szemle végett, oda kiküldött Steindl Imre megjegyzi, hogy ez tökéletes rom és különben sem bír

annyi műértékkel, hogy restauratióját ajánlani lehessen; a csötörtöki és harinai ügy véleményezés végett kiadatott Schulek bizottsági építésznek, ki is jelenti, hogy Csötörtökről a szükséges adatokat eddig még nem kapta és hogy a harinai templom restauratiójára nézve stylszerű tervet kérnek, Schulek tehát ily terv készítésével megbizatik. A felső-regmeczi templom restauratiójára a vallás- és közokt. m. kir. minister 1000 frtot engedélyezett, a nagy-szőlösi templom iránt bevároatnak az adatok, úgyszintén a tököli várromra nézve azon szerződés, melyet a kárpát-egylet, ki a tornyot museumra átalakítani szándékozik, e részben Kézsmárk városával kötött. A vajda-hunyadi várra végre a bizottság kifejezi óhajtását, mely szerint ezen ügy a pénzügyi ministeriumtól a vallás- és közokt. ministeriumba áttétessék; azonban addig is ajánlja, hogy évenként kétszer bizottságunk egy szakférfia leküldessék, hogy a vár állapotáról hivatalos jelentést tehessen.

Nagyobbszerű restauratiók ezek:

a *lébényi templomé*, melyhez a bizottság évenként 1500 forinttal járult, és mely ez idén befejeztetett,

a *bártfai templomé*,

a *kassai sz. Erzsébet* temploma, mindkettő Steindl Imre igazgatása alatt; miről ő tüzetesebb jelentést készít,

a *visegrádi donjoné*, mely szintén a bizottság budgetjéből eszközöltetik, és

a *budai vár* főtemplomé. A két utóbbit Schulek Frigyes b. építész vezeti, és erről *külön-külön* jelentést beterjesztett.

Bejelenttettek két templomnak ujolag fölfödözött falképei: ugyanis a hárskutié Gömörmegyében és a gerényié, Ungmegyében. Ezek meg fognak vizsgáltatni.

A bizottság rajz-készletével részt vett a székesfehérvári tárlatban is, csak hogy a hely elégtelensége miatt, igen kevés képét lehetett kiállítani.

A titkár pontosan elvégezte teendőit a bizottság ügyében és folytatta az ujonnan beérkezett iromány ok és rajzok lajstromzását.

Előadó vitte a jegyzőkönyveket, beadta jelentéseit a budavári főegyház építési bizottság jegyzőkönyveiről,

beadta jelentését a nagy-hörcsöki pusztán tett ásatásról,

beadta úti jegyzeteit, melyeket a történelmi társaság erdélyi útja alkalmával irt a Királyföld emlékeiről, és melyek az «Archaeologiai Értesítő» négy számában megjelentek, végre

tanulmányozta hazánk nyugati városainak emlékeit, melyek az 1876-ban megjelent «Magyarország ó-keresztyén, román és átmenet stylü műemlékeinek rövid ismertetése» czímű könyvnek II. köteteként számos illustrátióval legközelebb fognak közzé tétetni; nevezetesen pedig Győr, Soprony, Pozsony, Sz.-György, Bazin, Modor és Nagy-Szombat emlékei.

Kelt 1879-dik decz. 27-kén.

Henszlmann Imre,
a bizottság előadója.

JELENTÉS

EGY F. ÉVI OKT. HÓ 12-ÉN ÉS 13-ÁN TETT RÉGÉSZETI KIRÁNDULÁSRÓL A NAGY-HÖRCSÖKI PUSZTÁRA, FEHÉR MEGYÉBEN.

Nemes József, uradalmi tisztartónak a nemz. museumhoz tett jelentése szerint a nagy-hörcsöki pusztán egy régi templomnak alapzatára találtak, melynek megvizsgálása végett alólirott okt. 12-kén Pestről elindult.

Útközben Tács faluban egy disznóólba befalazott római sírkövet szemléltem meg, ez közönséges férfi-mellkép, melyen az alak a szokásos tekercset tartja baljában, jobbjával pedig arra mutat, mit a nép imádságos kézösszekulcsolásnak s így a domborművet keresztyén szent ábrájának tekinti. Van ugyanezen ólban még két római kő befalazva, hanem csak sima felületét kifelé fordítva.

A nagy-hörcsöki pusztán egy alkalmasint XV-ik századbeli falusi templomkának alapzatát félig kiásva találtam; egyhajós volt a nyolczszög három oldalával zárt szentélylyel és északi oldalán levő két épszögü kamrával, egyike csontháznak használva. A templom hajdan fallal volt körűlkerítve. Felásattam a hat láb hosszú, 3′ 4″ széles oltáralapzatot, de itt feliratos vagy profilirozott követ nem találtam. A fenmaradt alapzat különös érdekkel nem birván, köveit ki fogják szedni és építkezésre felhasználni. A csontokat a velem oda rándult museum küldöttje Szukács József, megvizsgálta. Ezek hihetőleg a templom körüli sirkertből kerültek a fennevezett kamrába s a legrégibbek alig idősbbek a XIV-ik századnál.

Visszajövet Zichyfalván gr. Zichy elnökünk kertjében több régi sírkövet láttam, melyek egyike, római, még nincsen publicálva és érdekes; mert rajta új, eddig nem ismert barbár névvel találkozunk. Hiányos felirása ez;

	azaz:
ΓVS < SAPVR <	? us Sapur
F < ANN < XXX	(qui vixit ?) annis triginta
H < S < E	hic situs est
VRDA < ET < RESSILA	? urda et Ressila
RENTES<F<P<ET<SIBI<VIVI	(me?)rentes filio posuerunt et sibi vivi

Kelt Budapesten, 1879. decz. hó 26-kán.

Henszlmann Imre,
bizottsági előadó.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

JELENTÉS

A BUDAVÁRI FŐEGYHÁZNÁL AZ 1879-IK ÉVBEN TELJESITETT HELYREÁLLITÁSI MUNKÁKRÓL.

Az 1879-ik építési év első negyedében a királyi sírbolt és az északkeleti krypta (sekrestye alatt) helyén a sziklaalap mélyíttetett; a kellő mélység elérése után az alap betonnal kiegyenlíttetett és márczius végével megkezdetett a télen át előkészített faragott köveknek elhelyezése. Csatlakozólag a mult évben végzett munkákhoz, elhelyeztettek először a főszentély-záradék északi feléhez tartozó alapkövek, folytatólag a királyi sírbolt, a sekrestyének keleti alapfalai az északkeleti kryptabejárattal, melynek északi fala ép úgy mint a keleti sekrestyefalnak egy része, már a szomszéd pénzügyministeri épületszárnynyal összeütközik és részben ennek alávájását tette szükségessé.

Az alapfalak és a külső lábazat elkészülte után megindíttatott a puhább sóskuti kőből készült nagy faltömegek elhelyezése, mely munka csekély félbeszakításokkal november közepéig folyt. — A déli mellékszentély felemeltetett főpárkánya magasságaig; a főszentélyben elkészültek az ülésfülkék és az alsó nyulánk, félkörzáradékú ablakok és a hozzátartó támpillérek kellő magassága; — az északi csoport felemeltetett a földszinti ablakok ereszpárkány-magasságaig.

Hallgatással nem mellőzhetem a szükséges kőanyag beszerzésével járt nehézségeket.

Így a sóskuti kőbányában nyert különféle keménységű anyag elfogadható határának megállapítása, többszörös hordképességi kisérletekkel járt. — Továbbá a szerződésileg biztosított lipótmezei kő, a bánya meddőségénél fogva, a szerződés felbontása mellett, más kővel volt helyettesítendő; helyette rókushegyi, kalászi és tétényi kemény kő vétetett, úgy, hogy akadálytalanul folyhat a kőfaragó-

munka egész télen át — (most is már körülbelül 600 darab készen faragott kő fekszik az építés helyszinén) — melynek elhelyezése kora tavaszszal megindítható.

Az 1879-ik év építési költségei 53630 frt 61 krt tesznek.

Végül még megemlítem, miszerint a templomnak gypszmintájához, mely folyvást készül, egy Weickum-féle szabadalmazott golyórendszer szerint készült forgó és toló készülék szereztetett be. Ennek segítségével már most a gypszminta egészben — felerészben — kívül-belül előnyös világítás mellett, tetszés szerinti állásba hozható.

Budapest, 1879. deczember végén.

Schuleck Frigyes
vezér-épitész.

JELENTÉS

A VISEGRÁDI VÁR KÖRÜL AZ 1879-DIK ÉVBEN TELJESITETT MUNKÁLATOKRÓL.

Az ezen évben rendelkezésre állott 3600 frtnyi felette csekély összeggel az építési munkát a Salamontoronynak harmadik emelet fölötti magasságában folytatni, már csak azért sem mutatkozott tanácsosnak, mivel az évek óta fennálló állványok, korhadt állapotuk miatt, használhatók nem voltak, azok kiváltása pedig a rendelkezésre álló összeg tetemes részét felemésztette volna s semmi arányban sem lett volna a végezhető építési munkával. — Így tehát a jövőre való tekintettel kőkészlet beszerzéséről gondoskodtam, mely a jövö év munkásságát tetemesen elősegítendi.

Beszereztetett 566 db durván faragott
1026 » nagyolt
400 köbláb tisztán faragott
400 □ láb » » és
182 db díszfaragású kő, mely összesen körülbelül 4000 frtnyi értéket képvisel.

Ezen összegre 1200 frtnyi előleg már tavaly adatott, esetleges túlhaladás pedig a leszámolások alkalmával a jövö évben leend fedezendő.

A beszerzett kő a Salamontorony körül lévő udvarban és munkahelyiségekben faragási neme és rendeltetése szerint összeállítva rendeztetett.

Ugyanott lebontatott az állványozás legkorhadtabb része, nehogy az őrizet nélkül látogatók veszélyeztetve legyenek. — A fellegvárban

még az ásatások idejéből fennállott fakunyhó sem lévén többé fenntartható, szintén lehordatott; a felső udvarba vezető ideiglenes *híd* pedig alápolczoztatott s annyira összetákoltatott, hogy a látogatók az idén egyenként még átjárhattak rajta; jövő tavaszszal, ha télen a hó súlya alatt össze nem roskadna, ezen hidat okvetlenül le kellend bontani.

A fellegvárból a vasleletek egész halmaza a Salamontoronyba levitetett. Az utak újra javítás alá fogattak. Voltak kisebb-nagyobb partleszakadások, melyek újra megerősített szárazfalak által javíttattak. Az utak egész hosszukban egy ölnyi szélességre bővíttettek, köves törmelékkel beboríttattak — nehány meredek helyen korláttal elláttattak. — Az árnyas lugasok gondoztattak.

Végre a római felirásos kövek Budapestre, a nemzeti muzeumba szállíttattak.

Budapest, 1879. deczember 27-én.

Schuleck Frigyes
vezér-épitész.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1879. ÉV DECZ. 30-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

(Az első osztály ülése.)

1. Pulszky Ferencz elnök megnyitván az ülést:

a) Körösi József, a magyarországi nemzetiségek testmértékéről értekezik. Tudomásúl vétetik, s értekező indítványára *b. Edelsheim-Gyulay* Lipótnak, Magyarország katonai főparancsnokának a társulat köszönetét fejezi ki, mint a ki az ujonczozási méret-eredményeket tudományos czélokra szíves készséggel átengedte.

b) Pulszky Károly a szécsényi Kerekdombon eszközölt kutatásokról tesz jelentést, az ott lelt tárgyakat bemutatván. Tudomásúl vétetik s az ásatások színhelyét avatottan színrajzolt *Bass* mérnöknek köszönet szavaztatik.

c) Dr. Henszlmann Imre két, a XVI. század második feléből való renaissance-emléket mutat be és ismertet meg.

d) Szukáts József, dr. Róth Samunak az égerszögi barlangról irott tanulmányát commentálja.

e) Pulszky Ferencz, egy Pécs vidékén talált barbárkori ezüstékszer-leletet mutat be, mely Egger Dávid tulajdona.

f) Hampel József Pfeffer Ignácznak régiség-gyűjteményét mutatja be fényképekben. Tudomásúl vétetnek.

2. Jegyzőkönyvhitelesítőkül kineveztetnek dr. Henszlmann Imre és dr. Pulszky Károly.

3. Folyó ügyekre kerülvén a sor, elnök jelenti, hogy a jövő közgyülésre számvizsgáló bizottságot kell kinevezni, mely a társulat vagyoni állásáról jelentést tegyen. B. Nyáry Jenő alelnök elnöklete alatt számvizsgálókúl kiküldetnek Körösy József és dr. Thallóczy Lajos.

4. Titkár jelenti, hogy a jövő közgyülés tárgyait: értekezések, a titkár jelentése, a számvizsgálók előadása s választások (az I. és II. oszt. előadója s Vincze Gábor vál. tag helyére egy vál. tag) képezendik. Tudomásúl szolgál.

5. Thallóczy o. előadó indítványozza, hogy a társulat jegyzőkönyvileg fejezze ki részvétét elhúnyt tagtársa dr. Vincze Gábor felett. A társulat mély részvétét jegyzőkönyvileg fejezi ki elhúnyt v. tagja dr. Vincze Gábor felett.

6. Titkár kérdést intéz, vajjon minden hónap utolsó keddi napja 1880-ra is ülési állandó napnak tartassék-e. Egyhangúlag a kedd ismét fentartatik.

7. Titkár hat új tagot jelent be. Egyhangúlag megválasztatnak.

8. Titkár bemutatja pénztárnok e havi jelentését, s propositiót tesz az újévi — a szolgáknak — adandó ajándékokra nézve. Tudomásúl vétetik, illetőleg elfogadtatik.

9. Titkár jelenti, hogy az «Archaeologiai Értesítő» átvétele iránt alkudozásra f. okt. hóban kiküldött albizottság jelentése még nem jutott kezéhez: s így kéri elhatározni, vajjon ez okmányok nélkül is kiván-e a választmány az ügyben érdemleg dönteni. Többek felszólalására a választmány, minthogy az akadémia arch. bizottságának előadója is jelen van, a kérdés rögtöni tárgyalását határozza el.

10. Elnök felteszi a kérdést: arról van szó, hogy az «Arch. Érteítő» szerkesztői bizottságába, melynek elnöke Henszlmann Imre, szerkesztője Pulszky Károly, a társulat a maga részéről is egy tagot válaszszon, ajánlja a titkárt, Salamon Ferencz tag pedig, tekintettel arra, hogy b. Nyáry Albert eddig az Arch. Értesítő szerkesztője volt, őt ajánlja. A választmány, szavazásra kerülvén a sor, 16 szavazat közül, 9-el báró Nyáry Albertet választja meg a társulat részéről a szerkesztőségi bizottságba.

Budapest, 1879. decz. 30.

Jegyzette:
Dr. Thallóczy Lajos,
osztály-előadó.

AZ ORSZ. RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1880-IK ÉVI JANUÁR 27-ÉN TARTOTT KÖZGYÜLÉSÉNEK ÉS VÁLASZTMÁNYI ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

A társulat elnöke, Pulszky Ferencz, a közgyülést megnyitván, a tárgysorozat értelmében dr. Pasteyner Gyulát értekezésének előadására felszólítja.

1. A felhivott értekezik «a görög profilról».

A görög művészeti régiségek közt a szobrok egy állandó és közös sajátságuk által tünnek fel. Ez az ugynevezett profil, vagyis az arczél. Értekező fölveti azon embertani és műrégészeti szempontból egyaránt érdekes kérdést, hogy a görög szobrok ezen jellemző sajátsága a természet utánzásából származik-e, vagyis, hogy a szobrok arczban hasonlítanak-e a klassikus Hellas fiaihoz?

A műrégészeti és embertani tudomány tárgyilagos álláspontját foglalván el, szükségtelennek tartja fölsorolni a különféle elméleteket a művészi szépről, az ideálról és arról, hogy a görögök miképen teremtették meg az ideált. Ezen elméletek különben is régen a tudomány lomtárába kerültek, miután a műtörténelmet elposványosították.

Camper Péter amsterdami orvos, egyszersmind szenvedélyes rajzoló, keresve a görög arczok szépségének okát, első volt, ki méréseket eszközölt a görög szobrokon. A mérések eredménye az *arczszög* volt, melyet két egyenes vonal képez: egy *vízszintes*, mely a külső halljárattól a járomhidon keresztül az orrtövisig, eshetőleg azon túl vonatik, míg találkozik a másik, a homlok közepének legkiállóbb pontjától az áll közepéig vont függélyes vonallal.

A görög szobrok arczszöge ezen mérés szerint rendesen 90°, míg a valóságos arczok ritkán haladják meg a 80°-ot. Már Camper is figyelmeztetett a görög istenszobrok és a hasonmásszobrok (portrait) közti különbségre.

Ámbár Camper kutatásainak és koponya-méreteinek inkább müvészeti czéljuk volt, azok mégis sok jó szolgálatot tettek az embertannak, s mondhatjuk, hogy kezdetét képezték a koponyaismének, mely ujabb időben csaknem önálló tudománynyá nőtte ki magát, s egyik legkiválóbb alkatrészét képezi az anthropologiának.

A mint a koponyaisme tudományosabb jelleget nyert, kiderült, hogy a koponyaméretek biztosságához legelőször is egy olyan horizontális vonalra van szükség, mely egyszersmind a koponya normalis fekvését jeleli. A Camper-féle vízszintes vonal ennek nem felelt meg. A függélyes vonal is alapos kifogás alá esett, miután nem a kis-agy lenyomatának, hanem a homloköböl mellső falán levő kidomborodásnak felel meg. Daczára ennek a Camper-féle szög az anthropologiában ötven évnél tovább föntartotta magát.

Camper példájára a cranioscopiát állandóan foglalkoztatta az arczszög, s a koponya viszonyait vizsgáló tudósok mindegyike uj és uj arczszög alakításával tett kisérletet. Köztük legnagyobb elterjedésnek örvend a Virchow-féle arczszög. Ez azonban nem érinti a profilt, miután annak körvonalain belül képeztetik. Az antik szobrok,

melyeknek Camper szerint 90°-nyi arczszögük van, Virchow szerint alig közelítik meg a 80°-t.

Különben a Camper-féle arczszög sem fejezi ki a görög profil lényegét teljesen, mert az csakis a homloknak a felső állhoz való viszonyát jelzi. A görög profil alkatelemei pedig a következők: *egyenes fölületü homlok, vele egy irányban, vagy csekély szög alatti elhajlásban az orr fölső lapja, melyet párhuzamos vonalok határolnak, továbbá mély fekvésü szemek, nehogy a szemgolyó kidomborodása zavarja a homlok és az orr egyes vonalainak nyugodtságát.*

A mutatványul szolgáló Ludovisi Hera arczán fölismerhetők e sajátságok, melyeket a valóságban sehol sem találhatunk, mert természetellenesek.

Minthogy a tény maga kétségtelen, tehát nem is szorul bizonyításra. Más kérdés azonban, hogy miután a természetben nem találjuk meg a mintát, honnét vette azt a görög szobrászat.

Ennek megfejtésére értekező általános áttekintést nyujt az előázsiai, az egyiptomi és görög szobrászatról, s különösen három momentumot jelel meg, ezek: *a kolossalis szobrászat*, azután a *szobrászat szoros összefüggése az építészettel* és végül a *szobrászat segédeszközei.*

A mint, nemcsak a képzőművészet, hanem valamennyi művészet, úgy a kolossális szobrászat szoros összefüggése a vallásos érzelmekkel ősrégi az ember közműveltségének történetében. Midőn az embernek még nem volt eszköze, s fölfogása is kezdetleges volt, akkor a nagy mérveket használta a fönség kifejezésére. A kolossalis symboluma volt az emberfölöttinek és az ismeretlen hatalmasság iránti tiszteletnek. A nagy mérvek a formákban egyszerűségre utalták a művészetet. Ebben egyszersmind szépészeti szabály is rejlik. Domitian kolossalis feje, mely élethű, nem fönséges, hanem ijesztő. Az elő-ázsiai nagy birodalmak és Egyiptom művészetének egyik jellemző sajátsága a kolossalis szobrászat; a görög művészet fénykorában a legjelesebb mestereknek legnagyobb remekei kolossalis szobrok, p. Hera Argosban Polyklettől, Parthenos Athena Athénben, Zeus Olympiában Phidiastól. A görög szobrászat, midőn életnagyságú alakokat készített, akkor is ragaszkodott a kolossalis szobrászat által megőrzött hagyományokhoz, — kivéve a hasonmásszobrokban, melyek azonban a művészet fénykorában igen gyérek voltak. Még kivételt képez — mint önmagától értetik — a genre-szobor, mely szintén későbbi keletű.

A szobrászatnak az építészettel való szoros összefüggéséből értekező utal arra, hogy a szoborművek egyik kiváló alkatrészét

képezték az assyriai és a többi elő-ázsiai, valamint az egyiptomi és a görög építészetnek is, s ennél fogva az építészet szabályszerű egyenes vonalai a szoborműveken is érvényesültek. Nagyobb szabály volt a vonalak összhangja, mint a valóság. Az elő-ázsiai és egyiptomi szobrászat különösen az arcz horizontális vonalait őrizte meg, s azokon belül a faj ismertető vonásait fejezte ki, de az egyéniség soha sem érvényesült, még azon szobrokon sem, melyek hasonmások voltak. Hogy milyen éberséggel őrködtek a görögök az építészeti egyenes vonalak fölött, azt oly világosan mutatja maga az *isokephalismus*, hogy bővebb bizonyítás egészen fölösleges.

A szobrászat segédeszközénél figyelmeztet arra, hogy a vallásos kegyelet tiltotta az emberi test bonczolását, tehát a szobrászat az emberi test külsején tanulmányozta a méreteket. Ezt bizonyítja három vésett kő, melyen Prometheus ábrázoltatik ilyen foglalkozás közepett. Az athleta-szobrok is ilyen eljárást tételeznek fel. Polyklet hires kanonja így készült, s a hozzá ugyancsak Polyklet által írt szövegről, vagyis szobrászati kézikönyvről mondja Galenus, hogy az emberi test méretére vonatkozó szabályokat tartalmazott és a test egyes részeinek egymáshozi, valamint az egész testhez való viszonylagos arányait határozott számokban fejezte ki. Plinius (H. N. 35. 76.) szerint Pamphilus sicyoni mester tagadta, hogy számtan és mértan nélkül valaki befejezett művész lehessen. A méretek és a symmetria, melyre nincs magyar szó, nagy szerepet játszottak. A görögök felfogása az volt, hogy az emberi test hasonlít egy arányos, helyes symmetriáju épülethez. Theodoros Samos szigetén, Telekles Ephesusban készített egy fél Apollo-szobrot, s a két fél pontosan összeillett. Ez csak adoma, de világosan mutatja az eljárást, mutatja a méretek nagy szerepét a szobrászatban. Aulus Gellius mondja Pythagorasról, hogy Herakles testalkatát a lábnyomból kiszámította. Továbbá e kifejezés: «ex ungue leonem» ugyanazt bizonyítja. Épen úgy, mint a görög templom bármilyen kis darabkájából az egész épületet mathematikai pontossággal meg lehet szerkeszteni.

Plinius is mondja, hogy az arcz hasonlóságát nem szokás kifejezni. Más szóval ez annyit jelent, hogy nemcsak az istenszobrok, hanem az úgynevezett athleta-szobrok arczánál sem iparkodott a művész a valóságot minél inkább megközelíteni. A mit keresett, az a symmetria, vagyis az arányok és vonalok összhangzatossága volt. Ugyanekkor eleget tett azon szépészeti igazságnak, hogy a mi szép a valóságban, az még nem a legszebb a szobrászatban, s így hozta létre az örök szobrászati szépet, melyet ma is bámulunk.

2. Az elnök ismerteti ifjabb Storno Ferencznek Sopron város kavicsbányáiban eszközölt ásatását. A kavicsszedés alkalmával előtünt leletek által figyelmessé tett kutató e helyütt egy kelta temetőt fedezett fel, melynek eddigelé felásott mintegy 20 sírjában bronz- és vas-tárgyak, agyag-edények és töredékek vegyest fordultak elő. Érdekesek a hátul visszafelé hajtott, kelta eredetet jellegző fibulák, s egy befelé forduló markolattal biró nagy vaskés. Figyelmet érdemel egy vasolló is, mely a görögök és rómaiaknál dívott alakot tünteti fel. Ilyen ollóval rajzolták a párkát is; nálunk ezen alak már csakis a juhnyirésnél dívik. A talált ép edények számát sikerült a nagy mennyiségben előfordult töredékekből összeállított nehány darabbal növelni. Az edények közűl némelyek sajátszerű módon vannak diszítve. Néhányon ugyanis belül, legtöbbön azonban kívül benyomott bélyegekkel készített diszítmények láthatók.

3. Az ülés további folyamán Hampel József titkár évi jelentése főbb pontjait adta elő.[1]

4. A titkári jelentés után a számvizsgáló bizottságnak más helyen közölt jelentése olvastatott fel, a minek alapján az egylet pénztárnokának az 1878. novembertől 1879. deczember végeig terjedő időszakra a felmentvény megadatott.

4. A közgyülés utolsó tárgyát Torma Károly és Orbán Balázsnak a választmányba történt beválasztatása képezte, s ezután kezdődött *a választmányi ülés.*

Tárgyai következők voltak:

1. A titkár bejelenti azok neveit, kik egyleti tagokká lenni óhajtanak; a választmány által egyhangulag elfogadtattak.[2]

2. Felolvassa a pénztárnoknak m. é. deczember havi kimutatását, mely is tudomásul vétetett.

3. Kammerer Ernő és Varázséji Gusztáv által véglegesen betöltettek a II-ik és IV-ik szakosztálynál megürült előadói állomások.

4. Miután még Odescalchi Arthur herczeg a zselic-szentjakabi somogymegyei monostor romjainak megóvására irányuló indítványát előadta, — melyet a műemlékek megóvására kirendelt orsz. közp. ideigl. bizottság jelen volt tagjai magukévá tettek — az elnök a választmányi ülést is feloszlatta.

Jegyzette:
Kammerer Ernő,
osztályelőadó.

1 A jelentés egész terjedelmében itt fog közöltetni.
2 Lásd az új tagok neveit a társulat hirdetményei között, a boritékon.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

Császári és Apostoli Királyi Felség,

Legkegyelmesebb Urunk!

A Felséged oltalma alatt álló Magyar Tudományos Akadémia a tudomány összes ágainak fejlesztésére irányzott munkásságában, mindenkor kiváló figyelmet fordított a nemzeti múlt emlékeinek tanulmányozására és ismertetésére.

Ezen történeti emlékek között, melyek állami létünk legrégibb korszakából reánk maradtak, úgy régiségénél fogva mint sokféle jelentőségénél fogva első helyet a *szent korona foglalja el*, mely századok óta állami életünk symboluma és a nemzeti kegyelet szentelt tárgya; egyuttal pedig műtörténelmi tekintetben is legbecsesebb emlékünk.

A XVII-ik századtól kezdve számos iró foglalkozott eredetének és történetének megismertetésével. De úgy munkáikat mint rajzaikat ma már kielégítőknek nem tarthatjuk. Tudományos tekintetben csak egy érdemel figyelmet: *Bock Ferencznek:* „Die Kleinodien des heiligen römischen Reichs" czimű monumentalis munkája, mely Felségednek bőkezűségéből, 1854-ben Bécsben látott napvilágot.

De ezen munka is több nagyfontosságu kérdést hagy megoldatlanúl; ugymint mikor és miképen történt a szent István római és Gejza király bizanczi koronáinak egyesítése? Vajjon a szent István koronájának homlokrésze levétetett-e, vagy pedig a Gejza diademja alatt lappang-e? Továbbá bár mily fényesek Bock munkájának mellékletei, azok a korona egyes alkatrészeit, különösen zománcz-műveit nem tüntetik föl elég hiven és jellemzően.

Ezen munka megjelenése óta úgy az archæologiai tudomány mint a reproductionalis eljárás jelentékeny haladást tett. Ugy hogy jelenleg a szent koronának és a hasonlag nagyérdekü királyi jogarnak szakférfiak által való megvizsgálása a tudományra és különösen a műtörténetre nevezetes eredményeket helyez kilátásba.

Ennélfogva a M. T. Akadémia azon legalázatosabb kérelemmel fordúl cs. és Ap. k. Felségedhez, kegyeskednék megengedni, hogy az Akadémiának egy bizottsága, melynek tagjai a legilletékesebb szakférfiak lennének: ugymint Ipolyi Arnold akadémiai rendes tag, besz-

terczebányai püspök, valóságos belső titkos tanácsos. Henszlmann Imre akademiai rendes tag, egyetemi tanár, királyi tanácsos. Pulszky Károly egyetemi magántanár, az archæologiai Értesitő szerkesztője a szt. koronát és királyi jogart, tudományos szempontból megvizsgálhassák, és egy rajzoló s egy fényképész által ezen kincseknek hű másolatát elkészíthessék.

Az Akadémia kötelességének fogja tartani, hogy azután ezen emlékek méltó módon való közrebocsátásáról gondoskodjék.

Midőn az Akadémia ezen legalázatosabb kérését Felségednek magas figyelmébe ajánlanám, és ezen tudományos intézetnek Felséged iránti hódolatát tolmácsolnám, a legmélyebb jobbágyi hódolattal maradok. — Budapesten, 1880. febr. 25. — Cs. és Ap. kir. Felségednek legalázatosabb szolgája. Kiadta Lónyay 25—II.

---

714 / M. B.

Nagyméltóságú Gróf Elnök Úr! Ő cs. és ap. kir. Felsége legalázatosabb előterjesztésem folytán folyó évi márczius hó 8-án kelt legfelsőbb elhatározásával legkegyelmesebben megengedni méltóztatott, hogy a magyar sz. koronát és a kir. jogart a m. tud. Akademiának e czélból kiküldött bizottsága, névszerint Ipolyi Arnold akad. rendes tag, beszterczebányai püspök és val. b. titkos tanácsos, továbbá Henszlmann Imre akademiai rendes tag, egyetemi tanár és kir. tanácsos, végre dr. Pulszky Károly egyetemi magán tanár és az archæologiai Értesitő szerkesztője, tudományos czélból megvizsgálhassa s egy rajzoló és fényképész által ezen kincsek hű másolatait elkészíttethesse.

Mely legfelsőbb elhatározásáról múlt hó 23-án 172. sz. a. kelt nagybecsű átirata folytán oly hozzáadással van szerencsém Nagyméltóságodat értesíteni, hogy a kiviteli módozatok megállapítása, illetőleg ezen legfelsőbb engedély gyakorlati foganatosítása végett magát a részemről e tekintetben egyidejűleg megkeresett idősb báró Vay Miklós és gróf Festetics György val. b. titk. tanács urakkal, mint a szent korona őreivel érintkezésbe tenni sziveskedjék.

Fogadja Nagyméltóságod kiváló tiszteletem nyilvánítását. — Budapesten, 1880. évi márczius hó 10-én. *Tisza Kálmán.*

TITKÁRI JELENTÉS

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT MŰKÖDÉSÉRŐL AZ ELSŐ TÁRSULATI ÉV 1879 VÉGÉN.

Tisztelt Társulat! A régészet érdekében teremtett szövetkezésünk azon mozgalomból veszi eredetét, mely az 1876-ikban fővárosunkban tartott nemzetközi ősrégészeti congressus alkalmából keletkezett. E tudományos közgyűlés hatását körünkben állandósítani, az ősrégészetnek és a vele oly szorosan összefüggő embertannak központot

adni: ez volt első sorban az alapítók szándéka, mikor az 1878-ik évi márczius havában — leginkább báró Nyáry Jenő kezdeménye következtében — egy «ősrégészeti társulat» alapítására megindúltak az eszmecserék.

Azonban mindjárt az első nagyobb előértekezlet alkalmával szélesebb alapon lőn tervezve a társulat megindítása, úgy hogy az 1878-ik évi márczius 31-ikén tartott értekezletből kiküldött bizottságnak, melynek föladata lön az alapszabályok elkészítése, meg lett hagyva, hogy az őskori régészeten és antropologián kívül még a classikai és honi régészetet is vegye föl az alapszabályok körébe.

A szabályok tehát ily értelemben készültek és az 1878-ik évi május 12-ikén tartott értekezleten elfogadtattak.

A társulati alapszabályok megalkotása után és midőn a m. k. belügyminiszter helybenhagyása is meg volt nyerve: ugyanazon évi november 17 ikén több mint negyven társulati tag jelenlétében megtartatott az alakuló közgyülés és megválasztattak a társulati tisztikar és a választmány. [1] Alapszervezetében társulatunk rokon tudományos egyesületeket vett mintáúl, két lényeges újítással.

Az egyik intézkedés a társulat tudományos irányának állandósítását czélozza azáltal, hogy a választmány fele részében élethosszig megválasztott tagokból áll.

A másik újítás az, hogy a központi vezetés föntartásával a társulat körébe tartozó szakok főcsoportjai szerint, négy szakosztály lőn fölállítva: mindegyik önálló vezetéssel, úgy hogy társulatunk körében minden szaknak meg van adva az önálló fejlődés lehetősége.

E nézpontokból ejtetvén meg a választás, az alakuló gyűlésen következő volt az eredmény. Tiszteletbeli elnökök: gróf Erdődy Sándor és Ipolyi Arnold. Elnök: Pulszky Ferencz. Másodelnök: báró Nyáry Jenő. Titkár: Hampel József. Pénztárnok: Czanyuga József. Ügyész: dr. Kaan Ágost.

Az egyes szakosztályok szervezésénél a választás eredménye volt: Az első, «ősrégészeti és embertani» szakosztály elnökei: dr. Rómer F. Ferencz és dr. Lenhossék József. Előadó: Cs. Jelenik Elek.

A második, «antik emlékek és éremtani» szakosztály elnöke: Pulszky Ferencz. Előadó: Boynichich Iván.

A harmadik, «magyar emlék-, érem-, czimer-, pecséttani és fegyvertani» szakosztály elnöke: b. Nyáry Albert. Előadó: dr. Thallóczy Lajos.

A negyedik, «egyházi régészeti» szakosztály elnöke: dr. Henszlmann Imre. Előadó: dr. Ballagi Aladár.

A választmányba választattak *a)* állandóan: Bubics Zsigmond, Deák Farkas, Dobóczky Ignácz, dr. Hegedűs C. Lajos, dr. Henszlmann Imre, Hunfalvy Pál, Nagy Imre, Német Imre, báró Nyáry Albert, dr. Lenhossék József, Péchy Jenő, dr. Pulszky Károly, Ráth György, dr. Rómer F. Ferencz, Salamon Ferencz, dr. Szabó József, Schulek Frigyes, gr. Zichy Jenő.

1 A megalakulás egyes mozzanatairól részletes tudósítások találhatók az *Arch. Értesítő* XII. köt. 157., 187 és 352. lapjain.

b) 3 évre: dr. Czobor Béla, dr. Fraknói Vilmos, György Aladár, Havas Sándor, gr. Hunyady László, Majláth Béla, Nagy Gyula, hg. Odescalchi Arthur, Ormós Zsigmond, b. Radvánszky Béla, Szilágyi Sándor, Thaly Kálmán, dr. Vincze Gábor, Zsigmondy Gusztáv, Zsilinszky Mihály.

Miután a megalakulás nehézségein átestünk, nagy buzgalommal, vérmes reményekkel láttunk hozzá, hogy a szaktársakat az egész országból magunk köré gyüjtsük. Körlevelünket még az 1878-ik év végső hónapjaiban közel kétezer példányban bocsátottuk közre. Mindenütt rokonszenvesen fogadták, a sajtó terjesztette és fölkarolta, és ha az első év végén mégis alig négyszázan vagyunk, ha vérmes reményeink csak kis részben valósultak — köz- és magánviszonyaink sanyarú voltát, a politikai és természeti csapásokat, melyek népünk erejét bénították, okozhatom, nem pedig a lelkesültség hiányát vagy társulatunk törekvését. De még így is, pusztán a tagok számát tekintve, nem épen kedvezőtlen az elért eredmény, ha összevetjük más tudományokat mívelő társulatok létszámával, melyek már évek óta folytatják pályájukat és épenséggel kedvezőnek mondhatjuk, ha nézzük alapítóink jelentékeny számát (63 alapító tag), mely nem csekély biztosíték jövőnk iránt.

Még több reményt nyújt eziránt a múlt évben teljes erővel megindított tudományos munkálkodásunk. Ez bizonyította be létezésünk jogosultságát.

Mikép állanak anyagi ügyeink, arról külön jelentésekben a társ. pénztárnok és a vagyon-kezelés megvizsgálására kiküldött bizottság szólnak, legyen tehát szabad itt tisztán működésünk szellemi momentumaira szorítkoznom.

Működésünk eredményes voltára mindjárt kezdettől fogva fontos volt, hogy mikép fogjuk föl hivatásunkat. Kezdettől fogva tisztában voltunk ez iránt. Föladatunk kettős: a régészetet szélesebb körökkel meg kell kedveltetnünk, s a tudományt előbbre kell vinnünk. Már az elmúlt esztendő folyamában lehetőleg mindkét szempontnak iparkodtunk megfelelni. Nagyszámú eredeti emlékek vagy sikerült rajzok és fényképek bemutatása segítségével élvezetesekké tettük az előadásokat, lekötöttük a hallgatóság figyelmét azáltal, hogy nem olvastuk le, de többnyire szabad szóval elmondtuk véleményeinket és rajta voltunk, hogy az ülési programmok változatossága a figyelmet mindvégig ébren tartsa. Törekvésünket már az első ülések után szép siker követte; az első három ülést még az Akadémia földszinti Kisfaludy-termében tartottuk, a következőket már az emeleten lévő tágabb heti ülésteremben tartottuk meg, többnyire szakkedvelő, figyelmes közönség jelenlétében. Összesen kilencz ülésünk volt és e kilencz összejövetel alkalmával több mint húsz előadótól hallottunk 60-nál több kisebb-nagyobb terjedelmű előadásokat. A bemutatott régiségek vagy rajzok száma pedig a hétszázat jóval túlhaladta.

Nem egy szűkre szabott rövid titkári jelentés dolga ez előadásokat tudományos értékök szerint latra vetni és fürkészni, mennyiben segítette elé egyik másik a tudományt. Bizonyos, hogy az előadások fényes sora egész nagy kötet évkönyvet töltene meg. Költség hiján

az évkönyvet nem tehettük közzé, be kellett érnünk azzal, hogy egyes előadások itt-ott szaklapokban megjelentek és a titkárnak ezúttal be kell érnie azzal, hogy czím szerint itt fölsorolja őket.

Általánosabb tájékoztató előadások voltak Pulszky Ferencz megnyitó beszéde az év elején, hasonlóképp dr. Rómer F. F. előadása az I. osztály megnyitó ülésén.

Muzeumokról és gyűjteményekről értekeztek Pulszky Ferencz és pedig az erdélyiekről, Dr. Thallóczy Lajos az oláhországiakról.[1]

Az (I.) ősrégészeti szakosztály körébe tartoztak: b. Nyáry Jenő előadása az aggteleki barlangban rendezett ásatásairól, Pulszky Ferenczé a magyarhoni kelta régiségekről,[2] Cs. Jelenik Elek jelentése a N. Muzeum megbízásából Tökölön végzett ásatásokról,[3] Lipp Vilmosé a szombathelyi muzeum néhány vaskori leletéről,[4] Pulszky Ferenczé, mely a bereg-surányi lelet kapcsolatán némely fontosabb bronzkori kérdést karolt át, Péchy Jenőé az apáti és gulácsi leletekről, dr. Henszlmann Imre és Hampel József nyilatkozatai az őskori kengyelvasról, dr. Thallóczy Lajos és Wagner János jelentései a nagykőrösi és dr. Pulszky Károly jelentése a lóversenytéri népvándorláskori leletekről és a nógrádmegyei régészeti ásatásokról, továbbá Hampel József, valamint Varázséji Gusztáv jelentései a szegedöthalmi ásatásokról és Szukács J. jelentése Róth Samunak az égerszögi barlangban rendezett kutatásáról, végűl az anthropologiai statisztika szorosabb köréhez tartozott Kőrösi József előadása a magyarhoni fajok magassági arányáról. Ezenkívül Pulszky Ferencz bemutatta a fokorúi aranylelet némely darabjait, bemutatott egy népvándorláskori csatot Szeged vidékéről — és ugyancsak két népvándorláskori fibulát Pécs környékéről, őskori aranykarikákat Marmaros megyéből és őskori bronzleletet Gauráról. B. Nyáry Jenő Balassagyarmat vidékéről származó őskori bronzleletet, Hampel József hasonlóképp Nógrádból származó, Pilin környékéről való őskori bronzleletet mutatott be[5] és előterjesztette Pfeffer Ignácz t. tag gyűjteményéből az őskori emlékek fényképeit. *A (II.) archaeologiai szakosztály* körébe tartoztak a következő előadások: dr. Pulszky Károly értekezése Myron művészetéről, különös tekintettel a Myronféle Marsyas szoborra, Lukács Béla jelentése a botesi hegyen rendezett rég. ásatásairól,[6] Hampel Józsefnek a polgárdi triposról adott ismertetése,[7] Zsigmondy Gusztáv jelentése újabban lelt aquincumi régiségekről és Hampel Józsefé némely aquincumi föliratos emlékekről.[8] Azonkívül Pulszky Ferencz értekezése a pátkai fibuláról, a Zsilvölgyben lelt Mars mellképről és egy Ercsiben lelt Hercules szobrocskáról. *A III. osztály* körébe tartoztak a következő előadások: Ipolyi Arnold a zománczos műiparról,

1 Közölve *Bukuresti régiséggyűjtemények* czíme alatt *Arch. Értesítő* XIII. 307. s köv. ll.

2 Megjelent az *Arch Közlem.* 1879-ik évi XIII. kötetében.

3 Közölve *Csepelszigeti őskori temetők* czím alatt *Arch. Ért.* XIII. 47—59. ll.

4 Közölve *A vasmegyei rég. egylet* 1879-ik évre szóló évkönyvében.

5 Pilini lelet (kőnyomatú rajztáblával.) *Arch. Ért.* 1879. XIII. 103—108. sz.

6 *A botesi és korabiai római bányagyarmat. Arch. Ért.* 1879. XIII. 350—355. sz.

7 *Arch. Közlemények* XIII. 1879. Rég. Repertorium *Polgárdi.*

8 *Arch. Közl.* XIII. 1879. Rég. Repertorium *Budapest.*

értekezett, különös tekintettel a Magyarországban és Erdélyben dívott zománczfajokra; ugyane tárgyról értekezett dr. Pulszky Károly is. Szilágyi Sándor, János Zsigmond drágaköves aranykeresztjéről tartott fölolvasást.[1] Zsilinszky Mihály Puszta-Gerendáson rendezett régész. ásatásról adott jelentést; Hampel József, Szilády Áron jelentését a kúnhalasi leletről és magát e leletet mutatta be[2]; Deák Farkas XVI. századbeli zománczos násfát és erdélyi ezüst ivócsészét mutatott be; Wagner Jánosnak az 1878-ban a Muhi pusztán rendezett ásatásról adott jelentése szinte ez osztály keretébe tartozott, végűl említendő a boszniai régi czímer dolgában megtartott szakenquête, melyben részt vettek Boynichich Iván, Dobóczky Ignácz, Finály Henrik, dr. Horváth Árpád és b. Nyáry Albert.

Végűl a (IV.) osztály tárgykörébe sorolandók a következő értekezések és bemutatások: dr. Henszlmann Imre a székesfehérvári legutolsó ásatásról adott jelentést — Steindl Imre tanár (mint vendég) a szent-benedeki, körmöczi, selmeczi és segesvári régi építészet emlékeit mutatta be rajzban; dr. Ballagi Aladár a szepesi várról értekezett; dr. Henszlmann Imre erdélyi útjában tanulmányozott középkori építészeti emlékekről adott áttekintést;[3] Dr. Pulszky Károly a renaissance magyarhoni emlékeinek közzététele dolgában szólalt föl; dr. Rómer F. F. értekezését a zalavári apátság maradványairól előadta dr. Thallóczy Lajos; továbbá a budai Szent-Péter templomáról adott rövid tudósítást Némethy Lajos; végűl az osztály köréből mint fontos mozzanatot ki kell emelni a magyarhoni tatárjárás előtti falazott várak kérdésében rendezett értekezletet, melyben részt vettek dr. Ballagi Aladár, dr. Marczali Henrik, dr. Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold és Pulszky Ferencz.

Hozzájárultak vidéken lakó tagtársainktól és egyéb szakkedvelőktől nyert közlemények. Igy dr. Lipp Vilmos Keszthelyen a szombathelyi muzeum némely leletéről és keszthelyi kutatásairól küldött értesítéseket; Kuliffay Adolf Ercsiben, Hercules szobrát küldte be; Mokry Sámuel a gerendási leletet, Krauss J., Egger Dávid és Egger Samu többrendbeli régiségeiket küldték be, hasonlót tett Marossy János Tatán ó-szőnyi és tatai régiségekkel, Jezovits mérnök a pesti lóversenytéri leletekkel, melyekhez gonddal készített mappát is mellékelt; Maderspach Livius Zsilvölgyi leletéről, Margittay Gábor Marosvásárhely környékebeli leletekről és Baly Albert Polgárdiban a polgárdi híres háromlábról küldtek tudósításokat; Weninger Mátyás a dunaalmási urnatemető dolgában, Melczer István a budavári sírmaradványok ügyében adtak jelentést; Könyöki József Pozsonyban, régészeti kirándulásáról Pozsonymegyében küldött jelentést, Tariczky Endre Tiszafüreden a tiszafüredi muzeum fényképeit és néhány értekezését az ottani vidéken tett kutatásairól küldte be; Ifj. Kubinyi Miklós Nagy Bisztereczben lelt őskori ékszert és érmeket és Jelsovics Aladár két balatonfüredi régi egyházi kehelyről vett fényképeket állítottak ren-

[1] *János Zsigmond aranykeresztje. Arch. Ért.* XIII. 1879. 385—392.
[2] *Arch. Közl.* XIII. 1879. Rég. Repertorium *Kún-Halas.*
[3] Megjelentek *Úti jegyzetek a Királyföldről* czíme alatt az *Arch. Értesítő* XIII. kötetének 7. és következő számaiban.

delkezésünkre; Krocska Szilárd a szepes-csütörtökhelyi kápolnáról értesítette a társulatot; Czirbusz Géza az anthropologia körébe tartozó nyomtatott értekezését küldé meg; Töttösy Béla a letenyei ásatásról küldött jelentést, hozzá mellékelvén némely ott lelt régiségeket; hasonlókép ifj. Storno Ferencz beküldte a sopronyi vaskori temetőben lelt tárgyait; Torma Károly egy mojgrádi római föliratos emlék magyarázatát adta; Killer Frigyes pedig német-csanádi ásatásairól adott tudósítást; végűl Bass Mihály szécsényi mérnök a lóczi halomról nagy gonddal készített számunkra mérnöki fölvételeket.[1]

A czímsorozatból kitűnik, hogy melyik osztályunk minő arányban mívelte sajátos körét. Kitűnik belőle, hogy a véletlen szerencse, mely a régészeti kincseket fölszínre hozza, sokban segítette ugyan elő törekvéseinket: de kitűnik belőle az is, hogy meg volt a bizonyos, előre megállapított czélokra törekvő öntudatos tevékenység is társulatunkban. A nagyobb szabású előadásokra majd kivétel nélkül a titkárság kérte volt föl tudósainkat; egyes szakkérdések tekintetében, melyek még megoldatlanok, tudományos eszmecserét indítottunk meg, így a közép és újkori zománcz dolgában, Bosnia régi czímere ügyében és a tatárjárás előtt falazott várak kérdésében; gondunk volt arra is, hogy vidéki szaktársaink élénk viszonyban legyenek társulatunkkal, minek következménye számos eredeti és közvetlen tudósítás volt hazai leletekről és emlékekről, és végűl nem értük be véletlen leletekkel, de a mennyire anyagi viszonyaink engedték és kívülről is segítséget nyertünk, rendeztünk régészeti ásatásokat, Gerendáson (Békés) Nagy-Kőrös környékén és Nógrádban Szécsény vidékén.

Midőn így egy évi működésünk eredményeire visszatekintünk hálával kell megemlékeznünk két tudományos testületről, melynek társulatunk fönnállása óta sokat köszön. Illik hálával megemlékezni a n. muzeumról és a m. tud. akadémiáról. A n. muzeum mindjárt kezdettől fogva legerélyesebb pártfogásába vette az övével rokonirányú törekvésünket. Évtizedek óta összegyűjtött tudományos kincseit páratlan liberalitással rendelkezésünkre bocsátotta és midőn vele szoros szövetségre léptünk, társulatunknak is hasznára vált az ő páratlan népszerűsége és a n. muzeum iránt országszerte táplált bizalom. Leginkább a n. muzeum révén nyertünk tudomást előforduló leletekről, ő tőle kaptuk bemutatásra a kincseket, melyeket szerencsés kutatók egész bizalommal odaküldenek tanulmányozásra és a nagytekintélyű intézet bel- és külföldi összeköttetései mindjárt eleitől fogva mint kész tőke a mi társulatunknak is kamatoztak.

Üdvösen hatott társulatunkra a m. tud. akadémia is azáltal, hogy készséggel engedett termet palotájában, mely mindaddig míg a n. muzeum nagy termében meg fogjuk nyerni természetszerű és igényeinknak inkább megfelelő központunkat, alkalmas gyűlési helyűl szolgál.

Az akadémia továbbá előmozdította czéljainkat azáltal is, hogy

[1] A társulat havi üléseiről rendes tudósítások jelentek meg az *Arch. Értesítő*-ben XIII. köt. 31, 78, 118, 155, 195, 283, 324 és 362. lapjain.

régészeti havi folyóiratát az «Archæologiai Értesítőt» méltányos föltételek mellett rendelkezésünkre bocsátotta.

Még nem lévén anyagi erőnk, hogy önálló szaklapot indíthattunk volna, az «Arch. Értesítő» iránt kötött szerződés következtében legalább ideiglenesen segíthettünk e hiányon és adhattunk társulatunk távollakó tagjainak is tagdíjuk fejében némi kárpótlást. Szerződésünk csak külső kapcsolatot létesített a folyóirat és a társulat közt, társulatunk arra a szaklapra, mely mintegy a társulatnak is hivatalos közlönye volt, befolyással nem bírt : csak úgy történhetett, hogy tagjaink egy évig oly szak apot nyertek, melylyel, miként a titkár sok oldalról sajnosan tapasztalhatta, a tagok nagy része nem volt megelégedve. Ez elégületlenség volt okozója azon indítványnak, melylyel a társulati titkár szorosabb kapcsolat létesítését czélozta a folyóirat és a társulat közt. Indítványozta, hogy mikép a m. t. akadémia tört. Bizottsága szakfolyóiratát a tört. társulat kezére bízta, úgy engedje át az «Arch. Értesítő» gondozását a mi társulatunkra. Ez indítvány akadályokba ütközvén, csak annyi történt, hogy az «Arch. Értesítő» új szerkesztőre bizatott, hogy a folyóirat budgetje magasabbra lőn emelve, és hogy az újonnan fölállított szerkesztőségi bizottságban a társulat is képviselve lészen egy fölügyelő által. A társulati választmány még az elmúlt év végén megválasztotta képviselőjét. Képviselőnk nem kapott semmi utasítást, de hivatása kétségkívül az leend, hogy e szaklapot mindinkább társulatunkhoz fűzze és arra törekedjék, hogy tudományos működésünk az irodalomban is maradandó nyomokat hagyjon.

Jelentésem végén szomorú kötelességet teljesítek, midőn halottainkról is megemlékezem. Dr. Vincze Gábor személyében tehetséges szakembert és választmányi tagot vesztettünk ; emlékét jegyzőkönyvileg is megörökítettük. Társulatunk évdíjas tagjai közűl a múlt évben meghaltak: dr. Óváry Pál, szorgalmas kutató és gyüjtő, és Balázs Frigyes országgyűlési képviselő.

Végűl tisztviselőink és választmányunk körében történtek változások egyesek kilépése vagy távozása folytán.

Első osztályunk előadója mindjárt működése elején elhagyván hivatalát, ideiglenesen Varázséji Gusztáv urat választottuk meg e tisztségre, hasonlókép a 2. osztály előadója helyébe, távozása után Kammerer Ernő urat választottuk meg ideiglenesen, mindkét választásunkat közgyűlésünk helybenhagyta. A választmányban dr. Vincze Gábor halála és György Aladár lemondása folytán megürülvén két hely, a közgyűlés Torma Károly és b. Orbán Balázs urakat választotta meg a hátralévő 1880. és 1881-ik évekre.

Társulatunk első évéről adott jelentésemet azon óhajjal fejezem be, vajha az ily kedvező viszonyok közt megindúlt működésünk évről évre gyarapodnék és szakunkat népszerűvé, tudományunkat mennél alaposabbá és irodalmunkat minél virágzóbbá tenné!

Budapest, N. Múzeum, 1880. elején.

Hampel József.

JELENTÉSEK

A TÁRSULAT FEBRUÁRIUS, MÁRCZIUS ÉS ÁPRILIS HAVÁBAN TARTOTT ÜLÉSEIRŐL.

Az országos régészeti és embertani társulat ez évben második nyilvános ülését február 24-ikén tartotta meg nagyszámú közönség jelenlétében Pulszky Ferencz elnöklete alatt. Első előadó *báró Radvánszky Béla* volt. Az országos iparművészeti muzeumból, a b. Vay család, a Kállay- gr. Bethlen-család birtokából, és saját birtokából nagyszámú XVII. és XVIII. századbeli magyar díszhimzéseket és kelméket mutatott be és e mutatványok fonalán értekezett azon korban dívott himzési módokról, a himzések különféle alkalmazásáról és az okmányokban ezen érdekes tárgyára nézve lelt adatokat műtörténeti keretben összefoglalta. Az «Arch. Értesítő» még ez év folyamában az értékes előadást rajzok kiséretében közölni fogja. — Utána *Deák* Farkas ugyancsak XVI. századbeli zománczos ékszerműveket mutatott és magyarázott, melyeket gr. Bánffy Béláné sz. br. Wesselényi Rózsa engedettek át e czélra. — *P. Szathmáry Károly* ezután a régi magyar fegyverzetről értekezett és különösen a nyíl és paizs fontosságáról a régi hadviselésben szólt, bemutatván eredeti példányokat a n. muzeum gyüjteményéből. A tárgyhoz hozzá szólt *Thaly Kálmán*, fejtegetvén a kepe vagy köpü szó értelmét és indítványozván a régi jó «szerszám íj» kifejezés használatát. Hozzá szóltak még *dr. Pulszky Károly*, oly adatokat említvén a honi leletekből, melyek arra látszanak utalni, hogy az ősmagyarok alig szorultak paizsra, és *dr. Henszlmann Imre* megjegyezvén, hogy az egyptomi emlékeken is az íjászoknak nagy fontosságuk van. — Áttérvén a napirendre, dr. Thallóczy Lajos egy 1589-ik évi taraczkot mutatott elé és ismertetett, gr. Bethlen András birtokából. Az előadást egész terjedelemben az Arch. Ért. f. é. III. számában veszik olvasóink. Az előadás kapcsán a hazai ágyúöntés történetéhez Pulszky Ferencz, dr. Pulszky Károly, Thaly Kálman és Szilágyi Sándor járultak jellemző adatokkal. Ezután még elnök röviden a borjasi (Torontálm.) leletet ismertette, melyet dr. Szentkláray Jenő küldött volt be [1] és dr. Kammerer Ernő, Egyházasbükki Dervarics Kálmán alsó-lendvai (Zalam.) régészeti kutatásairól adott jelentést, melyek leginkább Alsó-Pannonia némely kétes topographiai pontjaira nézve lesznek hivatva világosságot deríteni.

A folyó ügyek előterjesztése rekesztette be az ülést. Meg lett választva 10 uj társ. tag, kiknek névsora e lap borítékán a hirdetményi rovatban van közölve és titkár fölolvasta a társasági pénztárnok havi jelentését a társ. pénztár állásáról mely szintén egész terjedelmében a hirdetményi rovatban van közzétéve.

A társulat ez évben harmadik nyilvános ülését Pulszky Ferencz elnöklete alatt márczius 30-ikán tartotta meg. Az ülésre választmányi tagok és közönség jelentékeny számmal jelent volt meg. Első előadó

[1] Olvasóink a lelet ismertetését és rajzát a jelen IV. számban veszik.

gr. Andrássy Manó, gazdag régiséggyüjteményéből a fehérvári, a brassói XIV. századbeli ezüstékszerek, valamint az Albert király sírjából való aranykincs nála lévő részeit, továbbá XVI.—XVII. századbeli díszserlegeiből és billikomaiból történeti vagy művészeti szempontból legérdekesebb példányokat mutatta be; előadó fölhivása következtében elnök közbevetőleg az előbb említett két kincsről és azoknak a n. muzeumban őrzött részleteiről értekezett. A második előadó *dr. Czobor Béla*, a b. Révay Ferencz kincsével n. muzeumunkba került híres beszterczei monstrancziát *(pax)* mutatta be és különösen az egyházi liturgia szempontjából fejtegette. Ezután *Deák Farkas* b. Kemény Kálmánné szül. b. Bánffy Polixena kincstárából egy XVI. századbeli zománczos násfát; gr. Bánffy Béláné szül. b. Wesselényi Rózsa tulajdonából egy keresztidomú zománczos álló órát a XVI. század végéről és Salamon Aladárné szül. gr. Wass Józsefin kincseiből terebelt ezüst poharakat és billikomokat a XVI. és XVII. századból mutatott be. *Szentiványi Zoltán* hasonlókép bemutatott Bánóné szül. Jeszenszky Terézia birtokában lévő XVI. századbeli 4 oldalt czimerrel ellátott ezüst szelenczét, egy zománczos zsebórát és egy XVII. századbeli gyöngyökkel és kövekkel kirakott zománczos mentekötőt, Hidaskürti Nagy István úr birtokából. *Dr. Lipp Vilmos* a keszthelyi sörház kertjében rendezett régészeti ásatásról és az ott lelt népvándorláskori emlékekről értekezett s végül *dr. Ballagi Aladár* Killer Frigyes Német-Csanádon rendezett s a régi Csanád megállapítását czélzó kutatásait terjesztette elő. Megválasztatván az újonnan jelentkezett tagok és bemutattatván a pénztárnoki jelentés a társulati pénztár kezeléséről, elnök az ülést föloszlatta. Az újonnan megválasztott társ. tagok névsorát és a pénztárnok hivatalos jelentését lásd ezen lap borítékán a társulati hirdetmények rovatában.

Budapest, 1880. április havában.

A SZÁMADÁSOK MEGVIZSGÁLÁSÁRA KIKÜLDÖTT BIZOTTSÁG

JELENTÉSE.

Alulirottak az «Országos Régészeti és Embertani Társulat» múlt évi deczember 30-ikán tartott vál. ülésének határozata következtében, az 1879. évi számadások, illetőleg a társ. pénztár állásának megvizsgálására küldetvén ki, a megbizatásnak f. é. január 22. és 23. napjain eleget tettünk, miről van szerencsénk jelenteni a következőket:

Az országos régészeti és embertani társulat 1878—9. számadásainak kivonata.

Bevétel:

a) Alapítványok befizetése	4600.—	frt
b) Alapítványi kamatok	35.—	«
c) A (rendes) tagok évdíjai	980.—	«
d) Értékpapirok kamatjai	159.50	«
e) Adakozások	52.—	«
f) Takarékpénztári kamatok	2.85	«
Összes bevétel:	5829.35	frt

Kiadás :

a) Igazgatási költségek ... ... 573.63 frt
b) Kiadványok ... ... 446.80 «
c) Póstabérek ... ... 101.37 «
d) Ásatási kiküldetések, költségek ... ... 165.80 «
e) Alapítványok tőkésítése ... ... 4494.25 «

Összes kiadás: 5781.85 frt

Készpénz-maradvány az év végén 47 frt 50 kr.
Budapest, N. Muzeum 1879. deczember 31-dikén.

Czanyuga József,
társ. pénztárnok.

Mi az említett kimutatásban foglalt bevételi és kiadási tételeket, az okiratokkal egybehangzóknak, az okiratokat kifogástalanúl kiállítottaknak, s az eredményeket pontosan összegezetteknek találtuk, minélfogva indítványozzuk, hogy Czanyuga József t. pénztárnoknak az 1879-ik évre e számadásokról «salvo erroris calculo», a felmentvény kiadassék.

Ezzel kapcsolatban jelentjük, hogy a társulat. vagyonát, mely értékpapirokban áll, s Czanyuga J. pénztárnoknál tűz- és betörésmentes helyen őriztetik, ugyancsak f. é. január hó 23-án szemlegezvén, azt következő rendben találtuk :

Az orsz. rég. és embertani társulat birtokában lévő értékpapirok 1879. végén.

a) Magyar aranyjáradék kölcsön 6%
A. 04988. számú 100 frt. — A 05963. sz. 100 frt. — A. 079.224. sz. 100 frt. — A 123.483. sz. 100 frt. — A. 138.983. sz. 100 frt ... ... 500 frt

b) Földhitelintézeti záloglevelek.
C. 20.959. számú 5½%-os 100 frt. — 2.312. sz. 5%-os 1000 frt. — 2.424. sz. 5%-os 100 frt. — 2.425. sz. 5%-os 100 frt. — 2.431. számú 5%-os 100 frt. — 2.432. sz. 5%-os 100 frt. — 2.433. sz. 5%-os 100 frt. — 2.434 sz. 5%-os 100 frt ... ... 1700 frt

c) A m. kereskedelmi bank záloglevelei 6%
6.770. számú 500 frt. — 6.777. sz. 500 frt. — 678. sz. 100 frt. — 736. sz. 100 frt. — 2.698. sz. 100 frt. — 2779. sz. 100 frt. — 3012. sz. 100 frt. — 3061. sz. 100 frt. — 3152 sz. 100 frt. — 3·200 sz. 100 frt. — 3.201. sz. 100 frt. — 3.202. sz. 100 frt. — 3203. sz. 100 frt. — 3.288. sz. 100 frt. — 3289. sz. 100 frt ... 2300 frt

d) Magyar szőlőváltsági kötvény 23336. számú 5% ... 100 frt
e) «Pesti Lloyd» részletkötvény 5% 3.936. számú ... ... 100 frt
f) Készpénz... ... ... 47 frt

Összes vagyon 4747 frt

Budapest, N. Muzeum 1879. deczember 31-én.

Czanyuga József,
társ. pénztárnok.

Mind ez értékpapirok rendben kezeltetnek, s kifogástalan őrizetről tesznek tanuságot, a miért is Czanyuga József pénztárnokot teljes elismerés illeti. Tisztelettel Budapest, 1880. január 27-ikén a t. választmány alázatos szolgái:

Körösi József, s. k.
bizottsági tag.

Báró Nyáry Jenő, s. k.
mint a számvizsgáló bizottság elnöke.

Dr. Thallóczy Lajos, s. k.
bizottsági tag.

Az itt közlött jelentéssel mindenben megegyező eredeti és a két rendbeli mellékletek kéziratai a társulat levéltárában 22/1880. szám alatt őriztetnek.

Budapest, N. Muzeum 1880. április 24.

Hampel József,
t. titkár.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT TAGJAINAK NÉVSORA AZ ELSŐ TÁRSULATI ÉV 1879 VÉGÉN.

I. AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT IGAZGATÁSA.

A) ELNÖKSÉG ÉS TISZTVISELŐK.

Tiszteletbeli elnökök: gr. Erdődy Sándor, belső titkos tanácsos, Budapest, hatvani u. 5. sz. Ipolyi Arnold beszterczebányai püspök, val. belső titkos tanácsos, Beszterczebányán. *Elnök*: Pulszky Ferencz az országos muzeumok és közkönyvtárak főigazgatója, Budapest, n. muzeum. *Másodelnök:* br. Nyáry Jenő főrendiházi jegyző, Budapest, czukor u. 1. sz. *Titkár:* Hampel József, Budapest, n. muzeum. *Ügyész:* dr. Kaán Ágost köz- és váltó-ügyvéd. Budapest. *Pénztárnok:* Czanyuga József, Budapest, n. muzeum. *A szakosztályok elnökei és előadói.* I. Az ősrégészeti és embertani szakosztály» elnökei: dr. Rómer Flóris apát-kanonok Nagyváradon, dr. Lenhossék József egyetemi r. tanár, Budapest. *Előadó:* Varázséji Gusztáv. II. Az «antik, emlék és éremtani szakosztály» elnöke: Pulszky Ferencz. *Előadó:* dr. Kammerer Ernő, Budapest. III. A «magyar emlék-, érem-, cimer-, pecsét- és fegyvertani szakosztály» elnöke: br. Nyáry Albert, Budapest, uj világ utcza. *Előadó:* dr. Thallóczy Lajos országos levéltári fogalmazó, egyetemi m. tanár, Budapest, vár. IV. Az «egyházi régészeti szakosztály» elnöke: dr. Henszlmann Imre egyetemi tanár, Budapest. *Előadó:* dr. Ballagi Aladár egyet. m. tanár, Budapest.

B) A VÁLASZTMÁNY TAGJAI.

Bubics Zsigmond apát, prépost-kanonok, Nagyvárad. Deák Farkas miniszt. titkár, Budapest. Doboczky Ignácz földbirtokos, Budapest. Dr. Czobor Béla, muzeumi segédőr, egyetemi m. tanár, Budapest. Dr. Fraknói Vilmos, apát-kanonok, a m. t. akademia főtitkára, Budapest. Havas Sándor, v. miniszteri államtitkár, Budapest. Dr. Hegedüs Candid Lajos miniszteri tanácsos, Budapest, Hunfalvy Pál, akad. r. tag. akad. könyvtár igazgató, Budapest. Gr. Hunyady László, országos képviselő, Budapest. Majláth Béla m. n. muzeum könyvtári őr, Budapest. Nagy Gyula m. kir. orsz. levéltári fogalmazó, Budapest. Nagy Imre m. kir. curiai biró, Budapest. Németh Imre, m. kir. miniszteri tanácsos, Budapest. Hg. Odescalchi Arthur országgyül. képviselő, Budapest. Br. Orbán Balázs, Budapest. Ormos Zsigmond főispán, Temesvár. Dr. Pulszky Károly az orsz. iparmuzeum őre, egyetemi m. tanár, Budapest. Péchy Jenő országgyülési képviselő, Budapest. Br. Radvánszky Béla országgyülési képviselő, Budapest. Ráth György m. kir. táblai tanácselnök, Budapest. Salamon Ferencz egyetemi tanár, Budapest. Dr. Szabó József, egyetemi tanár, Budapest. Schulek Frigyes, műépitész, orsz. mintarajztanodai tanár, Budapest. Szilágyi Sándor, az egyetemi könyvtár igazgatója, Budapest.

Thaly Kálmán országgyülési képviselő, Budapest. Torma Károly egyetemi r. tanár, Budapest. Gr. Zichy Jenő, Budapest. Zsigmondy Gusztáv kir. mérnök, a műemlékek bizottságának tagja, Budapest. Zsilinszky Mihály, országgyülési képviselő, Budapest.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT TAGJAI.

A) ALAPÍTÓ TAGOK.

Gr. Andrássy Aladár Budapest, Józseftér 8., gr. Andrássy Manó Budapest, mérleg u. 5., gr. Apponyi Antal Appony-Nyitra, gr. Apponyi Sándor Lengyel-Bonyhád, dr. Arányi Lajos Budapest, városliget, gr. Batthyány Károly Szalónak (Vas m.), Bay Ilona Debreczen, br. Bésán János Puszta-Gúzs u. p. Kis-Bér, gr. Breuner Ágost Bécs, Singerstrasse Nr. 16, Bubics Zsigmond Nagyvárad, dr. Császka György Szepeshely u. p. Szepesváralja, gr. Dessewffy Aurél Budapest, sugárut 81., Edelspacher Antal Arad-Szent-Miklós, gr. Erdődy Ferencz Galgócz, Nyitra m., gr. Erdődy István Budapest, sugárút 107., gr. Erdődy Sándor Budapest, hatvani u. 5., gr. Festetich Dénes Szombathely-Bogáth (Vas m.), gr. Festetich Tassiló Keszthely Zala m., dr. Fraknói Vilmos Budapest, akademia, gr. Hadyk-Barkóczy Ilona Ungvár-Palócz, dr. Haynald Lajos Kalocsa, br. Inkey Nándor Budapest, Ferenc Józseftér 8., dr. Ipolyi Arnold Beszterczebánya, gr. Karácsonyi Guidó Budapest, reáltanoda u. 9., gr. Károlyi Gyula, Budapest, egyetem u. 6. gr. Károlyi Tibor, Budapest, pipa u. 29., Id. Ittebei Kiss Miklós Budapest, dr. Kruesz Krizosztom Győr-Szt.-Márton, Lévay Henrik Budapest, orsz. ált. biztósitó társ., br. Lipthay Béla Budapest, várkert-rakpart, gr. Lónyay Menyhért Budapest, vár, br. Mednyánszky Dénes Rakoviczon, Nyitra m., br. Mesznil Victor Budapest, hatvani utcza 5, hg. Monvenuovo Alfréd Bécs, Löwenstrasse 6, ifj. gr. Nádasdy Ferencz Budapest, muzeum u. 15., br. Nyáry Albert Budapest, ujvilág u., br. Nyáry Jenő Budapest, czukor u. 1., hg. Odescalchi Arthur Budapest, Ormós Zsigmond Temesvár, gr. Pálffy Vilmos Szombathely-Surány Vas m., Péchy Jenő Budapest, Eszterházy u., Peitler Antal Vácz, br. Prónay Dezső Budapest, két sas u., br. Radvánszky Béla Sajó-Kazán, u. p. Vadna, Ráth György Budapest, zöldfa u., kecskeméti ház, br. Révay Ferencz Budapest, bálvány u., dr. Rómer F. Flóris Nagyvárad, dr. Rónay Jácint Bécs, cs. k. Burg, dr. Schlauch Lőrincz Szathmár, Schuster Konstantin Kassa, Szalacsy Farkas Vénte u. p. Nagy-Kanizsa, gr. Széchenyi Béla Nagy-Czenk, Sopron m., Szitányi Bernát Budapest, nádor u. 21., gr. Wenckheim Frigyes Budapest, fürdő u. 3., gr. Wenckheim Rudolf Budapest, kecskeméti u. 2., br. Wodianer Albert Budapest, Deák-tér 1., dr. gr. Zichy Ágost Budapest, váczi u. 24., gr. Zichy Edmund Bécs, Weihburggasse 32, gr. Zichy N. János Budapest, muzeum u. 15. — Összesen 63.

B) ÉVDIJAS TAGOK.

I. A MAGYAR KORONA TERÜLETÉN.

a) *Magyarország*: Abafi Sándor Mokragy, Alsó-Kubin, Adám István Sümegh, Aigner Lajos Budapest, városháztér, Anghoffer Adolf Tata, August Gerő, Zircz, dr. Ballagi Aladár Budapest, Mária u. 10., Baloghi Dezső Fülek, Nógrád m., Baly Albert Polgárdi, Fehér m., Bakonyi György Felső-Zsember, Barabás Samu Budapest, Barcza Sándor Csábrendek Zala m., Barkóczy Sándor Budapest. reáltanoda u. 5., Barna Ferdinánd Budapest, muzeum. Bartók Géza Budapest, dohány u. 40., II., Básthy Ignácz Heves, Békésmegyei müvelődés tört. egylet Békés-Gyulán, Belcsák Károly Aranyos-Maróth, Beliczay Jónás Kecskemét, Benka Pál Szarvas, Beretvás János Nagy-Körös, Beretvás Péter Nagy-Körös, Berkovics Zsigmond Nagy-Várad, Berlicza Ferencz Beszterczebánya, Bertalanfy Gyula Léka, Vas m., Bihary Kálmán Hajdú-Szoboszló, Bikkesy Béla Magyar-Óvár, Binger Abrahám Nagy-Várad, Blümelhuber Ferencz, Esztergom, Bokor József Sárospatak, Boleman Ede Léva, Borostyáni Béla Lőcse, Bölönyi Sándor Budapest, dr. Brach Ferencz Léva, Bunyitai Vincze Bél-Fenyér, Burchard Konrád Budapest, Butykay József Miskolcz, dr. Buzinkay Imre Győrsziget, Bükk László Tóti, Bihar m., Czanyuga József Budapest, muzeum, Chyzer Kornél, Sátoralja-Ujhely, Czirbusz Géza Temesvár, dr. Czobor Béla Budapest, muzeum, Conlegner Károly Néver, u. p.

Nyitra-Ghimes, Cserebo Lajos Nyitra, Császka György Budapest, Cserhalmy József, Sátoralja-Ujhely, Csépán Géza Hatvan, Cséplő Péter NagyVárad, Csetneki Jelenik Elek, Budapest, kötő u. 10., Csillagh József Isztebne u. p. Alsó-Kubin, Csikas Antal Szónta, Bács m., Csoma József Devecser u. p. Forró (Abauj m.), Csontos József Szombathely, Csontosy János Budapest, muzeum, dr. Csorba Lajos Hajdú-Szoboszló, Deák Farkas Budapest, egyetemtér 6., Deák József Nagy-Körös, Demian Elek Padjel u. p. Turdossin, Demkő Kálmán Lőcse, Demkó János Budapest, akadémia u., Széchényi ház, Despinits Péter Budapest, Déchy Mór Budapest, Thonet udvar, Egyházasbüky Dervarits Kálmán Alsó-Lendva, Déghy István Vép, Vas m., Dévai főreál iskola Déva, Dilles Nándor Tild. Verebély, Bars m., Dregán Péter Bács-Almás, Drahotuszky Ferencz Zsolna, Dobóczky Ignácz Budapest, Sándor u. 7., Dosztal Gaudentius Budapest, Ferencziek bazára, Dudás Ödön Pacsér, Bács m., Dusóczky Károly Budapest, Deák Ferencz u. 14., dr. Dux Adolf Budapest, dr. Ebner János Budapest, stáció utcza 69, Ebenhöch Ferencz Győr, Eder Géza Déva, Egger Dávid Budapest, Egger Gyula Budapest, Elek Salamon Szelevény utolsó posta Csépa, Emich Gusztáv Budapest Eördögh Dezső Budapest, Eördögh Gyula Csépa, Ertl János Szónta, Bács m., FarkasLászló Nagy-Körös, Fay Elek Budapest, br. Fechtig Imre Kétegyháza Csépa, dr. Fehérpataky László Budapest, IX., vámház körut 13., Ferenczrend. zárdája Budapest, Ferenczy Lajos Miskolcz, Findura Imre Budapest, dr. Forster Gyula Budapest, Géza u. 7., Friedvalszky János, Budapest, muzeum, Fröhlich Róbert Budapest, Fuchs Gusztáv 2 sas u. 27., Fuchs Rudolf Budapest, 3 korona u. 17., Fürrich Dénes Budapest, Gaidosik Ráfael Ujbánya, Gálffy György Budapest, vár 84., Gond Ignácz, Nyitra, Göndöcs Benedek Békés-Gyula, Gröber Miklós Szónta, Bács m., Gyalokay Ferencz Sátoralja-Ujhely, Gyalokay Lajos Nagy-Várad, György Aladár Budapest, Haan Lajos Békés-Gyula, Halavács Gyula Budapest, geolog. intézet, Hampel József, Hantken Miksa Budapest, Haraszti Jákó Dócz, u. p. Kis-Telek, Csongrád m., Havas Sándor Budapest, Hegedüs Candid Lajos Budapest, Bálv. u. Mocsonyi ház, dr. Heinrich Alajos Bdpest, alduna sor 10., Heksch Sándor Pozsony, dr. Henszlmann Imre Budapest, zerge u. 6., dr, Hetényi Lipót Hajdú-Szoboszló, Hindy Arpád Budapest, Lipót u. 52., Hollókeőy Hollosy, Károly Káptalanfa, Devecser, Zala m. Hopf János Kalocsa, Horváth Ákos Budapest, Högyes Károly Hajdú-Szoboszló, Höke Lajos Duna-Földvár, Hradszki Antal Szepes-Olaszi, Huber Béla Valkó, Hulényi István Beszterczebánya, Hummer Nándor Budapest, király u, 91., Hunfalvy Pál Budapest, akad., gr. Hunyady László Budapest, Hyross Mihály Beszterczebánya, Inkey Béla Budapest, servita tér, Teleki ház, Palini Inkei László Récsén u. p. Nagy-Kanizsa, Ivánffy Ede Temesvár, Jedlicska Pál Felső-Diós u. p. Nádor, Pozsony m., Jeszenszky Lajos, Nyitra, dr. Jurányi Lajos Budapest, egyetemi füvészkert, dr. Kaan Ágost Budapest, Kálóczy Lajos Győr, Kámánházy Béla Budapest, üllői út 4., Kamassi Mátyás Beszterczebánya, dr. Kammerer Ernő Budapest, Sándor u., Kandra Kabos Tisza-Beő, Károly János Tétény, Pest m., gr. Keglevich István Kis-Tapolcsány, Keller Emil Vágh-Ujhely, Killer Frigyes Német-Csanád, (Torontál m.). Kiss Kálmán Nagy-Körös, id. Ittebei Kiss Miklós Budapest, Kiszelák Sándor Nádudvar, Knoll Károly Budapest, akadémia, Krancsevics Péter Pancsova, Krauss Jakab Budapest, Deák u. 15., Kreskay Antal Lébény u. p. Lébeny-Szt.-Miklós, Moson m., dr. Krenner József Budapest, Krivany János Arad, Krocska Szilárd Szepes-Csötörtökhely, dr. Kohn Sámuel Budapest, holló u. 4., dr. Koller Béla Budapest, Kolozsváry László Hatvan, dr. Kopsz János Szombathely, Kovács Albert Csépa, Kovács Ferencz

Maros-Vásárhely, dr. Kovács György Pozsony, Kováchich Lajos Budapest, Könyöki József Pozsony, Körner Iván Hajdú-Szoboszló, Körösy József Budapest főv. statistikai hivatal, ifj. Kubinyi Ferencz Kővár u. p. Balassa-Gyarmat, Kubinyi Kálman Isztebne, Alsó-Kubin, ifj. Kubinyi Miklós Árva-Váralja, Kuliffay Adolf Ercsi, Kun Róbert Déva, Kurcz Vilmos Budapest, Lavotha Cornél Árva-Váralja, Lederer Sándor Budapest, keresk. minis., dr. Lenhossék József Budapest, országút 31., dr. Lipp Vilmos Keszthely, Lomniczy Endre Budapest, Ó-Buda, szent-endrei vámvonal 87., Löwy Sámuel Budapest, nádor u. 14., Ludaics Miksa Ráczkeve, Madarász Viktor Budapest, Majláth Béla Budapest, muzeum, Majovszky Antal Beszterczebánya, Margitay Gábor Maros-Vásárhely, Markusz Gyula Budapest, papnövelde, Marossy János Tata, Mattyasovszky Jakab Budapest, földhitel-intézet, Kellemesy Melczer István Budapest, vár úri u. 73., Méry Etel Győr, Meskó János Trsztena u. p. Turdossin, Miskolczi ev. közkönyvtár Miskolczon, Miskolczi reform. Lyceum Miskolczon, Mocsáry Ödön Lapujtő, Modrovics János Pozsony, id. Mogyoróssy János Békés-Gyula, Molnár Ferencz Csokonya, Morlin Emil Budapest, hatvani u. 6., Muttnyánszky Ádám Budapest, Ó-Buda, polgár u. 199., Myskovszky Viktor Kassa, Nagy Géza Budapest, muzeum, Nagy Gyula Budapest, József u. 11., Nagy Imre Budapest, országut, Luby-ház, Nagy Miklós Budapest, a «Vasárnapi Ujság» szerkesztősége, Nátafalusy Kornél Rosnyó, Gömör m., Németh Imre Budapest, keresk. ministerium, Némethy Lajos Budapest, bombatér, gr. Nyáry Gyula Liptó-Szent-Iván u. p. Liptó-Szt.-Miklós, br, Nyáry Gyula Budapest, kerepesi ut 4., br. Orbán Balázs Budapest, alduna sor 33., dr. Ortvay Tivadar Pozsony, dr. Öreg János Nagy-Körös, Pálffy Sándor Arad, dr. Pasteiner Gyula Budapest, Pauer János Székesfehérvár, dr. Pauler Gyula Budapest, dísztér 201., Paur Iván Sopron, Pazár Károly Léva, Perczel Dezső Szegszárd, Petykó Elek Ujbánya, Pfeffer Ignátz Budapest, Dianafürdő, dr. Platz Bonifácz Zircz, Plekikoszits Sándor Szónta, Bács m., Pintér Sándor Szécsény, Pironcsák István Trsztena u. p. Turdossin, Pozsonyi régészeti egylet Pozsony, Pulszky Ferencz Budapest, muzeum, dr. Pulszky Károly Budapest, akadémia, Pulszky Polyxena Budapest, Ragályi Miklós Dövény, u. p. Felső-Nyárád, Borsod m., Reményi Károly Szécsény, dr. Reinitz Adolf Budapest, Deák Ferencz u. 11., Reissenberger Lajos Nagy-Szeben, Réthy Lajos Budapest, Roger Adolf Budapest, nádor u. 20., Rollmann Adolf Nagy-Kálna, Rostaházy Sándor Tata, dr. Roth Samu Lőcse, Rudnay Béla Nyitra, Salamon Ferencz Budapest, Ferencziek bazára, dr. Samassa József Eger, Sárosy Kapeller Ferencz Budapest, keresk. ministerium, dr. Sass István Szegszárd, Schulek Frigyes Budapest, orsz. minta rajztanoda, Schurina Károly Turdossin, Schurina József Nagyfalva, Schwerer János Pancsova, Serák Károly Budapest, állatkert, Sipos Imre Budapest, Sipos Soma Szarvas, Szmrecsányi Pál Eger, Sólyom Fekete Ferencz Déva, Somogyi Károly Esztergom, Sperlágh József Hatvan, dr. Stirling Sándor Sümegh, Stoltz Kálmán Budapest, id. Storno Ferencz Sopron, ifj. Storno Ferencz Sopron, dr. Szabó József Budapest, Széchenyi u. 6., Barla Szabó József Visonta, u. p. Csáktornya, Szabó Károly Miskolcz, Szalacsy Farkas Vénte, u. p. Nagy-Kanizsa, Szalay János Ó-Buda, kórház u. 363., Szalay József Budapest, országház u. 94., Szalay Péter Budapest, Dorottya u. 12., P. Szathmáry Károly Budapest, zöldfa u., Szegedi Kilit Kecskemét, Széll Farkas Karczag, dr. Szentklárai Jenő Török-Becse, Torontál m., Szente Bálint Hajdú-Böszörmény, Szentiványi Zoltán Budapest, gr. Károlyi u. 4., Szikszay Lajos Nagyfalu, Szilágy m., Szilágyi Sándor Budapest, egyetemi könyvtár, Szinnyei Othmár Budapest, egyetemi könyvtár, Szivós Géza Hajdú-Szo-

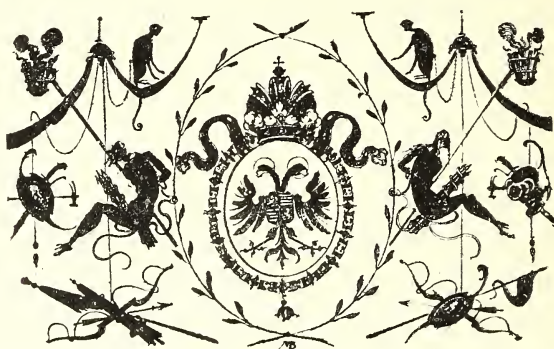
boszló, Hajdú-Szoboszlói olvasó egylet Hajdú-Szoboszló, Szteszkal József Budapest, Szukács József Budapest, magyar u. 15., Tallay Nándor, Ersek-Ujvár, Tariczky Endre Tisza-Füred, Tárkányi Béla Eger, Tarkőy János Beszterczebánya, Tatár Béla Miskolcz, Téglás Gábor Déva, P. Teppé Albin Pancsova, Tergina Gyula Budapest, muzeum, Tery Ödön Budapest, II.. Korvintér 47., dr. G. D. Teutsch Nagy-Szeben, dr. Thallóczy Lajos Budapest, Thaly Kálmán Budapest, Tholt József Budapest, III., főutcza saját ház, Tholt Titus Budapest, III,, főutcza saját ház, Tilles Ferencz Beszterczebányán, Tipray Tivadar Budapest, muzeum, Tiszafüredi régészeti egylet Tisza-Füred, Tokai Nagy Lajos Budapest, Torma Károly Budapest, üllői út 17., Torma Zsófia Szászváros, Trecsányi Imre Hajdú-Szoboszló, Tóth Gizella Kis-Márton, Töttösy Béla Letenye, Zala m., dr. Török Aurél Budapest, dr. Unterberg Adolf, Ó-Buda, főutcza 25., Vajdovszky János Szepes-Olaszi, Várady József Páty, Varázséji Gusztáv Kis-Tapolcsány u. p. Aranyos-Maróth, Varga András Budapest, szent endrei vámvonal 845., Varga Ferencz Gyorok, Varga Ignácz, Ó-Buda , kis mező u. 437., Várszéli János Trsztena u. p. Turdossin, Vasmegyei régészeti egytet Szombathely, br. Vécsey József Budapest, bodzafa u. 21., Végh Adorjan Német-Ócsa, Komárom m., Villányi Szaniszló Győr, Vigyázó Sándor Budapest, Károly körut 1., Vizsolyi Ákos Budapest, muzeum u. 19., Vlassits Nándor Ercsi, Wagner János Budapest, uj vásártér 40., Weifert Hugó Pancsova, Zboray Bertalan Ó-Buda, iskola u. 218., gr. Zichy Jenő Budapest, vár, Zittrisch György Váth u. p. Acsád, Vas m., Zsigmondy Gusztáv, Budapest, Zsigmondy Vilmos Budapest, Zsilinszky Mihály Budapest. — Összesen 361.

b) *Horváthország:* dr. Boynichich Iván Zágráb. — Összesen 1.

II. *Ausztria*: gr. Dessewffy Miklós Gratz, Beethovenstrasse, Szadeczky Lajos Bécs, III. egyetem. — Összesen 2.

III. *Külföld:* Petheő Gyula München. — Összesen 1.

A társulat halottai 1879-ben: Balázs Frigyes országgyülési képviselő Német-Elemér (Torontál m.), dr. Ováry Pál Forró-Encs Abauj m., dr. Vincze Gábor Budapest.

Aranymíves minta. Rézmetszet *Mathias Beytler*-től.

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

JELENTÉS

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ÁPRILIS ÉS MÁJUS HAVI ÜLÉSEIRŐL.

Az országos régészeti és embertani társulat f. é. április 27-én tartá ez évben negyedik nyilvános ülését Pulszky Ferencz elnöklete alatt nagyszámú közönség jelenlétében.

Első előadó dr. *Lenhossék József* volt, a ki a rendes, rendellenes és eltorzított koponyákról értekezett.

A jelenlevők az értekezést és a mutatványokat éljenzéssel fogadták. Utána *Majláth Béla* a «felső Vágvölgy védművei az őskorban» czimű értekezését olvasta föl. Az erődítésekben lelt régiségeket hol eredetiben, hol rajzokban bemutatta és a lelhelyeket gonddal készített régészeti térképen nyomról nyomra föltüntette. Ezután *gr. Zichy Jenő* csiszolt kőszerszámot, pattogtatott kovaszilánkokat, barbárkori és római cserépkészítményeket mutatott be, melyeket hozzá Szent-György völgye vidékéről Gózon Imre tanító beküldött volt. Következett az ercsii bronzlelet bemutatása tulajdonosa *Kuliffay Adolf* és *Pulszky Ferencz* által. A kincset edényben lelték a Duna partján partszakadás alkalmával; áll bronzövekből, nyakgyűrűkből, kartekercsekből és apró pikkelyekből. Pontos leirását és rajzát a jelen számunkban adjuk. Elnök ezután Doboczky Ignácz úr tulajdonát képező födeles és lábas ezüstpoharat mutat be, melynek oldala kivert diszítményekkel ékes, födele tetején, ezüstből készült, virágcsokor diszlik, lába szélén PK bélyeg látszik; valószinűleg augsburgi mű a XVII. század elejéről. Ezen kivül köröztetett egy szép násfa, melyet Egger Dávid helybeli régiségkereskedő a Demidoff-féle gyüjtemény árverezése alkalmával szerzett meg. A násfa állítólag erdélyi családtól származik. Kakas képezi főtagját, melynek teste szokatlan nagyságú valódi gyöngy, feje zománczos, farktollain pedig rubinok és smaragdok vannak: valószinűleg a XVI. század második feléből. Ugyancsak E. D. egy női ezüstövet mutatott be; áll fölváltva áttört és zománczos tagokból; erdélyi mű a XVII. századból. — *Dr. Rómer F. Ferencz* Udvardiban (Bihar) lelt lócsontokat (phalanxok) mutat be. *Varázséji Gusztáv* Brandl Rudolf pozsony-szentgyörgyi rajztanár sikerült rajzait mutatja be az

odavaló középkori templomról és a rajzokat — alaprajz, keresztmetszet, két látkép — magyarázatokkal kiséri. A társulat Brandl tanárnak küldeményeiért köszönetet mond. Végül a titkár bejelent hat új tagot és fölolvassa a pénztárnok jelentését a márczius havi bevételekről és kiadásokról. Mindkét jelentést lásd a társulat hirdetményei közt.

A társulat május 25-én tartá ez évi ötödik és a szünidők előtt utolsó ülését Pulszky Ferencz elnöklete alatt. Sem tagok sem vendégek nem voltak oly számosan mint máskor, a megritkult sorok nagyon hangosan hirdették, hogy minő ellensége a tavaszi idő az ily tudományos összejöveteleknek. — Dr. Arányi Lajos kezdte az előadások sorát. Helyi térkép segítségével, melybe minden egyes lelet pontosan be van jegyezve és rajzok kiséretében nyujtott áttekintést azon számos álló emlékről és régiségekről, melyeket az országos emlékek bizottsága megbizásából a pilisi járásban tett körutja alkalmával összeirt és tanulmányozott. Előadásában azon utmutatásokat is fölemlítette, melyeket Vásárhelyi Géza buzgó tagtársunktól nyert volt, amiért a jelenlévő V. G. úr teljesen megnyugodott Arányi úr előadásában. Második érdekes tárgy volt Lehóczky Tivadar közleménye, melyet Beregmegyének e lelkes és szakértő kutatója a társ. titkár fölszólítása folytán, az utóbbi években Beregmegyében tett kutatásairól, beküldött. A jelentés legfontosabb része az, mely legújabban lelt podheringi bronzkardokat méltatta. A társulati elnök olvasta föl a jelentést és mutatta be a kardokról fölvett fényképet. Magokat az érdekes kardokat a postán való megkésés miatt nem lehetett bemutatni. [1]

Ezután dr. Henszlmann Imre meghivta a társulatot azon kiállításra, melyet a műemlékek országos bizottsága a honi emlékekről nyolcz év óta készíttetett rajzbeli fölvételekből rendezett; egyúttal bemutatja az általa készített kiállítási szaklajstromot és teljes áttekintést nyujtott magáról a kiállításról. Utána Pulszky Ferencz a n. muzeum legújabb szerzeményeiből az értékes biai aranykarpereczet mutatta be, rajzát e folyóirat jelen számában veszik olvasóink. [2]

Végül Thaly Kálmán érdekes adattal illustrálja, hogy minő kedvelője volt Rákóczy a szép régi dolgoknak. Fegyverei közt Báthory István lengyel király ékes művű kardját is őrizte. Thaly érdekes rövid előadása a történelmi tár legközelebbi füzetében fog megjelenni.

Folyó ügyekre kerülvén a sor, titkár mindenekelőtt a vallás- és közoktatásügyi miniszterium leiratát közli, melynek kiséretében a társulatnak megküldetett a miniszterium kiadásában legutóbb megjelent dr. Henszlmann-féle mű a magyar csúcsíves építményekről. Továbbá előadá gr. Zichy Jenő hivatalos meghivását az országos műemlékek rajzai kiállítására; dr. Szabó Imre szombathelyi püspök meghivását a magy. orvosok és természettudósok az idei szombathelyi nagygyü-

[1] Rajzukat lásd e füzetben a XXIX—XXXI. táblán.
[2] XXXII. táblán.

lésére és bemutatá gróf Apponyi Sándor levelét, melyben a gróf 50 forintot küldött alapítványi késedelmi kamat fejében. Mind a három esetben a társulat az illetőknek köszönetet szavazott. Ezután titkár a tiszazúgi régészeti magán társulat igen szivélyes átiratát olvasta föl, melyben a társulati titkár Kovách Albert jelenti, hogy az országos egyesülettel, melynek úgyis valamennyien tagjai, szorosabb viszonyba kivánnak lépni és kutatásaik eredményeiről egyletünket rendesen tudósítani fogják. A muzeumukban őrzött régiségek sikerült rajzait küldték be, melyeket a titkár azonnal be is mutatott. A tiszazúgi egylet átirata nagy rokonszenvvel fogadtatott és azt az óhajt ébresztette, vajha a többi vidéki társegyesületek is követnék e hasznos példát, mert csak úgy, ha a vidéki társulatok mind érintkezésbe lépnek a központi egyesülettel, nyerhetünk az országszerte örvendetesen mutatkozó régészeti mozgalomról áttekintést.

Ezután a másod elnök b. Nyáry Jenő jelentést tesz az alapszabályok értelmében végrehajtott pénztárvizsgálatról. A jelentést függelékkép külön is közöljük; titkár hat új tagot jelentett be és fölolvasta a pénztárnok havi jelentést.

A nyilvános ülést zárt ülés követte, melyben a pénztárnoknak adandó tiszteletdíj lőn megállapítva, mire elnök a jelenlevő tagoknak boldog vacatiókat kivánt és az ülést fél hét óra körül föloszlatta.

Tisztelt választmány! Van szerencsém jelenteni, hogy f. évi május 15-én megvizsgálván «Az országos régészeti és embertani társulat» pénztárát, értékpapirokban 4800 frtot és készpénzben 513 frt 71 krt találtam. Ugy a bevételi, mint kiadási számkönyvnek s összhangzólag ezekkel a pénztárnak kifogástalan s pontos kezeléséről meggyőződtem. Kelt Budapesten, május 25-én 1880. A t. választmánynak alázatos szolgája *báró Nyáry Jenő*,

társ. másodelnök.

A jelentés eredetije a társulat levéltárában 44/1880. szám alatt őriztetik. *Hampel József*,

társ. titkár.

A M. TUDOM. AKADÉMIA ARCH. BIZOTTSÁGA 1880. JUNIUS 16-ÁN TARTOTT ÜLÉSÉNEK

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak Fraknói Vilmos, Hegedűs Candid, Henszlmann Imre, Pulszky Ferencz, Pulszky Károly az «Értesitő» szerkesztője és Torma Károly.

1. Olvastatott a f. é. február 11-én tartott ülésnek jegyzőkönyve: hitelesíttetett.

3. Választásra kerülvén a sor:

három évre elnöknek választatott Pulszky Ferencz, előadónak Henszlmann Imre. Kültagoknak választattak az eddigieken: Hampel

József, b. Nyáry Jenő, Pulszky Károly és Ráth Györgyön kívül Dankó József.

3. Fraknói Vilmos indítványozza, hogy a bizottság ügyrendet készítsen, különös tekintettel a Monumentákban közzéteendő munkák elfogadására nezve:

elfogadtatik és az ügyrend tervének elkészítésére a bizottság az előadót és Fraknói Vilmost kéri fel.

4. Olvastatott az Akadémia átirata, melyben az Akadémia történelmi és archæologiai állandó bizottságai felhivatnak, hogy a magyar szent korona történeti és műtörténeti megismertetését tárgyaló, a korona és részletei hű rajzát tartalmazó munkának kiadása tárgyában tervet és költségvetést dolgozzanak ki és azt az Akadémia öszszes ülése elé terjeszszék:

a bizottság, a történelmi bizottságból kiküldendő tagokkal való együttmunkálkodásra, a korona vizsgálására kiküldött albizottságát bizza meg.

5. Pulszky Károly előadja, hogy Rauscher tanár, ki a korona fölvételével meg volt bízva, az eddig teljesített munka fejében, illetőleg a chromolithographirozandó aquarellek elkészítésére előlegül a bizottságtól 200 o. é. frtnyi előleget kér:

Rauscher kérvényével a korona albizottságához forduljon és ha ez kérvényét igazoltnak itélendi, a kért két száz frtot, mivel a korona publicatiójának költsége az Akadémia ez évi budgetjébe nincsen felvéve, az Akadémia által jövő évben visszatérítendő kölcsönképen az archæologiai bizottság budgetéből előlegeztetik.

6. Előadó jelenti, hogy Myskovszky Bártfa emlékeit tárgyaló és sajtó alatt levő II. részének elkészítése után, b. Nyáry Jenő «Akteleki barlang»-jának publicatióját lehetne előkészíteni:

tekintetbe véve, hogy a készítendő ügyrend még hatályba nem lépett, az elnök indítványozza, hogy b. Nyáry Jenő műve a közzététel előtt bírálatra adassék ki:

elfogadtatik s a bírálat megejtésére Pulszky Ferencz és Torma Károly kéretnek fel.

7. Torma Károly beadja «Repertoriuma» publicatiójára vonatkozó költségének számláját (két darab): a nyomtatás és boríték került (a Franklin nyomda társaság számlája szerint) 430 frtba; irói tiszteletdíj fejében kifizettetett 352 frt; összesen 782 frt. Azonban az e czélra szánt összeg csak 714 frt 19 krt tevén, Torma Károly, igérete szerint (l. a. f. e. febr. 11-kén tartott ülés jegyzőkönyvének 5-ik pontját), a hiányzó 67 frt 81 krt honoráriumából pótolta:

Tormának köszönet szavaztatik, a két számla a bizottság iratai közé elteendő, és Torma további számlálás kötelesség felmentéséről értesítendő.

8. A f. é. febr. 11-kén tartott bizottsági ülés 5. pontja Torma «Repertoriuma» 50 példányát kiadatni rendeli:

Knoll akademiai könyvárusnak meghagyatik, hogy a szokásos már kiszolgált 25 példányon kívül Tormának még 25 példányt adjon át.

9. Pulszky Károly megjegyzi, hogy a jelen szokás szerint az «Arch. Ertesítő» számláit illető kiegyenlítésre négy aláirásra, illetőleg

három utalványozásra levén szükség; ezen eljárás, kivált mivel minden apró nyugta is ez uton nyeri érvényesítését, sok nehézséggel és idővesztegetéssel jár: kéri tehát, hogy neki nagyobb összeg egyszerre utalványoztassék, illetőleg kezére bízattassék:

határoztatik, hogy az állandó nagy tételek u. m. a nyomdai és az irói díjak utalványai az eddigi módon adassanak ki; a szerkesztőnek pedig apróbb és kivált illustratiók költségének fedezésére félévenként 300 o. ért. forint szolgáltassék ki, mely összegnek hovafordításáról utólag számolni tartozzék.

10. Ugyancsak Pulszky Károly, mint az «Arch. Értesítő» szerkesztője felemlíti, hogy az Értesítő példányainak száma jelentékenyen szaporíttatván, a nyomdai költségek is szaporodtak és hogy egyéb ujra felmerült költségek, például a hivatalos közlemények nyomtatási költségeinek fedezetéről nem lévén gondoskodva az «Értesítő» budgetjében; helyesnek hiszi az Akadémia Igazgató Tanácsát arra figyelmeztetni, miszerint az «Értesítő» elárúsított példányainak bevételét nem tekintheti tiszta jövedelemnek, miért is megkérendő volna, hogy ezen jövedelemből annyival járuljon az «Értesítő» költségeihez, menynyivel annak nagyobb kiadása ezeket is szaporította:

a bizottság az indítványt helyesnek és a kérelmet jogosítottnak találván; a szerkesztőt megbízza e szaporított költségek pontos kimutatásával, mely azután, tiszta pénzügyi természeténél fogva, az Igazgató Tanácsnak közvetlen felterjesztendő.

UJABB LELETEK BEREGMEGYE ŐSKORÁBÓL.

FELOLVASTATOTT AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT 1880. MÁJUS 25-ÉN TARTOTT ÜLÉSÉN.

Beregmegyét az őskorban, midőn ismeretlen lakói csupán kőszereket használtak, alant fekvő részeiben — mint a fenmaradt jelekből következtethetni — nagyobbára víz borítá, s azért népei a magasabban fekvő helyeket választották magoknak telepekül. Legkedvesebb tartózkodási helyeik a fensíkkal ellátott magaslatok valának.

Mind Beregszász, mind Munkács vidékén számos őskori telepek találtattak. Beregszászon az eddig feltárult jelek szerint, leginkább a síkon fekvő várost északkeletről környező, most szőlőkkel beültetett hegyek lejtőin. Itt 1879. junius 26-kán ásatást tétettem a Kis- és Nagy-Rigó nevű szőlők lejtőin, s mintegy 50 cm. mélyen sövényszerű fonatra kent agyagtapaszból összeállított tűzhelyet s a körűl durva cserepeket, átlyukasztott agyagsulyokat, obsidian és tűzkőszereket, simított vésőt s egyéb apróságokat találtam; ugyancsak nem nagy távolságban innen fekvő Kerekhegyen, egy gyönyörű 20 cm. hosszú és 7 cm. széles kékhamvasszürke granit-féle kőcsákány találtatott.

Munkács vidékén több helyütt, névszerint a Liget, Kishegy, Klacsanó, majd a Hosszuhát körűl Dávid pusztán és Zsófiafalvak körűl

találhatunk ily kőkori telepeket, melyekben az obsidian- és kovakőeszközök igen nagy mennyiségben fordúlnak elő. Zsófiafalva határában átlyukasztott kupalakú széles téglákból összerakott tűzhelyet s azon durva agyagedényeket s kovakő- és obsidián-eszközöket leltem.

De mindezeknél érdekesebb azon kőkori telep, melyet még 1878-ban Munkács közelében, a 26—40 méternyi magas ugynevezett *Kishegyen*, fölfedeztem, s hol azóta gyakran ásatok. A Kishegyen túl elterjedő Liget, Bolonna s Várdomb nevű hullámszerű magaslatokon rendetlenűl elhelyezve számos nagyterjedelmű 30—40 mét. átmérőjü halmok emelkednek, melyek azonban csekély hamu és durva cserepeken kívül egyebet nem tartalmaznak; nem ugy azonban az e hegységnek Munkács felől végpontját képező, Kishegyen levő *alacsonyabb domborulatok*, melyek őskori lakhelyeknek bizonyultak.

Itt obsidián- és kovakőszilánkokat vevén észre, 1878-dik évben tüzetesen kezdém a feltünőbb helyeket vizsgálni s tapasztaltam, hogy mintegy 500 méternyi vonalban a hegy fensikján nyolcz ily domborulat látszik, míg azontúl számos magas kúpalaku halmok terjednek el, itt-ott oly mélyen bent a tölgyerdő ágazatain, hogy azokra csak nagy figyelem mellett lehet akadni.

A felbontott nyolcz domborulat közűl különösen három egyenlően mutatta az egykori lak alakját, mely 20—30 méternyi átmérőjü és $1^1/_2$ — 2 méternyi mélységű volt.

Ugyanis a föld szinétől fél méternyire mélyen, közvetlen a terményföld alatt, már feltűntek égetett agyagdarabok, melyeken sövényszerűen font ágak és galyak lenyomatai látszottak; ezek oly bőségben találtatnak, hogy azokkal szekeret lehetne megtölteni. Nézetem, hogy a régiek kivájták a tanyául kiszemelt helyen a földet, az üreget jól kiégették, fent rudak és ágakkal sövényszerűen boltozatképen befedték, s azt elébb belűl agyaggal kitapasztták; azután pedig kívül vastagon betakarták földdel és hanttal; ez építmény idővel beroskadván, a felhalmozott föld képezi a mostani csekély domborulatot, mely jelzi az egykori lakhelyet. A talaja lent szintén ki volt tapasztva, a belső tér nagy részét elfoglalá a tűzelő hely, mely 20—30 cm. magas és 2—3 méternyi terjedelmű, vályogszerű téglákból összeállított és agyaggal kitapasztott padkából állott. Ez még most is oly szilárd tömeget képez, hogy a csákánynak tartósan ellent áll. Az egyik ily padkán a hamu közt még egy terjedelmes fazék töredékeit s azok közt egy koponyástól megfőtt bárány vagy nyulféle állat csontjait is találtam.

Az ily lakokban tömérdek különféle edény-töredék, az ujjnyi vastagságú durva művüektől kezdve a vékony csészeszerű edényekig, találtatik; ép azonban ritkán kerül felszinre, mind össze van törve, mintha a tanya felszerelésével együtt szándékosan feldulatott volna.

Nagy mennyiségben fordúlnak azokban elő nemcsak obsidian s kovakő-magvak, kisebb-nagyobb késpengék, vésőalakú vakarczok, nyilhegyek és szilánkok; a csiszolt tárgyak gyérebbek, ezek közt nehány ép kővéső volt, a többi szintén eltört állapotu. Malomkőtöredékek és simítókövek szintén találtatnak, egy ily trachitkő 25 cm. hosszú és 22 cm. széles s mindkét oldalán majd nem teljesen át

volt mélyítve a csiszolástól. Több átlyukasztott agyagsulyt is találtam. Az egyik tűzhely mellett egy rakásban egy szakasztó kosárnyi apró különféle alakú és színü válogatott kavicsokat találtam, melyek aligha egykor gyermeki játékszerül nem használtattak; egy más zugában pedig 150-nél több dió és ökölnagyságú különféle fajú kő volt felhalmozva, sőt némelyike lepattogtatás által gömbölyítve, melyek aligha védszerül nem szolgáltak.

Feltűnt azonban, hogy csont- és érczből legkisebb tárgyat sem fedezhettem fel s igy feltehető, hogy a csont tán elporlott azóta, az érczet pedig még nem ismerték.

Áttérve a *bronzkor* itteni maradványaira: Beregmegye területén azok sűrűn és mindenütt, a síkon úgy mint a hegyek közt találtatnak.

Ezen kor népsége már, ugylátszik, bizonyos álladalmi szervezetben élt s a földmívelés mellett tüzetesen s szakszerűen önvédelméről is gondoskodott. Voltak erődítései, melyeket nagy munkával több mértföldnyi hosszú vonalban létesített. Ilyen a Munkács közelében *Podhering* s illetőleg Selesztó helység felett emelkedő Óvár, egy földtöltéssel és sánczczal körülvett magas hegyorom, melytől hasonló gátony vezet Kucsován s a Hosszuhát hegységen át a megye déli sikjaig, a Borcsora folyóig.

Ezen erődítési vonal mintegy elválasztja az északkeleti hegységet a délnyugati, le a Dunáig elnyuló sikságtól, mintha arra engedne következtetést vonni, hogy e vonal által elválasztva két különböző néptörzs lakott, mely egymással ellenségképen szemben állt.

A Munkácstól fel a Galiczia határánál fekvő Beszkidig terjedő 11 mértföldnyi hegyes vidéken majd minden völgyben kerülnek felszinre *bronzkori emlékek; díszesen készített tárgyak* a legkülönbözőbb alakban. Igy Klacsanó, Selesztó, Szuszkó, Szolyva, Pudpolócz s Kanora helységek határain majd urnákban, majd a záportól kimosva kerültek elő oly bronzeszközök, melyek bizonyságot tesznek arról, hogy e kor emberei a hasznost és szükségeset a fényűzéssel tudták párosítani.

Szuszkón egy terjedelmes hamvvederben együttesen feküdtek a különféle sarlók, fűrészek, kések, vésők, a lándzsákkal; Kanorán ezek közt arany gyöngyszemek és karpereczek, ugyszintén Pudpolóczon is, hol férfit illető fegyverek közt kar- és lábpereczek is találtatván, feltehető, hogy akkor ily diszítményi tárgyakat férfiak is viseltek, épen ugy, mint a feltárt jelekből viszont állíthatni, hogy az akkori *nők* is fegyvert viseltek, mely hozzájok illően csinosabb alakú és könnyebb volt mint a férfiaké. Igy *Nagy-Lucskán* nem rég egy urnában egy ily nő teljes felszerelése került felszinre, mely gyüjteményemben őriztetik és áll: egy bronzlemezből készült *fibulából*, két diszes gömbbe végződő, hajtűből, két behajtott karika fülbevalóból, egy kigyóalakú gyűrűből, mintegy 20 darab karpereczből, egy kis díszes lándzsából, görbe késből, egy csinos kis fokosból, melyet a nő kétségtelenül övön egy S alakú horogra akasztva viselt.

A számos más bronzleleteken kívül érdekes fényt vet azon korra ama hat *bronzkard*, melyeket 1832. évben a Latorcza völgyben fekvő Egereske feletti *Derenova* (Somos) nevű hegy lejtőjéről mosott

ki egy zápores, s melyeket a tulajdonos néhai gróf Schönborn Ferencz Bécsbe vitetett; ott akkor bővebb kutatást is rendelt, száz jobbágy-napszámost állíttatott ki az ásatásra, de minden további eredmény nélkül. E kardok hasonlók ahhoz, melyek folyó évi április hó 7-én ugyancsak e völgyben a Derenovától alig félóra járásnyira fekvő Podhering helység határában véletlenül kerültek napfényre s melyek a lelhely tulajdonosa gróf Schönborn Ervin úr engedelméből ezennel bemutattatnak.

Podhering Munkácstól mintegy másfél kilométernyi távolságban a Latorcza völgyben fekvő csinos helység s ettől ismét mintegy egy kilométernyi távolságban a *Cziholni* (Téglás) nevű dülőben a Galiczia felé vezető országúttl 36 méternyire egy sík szántóföldön árokásás alkalmával 60 cm. mélységben a puszta földön, agyagfölddel fedett kavicstalajon találtatott egy csomóban a *14 bronzkard.*

Én rögtön megszemléltem a lelhelyet, a kihányt agyagföldet megvizsgáltam, ugy az árok körül is tétettem ásatást, azonban a nehány kard markolatáról elvált faboríték némi korhadványán, nehány 2 cm. bronzszögecsen s apró bronztöredékeken kívül, melyek a két megsérült kardról eredtek, már legkisebb jelt sem fedezhettem fel s így meggyőződtem arról, hogy e helyen, melyben sem cserép, sem halom, kő vagy más jelenség elő nem fordul, e 14 kardot hajdan valaki itt épen úgy elrejté, mint azon 42 bronzkarikát és egy lándzsát, mely tavaly Surány, beregmegyei helység határában találtatott s a régészeti ülésen bemutattatott.

Különös, hogy e 14 kard egyike sem egyenlő, markolataikra nézve mégis csak két osztályba sorozhatók. Kilencz ugyanis olyan, melyeken a vékony bronzmarkolat kifelé fordított üres félgömbbe végződik, mely azonban egykor fával kilehetett töltve, s pengéje a markolat félholdalakú nyelvéhez van 4—5 szöggel erősítve, míg a többi 5 kardon a fogantyu lapos s arra faboríték volt két oldalról markolatúl alkalmazva. Különben valamennyi kardnak a pengéje egyenes, liliomlevél alakú, kétélű, részint sima, részint végigfutó bekarczolt vonalakkal és kör pólyákkal diszített; a penge közepén sokkal szélesebb mint a nyélnél s a *végén*, mely hegyes s így mind vágásra, mind szurásra alkalmas. A markolatok nincsenek ellátva hárító ellenzővel s azok feltünően parányiak, alig 5—7 cm. hosszúk és 2—3 cm. vastagok. A kardok különböző hosszúsága 53 mc.-től 90½ cm.-ig terjed, szélessége pedig 3½—5½ cm.-ig. Némely kardnak éle kalapálás által eszközöltetett, mintahogy napjainkban a kaszások szokták tenni. Némely kardon a patina — rozsda — szép világos zöld, míg másokon alig látszik némi nyoma, sőt némelyike ólom szürkés, barnás, opálszerű fénynyel.

Nem kétlem, hogy e kardok az 1832. évben e tájon, *Derenován* találtakkal s az itteni őskori erődítvényekkel összefüggésben állanak, aminthogy erősen hiszem, hogy idővel akár a szerencsés véletlen, akár tüzetes kutatás folytán majd sikerülni fog az érdekes vidéken még ujabb leleteket tenni, melyek a rég elmult homályos idők felderítésére némi fénysugárt vetendnek.

Munkács, május hó 1880. *Lehóczky Tivadar.*

HIVATALOS KÖZLEMÉNYEK.

JELENTÉSEK

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMBERTANI TÁRSULAT ÜLÉSEIRŐL.

A társulat september hó 28-án tartá ez évi hatodik, a szünidők után első, ülését Pulszky Ferencz elnöklete alatt. Az akadémiai ülésterem ez alkalommal egy nagy és érdekes népipari gyüjtemény kiállítására nyujtott helyet. A társulati titkárság fölkérte volt Zsolnay Teréz kisasszonyt Pécsett, hogy Pécs vidékén összegyüjtött házi-ipari himzésekből és szövésekből álló gyüjteményét az ülésen kiállítsa, ő pedig előzékenységgel engedett e kérésnek s nem csak felhozta e gyüjteményt, de személyes közreműködése és vezetése mellett történt a teremben a tárgyak szakszerű csoportosítása és elrendezése is.

Már egy órával az ülés előtt több mint hétszáz darabból álló gyüjteménye a terem közepén s köröskörül a falakhoz támasztott kereteken meglepő és szokatlan látványt nyujtott a nagy számmal öszszegyült, leginkább hölgyközönségnek, Bámulták az alig három évi gyüjtésnek eredményét, mely három-négy négyszög mértföldnyi térről annyit volt képes összehozni. Vannak a gyüjteményben törülközők, abroszok, ágyneműek, ingelők, kötények és főkötők, mind sajátságos himzésekkel, gyakran csipkékkel ékítve. Legmeglepőbb a különféle fajtáju főkötők gyüjteménye, melyek néha tarka himzésüek, néha pedig, mint különösen a harkányiak és décsiek, fekete vagy crêpe alapon fehér varrásokkal vannak díszítve.

A vidéket, melyekről az egész gyüjtemény származik, mai napság majdnem kizárólag magyarok, korábbi időkben törökök, bosnyákok, horvátok és németek lakták, és a figyelmes kutató a gyakran ősrégi mustrákban ezen mindenféle nyugati és keleti elemeket úgy a rajzban, valamint a színhangulatokban nyomozhatja.

Öt órakor a társ. elnök a következő előadással mutatá be a jelenlevőknek a gyüjteményt:

«Ki ne ismerné Zsolnay pécsi edényeit? Megveszik vásárainkon, megveszik Angolországban és Amerikában, a legkiválóbbjai pedig díjakat nyernek minden világkiállításon s a magyar annál inkább örül ezen kitüntetésnek, mert a Zsolnay-féle edényeknek nemcsak ízléses a formája, hanem meg van benne a magyar typus zamatja is. Ezt leginkább azzal érte el kitünő iparosunk, hogy rajzolói, különösen a műérzéket kiváló mértékben biró leányai, különös figyelemmel voltak a magyar motivumok iránt, melyeket úgy a muzeum régi magyarországi majolikáiban, mint a nép házi ipara által előállitott himzésekben és szövetek ben tanulmányozták, melyekből Zsolnay Teréz k. a. is igen érdekes gyüjteményt sok tapintattal és szerencsével hozott össze, különö-

sen Pécs vidékéről. Bármily szépek legyenek is ezek, mégis kérdés lehet, mily jogczímen mutatjuk be a jelenkor vagy közelebbi multunk műveit a régészeti és embertani társulatban. Megvallom, hogy én az embertant más szempontból fogom fel, mint azt különösen az európai ethnologusok teszik, s a koponyákra nem tudok oly nagy sulyt fektetni s azokból a nemzetiségek jellegét kimagyarázni, mint mások; mert az egy zsidókat kivéve, kiknek vallása a más nemzetekkel való nagyobbszerű keveredést megakadályozta, nem ismerek homogen nemzetet. Ha rómaiakról van szó, azok századról századra változnak, magokban foglalva az olasz félsziget minden fajú lakóit, később a félvilágét. Igy vagyunk a görögökkel is; a maczedónok csak részben voltak görögök, s egyáltalában így vagyunk a régi világ minden nemzeteivel, melyek közt a mindenhonnan összerabolt s megvásárolt rabszolgák túlnyomó számban léteztek, s lassan-lassan az akkori jelleget s természetesen a koponyák formáját is megváltoztatták.

Én már 25 év előtt egy Amerikában megjelent nagy ethnologiai munkában megjelent illustrált értekezésben figyelmeztettem a különböző nemzetek különbözően kifejlesztett tehetségeire, különösen a művészet tekintetéből. Az arabokban, a zsidókban nincsen semmi hajlam a képzőművészetekre. Mózes és Mahomed azért tiltották el az istenség s minden élő lény alakítását, mert nemzetiségökben nem volt arra fogékonyság. A hol ez meg van, még a vallás tilalma sem tudja ezt elnyomni; a perzsa és hindu mohamedán fest arczképeket, holott a tiszta arab s marokkói ebben szentségtörést lát. A marokkói császár követe Londonban levén, egy daguerrotyphoz csalták, mert photograph még nem létezett, s a mint ott mozdulatlanul ült az arab főnök, levették arczképét, mire ezt megtudva, tőrét huzta ki az ellen, a ki arczát ellopta, s csak nagy nehezen lehetett őt megnyugtatni. De még azon nemzeteknél is, melyek nagyobb vagy kisebb mértékben a képzőművészetek gyakorlatára termettek, különbözőképen fejlődik ki ezen tehetség. A régi egyptomi művészetnek egészen más stylusa van, mint az assyriainak, a görög ismét különböző, s különböző a római. Olasz képet senki sem fog németnek tartani; a francziа művészet különböző az angoltól, sőt még a belga is hatalmasan eltér a hollanditól; Rubens és Rembrandt tanitványai egykorúak és szomszédok, mégsem hasonlítanak egymáshoz. Azok, kik műtörténetet írnak, ezt különböző iskoláknak nevezik, holott ez nem iskola, hanem a nemzetiség kifolyása, mely mindenütt különbözőképen nyilatkozik. S e tekintetben csakugyan társulatunk elébe valók a magyarországi házi ipar készítményei, amennyiben azokban stylus mutatkozik. Igaz, hogy ezek is nem egészen eredetiek, van ugyan atyafiság díszítményeink közt s azok közt, melyeket Reguly a voguloktól Sziberiából hozott de más részről nem tagadhatjuk, hogy a nép művészetének nagy része épen nem magyar, hogy a motivumok sokszor keletiek, sokszor a szlávokkal és oláhokkal közösek, hogy analogiákat Oroszországban s a török birodalomban is találunk a népnél. De épen úgy, a mint nagy zavarba jönnék, ha valamely német pedans tudós felszólitana, mutassak neki eredeti magyart, hogy annak fejét megtapogatva, tanulja meg, minő volt az Árpáddal bejött magyaroknak koponyája, mert a

művelt s műveletlen osztálynál úgy összekeveredtek régóta a nemzetiségek, hogy tiszta magyar vérről szólni csakugyan nem lehet; úgy nagyon természetes, hogy a nép művészete szinte mindenütt mutatja a szomszédok befolyását, de azért mégis van külön jellege, s ha idővel lesz egyszer magyar művészetünk, ennek is külön jellege lesz, ámbár atyafiságát a többi európai nemzetekével nem fogja elfogadhatni, épen úgy, mint például a spanyol. Mostani művészeink még nem képeznek külön iskolát, hanem hol a németnek, hol a francziának követői. Örvendek, hogy Zsolnay a magyar műiparnál sokszor kifejleszt magyar stylt, hogy leányai is reáakadtak azon forrásra, mely igazán magyar, s hogy gyüjtik a — fájdalom kihaló — magyar házi ipar díszítményeit. Ne felejtsük el, hogy ezen nagy gyüjteményben, mely itt ki van állitva, a legnagyobb rész Pécs vidékének magyar lakóitól származik, s hogy a himzések nagy része a legközelebb multnak terményei.»

Elnök azután a jelenlevő Zsolnay Teréz k. a.-nak a társulat nevében köszönetet mondott szives előzékenységeért.

Másodiknak Deák Farkas szólalt fel, felolvasván egy részletet a külföldi muzeumokban őrzött műemlékekről szóló jelentéséből. (A jelentést egész terjedelmében l. a «Századok» 1880. évf. VIII. füzetében.)

Deák Farkas előadása kapcsolatán felszólalt a társ. titkár. Megjegyzi, hogy nálunk ugyan nem szokás, hogy mágnásaink műkincseiket ideiglenesen állítsák ki muzeumunkban, miként teszik ezt az osztrák urak Bécsben és az angol arisztokraták Londonban, de nézete szerint jobb szokás, hogy nálunk teljes liberalitással muzeumunkat kincseikkel meg szokták ajándékozni. Példákat hoz fel a legutóbbi években érkezett ajándékok közül: br. Révay Ferencz, gr. Schönborn Ervin, br. Welsersheimb Zenó, gr. Forgách László, Urai, Ipolyi Arnold és mások ajándékait, melyek arról tanuskodnak, hogy főuraink muzeumunkról nem feledkeznek meg. Attérvén a külföldi muzeumokban őrzött emlékekre, megjegyzi, hogy nehány évvel ezelőtt ő is bejárta mindezeket a muzeumokat, és a mi magyar régésznél természetes, magyar eredetü emlékeket fürkészvén, a Deák F. által felhozott műemlékeket szinte tanulmányozta.

Ezúttal csak különösen két emlékre tesz megjegyzéseket: a drezdai kardra és a drezdai nyeregre. A drezdai kard a «magyar» sodronyos zománcz érdekes példánya. Nézete szerint különösen a rajta levő kivert leveles keret rokonságba hozza őt az egyik sankveiti kehelylyel (Prága) és a nagy Lajos féle aacheni és máriaczelli képekkel. A mi a drezdai zománczos nyerget illeti, a fegyvertár archivuma szerint ez 1608-ban Prágában készült, mestere János Mihály volt. Nincs kizárva a lehetőség, hogy e János Mihály mester Erdélyből származott, de nincs is bebizonyítva. Teljesen hasonló ilynemü nyereg van a müncheni n. muzeumban, mely a muzeumi levéltár szerint Belgrád ostrománál került Max Emánuel birtokába.

A budapesti hasonló nyeregről, meg a sáromberki gr. Teleky-féle nyeregről ezuttal nem kiván behatóan szólni, de ugylátszik, hogy ezek mind abból a korból valók, midőn Erdélyben a törökökkel való

érintkezés következtében a keleti befolyás már igen érezhető volt. A sodronyos zománczra vonatkozólag megjegyzi, hogy ez már ősrégi találmány, és hogy ez már a régi görögöknél is dívott, mire nézve utal a berlini antiquariumban őrzött nehány sodrony zománczú görög arany ékszerre. Utána Pulszky Károly szólal fel és a drezdai kardon előforduló lengyel sasra hivatkozva arra utal, hogy hazánk és Lengyelországközt, különösen a Jagellók alatt a XIV. században, élénk összeköttetés volt, és hogy a Lengyelországban netalán előforduló sodrony zománczú művek talán a kiewi műiskolával állhatnak összefüggésben.

A napirendre áttérvén, dr. Kammerer Ernő Kömlődön talált római emlékkő felíratának pacskolatát mutatja be, mely Jupiter Dolichenusnak volt szentelve. Előadó szól a Jupiter Dolichenus tiszteletéről, s különösen azon érdekes bronz táblákról, melyek Kömlődről a n. muzeumba kerültek és Jupiter Dolichenust ábrázolják.

Kömlődön különben régi idők óta találnak római emlékeket, és vannak okmányos adatok, melyek bizonyítják, hogy már Mátyás korában is ügyeltek rájok.

Zsigmondy Vilmos tagtárs Péczelen talált őskori csiszolt kővésőt mutat be.

Pulszky Ferencz a somogyomi aranyleletet mutatja be és magyarázza. A lelet ruhadíszül szolgáló gombokból, nyaklánczok- és gyöngysorokból áll, mindez világos szinű termés aranyból. Szerinte a lelet közel rokonságban áll a fokorúi pusztán talált aranylelettel ; mindkettő valószinüleg a kelták korából származik.

Ugyancsak elnök felolvassa ezután Végh Adorján értekezését a nemes-ócsai (Komárom m.) temetőről, melyet egész terjedelmében közlünk.

«Csallóköz, a Duna, a pozsonyi Duna-ág és Vág által képezett sziget; vidéke egészben véve róna, de a talaj hullámzatossága sok helyen kisebb-nagyobb terjedelmű és magasságú földhátakat képez, közben-közben a Dunával és Vággal érintkező vízerekkel, melyek itt-ott a lapályosabb helyeken mocsáros tavacskákat képeznek, mint pl. Alsó-Csallóközben a Dunával érintkező Szántó-ér. Ez nevét a szántói pusztától vette, melyen keresztül fut, s Nemes-Ócsa mellett észak felől elhaladva az Új-Orvény, Úcs és Malomároknak nevezett mocsáros tavacskákat képezi. Ezen ér partjain több helyen, mint pl. a nemes-ócsai határhoz tartozó úgynevezett Faluhelyen és az ekeli határhoz tartozó saját földbirtokomon őskori lelhelyeket fedeztem fel ; ilyen, az úgynevezett Sáros-ér is, partján a nagykeszii határban a Halomdombbal, melynek fekvése Komárom m. térképén jelezve van, s mely szintén őskori temetkezési kerek halom. Az általam itt kiásatott régiségek gyüjteményemben vannak ; ehhez közel fekszik kissé nyugoti irányban a nemes-ócsai határhoz tartozó Bodzás-domb, szintén őskori lelhely ; itt találtatott azon bronz fejsze, melyet 1879-ben a magyar nemzeti muzeumnak ajándékoztam.

Csallóköz mai jelentékenyebb községei, így Nemes-Ócsa az alsó csallóközi járás központja is, ilyen emelkedettebb földhátakon épülvék, s ezáltal a Duna és Vág áradási veszélyeitől többé-kevésbé biztosítva vannak. Ezen okszerű eljárást követték Csallóköz legrégibb ős-

lakói is, tanyáik elhelyezésénél; bizonyitják ezt az emelkedettebb helyeken felfedezett őskori telepek, s ha visszagondolunk azon időre, a mikor még a védtöltések, zsilipek és belvíz levezető csatornák nem léteztek, előttünk áll Csallóköz azon térképe, melyen az erek, mocsárok és mérföldekre terjedő lapály-rétségek vízzel vannak telve; itt terjedelmes füzes, amott rengeteg nádas terül s így az emelkedettebb helyek annál keresettebbek lehettek őseinknél.

Kertem, a nemes-ócsai földhát egyik kiváló magaslatán terül el, a község délkeleti szélén; a talaj itt átalában homokos, de leginkább az, a keleti oldal közepén, mintegy 30 méter hosszúságban, s itt egyszersmind legdombosabbb is; ezen fut keresztűl az egyik főút, mely a kertet két egyenlő részre osztja; itt állíttattam fel 1870-ben egy tornázó hintát, s midőn ezen hinta oszlopai számára gödröket ástak, a munkások emberi lábszár-csontokra akadtak; ekkor azonban megelégedtünk azon gondolattal, hogy itt valaha temető lehetett és senki sem érdeklődött tovább.

1876-dik év végén kertészem egy répás-verem ásásával foglalkozott, s az előbbeni csontok lelhelyétől 13 méter távolságban észak felé emberi csontvázra talált 50 cm. mélyen fehér homokba ágyazva hanyatt fekvő kinyujtott helyzetben, fejjel nyugotnak, tehát arczczal kelet felé fordulva. A koponya arányos fejalkatot mutat, jelenleg gyüjteményemben van, régiség nem találtatott semmi. Ekkor elhatároztam, hogy e helyen megkisérlem az ásatást, de közbe jött okok miatt tervem késett 1880. ápril 15-ig, mikor is szép tavaszi idő volt, s minden alkalom rendelkezésemre állt. Megkezdtem tehát az ásatást a tornahinta délfelőli oszlopánál, melynek leásása alkalmával — mint már említettem — embercsontok találtattak. Alig ástak embereim 50 cm. mélyen, már is rátaláltak ugyanazon csontváz felső részére, mely még érintetlen állapotban volt, fehér homokba ágyazva, hanyatt fekvő kinyujtott helyzetben, arczczal kelet felé, tehát épen úgy, mint az előbbeni arányos fejü, de ennek hosszú fejalkatú koponyája volt; régiség itt sem találtatott semmi; a csontokat ismét betemettettem, lelhelyét karóval megjelöltettem; ezen eljárást követtem az egész ásatásnál, hogy végül az egyes lelhelyek egész iránya és egymástóli távolsága annál könnyebben áttekinthető legyen. Ezen első lelettől délre 2.50 méter távolságban találtatott a második ember-csontváz, teljesen ép és érintetlen állapotban, 50 cm. mélységben, fehér homokba ágyazva, hanyatt fekvő kinyujtott helyzetben, arczczal kelet felé; ezen alak hosszúsága 1.50 méter, koponyája hosszú fejalkatú, nyaka körűl egy 17 cm. átmérőjü kört képező, három szál sodronyból csavart zöldpatínás bronz nyakperecz találtatott (l. LI. tábla 2. a. b.), melynek kapcsolója igen egyszerűen a sodrony egyik végének hurkosra, a másik végének megfelelőleg kacsosra való meghajtása által képeztetett; művezetére nézve tökéletesen megegyez a gerendási leletben előforduló azon bronz karpereczczel, mely az Arch. Ért. XIV. k. II. füz. X. t. 1. sz. alatt le van rajzolva. A balfül táján egy $1\frac{1}{2}$ cm. átmérőjü kört képező zöldpatinás bronzfüggő, melynek összes díszítését az egyik lemezzé lapított végének egyszer le, aztán visszafelé csigamódra kétszer csavarodása képezi (LI. t. 5, sz.); jobb karja alsó szárán, egy nyi-

tott karika alakú sima zöldpatinás bronz karperecz (LI. t. 5. sz.). Ezen csontváz koponyáját és karpereczes karcsontját, gyüjteményembe tettem.

April 16-kán folytattam az ásatást; az első lelettől nyugotra 3 méter távolságban, az előbbihez hasonló mélységben, a fehér homokban, egy, már bolygatott sírt találtunk, összehányt csontokkal és hosszú koponyával, régiségek nélkül.

Az első lelettől keletre 4.35 méter távolságra 30 cm. mélységben kevert földbe ágyazva egy hosszú fejű kis gyermek csontváza feküdt, hanyatt kinyujtva, arczczal keletnek, régiség nélkül.

Az első lelettől délkeletre 3.10 m. távolságban 50 cm. mélységben, a fehér homokba ágyazva, egy, 1.42 m. hosszúságú, hosszúfejű csontváz feküdt, hanyatt kinyujtott helyzetben, arczczal keletnek, jobbfülénél, egy, 2 cm. átmérőjü karika függő zöldpatinás bronzból, diszítmény nélkül, egymás mellé hajtott végekkel (LI. t. 3. sz.), balfülénél, egy, ugyanilyen — de $2^{3}/_{4}$ cm. átmérőjü függő találtatott. Hasonló, a gerendási és keszthelyi leletekben is előfordult.

April 17-én az első lelettől északra 7.55 méter távolban 50 cm. mélységben, a fehér homokba ágyazva, hanyatt kinyujtva, arczczal keletnek, egy, 1.40 meter hosszú arányos fejü csontváz feküdt, a balfül tájékán egy $2^{3}/_{4}$ cm. átmérőjü karika függő, sima zöldpatinás bronzból, egymásmellé hajló végei kissé kifelé görbitvék.

Az első lelettől keletre 5.20 méter távolságra, csekély mélységben, a kultur rétegben, egy kis gyermeknek már szétszórt csontváza találtatott.

Az első lelettől északnyugotra 8.20 m, távolban, 50 cm. mélységben, a tömör fehér homoktalajon fekvő lovas vitéz csontvázára találtunk, azonban a lónak legnagyobb része, a lovagnak pedig egész arcza, az állkapocscsal együtt, a balkeze és ballába hiányzott; de minthogy ékszereit és fegyverzetét érintetlen állapotban találtam, hihetőnek tartom, hogy e sírt nem emberek dúlták fel, hanem ragadozó állatok, abban az időben mikor még itt szájízelőre találtak. A lovag és ló fekvése azt látszik bizonyítani, hogy ezen temetkezésnél is szemelőtt tartották azon még itt átalánosnak látszó szabályt, mely szerint az elhalt, arczczal kelet felé fordítva temettetett el. Kitünt továbbá a csontok fekvéséből még az is, hogy az egész lovas alak, jobboldalra volt lefektetve, úgy, hogy a lovag hátra hanyatló kinyujtott helyzetbe jött; a ló feje pedig jobboldalával, a lovag jobblába fölé hajolt. Ezen elhelyezés közben történhetett, hogy a lovag fegyverzete mind a jobboldalra csúszott, még a kard is, holott ennek fekvéséből azt lehet következtetni, hogy azt, a vitéz életében baloldalán viselte. A ló feje körűl rozsdaemésztett vasdarabok hevertek, de ezek igen omlatagok levén, alakjokat nem lehetett kivenni, valószinűleg lószerszám darabjai lehettek; egy kerekded rozsdafolt, a ló fejcsontján is meglátszik; a lovag koponyája arányos fejalkatot mutat; jobb füle tájékán egy, 2 cm. átmérőjü sima karika függő tömör aranyból; a mellcsontoknál egy pitykegombhoz hasontó tömör bronz gömböcske füllel ellátva, egész hossza fülestől $1^{3}/_{4}$ cm., talán a nyakról lecsüngő kis amulette lehetett; legérdekesebb azonban a kard, melyet daczára

rozsdaette omlatag állapotának, mely miatt a pengét nem is lehet hüvelyéből kihúzni, sikerült nagy ügygyel-bajjal majd egészben kivenni LI. t. 1. a. sz.); ovatosságból azonban, a kivétel előtt megmértem; hoszsza — ezen hegyes csúcsban végződő egyenes vaskardnak — egészben véve 90 cm. legnagyobb szélessége tokostól 4 cm., markolatát — mely lapos csücskös gombocskában végződik — a penge meghosszabbitása képezi, mindkét oldalon előbb fával, e fölött pedig szintén mindkét oldalon csontlemezzel borítva; kereszt alakú markvédője bronz, mindkét végén kissé rézsútosan lefelé hajlik és csücskös gombba végződik (LI. t. 1. b. c. sz.); a markolat hossza, egészben véve 16 cm., a kereszt markvédő hossza 8 cm., tokját — melynek belseje vasból, külseje fából készült — három helyen 4 cm. síma bronz lemezpánt köríti, melyek közül a felsőnek, közvetlen a markvédő alatt és a középsőnek végei nyitvák, 1½ cmnyi meghosszabbodással birnak, a kardszíjj, vagy szalag végeinek befogadására, melyek két kis vasszeggel, s ezek közt — mint az itt levő bővebb lyukból gyanítani lehet — egy nagyobb s talán díszesebb szeggel voltak beszorítva; valamint a markolatot, úgy a tok külsejét is mindkét oldalon csontlemezek diszítették a három pánt által képezett két felső szakasz hosszában, összesen 4 darab, 25 cm. hosszú, 2 cm. széles csontlemezek, melyeknek egyik vége a pánttal, másik vége szeggel volt a tokhoz erősitve. A kardhoz közel több rozsdaemésztett felismerhetlen vastárgy hevert, valamint három nyílhegy (LI. t. 6. 7. sz.) 3 hajító dárdacsúcs és egy lándzsacsúcs, mindnyája vasból, két éllel és hegyes szárral, melyek a nyílvesszőbe vagy nyélbe voltak erősíthetők, mint a hozzájok rozsdásodott fadarabok is mutatják.

A lónak mind a négy körmét megtaláltuk egymáshoz közel, de patkónak semmi legkisebb nyoma sem volt; fogai után itélve a paripa a negyedik életévében volt s fejalkatára nézve a közönséges magyarfajta lovakhoz hasonlít.

A rozsdaemésztett vastárgyak közül egynek alakja egészen hasonlít a br. Nyáry Jenő által a pilini Leshegyen kiásatott tárgyak azon darabjához, mely az Archælogiai Közlemények IX. köt. I. füz. 17. lap 2-ik ábráján le van rajzolva.

Április 21-kén ezen lelhely körül különféle irány-, távolság- és mélységben próba-ásatást tétettem, de semmi eredményre nem jutottam.

Ezen lelet, a leirások- és rajzból itélve, sok tekintetben hasonlít a keszthelyi sörházkerti és a Gerendás vidéki grjecshalmi leletekhez; leginkább hasonlít azonban a pilini leshegyi lelethez, melyben annak kiásatója br. Nyáry Jenő. «honunk első alkotóinak sírjait» látja fölfedezve.

Azon körülmény, hogy itt hosszufejűek és arányos fejalkatúak, tehát külön népfaj hasonló módon és hasonló művezetű tárgyakkal együtt vannak eltemetve, mintegy azon tényt látszik igazolni, miszerint azok, nem egy családhoz tartozó egyének, vagy együtt élt rokonsági tagok voltak.

Ismeretes azon történelmi tény, mely szerint a kúnok a magyarokkal, már a honfoglalásnál egyesülve voltak. Béla király névte-

len jegyzője, könyvének XV. fejezetében azt mondja, hogy: «Arpád vezér, Ketelnek leghűbb szolgálatáért nagy földet adott a Duna mellett, hol abba a Vág vize szakad, hol azután Alap-Tolma, Ketel fia, várat épitett, melyet Komáromnak nevezett, mely vár szolgálatjára mind a magával hozott, mind a vezértől szerzett népből két részt ajándékozott, holott is sok idő mulva Ketel és fia Tolma pogány módon eltemettetett».

Ha mindezen tényeket és körülményeket tekintetbe vesszük, talán nem lesz egészen indokolatlan azon vélemény, mely szerint a nemes-ócsai ősrégi temetőben is az egyesült kún és magyar honalkotó őseink temetkeztek.

Tudjuk a történelemből, hogy őseink leginkább halászat, vadászat és baromtenyésztéssel foglalkozó nép levén, sok ideig egy helyen letelepedve nem tartózkodtak; innen magyarázható, hogy itt csak egy ily rövid tartózkodási idő alatt elhalt mintegy kilencz egyén temettetett el.

Következett azután Wagner János előadása a viski (Mármaros megye) templomról.

Előadó értekezése kezdetén kifejezést adva azon nézetének, hogy középkori építészeti emlékeink túlnyomó nagy számban leginkább hegyes, erdős vidékeinken maradtak fenn, pl. hozván fel a Szepesség, Mátra, Bükk, Bakony, Vértes és marmarosi Kárpátok vidékének műemlékeit; a mely jelenség szerinte talán az építészeti anyag bősége s az ily helyeken a netaláni harczok eseténi nagyobb biztonság érzetéből volna megmagyarázható: áttér a marmarosmegyei viski csúcsíves templom ismertetésére.

A XIII. században Marmarosban különösen virágzó bányaipar, midőn a közvagyonosság s kultura jelentékeny előmozdítója lesz, úgy látszik, pártfogása alá veszi ama kor monumentalis műépítészetét is. Ott emelkednek a m.-szigeti, szőllős-végardoi és fekete-ardoi templomok, mely utóbbi, mint tudjuk, legbecsesebb falfestészeti emlékeink egész sorozatát rejti magában. — E korszakból származónak véleményezi eredetileg a viski templomot is előadó. — Visk egyike lévén a marmarosi öt koronavárosnak, természetes volt, hogy mint a többiekben, itt is díszes egyház emeltessék. Némi történelmi adatunk van is e tekintetben. Az esztergomi káptalan levéltárában ugyanis van egy eredeti okmány, a melyből kitünőleg IV. Béla király egyik viski jobbágyának telkéért, melyre bizonyos szent czélokra szüksége van, egy rész birtokot ad cserébe. E cserélt föld szolgálhatott templomunk telkéül.

Később azonban, még történelmileg ki nem mutatható okokból, leégvén az egyház, a XV. században épült fel újra, s ugyanazért a jelenleg fennálló épület arányai is a csúcsíves építészet hanyatlási korára vallanak. Kívülről a török hódítás korában erős körfallal vétetett körül, a mely még ma is fennáll. Egyetlen hajója nyugati homlokzatának sarkán diagonál irányu tám áll, maga közé fogadván a csúcsíves főkaput. A hajó északi hosszfalába van törve három csúcsíves ablak, a melyek közül az egyik kettős keresztet mutat. A szentély a szokásos alkotásu, a mennyiben a nyolczszög

három oldalával záródik. Kivül, a sarkakból támok ugranak ki ; belső szögleteiben pedig féloszlopok láthatók szépen faragott növénydíszes kapitelekkel. Ez oszlopokról 1878-ban, midőn előadó ott járt, kissé lehámoztatván a meszelés, a kék, vörös és sárga polychromia egész épségben látható volt rajtok. A régi torony hiányzik a templom felől ; de azt most egy csinos kiugró fiálákkal biró fatorony helyettesíti.

A szentély alatt egy nagyobb ossariumot vagy legalább is kriptát gyanítván, — miután maga nem mehetett oda — részletes utasítást adott előadó az ottani ref. egyház derék lelkészének egy megejtendő ásatásra nézve. Ennek folytán a f. é. május 24-én és következő napjain Ladányi Pál lelkész buzgó vezetése mellett meg is ejtettek a kutatások. Összesen hét helyen takartatott fel a talaj. A szentélyben első sorban megtaláltatott a hajdani oltár alapfalazata. Ettől pár méternyire pedig egy rendes kripta ásatott fel, a melyben másfél méternyi mélységben két csontváz találtatott, ezek mellékleteiként több réz, koporsó-pánt, egy kisebb állat csontváza, üveg- és cseréptöredékek, réz gombok s egy darab ezüst paszomántta1 szegélyezett fehér selyem ruhadarab kerültek napvilágra. — Az egész temetkezés újabbkori, körülbelül a XVI. századból eredő. — A főhajóban ezenkívül egy alig 12 cm. nagyságu faragott lombdíszekkel ékes kődarab ásatott ki, a mely kivitele fínomságával gyaníttatni engedi a műgondot, melylyel hajdan e templom részletei készülhettek.

1556-ban Visk a legelső volt a marmarosi hét város között (Visk, Huszt, Técső, Remete, Hosszumező, Urmező, Sziget), a melyek a reformatiót bevették. Ez időtájban a templom is a reformátusokra szállt, kik azt a mai napig is birják. Az új vallás szertartásainak egyszerűsége nem tűrte meg a templom diszítéseit s azok nagy részben leszedettek. Fialák, kapitelek, sőt maga az ívekbe futó boltozat is leszedettek és egyszerű faszerkezettel pótoltattak. Legutoljára 1867-ben renováltatott az épület, belseje egészen kimeszeltetvén. Ez alkalommal Géresy László, akkori lelkész, hogy mint mondja «a templom falain lévő régi feliratok és festések örök feledékenységbe ne menjenek, azokat a bemeszeltetést megelőzőleg hitelesen jegyzőkönyvbe vette. — Bennünket különösen azon pontja érdekel e följegyzésnek, a mely egy régi falfestményt ír le : «A nagy templom északi faloldalán, mondja a jegyzőkönyv, a legények kara fölött paizs alaku nagy körben látható az Ádám esetét ábrázoló paradicsomi élő fa 17 fél piros nagy almákkal s a fa derekára tekergődzött csábító s szájában egy szép leveles almát tartó óriási piros verhenyeges kígyóval. A fa dereka körül négy madár szállong. A fa gyökerénél balra egy szarvas zöld mezőben futva, jobbra egy sárga oroszlány vértajtékot hányó sárkányt tapodva. A paizs alsó szögletében egy kis pálmafa, fölötte két madár. A fa szélén két nagy pelikánmadár, a fa leveles galyjai alatt távolról röpködő apró madarak szállonganak.

Természetesen, valódi művészi becse csak akkor lesz e falfestménynek fölismerhető, ha az ismét minden részletében kifejtve

előttünk fogna állani. Annyit azonban már e leírásból is láthatunk, hogy tulajdonképeni cselekményével a képnek, mint szövődnek egybe ama számjos heraldikai motivumok, minők a zöld mezőben futó szarvas, sárkányt tapodó oroszlán, pelikán-madarak stb., — a melyek mindannyian a középkor szellemére vallanak. Az előadó megemlíti még, hogy a szentély egyik ablaka alatt ez volt felirva: «Qui devote canit, bis orat», vagyis, a ki áhitattal énekel, kétszeresen imádkozik. Mindeuesetre ohajtandónak tartaná előadó, hogy a vakolat, illetőleg mészkéreg lehántatnék a viski templom faláról s kivánja, hogy ott művészetünk történetének egyik fényes lapját fedezzük fel. Végül tekintve, hogy Ladányi Pál lelkész fáradozásainak köszönhető nagy részben, hogy a templom újabb renoválásánál stylszerűtlen újítások nem tétettek, sőt a több ezer forintba került s ujonnan épített orgona is a legszebb csúcsíves modorban készíttetett s ezzel megtörtént az első lépés a stylszerű helyreállításhoz; indítványozza értekező, hogy úgy ezekért mint az eszközölt ásatásokért, nevezett lelkésznek a társulat köszönetét nyilvánítsa. — Elfogadtatik.

Ezután *György Aladár* szól az épen befejezett jelentés érdemleges kérdéséhez. Indítványozván, hogy miután a XIII. században Marmarosmegyében egy önálló festészeti iskola működött s így könnyen meglehet, hogy a kérdéses viski freskó is annak a műve, tegyen lépéseket saját hatáskörében is a társulat, hogy az kifejtessék s esetleg e czél biztosabb elérésére nézve tegye talán magát érintkezésbe, illetőleg hivja fel a magyarországi Kárpát-egyletnek marmarosi fiókját is a segélynyujtásra.

A titkár azon véleményben van, hogy ez ügy elintézésére legilletékesebb közegül az országos műemlékek ideiglenes bizottsága kínálkozik; javasolja tehát, hogy a nevezett országos bizottság figyelmét hivatalos átiratban hivja fel a társulat a szóban forgó falfestményre. — Elfogadtatik.

Titkár előadja jelentését az elmult három hónapi működésről. A társulat, mint olyan, szünidőket tartott ugyan, de nem szüneteltek tisztviselői és egyes buzgó tagjai. Asatásokat a társulat, mint olyan, nem rendezett, de Szilágy-Nagyfaluban Szikszay Lajos inditványára Szilágymegye ásatott. Az ásatásokat a társulati elnök és titkáron kívül még dr. Rómer F. Ferencz és ifjú Bölönyi Sándor társulati tagok vezették. Ezuttal a titkár az ásatásról nem ád érdemleges jelentést, de fölemlíti azok neveit, kik az ásatások körül érdemeket szereztek, névszerint:

Szikszay Lajos orsz. képviselő, Baranyi Ágost Szilágymegye főispánja, b. Bánffy Albert, Éltető Elek m. k. főmérnök, Ajtay Albert szolgabiró, Juhász József csendbiztos, Simó Ferencz földbirtokos, Nagy Ferencz uradalmi tiszttartó.

Titkár inditványára a társulat mindezen uraknak köszönetet szavaz.

A nagy-falusi ásatásokon kívül voltak még ásatások Pilinben meg Dolányban, b. Nyáry Jenő alelnök vezetése alatt és az ő költségén. Továbbá rendezett ásatást dr. Thallóczy Lajos Bozsniában. Mindezekről részletesebb jelentést később nyer majd a társulat. Utaz-

tak régészeti czélból társulati elnök és titkár Turóczmegyében ; báró Révay Ferencz vezetése alatt megnézték az ősi földvárakat, majd azután Berlinben a német ősrégészek congresszusában vettek részt és a németországi gyüjteményekből ez alkalomra rendezett ősrégészeti kiállítást tanulmányozták.

Titkár egyuttal a kiállitásról rövid jelentést ád, melyet t. olvasóink más helyen vesznek.

Ez alkalmat a titkár arra is felhasználta, hogy egyes német-országi társulatokkal meg muzeumokkal az *Archaeologiai Értesítő*-re nézve csereviszonyba lépjen; és ugyancsak csereviszonyt indított meg alvidéki utján a belgrádi és bukuresti muzeumokkal. A szünidők alatt beérkezett hivatalos küldeményekből fölemlíti a Bubics Zsigmond apát által közzé tett «Magyarországi várak és városoknak a m. n. muzeumban őrzött fa- és rézmetszetei» czímű művet, melyet a nagyméltóságu vallás és közoktatásügyi m. k. miniszterium küldött a társulatnak. A küldeményt a társulat megköszöni.

Titkár ezután 14 új tagot jelent be és felolvassa a pénztárnoki jelentést. (Lásd a társulati hirdetmények rovatában.)

Végül elnök jelentvén, hogy Torma Károly az aquincumi ásatások, Varázséji Gusztáv közbejött betegsége miatt nem tarthatják meg előre hirdetett előadásaikat, 7 óra körül bezárta az ülést és felszólította a t. jelenlevőket, hogy Zsolnay Teréz k. a. gyüjteményét kedvök szerint tanulmányozzák, a mit a Zsolnay kisasszonyok szakértő vezetése alatt meg is cselekedtek.

Budapest 1880. szept. 30.

Az Orsz. Régészeti és Embertani Társulat okt. 26-án tartotta hetedik nyilvános ülését Pulszky Ferencz elnöklete alatt, igen díszes és számos közönség jelenlétében.

Első előadó Thallóczy Lajos volt, ki Bozsniában és Herczegovinában a f. évben tett útjának régészeti eredményeiről adott számot.

Utána Pulszky Ferencz a keszthelyi legújabb leletekről értekezik. Bemutatja a leletet és jellemzi annak egyes tárgyait, melyek közt egy merovingi fibula megjelöli az egész lelet korát.

Vannak a leletben fülbevalók, szíjcsatok, szíjvégek bronzból megaranyozva, különféle gyöngyök, vaskés és egyebek. Előadó kiemeli azt a fontosságot, melylyel a keszthelyi temető több rokonlelet korának megállapításánál bir, és e leleteket felmutatja. Ilyen az adonyi, ilyen a nagyfalusi, két lelet Szeged vidékéről és mások. Mindenütt ugyanazon hasonnemű szíjvégek és csatok, ugyanaz a kengyelvas és zabla, a tárgyak technikája egyforma, a díszítés rokon. Egy nagy, hosszantartó kornak emlékei ezek, mely összevág az avarok itteni tartózkodásával. Előadó azután behatóbban ismerteti a nemes-ócsai és turóczmegyei leleteket és megkisérli a leletek időrendi egymásutánját is megállapítani. Kiterjed ezután Európa egyéb vidékein előfordult hasonkorú leletekre, nevezetesen a német, frank, alemann és a francziaországi u. n. merovingi műemlékekre. Előadása

kapcsán azt javasolja a társulatnak, adja meg Lipp Vilmos társulati tagnak a lehetőséget a fontos keszthelyi temetőben kezdett ásatásainak folytatására. A társulat 50 frtot szavaz meg a nevezett czélra.

P. Szathmáry Károly a nyáron tett útazása alkalmával útjába ejtett műemlékekről értekezik, különösen pedig a nyitrai székesegyházi kincstárban őrzött öt érdekes ötvösműről készült fényképeket mutat be. Bevezetéskép említi a pozsonyi Donner-kútat, majd a trencséni vár romladozó állapotáról és annak sutban heverő szobrászati díszítményeiről szólt, és ajánlatosnak tartja, hogy a templomok padozatába illesztett régi síremlékek a falakba helyeztessenek.

Említi a trencséni templom kincstárában őrzött zománczos kelyheket és a nagy ereklye-mutatót. Ezek után a nyitrai öt műemlék részletes ismertetését adja. Legérdekesebb ezek közt a Szelepcsényi-féle reliquia tábla és a Forgách-féle kehely. Mindkettőről a titkár kérése folytán Jeszenszky Alajos szentszéki jegyző Nyitrán beható és gondos ismertetést küldött, melyet előadó szintén fölolvasott.

Utána Tergina Gyula a f. év julius havában Ordas (Pest m.) község határában rendezett ásatásokról értekezett. Az értekezést egész terjedelmében lapunkban más helyen veszik t. olvasóink.

Következett a titkár havi jelentése. Az elmult hó legfontosabb eseménye gyanánt titkár mindenekelőtt fölemlíti az aquincumi amphitheatrum földerítését, és kiemeli annak nagy fontosságát Aquincum helyrajza és történelme szempontjából. Nem terjeszkedik részletes leírásába, mert a napi lapok elismerésre méltó gyorsasággal és teljességgel adnak hírt naponként az ásatás haladásáról és az egyes leletekről.

Helyén látja indítványozni, hogy a társulat a maga részéről is jegyzőkönyvileg fejezze ki örömét a fölött, hogy a Torma Károly választmányi tag által hat hét óta fáradhatlan odaadással vezetett csigadombi ásatás oly fontos és meglepő eredménynyel járt.

Társulat egyhangulag és nagy örömmel elfogadja titkár inditványát.

Titkár ezután egy másik a régészeti szakirodalomba vágó fontos mozzanatról tesz említést. Jelenti, hogy a primás munificentiájából elkészült nagy monumentális mű az esztergomi főszékesegyház gazdag kincstáráról, már teljesen be van fejezve. Jelenti, hogy megkérte a mű tudós szerzőjét, Dankó prælatus-kanonokot a díszmunka bemutatására és reméli, hogy a bemutatás, melylyel a társulatot a mai ülésen akarta meglepni, valamelyik legközelebbi ülésben már lehetséges leend.

Fontos lelet gyanánt említi, hogy Károly János tétényi esperes-plébános Ercsi és Tétény közt egy római mérföldjelzőt teljes épségben eredeti helyén megtalált. A mértföldoszlop 15,000 lépésnyi distantiát jelez és 230-ban Kr. u. Alexander Severus császár kormánya alatt lett fölállítva. Végül titkár bemutatta a pénztárnoki jelentést, melyet a füzet hátlapján egész terjedelmében közlünk.

Az orsz. régész. és embertani társulat f. év november hó 30-án tartotta ez idei utolsóelőtti ülését Pulszky Ferencz elnöklete alatt nagyszámú válogatott közönség jelenlétében. Az első előadó volt Keleti Károly, a ki az anthropologiai statistikába vágó fontos és érdekes kérdést tárgyalt.

Előadta azon kutatások történetét, melyek legújabban különösen Németországban az egyes népfajok megállapítása czéljából megindultak.

Leginkább a haj-, szem- és a bőr színét vették kiinduló pontul és az összes németországi iskolákban történtek statistikai fölvételek. Austriában szintén folytatták e kutatásokat és kivánatos, hogy Magyarországban is ugyan olyan elvek szerint, mint a külföldön, induljon meg a számlálás. Fölszólíttatván az orsz. anthropologiai társulat által, hogy az ügyet itten megindítsa nálunk és véleményt mondjon a tárgy mikénti keresztűlvitele dolgában, fejtegeti a keresztűlvitel legczélszerűbb módját, és azt hiszi, hogy az általános népösszeirás időszerű alkalom volna reá. Véleménye szerint fel volna kérendő a vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerium, hogy az iskolákban kellőkép rubrikált lapok segítségével iskolánként az adatokat beszereztesse, és az orsz. statistikai hivatal hajlandónak nyilatkozik a begyülő adatok feldolgoztatására.

A társulat közértelemmel elfogadta Keleti Károly úr javaslatát, és megkérte őt, mint arra legkompetensebb szakembert, hogy a ministeriumnak benyujtandó emlékiratot szerkeszteni sziveskedjék, köszönettel fogadván egyuttal azt az ajánlatát, hogy a begyült anyagot annak idején föl fogja dolgoztatni.

Pulszky Károly ezután Dankó József apát-kanonok újonnan megjelent nagy díszművét mutatja be és ismerteti, mely nem régiben az esztergomi főszékesegyház kincstáráról 60 példányban megjelent.

Zsilinszky Mihály választmányi tag jelentést tesz a Békésmegyében és közvetlen szomszédságában újabb időben felmerült lelhelyekről, nevezetesen ; a Doboz község mellett elfolyó gyula-békési csatorna medrénél a víz több kőkori tárgyat mosott ki, továbbá a gr. Wenkheim Rudolf dobozi erdejében egy pogány várnak nevezett magaslat és a holt Fekete-Kőrös partján levő régi templomhely vonta magára jelentéstevőnek figyelmét. Ugyancsak ő jelenti, hogy Visztővel határos u. n. Trázi pusztán a Sebes-Kőrös szabályozása alkalmával egy egész templomnak alapjai, számtalan embercsonttal együtt kerültek napfényre ; másrészről a békésmegyével határos csanádmegyéből a kovácsházai jegyző jelentéséből fölolvasta az úgynevezett *határsáncz* mentében a nép által meseszerű színben feltüntetett kovácsházi nagy halomról, a földalatti templom-romokról, a vásárhelyi puszta sánczról és a haragos kútról szóló részt. Egyuttal fölhivja a társulat figyelmét e helyek átkutatására, különösen egy őstelepre a hol eredménynyel járna az ásatás. A társulat zártülésében fontolóra vevén Zsilinszky Mihály választmányi tag indítványát, fölkérte, hogy a tavaszszal nevezett helyeken az ásatást megindítsa és e czélra a szükséges összeget megszavazza. Domahidy István egy érdekes bronzleletről referált, mely nem régiben Domahidon (Szathmárm.) negyedfél lábnyi mélységben egy cserépfazékban találtatott. Közülök egynehányat

bemutat ; hasonló régi fegyvernemeket, szuronyokat és más ösmeretlen tárgyakat találtak még, melyek Péchy Jenő képviselő úr birtokába kerültek, azon megkereséssel, hogy azokat a magyar n. múzeum régiségtárának megállapítás végett mutassa be.

A régiségek az ecsedi láp szélén találtattak. A leletek egy része különös idomú lándzsacsúcs, sajátságos balta, minő eddig csak egy volt ismeretes, tokos vésük sat., föl is lett mutatva és remélhető, hogy valamelyik következő ülésben a lelet hátralevő része is bemutatható leszen, a mikor olvasóinknak rajzban is bemutatjuk ez őskori kincset.

Társulati elnök ezután egy sírleletről értekezett, melyet Weisz Zsigmond felcsúthi birtokán talált, és melynek legérdekesebb darabját egy római ékszerszekrényt fényképben mutatott elő. A sír a benne talált érmek tanúsága szerint a IV. század második feléből való, Következett dr. Tergina Gyula jelentése egy Buda-Újlakon talált érdekes és tárgyakban gazdag római sarcophagról, melyet a császárfürdő közelében csatorna ásása alkalmával fedeztek föl nov. 3-án, s mely a fővárosi mérnöki hivatal dicséretre és elismerésre méltó gyors jelentése folytán jutott a múzeumi igazgatóság tudomására. A római sír teljes épségben és szakértelemmel bontatván fel, abban három nagy üvegedény, egy üvegpohár, üveg illatszertató találtatott. Volt azonfölül még a sírban a csontváz mellett jobbfelől egy aranyfoglalatú kés és aranycsat, balfelől egy ezüst-tányér, csésze és kanál elhelyezve. A mell táján egy bronz doboz és szobrocska találtatott. A lelet közelebbi körülményeit, valamint a tárgyak részletes ismertetését és rajzát lapunk valamelyik legközelebbi számában veszik tisztelt olvasóink.

Társulati titkár nehány szóval megemlékezik az országban most folyamatban levő ásatasokról, a gr. Sztáray Antalék lucskai birtokán folyó ásatásokra irányozza a társulat figyelmét, jelenti, hogy a nagy szakértelemmel rendezett ásatásokról egy érdekes album készült, melyről reméli, hogy alkalmilag a tulajdonos gr. Sztáray Antal megtekintésre át fogja engedni ; fölemlíti továbbá a győri római temetőben évek óta folyó ásatásokat, melyekről az ásatásokat intéző Méry Etel, győri főgymn. tanártól remél behatóbb jelentést nyerhetni. Jelenti egy nagy hírű tudósnak, Saulcynak halálát, kinek legfőbb érdemei különösen a keleti érmészet körül voltak. Végül két új tagot jelent be, melyek közértelemmel elfogadtatnak és előadja a pénztári kimutatást a folyó évi október haváról. Az ujonan megválasztott tagok nevét, valamint a pénztári kimutatást lásd e füzet hátlapján a társ. hirdetmények rovatában,

A nyilvános ülést választmányi ülés követte, melyen szóbahozatván a nagy számmal levő tagdíj-hátralékok ügye, titkár megbizást nyer, hogy a bizottság nevében a késedelmező fizetőket megintse. A választmány a társulati czímer megállapítására, valamint a díszokmányok tervezetének elkészítésére szakbizottságokat küld ki, mire az ülés 7 óra után véget ér.

A M. TUDOM. AKADEMIA ARCHAEOLOGIAI BIZOTTSÁGA 1880. OKT. 30-ÁN ÉS DECZ. 12-ÉN TARTOTT ÜLÉSEINEK

JEGYZŐKÖNYVEI.

I. Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt: Arányi Lajos, Fraknói Vilmos, Henszlmann Imre, báró Nyáry Albert és Pulszky Károly.

1. Olvastatott a folyó évi junius 16-án tartott ülésének jegyzőkönyve;

2. Olvastatott a Fraknói Vilmos és az előadó által előterjesztett ügyrendnek javaslata:

1. Az elnök vezeti az ülésben a tanácskozásokat és kimondja a határozatokat. Titkos szavazásnál joga van a többi tagokkal szavazni, és ha ezután a szavazatok egyenlően oszolnának meg, második szavazatával dönt.

Hitelesíti a jegyzőkönyvet, aláirja a bizottsági fölterjesztéseket, képviseli a bizottságot.

2. Az előadó átveszi és iktatókönyvbe vezeti a bizottsághoz érkező ügyiratokat és munkálatokat. Az üléseken referál. Vezeti a jegyzőkönyvet és 8 nap alatt az elnökkel hitelesítteti. Utalványozza a számlákat és tiszteletdíjakat. A kiadásokról jegyzéket vezet. A bizottság kiadványait — az «Értesitőn» kívűl — sajtó alá adja és azokért felelős.

3. Az Értesitő szerkésztője a folyóirat szellemi és technikai kiállításáról és a kitűzött időben lehetőleg pontos megjelenéséről gondoskodik. Tartalmáért felelős.

4. A bizottság által akár önállóan, akár a Monumentákban kiadandó munkálatok sorozatát a bizottság határozza meg, jó eleve munkatervet állapít meg; kijelöli az irókat, a kiket a kiadandó munkálatok elkészítésére fölkér. E tekintetben az előadó időnként javaslatot és jelentést terjeszt elő. Minden beadott munkálat birálatra adatik ki.

5. A bizottság határozatképességére kivántatik, hogy legalább öt tag jelen legyen, kik közűl három a bizottság rendes tagja.

6. Azon bizottsági tagok, a kiknek munkálatairól, vagy azok birálatairól foly a tárgyalás, a határozat hozatala előtt az ülésteremből eltávoznak.

7. A bizottsági tagoknak joguk van a beadott munkálatokat és birálatokat az ülés előtt átnézni.

8. A bizottság dotatiójának fele az «Archæologiai Értesitő»-re fordíttatik; másik fele, — míg a közlemények folytatása függőben van, — a Monumentákra.

9. Az előadó tiszteletdíja 300 forint; az Értesitő szerkesztőjé-é szintén 300 frt. Az előadó tiszteletdíja a Monumenták, a szerkesztőé az Értesitő dotatióját terheli.

Az ügyrend változtatás nélkül fogadtatott el.

3. Olvastatott a belügyministerium Pancsova városa czímerére vonatkozó leirat és azzal együtt elküldött javaslatok, melyek rövid úton birálat és javaslattétel végett vele közöltettek; b. Nyáry bemutatja a beküldött javaslatok birálatával és eltérő javaslatával:

javaslatát a bizottság elfogadja; szerzőjének köszönetet szavaz és javaslatát az akademia útján a ministeriumnak beküldendőnek határozza.

II. Jelen voltak Pulszky Ferencz elnöklete alatt: Arányi Lajos, Fraknói Vilmos, Hampel József, Henszlmann Imre, b. Nyáry Albert, b. Nyáry Jenő, Pulszky Károly és Torma Károly.

1. Olvastatott a f. é. október 30-án tartott ülésnek jegyzőkönyve, észrevétel nem történt.

2. Tárgyaltatott az akademia által a bizottsághoz véleményezés végett megküldött egyesített Tordamegye és Aranyosszék czímere,

a megküldött két megyének czímere két paizsra levén terjesztve, mi nem egyesített törvényhatóságnak, hanem házassági vagy allianza czímernek jellege, azon megjegyzéssel küldendő vissza, foglalják a tervezők a lényeseknek tartott czímerképeket egy és ugyanazon paizsba.

3. B. Nyáry Jenő beadja a Monumentákba szánt aggteleki-barlangról szóló leirását,

a munka birálata Pulszky Ferenczre és Torma Károlyra levén bizatva, Pulszky Ferencznek adatik ki.

4. Előadó bemutatja Reissenberger Lajosnak a n.-szebeni főtemplomról szóló leirását,

e munka bírálóinak Pulszky Ferencz és Henszlmann jelöltetvén ki, átadatott Pulszky Ferencznek.

5. A jövő évi budget tárgyaltatván, Pulszky Károly, mint az «Értesitő» szerkesztője, e folyóirat alakjának megváltoztatását ajánlja, úgy, hogy a mostaninak tartalom, azaz betümennyisége megtartatván, 30 ív helyett a nagyobb formatumban csak 20 ív adassék. Erre megjegyeztetett, hogy ez csakis az irói díj megrövidítésével terténhetik; ennek elkerülése végett, valamint azon szempontból is, mely szerint az illustratiók tökéletesitése fölötte kivánatos, inditványoztatik, hogy az akademia megkérettessék, emelje a bizottság mostani 5000 frtnyi budgetét még egyezer frttal, hogy így az «Értesitő» számára 3100, a «Monumenták»-éra 2900 frt jusson és így a «Monumenták» 40 frtnyi irói díja az «Értesitő» újban tervezett ívnyi díjaként is megadassek,

a kérelem, illetőleg a jövő évi budget szerkesztésével és közvetlen beadásával megbizatnak: Fraknói Vilmos, Henszlmann Imre és Pulszky Károly.

Kelt Budapesten, 1880-ik év október 30-án.

1.

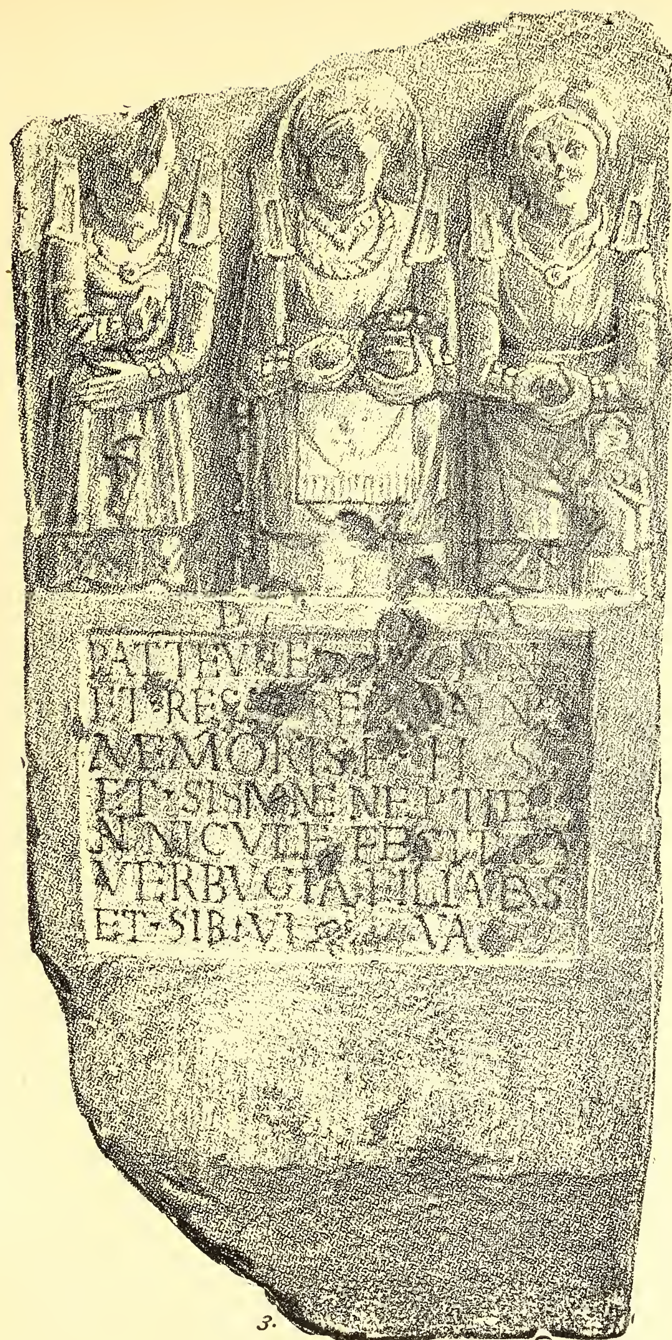

2.

PANNONIAI DOMBORMŰVEK.

1. Síremlék Őszőny-ről. 2. C. Vadalicus síremléke.

Lásd 310. lapon.

PANNONIAI DOMBORMŰVEK.

Patevilla síremléke.

Lásd 311. lapon.

4.

PANNONIAI DOMBORMŰVEK.

Síremlék Szomorról.

Lásd 311. lapon.

5.

PANNONIAI DOMBORMŰVEK

Siremlék Székesfehérvárról.

Lásd 311. lapon.

6.

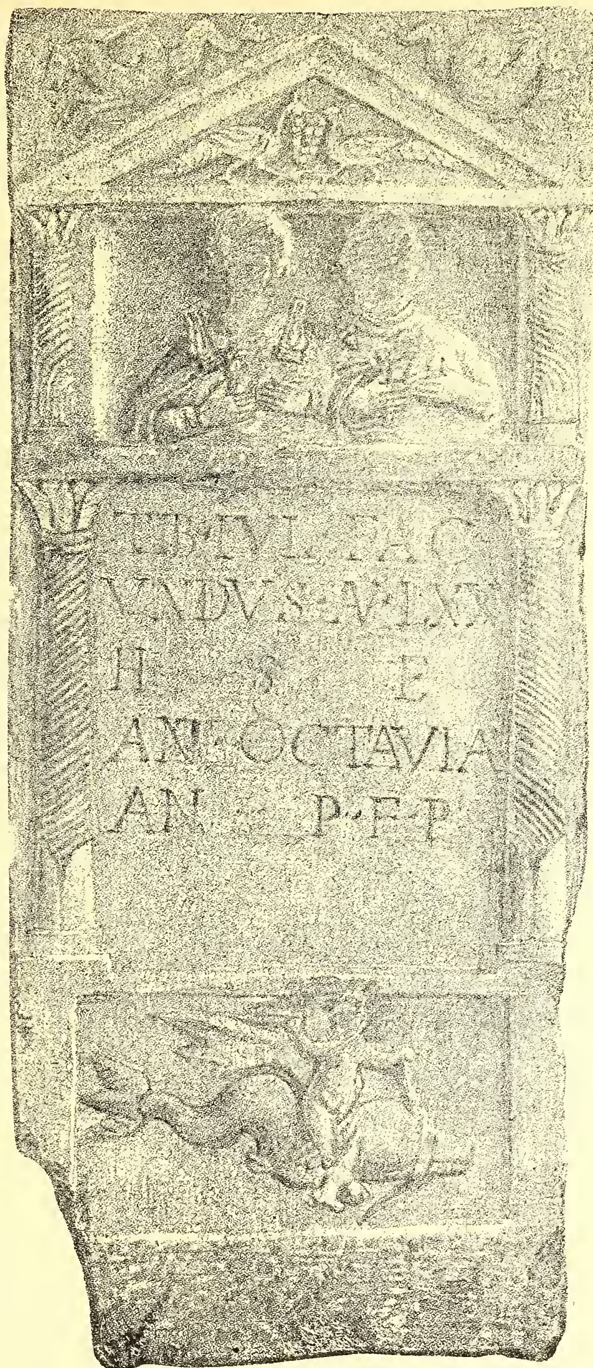
7.

PANNONIAI DOMBORMŰVEK.

6. Síremlék Pecsről.

7. Síremlek Ó-Budáról (?)

Lásd 312. lapon.

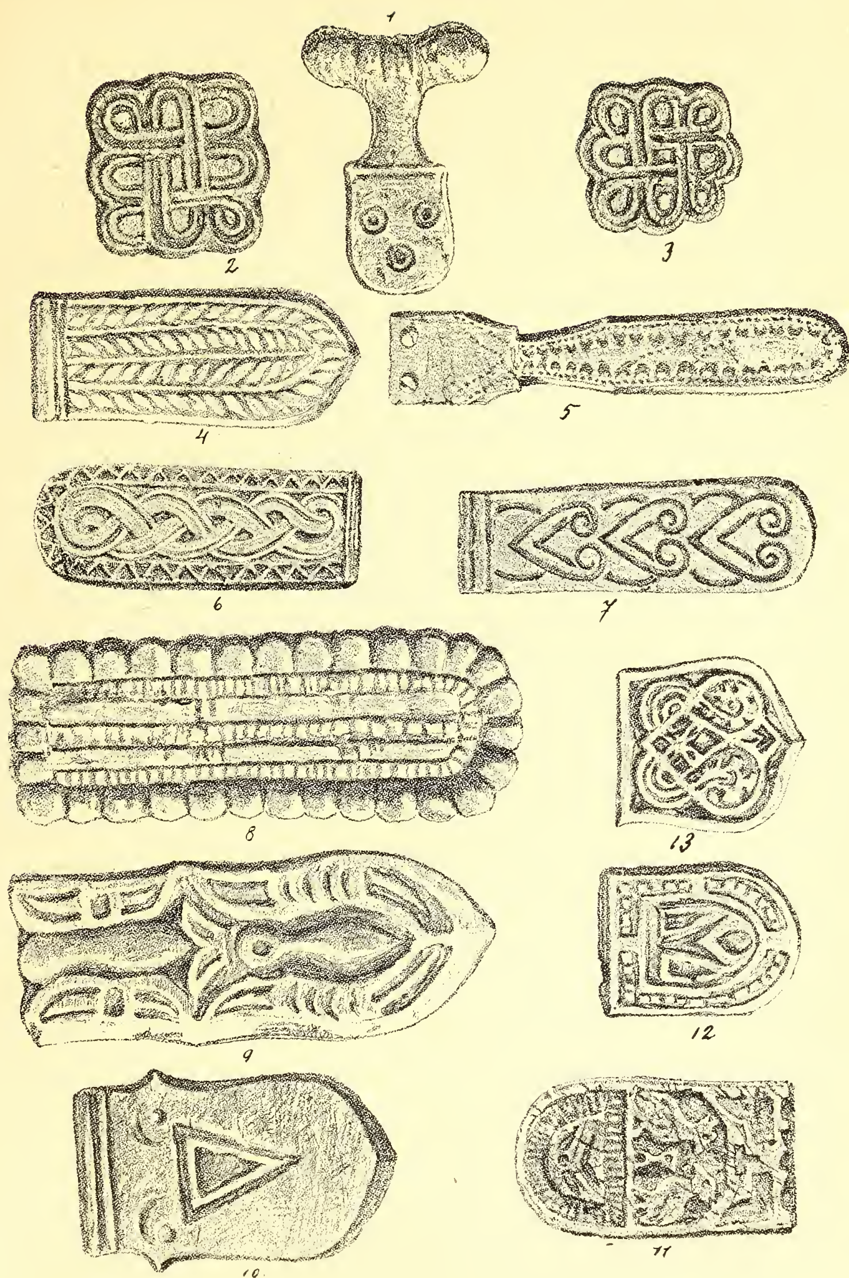

8.

PANNONIAI DOMBORMŰVEK.

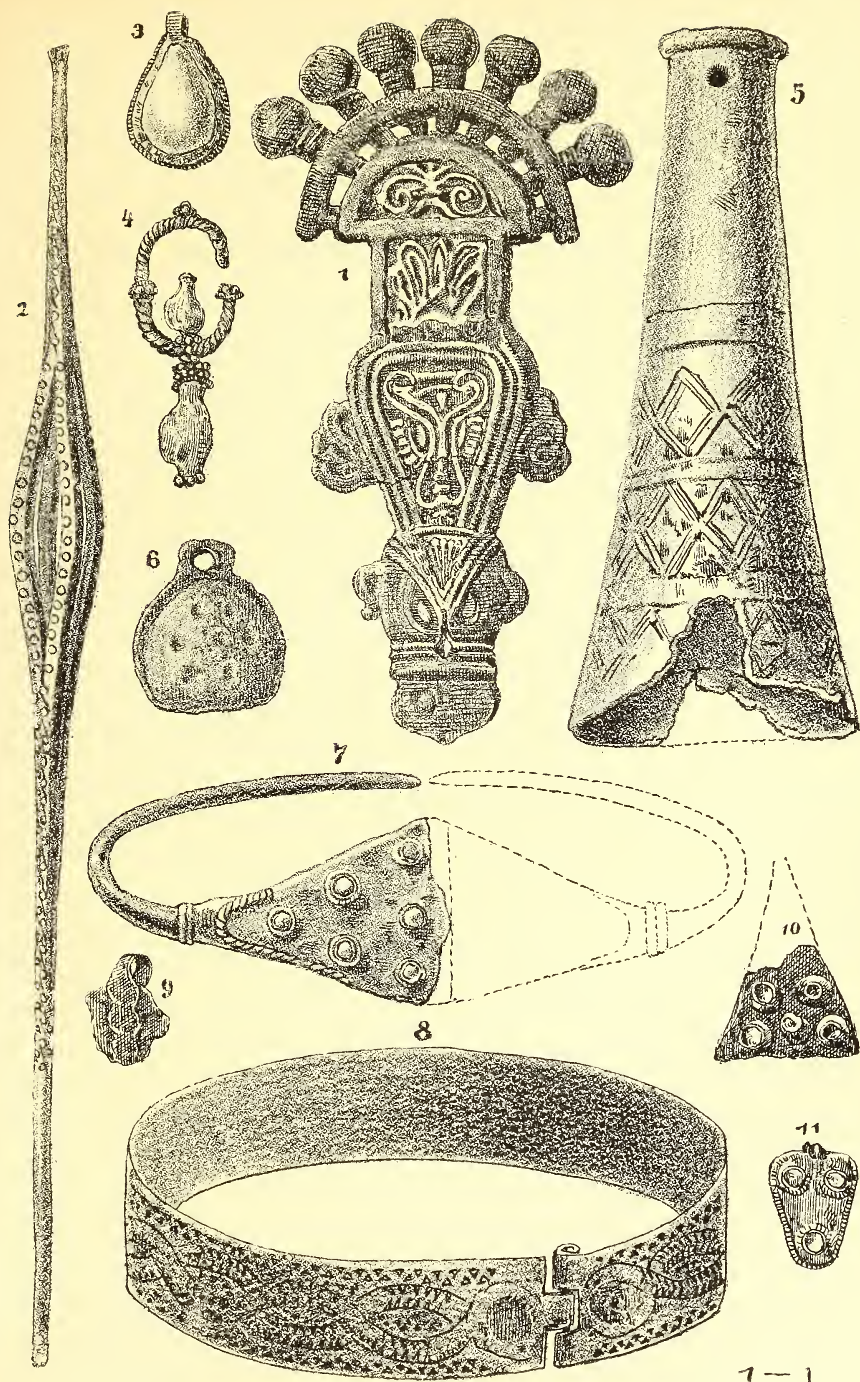
Tib. J. Facundus síremléke.

Lásd 312. lapon

ADONYI LELET.

Lásd 348 lapon.

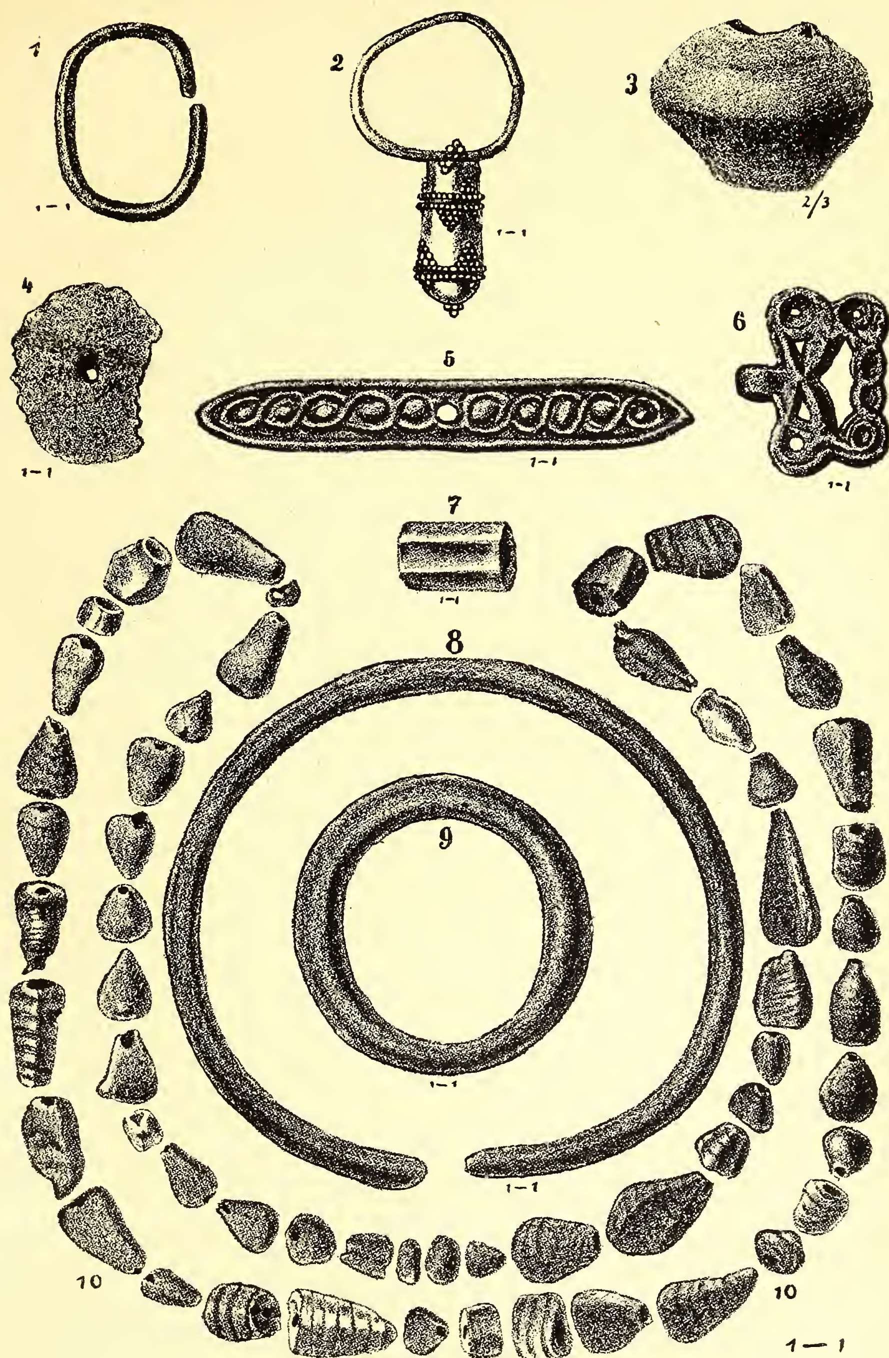
UJABB KESZTHELYI LELET.

Lásd 349. lapon.

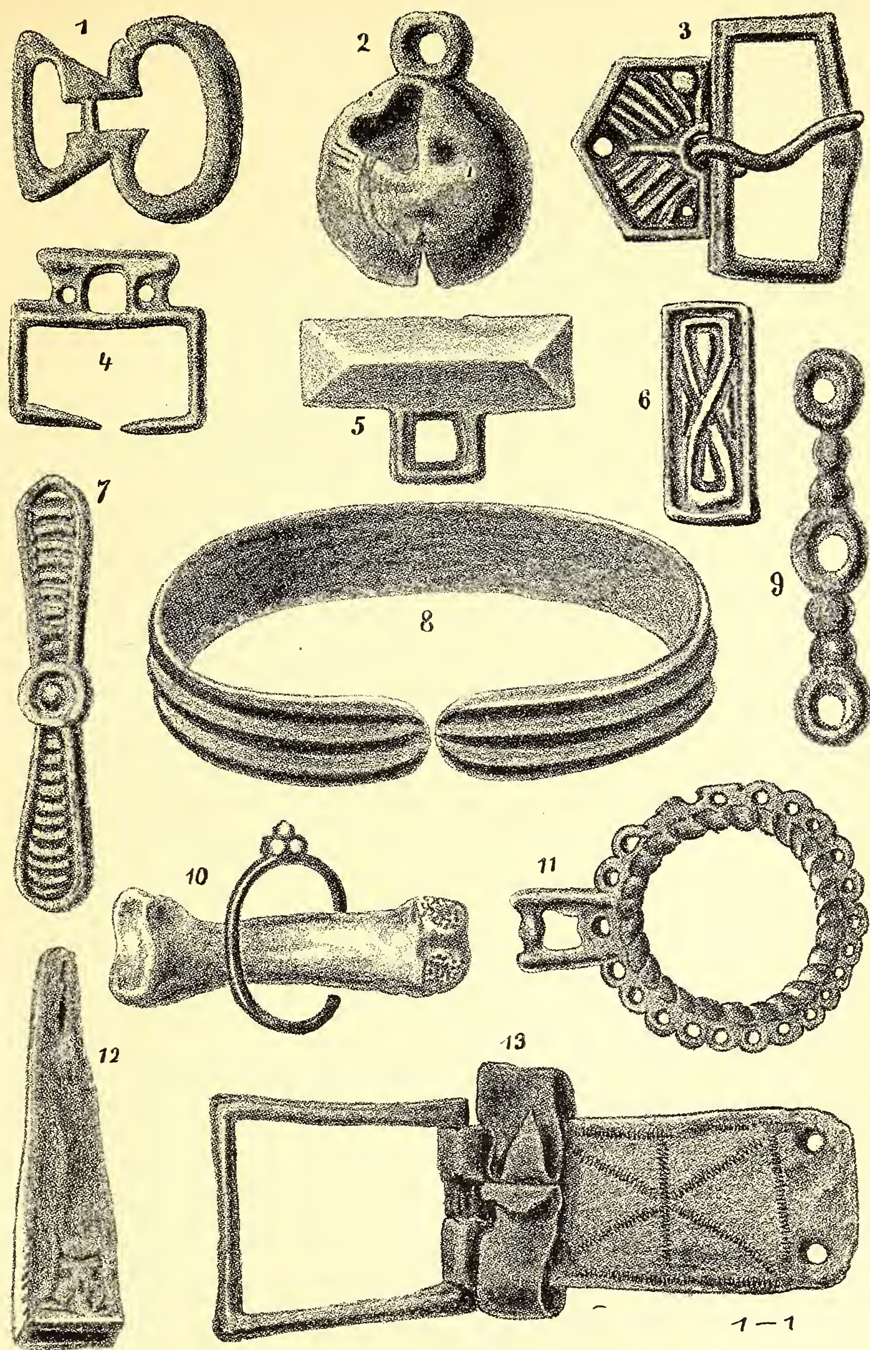
UJABB KESZTHELYI LELET.

Lásd 349. lapon

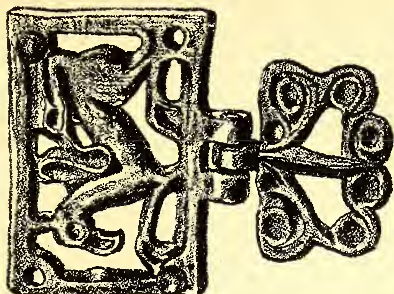
ORDASI LELET.

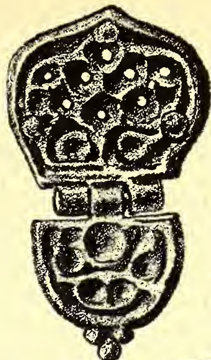
Lásd 336—40 lapon

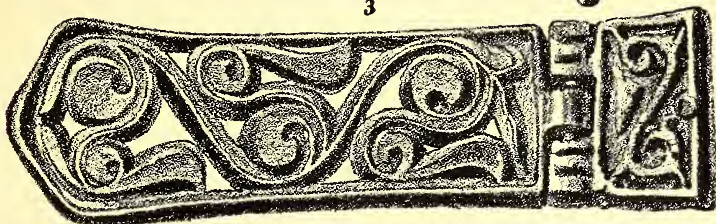
ORDASI LELET.

Lásd 336—40. lapon.

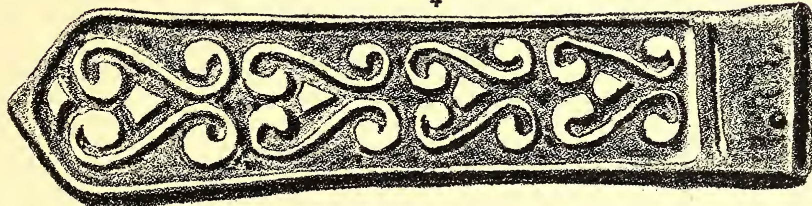
1

 2

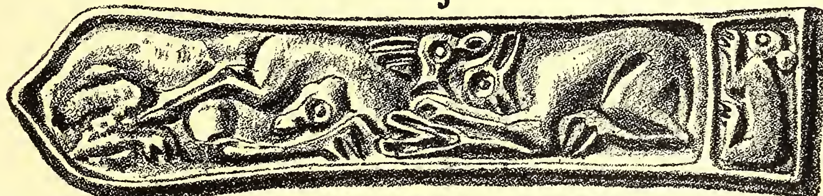
3

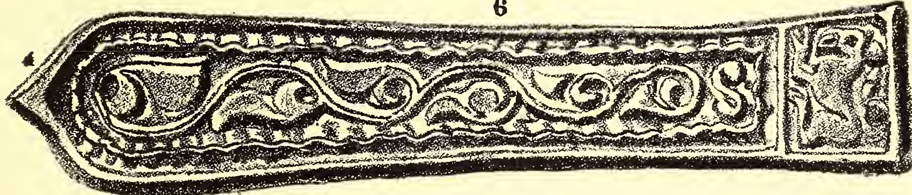
4

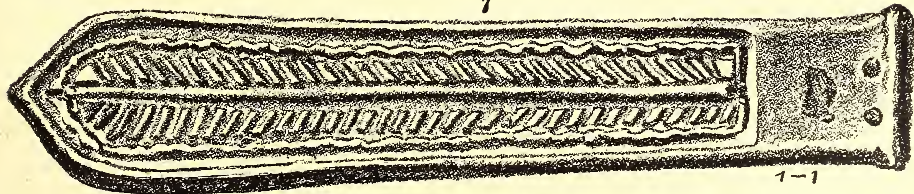
5

6

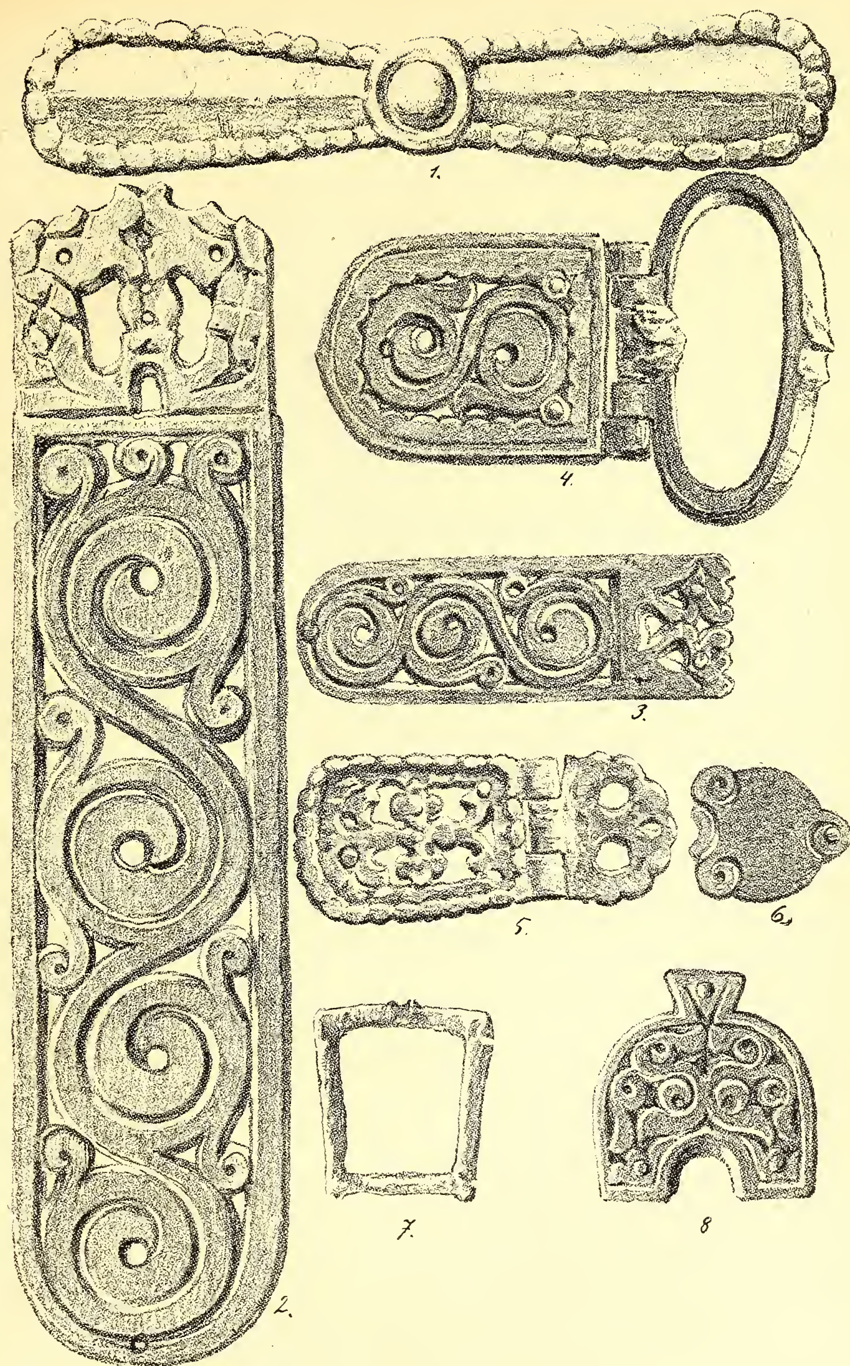
7

1—1

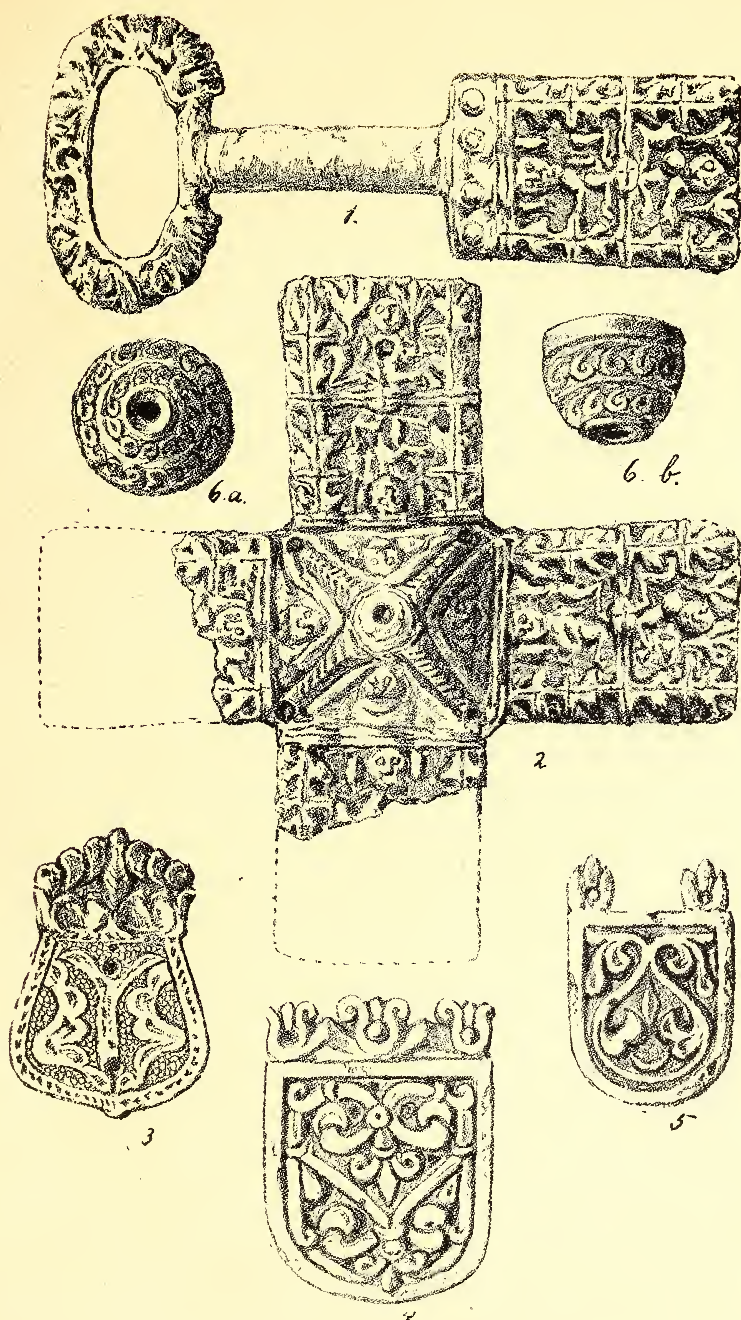
ORDASI LELET.

Lasd 336—40. lapon.

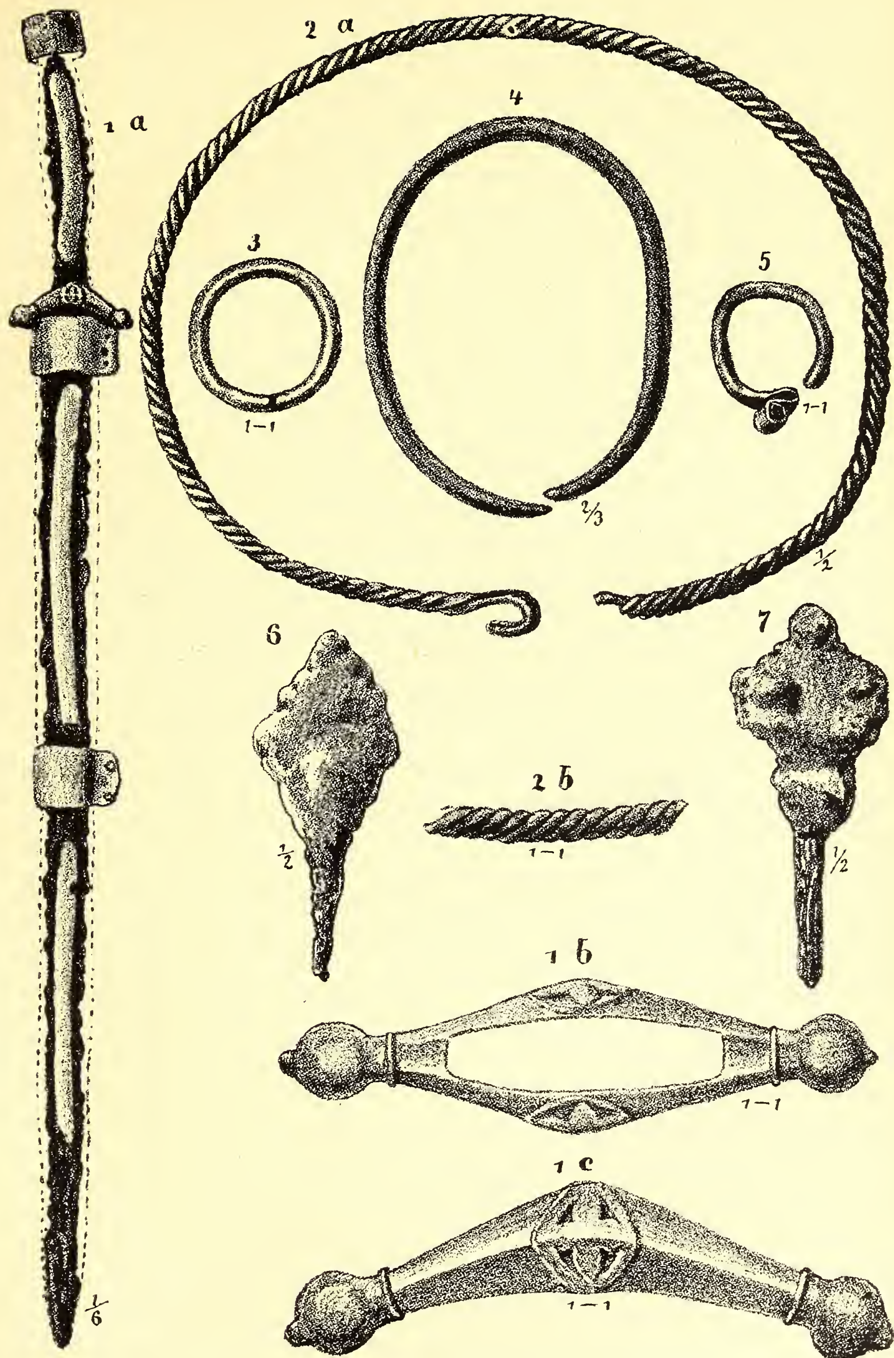
LELET SZEGED VIDÉKÉRŐL.

Lásd 351. lapon.

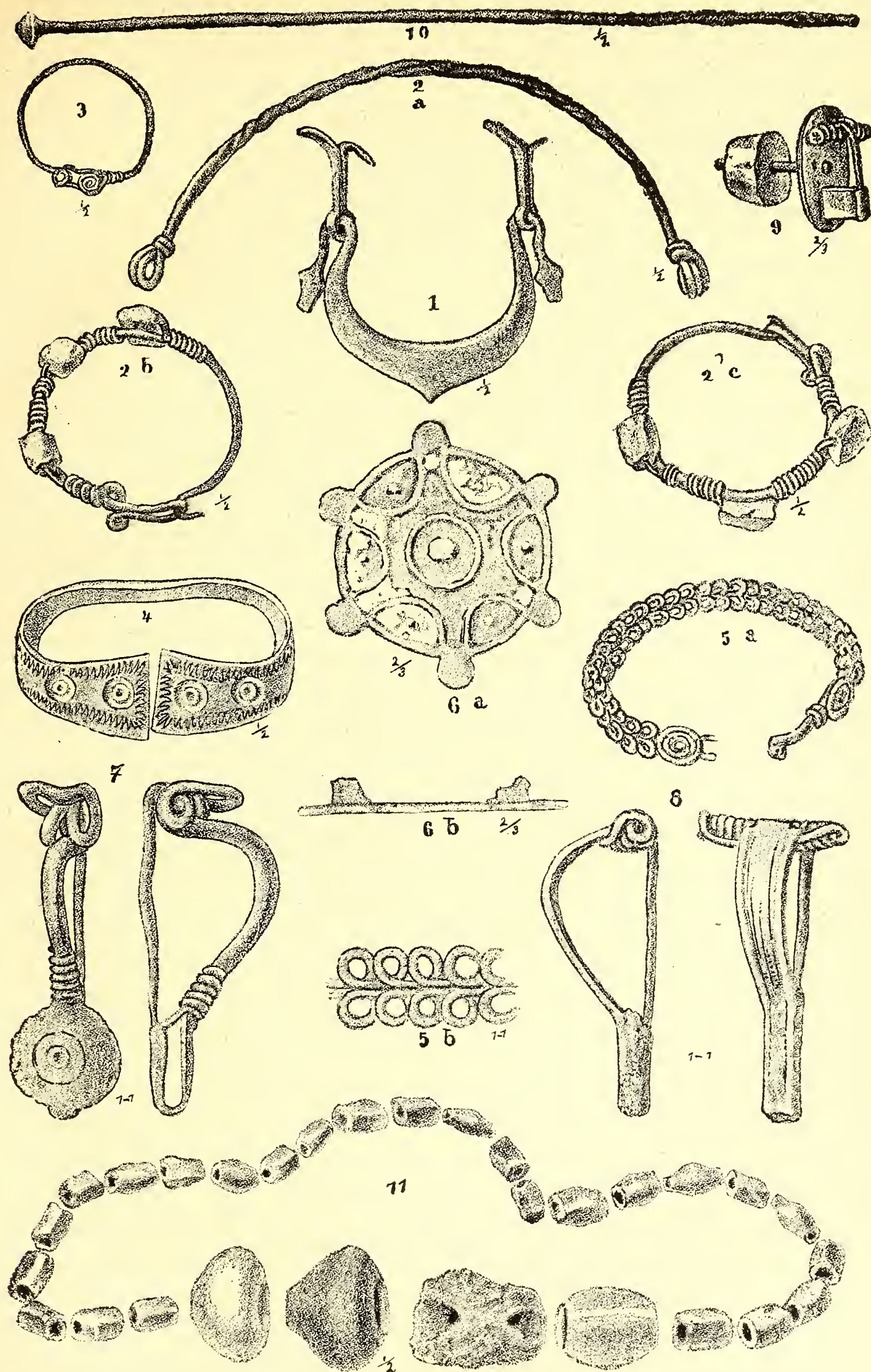
LELET BLATNICZA VIDÉKÉRŐL.

Lásd 351. lapon.

NEMES-OCSAI LELET.

Lásd XL—XLIV. és 352. lapon.

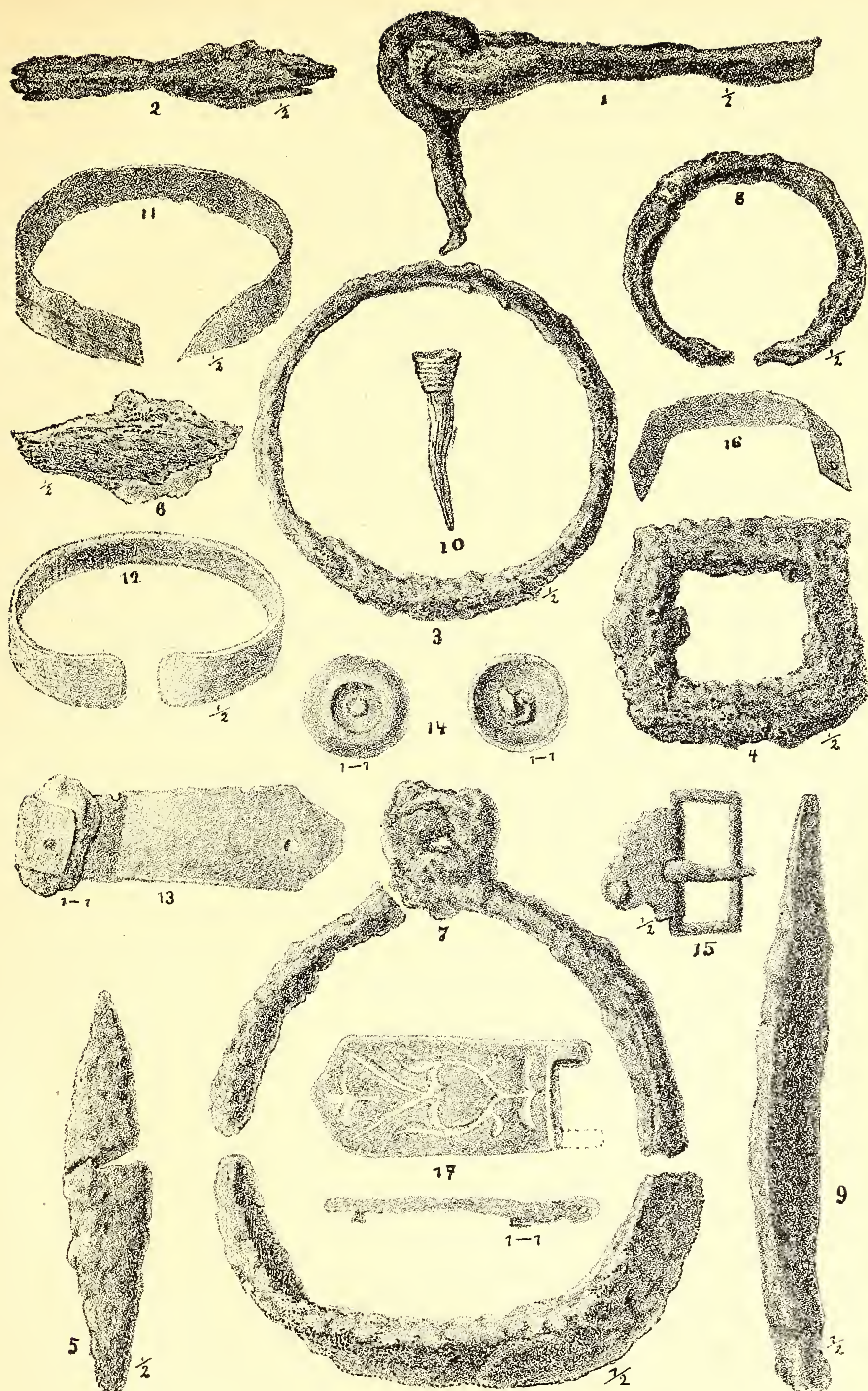
SZEGED-ÖTHALMI LELET.

Lásd 323—336. lapon.

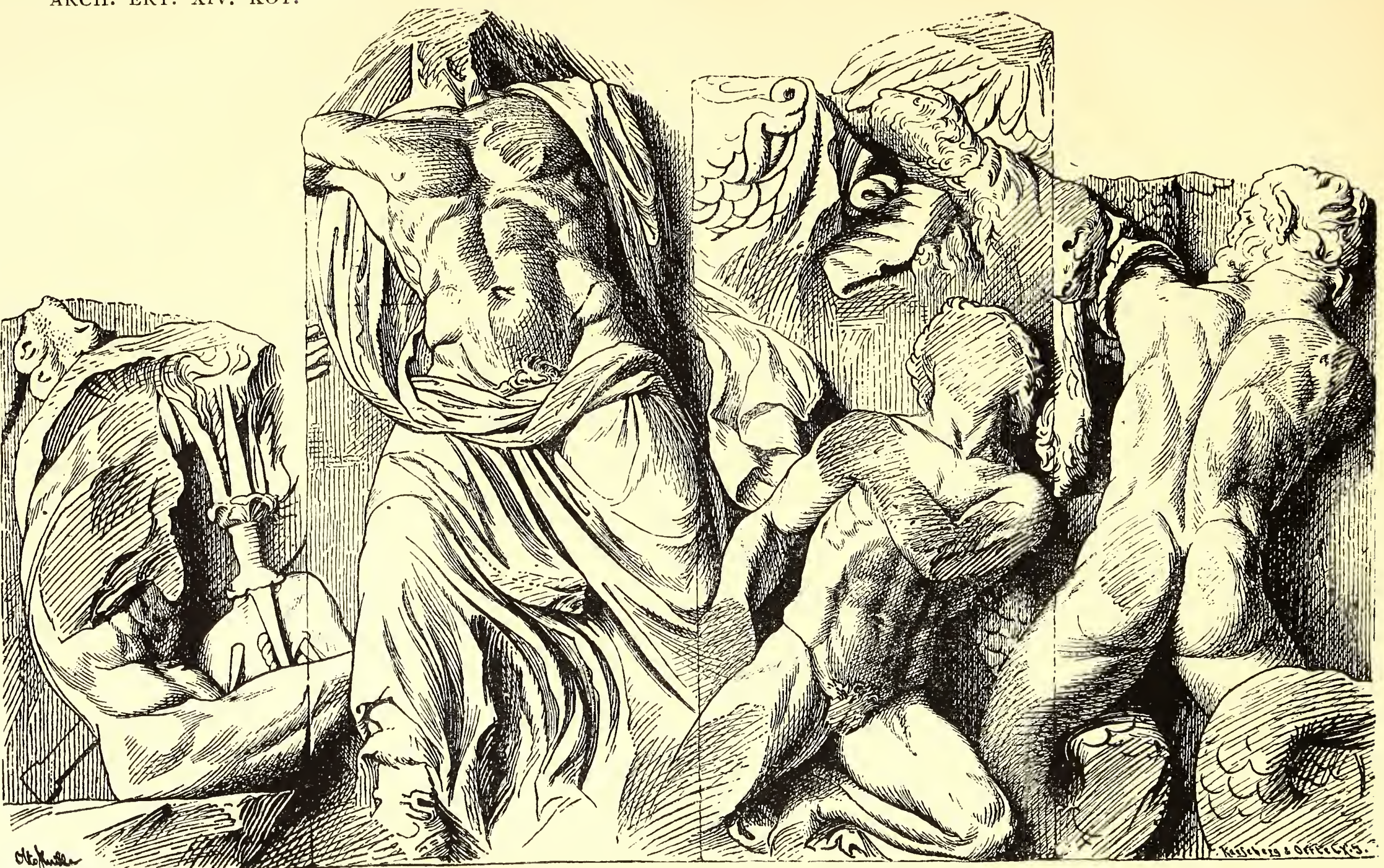
SZEGED-ÖTHALMI LELET.

Lásd 323—336. lapon.

SZEGED-ÖTHALMI LELET.

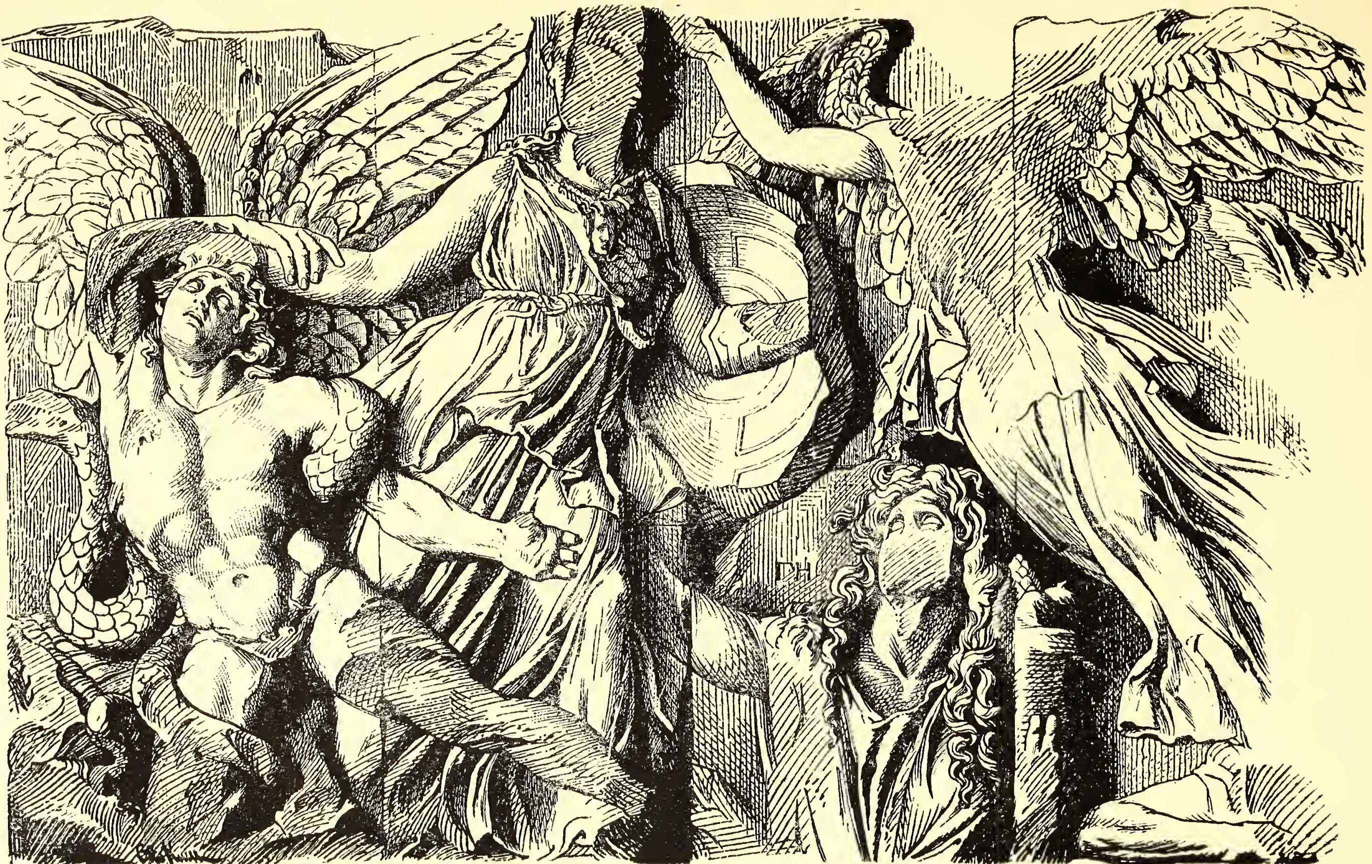
Lásd 323—336. lapon.

DOMBORMŰ A PERGAMONI NAGY OLTÁRRÓL.

Zeus viaskodása.

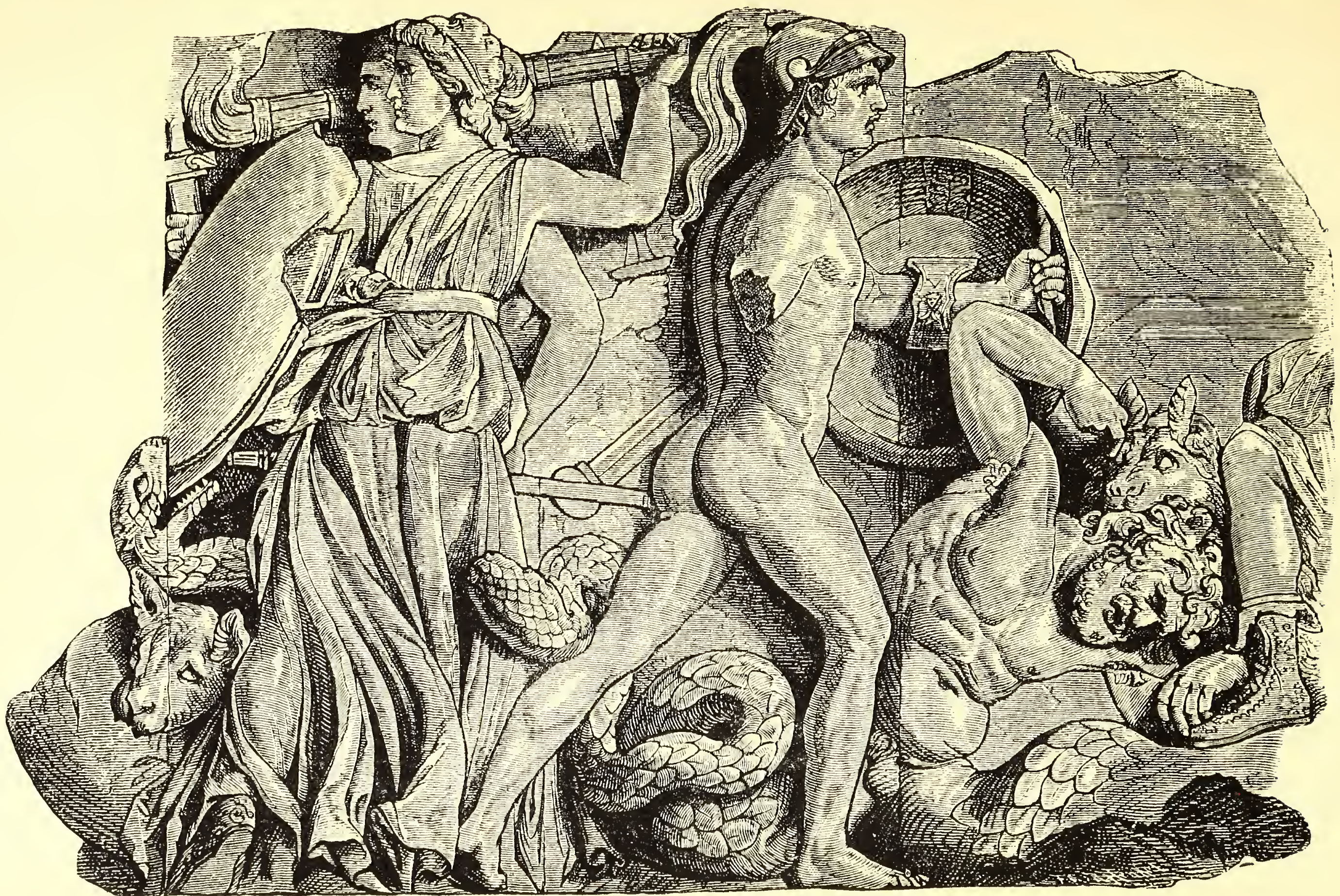
Lásd 384. lapon.

DOMBORMŰ A PERGAMONI NAGY OLTÁRRÓL.

Athena viąskodása.

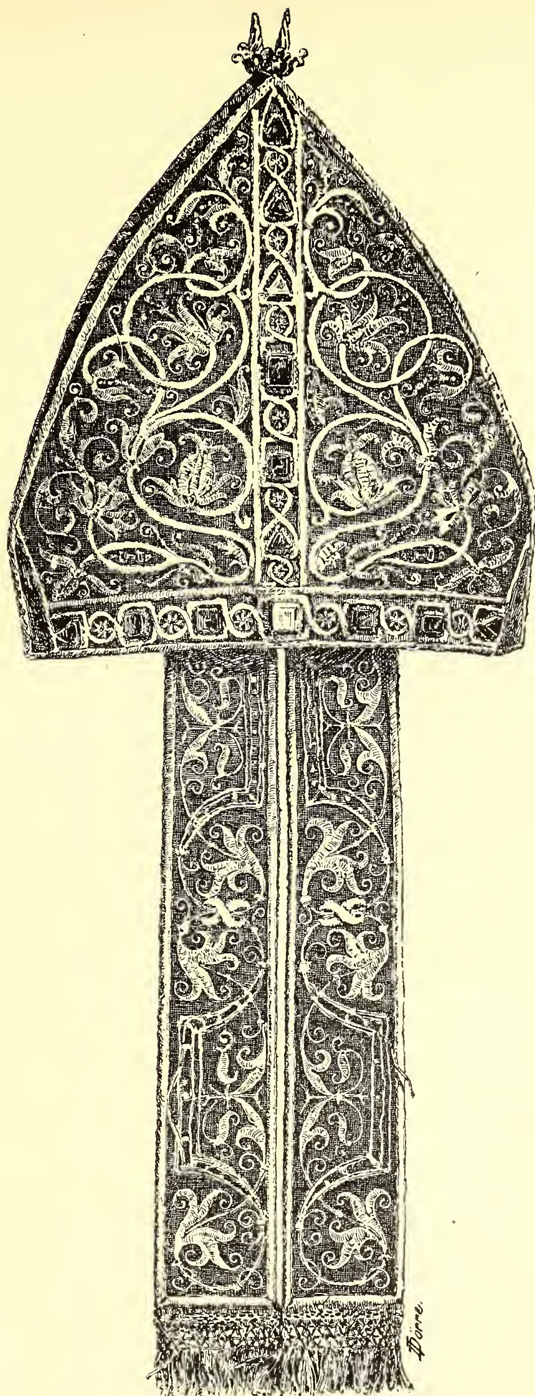
Lásd 385 lapon.

DOMBORMŰ A PERGAMONI NAGY OLTÁRRÓL.

Hekate viaskodása.

Lásd 385. lapon.

BAKOCS-FÉLE MITRA.

AZ ESZTERGOMI KINCSTÁRBAN

Lásd 291. lapon.

KRISZTUS SIRATÁSA. — MAJTHÉNYI URIEL DIPTYCHONÁRÓL.

AZ ESZTERGOMI KINCSTÁRBAN.

Lásd 287—8. lapon.

KELETI BÖLCSEK IMÁDÁSA. — MAJTHÉNYI URIEL DIPTYCHONÁRÓL.

AZ ESZTERGOMI KINCSTÁRBAN.

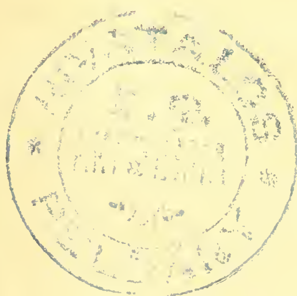
Lásd 287—8. lapon.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. EMBERTANI S RÉGÉSZETI TÁRSULAT
KÖZLÖNYE.

KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XIV. KÖTET, I. FÜZET.

SZ. ISTVÁN A RÉVAY-FÉLE KEHELY TALPÁRÓL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
KIADATOTT JANUÁR 27.
1880.

TARTALOM.

Az Archæologiai Értesitő megjelenik minden hónap közepe táján — augusztus szeptembert kivéve. Előfizetési ára a 30 ívből álló kötetnek 5 frt. Egyes számnak bolti ára 50 kr. Előfizetni lehet Knoll Károly magyar tudományos akadémiai könyvárusnál (Budapest akadémiai bérépület.) Az országos embertani és régészeti társulat tagjai tagdij fejében kapják.

Az archæologiai bizottság határozata szerint ezen folyóirat vezetésével megbízvák: Henszlmann Imre mint az archæologiai bizottság előadója, — b. Nyáry Albert mint az orsz. rég. és embert. társulat képviselője, — Pulszky Károly mint szerkesztő.

A szerkesztőséget illető küldemények az «Akademia országos képtár»-ba czímezendők.

AZ ORSZÁGOS RÉGÉSZETI ÉS EMBERTANI TÁRSULAT HIRDETMÉNYEI.

Tagválasztások. A társulat 1879. évi deczember 30-án tartott ülésében megválasztattak (rendes) tagokúl:

Kőrösi József helyben, ajánlja a titkár. — Idősb Storno Ferencz és ifj. Storno Ferencz Sopronyban, aj. a titkár. — Myskovszky Victor Kassán és Vásárhelyi Geiza, ajánlja dr. Henszlmann Imre. — Végh Jánosné asszonyság, ajánlja dr. Pulszky Károly. — Tallay Nándor Érsekujvártt, aj. a titkár. — Dr. Platz Bonifácz Baján, aj. a titkár.

Az 1880-tól kezdve Egyházasbükki Dervarics Kálmán Alsó-Lendván, aj. a titkár.

Társulati ülések sorrendje 1880-ban: januárius 27-én, februárius 24-én, márczius 30-án, április 27-én, május 25-én, szeptember 28-án, október 26-án, november 30-án, deczember 28-án — mindig keddi napon, délután 5 órakor a M. T. Akadémia heti üléstermében (I. emelet.)

A gyüjtő-ívek dolgában. Kérjük mindazokat, kik társulatunk gyüjtő-ívét még nem küldték vissza, hogy azt a társ. titkárhoz beküldeni sziveskedjenek. Egyuttal kérjük a fővárosi és vidéki sajtót, hogy az ügy érdekében e fölszólításnak a napi ujdonságok közt tért engedni sziveskedjenek.

Kérelem. Kérjük vidéki tagtársainkat, sziveskedjenek előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt értesíteni.

Díszokmányok. A társulati díszokmányok dolgában kérjük tagtársainkat, hogy mennél nagyobb számmal rendeljék meg, mert csak úgy lehet azokat díszesen kiállítani.

Ezen folyóiratot társulatunk tagjai a tagdíj fejében veszik. A folyóirat 1880-tól kezdve bővített tartalommal, illustratiókkal gazdagon ellátva, borítékkal jelenik meg.

Reclamatiók a társulati titkárhoz intézendők.

Pénzküldemények a társulati pénztárnokhoz czímezendők (N. Muzeum.) Az évi tagdíj küldése legczélszerűbben pósta-utalványnyal eszközölhető.

Társulatunk azon tagjai, kik az 1879-ik évi tagdíjjal hátralékban vannak, folyóiratunk februáriusi füzetét csak a tagdíj utánvétele mellett fogják megkapni.

Kérjük társulatunk tagjait, hogy társulatunkat a maguk körében terjeszteni sziveskedjenek. Társulatunk belföldi tagjai kétfélék: *a*) alapítók, *b*) évdíjasok.

a) Alapító tag, ki az «Országos Régészeti és Embertani Társulat» czéljainak megvalósítására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztositékot nyujtó 5%-os megfelelő értékü papirban adományoz.

b) Évdíjas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy három éven át a társulat pénztárába 5 o. é. forintot fizet.

Közgyülés. A társulat évi közgyülését folyó januárius hó 27-én tartja meg és ezúttal két választmányi tagot választ. A közgyülés kapcsán választmányi ülés tartatik, melyen a választmány két szakosztályi jegyzőt választ.

Budapest, N. Muzeum 1880. évi januárius 11-én.

Hampel József,
társ. titkár.

A társulati pénztárba befolyt 1879. november 24-étől 1880. január 14-éig:

a) Adakozás: Bay Ilonától 100 frt.

b) alapitványi utolsó részletbefizetés: dr. Arányi Lajostól 10 frt.

c) Alapitványi kamat 1870-ra; b. Mednyánszky Dénestől 5 frt.

d) 1879. évdij: Bertalanffy Gyula, dr. Chyzer Kornél, Cserhalmy József, Gyalokay Ferencz, Szukács József, Tatár Béla és Tóth Gizellától 5—5 frt; valamint 13, 1880. évdij: Csorna József, dr. Despinits Péter, Drahotuszky Ferencz, dr. Hampel József, Hopf János, Hőke Lajos, Ludaics Miksa, Myskovszky Viktor, Pálffy Sándor, dr. Placz Bonifácz, Pulszky Ferencz, Várady József és Vásárhelyi Gézától 5—5 frt.

Pénztári kimutatás. A pénztár állása 1879. évi novemberben:

Bevétel.		*Kiadás.*	
Pénztári maradvány október hóról	543·03	Igazgatási költségek	16·08
Évdíjak befizetése (9)	45·—	Nagykőrösi ásatásra	85·80
Értékpapirok kamatjai	42·75	Póstabérek	8·82
		Rajzok	19.—
	630·78		129·70
		Készpénz	501·08

Vagyonkimutatás.

Értékpapirokban	4700
Készpénz	501·08
	5201·08

Budapest, 1879. deczember 30-án.

Czanyuga József,
társ. pénztárnok.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. EMBERT. S RÉGÉSZETI TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XIV. KÖTET, II. FÜZET.

A BÁCSI KÁPTALAN PECSÉTJE A XIV-IK SZÁZADBÓL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
KIADATOTT FEBRUÁR 26.
1880.

TARTALOM.

Térszűke miatt kimaradtak a jelen füzetből Rómer F. F. czikke az egyházi szövetekről Magyarországon. A hazai irodalmi rovatból Lind pecséttani művének, a vasmegyei évkönyvnek, a délmagyarországi folyóiratnak, az egyházművészeti füzeteknek ismertetése.

Az Archæologiai Értesitő megjelenik minden hónapban, augusztus szeptembert kivéve. Előfizetési ára a 30 ívből álló kötetnek 5 frt. Egyes számnak bolti ára 50 kr. Előfizetni lehet Knoll Károly magyar tudományos akadémiai könyvárusnál (Budapest akadémiai bérépület). Az országos embertani és régészeti társulat tagjai tagdij fejében kapják.

Az archæologiai bizottság határozata szerint ezen folyóirat vezetésével megbízvák: Henszlmann Imre mint az archæologiai bizottság előadója, — b. Nyáry Albert mint az orsz. rég. és embert. társulat képviselője, — Pulszky Károly mint szerkesztő.

A szerkesztőséget illető küldemények az «Akademia országos képtár»-ba czímezendők.

ÁRLESZÁLLITÁSA

azon

ARCHÆOLOGIAI MUNKÁKNAK

melyek a

M. T. Akadémia könyvkiadó-hivatalában (Budapest, Akadémia-épület)

kaphatók :

Archæologiai közlemények. A hazai műemlékek ismertetésének előmozditására kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Archæologiai Bizottsága. I—XIII. köt. 1 füzet. Egy a II-ik kötethez tartozó 4-rétű képatlaszszal. 1859—1876. Ára a XI kötetnek együttvéve 50 frt helyett 25 frt.

Magyarországi Régészeti Emlékek. (*Monumenta Hungariæ Archæologica.*) Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Archæologiai Bizottsága. I. kötet 1. és 2. rész. II. kötet 1. és 2. rész. III. kötet 1. és 2. rész. 1869—1879. 4-rét. Ára a 3 kötet 6 részének együttvéve 40 frt helyett... ... ... 24 frt.

I. kötet. 1. rész. Pécsnek középkori régiségei. I. rész : A pécsi székesegyháznak épitészete. Irta HENSZLMANN IMRE. 1869. 97 lap 6 képtáblával és számos fametszettel... ... ... 2 frt.

2. rész. Pécsnek középkori régiségei. II. rész. A pécsi székesegyháznak domborművei. Irta HENSZLMANN IMRE. 1870. 372 lap 2 képtáblával és számos fametszettel... ... ... 2 frt.

II. kötet. 1. rész. Pécsnek régiségei III. rész. Első és második függelék a pécsi székesegyház magániratához és a pécsi ó-keresztyén sírkamara. Irta HENSZLMANN IMRE. 1873. 165 lap. 4 képtáblával és számos fametszettel... ... ... 2 frt.

2. rész. A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. Irta HENSZLMANN IMRE. 1875—1876. 10 táblával és 277 fametszettel. 336 lap ... ... 8 frt.

III. kötet. 1. rész. Régi falképek Magyarországon. Irta Dr. RÓMER FLÓRIS FERENCZ. 1875. 170 lap. 13 többnyire szinezett képtáblával és számos fametszettel ... ... 8 frt.

2. rész. Lőcsének régiségei. Irta HENSZLMANN IMRE. 1878. 14 táblával és 88 fametszettel. XVI és 163 lap ... ... 6 frt.

Műrégészeti Kalauz. Különös tekintettel Magyarországra. Irták Dr. RÓMER FLÓRIS és HENSZLMANN IMRE. Kiadta a M. T. Akadémia Archæologiai Bizottsága. *Gr. Andrássy Manó*, *Gr. Sándor Móricz*, *Báró Wenckheim Béla* és *Báró Podmaniczky Frigyes* urak költségén. 2 részben ... ... 2 frt 50 kr.

Archæologiai Értesitő. A M. T. Akadémia Archælogiai Bizottságának közlönye. Számos illustrátióval. 1869—1879. II—XIII. folyam együtt megrendelve 36 frt helyett 20 frt. — Egyes kötetek 3 frton kaphatók.

Henszlmann Imre. A székesfehérvári ásatások eredménye. 9 rajztáblával. Nagy ivrét 5 frt helyett ... ... 2 frt.

AZ

ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

TAGVÁLASZTÁSOK. A társulat 1880. évi január 27-én tartott ülésében megválasztattak (rendes) tagokúl: Dr. Goldziher Ignácz helyben, ajánlja Dr. Pulszky Károly. — Hoffman Alfréd helyben, aj. Dr. Pulszky Károly. — Fellner Sándor helyben, aj. Dr. Pulszky Károly. — Dr. Bach József Széchényben, aj. Dr. Pulszky Károly — Bass Mihály, ajánlja Dr. Pulszky Károly. — Schwarz Gyula helyben, aj. Dr. Pulszky Károly. — Dr. Csíky Kálmán, aj. Deák Farkas. — Dorner Kálmán Sümeghen, aj. Stirling Sándor. — Brosz Károly Miskolczon, aj. Butykay József. — Dr. Osterlamm Szilárd helyben, aj. Demko János. — Szalay János helyben, aj. Lomniczy Endre. — Aradi főiskola Aradon, aj.

PÉNZTÁRI KIMUTATÁS. A pénztár állása 1879. évi deczemberben:

Bevétel.		*Kiadás.*	
Pénztári maradvány november hóról	501·08	Igazgatási költségek	44·93
1 alapitványnak utolsó részletbefizetése	10.—	Postai és egyéb szállitási bérek	19·—
Alapitványi kamat	5.—	Archaeologiai Értesitőért	400.—
Évdíjak befizetése (10)	50·—	Ásatásokra (Nógrádban)	60.—
Értékpapirok kamatjai	2·50		523.93
Takarékpénztári kamat	2.85	Deczember vég. készpénz	47.50
	571·43		

Vagyonkimutatás.

Értékpapirokban	4700
Készpénz	47·50
	4747·50

A TÁRSULATI PÉNZTÁRBA befolyt 1880. jan. 14-étől febr. 17-éig:

a) Alapitványi kamatok 1880-ra: b. Nyáry Albert, b. Nyáry Jenő és hg. Odescalchi Arthurtól 5—5 frt.

b) 1879. évdijak: Auguszt Gerő, Bikkasy Béla, Cseplő Péter, Elek Salamon, Kiszelák Sándor, Kovách Albert, Krecskay Antal, Kún Róbert, báró Orbán Balázs, Téglás Gábor, dr. Teutsch G. és Varga Ferencztől 5—5 frt; — 1880. tagdijak: az aradi főreáliskola, Blumelhuber Ferencz, Conlegner Károly, a dévai főreáliskola, Dobóczky Ignácz, Dorner Kálmán, Ebenhöch Ferencz, Fáy Elek, Heksch Sándor, Inkey Béla, Ivánffy Ede, Killer Frigyes, Krancsevics Péter, Kurtz Vilmos, Marossy János, b. Nyáry Gyula, b. Orbán Balázs, dr. Pauler Gyula, Petykó Elek, Roger Adolf, Schwerer János, P. Teppé Albin, dr. Teutsch G., a tiszafüredvidéki régészeti egylet, Vanke József, Weifert Hugó és Zsigmondy Gusztávtól 5—5 forint.

Budapest, 1880. február 17-én.

Czanyuga József,
társ. pénztárnok.

Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK

ÉS

AZ ORSZ. EMBERT. S RÉGÉSZETI TÁRSULATNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XIV. KÖTET, III. FÜZET.

AZ ESZTERGOMI KÁPTALAN PECSÉTJE A XI.—XII. SZÁZADBÓL.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

KIADATOTT ÁPRILIS 3.

1880.

TARTALOM.

Térszűke miatt kimaradtak a jelen füzetből a hazai irodalmi rovatban több évkönyvnek és folyóiratnak ismertetése; a külföldi adatok és az egyveleg rovat.

Az Archæologiai Értesitő megjelenik minden hónapban, augusztus szeptembert kivéve. Előfizetési ára a 30 ívből álló kötetnek 5 frt. Egyes számnak bolti ára 50 kr. Előfizetni lehet Knoll Károly magyar tudományos akadémiai könyvárusnál (Budapest akadémiai bérépület). Az országos embertani és régészeti társulat tagjai tagdij fejében kapják.

Az archæologiai bizottság határozata szerint ezen folyóirat vezetésével megbízvák: Henszlmann Imre mint az archæologiai bizottság előadója, — b. Nyáry Albert mint az orsz. rég. és embert. társulat képviselője, — Pulszky Károly mint szerkesztő.

A szerkesztőséget illető küldemények az «Akademia országos képtár»-ba czímezendők.

ÁRLESZÁLLITÁSA

azon

ARCHÆOLOGIAI MUNKÁKNAK

melyek a

M. T. Akadémia könyvkiadó-hivatalában (Budapest, Akadémia-épület)

kaphatók:

Archæologiai közlemények. A hazai műemlékek ismertetésének előmozditására kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Archæologiai Bizottsága. I—XIII. köt. 1 füzet. Egy a II-ik kötethez tartozó 4-rétű képatlaszszal. 1859—1876. Ára a XI kötetnek együttvéve 50 frt helyett 25 frt.

Magyarországi Régészeti Emlékek. (*Monumenta Hungariæ Archæologica.*) Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia Archæologiai Bizottsága. I. kötet 1. és 2. rész. II. kötet 1. és 2. rész. III. kötet 1. és 2. rész. 1869—1879. 4-rét. Ára a 3 kötet 6 részének együttvéve 40 frt helyett... ... ... 24 frt.

I. kötet. 1. rész. Pécsnek középkori régiségei. I. rész: A pécsi székesegyháznak épitészete. Irta HENSZLMANN IMRE. 1869. 97 lap 6 képtáblával és számos fametszettel... ... ... 2 frt.

2. rész. Pécsnek középkori régiségei. II. rész. A pécsi székesegyháznak domborművei. Irta HENSZLMANN IMRE. 1870. 372 lap 2 képtáblával és számos fametszettel... ... ... 2 frt.

II. kötet. 1. rész. Pécsnek régiségei III. rész. Első és második függelék a pécsi székesegyház magániratához és a pécsi ó-keresztyén sírkamara. Irta HENSZLMANN IMRE. 1873. 165 lap. 4 képtáblával és számos fametszettel... ... ... 2 frt.

2. rész. A bécsi 1873. évi világtárlat magyarországi kedvelőinek régészeti osztálya. Irta HENSZLMANN IMRE. 1875—1876. 10 táblával és 277 fametszettel. 336 lap ... ... 8 frt.

III. kötet. 1. rész. Régi falképek Magyarországon. Irta Dr. RÓMER FLÓRIS FERENCZ. 1875. 170 lap. 13 többnyire szinezett képtáblával és számos fametszettel ... ... 8 frt.

2. rész. Lőcsének régiségei. Irta HENSZLMANN IMRE. 1878. 14 táblával és 88 fametszettel. XVI és 163 lap ... ... 6 frt.

Műrégészeti Kalauz. Különös tekintettel Magyarországra. Irták Dr. RÓMER FLÓRIS és HENSZLMANN IMRE. Kiadta a M. T. Akadémia Archæologiai Bizottsága. *Gr. Andrássy Manó*, *Gr. Sándor Móricz*, *Báró Wenckheim Béla* és *Báró Podmaniczky Frigyes* urak költségén. 2 részben ... ... 2 frt 50 kr.

Archæologiai Értesitő. A M. T. Akadémia Archælogiai Bizottságának közlönye. Számos illustrátióval. 1869—1879. II—XIII. folyam együtt megrendelve 36 frt helyett 20 frt. — Egyes kötetek 3 frton kaphatók.

Henszlmann Imre. A székesfehérvári ásatások eredménye. 9 rajztáblával. Nagy ivrét 5 frt helyett ... ... 2 frt.

Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. EMBERT. S RÉGÉSZETI TÁRSULATNAK
KÖZLÖNYE.

KIADJA
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XIV. KÖTET, IV—V. FÜZET.

ARANYMÍVESMINTA-RÉZMETSZET MATHIAS BEYTLERTŐL.

BUDAPEST.
FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.
KIADATOTT MÁJUS 29.
1880.

TARTALOM.

A jelen füzetek megjelenését a magyar korona rajzának készítése késleltette.

Az Archæologiai Értesitő megjelenik minden hónapban, augusztus szeptembert kivéve. Előfizetési ára a 30 ívből álló kötetnek 5 frt. Egyes számnak bolti ára 50 kr. Előfizetni lehet Knoll Károly magyar tudományos akadémiai könyvárusnál (Budapest akadémiai bérépület). Az országos embertani és régészeti társulat tagjai tagdij fejében kapják.

Az archæologiai bizottság határozata szerint ezen folyóirat vezetésével megbízvák: Henszlmann Imre mint az archæologiai bizottság előadója, — b. Nyáry Albert mint az orsz. rég. és embert. társulat képviselője, — Pulszky Károly mint szerkesztő.

A szerkesztőséget illető küldemények az «Akademia országos képtár»-ba czímezendők.

AZ

ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

TAGVÁLASZTÁSOK: A társulat 1880. február 24-én tartott ülésében megválasztattak (rendes) tagokul: Báró Eötvös Mária helyben, ajánlja Dr. Pulszky Károly. — Dr. Ebner János helyben, aj. Dr. Osterlamm Szilárd. — Radisits Jenő helyben, aj. Dr. Pulszky Károly. — Végh Jánosné helyben aj. Dr. Pulszky Károly. — Waltherr Gida helyben, aj. Dr. Fehérpataky László. — Zelenka Pál Miskolczon, aj. a titkár. — Zsivora György helyben, aj. Dr. Pulszky Károly. — Veszprémi Vilmos helyben, ajánlja Dr. Tergina Gyula. — Szobissek József helyben, aj. a titkár.

ALAPITÓ TAGOKUL beléptek: Özv. gróf Batthyány Ferenczné helyben, aj. Dr. Pulszky Károly. — Gr. Zichy Livia helyben, aj. Dr. Pulszky Károly.

A társulat 1880. márczius 30-án tartott ülésében megválasztattak (rendes) tagokul: Vanke József, kegyesr. tanár Tatán, aj. Marossy János. — Fábry Nándor Mosonyban, aj. Buzinkay Gyula. — Himpfner Géza, tanár Beszterczebányán, aj. Tarköy János. — Dr. Laky Mátyás, reáltanodai igazgató Székesfehérváron, aj. Dr. Czobor Béla. — Maleczky Vilmos, a nemzeti szinház tagja, aj. Dr. Kammerer Ernő. — Varasdy József, tanfelügyelő Szegszárdon, aj. Dr. Kammerer Ernő.

A TÁRSULATI PÉNZTÁRBA befolyt 1880. február 17-től márcz. 24-ig:

a) Alapitvány: Gr. Zichy Nándorné, sz. gr. Zichy Liviától 100 frt.

b) Adakozás: Klimkovics Ferencztől 5 frt.

c) Alapitványi kamatok: 1879-re báró Radvánszky Béla és Ráth Györgytől 5—5 frt; 1880-ra gr. Batthyány Ferenczné, b. Radvánszky Béla és Ráth Györgytől 5—5 frt.

d) 1879-ki évdíjak: Baly Albert, Bunyitay Vincze, Nátafalusy Kornél, Varázséji Gusztáv és Végh Jánosnétól 5—5 frt. — 1880-ki évdíjak: Aigner Lajos, Ballagi Aladár, Barna Nándor, Beliczay Jónás, Bunyitay Vincze, Bük László, Csiky Kálmán, ifj. gr. Dessewffy Miklós, Ebner János, b. Eötvös Mária, Fekete Fidélis, Haraszty Jákó, Kálóczy Lajos, Laky Mátyás, Modrovich János, Molnár Ferencz, Reissenberger Lajos, Tariczky Endre, Thallóczy Lajos, Thaly Kálmán, Tárkányi Béla, Vásárhelyi Géza, Végh Jánosné, Waltherr Gida és Zsivora György 5—5 frt. — 1881-ki évdíj: Reissenberger Lajostól 5 frt.

A TÁRSULATI PÉNZTÁRBA befolyt 1880. márcz. 26-tól április 26-ig:

a) Alapitványi kamatok 1880-ra Dr. Fraknói Vilmostól 5 frt.

b) 1879-ki évdíjak: Dr. Jurányi Lajos és Szabó Károlytól 5—5 frt. — 1880-ki tagdíjak: Czanyuga József, Dr. Czobor Béla, Dosztál Gaudentius, Egger Dávid, Egger Gyula, a budapesti IV. kerületi ferencziek zárdája, Dr. Forster Gyula, Frivaldszky János, Fuchs Gusztáv, Fuchs Rudolf Gálffy György, György Aladár, Dr. Hegedűs, Kandid Lajos, Dr. Heinrich Alajos, Dr. Henszlman Imre, Hindy Árpád, gr. Hunyady László, Dr. Kammerer Ernő, Knoll Károly, Dr. Koller Béla, Kőrösy József, Krauss Jakab, Kuliffay Adolf, Lederer Sándor, Dr. Lenhossék József, Majláth Béla, Markusz Gyula, Morlin Emil, Nagy Miklós, Dr. Osterlamm Szilárd, Pfeffer Ignácz, Torma Zsófia és Varga Ignácztól 5—5 frt.

Budapest, 1880 ápril hó 26-án.

Czanyuga József,
társ. pénztárnok.

PÉNZTÁRI KIMUTATÁS. A pénztár állása 1880. évi január hóban:

Bevétel.		*Kiadás.*	
Pénztármaradvány 1879-ről ...	47.50	Igazgatási költségek	34.46
Bay Ilona urhölgy ajándéka ...	100.—	Nyomdai számla	15.10
Értékpapirok kamatjai	2.32	Postabérek	11.—
Alapitványi kamatok	15.—	Kiadás	60.56
Evdíjak	110.—	Készpénz	214.26
	274.82		

Vagyonállás.

Értékpapirok	4700.—
Készpénz	214.26
	4914.26

Budapest, n. muzeum, 1880 január hó 31-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

A pénztár állása 1880. évi február hóban:

Bevétel.		*Kiadás.*	
Pénztári maradvány jan. hóról	214.26	Igazgatási költségek	6.80
Rendes évdíjak befizetése	225.—	Postabérek	—.20
Adakozás	5.—	Kiadvány (Arch. Értes. 1879-re szóló utolsó részlet)	182.—
Értékpapirok kamatjai	17.50	Nyomdai költség	22.60
	461.76		211.60
		Készpénz	250.16

Vagyonkimutatás.

Értékpapirokban	4700.00
Készpénz	250.16
	4950.16

Budapest, n. muzeum, 1880 márczius hó 30-án.

Czanyuga József,
pénztárnok.

A pénztár állása 1880. évi márczius hóban:

Bevétel.		*Kiadás.*	
Pénztármaradvány febr. hóról	250.16	Igazgatási költségek	27.67
Alapitványbefizetés	100.—	Postabérek	6.70
Alapitványi kamatok	5.—	Tőkesités	102.28
Évdíjak	185.—		136.65
	540.16	Készpénz	403.51

Vagyonkimutatás.

Értékpapirokban	4800.—
Készpénz	403.51
	5203.51

Budapest, n. muzeum, 1880 ápril hó 27-én.

Czanyuga József,
társ. pénztárnok.

Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. EMBERT. S RÉGÉSZETI TÁRSULATNAK

KÖZLÖNYE.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XIV. KÖTET, VI—VII. FÜZET.

LOVASALAK A SZ. MIKLÓSI ARANYEDÉNYRŐL.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

KIADATOTT AUGUSZTUS 28.

1880.

TARTALOM.

Az Archæologiai Értesitő megjelenik évenként 10 számban. Előfizetési ára a 30 ívből álló kötetnek 5 frt. Egyes számnak bolti ára 50 kr. Előfizetni lehet Knoll Károly magyar tudományos akadémiai könyvárusnál (Budapest akadémiai bérépület). Az országos embertani és régészeti társulat tagjai tagdij fejében kapják.

Az archæologiai bizottság határozata szerint ezen folyóirat vezetésével megbízvák: Henszlmann Imre mint az archæologiai bizottság előadója, — b. Nyáry Albert mint az orsz. rég. és embert. társulat képviselője, — Pulszky Károly mint szerkesztő.

A szerkesztőséget illető küldemények az «Akadémia országos képtár»-ba czímezendők.

AZ ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

Társ. ülések sorrendje: Sept. 28. — Okt. 26. — November 30. — Decz. 28-án. Az ülés mindig a hó utolsó keddjén délután 5 órakor a m. t. akadémia heti üléstermében tartatik meg. A társulat ülésein vendégeket szivesen lát.

Tagdij. Kérjük azon társ. tagokat, kik tagdijokkal hátralékban vannak, hogy a tagsági illetményt (5 frt) a társulati pénztárnoknak (Czanyuga József n. muzeum) mielőtt beküldeni sziveskedjenek, mert társulatunknak jelentékeny kára származik abból, ha befizetéseikkel késnek. A befizetés legkényelmesebben pénzutalvány által történik. A befolyt tagdijakat a társ. pénztárnok e folyóirat borítékán nyilvánosan nyugtázza.

Lakhelyváltoztatás. Kérem tagtársainkat, hogy saját érdekükben pontosan tudassák a titkárral lakhelyüket és lakhelyük változtatásáról is mennél előbb értesítsék a titkári hivatalt. Az V. számban közölt betűrendes lajstromba netalán becsúszott hibák helyreigazítását köszönettel veszszük.

Reclamátiók. Többször tapasztaltatván, hogy midőn innen szabályosan küldtük el az «Arch. Értesitő»-t, némely tagtársaink még sem kapták meg, kérem a tisztelt tagokat, hogy mielőtt hiányzó példányt a titkárságnál reclamálnak, előbb saját helyi póstájuknál reclamálják, mert ily esetekben rendszerint a póstai szállításban van a hiba.

Kérelem. Kérjük tagtársainkat, hogy előforduló leletekről és egyéb régészeti mozzanatokról a társulati titkárt vagy a n.-muzeum érem- és régiségosztályát lehetőleg gyorsan értesíteni sziveskedjenek.

Diszokmányok dolgában; még nem jelentkeztek tagtársaink elég számmal, hogy azokat kellő díszszel kiállítani lehessen, azért kérjük őket, hogy mennél sűrűbben jelenkezzenek.

Az ujonnan belépő tagokat e folyóirat borítékán szoktuk megválasztatásukról értesíteni s a meddig készletünk tart, folyóiratunk ez évben megjelent összes számait küldjük meg nekik.

Budapest, n. muzeum 1880 junius 16-án.

Hampel József,
társ. titkár.

Pénztári kimutatás. A pénztár állása 1880. évi április hóban:

Bevétel.		*Kiadás.*	
Pénztármaradvány márcz.hóról	403.51	Igazgatási költségek	13.25
Alapitványi kamatok	5.—	Kiadványokra	56.—
Evdíjak	115.—	Nyomdai költség	3.90
Bevétel	523.51	Postabérek	6.65
		Kiadás	79.80
		Készpénz	523.51

Vagyonállás.

Értékpapirokban	4800.—
Készpénz	443.71
	5243.71

Budapest, n. muzeum, 1880. április hó 31-én.

Figyelmeztetés és kérelem: Kérem társulatunk tagjait, hogy a maguk körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6. §-a szerint alapitó tag lehet mindenki, a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» céljainak megvalósítására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztosítékot nyujtó 5%-os megfelelő értékü papirban adományoz. *b)* Évdijas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy **három éven** át a társulat pénztárába 5 o. é. forintot fizet. A társulati év mindenkor januáriusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társ. titkárhoz (n. muzeum), pénzküldemények Czanyuga József társ. pénztárnokhoz (n. muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdij fejében az *Archæologiai Értesitő* jár, havi folyóirat 10 füzetben, 30 iv szöveggel, képes táblákkal és a szöveg közé iktatott számos illustrátióval. Reclamátiók a titkárhoz intézendők.

Franklin-Társulat nyomdája.

ARCHÆOLOGIAI ÉRTESITŐ.

A M. T. AKAD. ARCHÆOLOGIAI BIZOTTSÁGÁNAK
ÉS
AZ ORSZ. EMBERT. S RÉGÉSZETI TÁRSULATNAK

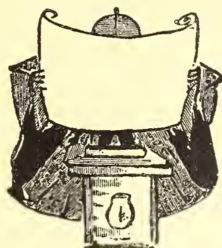
KÖZLÖNYE.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

XIV. KÖTET, VIII—X. FÜZET.

BUDAPEST.

FRANKLIN-TÁRSULAT KÖNYVNYOMDÁJA.

KIADATOTT JANUAR 23-ÁN.

1881.

TARTALOM.

Az Archæologiai Értesítő megjelenik évenként 10 számban. Előfizetési ára a 30 ívből álló kötetnek 5 frt. Egyes számnak bolti ára 50 kr. Előfizetni lehet Knoll Károly magyar tudományos akadémiai könyvárusnál (Budapest akadémiai bérépület). Az országos embertani és régészeti társulat tagjai tagdij fejében kapják.

Az archæologiai bizottság határozata szerint ezen folyóirat vezetésével megbízvák: Henszlmann Imre mint az archæologiai bizottság előadója, — b. Nyáry Albert mint az orsz. rég. és embert. társulat képviselője, — Pulszky Károly mint szerkesztő.

A szerkesztőséget illető küldemények az «Akadémia országos képtár»-ba czímezendők.

AZ

ORSZ. RÉG. ÉS EMB. TÁRS. HIRDETMÉNYEI.

TAGVÁLASZTÁSOK: A társulat 1880. april hó 27-én tartott ülésében megválasztattak (rendes) tagokul: Arany Sándor Budapest, ajánlja a titkár. — Baráth Sándor Budapest, aj. a titkár. — Kerekes János Hatvan, aj. Dr. Thallóczy Lajos. — Dr. Lisznyay Elemér Budapest, aj. Dr. Théry Ö. Vilmos. — Lóczy Lajos Budapest, aj. a titkár. — Lehoczky Tivadar Munkács, aj. a titkár. — Milesz János Budapest, aj. br. Orbán Balázs. — Dr. Szlávik József Budapest, aj. a titkár.

A társulat 1880. május hó 25-én tartott ülésében megválasztattak (rendes) tagokul: Horváth Antal Pécsett, aj. a titkár, Polgár Károly Budapest, aj. Péchy Jenő. — Dr. Réthy László Arad, aj. Dr. Tergina Gyula. — Szentiványi József Szent-Iván, aj. a titkár.

A társulat 1880 september hó 28-án tartott ülésében megválasztattak (rendes) tagokul: Brandl Rudolf Pozsony, aj. a titkár. — Esztergomi érseki könyvtár Esztergom, aj. Dr. Pulszky Károly. — Érdy Kálmán Esztár, aj. a titkár. — Görgey István Budapest, aj. Dr. Pulszky Károly. — Dr. Hausmann N. Budapest, aj. Nagy Imre. — Hencz Ödön P.-Gerésd, ajánlja Dr. Kammerer Ernő. — Dr. Knauz Nándor Esztergom, aj. Dr. Pulszky Károly. — Kammerer Ferencz Rádfa, aj. Dr. Kammerer Ernő. — Dr. Prém József Budapest. — Pesti Frigyes, aj. a titkár. — Szentgyörgyi Ottó Budapest, aj. a titkár. — Gr. Sztáray Mihályné szül. gr. Batthyány Francziska Nagy-Mihály (Zemplénm.), aj. a titkár. — Sötér Ágost Magyar-Óvár, aj. Ivánfy Ede. — Szemenyei György Regöly, ajánlja Dr. Kammerer Ernő. — Zsolnai Juliska Pécsett, aj. a titkár.

A társulat 1880 október hó 26-án tartott ülésében megválasztattak (rendes) tagokul: Kreiszl Károly Devecser, aj. a titkár. — Ledniczky Hippolyt Eger, aj. Dr. Kammerer Ernő.

A társulat 1880 november hó 30-án tartott ülésében megválasztattak (rendes) tagokul: Kurecska István Sátoralja-Ujhely, aj. Tarköy János. — Gr. Wurmbrandt-Gundacker, aj. a titkár. — Dr. Zaáry József Duna-Földvárott, aj. Haladáts Gyula.

A TÁRSULAT PÉNZTÁRBA befolyt 1880. april 26-tól deczember 17-ig.

a) *Alapító tagok:* gróf Apponyi Sándor és gróf Festetics Taszilótól 100—100 forint.

b) *Adakozás:* gr. Apponyi Sándortól 40 frt; N. N.-től 5 frt.

c) *Alapítványi kamatok:* 1879-re gr. Apponyi Antal, gr. Apponyi Sándor, gr. Montenuovo Alfréd. gr. Pálffy Daun Vilmos, Péchy Jenő, Rómer Flóris; 1880-ra: gr. Apponyi Antal, gr. Apponyi Sándor, Császka György, gr. Montenuovo Alfréd, gr. Pálffy Daun Vilmos, Péchy Jenő és Rómer Flóristól 5—5 frt.

d) *1879-iki évdíjak:* Burchard Konrád, Buzinkay Gyula, Déchy Mór, Eördögk Gyula, Frölich Róbert, Lipp Vilmos, Szalay Péter, Vizsolyi Ákos, gróf Zichy Jenő 5—5 frt; *1880-iki tagdíjak:* Arany Sándor, Auguszt Gerő, Barcza Nándor, Barla Szabó József, Berlicza Ferencz, Burchard Konrád, Csihás Antal, Deák Farkas, Déchy Mór, Demián Elek, Demkó János, Dervarics Kálmán, dr. Despinitz Péter, Dillesz Sándor, Drahotuszky Ferencz, Duróczky Károly, Ertl János, Gábry Nándor, Gräber Miklós, Gyalokay Ferencz, Hradeczky Antal, Hulényi István, Hunfalvy Pál, Hyross Mihály, Jurányi Lajos, Kaán Agoston, Kámánházy Béla, Kamatzy Mátyás, Kleiszl Károly, Kovács Ferencz, dr. Krenner József, Krocska Szilárd, Lavocza Kornél, Ledniczky Ipoly, Lipp Vilmos, Lóczy Lajos, Ludaics Miksa, Madarász Viktor, Majovszky Antal, Matyasovszky Jakab, Myszkovszky Viktor, Pálffy Sándor, Paur Iván, Pilaszanovics Antal, Placz Bonifácz, Pletikorich Sándor, Radisich Jenő, Ragályi Miklós, dr. Roth Samu, Salamon Ferencz, Schullek Frigyes, Schurina József, Sötér Agost, Sperlágh József, dr. Szabó József, Szalay Péter, P. Szathmáry Károly, Szentiványi Zoltán, Szegedi Kilit, Szikszay Lajos, Szilágyi Sándor, Szlavik József, Tallay Nándor, Teschler György, dr. Téry Ödön, Tillesz Ferencz, Tokaji Nagy Lajos, b. Vécsey József, Végh Adorján, dr. Velics Antal, Veszler Gerő, Vizsolyi Ákos, Wagner János, gr. Zichy Jenő, Zsilinszky Mihály és Zsolnay Juliska 5—5 frt; *1881-iki évdíjak:* Dobóczky Ignácz, Frank Ferencz, Nicztit Vilmos és Torma Zsófia 5—5 frt.

PÉNZTÁRI KIMUTATÁS. A pénztár állása 1880. évi május, junius, julius és augusztus hónapokban.

Bevétel.

Pénztármaradvány ápril hóról	443.71
Alapitványbefizetés (gr. Festetich Tassiló és gr. Apponyi Sándortól)	200.—
Alapitványi kamatok	60.—
Évdijak	255.—
Értékpapirok kamatjai	242.53
Adakozások	45.—
Bevétel	1246.24

Kiadás.

Igazgatási költségek	185.20
Postabérek	28.48
Rajzolás és fényképezés	21.28
Tőkesités	217.18
Összes kiadás	452.14
Készpénz	794.10
	1246.24

Vagyonállás.

Értékpapirokban	5000.—
Készpénz	794.10
	5794.10

Budapest, 1880. augusztus 31-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

PÉNZTÁRI KIMUTATÁS. A pénztár állása 1880. september hóban.

Bevétel.

A pénztármaradvány augusztus hóról	794.10
Rendes évdijak	35.—
	829.10

Kiadás.

Igazgatási költségek	17.38
Postabérek	10.34
	27.72
	801.38
	829.10

Vagyonállás.

Értékpapirokban	5000.—
Készpénz	801.38
	5801.38

Budapest, 1880. september hó 30-án.

Czanyuga József,
pénztárnok.

PÉNZTÁRI KIMUTATÁS. A pénztár állása 1880. október hóban.

Bevétel.

Pénztármaradvány szeptember hóról	801.38
Nyolcz rendes tag évdija	40.—
Bevétel	841.38

Kiadás.

Ásatási költség	50.—
Szakülési költség	36.63
Postabérek	3.48
Igazgatósági kiadások	25.—
Összes kiadások	115.11
Készpénz	726.27
	841.38

Vagyonállás.

Értékpapirokban	5000.—
Készpénz	726.27
	5726.27

Budapest, 1880 október hó 31-én.

Czanyuga József,
pénztárnok.

FIGYELMEZTETÉS ÉS KÉRELEM. Kérem társulatunk tagjait, hogy a maguk körében társulatunknak pártfogókat nyerni sziveskedjenek.

Társulatunk alapszabályai 6 §-a szerint alapitó tag lehet mindenki, a ki az «Orsz. Rég. és Embertani Társ.» czéljainak megvalósitására legalább 100 (száz) o. é. forintot készpénzben vagy teljes biztositékot nyujtó 5%-os megfelelő értékü papirban adományoz. *b)* Évdijas taggá választathatik egy tag ajánlatára, minden, a régészet és embertan iránt érdeklődő, ki kötelezi magát, hogy h rom éven át a társulat pénztárába 5 o. é. forintot fizet. A társulati év mindenkor januáriusban kezdődik. Tagsági bejelentések a társ. titkárhoz (n. muzeum), pénzküldemények CZANYUGA JÓZSEF társ. pénztárnokhoz (n. muzeum) küldendők. Társulatunk tagjainak a tagdij fejében az *Archæologiai Értesitő* jár, havi folyőirat 10 füzetben, 30 iv szöveggel, képes táblákkal és a szöveg közé iktatott számos illustrátióval. Reclamatiók a titkárhoz intézendők.

Franklin-Társulat nyomdája.

GETTY CENTER LIBRARY
3 3125 00693 9777

